॥ हरि: ॐ ॥

જીવનદર્શન

જીવન દર્શન

સંપાદકો :-
હેમંતકુમાર નીલકંઠ

જીવન પ્રકાશન મંદિર

ગાંધી રોડ : અમદાવાદ.

જીવનનું એકેએક પાસું સાધનાનો ભાવ કેળવવા માટે છે.

*

કર્મ માત્ર ભાવનાને કેળવવાને અર્થે છે. કર્મથી ભાવના સાકાર થાય છે. એટલા માટે જીવનનું ઉન્નયન કરવામાં કર્મની વિશેષતા છે.

*

આપણું કર્તૃત્વપણું, આપણું બળ, આપણી કરામત ને આપણાથી બનતો જતો પુરુષાર્થ એ બધું એની કૃપાના બળ આગળ્ કશી જ વિસાતમાં નથી.

*

જ્યારે જ્યારે અકળાવાપણું બને, તેવી વેળાએ તેવા અથડાવાના પ્રસંગને જીવનનો સાધક પ્રેમ-ભક્તિભાવે નવાજે છે.

*

ભાવના કદી પણ સ્થિતિસ્થાપક નથી. એ તો સદાય dynamic છે. સદાય ગતિશીલ છે. ભાવના જો સાચેસાચી દિલમાં દિલથી પ્રગટેલી હોય તો જેમાં તે પ્રગટેલી હોય છે, તેમાં તેની હૈયાસઝ પ્રગટાવે છે.

*

વર્તમાનમાં જીવનભાવે જાગ્રત રહીને યથા-યોગ્યતાથી જેનું જીવન વહ્યા જશે, તેને ભૂતકાળ કશો જણાવાનો નથી, ને ભવિષ્ય તો વર્તમાનમાં આપમેળે પ્રગટવાનું જ છે.

"જીવનદર્શન"માંથી

To Sri Dattatreyananda
from Brat ...
22. 4/60

G/22

श्रीरामपुराण

॥ હરિ : ૐ ॥

જીવનદર્શન

जीवन दर्शन

સંપાદકો :-
હેમંતકુમાર નીલકંઠ
નંદલાલ શાહ

જીવન પ્રકાશન મંદિર

ગાંધીરોડ : સેંટ્રલ બેંકની બાજુમાં,
અમદાવાદ : ૧. [ફો. નં. ૪૦૩૧]

પ્રકાશક :
જીવન પ્રકાશન મંદિર,
ચીમનલાલ એમ. શાહ,
ગાંધીરોડ, સેંટ્રલબેંકની બાજુમાં,
અમદાવાદ-૧. [ફોન નં. ૪૦૩૧]

કિંમત રૂા. ૪-૫૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૬૦
[પ્રત : ૧૨૫૦]

મુદ્રક :
ઠાકોરલાલ જે. બ્રહ્મભટ્ટ,
પ્રવીણ પ્રિન્ટર્સ, ભવાનીપુરા પીઠ,
રાયપુર દરવાજા બહાર,
અમદાવાદ-૧.

લેખકનું નિવેદન

પ્રભુકૃપાથી જીવનવિકાસના ભાવને કેળવવાને અર્થે આશ્રમની જે પ્રવૃત્તિ મળી છે, તે મારા જીવનને વ્યક્ત કરવાને માટે એક નિમિત્તકારણ પણ છે. તે દ્વારા મુને કેટકેટલા જીવોનો સમાગમ-થાય છે અને પ્રભુકૃપાથી તેમના જીવનમાં ભાગ લેવાનું બન્યા કરે છે! દરેક જીવના જીવનના જુદા જુદા કોયડાઓ, ગૂંચો, મુશ્કેલીઓ, ઉપાધિ ને ચિંતાઓમાં તેનો ઉકેલ તથા તે બધાંમાંથી કેવી રીતે સરળતાથી પાર નીકળી શકાય, તે બધું તેમને તેમને દર્શાવતાં દર્શાવતાં જે સેવા કરવાનું બને છે, તથા તે રીતે તેમની મનની ભાવનાને જરા સરખી પણ ઊંચી કેળવવાનું બની શકે છે, તે મારા વહાલા પ્રભુની ભક્તિ છે.

જીવન ગુણ અને શક્તિ વિના કદી ટકી શકતું નથી, નભી શકતું નથી ને જીવનને તેના વિના ચલાવી શકાતું નથી. જીવનમાં તેની ઘણી જરૂરિયાત છે. જે કોઈને પણ ઉચ્ચ માર્ગે જવું છે અથવા તો સંસારવહેવારમાં જીવવું છે, તેવા તેવા જીવે પણ ગુણ-શક્તિનું સામર્થ્ય કેળવવું જ પડશે ને મેળવવું પડશે. તેની યથાયોગ્યતા જો નહિ પ્રગટેલી હોય તો તે સંસારવહેવારમાં પણ ટકી શકવાનો

નથી, તો તેનાથી ઉચ્ચ ક્ષેત્રની તો વાત જ શી કરવી ? જીવનને યોગ્ય પણે પ્રગટાવવાને માટે તેવા પ્રકારનાં ગુણ અને શક્તિ કેળવવાના અને તેવી જાતનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ પ્રગટાવવાના હેતુથી આ કાગળો ભાઈ હેમંતકુમાર નીલકંઠને લખાયેલા છે.

જે જે કાગળો જે જે કાળે લખાયલા છે, તે કાળ પૂરતું તે જીવની તે કાળની યથાયોગ્યતા સમજીને તેટલા જ પૂરતું તેમાં નિરૂપણ થયેલું છે. માટે તેટલું જ છે ને તેનાથી કશું આગળ નથી એવું નથી. કોઈ પણ જીવ-ને તેની જરૂરિયાત જેટલું મળી રહે તેટલું બસ છે. જે જે જીવે જીવનવિકાસને માર્ગે જવાનું છે, તેણે તેણે જીવનને ઊંચે પ્રગટાવવાને માટે દિલની ખરેખરી ભાવનાથી સતત પોતાને મળતાં જતાં કર્મવહેવારમાં કર્મને તે તે ભાવે કર્યા કરતા રહીને, મનાદિ કરણને ઘડવાનાં હોય છે. તેવો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ પાડયા વિના અથવા તો પ્રગટયા વિના ભાવનામાં સળંગતા કદી પ્રગટી શકતી નથી.

જે જીવ ભગવાનની કૃપા પર અવલંબન રાખવાનું કહેતા હોય છે ને તેવું ઇચ્છતા: હોય છે તેવા જીવનાં મનાદિકરણમાં એકમાત્ર ભગવાનની જ ભાવનાનું નિરંતર સતત અનુશીલન પરિશીલન તેના કર્મવહેવારમાં જીવતું જાગતું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક જો પ્રગટયા કરતું હોય તો કૃપા તો પ્રત્યક્ષ છે. જેણે ભગવાનની કૃપા ઇચ્છવી છે અને માગવી છે, તેવા જીવે ભગવાનને રુચે તેવો પૂરેપૂરો સંતોષ પ્રગટાવવો પડે છે. કેટલાક કહે છે કે 'ભગવાનની કૃપા અહેતુકી છે.' પરંતુ કંઈ કશું આપણા પોતાનામાં અમુક પ્રકારનું તેની યોગ્યતાને પાત્ર એવું પ્રગટયા વિના તે કૃપા આપણા પર વરસતી હોય અને તે ખરેખર વાસ્તવિકપણે વરસતી હોય, તોપણ તે આપણે અનુભવી શકવાના પણ નથી ને તેનો યોગ્ય લાભ પણ ઉઠાવી શકવાના નથી તે ખચીત માનવું. ભગવાનની કૃપાને નામે આપણે તો બધું યદ્વાતદ્વા ચલાવવું

છે અને પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવથી કરીને એવી રીતે વર્તવું છે કે ભગવાન જો આપણી પાસે જાતે હાજર હોય, તો તેને આપણા વર્તનથી કરીને એટલો બધો ત્રાસ થાય કે ન પૂછો વાત. આવા પ્રકારના જીવો જ્યારે ભગવાનની કૃપાની વાત કરે છે, ત્યારે તેઓ જાતે જ પોતાની જાતને છેતરતા હોય છે. માટે કૃપા કરીને જો આપણે ભગવાનના ક્ષેત્રમાં જીવનને પ્રગટાવવું હોય તો સૌથી પ્રથમ તો યોગ્ય થવાની ખરેખરી જહેમત અને ખંત, ઉત્સાહ વગેરે વગેરે પ્રગટાવો. તેવું ભાન પ્રેરવવાનો આ કાગળો લખવામાં અને પ્રસિદ્ધ કરવામાં હેતુ છે.

પ્રભુકૃપાથી આ જીવને કેટલાય જીવો મદદ કરનારા જે હતા, તે શરીરથી ચાલ્યા જતાં બીજા તેવા મદદ કરનારા મળી જ આવે છે. આ આશ્રમની પ્રવૃત્તિ પ્રભુકૃપાથી મારા જીવનમાં જે મળી છે, તે દ્વારા મને તો મારો ભગવાન હજાર હાથવાળો છે ને હજાર આંખવાળો છે, તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આ પ્રવૃત્તિદ્વારા મારા પર પ્રેમ વર્ષાવી વર્ષાવીને એ મને કરાવી રહેલો છે. પ્રભુની તે અનંત કૃપા છે.

જે જે સ્વજનો જીવનવિકાસના હેતુ અર્થે આપમેળે મારી કને આવેલાં છે, તેમને મારી પ્રાર્થના છે કે 'કૃપા કરીને મને તમારા વર્તનથી સંતોષ થાય એવું જીવતું જાગતું ભાન પ્રગટાવતાં રહેજો. જીવનમાં યદ્વાતદ્વા જીવીને જો પછી તમે મારી આગળ ભગવાનની કૃપાનું નામ લેશો, તો તે હું કદી પણ સહી લઈશ નહિ. સ્વજનોનાં વર્તનને સહેવાની પણ અમુક હદ સુધીની મર્યાદા છે.' સ્વજનોને એટલી પણ પ્રાર્થના છે કે 'તમારે જો યોગ્ય રીતે નં વર્તવું હોય તો ભગવાનની કૃપાનું નામ મૂકી દેજો. એ કંઈ રેઢી પડી નથી. જગત-વહેવારમાં પણ જો આપણે કોઈને રીઝવવું હોય છે, તો તે જે રીતે પ્રસન્ન થાય, તેમ આપણે વર્તવાનું કરીએ છીએ. તેવી રીતે ભગવાનને રુચે તેવું વર્તન ને જીવન પ્રગટાવવાનું કરી શકીએ, તો જ

આપણો મળવાનો અર્થ છે: અનાસક્તિ, નિર્મમત્વ, નિષ્કામ, નિર્મોહ, નિરાગ્રહ, નિરહંકાર વગેરે વગેરે સંસારવહેવારનાં કર્મ કરતાં કરતાં જીવનમાં જો પ્રગટાવતાં રહીએ તો તે પ્રભુને રુચે તેવી હકીકત છે.

કશું પણ એમ ને એમ બની જતું નથી. ખાલી વાતો કર્યે ને બુદ્ધિની સમજણના તડાકા ફેંક્યે રાખ્યે જીવન મેળવી શકાતું નથી; એટલું જ નહિ પણ જીવનને વેડફી દેવાતું હોય છે. માટે કૃપા કરીને તમને બધાંને પ્રાર્થના છે કે જીવનમાં વ્યવસ્થિતિ પ્રગટાવો. જે જે કર્મ મળેલું છે, તેમાં જો વ્યવસ્થા, ખંત, ઉત્સાહ, હિંમત, સાહસ, ધીરજ, સહનશક્તિ વગેરે વગેરે પ્રગટાવવાનું આપણાથી નહિ બની શક્યું, તો જીવનવિકાસના ક્ષેત્રમાં આપણે બીજું બળ ક્યાંથી પ્રગટાવી શકવાનાં છીએ? માટે કૃપા કરીને જો મળ્યાં છો, તો મળ્યાની સાર્થકતા થાય તેવું ભાન પ્રગટાવજો.

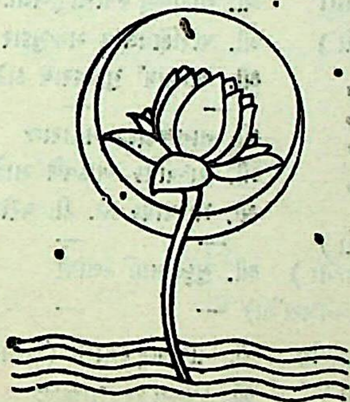
મહાજન બુક ડીપોવાળા શ્રી. ચીમનભાઈએ બહુ આગ્રહથી આ પત્રો છપાવવાને માટે અમને ખાસ ખાસ નડિયાદ આશ્રમમાં આવીને કહ્યું, અને તેવા સાનુકૂળ સંજોગો પણ મળી ગયા, એટલે પ્રભુકૃપાથી આ કામ બન્યું છે. ભાઈ ચીમનભાઈ તો સ્વજન છે એટલે તેમનો આભાર માનવો યોગ્ય લાગતો નથી.

"નડિયાદ અને સુરતના આશ્રમોને જે જે સ્નેહી મિત્રો ને સજ્જનો મદદ કરે છે, તેમને તેમને મારી પ્રાર્થના છે, કે 'તેવી મદદ તેઓ પોતાના જીવનની ભાવનાને વિકસાવવાને માટે કરે છે અને કેળવવાને માટે કરે છે,' તેવો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો હેતુ તેવી મદદ કરવામાં રાખવાનું કરે. જે જે કંઈ કરીએ છીએ તે આપણા પોતાના જીવનવિકાસ માટે જ કરીએ છીએ, તેવો ભાવ જો વિશેષ જીવતો-જાગતો રહેશે, તો તેમાંથી કરીને જીવનને ઘડાવાનું બની શકે છે. બંને આશ્રમોને નભાવવાનું, ચલાવવાનું ને વ્યવસ્થિત કરવાનું કામ જેટલું આશ્રમમાં રહેનારનું છે, તેટલું જ તે કામ આશ્રમ પરત્વે

જેને મમતા છે, સહાનુભૂતિ છે અને પ્રેમ છે, તેમનું પણ છે. આશ્રમમાં રહેનારા જીવોએ આશ્રમમાં પધારનાર જીવોનું આશ્રમ પરત્વેનું આકર્ષણ કેમ કરીને વિશેષ પ્રગટે તે પ્રમાણે તેમણે વર્તવાનું હોય; ને આશ્રમનાં કામકાજમાં કેમ કરીને સરળતા પ્રગટે ને આશ્રમના કામકાજમાં આપણે કેવી રીતે વિશેષ મદદગાર થઈ શકીએ તેવું જીવતુંજાગતું ભાન આશ્રમમાં પધારનારે રાખવું ઘટે.

'મંગળ,'
શેરી નં. ૧૦,
જાગનાથ પ્લૉટ,
રાજકોટ.

રવિવાર,
તા. ૧૩-૧૨-૧૯૫૯

પ્રેમાર્દ્ર પ્રભુ દે દુઃખ, માતા જેમ રડે તદા.

લેખકની બીજી કૃતિઓ

	નામ		પ્રસ્તાવના કે આમુખ	કિંમત
૧	મનને	(કાવ્ય)	શ્રી. મનુ સૂબેદાર (મુંબઈ)	૦–૨૦
૨	તુજચરણે	,,	શ્રી. ગોકુળભાઈ ભટ્ટ (રાજસ્થાન)	૦–૨૦
૩	હૃદયપોકાર	,,	શ્રી. આચાર્ય ડોલરરાય માંકડ	૧–૦૦
૪	જીવનપગલે	,,	શ્રી. મનુ સૂબેદાર (મુંબઈ)	૦–૩૬
૫	ગંગાચરણે	,,	શ્રી. આચાર્ય અનંતરાય રાવળ	૦–૫૦
૬	કેશવચરણકમળે	,,	શ્રી. મૂળજીભાઈ ભક્ત	૦–૫૦
૭	કર્મગાથા	,,	શ્રી. રવિશંકર મહારાજ ને ઠક્કરબાપા	૧–૦૦
૮	પ્રણામ–પ્રલાપ	,,	શ્રી. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	૧–૫૦
૯	પુનિતપ્રેમગાથા	,,	શ્રી. ગુરુદયાળ મલ્લિક, રૈહાના તૈયબજી	૨–૫૦
૧૦	જીવનસંગ્રામ	(ગદ્ય)	શ્રી. 'અભ્યાસી' (રમણાશ્રમ, તિરૂવણ્ણનલ્લૈ)	૦–૫૦
૧૧	જીવનસંદેશ	,,	શ્રી. સંતબાલજી, પ્રતાપરાય ઉપાધ્યાય	૨–૫૦
૧૨	જીવનપાથેય	,,	શ્રી. શાંતિલાલ ઠાકર	૧–૭૫
૧૩	At Thy Lotus Feet	,,	સ્વામી રામદાસજી (કાનનગઢ)	૧–૦૦
૧૪	જીવનપ્રેરણા	(પત્રો)	શ્રી. 'કાંતિલાલ'	૧–૫૦
૧૫	To The Mind		શ્રી. નારાયણ સ્વામી (ખેલા. હિમાલય)	૧–૦૦
૧૬	જીવનપગરણ	(પત્રો)	શ્રી. પરિક્ષિતલાલ મજમુદાર	૨–૦૦
૧૭	જીવનપંથી	,,	શ્રી. આચાર્ય મુકુન્દરાય ઠાકોર	૨–૭૫
૧૮	જીવનમંડાણ	,,	— — —	૨–૫૦
૧૯	જીવનસોપાન	,,	શ્રી. નાનચંદ્રજી મહારાજ	૩–૫૦
૨૦	જીવનપ્રવેશ	,,	શ્રી. પ્રાધ્યાપક આઠવળે સાહેબ	૨–૫૦
૨૧	જીવનગીતા		શ્રી. પ્રાધ્યાપક જે. ટી. પરીખ	૧–૫૦
૨૨	જીવનપોકાર	(પત્રો)	— — —	૧–૭૫
૨૩	આર્તપોકાર	(ભજનો)	શ્રી. મુકુલભાઈ કલાર્થી	૨–૦૦
૨૪	હરિજન સંતો	(જીવનપ્રસંગો)	— — —	૦–૨૫
૨૫	Life's Struggle		શ્રી. નારાયણ સ્વામી (ખેલા, હિમાલય)	૧–૫૦
૨૬	જીવનમંથન	(પત્રો)	શ્રી. કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી	૩–૭૫
૨૭	જીવનસંશોધન	,,	— — —	૩–૭૫
૨૮	નર્મદાગીત	(કાવ્ય)	શ્રી. સ્વામી શિવાનંદજી	૦–૨૫

પ્રાપ્તિસ્થાન : મહાજન બુક ડીપો, પૂલ નીચે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ–૧.

જીવનદર્શન

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૫-૨-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

છેલ્લી પળે સ્મરણ ભાવથી થાય, તારું,
એ એકલું જ પ્રભુ, હું કર જોડી માગું;
પ્રેમામૃતે ડુબવજે મુજને પ્રભુ, તું,
ને ધન્ય રાંક કરજે, તુજ દાસ હું છું.

જો લેશ કેશવ, કરે કરુણા કંઈ તું,
તો તો સનાથ બનશે પ્રભુ, રાંક આ હું;
માથે પ્રભુ, વરદ મૂકની હસ્ત તારો,
જેથી સમુદ્ર તરું; ચેતન, પ્રાણ રેડો.

તારો પ્રતાપ જગમાં સઘળે પ્રકાશે,
તો એકલો ગરીબ વંચિત કેમ સખે?
એવો ગુન્હો તુજ કર્યો પ્રભુ, શો હશે મેં
કે સામું ના નિરખતો કંઈ તું જરીયે?

છાંટોય બુદ્ધિ મુજમાં નથી, સાવ ઘેલો,
ને મૂર્ખથીય પણ મૂર્ખ જરૂર હું જો!
સંભાળજે પ્રભુ, દરેક પળે જ એને,
વાળી ઊંધું જ નહિ તો કંઈ બેસશે તે.

લેશ કદી ખબર ના મુજ કાંઈ જો તું,
જ્યાં ત્યાં મરીશ ભટકી, કર કૈં નિધા' તું;
મારો પ્રભુ, જીવનપંથ નિહાળજે તું,
આડો જતો હઉં જહીં, તહીં દોરજે તું.

પ્રાર્થનામાં આર્તભાવની જરૂર

પ્રાર્થના કર્યા કરવાનું પ્રભુકૃપાથી જે બનતું, તેનાથી તે વખતના ભાવ-ના લાભ ઉપરાંત બીજો મોટામાં મોટો લાભ તો એ થયો કે ભાવનાની નિરંતરતા ટકાવી રાખવામાં તે બહુ મદદરૂપ બની શકતી હતી, અથવા થઈ હતી.

તમને દરેક કાગળમાં પ્રભુકૃપાથી સાધનાકાળમાં (૧૯૨૪માં) જે જે પ્રાર્થનાઓ થતી તે લખતો રહીશ, તે જાણશો. એકલી ઊર્મિ-ગમ્ય પ્રાર્થનાઓથી કશું સાધનામાં વાસ્તવિકપણે વળતું હોતું નથી. જ્યારે સાધનામાં આપણું દિલ વળવા લાગ્યું હોય ને તેમાં ગળવા માંડ્યું હોય, ત્યારે ત્યારે આપણામાં એક એવા પ્રકારનો ઉત્કટ આર્ત-ભાવ અને આર્દ્રભાવ પ્રગટે છે અને ત્યારે આપણી ઊર્ધ્વગતિ થવામાં જે જે અડચણરૂપ લાગતું હોય તે તે બધું એટલું બધું ખૂંચે છે! ને તીવ્રતમ વેદના એટલી તો પ્રગટે છે કે તેનાથી મુક્ત થવાને કાજે મરણિયો જીવતોજાગતો પ્રયત્ન થાય છે; એવા પ્રયત્નમાં જ્યારે દિલની દાનત, પ્રમાણિકતા, વફાદારી અને નિષ્ઠા સંપૂર્ણપણે પ્રગટે છે, ત્યારે તેવી દિલથી દિલની દિલમાં કરાયેલી પ્રાર્થનાનો પોકાર એવો તો જીવનવિકાસની ભાવનામાં ઉઠાવ પ્રગટાવે છે, કે તે તો તેનો એક

માત્ર અનુભવી જ જાણી શકે. જે પ્રાર્થના આપણે કરીએ, તે પ્રાર્થનાના અંતરમાં કે હાર્દમાં જો આપણો સાચેસાચો ખરેખરો ને પૂરેપૂરો દિલનો જીવતોજાગતો સાબદો થયેલો પુરુષાર્થ પ્રગટેલો નથી હોતો, તો તેવી પ્રાર્થના જીવનવિકાસની સાધનામાં ફળીભૂત થઈ શકતી નથી.

પ્રાર્થનાની મદદનો જીવનપ્રસંગ

એવા પ્રકારની પ્રાર્થનાએ મને જીવનમાં કેટલી ને કેવી અણધારી રીતે મદદ કરેલી છે, તેનો પ્રત્યક્ષ આ જીવના જીવનનો પ્રસંગ તમને આજે લખી મોકલું છું. સને ૩૨ની સાલમાં પરિક્ષિતભાઈ, હરિવદનભાઈ અને તમે બધા જ જેલમાં હતા, ત્યારે મારે ભાગે ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘના મંત્રીનું કામ આવી પડ્યું હતું, તે હકીકત તો તમે જાણો છો જ. આપણો નવસારી આશ્રમ ગાયકવાડી હદમાં આવેલો હોવાથી ત્યાંથી જ છૂપી રીતે બધી રાજકીય પ્રવૃત્તિનું કામ ચાલ્યા કરતું. અને એ રીતે આપણા નવસારી આશ્રમ પર પોલિસની ચાંપતી દેખરેખ હતી. આશ્રમની આગળ સાદા વેષમાં પોલિસના માણસો પણ રહ્યા કરતા. એટલે આશ્રમમાં આવીને આપણા પ્રેમી સાથીઓનો વિરોધ વહોરીને પણ તે બધી પ્રવૃત્તિને આશ્રમમાંથી સંચાલિત થતી બંધ કરવાનું અકારું કામ પ્રભુકૃપાથી કરવાનું આવ્યું. તે ઉપરાંત આખા ગૂજરાતની હરિજન પ્રવૃત્તિની કામગીરી પણ બજાવવાની હતી. એક તો તેનો મને બિલકુલ પરિચય નહિ. કેટલાં બધાં આશ્રમો અને શાળાઓનું સંચાલન કરવું! અને તે તે દરેક સંસ્થાઓને આર્થિક મદદ પહોંચાડવી અને તે પણ નિયમિત રીતે મોકલવાનું બન્યા કરે, તેટલા ને તેવા તે કાળે સંજોગો ન હતા.

એવડું કામ

એક બાજુથી પરિસ્થિતિથી પ્રાપ્ત થયેલા કર્મમાં સંપૂર્ણપણે પ્રમાણિક, વફાદાર અને તે કર્મને નિષ્ઠાની ભાવનાથી વળગી રહીને

તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ જે રીતે અને તેવી રીતનાં ખંત, ઉત્સાહ, કાળજી, વ્યવસ્થા ને દેખરેખ પ્રભુકૃપાથી રાખવાને માટે સતત એકધારા જીવતાજાગતા પ્રયત્નથી તેમાં મંડયા રહેવાનું બનતું; અને બીજી બાજુ તેની સાથે સાથે ભાવનાનું એટલે કે જીવનવિકાસની સાધનાને સતત એકધારી જીવતી રાખવાને માટે દિલની ભાવનાનું સાતત્ય રહે ને તેને યોગ્ય જેટલા પ્રમાણની ઉત્કટતા હોવી ઘટે, તેટલી માત્રાવાળી ભાવના પ્રભુકૃપાથી ટકી રહે એને માટેની સભાનતા જાગ્યા કરતી. એક બાજુથી મળેલા કર્મ પરત્વેની જાગ્રતિ અને તે કર્મની યોગ્યતા પ્રમાણે વર્તનમાં અને આચરણમાં તે પ્રગટી શકે તેવી જોગવાઈનું સંચાલન થવું, અને તેની સાથે સાથે જ જીવનવિકાસની સાધનાનું તેને યોગ્ય એવી ભાવનાનું સાતત્ય જીવતું-જાગતું જળવાઈ રહેવું,—આ બંને પ્રકારની ભાવનાનો સુમેળ કેવી રીતે પ્રગટાવવો તેની આંતરિક મથામણમાં ત્યારે ત્યારે પ્રગટવાનું થતું. તે વેળા જીવનવિકાસની સાધના પરત્વેના ભાવમાં અખંડતા તો પ્રગટેલી રહેતી, પરંતુ તેની ઉત્કટતાની માત્રામાં મંદતા પડી જતી અને તેનું ભાન મને ઘણુંઘણું ડંખતું. મળેલા કર્મના ક્ષેત્રની ભાવનાનો અને જીવનવિકાસની સાધનાની ભાવનાનો સંવાદભર્યો યોગ્ય સુમેળ કેમ કરીને થાય, તે પણ સાધનાનો એક ઉત્તરોત્તર ચઢતા પ્રકારનો ક્રમ જ છે. પ્રભુકૃપાથી જે જીવ મળેલા કર્મને સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતાથી, વફાદારીથી અને કર્મની ભાવના પ્રમાણેની નિષ્ઠાથી શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કરવાને દિલમાં દિલથી ઝંખે છે, તેને તેની સાધના પરત્વેની ભાવના પણ મદદ કરે છે.

લેખકની એકાંતપ્રિયતા

પરંતુ સાધના પરત્વેની ભાવનાની જરા સરખી પણ મંદતા કે ધીમી ગતિ આ જીવથી સાંખી લેવાતી નહિ. એટલે હું મારા સદ્ગુરુને વારંવાર પ્રાર્થના કરતો. પ્રાર્થના ક્યારે મદદ કરે છે, એ

તો મેં તમને ઉપર લખ્યું છે. તેની સાથે સાથે જેને ઉદ્દેશીને આપણે પ્રાર્થના કરતા હોઈએ, તેની સાથે આપણું દિલ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક ભળેલું હોય, મળેલું હોય અને ગળવાની તત્પરતાવાળું હોય, તેવી વેળાએ આપણને સદ્‌ગુરુ આપણા દિલની દિલથી કરાયેલી પ્રાર્થનાનો જવાબ પણ વાળે છે. તે કેવી રીતે એ વાળે છે, તે પણ આજે તમને ખુલ્લા દિલથી અને પ્રેમથી લખું છું. તમે જાણો છો કે મને કુદરતનું સૌંદર્ય ને એકાંત કેટલું બધું ગમે છે! નડિયાદમાં પણ કામ કરતો હતો તે વેળાએ જ્યારે જ્યારે રજા પડે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓને લઈને શેઢી નદી પર આવેલા દક્ષિણિયા ઓવારે ચાલ્યો જતો. ત્યાં મારો સમય એકાંત ઉપાસનામાં, પ્રાર્થનામાં ને સાધનામાં પ્રભુકૃપાથી ગાળવાનું બનતું. તે સમયના ગાળામાં રાત્રિની રાત્રિઓ પણ સાધનામાં જ ગાળવાનું થયા કરતું. બોદાલ આશ્રમમાં પણ તમે મને કોઈક કોઈક વાર રાયણના ઝાડ નીચે બેઠેલો જોયો છે.

સૂપા નદીને કાંઠે પડાવ

પણ એ ૧૯૩૨ના લડતના ગાળામાં નવસારી આશ્રમમાં જ્યારે આવવાનું થયું, ત્યારે કોઈ એકાંત સ્થળે જવાનું નહોતું બન્યું. તેથી બધા વિદ્યાર્થીઓની સંમતિ મેળવીને હાલ જ્યાં સૂપા ગુરુકુળ છે, ત્યાંથી થોડેક દૂર થોડુંક જંગલ છે, ત્યાં અમે જવાનું વિચાર્યું. બધો સરસામાન આશ્રમમાંથી સાથે લઈને જમવાનું પણ સાથે રાખીને રેંકડીમાં સામાન ભરી વિદ્યાર્થીઓ સાથેની અમારી કૂચ ત્યાં ઊપડી. ચાલતાં ચાલતાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે પરસ્પર આનંદ કરતા કરતા અમે ધારેલે ઠેકાણે પહોંચ્યા, અને નદીની રેતીમાં પડાવ નાખ્યો. વિદ્યાર્થીઓ આગળપાછળથી લાકડાં પણ વીણી લાવ્યા. રાતે અમારો જ્યાં પડાવ હતો, ત્યાં આગળ અમે ધૂણી પણ ધિકાવી. નાના વિદ્યાર્થી ભાઈઓ લગભગ રાતના ૧૦ાા સુધી છાવણીની આગળ-પાછળ પહેરો ભરતા: તે પછી મોટા વિદ્યાર્થીઓ.

સદ્‌ગુરુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન

હું તો ધૂણીની નજીક કોઈ વાર પ્રાર્થનામાં, તો કોઈ વાર ધ્યાનમાં, તો કોઈ વાર બીજા પ્રકારની સાધનાના સાધનમાં રહ્યા કરતો. ઉપર લખેલી આંતરિક પ્રાર્થનાનો ભાવ તો તે વેળા પણ દિલમાં દિલથી એકધારો પ્રગટેલો રહ્યા જ કરતો. મધ્યરાત્રિ વીત્યા પછી થોડીક જ વારમાં મને ધૂણીની પાસે સદ્‌ગુરુનાં દર્શન થયાં. એકદમ તો એક એવા પ્રકારનો અચંબો થયો અને દિલ ભક્તિભાવથી પ્રેરાઈને આપોઆપ સહજપણે તેમને નમ્યું. આ વખતે નામસ્મરણ તો એકધારું અખંડ સતત ચાલ્યા કરતું. ભાવનાની અખંડતા પ્રગટેલી, પરંતુ તેમાં અવારનવાર ઘણી વાર ધીમી ગતિ થઈ જતી, અને તે ઘણુંઘણું સાલતું. આવી સાધનાની સ્થિતિમાં પણ મન ને બુદ્ધિ ગળી ગયાં ન હતાં, તેનું પ્રત્યક્ષ ભાન પ્રભુકૃપાથી ત્યારે પ્રગટ્યું.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૬–૨–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઊંડું ર્‌હેતું થતું ઉરે સ્મરણ ને નિત્યે પ્રભુ–ભાવથી,
સેવાકાર્ય બન્યા કરે મુજ થકી હંમેશ કૈં પ્રેમથી;
ભાવોથી છલકાતું ર્‌હે ઉર ભર્યું મારું સદા, હે પ્રભુ!
શ્રદ્ધાભક્તિ રહે વળી તુજ પરે, એવી કૃપા દે પ્રભુ!

લોભીને ધન વ્હાલું છે જ્યમ, વળી છે કામીને કામના,
તેવું હું તવ નામ વ્હાલું કરવા હૈયે ધરું ભાવના;
ર્‌હેવાયે પળ એક ના તુજ વિના, તું અગ્નિ એવો પ્રભુ,
હૈયામાં પ્રગટાવજે વિરહનો, છોને ભલે ના જીવું.

છોને પ્રાણુ જતા રહે પ્રભુ, અને છો મૃત્યુ આવે કદી,
ને, છોને દુખ-ડુંગરો, ન પરવા, માથે પડે તે તણી;
કેમેયે વિસરાય ના પણ જરીયે નામ તારું પ્રભુ!
તારી પાસ જ એટલું ગરીબ હું માગી રહ્યો છું, પ્રભુ!

ભાંગે ના ભ્રમ શેં પ્રભુ, મુજ બધો? સંદિગ્ધ શેં રાખતો?
દે વાકેફ બનાવી તું, તુજ મને દે મંત્રવિદ્યા પ્રભુ!
જોને! હું કરીને ક્રિયા મુજ બધી તૈયાર ઊભો, પ્રભુ!
ખામી તોય કંઈ રહી ગઈ હશે, તેથી પ્રભુ, દે ન શું?

લંબાવે કર જે પ્રભુ, તુજ ભણી, તેનો ગ્રહે હાથ તું;
પ્હોંચાડી વળી ઠેઠ ઘેર સુખ દે નિશ્ચિંતતાનું પૂરું;
લાંબો હાથ કરી રહ્યો તુજ ભણી હું ક્યારનોયે પ્રભુ!
તો શાને, વીનવું, કૃપા કરી હવે મા લે ગ્રહી હાથ તું?

હું કામી, ખલ, મૂર્ખ છું, કર કૃપા મારી પરે તું પ્રભુ!
તારે દ્વાર પડ્યો, ઉઠાડ મુજને, મારો ગ્રહી હાથ તું;
છોરું બાપ, તને ઘણું કરગરું પાયે પડી રાંક હું,
જોને કૈં કરતાંય મારી પ્રતિ તું, એ પ્રાર્થના હું કરું.

ગઈ કાલવાળો પ્રસંગ આગળ ચલાવું. પ્રભુકૃપાના એ અનુભવને મન પણ માને નહિ અને બુદ્ધિ પણ ન માને. તેં તો કહે કે 'એ તો પંચત્વ પામ્યા. હવે ક્યાંથી હોય વળી? એ તો તારો તેમના પ્રત્વેનો પ્રેમભક્તિભર્યો અંતરનો જે ભાવ છે, તે ભાવ આ રીતે સાકાર થયો છે.' આવી રીતે મન અને બુદ્ધિએ સમાધાન મેળવ્યું. પરંતુ તુરત જ તે પળે શ્રીસદ્‌ગુરુ બોલ્યા કે, 'હે મૂર્ખ! હું

ખરેખર રીતે, પ્રત્યક્ષપણે, વાસ્તવિક રીતે, અહીં સ્થૂળ રીતે પણ હાજર થયો છું, અને તે તને ચેતાવવા માટે. તારું જે મહત્ત્વનું કર્મ છે, ને જે કર્મને તું જીવનવિકાસની સાધના માને છે, તે સાધનાના ભાવને પ્રકટ કરવાને માટે તને પ્રભુકૃપાથી આ પરિસ્થિતિ મળેલી છે. જે જીવ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક પ્રભુનો દિલમાં દિલથી ભક્ત બની જાય છે, તેનું યોગક્ષેમ શ્રીભગવાન કૃપા કરીને પોતાના હાથમાં લઈ લેતો હોય છે. અને તે યોગક્ષેમ પણ કંઈ એક પ્રકારનું હોતું નથી. યોગક્ષેમના પણ ઘણા ઘણા અર્થ થઈ શકે. જીવનનું એકેએક પાસું સાધનાનો ભાવ કેળવવા માટે છે. અને જીવનના પ્રત્યેક પાસામાં જેને શ્રીપ્રભુકૃપાથી સાધનાનો જીવંત ભાવ એકધારો જીવતો-જાગતો સાબદો ટક્યા કરે છે, તેને શ્રીભગવાન કૃપા કરીને પોતાનો બનાવી લઈને તેનું સકળ પ્રકારનું તંત્ર તે ચલાવતો હોય છે. માટે તું નિશ્ચિંત બની જા, અને તારું બધું જ ભગવાન કૃપા કરીને ચલાવવાનો છે, તેની તું પૂરેપૂરી ખાતરી રાખજે.' તે વેળાએ તેઓશ્રીએ મને જે ગાળો ભાંડેલી તે તો તમને કાગળમાં લખતો નથી, કારણ કે તમને જુગુપ્સા થાય. વળી પાછું તેમણે કહ્યું કે 'હજી પણ તારાં મનબુદ્ધિ મારા અદૃશ્ય થઈ ગયા પછીથી કંઈક સંશય પેદા કરે, તો તે માટે હું તને કહું છું કે અહીં એક ખરેખરો મૃતદેહ પડેલો છે, તેમ જ અહીં હું ખરેખર પ્રત્યક્ષ થયેલો છું.'

વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર

આવું પતિતપાવન દર્શન થયા કરતું હતું, તે વેળા મેં મારી જાતને બધી રીતે ચકાસી અને જોઈ લીધું કે હું સંપૂર્ણ જાગ્રત છું, સભાન છું અને મને જે દર્શન થાય છે તે તદ્દન વાસ્તવિક છે. સંપૂર્ણપણે અનેક રીતે પ્રભુકૃપાથી તેની વાસ્તવિકતાનું યોગ્ય જ્ઞાનભાન જાગે એવા પ્રકારના ભક્તિભાવથી અને દિલને, મનને અને બુદ્ધિને તે દર્શનનું સચોટપણું, વાસ્તવિકપણું અને તેની યથાર્થતા

સંપૂર્ણપણે લાગી જાય, તેવા ભાવથી તે આખા પ્રસંગને આવકારવાનું ને સ્વીકારવાનું બની શક્યું હતું.

નિશ્ચિંતતાની પ્રાપ્તિ

પ્રભુકૃપાથી આ દર્શન થતાં જ દિલમાં એક એવા પ્રકારનો વિકટ ભાવ જાગ્યો કે ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘના મંત્રીપદનું કામ હાથમાં આવ્યું, અને એટલી બધી સંસ્થાઓનું કેમ કરીને આર્થિકપણે યોગ્ય રીતે સંચાલન થઈ શકશે ને ચલાવી શકાશે એવા પ્રકારની દિલમાં જે ગડમથલ જાગેલી, તે હવે સંપૂર્ણપણે અદૃશ્ય થઈ ગઈ, અને એક પ્રકારની જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની નિશ્ચિંતતા પ્રગટી.

આ બનાવ તો એક થોડીક મિનિટોમાં જ પતી ગયો હશે, પરંતુ આ જીવ પર એની જે અસર પડી છે, તે તો કેટલાય જન્મોના પુરુષાર્થ વડે કરીને જે પરિણામ ન મેળવી શકાત તે પરિણામ તેમના આવા પ્રકારના પતિતપાવન દર્શનથી પ્રગટ્યું. પણ તે વેળા તો મનબુદ્ધિ બરાબર માને નહિ. અને આ પ્રસંગને પ્રેમભક્તિપૂર્વક કબૂલે પણ નહિ. તે તો કહે કે 'આવું બની જ ન શકે. શક્ય જ નથી.' હું મનબુદ્ધિને ટકોરું કે 'ભલા! મેં મારી સગી આંખોએ જોયું છે. કાનથી જાતોજાત તેઓશ્રીના શબ્દો સાંભળ્યા છે. તેમણે જે જે કહ્યું, તેનો રણકાર દિલમાં પ્રગટેલો છે. વળી તેમણે પોતે જ કહ્યું છે કે 'જેમ અહીં મૃતદેહ પડયો છે, તેમ હું સ્થૂળ રીતે તારી પાસે હાજર થયેલો છું.' તો મનબુદ્ધિ કહે, 'અહીં મૃતદેહ ક્યાં પડયો છે?' એટલે મેં મનબુદ્ધિને વળી કહ્યું કે, 'તેઓશ્રી એટલું માત્ર બોલેલા જ નથી. પરંતુ તેમના જમણા પગના અંગૂઠાથી ગોળ કુંડાળું કરીને બોલ્યા છે. આ રેતીમાં કેટલા બધા કલાકની વિદ્યાર્થીઓ આમતેમ રમ્યા જ કરે છે! એટલે તાજું થયેલું કુંડાળું હોય, તો જ તે સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે. બાકી તો તે ભુંસાઈ જાય.' (તેઓએ એવે ઠેકાણે કુંડાળું કરેલું હતું કે જ્યાં

સતત વિદ્યાર્થીભાઈઓ જુદા જુદા પ્રકારની રમતો કર્યા જ કરતા હતા.) આવી અંદર બધી ગડમથલ મનબુદ્ધિમાં ચાલ્યા કરતી હતી, તે વેળાએ પહેરો ભરતા એ મોટા વિદ્યાર્થીઓને મેં બોલાવ્યા, અને તેમને સંબોધીને મેં પૂછ્યું કે, '...ભાઈ! જુઓને! તમને આ ધૂણીની આગળ મોટું કુંડાળું દોરેલું દેખાય છે?' એટલે તેમણે બૅટરીથી પ્રકાશ ફેંકીને જોયું તો દોરેલું કુંડાળું એકદમ તરત જ તાજું પડેલું હોય એવું જણાયું. પણ વળી મનબુદ્ધિ કહે કે, 'પણ અહીં મુડદું ક્યાં છે?' તે ઉપરથી મોટા વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કરી કુંડાળા જેટલી જગામાં વીરડો ખોદવાનું કહ્યું. કારણકે જોકે મને પ્રભુકૃપાથી દિલમાં તો પ્રતીતિ હતી જ કે મૃતદેહ તો હોવો જ જોઈએ, પણ મનબુદ્ધિને પ્રભુકૃપાથી સાબિતી મળે તો મનબુદ્ધિને પણ પ્રેમ-ભક્તિપૂર્વકનું સમાધાન થઈ શકે. દિલની ભાવનામાં અંતરનાં બધાં કરણોનો પ્રેમભર્યો સહકાર, સાથ, મળવો ઘણોઘણો જરૂરનો છે, તેનું પ્રભુકૃપાથી મને તે વેળા પણ ભાન પ્રગટેલું હતું. વિદ્યાર્થીઓ તો ખોદતા ગયા. લગભગ બે હાથ ખોદ્યું ને પાણી આવવાનું થયું, તોપણ મૃતદેહ તો જણાયો નહિ: મનબુદ્ધિ તો જીવતાંજાગતાં બેઠેલાં જ હતાં અને કહે છે કે, 'જોયુંને, અહીં શબ ક્યાં છે?' તેમ છતાં દિલમાં મને તો પ્રતીતિ હતી, એટલે વધારે ઊંડું ખોદાવવાને માટે મેં વિદ્યાર્થી ભાઈઓને જણાવ્યું. વીરડામાં અર્ધા ફૂટ જેટલું પાણી થયું તોપણ કશું નીકળ્યું નહિ. વળી પાછું આગળ ખોદવાને જણાવ્યું. લગભગ એકાદ ફૂટ પાણીની નીચે એક મરેલા હોલાનું શબ અંતે નીકળ્યું, અને તે શબ પણ પાણીમાં હોવા છતાં તદ્દન કોરું! આવા પ્રત્યક્ષ પુરાવાથી મનબુદ્ધિને પણ સમાધાન થયું.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૭–૨–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(મંદાક્રાન્તા)

પ્રીતિપંથે અરર! વળતાં કાંઈયે ના સધાશે,
રોવું, સ્હેવું સતત મળશે કર્મમાં બક્ષીસે તે;
જેણે જેણે દિલ કર્યું જવા સૌ ફસાઈ ગયાં તે.
મૂકી માથે કર નિજ સહુ કાઢતાં દી રડીને.

☆ ☆ ☆

પ્રીતિપંથે કદી ન વળશો માનવી વિશ્વનાં હે!
સ્હેતાં ભારે દુખ પ્રણયનાં ખૂટશે હામ હૈયે;
લોકો સર્વે બહુ કનડશે, વિશ્વ સામું થશે ને
રહેશે બાકી નહિ શિર પરે આભનું તૂટવુંયે.

☆ ☆ ☆

પ્રીતિપંથે પણ ભૂલેચૂકે ના કદી કોઈ જાશો!
ફાવ્યું કો ત્યાં જરી પણ નથી, નક્કી ખત્તા જ ખાશો;
રોઈ રોઈ દિન વીતવશો કારમા લાગશે તે,
ને હૈયાનું દુખ છૂપું કહીં ના કહીયે શકાશે.

☆ ☆ ☆

બોલાવ્યો છે બજવી બજવી બંસી તારી મને તેં,
જાતાં પાસે પણ જરી હવે દૃષ્ટિ ના તું કરે છે;
આકર્ષ્યાં'તાં મન, હૃદયને, ચિત્તને નાદથી જે,
તેયે હાવાં મુજ નસીબમાં હાય! ના કૈં સુણાયે.

☆ ☆ ☆

થાતાં વૃષ્ટિ ધીકતી ધરતી શાંત કેવી થતી! ને
કેવો છૂપો ઉર-ઉમળકો વ્યકત થાતો દિસે છે!
જ્યાં ત્યાં એને તન પર બધે રોમવલ્લી સ્ફુરે છે,
ક્યારે એવી મુજ પર કૃપા વર્ષશે તોહરી તે?

રે! રે! જોજો! ભૂલી પણ રખે પ્રીતિપંથે જતા કો!
એ પંથે તો અવધિ વિણનાં છે ભરેલાં જ દુઃખો;
શ્વાસે શ્વાસે જરૂર બહુ ત્યાં ગૂંગળાવું પડે છે,
ખાંડાધારે વળી ભૂલ વિના ચાલવું ત્યાં પડે છે.

ગયા કાગળમાં લખેલા સૂપા ગુરુકુળ પાસેના પ્રસંગ પછી અમે નવસારી આશ્રમમાં પાછા ફર્યા. પછી એક દિવસે સાંજે પ્રાર્થના પછી આશ્રમના ચોગાનની બહાર 'છાપરા' જવાનો સડક છે, ત્યાં હું ફરતો હતો. તમે જાણો છો કે ત્યારે પણ શરીરે આ જીવ એક નાનકડી ચડ્ડી પહેરીને ફર્યા કરતો. એટલામાં તો ત્યાંથી એક મોટર પસાર થઈ. મોટર આપોઆપ ઊભી રહી ને તેમાંથી એક સદ્‌ગૃહસ્થ નીચે ઊતર્યા. ઊતર્યા કે તરત મેં તેઓને ઓળખી લીધા, અને તેમને હું પ્રેમભક્તિભાવે પગે પણ લાગ્યો. તેઓ બોલ્યા કે 'અલ્યા ! ચુનિયા ! તું અહીં ક્યાંથી ?' મેં તેમને મારી બધી હકીકત કહી, ને અહીં સુરતની પોલિસ કેવો રંજાડ કરે છે તે હકીકત પણ કહી. તે સદ્‌ગૃહસ્થ હતા, સદ્‌ગત સાક્ષરશ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ. તેઓ તે વેળા નવસારી પ્રાંતના સૂબા હતા; તેમની મદદ વડે કરીને મને બધી રીતે નિશ્ચિંતતા પ્રગટી હતી. આમ આશ્રમને સુરતની પોલિસથી થતી હેરાનગતિ અટકી ગઈ.

આર્તનાદની પ્રાર્થના જ સંભળાય

આમ જ્યારે આપણે જીવનની સાધનાના ભાવમાં દિલમાં, દિલથી એકતાર રહ્યા કરવાને ઉત્કટ ભાવથી મથ્યા કરતા હોઈએ, ત્યારે તેવા ભાવની ઉત્કટતામાં જો ગતિમંદતા પ્રગટે, તે જો આપણને ખરેખરી રીતે એટલી બધી વેદના પ્રગટાવે અને તે ગતિમંદતા ટળવાને માટે જે પ્રકારની જહેમત થવી ઘટતી હોય, તે આપણે ખરેખરા ભાવથી જો કર્યા કરતા હોઈએ ને તેવી વેળા પ્રાર્થના કરીએ, તો તેવા કાળે થયેલી પ્રાર્થનામાં અંતરમાં અંતરથી અંતરનો જે ભાવ

પ્રગટે છે, તે ભાવ કોઈ અનેરો છે, ભાવ ભાવનો પ્રત્યુત્તર વાળે છે. એવા અંતરના ભાવથી થયેલી પ્રાર્થના પોતાનું પરિણામ નિપજાવી શકે છે. બાકી તો કેવળ ઊર્મિપ્રધાન સાહિત્યિક પ્રાર્થનાથી જીવન-વિકાસનું કામ સાધી શકાવાનું નથી તે નિશ્ચે જાણશો.

સંસ્કાર

બીજું, આપણે એક સમજવા જેવું એ છે કે સંસ્કાર ક્યારે ને કેવી રીતે પ્રેરણાત્મક અને મદદગાર બની શકે. જીવનવિકાસની સાધના પરત્વેના સંસ્કારને ઊગવાને માટે જે જીવની ભૂમિકા હજી દ્વંદ્વાત્મક છે, એટલે કે જે જીવ જીવદશામાં હજી આથડ્યા કરે છે, એવા જીવના દિલમાં કોઈ દિવ્યાત્મક અનુભવ પ્રભુકૃપાથી પ્રગટે, તો તે અનુભવના સંસ્કારનો સ્વીકાર તે અનુભવને યોગ્ય વાસ્તવિકતાના પ્રત્યુત્તરમાં તે જીવના ચિત્તમાં કદી પણ થઈ શકવાનો નથી. જે જીવનું દિલ જીવનવિકાસની સાધનાના ભાવ પરત્વે પ્રેમભક્તિજ્ઞાન-યુક્ત દશાનું થયેલું હોય છે, તેવી ભૂમિકામાં તેવા દિવ્યાત્મક પ્રભુકૃપાથી થયેલા અનુભવના સંસ્કાર જે પરિણામ પામે, તેવું પરિણામ જીવદશામાં હજી રગદોળાતા જીવના જીવનમાં કદી પણ પ્રગટી શકવાનું નથી, એટલે આવા પ્રકારના અનુભવના સંસ્કારનો યોગ્ય રીતે સ્વીકાર થવા કાજે તથા તેનો સત્કાર કરવાને કાજે આપણી ભૂમિકા પ્રેમ-ભક્તિવાળી હોય તે ઘણું જરૂરનું ગણાય.

કેવળ બુદ્ધિ ઉપર અયોગ્ય મદાર

આપણાં પોતાનાં અંતરનાં કરણોની ભૂમિકા જીવનવિકાસની સાધનાના ભાવે યોગ્ય રીતે જેટલી તેના સભાનતાના પ્રમાણમાં કેળવાયેલી હોય, તેવા ભાવ-ના તેટલા પ્રમાણમાં આપણે જે તે કંઈ બન્યા કરશે તેને વિચારી શકીશું અને તુલના કરી શકીશું, જોકે તુલના કરવાને પણ એક પ્રકારની તટસ્થતા જીવનમાં કેળવાયેલી હોય છે, ત્યારે જ તુલના થઈ શકે છે. બુદ્ધિની સમજણથી કરેલી

તુલના, આકડાનું રૂ વા વાયાથી ઊડી જાય તેમ, ઊડી જતી હોય છે. એટલે બુદ્ધિની સમજણો, માન્યતાઓ વગેરે ઉપરનો આપણો જે ઝોક છે, એ ઝોકને પણ આપણે પૂરેપૂરો ટાળવાનો છે. એવા પ્રકારની સમજણો ને માન્યતાને આપણે જોરશોરથી કરીને વજૂદ ન આપીએ, તે આપણે માટે ઘણું જરૂરનું છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૭–૨–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થનાઓ)

મંદાક્રાંતા

વિશ્વાસે જે તુજ શરણમાં શીશ પાયે ધરે છે,
પ્હોંચાડે છે નિજ પ્રભુ નકી પ્રેમથી ધામ તેને;
ને તેને તું સતત સુખ દે એકધારું સદાયે;
તો પૂછું હું, 'મુજ ગરીબનો વાંક એવો કયો છે?'

ગોથાં ખાધાં યુગ યુગ થકી કૈંક મેં આ જગે ને
ના છૂટાયું મંથી મથી મર્યે પાર ના આવતો કૈં;
લે છે હાથે, વળી પ્રભુ, મૂકી દે પછી શેં મને તું?
એવું એવું કરી ગરીબનું પારખું તું જુએ શું?

જાણું હું, છે તુજ મહીં દયા ઓછી જલ્લાદથીયે,
તોયે મેં તો તુજ ચરણમાં શીશ મારું મૂક્યું છે;
તારે હાથે મરવું પણ છે બાપ, મંજૂર મારે,
તો મારો તું કંઈ કરી, પ્રભુ અંત લાવી હવે દે.

આકર્ષીશો જરીય પણ ના પ્રેમના ચક્ષુથી કો!
ત્યાં તું રૂહેશે દૂર કહીં અને આંહીનું સર્વ ખોશો;

લોકો કૈંયે નહિ સમજશે અર્થગાંભીર્યને તે,
રહેશ કર્મે નિત રવડવું, રોવું ને એકલાને.

જો જો ! જાતા ભૂલથીય કદી પ્રેમપંથે રખે તે !
સોદા એ તો નકી સમજજો શીશ સાટા તણા છે;
ને તેથીયે બસ નવી થશે, દાસ થાવાનું ત્યાં છે,
સ્વપ્નેયે કૈં સુખ ન કરમે ને ગુલામી જ રહેશે.

અંજાઈને ફસી ન પડશો પ્રેમના પાશમાં કો !
છૂટાશે ના, બળવું પડશે જીવતાં ઝાળમાં તો;
સ્વપ્નાં સેવ્યાં મન મહીં હશે, ક્યાંય અદૃશ્ય થાશે,
ને જ્યાં ને ત્યાં દુખ, દુખ અને દુઃખ કર્મે જ રહેશે.

વિવેકની જરૂર

બાપા ! બને એટલા અંતર્મુખ રહ્યા કરો. જે કંઈ આવે તેને યજ્ઞનારાયણમાં પ્રેમભક્તિથી તેના હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે હોમ્યા કરવાનું રાખો. લાગણીના ઊભરા આવે કે થાય, તેનો પણ સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવાનો છે, નહિ કે એમાં જ ભળી જવાનું છે, ને એની સાથે એકરૂપ થઈ જવાનું છે. જે કંઈ આવે કે મળે એનાં ભલે ચૂંથણા ન ચૂંથીએ, પરંતુ એને વિવેકની સરાણે ચઢાવી લેવાને તેનું જ્ઞાનભાન રાખીને મથ્યા કરીએ ને પછી તે યોગ્ય જણાતાં તેનો સ્વીકાર કરીએ. શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે તે આચરીએ અને પાછું તે શ્રીપ્રભુને ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરીએ; તેવા પ્રકારનો જ્ઞાનભાન સાથેનો સમર્પણ યજ્ઞ ચલાવ્યા કરીએ, તો જ આપણા પોતાનાં જીવનમાં અનાસક્તિ, નિર્મમત્વ, નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિરહંકાર વગેરે વગેરે ફલિત થતાં જતાં શ્રીપ્રભુકૃપાથી આપણે જરૂર અનુભવી શકીશું.

સાચો આનંદ

તમે લખો છો કે, "હવે તો જૂના moods (લાગણીના તરંગો) બિલકુલ નથી. છાયા પણ નથી, ઉદાસીનતા પણ નથી. હાલમાં આનંદની ઊર્મિ છે." પણ હાલમાં જે આનંદની ઊર્મિ છે, તે આનંદની ઊર્મિ નથી. ત્યારે તમને થશે કે આનાથી પણ સાચા આનંદની ઊર્મિ નથી. ત્યારે તમને થશે કે આનાથી વળી બીજો કયો આનંદ સાચો હોઈ શકે? તે પણ સમજાશે. હાલમાં તો એટલું જ લખું કે, "જે આનંદ અખંડ ચિરસ્થાયી છે, જેમાં ભરતીઓટનો સંભવ જ નથી, જે આનંદ સ્વયંભૂ છે, જેમાં કોઈ જાતનો ફેરફાર પ્રવેશી શકતો નથી, જે શરીર ને મન વગેરેથી પર છે, જે કોઈના પર નિર્ભર નથી, જેનો કોઈની સાથે સંબંધ નથી, ને છે તો બધાં જ સાથે છે, અને જે દ્વંદ્વાતીત છે ને ગુણાતીત છે; તે સાચો આનંદ છે.

ભૂખ જાગવી ઘટે

એટલે હાલમાં તો જે મળે તે પ્રેમથી સ્વીકારી લેતાં આવડે ને જીવનની સાધનામાં તેનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો ઉપયોગ કરી જાણીએ તો બસ છે. આ જો ખરેખરું જીવનવિકાસની ભાવનાની સભાનતામાં થયા જતું હશે, તો આગળનું આગળ આપોઆપ સમજાતું જશે. અત્યારે તે તે પછીની ભૂમિકાનાં સાધનને સમજાવવાનો પણ કશો અર્થ નથી, સમજાવેલું ટકતું પણ નથી. માનવીને કકડીને ભૂખ લાગે છે, ત્યારે આપોઆપ તે ખાવાનું ખોળે છે અને ત્યારે એ જે ખાય છે, તે બરાબર પચી જાય છે. એવું પચેલું તેની શક્તિમાં વૃદ્ધિ પણ કરે છે. આ માર્ગે પણ જેમ જેમ અંતરમાં અંતરથી અંતરની ભૂખ ઊઘડશે, તેમ તેમ વધારે ને વધારે ખાવાની સ્વાભાવિક સહજ અભિરુચિ પ્રગટશે ને ખાવાનું પચશે પણ ખરું—પરંતુ તે પહેલાં નહિ. *

* સંપાદકથી પહેલાં ખોરાક વગેરે લઈ શકાતો નહિ પરંતુ આ માર્ગમાં પ્રવેશતાં ખોરાક પણ વધુ લેવાતો થયો છે અને કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ વધતી ગઈ છે.

જાતને ઓળખો

મને તો તમારા આટલાથી મુદ્દલે સંતોષ થતો નથી ને નહિ થાય, તે તો તમે પણ જાણો છો. તમારે પોતાએ તમારું પોતાનું તટસ્થતાપૂર્વક નિરીક્ષણ અને પૃથક્કરણ સાફ સાફ કરતા રહેવું જોઈશે. આપણે પોતે આપણું પોતાનું વિચારી શકવાને જરૂર શક્તિમાન છીએ. આપણને પ્રગટતા વિચારો, વૃત્તિઓ, જુદી જુદી વ્યક્તિના સંબંધોને કારણે થતા આઘાત–પ્રત્યાઘાતો આ બધાં જેમ જે રીતે તે પ્રગટે, તેમ નિરખતાં આપણે આપણી પોતાની જીવદશા કેવા પ્રકારની છે, તે સમજી શકીએ એમ છીએ. અમારી સમજણે તો કોઈ અગાડી કે પછાડી નથી. પ્રભુકૃપાથી સાથમાં જ છીએ.

ધ્યાનની કાર્યસાધકતા

મંગળવાર પછી બધા વખતનો ધ્યાનનો સમય લખીશું ખરો. પરંતુ સાચી વાત તો એ છે કે સર્વ કંઈ કરવા છતાં તેની લહેર તો અંતરમાં અંતરથી જીવતીજાગતી રહ્યા કરે, અંતરને અજવાળ્યા કરે. એવી જાતની એકાગ્રતા અને હૃદયમાં હૃદયથી તે પરત્વેની કેંદ્રિતતા આપણામાં પ્રગટેલાં હોવાં જોઈશે, તે આપણે ખાસ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે. ધારો કે ધ્યાનમાં ખૂબ એકાગ્રતા પ્રગટી, પણ તેમાંથી જો ઊઠ્યા પછી આપણે તેને ભૂલી જઈએ અને આપણો ચાલતો પ્રવાહ અટકી જાય, બીજાં બહારનાં કામોમાં મશગૂલ થઈ જવાય ને આપણા મહત્ત્વના કર્મનું ભાન જો આપણાથી ભૂલી જવાય, તો ધ્યાનમાંથી પ્રગટેલી એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા યોગ્ય કાજ આપતાં નથી એમ સમજવાનું છે, અને તેટલે અંશે તે ઓછા ઉપયોગનાં છે. હજી તેમની કાર્યસાધકતા અને કુશળતા યોગ્ય પ્રકારનાં નીવડેલાં નથી, તેમ સમજવાનું છે. રોજબરોજના કર્મવહેવારમાં, સંબંધમાં, સંપર્કમાં વગેરે વગેરેમાં આપણાં મનબુદ્ધિ કેવી કેવી ભૂમિકામાં વિચરે છે, ને રહ્યાં કરે છે અથવા તો તેની ચઢઊતર

વચ્ચે કેટલું અંતર રહે છે, તેના પરથી પણ ધ્યાનમાંનાં પ્રગટેલાં એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા કેવા પ્રકારનાં છે તે આપણને સમજાઈ જશે. ધ્યાનનો હેતુ નીરવતા કેળવવાનો છે. નીરવતા કંઈ એમ ને એમ પ્રગટતી નથી. તટસ્થતા, સમતા, તેની સાથે સાથે અનાસક્તિ, નિરાગ્રહ વગેરે જે બધું ઉપર લખી ચૂક્યો છું, તે તે બધું જીવનમાં પ્રત્યક્ષપણે પ્રગટ્યા કરે ત્યારે ધ્યાનનો ઉકાવ આપણને રોજબરોજના કામમાં પણ ખપમાં લાગી શકે છે.

ધ્યાનનો હેતુ

ધ્યાનમાં બેસવાનો એક હેતુ જેમ નીરવતા પ્રગટાવવાનો છે, તેમ તેનો બીજો હેતુ નીરવતાની સ્થિતિ આપણો કર્મવહેવાર થતાં થતાં પણ જોખમાય નહિ અને કર્મ આપમેળે સહજપણે થયા કરે, તેવી શક્તિ જાગ્રત કરવાનો છે. ધ્યાનથી કરીને જીવનકક્ષા ઊંચી થાય અને આપણને એવું જ્ઞાનભાન રહે, ને એવા જ્ઞાનભાનની લહરી સતત એકધારી સર્વ કાંઈ કરતાં કરતાં જીવતીજાગતી રહ્યા કરે તેને માટે પણ ધ્યાનનું સાધન ઉત્તમ છે. આજકાલ તો જે તે બધા ધ્યાન કરવાને બેસી જતા જોયેલાં છે. જેમ વેપાર કરવાને મૂડીની આવશ્યકતા ઘણીઘણી છે, તેમ ધ્યાનને માટે પણ તેની શરૂઆત કરતાં પહેલાં આપણાં મનાદિ કરણમાં એકાગ્રતા કેળવાયેલી હોય તે ઘણું જરૂરતું છે. એકાગ્રતા કેળવાયા વિના ધ્યાન થવાની શક્યતા નથી.

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૨૮–૨–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થનાઓ)

(મંદાક્રાંતા)

સ્હેવું એ તો અઘરું ઘણું છે પ્રેમનું દર્દ ઊંડું,
સ્વપ્નેયે ના સુખ કદી ભૂલે માગશો કોઈ એવું;
પસ્તાશે જે તહીં નહિ જશે, જે જશે તેય રોશે,
ન્યારી એવી અકળ ગતિ છે પ્રેમના પંથની તે !

પ્રીતિપંથે પળવું, પડવું અગ્નિમાં જેમ તેવું,
ક્યાંયે એવું મરી પણ ગયે ના ઠરે બાપ, હૈયું;
કો દી એને જરીય પણ ના ક્યાંય આરામ રહેશે,
જાણ્યું તોયે, પડતું મુકી હર્ષથી નાખ્યું છે મેં.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તારું મંદિર સ્વચ્છ સાફ કરવા ભારે મથું છું, પ્રભુ!
ક્યાંયે રહે કચરો જરી નહિ સદા એવા હું યત્નો કરું;
તોયે કૈં મનને પસંદ પડતું ના કામ એવું થતું,
રહેવા યોગ્ય પૂરું તને ક્યમ કરી એને બનાવું? પ્રભુ!

તું છે તાત, કૃપાનિધિ ત્યમ છતાં શાને કૃપા ના કરે?
ટીપું એક જ આપતાં કંઈ કશું તારું ખૂટી ના જશે;
કૈં કૈંને કરિયા નિહાલ શરણે જે સર્વ આવ્યા, પ્રભો!
છે શું વંચિત રાખવો ગરીબ હું આ એકલો દૃષ્ટિ તો?

તું મારું મન મંત્રમુગ્ધ કરજે, તાએ રહે જેથી તે
ક્યાંયે ના ચસકી શકે પણ જરી ને ઠામ મેળે રહે;
માગ્યામાં ઉર એટલું તુજ કને માગું પ્રભુ, એક હું,
એ દે, તો મુજ રંક ભાગ્ય ફળશે, દેખું, રૂડો દી પ્રભુ!

તારું મંગળ નામ હું હૃદયથી ભૂલીશ કેમેય ના,
છોને પ્રાણ જતા, છતાં પણ કદી હું ટેક મૂકીશ ના;
જારી યત્ન, રખાવવો હૃદયથી છે હાથ મારે, પ્રભુ!
મારો યજ્ઞ કરાવતો ન તપનો તું ભંગ કો દી પ્રભુ!

આદર્શને વિસ્તારની પાંખો

આંતરિક શક્તિ મેળવીએ અને પછીથી શ્રીભગવાનના યંત્ર બની જઈએ અને તે પછીથી તેની આ ગૂઢ રહસ્યમય રચનામાં, લીલામાં, આપણે તેના હેતુના હથિયાર બની જઈએ, અને જે હેતુનો ભાગ ભજવવાને માટે શ્રીભગવાનની કૃપાથી આપણે સર્જાયેલા હોઈએ તે હેતુને પ્રેમભક્તિથી સાધ્યા કરીએ, પરિપૂર્ણ કર્યા કરીએ એવો જીવનનો હેતુ પણ દિલમાં દિલથી ખ્યાલમાં રાખ્યા કરવાનો છે. જીવનના આદર્શને સદાય વિસ્તારની પાંખો છે. આદર્શ જેમ જેમ આપણે ભાવનાથી પામવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તેમ તેમ આદર્શનું તાદૃશ્યપણું થતું જતું અનુભવાય છે. આદર્શને સંપૂર્ણપણે એક સામટો એક સમયે પૂરેપૂરો અનુભવી શકાય એવું બનવાની શક્યતા ઘણી ઓછી છે. પ્રભુકૃપાથી આદર્શની ઝાંખી થાય ને એવા પ્રકારનાં દર્શનથી જીવનમાં તે પરત્વેનું આકર્ષણ એકાગ્રતાની ઉત્કટતાથી પ્રગટે અને તેના પરત્વેનું ઘણું આકર્ષણ દિલથી પ્રગટે તે હકીકત સાચી છે; અને આદર્શ આટલો ને આવો જ છે, એમ શરૂશરૂમાં ભલે આપણે સ્વીકારીએ, પરંતુ સાચી રીતે તો તેનો પણ અંત નથી હોઈ શકતો.

પ્રેમભાવની માગણીનું કારણ

તમે જ્યારે ધ્યાનમાં બેસશો, ત્યારે આપણે પ્રેમભાવે સાથે જ છીએ. ખૂબ પ્રેમભાવ રાખશો. આ પ્રેમભાવ માગું છું તે મારે કારણે નહિ. હું તો ભગવાનની કૃપાથી એનું ભજન કરતાં કરતાં અને જીવનવિકાસની સાધના કરતાં કરતાં, પ્રભુની કૃપાથી પ્રેમનું એકાદું કિરણ નાનકડા સળેકડા જેટલું પામ્યો છું ખરો; એટલે તમારી કનેથી તમારા દિલનો જે પ્રેમભાવ હું માગું છું, તેનું કારણ તો એ જ છે કે આપણા દિલમાં જે પ્રકારની અને જે પરત્વે ખરે-ખરી દિલમાં દિલથી દિલની ભાવના પ્રગટેલી હોય, તેના વચનની

યથાર્થતા આપણે યોગ્ય રીતે સ્વીકારી શકવાના છીએ ને એટલા જ માટે હું તમારો પ્રેમભાવ માગું છું.

પ્રેમભક્તિભાવની અત્યંત જરૂર

"એવો દિલનો દિલમાં દિલથી પ્રેમભાવ પ્રગટ્યા વિના સદ્ગુરુના જીવનવિકાસની સાધનાની ભાવનાના સંસ્કારને આપણે કદી ઝીલી શકવાના નથી. તેના સંસ્કાર જરૂર ચિત્તમાં પડવાના તો ખરા; પણ તેનું અસલ સ્વરૂપ પલટાઈ જવાનું; કારણકે આપણે હજી જીવદશાવાળા રહેલા હોવાથી પેલાની ભાવનાના સંસ્કારને તેની યથાર્થતાના પ્રમાણમાં કદી પણ સ્વીકારી શકીએ એવી શક્યતાવાળા આપણે પ્રગટેલા હોતા નથી. અને કદાચ ધારો કે આપણી બુદ્ધિ સ્વીકારે, તો તે સ્વીકારે છે તે પણ માત્ર ઉપરછલ્લી રીતે. આપણે કોઈ ચેતનામાં નિષ્ઠા પામેલા મુક્તાત્માના સંબંધમાં હોઈએ, તો જ્યાં સુધી તેના પરત્વેની આપણા દિલમાં પ્રેમભક્તિની જ્ઞાનયુક્ત નિષ્ઠા પ્રગટેલી નથી, ત્યાં સુધી આપણે તેને આપણી રીતે જ સમજવાના છીએ. તેના જીવનના એવા કેટલાયે સાચેસાચ પ્રગટેલા પ્રસંગોનું હોઈ અને તેવા પ્રગટેલા તેના પ્રસંગ ઉપરથી અનુભવે પૂરવાર થઈ જતું તેનું ઇંદ્રિયાતીતપણું ઘડીકવાર આપણને લાગશે ખરું, ઘડીક વાર આપણને અહોભાવ પણ પ્રગટાવશે, પરંતુ તે બધું આપોઆપ પાછું ભીડી જશે. એટલે તે સંસ્કારોને આપણા જીવનમાં કામ કરતા બનાવી દેવાને માટે આપણે તેવા ચેતનપુરુષ પરત્વે જ્ઞાનની ભાવનાથી અને હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે તેની પ્રત્યે પ્રેમભક્તિવાળા બની જઈએ તે ઘણું ઘણું જરૂરી છે.

★

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૯-૨-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

જો થાય વૃત્તિ મુજ ડોલમડોલ જ્યારે,
દેજે મને મદદ બાપ! વિશેષ ત્યારે;
મારે બળે નવ ઊભો રહી હું શકીશ,
દે પ્રાણ, આખર સુધી ઝઝૂમી શકીશ.

☆ ☆ ☆

પાદારવિંદ તુજ હું શિર મૂકી મારું
વંદ્યા કરું પ્રભુ, તને ઉર નિત્ય ઊંડું!
આ પ્રાર્થના હૃદયની મુજ લૂખી સૂકી,
ધારી હૃદે મુજ પરે કરજે દયા તું.

☆ ☆ ☆

જ્યાં ત્યાં બધે ભટકી બાપ! ઘણું મર્યો હું,
ને આ ભવે ભ્રમણમાં વળી હું પડયો છું;
ત્યાંથી હવે ઊગરવા મુજ યત્નમાં તું.
દેજે કૃપા, મુજથી તો જ બચી શકાશે.

☆ ☆ ☆

તારી કૃપા વિણ મને નથી ચાલવાનું,
માગ્યા કરું ચરણમાં ઢળી નિત્ય તે હું;
જ્યાં તું કૃપામૃત તણો ઉદધિ પ્રભુ, છે,
તો માત્ર બિંદુ મુજને બસ એક દેજે.

☆ ☆ ☆

શેં પ્રેમ ના મુજ પરે પ્રભુ, દાખવે તું?
શા કારણે થઈ પડયો અળખામણો હું?
આવી પડયો હઉં પ્રભુ, તુજ દોષમાં હું,
છું મૂર્ખ જાણી કરજે મુજને ક્ષમા તું.

વૃત્તિઓના સવિશેષ હુમલા

જીવનવિકાસની સાધનાની પ્રક્રિયા ખરેખરી રીતે જ્યારે શરૂ થાય છે, ત્યારે અંદર સૂક્ષ્મ છૂપી પડી રહેલી વૃત્તિઓ સવિશેષ બળવાન બની; તે રૂપે પ્રગટ થઈ જીવનવિકાસની પ્રગતિમાં વિઘ્નરૂપ પણ થતી હોય છે. જે જાતની હીનતા, જે જાતના વિચારો, જે જાતની પ્રાણની વૃત્તિઓ સાધારણ જીવનમાં કદી પણ ખાસ જોર ન કરે, તેવી હીનતા, તેવા વિચારો અને વૃત્તિઓ જીવનસાધનાની કંઈક સાચી શરૂઆત થતાં હુમલા પ્રગટાવવા માંડે છે; અને આપણે પોતે જ જો જાગ્રત હોઈએ તો એવા દુર્વિચારો ને દુર્વૃત્તિઓનાં દર્શનથી છક થઈ જઈએ છીએ. આપણે સામાન્ય સાધારણ જીવનમાં પ્રભુકૃપાથી કંઈક સંસ્કારી હોવાથી એવા દુર્વિચારનું જોશ અને દુર્વૃત્તિઓનું ખેંચાણ ને તાણ વારંવાર આપણને એટલા પ્રમાણમાં પ્રગટતાં હોતાં નથી, જ્યારે સાધનામય જીવનની પ્રક્રિયા શરૂ થતાં, આવા પ્રકારના નિમ્નગામી હુમલાઓ વારંવાર પ્રગટે છે. પ્રાણની વાસનાના પણ હુમલાઓ જબરજસ્ત પ્રગટતા અનુભવીએ છીએ.

વીર્યસ્રાવના ઉપાય

આમાં વીર્યસ્રાવની તો મામૂલી હકીકત ગણાય. રાતે સૂતી વખતે બે પગ વચ્ચે તકિયો મૂકવાનો પ્રયોગ કરવો. કોઈક વાર અયોગ્ય રીતે ઇંદ્રિયનું દબાઈ જવાથી પણ એવું પરિણામ નીપજે છે. અતિશય પરિશ્રમથી કે થાકથી પણ એમ થાય. જ્યારે જ્યારે એવું થાય ત્યારે કપડાં બદલી નાખવાં. નાહી શકાય તો સારી પેઠે નહાવું. તેમ ન નવાય તો તે ભાગ સાફ તો પૂરેપૂરો કરવો. મોં હાથ પગ વગેરે પણ ધોઈ નાખવાં. ને સ્વચ્છ કપડાં પહેરી સ્વચ્છ થઈને સૂવાનું રાખશો. એને લીધે મનમાં બળ્યા ને કરવું. એની ચિંતા કર્યા ન કરવી. એની સાથે નિઃસ્પૃહતા કેળવવી. પરંતુ તે સાથેસાથે શાથી તેમ થાય છે, તે સ્વસ્થપણે, તટસ્થપણે વિચારી

જોઈને તે વૃત્તિના મૂળને પકડવું; ને તેવા મૂળને કેવી રીતે બદલી શકાય, અથવા તો તેના વલણને કઈ રીતે બદલાય તેના તેવા ઉપાય લેવા. પ્રેમભક્તિ પ્રગટ્યા વિના અને તેવી ભાવનાનું એકધારું જીવતું-જાગતું સાતત્ય પ્રગટ્યા વિના એટલે કે સત્ત્વગુણની સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠા પ્રગટ્યા વિના બ્રહ્મચર્યની શક્તિ પ્રગટવી અશક્ય હકીકત છે, જે આપણે માટે તો હજી ઘણીઘણી દૂરની હકીકત છે. આપણે જેમાં ને તેમાં તેના નિમિત્ત કારણને શોધીએ તે ઠીક છે, પરંતુ તેના મૂળને શોધીને મૂળને પલટાવવાનો માર્ગ એ જ ઉત્તમ ઉપાય છે. જ્ઞાનતંતુનું એંચાણ કંઈ કશાથી ઉત્કટપણે રહ્યા કરતું હોય, તોયે તેમ બને છે. અથવા તો કોઈ જુગુપ્સા ઉપજાવે એવો પ્રસંગ નિરખવાનું બની જાય, તો તેનાથી કરીને પણ તેમ બને છે. ઠંડા પાણીનો ઉપચાર, પણ એને માટે જરૂરનો ખરો. ખાસ કરીને સવારમાં ઉનાળામાં ચૈત્ર માસમાં કૂળાં કૂળાં લીમડાનાં પાંદડાં વાટીને એનો રસ દરરોજ લેવાનું રાખશો. વળી પાકેલા બીલાં ક્યાંક મળતાં હોય, તો તેનો કેસરી રંગનો ગર્ભ ખાવાનું રાખશો. પાકેલાં બીલાંના ગર્ભનો પ્રયોગ મેં પ્રભુકૃપાથી કરેલો છે. આ બધા ઉપચારો અસર-કારક નીવડે તોય તે તાત્કાલિક કહેવાય, તે કંઈ દર્દના મૂળના ઉપચાર નથી. આપણું મુખ્ય અને કેંદ્રસ્થ લક્ષ તો મન, પ્રાણાદિ વૃત્તિઓનું શોધન થાય ને તેમાં વધારે ને વધારે શુદ્ધિ પ્રગટે તે દિશામાં રાખવાનું છે. પ્રાર્થના, નામસ્મરણ, ધ્યાન, ત્રાટક વગેરે એવા સાધનોમાં સવિશેષ હેતુપૂર્વક જ્ઞાનભાવથી પરોવાયેલા રહીએ ને તેનો અભ્યાસ જો જીવંત દૃઢ થતો જાય, તો આપણું કામ સરે. જીવનમાં મળતું પ્રત્યેક કર્મ પણ સાધનાભાવે, જીવસ્વભાવની ઉત્ક્રાન્તિ થવાના જ્ઞાનભાન સાથે, પ્રાર્થના અને સમર્પણભાવે થયા કરે તોપણ કામ પાકી જાય. સાધનાનું અને રોજબરોજના વહેવારનું કર્મ એ બે નિરનિરાળાં પરસ્પરથી ભિન્ન નથી. પરંતુ એક જ સળંગ પ્રક્રિયા છે. કર્મમાં સાધનાનો ભાવ જેટલો જીવતોજાગતો અખંડ પ્રવર્તો

કરે, તેટલા પ્રમાણુમાં પ્રભુકૃપાથી કર્મ સહજપણે યોગયોગ્ય રીતે આપોઆપ થયા કરશે. એવો ભાવ તેની ઉચ્ચતમ માત્રાએ ઉત્કટ પ્રમાણુનો પ્રગટ્યા વિના જીવદશાના (વીર્યસ્રાવ જેવા) સંસ્કાર ટળવા અશક્ય છે. માટે જેમાં ને તેમાં પ્રભુકૃપાથી દિલના ભાવને મહત્ત્વ આપ્યા કરવાનું છે. જીવનમાં એકાગ્રતાપૂર્વકની મનમાં મનથી એકતાનતા સળંગ પ્રગટતાં પણ આવી વૃત્તિઓ ઊઠતી નથી એવો મારો સ્વાનુભવ છે.

કર્મનો પ્રેમભક્તિથી સ્વીકાર

મળેલું કર્મ, એનો જીવનવિકાસના હેતુઅર્થે પ્રેમભક્તિભાવે સ્વીકાર એ સાધનામાં ઘણુંઘણું જરૂરનું છે. દિલનો ભાવ પરોવી પરોવીને ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કર્મ કરવાથી, તેમાં શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવનાને સળંગ જીવતીજાગતી કેળવ્યા કરવાનું રાખવાથી ને તેવી રીતે કર્મ કર્યા કરવાથી ગુણ અને શક્તિ બન્ને પ્રગટે છે. કર્મ માત્ર ભાવનાને કેળવવાને અર્થે છે. કર્મથી ભાવના સાકાર થાય છે. એટલા માટે જીવનને ઉન્નયન કરવામાં કર્મની વિશેષતા છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૯–૨–૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

એકેય સાધન કશું મુજ પાસ ના છે,
ભારે સમુદ્ર તહીં કેમ તરી જવાશે ?
આધાર માત્ર મુજને પ્રભુ, એક તારો,
ચાહે ડુબાડ અથવા ગ્રહી હાથ તારો.

આ ધૂળનાં રજકણો કંઈ કામ લાગે,
હું તેટલોય ખપ આવું નહીં જરીયે;

આવી દશા અધમ છેક નિહાળી મારી;
હું તો બળી બહુ મરું, પ્રભુ, લે ઉગારી.

તારી કૃપા વરસશે નહિ હું-પરે જો,
જીવી શકીશ નવ હું પળ એક તો તો;
આધાર છે મુજ બધો પ્રભુ, એકલો તું,
યાચું, મને પળ ન એક વિસારજે તું.

પોકાર પાડી તુજને વીનવ્યા કરું છું,
શાને પ્રભુ, મુજ કશું નવ સાંભળે તું?
આ રાંકની દિલ દયા ધરજે પ્રભુ, તું,
કહેવા મને હક નથી વધુ એથી બીજું.

જો પાદપદ્મથી મને તરછોડશે તું,
ક્યાં જાઉં હું? અવર ના સ્થળ જ્યાં ઠરું હું;
ક્યાંયે ન કો તુજ વિના પછી બેલી મારું;
તો રાંકની પર કૃપા કંઈ રાખજે તું.

કોને જઈ હૃદયની કહું વાતને હું?
ને ક્યાં રડું વિતકની કથની પ્રભુ, હું?
કો પાડશે તુજ વિના ઉર શાંત્ય મારું?
તેથી હમેશ પદ હું, દિલ ઢાલવું છું.

સાચો વિશ્વાસ

તમારો તા. ૨૩-૨-૪૦ નો અનુભવ વાંચ્યો. તે બાબત મેં પણ તમને તે જ દિવસે લખી દીધું છે, જે તમે વાંચ્યું હશે જ.

...ભાઈની બાબતમાં પણ તા. ૨૩-૨-૪૦ના પત્રમાં લખી દીધું છે. એમને પણ પ્રભુકૃપાથી વિશ્વાસ બેસતો જાય છે, એ વાત જાણી ઠીક લાગે છે. પરંતુ તમે એમને સ્પષ્ટ કહેશો કે કોઈ રીતે જેમ તેમ કરીનેં મારા પર વિશ્વાસ ન રાખે, એટલી મારા પર મહેરબાની કરે ને કૃપા કરે. સાચી શ્રદ્ધાથી જામેલો વિશ્વાસ જ કસોટીના કાળે ટકી શકશે, બીજો નહિ. કારણ કે અત્યારે તો એમને મારા વિષે સારું સારું લાગે, પરંતુ જ્યારે એમના મનને ન ગમે એવું કડવું કરાવવાનો સહજ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે જ તે વિશ્વાસની સાચી કિંમતની ખબર પડશે.

નમનનું રહસ્ય

આ જીવ તમારી પાસે હતો ત્યારે જ તમને કહ્યું હતું કે 'એના કરાંચી પહોંચ્યા પછી તમને ઠીક જશે.' ને તેમ થયું છે એમ તમે લખો છો તેથી આનંદ થાય છે. હું ત્યાં હતો ત્યારે તમારી બધી આનંદવૃત્તિ ખેંચી લીધી હતી, કે જેથી તમને તમારી સ્થિતિનું સાચું ભાન થાય, અને તમારું અહંથી રચાયલું બધું ભાંગીને ભૂકો થઈ જાય. મારી સમજણના હિસાબે તે કામ હજી પૂરેપૂરું થયું નથી. વળી પાછું હવે નસ્તર મુકાવવાની સત્પ્રેરણા ભગવાન જ્યારે કરાવશે ત્યારે ખરું. તમારી આનંદવૃત્તિની હરાઈ ગયેલી દશામાં પણ તમે મારા પર જે વિશ્વાસ રાખ્યો, તે માટે તો વધારે શું લખું? સ્ટેશન ઉપર બધાયના દેખતાં તમે મને પગે લાગી તમે તમારાં મનબુદ્ધિને નમાવ્યાં છે તે ખરેખર રુચતું જ કર્યું છે. અક્કડ-પણાને ને અહંને નમ્રતામાં પ્રગટાવવાને માટે જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ભાવથી નમવું તે પણ એક સાધનાનો પ્રકાર છે. નમન તે પોતાને માટે છે. હું કદી પણ કોઈને નમવાનું કહેતો નથી. નમન કરવું એટલે સદ્ભાવનાને ઉન્નતગામી કરવાના હેતુથી પ્રપત્તિયોગનું શરણું સ્વીકારવું તે. હવે તમારો આત્મવિશ્વાસ પણ પાછો તમને મળશે એટલે કે જાગ્રત થશે.

ઉપરતું વાંચીને મનમાં સંતોષાઈ જવાની લાગણી થવા ન દેશો અથવા એવા પ્રકારના બીજા વિચારો ન ઉદ્ભવવા દેશો. જે થયું હતું તે યોગ્ય થયું હતું ને જે થવાની જરૂર હતી તે જ માત્ર બન્યું છે. તેમાં કશી ન્યૂનાધિકતા થઈ નથી એટલું નિશ્ચયપૂર્વક જાણજો.

વિશ્વાસ, પુરુષાર્થ ને કૃપા

વિશ્વાસની પણ ચઢતી ચઢતી અનંત માત્રાઓ હોય છે. સાચા દિલનો પ્રગટેલો વિશ્વાસ કદી ઓગળી જતો નથી. આપણે 'ભગવાન' 'ભગવાન' કરીએ છીએ ખરા, પરંતુ તેના વાસ્તવિકપણાનું જ્ઞાનભક્તિ પૂર્વકનું યોગ્ય ભાન આપણને પ્રગટેલું હોતું નથી. બાકી તો વિશ્વાસની ભાવનામાં કશું પણ ગુમાવવાનું કદી પણ હોતું નથી. ઉપર 'આનંદ-વૃત્તિ ખેંચી લીધી હતી' એમ લખ્યું છે, એની પાછળની ભાવના કોઈ કર્તૃત્વપણાની નથી પણ કોઈ ઈશારાની સૂક્ષ્મ ગૂઢ ભાવના છે, એમ સમજવા કૃપા કરશોજી. હું તો એની કૃપાથી સાધન માત્ર છું. અને એ પણ એક દૈવી ઘટના હતી. તમારા જીવનશોધનને માટે તે ઘણી ઘણી જરૂરની હતી, પછી ભલે તમને તે ભારે તાવણીરૂપ લાગી હોય. આપણું કર્તૃત્વપણું, આપણું બળ, આપણી કરામત ને આપણાથી બનતો જતો પુરુષાર્થ એ બધું તેની કૃપાના બળ આગળ કશી જ વિસાતમાં નથી એવું સ્પષ્ટ ભાન આપણને જાગી જવું ઘટે છે.

અહંકારનું ઉન્નયન

તેનો અર્થ એવો નથી કે આપણે તે તે બધું કરવાનું નથી. વળી જ્યાં સુધી આપણું સૂક્ષ્મ હુંપદ ગળી જતું નથી, ત્યાં સુધી ભગવાનનો ભાવ કોટિ ઉપાયે પણ છતો થઈ શકવાનો નથી. હુંપદનો અહંકારનો તો જડમૂળથી એની શૂન્યતામાં ઓગળી જવા માટે ને ભગવાનની ભાવનાને કેળવવા માટે આપણે સતત જ્ઞાનપૂર્વકનો સદુપયોગ કર્યા કરવાનો છે; બલકે કહોને કે એને, હુંપદને, subli-

mate કરીને, એનું ઉન્નયન કે દિવ્ય રૂપાંતર કરીને, એનો જ્ઞાનયુક્ત સદુપયોગ કરવાનો છે. એ કળા શીખી લીધા વગર છૂટકો નથી.

સદ્‌ગુરુનું કાર્ય

આપણો જે સદ્‌ગુરુ છે તે કદી પણ આપણા એવા અહમ્‌ને રહેવા દઈ શકતો નથી. આપણા એવા અહમ્‌ના તૂટીફૂટીને ટૂકડે ટૂકડા થઈ જાય એવા જ્ઞાનયુક્ત સતત પ્રયત્નમાં તે જીવતોજાગતો રહેતો હોય છે. આપણી પરત્વેના તેના એવા પ્રકારના સત્પ્રયત્નથી આપણે અણજાણ રહ્યા કરીએ છીએ અને તેના હેતુના ભાવને આપણે પરખી શકતા નથી એટલે જ આપણે તેવા ને તેવા કોરા ધાકડ રહીએ છીએ.

અહમ્

જીવનવિકાસમાં આડે આવનારાં જે કોઈ આવરણો છે, તેમાં અહંકાર જેવું સૂક્ષ્મ ને બળવાન બીજું કોઈ તત્ત્વ નથી. કેટલાક લોકો એને ઓળખીને પોતાનાંમાંથી એને કાઢવાને મથે છે અને એવા એમના પ્રયત્ન પછી કેટલીકવાર તેઓ કહે છે કે 'મારામાં હુંપદ કે અભિમાન નથી', પરંતુ આ માત્ર તેમની ભ્રમણા છે. અહંનું તત્ત્વ બહુ મોડું ઓગળવા માંડે છે. જીવદશાનું અહમ્ જેમ નકારાત્મક છે, તેમ સાધનામાં અને સાધનાના પ્રારંભમાં જીવદશાનું ઊર્ધ્વીકરણ થવામાં અહંને સાધન તરીકે જો લઈએ, તો તે સહાયક પણ છે. જીવનમાં અહંકારનું પ્રતિરોધક સ્વરૂપનું વર્ચસ્વ આપણે કલ્પી પણ ન શકીએ એટલી જીવનની ઊંચી કક્ષામાં પણ પ્રવર્તતું હોય છે. એને તો જેટલા વધુ અને જબરા ફટકા પડે એટલા પ્રસંગોને આપણે હેતુના જ્ઞાનભાવથી સ્વીકારી લઈએ, તો અહંનું ઉન્નયન થવાને માટે તે શ્રેયસ્કર છે. અહંકાર તો નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરે છે. જીવનની જેમ જેમ ઉચ્ચતર ને ઉચ્ચતમ કક્ષાઓ પ્રગટે છે, તે તે કાળે પણ અહંનું સૂક્ષ્મતર ને સૂક્ષ્મતમ સ્વરૂપ

બદલાતું રહે છે. તે તૂટી ગયેલા જેવું લાગે અને તે છિન્નભિન્ન થયેલું પણ લાગે અને તેનું માથું કપાઈ ગયેલું હોય, તોપણ તેને નવાંનવાં માથાં ફૂટે છે અને તેનો વેશ પણ જુદા જુદા પ્રકારનો થઈ જાય છે. દેખાતી નમ્રતામાં ભારેમાં ભારે અહંકાર છુપાયેલો પડ્યો હોય છે તે પણ એક નક્કર અનુભવની હકીકત છે. અહંની આવા પ્રકારની સૂક્ષ્મ ચાલબાજીને ને તેની કળાને સમજવી એ બહુ દોહ્યલું છે. પરંતુ ખરેખરી ભાવનાથી ને હેતુના જ્ઞાનભાનથી સાધના એકધારી થયા કરતી હોય છે અને સાધનાના ભાવની સળંગતા, અખંડતા પ્રગટે છે, ત્યારે તેમાંથી ફલિત થતો વિવેક પણ એટલો તો સૂક્ષ્મતમ પ્રગટેલો હોય છે કે જેનાથી કરીને આપણે અહંને પકડી પાડી શકીએ છીએ અને તેને યોગ્ય પ્રકારનો વળાંક આપવામાં પણ પ્રભુકૃપાથી ફાવી શકીએ છીએ.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નાનું બાળક ભૂલ તો કદી કરે, ગુસ્સે થવું યોગ્ય શું?
તારો રોષ સહી શકાય મુજથી કેમે કરી ના પ્રભુ!
ભારે સાવધ હું રહું, ત્યમ છતાં શેં, કોણ જાણે પ્રભુ!
આવું આમ થઈ જતું! તુજ ભવાં નીચાં કરી દે પ્રભુ!

આ આવી મુજથી દશા નવ સહી કેમે જતી, શું કરું?
સાલે છે ઉરમાં ઊંડું, પણ નથી ઉપાય એકે; પ્રભુ!
તો તું ઓજસ, પ્રાણ, ચેતન હૃદે રેડી પ્રભુ; રંકને
મારૂં એકલવાયું આ જીવન છે, એને નવા રંગ દે!

તું મારાં મદ, મોહ, મત્સર, પ્રભુ, ને ક્રોધ સંહારજે,
મારા સર્વ વિકાર ને વિષય તું બાળી પ્રભુ, નાખજે;
જે કૈં આળસ ને પ્રમાદ મનથી કાઢી બધું નાખજે,
ખાલી સાવ તરંગથી કરી મને હે તાત! ઉદ્ધારજે.

જાણું, એક જ તું પ્રભુ, જગતમાં આનંદનું ધામ છે,
તો આસ્વાદ લીધા વિના ઉર પૂરો એનો ઠરું શેં હવે!
મારું હું બળ વાપરીશ સઘળું, જંપી ન બેસીશ હું,
મારા પ્રાણ છૂટી જતા પણ ભલે હું લૈશ ધાર્યું પ્રભુ!

ક્યારે બેસીશ ઘેર 'હાશ' કરીને નિશ્ચિંતતાથી? પ્રભુ!
એનું એ જ કર્યા કરું રટણ હું હંમેશ હૈયે વિભુ!
જાણીને પ્રભુ, કલ્પવૃક્ષ શરણું મેં તો ગ્રહ્યું તાહરું,
તો માગ્યું મુજ આપી નામ કરજે તું સાર્થ તારું પ્રભુ!

આવ્યે દી અઘરો મને ગરીબને સંભાળજે તું પ્રભુ!
સ્નેહી સર્વ સગાંસંબંધી અળગાં ત્યારે રહેશે પ્રભુ!
જો ત્યારે કર ઝાલશે મુજ નહીં, મારી ગતિ શી થશે!
જીતી બાજી જઈશ હારી સઘળી, માટે તું સંભાળજે.

સાધકનો જીવનસંગ્રામ

ગઈ કાલે 'ફાવી શકીએ છીએ' એમ લખ્યું છે તેની વધારે સમજૂતિ આપવાની જરૂર છે. એનો અર્થ એમ નથી કે દરેક પ્રસંગે આપણે ફાવીએ છીએ. હારજીત થયાં કરે છે, પરંતુ હારમાં પણ જો તેની સામે જીવતોજાગતો જ્ઞાનયુક્ત સામનો થયા કરતો હોય છે અને તેવું યુદ્ધ આપતાં આપતાં હાર થાય, તો, તેવી હારમાંથી

પણ આપણે જીતવાની કળા શીખી લઈએ છીએ. જીવનમાં નિમ્ન-ગામી વૃત્તિઓની સામે જે સમજીસમજીને સતત યુદ્ધ આપ્યાં કરે છે, તેને હારવાનું કદી આવતું જ નથી એવું નથી. હારવામાં તે કદી નમતું મૂકી દેતો હોતો નથી. હારવામાં તેનું જીવનનું ધોરણ જીવનને ઉન્નયન કરવાનું રહેતું હોય છે. જીવનના હેતુનું ભાન તે કદી પણ ચૂકતો નથી. જીવનના પ્રત્યેક તબક્કે યુદ્ધ રહેલું જ છે. એવું જીવન-સંગ્રામનું યુદ્ધ, એવો દૈવાસુરસંગ્રામ જીવનમાં સતત ચાલી રહેલો છે, એવો અનુભવ જીવનવિકાસના સાધકને થયા વિના રહેતો નથી.

અહંની અત્યંત સૂક્ષ્મતા

જેમ જેમ સાધનામાં આપણે લાગી જવા માંડીએ છીએ, તેમ તેમ અહંની બાબતમાં ઊંડા ઊતરવાની પણ જરૂર પડે છે. અહં તો એવું છે છે કે તે ક્યાં છુપાયું છે તેની ખબર પણ પડવી ઘણી મુશ્કેલ છે. જીવનમાં વિચાર, વાણી, વર્તન, કર્મનું તટસ્થપણે નિરીક્ષણ ને પૃથક્કરણ કરવાનો જ્ઞાનયુક્ત અભ્યાસ જીવતોજાગતો પ્રગટી જાય, ત્યાર પછી અહંકાર ક્યાં ક્યાં આપણને પ્રેરે છે તેની ઓળખ પડવા લાગે છે, તે પહેલાં નહિ. તે પહેલાં તો જેને આપણે કેવળ નિર્દોષ વર્તન, વાણી, વિચાર કે લાગણી ગણતા હોઈએ તેમાં પણ ભારો-ભાર અહં છૂપું પડેલું હોય છે; પરંતુ તેની કશી ગતાગમ આપણને પડતી નથી, તેથી માની બેસીએ છીએ કે આપણામાં હવે અહંકાર રહ્યો નથી. દા. ત. જ્યારે જ્યારે તમે પેલી મનને * બીજાને વહેં-ચવા માટે મોકલતા ત્યારે તમારું નામ સામેલ રખાવવા માટે તમે આગ્રહ રાખતા હતા. જોકે તે વ્યાવહારિક વાત હતી ને જરૂરની પણ હતી, તેમ છતાં તેમાં તમારું હુંપદ હતું તેનું મને તો સ્પષ્ટ ભાન તે વેળા થતું હતું; પરંતુ તમને તેની કશી કલ્પના પણ ન હતી. ક્યારેક-ક્યારેક તમને સંકોચ પણ થતો, ને એકાદ વાર તો

* લેખકની પુસ્તિકા, જે તે વખતે તરતની છપાયેલી હતી.

તમને તે હકીકત જાણેલી પણ ખરી. તમને આ વાત હુંપદની ન લાગે, પરંતુ મને તો તે સ્પષ્ટ દીવા જેવી જણાઈ છે. તદ્દન સામાન્ય ને સાધારણ બાબતમાં પણ હુંપદ કેવી મડાગાંઠ બંધાવે છે ને આપણી તે કાળની, તે તે સમજણની પકડમાં કેવા ભેરવાયેલા રખાવે છે, તેની આપણને કશી સૂઝ પડેલી હોતી નથી. અનેક પ્રકારની માન્યતાઓ, સમજણો, ટેવો, આગ્રહો—આ બધાંને ટકાવી રાખવામાં ને જીવતાં રાખવામાં અહં મોટો ભાગ ભજવે છે. અહંને કારણે મડાગાંઠો ઓગળી જઈ શકતી નથી.

ઉપરની લખેલી જીવસ્વભાવની વૃત્તિઓથી મુક્ત થવાને માટે જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સંપૂર્ણ નમ્રતા કેળવવાની ખાસ ખાસ જરૂર. અહંને જ્ઞાનભક્તિના ભાવથી સાધન તરીકે પ્રેરાયેલું પ્રભુકૃપાથી જો રાખી શકાય તો તે તે બધું ઓગાળવાને માટે અહં પણ ઉત્તમ સાધન બની શકે છે—જો જીવતોજાગતો જીવનના ધ્યેયનો હેતુ સળંગ એકધારો પ્રગટેલો હોય તો.

અથડામણની અગત્ય

કેટલીક વાર ભીંત સાથે માથું અફળાયા વિના માનવીને સાચું ભાન પ્રગટતું નથી. અરે! તેથીયે બસ થતું નથી, અને કેટલીક વાર એક નહિ પણ અનેક વાર માથું અફળાવાનું બને છે, ત્યાર પછી કંઈક થોડું ઘણું ભાન જાગે છે. જ્યારે જ્યારે એવું અફળાવાપણું બને, ત્યારે તેમાં ધ્યેયના હેતુનું જ્ઞાનભાન તાત્કાલિક જાગે, તો તેવી વેળાએ તેવા અથડાવાના પ્રસંગને જીવનનો સાધક પ્રેમભક્તિભાવે નિવાજે છે ને તેમાંથી તે કેળવાય છે ને કમાય છે. એટલે એવા અથડાવાના પ્રસંગોમાંથી પણ જો આપણે સંપૂર્ણ સજાગ હોઈશું તો ઘણું મેળવી શકીશું. જે આ પ્રેમના પંથે જવાનું કરીને કોઈ ને કોઈ જીવપ્રકારની વૃત્તિમાં રહ્યા કરવાનું કરશે, એને તો ઊલટું બીજા જીવો કરતાં વધારે અથડાવાનું પ્રગટવાનું છે. પરંતુ જે કોઈ જીવને

કોઈ ને કોઈ રીતે શ્રીભગવાનની ભાવનાના આકર્ષણવર્તુલમાં પ્રભુ-કૃપાથી આવવાનું બન્યું છે, અથવા તો જેને પોતાના જીવનનું ઉન્નયન કરવાનું દિલ પ્રગટ્યું છે, અથવા કહો કે ચેતનનો આવિર્ભાવ અનુભવવાનું જેને મન થયું છે, એની એ તમન્ના જ એવા જીવને તેની વૃત્તિઓમાંથી છૂટા કરવાને અથડામણના પ્રસંગો તેનામાં સાચું ભાન પ્રગટાવવાને માટે સહજપણે પ્રેરાવ્યા કરશે. આવા પ્રકારના જીવોમાં જે જીવ જેટલું ઊંઘ્યા કરશે, તેને તેટલું વધારે ને વધારે અથડાવાનું ને તેથી વધારે દુઃખી થવાનું બને છે.

સદ્‌ગુરુનો અથાગ પરિશ્રમ

આપણે જીવનમે ભગવાનની ભાવનામાં પ્રગટાવવાને માટે સદ્‌ગુરુને સ્વીકાર્યા છે અને તે તેના કહેવાથી નહિ, પરંતુ આપણા પોતાની એવી અભિલાષાથી તેમની કને તેવી માગણી કરીને વિકાસને પંથે દોરવાની આપણે તેને પ્રાર્થના કરી છે. તેમ છતાં આપણે તેને અનેક વાર (માનસિકપણે) છોડી દઈએ છીએ, મૂકી દઈએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ તેને અવગણી પણ દઈએ છીએ ને તરછોડી પણ દઈએ છીએ. અને જીવનમાં તેની સાથે કશી પણ લેવાદેવા ન હોય તેમ વર્તવાનું કરીએ છીએ. આવું હોવા છતાં પણ તે આપણને મૂકી દેતો નથી. તે તો અનેક પ્રસંગોથી કરીને આપણને જીવનના હેતુનું ભાન પ્રગટાવવાને સહજપણે પ્રવર્ત્યા જ કરતો હોય છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(મંદાક્રાન્તા)

ચારે બાજુ વહનિ તપતો તેમ રહેવાનું એનું,
એકે પાસે મથી મથી મર્યે જીવવાનું ન ન્યારું;
ક્યાંયે એને સ્થળ હૃદયને ના મળે, હારવાનું,
સંસારીના સમ દુઃખ પ્રભુ, ક્યાંય ના વિશ્વ બીજું.

મારા જેવો અવર જગમાં આળસુ કો નહીં છે,
યદ્વાતદ્વા મુખથી બકવું એ જ ધંધો રહ્યો છે;
આખો દહાડો કંઈ પણ વિના ખ્યાલ વીતી જતો રહે,
ના જાણું હું, મુજ કંઈ હવે શું થવાનું પ્રભુ, છે.

જાણું છું, હા ! હૃદય હજુ ના બ્રહ્મચારી પૂરો છું,
તે માટે ના મુજથી બનતા યત્ન સર્વે કરું છું;
નિશ્ચે હું તો કરીશ જ લડ્યા અંત આવ્યા સુધી ને
થાવું તેમાં સફળ, પ્રભુ, તે હાથમાં તાહરે છે.

કૈં આનંદે ખત લખી દીધું છે ગુલામી તણું મેં,
ને હૈયાના પ્રભુ, ઉમળકે દાસ થાવું ગમ્યું છે;
તારો થૈને રજ ચરણની તાહરી જો બનું હું,
એના જેવું અવર નહિ કો ભાગ્ય સારું અનેરું.

ઊછીના મેં કદી નથી લીધા કોઈના કૈં વિચારો,
જેવું મારે હૃદય સૂઝતું, નિત્ય હું તેમ વર્તું;
ટેવાયું છે ઊતરી મૂળમાં છેક ઊંડું જવાને
તેથી મારે ઉર, જડ મને વસ્તુની લાધતી કૈં.

મારા જેવું જરી પણ વીત્યું હોત જો કૈં, તને તો
જોયે તેની ખબર પડતે કેટલા વીસની સો;
તો તો આણી હત મુજ પરે કૈં દયા તેં જરૂરે
કહેવું શું કૈં બીનઅનુભવી હોયા જ્યાં તું પ્રભુ, છે !

મનના અસંખ્ય ફંદોને ઓળખી કાઢી તેવા કોઈ પણ ફંદમાં ન ફસાઈએ એટલી પૂરેપૂરી જાગ્રતિ રાખ્યા કરવાની છે. મન તો:—

*'જુદા ચાવવાના, બીજા કાં બતાવે'?

એવું કરે છે. તેની યુક્તિઓ ને દાવપેચો પારખવા એ કંઈ સહેલી વાત નથી. એવે વખતે આપણી સાચી તત્ત્વપરીક્ષા થઈ જતી હોય છે. અરે! કંઈક પ્રગતિ થતાં જોઈ શકીએ છીએ કે ડગલે ને પગલે જીવનના નિત્યના વ્યવહારોમાં પણ, વાણીમાંથી અજાણપણે સરી પડતાં વાક્યોમાંથી પણ, આપણી પરીક્ષા થઈ રહેલી હોય છે, અથવા કહો કે જીવનનું ઊંચાનીચાપણાનું પ્રગટ થવાપણું થતું હોય છે. પરંતુ માત્ર જેને તેવી આંખ ઊઘડી હોય છે, તે તે જોઈ શકે છે. અહીં 'આંખ ઊઘડી' એટલે સતત, એકધારું, પળેપળનું, હેતુપૂર્વકનું, જાગ્રતિમૂલક જીવનની સાથેનું અનુસંધાનપણું. ક્યાંય પણ ભેરવાઈ ન પડીએ ને કશાયને અંગે જાગેલા વિચારોમાં, વૃત્તિઓમાં કે લાગણીઓમાં ભરાઈને ફસી ન પડીએ, તે ખાસ તકેદારી રાખીને સતત જોયા કરવાનું છે. એવી રીતના જીવતાજાગતા જોયા કરવાના અભ્યાસમાંથી ખરેખરી તટસ્થતા ને સમતા પ્રગટે છે. આવા પ્રકારનાં તટસ્થતા ને સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે કેળવાતાં કેળવાતાં અને તેનું જ્ઞાનભાન અનેક પ્રકારના કર્મવહેવારમાં જાગ્રતપણે કેળવાયા જતાં તેમાંથી એક એવા પ્રકારનું સમત્વ ફલિત થતું અનુભવાય છે, કે જે સમત્વ જીવનવિકાસનો સાચો પાયો બની જાય છે. બુદ્ધિમાં સમત્વ પ્રગટે એને ગીતા માતા યોગ કહે છે. આવું સમત્વ પ્રગટાવવાને માટે (જોકે તે સમત્વ તો ઘણી ઘણી ઊંચી કક્ષાનું હોય છે,) આપણે કંઈ પણ કશામાં મુદ્દલે ભેરવાઈ ન પડીએ તેની તો ઘણી-ઘણી કાળજી રાખવાની હોય છે. એવી જે ભેરવાઈ ન પડવાની કેળવણી જ્યારે ખરેખરી પાકે છે ત્યારે જ તટસ્થતા ને સમતા પ્રગટી

* લેખકની કાવ્યપુસ્તિકા 'મનને'માંથી

શકે છે, જેને આજે આપણે સાત્ત્વિક વિચાર, વાણી ને વર્તન સમજીએ છીએ, એમાં પણ કેટલું સેળભેળપણું હોય છે તેનું આપણને ભાન નથી. અલબત્ત આનો અર્થ એવો નથી કે આપણે પથ્થર જેવા જડ રહેવાનું છે. પરંતુ એ બધી લાગણીઓ, ઊર્મિઓ, ભાવનાઓ વગેરેના ઊભરા વખતે પણ અંતરમાં હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે જાગ્રત રહીને તટસ્થતાપૂર્વક તે નિહાળીને તેમને પણ એક સાધન તરીકે ઉપયોગમાં લેવાની છે. તેવી લાગણી વગેરેના ઊભરા કે હુમલા દરમ્યાન પણ અંતરમાં તો અંતરથી અંતરનાં પ્રાર્થના, સ્મરણ વગેરે ભાવમાં તે શક્તિના પ્રવાહને વાળ્યા કરવાનો છે.

સમજણની પકડ

વળી જે કંઈ બને, 'સારું' કે 'નરસું' જેજે આપણને થાય, તે બધું શ્રીભગવાનને ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે. ભક્તિમાર્ગમાં આ સમર્પણની સાધના એ બહુ મહત્ત્વની છે. સમર્પણની ભાવના પૂરેપૂરી કેળવાયા વિના અહં કદી પણ ઓગળી શકતું નથી.

*'જમા ને ઉધારે પ્રભુપાદ અર્પો.'

એમ આપણે કરવાનું છે. આપણે જેને આજે જમા બાજુનાં કર્મ સમજતા હોઈએ, તે તેવાં નયે હોય; અને ખરેખરી રીતે ઉધાર બાજુનાં જેને ગણતા હોઈએ તે પ્રગટવાના તેના હેતુને પણ આપણે ન ઓળખી શકતા હોઈએ એવું પણ બને. આજની આપણી જીવદશાવાળી ભૂમિકાને લીધે તે તે કાળે જે જે પ્રકારની સમજણો છે તે જ પ્રકારની સમજણો સાચી છે, એવું આપણને જ્યારે જ્યારે લાગે ત્યારે આપણે એમ જરૂર સમજવું કે અનાસક્તિ, નિરાગ્રહ, નિષ્કામ, નિર્મોહ, નિર્મમત્વ વગેરે પ્રકારની ભૂમિકા કેળવાયા પછીથી જે સમજણ પ્રગટે છે, ને હાલની આપણી જીવદશાની ભૂમિકામાં જે જે સમજણો છે તે બંને પ્રકારની સમજણોમાં ધરમૂળનો

* 'મનંતે'માંથી

તફાવત છે. તેથી જે જીવે શ્રેયસ્સાધક થવું છે, તેણે તો સમજીસમજીને પોતાની તે તે કાળની સમજણની પકડમાં જકડાઈ ન જવાય અને તેની જીવદશાની ભૂમિકાની તે તે કાળની સમજણો, માન્યતાઓ વગેરેની મડાગાંઠમાંથી કેમ કરીને છુટાય એવા સભાનપણાના જાગ્રત પ્રયત્નમાં તે જો સાચી રીતે મંડ્યો રહેતો હોય, તો તેવો જીવ પોતાની કોઈ પણ સમજણ કે માન્યતાને પકડીને વળગી રહેશે નહિ. અનેક પ્રકારની આવી ગડમથલોના તેના પ્રયત્નો જીવતાજાગતા ચાલુ જ રહેવાના.

સાચી ભાવના

જેનો જે દિશાનો ખરેખરો જાગ્રત પ્રયત્ન થતો રહે છે, તેવાનો તેવો જીવતોજાગતો પ્રયત્ન કદી પણ એઠાડુ હોતો નથી. તેવો પ્રયત્ન હંમેશ ગતિશીલ હોય છે. સાચો પ્રયત્ન આંખ ઉઘાડનારો હોય છે. અને પ્રયત્નમાં દિલની ભાવના પ્રગટેલી હોવાથી ભાવનાનો પણ વિસ્તાર થતો જાય છે. ભાવના કદી પણ સ્થિતિસ્થાપક નથી. એ તો સદાય dynamic છે. સદાય ગતિશીલ છે. ભાવના જો સાચેસાચી દિલમાં દિલથી પ્રગટેલી હોય તો જેમાં તે પ્રગટેલી હોય છે, તેમાં તેની હૈયાસૂઝ પ્રગટાવે છે. ભાવનાને 'સહસ્રનયના' કહેલી છે. એક જ પ્રસંગને તે જુદી જુદી રીતે જુએ ને તારવે છે. ભાવનાનું એવું સૂક્ષ્મતમ લક્ષણ છે. અને એવી ભાવના સમર્પણ યજ્ઞમાંથી પ્રગટે છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૩-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(મંદાક્રાન્તા)

સુઝાડ્યો જ્યાં પથ જીવનનો બાપ, પ્રેમે કરી તેં,
ત્યાં અંધારું પ્રભુ, અધવચે તેં મૂકી દીધું છે શેં ?
હા ! હા ! જાણ્યું, નહિ બહુ ગમે અલ્પ યત્ને મળે જે,
ને લાધે છે બહુ શ્રમથી જે, લાગતું મીઠડું તે.

આંસુડાંનું સરવર હૃદે બાપ! મારે ભર્યું'તું,
તોડી પાળો નયન તણી ને નીસર્યાં જે કર્યું'તું,
તે હંમેશાં વહી વહી હવે સાવ ખાલી થયું છે,
તોયે શાને અમી નજર કૈં નાખતો બાપ, ના ? રે!

ખોળી ખોળી જગતભરમાં બાળ થાકી મર્યું છે,
ને જોયું કે અવર સ્થળ ના ક્યાંય આરામનું છે;
તેથી તારે ચરણકમળે બાળ તારું ઢળ્યું છે,
લેતો રહેજે મુજ ગરીબની ભાળ તું બાપ, નિત્યે.

હાર્યું તોયે મુજ હૃદય ના ધૈર્ય છોડી શક્યું છે
મારી શ્રદ્ધા તુજ ઉપરની રહેજ્યે ના છૂટી છે;
યત્ને તેથી પ્રભુ, રહી શકું, હું મચેલો, મને છે
આશા કે કો શુભ દિન પ્રભુ, એક, હૈયે તું લેશે.

આશે આશે જીવન વીતવી બાળ તારું રહ્યું છે,
તો તેને શું અરર! પ્રભુ, તું આખરે છેહ દેશે?
ના! ના! એવું હૃદય તુજને કલ્પવા પાડતું ના,
એવી તારી જીવન ટકવી રાખતી એક શ્રદ્ધા.

જો! તેં મારો ગરીબ જનનો હસ્ત જ્યારે ગ્રહ્યો છે,
હાવાં શું તું પ્રભુ, અધવચે મૂકશે એકલાને?
હૈયું તારું ક્યમ કરી પ્રભુ, ચાલશે? ને વળી શું
કૈંયે સ્હેજે મુજ પર દયા લાવશે ના પ્રભુ, તું?

સમર્પણ

જીવનમાં થતા રહેતા સકળ પ્રકારનાં કર્મ, વિચાર, વાણી, વૃત્તિ, ઊર્મિ, ભાવના, સંબંધ, સંપર્ક—આ બધું જ આપણે જ્ઞાન-ભક્તિપૂર્વક તેને ચરણકમળે સતત એકધારું સમર્પ્યા કરવાનું છે. જીવનવિકાસના સાધકે તો તેવો પળેપળનો સમર્પણયજ્ઞ એકધારો ચલાવ્યા કરવાનો છે. તો જ તે ભગવાનનો ભક્ત બની શકે છે. જે કંઈ થાય તે વખતે જ તરત તેને યાદ કરી તેને ચરણે ધરી દેવું. અને તેમ જો સાચેસાચ જ્ઞાનભક્તિભાવે આપણાથી થતું હોય, તો પછી આગળનું કે પાછળનું કશું પણ જોવાનું જાગી શકતું નથી.

આજને જ સંભાળો

આથી કંઈ ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા પ્રસંગોને સંભારી સંભારી તેમાંથી ઊપજતા લાગણી ને વિચારોના તાંતણાને લંબાવા દેવાના નથી. તેવી રીતે 'ભવિષ્યમાં આમ કરીશ કે આમ થશે', એવા વિચારો સેવવાના નથી. 'મરણ પછી શું ?', 'કેમ જગત ઉદ્ભવ્યું ?', 'જગતમાં દુઃખો શાને ?' વગેરે પ્રશ્નોની હારમાળામાં ગૂંચવાઈ જવાનું નથી. એ બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ આપણી બુદ્ધિ કદી કરી શકવાની નથી. આપણી હાલની બુદ્ધિમાં તેવી શક્યતા પણ નથી ને શક્તિ પણ નથી. અને આપણે જ્યારે સંપૂર્ણ ચેતનના આવિર્ભાવમાં પ્રગટેલા હોઈશું, ત્યારે તેવા પ્રશ્નો ઊઠવાના પણ નથી. ત્યારે તો જેમ હોઈશું તેમ હોઈશું. 'જગત કેમ ઉદ્ભવ્યું, 'કેવી રીતે ઉદ્ભવ્યું', 'મરણ પછી શું', 'જગતમાં દુઃખો શાને ?' એવા પ્રશ્નોની સાથે બિલકુલ નિસ્બત ધરાવવાની નથી, પરંતુ આપણે કેવા થવાનું છે, અને કેવું બનવું છે, અને કેવી રીતે થવું છે તે જ આપણું મુખ્ય મહત્ત્વનું કર્તવ્ય છે. આપણા લક્ષને કદી પણ આડફંટે ફેંકાવા ન દો.

આજનું મહત્ત્વ

Let us live in the present. આજને આપણે સંભાળ-

-વાની છે. આજને જેણે પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક જીવનવિકાસના ધ્યેયના જ્ઞાનભાનથી સંપૂર્ણ યોગ્યતાથી જીવી જાણી, તેનું ભવિષ્ય પણ તેટલું જ ઉજ્જવળ છે. આજમાં ભૂત પણ છે ને ભવિષ્ય પણ છે. આજમાં પ્રગટેલા ભૂતથી ને તેના વળાંકોથી મુક્ત થવાની કેળવણીને કાજે આજને જે સ્વીકારે છે અને તેવા પ્રેમભક્તિજ્ઞાનયુક્ત સ્વીકારથી કરીને તેના તેવા ભાવમાં પોતાના આચરણમાં જે પ્રવર્તાવે છે, તેનું ભવિષ્ય સદાય વર્તમાન છે. આજને જેણે બરાબર યોગ્ય રીતે જીવી જાણી, તે જ જીવી જાણવાનો છે. વર્તમાનમાં જીવનભાવે જાગ્રત રહીને યથાયોગ્યતાથી જેનું જીવન વહ્યા જશે, તેને ભૂતકાળ કશો જણાવાનો નથી, ને ભવિષ્ય તો વર્તમાનમાં આપમેળે પ્રગટવાનું જ છે.

ભાવની એકાગ્રતા

'તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વ ભાવેન ભારત!' એમ ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને લખ્યું છે. એમાં 'સર્વ ભાવેન' અને 'તમેવ શરણં' આ બે મૂળ હકીકતોને ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. અહીં સર્વ ભાવ કહ્યા છે. જીવનમાં જીવનના અનેક પ્રકારના ભાવો છે. તે સકળ ભાવોને આપણે શ્રીભગવાનના ચરણકમળમાં પ્રેમભક્તિભાવે વાળવાના છે. તો જ તેને શરણે આપણાથી વળી શકાય. વર્તમાનમાં શ્રીભગવાનના ભાવમાં, એના સ્મરણમાં, એના પ્રેમમાં એવા તો તલ્લીન થઈ જઈએ કે આપણે આપણું અસ્તિત્વ પૂરેપૂરું ભૂલી જઈએ ને એવું થવા માટે આપણે આપણા રોજબરોજના વહેવારમાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની નમ્રતા કેમ કરીને પ્રગટે અને તેની સાથે સાથે, અથવા તેવું થવાવાને માટે આપણે રોજેરોજ સકળ વહેવારવર્તનમાં કેમ કરીને નિરહંકારી થઈએ, વગેરે વગેરે બધા કાજે તે તે પળે સભાનપૂર્વક શ્રીપ્રભુમાં દિલ પરોવી પરોવીને તે હેતુથી વર્તવાનું રહે છે. દિલની ભાવનાપૂર્વકનું તેવું આચરણ પ્રગટ્યા વિના ભાવનામાં કદી પણ શક્તિ પ્રગટી શકતી નથી. ભાવનાને તેના યોગ્ય આચરણમાં

મૂકવાનું થવાથી ભાવનામાં ઓજસ પ્રગટે છે ને તે જ તેનું વીર્ય છે. ભાવના પોતે કર્મનું સ્વરૂપ લે છે. અને પ્રેમભકિતજ્ઞાનમૂલક હેતુના જ્ઞાનભાનવાળું કર્મ તે જ સાચો યજ્ઞ. ગીતામાતાએ કર્મને યજ્ઞ ગણેલો છે ને એવા પ્રકારના યજ્ઞ વિના જીવનવિકાસ કદી પણ સાધી શકાવાનો નથી. કર્મ કરતી પળે કેવા કેવા વિચારો, વૃત્તિ, ઊર્મિ, ભાવના પ્રગટે છે તે પરથી તો ભાવના કેટલી કક્ષામાં ને કેવી પ્રગટી છે તે આપણને સમજાઈ જતું હોય છે. દરેકનું આગવું આગવું સ્વરૂપ હોય છે. તેવી રીતે ભાવનાનું પણ સ્વરૂપ છે. ભાવના પણ ઉચ્ચતર ને ઉચ્ચતમ ભૂમિકામાં તેનું અનોખું અનોખું સ્વરૂપ પ્રગટાવે છે. ભાવનામાં ગુણ અને શકિત બંને છે. ખરેખરી દિલમાં દિલથી દિલની ભાવના પ્રગટતાં ભાવનાના પ્રકારનાં ગુણશકિત પ્રગટ્યા વિના રહેતાં નથી. ભાવનાનું તે પ્રત્યક્ષ લક્ષણ. એટલે આપણે બધાં એવો જીવનનો 'માપદંડ' (થર્મોમિટર) સ્વીકારીને આપણે આપણી ભાવનાને તપાસવાની છે. કંઈ પણ કશી ભ્રમણામાં પડી ન રહેવાય એવી તમને બધાંને પ્રાર્થના છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૫-૨-૪૦

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારે ગળે ઊતરશે મુજ વાત જ્યારે,
ને સ્થાપશે પ્રભુતણો દિલભાવ જ્યારે,
ત્યારે જ સિદ્ધ બનશે પ્રભુકાર્ય મારું,
સંતોષ ના ઉર તહિં સુધી ધારનારું.

☆ ☆ ☆

કર્તવ્ય હું રીઝવવા તુજને કરું શું ?
શાં મંત્ર કે સ્તવનથી તુજને સ્તવું હું ?
પૂજા હું તારી મનસા રીતથી કરું શું ?
હું મૂઢ, માત્ર તુજ નામ લઈ જ જાણું.

તારા કરેલ ઉપકાર ભૂલીશ શેં હું ?
એના મીઠાં સ્મરણથી જીવતો રહું છું;
વિશ્વાસ, પ્રાણ, રસ ને પુરુષાર્થ–યત્ને
શ્રદ્ધા સજીવ તુજ કારણથી રહે છે.

મારી પરે બહુ કૃપાં પ્રભુ, તેં કરી છે,
ને પ્રાણ મૂકી મડદું જીવતું કર્યું છે;
આણ્યો મને મનુષકોટિ મહીં પ્રભુ, તેં
કેં કેં કર્યો સમજતો પ્રભુ, તે ભૂલું શેં ?

જાણું ન, ભૂલ પડી શી, મુજ નાવ ભાંગ્યું,
છોરું અપાર જંળમાં તહીં ડૂબતું'તું;
પ્રારબ્ધયોગબળથી તુજ, નામનું ત્યાં
આવ્યું કરે તરણું, જે ગ્રહ્યું પાર જાવા.

ભારે સમુદ્ર થકી બાળ તરાવશે તું,
શ્રદ્ધા મને જરૂર પાર ઉતારશે તું;
પોકારતાં કર ગ્રહે, દિલ એમ જાણી,
પાડ્યાં હું બૂમ કરું, લે તુજ બાળ તાણી.

જો દાખવી નવ હતે પ્રભુ, કેં કૃપા તેં
તો મૂર્ખ હોત, નવજીવન પામતો શેં ?
એ છે પ્રતાપ પદની, રજધૂલિકાનો
દાંડી પીટી જગતને કહું ધ્યાન લેજો.

આપણી પોતાની જ પ્રાર્થના

તમારું ધ્યાન અમુક જાતનું થાય તે વિષેની તમારી પ્રાર્થના મળી છે. પ્રાર્થના કરતી વખતે દિલમાં દિલથી દિલનો ભાવ ખૂબ ખૂબ કેળવાયલો હોઈને તેવી રીતનો પ્રગટેલો હોવો જોઈશે. એક માત્ર આર્ત ને આર્દ્ર ભાવે થયેલી પ્રાર્થના ખરેખરી પ્રાર્થના કહેવાય. તેવો ભાવ પ્રગટ્યા વિનાની પ્રાર્થના, તે પ્રાર્થના નથી. એવી ઉપર-છલ્લી પ્રાર્થનાથી જીવનનો ઉઠાવ થવો કદી પણ શક્ય નથી. બીજા સંતભક્તોએ રચેલાં ભજનો અને પ્રાર્થના ગાતાં ગાતાં એવો ઉત્કટ આર્ત ને આર્દ્ર ભાવ જાગે તો તે આપણા માટે કામનાં. બીજાઓથી થયેલી એવી પ્રાર્થના –ગદ્યમાં કે પદ્યમાં– ઘણી વાર ઉત્કટ ભાવ પ્રગટ કરી શકતી નથી, કારણકે એવી એમની પ્રાર્થના મનમાં કે મોંઢેથી આપણે જ્યારે બોલીએ, તેવી પળે તે તે પ્રાર્થનાઓ કે ભજન રચનારાઓની તેમની તેવી રચના સમયની અંતર્દશા આપણી જાગેલી હોતી નથી. તેથી તેમને પોતાને માટે તો એ ભજનો ઘણાં લાભકારક હોય; પણ તેમના જેટલાં લાભકારક તે આપણે માટે નથી નીવડતાં. એટલે ખરી રીતે તો આપણી પોતાની જેવી સ્થિતિ હોય અને તેવી સ્થિતિને મઠારવાને માટે આપણને જેમ યોગ્ય સૂઝે, તેમ આપણી પોતાની તે તે કાળે થયેલી આંતરદશાને યોગ્ય પ્રાર્થના કરીએ. તેવી પ્રાર્થના થતી હોય તથા તેવી પ્રાર્થનાના ભાવનું, તેને યોગ્ય પ્રત્યક્ષ આચરણ થયા કરતું હોય, તો તેવા થતા રહેતા સહેતુક એકધારા જીવતાજાગતા પ્રયત્નમાંથી યોગ્ય પ્રાર્થના માટેનો દિલનો ભાવ પ્રગટે છે, તો તેવા પ્રકારની પ્રગટેલી પ્રાર્થના જીવનવિકાસને વધારે હિતાવહ છે. દા. ત. કોઈક જીવને ક્રોધ જાગવાનો થયો ને તેનું તેને પ્રભુકૃપાથી તત્કાળ ભાન જાગ્યું. તો તેણે તે જ વખતે તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાની પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી.

ઝંખના ને પ્રાર્થના

પરંતુ જીવથી આવું પણ બની શકવું શક્ય હોતું નથી. એતું

મૂળ કારણ તો એ છે કે તે જીવને પોતાની જીવદશાની કક્ષાની વૃત્તિમાંથી મુક્ત થવાની ખરેખરી ઉત્કટમાં ઉત્કટ દિલમાં દિલથી દિલની ઝંખના પ્રગટેલી હોતી નથી. જેને ખરેખરી ઉત્કટ ઝંખના પ્રગટે છે, તેને ઝંખનાની બાબતમાં જાગ્રતિ રહી શકે છે. એટલે આવી જાગૃતિ પ્રગટે ત્યારે સાચી ઝંખના પ્રગટી ગણાય. જેને જે બાબતમાં ખરેખરી દિલની ઝંખના પ્રગટે છે તેમાં તેની સહજ ગતિશીલતા પ્રગટે છે. ઝંખવામાં ઝંખનાના પ્રકારની ભાવના જીવતી થયા વિના રહેતી નથી. કોઈ કક્ષામાંથી ઉત્થાન થવાને કાજે મૂળમાં તે પ્રકારની તે પરત્વેની ખરેખરી ઝંખના જો જાગે, તો જ તેનાથી ઊંચા ક્ષેત્રમાં તે પ્રવેશી શકે. જેમ જેમ ઝંખનાનો પ્રકાર ઉત્કટ થતો જાય, તેમ તેમ મુશ્કેલીઓ, વિઘ્નો, હુમલાઓ વગેરે પણ પ્રગટે, પ્રગટે ને પ્રગટે જ. પરંતુ તે તે કાળે તેની ઝંખનાનું બળ પણ નમી જતું હોતું નથી. ઝંખના એ પણ એક પ્રકારનો અગ્નિ છે. અને અગ્નિનું સ્વરૂપ તેજસ્વી છે અને એનું ઓજસ પણ અનેરું છે. પ્રગટેલી ઝંખના કદી પણ દબાઈ જતી નથી. ઝંખનાનું સ્વરૂપ જેમ જેમ તેજસ્વિત થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની ઉત્કટતા પણ વધતી જાય છે. પરંતુ આ બધું તેવું ને તેવું જ રહ્યા કરે છે, તેમ હોતું નથી; તેવી ઝંખના મોળી તો નથી પડતી, પરંતુ તેમાં ગતિમંદતા પ્રગટે છે ખરી. અને એવા ચઢઊતરના ટેકરાખાડા તેમાં પ્રગટે છે. પરંતુ એવી સ્થિતિમાં પણ પોતાના ધ્યેય પરત્વેની તેની નજર તેની સમક્ષ ને સમક્ષ રહ્યા કરતી હોવાથી તેવી વેળાએ તે પ્રભુને આર્ત ને આર્દ્રભાવે પ્રાર્થના કરી કરીને પોકાર પાડ્યા કરે છે, અને ઝંખનાના અગ્નિમાં જીવદશાની અનેક પ્રકારની આહુતિઓ તે આપ્યા જ કરીને તે ઝંખનાને તે વધારે ને વધારે પ્રચંડપણે પ્રગટાવે છે. જેમ જેમ પ્રાણની શુદ્ધિ વિશેષ ને વિશેષ થવા માંડે, એટલે કે આશા, ઇચ્છા, તૃષ્ણા, લોલુપતા, લોભ, મોહ, કામ, ક્રોધ, વગેરે વગેરે બધું જેમ જેમ મોળું પડવા માંડે છે, તેમ તેમ જીવન-

વિકાસ પરત્વેની ઝંખના વિશેષ ને વિશેષ પ્રજ્વલિત બને છે. જીવન પરત્વેની ઝંખનામાં જે ગતિશીલતાની મંદતા પ્રગટે છે, તેનું કારણ તો આપણા પ્રાણની અશુદ્ધિઓ છે. અને જીવપ્રકારની નિમ્ન વૃત્તિઓના પ્રવાહમાં આપણાથી તણાયા કરવાનું જે બને છે, તેનાથી કરીને ઝંખનામાં ફેર પડી જતો હોય છે. જે સમયે જીવનવિકાસ પરત્વેની ઝંખના આપણા દિલમાં જાગે છે, તે વખતે આપણે તો સ્થૂળ જીવદશાના હોઈએ છીએ; એ જીવદશામાં જીવનવિકાસ પરત્વેની જે ઝંખના જાગે છે, એ ઝંખનાને સચેત, ને સજીવન રાખવાને માટે આપણે પ્રાણની વાસનાઓની આહુતિઓ આપ્યાં જ કરવાની છે. એમ જેમ જેમ આપણી પ્રાણશુદ્ધિ થતી જશે અથવા એવા પ્રકારના ખરેખરા સાચા હૃદયના એકધારા પ્રયત્નમાં પૂરેપૂરા પ્રેમથી જેમ જેમ મંડ્યા રહ્યા કરીશું, તેમ તેમ તેવી ઝંખનાને એવી તો ગગનચુંબિત પાંખો પ્રગટવાની છે કે જે પાંખો આપણને સતત એકદમ ઊંચે ને ઊંચે ગગનવિહાર કરાવ્યા કરશે. ઝંખનાનું સ્વરૂપ જેમ સ્થૂળ છે તેમ સૂક્ષ્મ પણ છે, જેમ તે નિમ્નગામી છે, તેમ તે ઊર્ધ્વગામી પણ છે. જીવનવિકાસના ધ્યેય પરત્વે આપણું મોં જો તે બાજુનું ફરી ગયેલું હશે અને જીવનધ્યેય પરત્વે આપણાં રોજ-બરોજનાં તેવા પ્રકારનાં વર્તનવહેવાર હશે તો સદાય ઝંખના જીવતી-જાગતી રહેવાની છે, તે નિશ્ચે કરીને જાણશોજી. ઝંખનાનું દિવ્ય સ્વરૂપ એ તો અગ્નિ પોતે છે. એવો જે અગ્નિદેવ છે, તે તો કદી ઓલવાતો નથી. ઝંખના વિના આપણે કદી આગળ વધી શકવાના નથી. આ બધી હકીકત તમને લખું છું તેનું કારણ તો એ કે આપણી જે પ્રકારની ઝંખના છે તે ઝંખનાને મોળી પાડનાર આપણી જીવપ્રકારની વૃત્તિઓ છે. તે તે વૃત્તિઓમાંથી આપણે મુક્ત થવાને કાજે જે પ્રકારનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ (જો આપણને તેવાં તેવી વૃત્તિમાંથી મુક્ત થવાની ખરેખરી દિલની ભાવના ને ઝંખના પેદા થઈ હશે) તે જો પ્રમાણિકપણે દિલની એકનિષ્ઠાથી કર્યા કરતા

રહેતા હોઈશું, તો તેમાં મદદ મેળવવાને માટે તે તે કાળની આપણી સ્થિતિ પ્રમાણે જે સૂઝે તે પ્રાર્થના કર્યા કરવાનું રાખવું. આપણે જેમાંથી મુક્ત થવું છે તેમાંથી મુક્ત થવાની ખરેખરી દિલની ઝંખના પ્રમાણેનો પુરુષાર્થ જો થતો રહેતો હોય તો તેવા બનતા રહેતા પુરુષાર્થમાં શક્તિ પ્રગટાવવાને માટે જે પ્રાર્થના કરીએ તે પ્રાર્થનામાં આર્ત ને આર્દ્ર ભાવ આપમેળે પ્રગટવાનો છે.

આમ જે આપણે મ્રગતા હોઈએ તેનો ઉત્કટ ભાવ પ્રાર્થનામાં તે તે સમયે જીવતોજાગતો પ્રગટેલો રહ્યા કરવો જોઈશે. પ્રાર્થનામાં ઉત્કટપણે ઉત્તમ પ્રગટેલો ભાવ તે પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન છે. અને તે ભાવાત્મક ધ્યાન છે. એમાં શબ્દ હોય પણ ખરા ને ન પણ હોય. પ્રાર્થનામાં ભાવને પ્રગટાવવાને માટે શરૂશરૂમાં શબ્દની આવશ્યકતા; પણ તેવો ભાવ પ્રગટતાં ભાવની ભાવાવસ્થામાં શબ્દનો લય થઈ જાય છે. ને આખરે તો 'શબ્દ' એટલે વિચાર કે ભાવનું વાણીમાં સાકારપણે પ્રગટવું તે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૫–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(મંદાક્રાન્તા)

સાચો સાચો પ્રભુ, શિરમણિ છેક છું મૂર્ખનો હું,
એવો છું કે પ્રભુ, કંઈ કહ્યું હોય ને ક્યાં હું જાઉં ?
વાગ્યા ધોખા બહુ હૃદયમાં હોય ના સુધરું છું,
તું યે હાવાં તુજ કર પ્રભુ, ધોઈ રે! નાંખતો શું?

મારે માટે રવડી મરતું હોય એવું ન કો છે,
કોઈ મારું જગતભરમાં અંગતું ના સગું છે,
જ્યાં જોઉં ત્યાં તુજ પર પ્રભુ, દૃષ્ટિ મારી પડે છે,
વિશ્વે મારે ગરીબ જનને છાંયડી એક તું છે.

થાક્યાપાક્યા મુજ ગરીબની 'હા..શ'ની છાંયડી તું,
વિશ્વે મારે સ્થળ હૃદયને એક તું ઠારવાનું;
જે ડાળે છું પ્રભુ, જઈ ઊભો તેય શું તૂટી જાશે?
શું સંજોગે હિણુ–કરમીના મારું યે ઊંધું થાશે?

(શિખરિણી)

લલાટે રોવાનું મુજ જીવનમાં શું લખ્યું હશે!
ફીટે ના કેમે તે મથી મથી મૂંચે બાપ, બહુયે;
દરાયે ઠેકાણે મુજથી કહીં ના તો કરું શું હું?
તને પાયે લાગી વીનવી મરું, દે હા...શ ઉર તું.

☆ ☆

બધી જંજીરોથી પ્રભુ, જગતની મુક્ત થઈ ને
પૂરી લેવા ધારું તુજ ચરણ વિશ્રાંતિ ઢળીને;
સમુદ્રે છોળોની જ્યમ હૃદ વહે ભાવ ઊરમી,
ભીંજાવું તેનાથી નિશદિન પ્રભુ, આશ પૂરની!

☆ ☆

થશે શું મારું કૈં ખબર નથી તેની જરીકયે,
છતાં ચિંતા તેની જરી પણ ધરું ના હૃદ વિષે;
ગણે રૂડાં વાનાં જરૂર સઘળાં જો મુજ પરે
કૃપા વર્ષાવે તું, પછી નવ કશાની જરૂર રહે.

☆ ☆

ગ્રહી પાદો તારા શરણ જ ઢળ્યો છું ગરીબ હું,
ન છોડું કેમે તે વળી નવ મૂકું રાડ મુજ હું;
ઠરું ના જ્યાં સુધી મુજ હૃદય સંતોષ ન થશે,
તને ત્યાં સુધી હું કરીશ પજવ્યા છું મુરખ જે.

દિલની ભાવના પ્રાર્થનામાં વ્યક્ત થઈ શકે છે અને પ્રાર્થનામાં પ્રગટેલો આર્ત ને આર્દ્ર ભાવ જીવનની નિમ્નગામી વૃત્તિઓનું ઉન્નયન કરવામાં કામયાબ નીવડી શકે છે, તે પણ મારા જીવનની હકીકત છે. જે જે પ્રાર્થનાઓ હું કરતો તે તે પ્રાર્થનાઓની સાથે સાથે જીવનની અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓનું ઉન્નયન કરવાનું જ્ઞાનભાન પ્રભુ-કૃપાથી પ્રગટેલું અને તેનાથી કરીને જે પુરુષાર્થ સળંગ એકધારો બન્યા કરતો તેમાં જ્યારે જ્યારે મોળાશ પ્રગટતી, ત્યારે ત્યારે પ્રાર્થના કર્યા વિના મારાથી રહી શકાતું જ નહિ, નમુના તરીકે તે તમને રોજ કાગળમાં લખ્યા કરું છું.

જીવદશાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ

જીવનવિકાસના સાધકે પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ વિષે વિશેષ ને વિશેષ જાગ્રત થવાનું છે. સંસારવહેવારનાં કર્મમાં પણ જે જીવનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ તે તે કર્મને સાનુકૂળ નહિ હોય ને તેવી યોગ્યતા તેનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવમાં નહિ હોય, તો તેથી કરીને તે સંસાર-વહેવારનાં કર્મમાં પણ નિષ્ફળતા મેળવ્યા કરવાનો. એવી નિષ્ફળતાને કારણે તેને નિરાશા ઊપજવાની. તેના જીવનમાં કશો રસ તેને જાગ-વાનો નહિ, કે ઉત્સાહ પણ પ્રગટવાનો નહિ. વળી જેનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવમાં યદ્વાતદ્વાપણું છે, તેનાથી કરી તેના સંબંધ ને સંપર્કમાં આવતા બીજા જીવોને પણ અશાંતિ તે પેદા કરાવશે અને પોતે પણ બીજાનાથી કરીને દુ:ખી થયા કરશે. સંસારવહેવારમાં યોગ્ય પ્રકારની કુશળતાને માટે પણ પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ યથાયોગ્ય પ્રકારનાં હોય તે ઘણું જરૂરી છે, તો પછી સાધનાની બાબતમાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ સાનુકૂળ હોય તે કેટલું બધું અગત્યનું છે, તે તો સહેજે સમજી શકાય તેવું છે. પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ કદી કાળ સુધરી શકે નહિ એવી જે માન્યતા છે, તે ખોટી છે. આ જગતના વહેવારમાં આપણી આંખ તળે નીકળી ગયેલાં કેટલાંક માનવીને પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને ઠેકાણે

પ્રગટાવેલાં જાણેલાં છે. પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને આપણે જો મહારવાં હોય, તો સર્વથી પ્રથમ તો પોતપોતાની પ્રકૃતિ કે સ્વભાવનું યથાયોગ્યપણું નથી અને તે જીવનસાધના અને વહેવારકુશળતામાં જ્યાં ને ત્યાં મુશ્કેલીમાં મુકાવી દે છે, તથા તેની અયોગ્યતાને કારણે કેટલાંય કર્મમાં યોગયોગ્ય કુશળતા પ્રગટી શકતી નથી એવું તેવા જીવને પારાવાર દુઃખ થવું ઘટે. એવી દુઃખની વેદના તેવા જીવને જગાડે છે. પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને જરૂર જો તે ધારે અને મક્કમ નિર્ણય કરી શકે તો તેને કેળવી શકાય તેમ છે તે નિશ્ચિત હકીકત છે. સ્વભાવ ને પ્રકૃતિ પોતાના ધ્યેયને સાનુકૂળપણે નહિ વર્તી શકે એવાં હોય તો તેવા જીવનું કામ પ્રકૃતિ ને સ્વભાવના પરિવર્તન વિના સાધનાના ક્ષેત્રમાં કદી પણ આગળ વધી શકવાનું નથી.

સંસારમાં પણ ખમીરની જરૂર

સંસારવહેવારમાં પણ ખમીરની જરૂર છે. આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ, વિઘ્નો, ઉપાધિઓ ને ચિંતાથી માનવી વીંટળાઈ ગયેલો હોય છે. એ બધાંથી તે કેટલીયવાર હાલી ઊઠે છે, પરંતુ તેને જીવવું તો પડે છે. ઘણાય માણસો માત્ર જીવવાની ખાતર અથવા તો જીવવું પડે છે તેટલા માટે જીવતા હોય છે. તેઓ તો જીવતા છતાં મડદાં જેવા જ છે. પરંતુ જે જે માનવીને જીવતાં જીવતાં કંઈક કરવું છે ને કંઈક કરવાની તમન્ના જેને જેને જાગેલી છે, એવા માનવીનું ખમીર કોઈ જુદા પ્રકારનું છે. ખમીર વિના તે કદી અડગ થઈ શકતો નથી. માથું ટટાર રાખીને સંસારમાં નભવું, ટકવું ને ચાલવું, એ ખમીર વિના બની શકતું નથી. જો સંસારમાં આટલા ખમીરની જરૂર છે, તો સાધનાના ક્ષેત્રનું તો પૂછવું જ શું?

ખમીરનો પોતાનો દાખલો

સાધનાના ક્ષેત્રના કર્મને ફલિભૂત થવામાં તો ભારેમાં ભારે ખમીરની જરૂર છે. સર્વથી પ્રથમ તો સાધકે અભય કેળવવાની

જરૂર રહે છે; અને ભય કંઈ એક પ્રકારનો હોતો નથી. અનેક પ્રકારના ભયથી મુક્ત થવાને કાજે જીવે કેવું કેવું મથવું પડે છે, ને કેવી જાગ્રતિ રાખવી પડે છે અને તે તે વેળા માનસિક કેવાં ધમસાણ મચે છે, તેનો પણ કોઈ ઑર ઈતિહાસ છે. આ જીવને જ્યારથી સાધનાનું કર્મ પ્રભુકૃપાથી પ્રાપ્ત થયું, ત્યારથી તે ભાગ્યે જ ઘરમાં સૂતો હોય; હંમેશાં તે શ્મશાનમાં સૂતો. અને જ્યાં જ્યાં ભય લાગે એવી ભયંકર જગાઓ હોય, ત્યાં તે જઈને રાતવાસો કરતો. નડિયાદ પાસે એવી એક ઓકડની જગા છે. ત્યાં ભારે ભયંકર બાવળી છે. અત્યારે છે કે કેમ તે જાણતો નથી. ત્યાં અનેક પ્રકારનાં ચિત્ર-વિચિત્ર માનવીઓ રાત્રે ભટકે. અનેક પ્રકારના ગુન્હાઓ થાય એવી તે મશહૂર જગા. ત્યાં પણ પ્રભુકૃપાથી આ જીવ રાત્રે સૂવાનું કરતો. વળી જે જગાઓએ સાપ, વાઘ, સિંહ વગેરે રાની પશુઓનો ભય હોય, ત્યાં તે ભય ટાળવાનો પણ જાગ્રત પ્રયત્ન પ્રભુકૃપાથી તક મળતાં બન્યા કર્યો હતો. લોકના રીતરિવાજ ને તેની ભીંસથી પણ માનવી ભયમુક્ત થઈ શકતો નથી. લોકનો પણ તેને ભારે ભય હોય છે. લોકના વાતાવરણથી તે કદી વિરુદ્ધ વર્તી શકતો નથી, અને તેવા વાતાવરણથી પણ તે ભયગ્રસ્ત રહે છે. આ બધાથી ભયમુક્ત થવાને કાજે જ્યારે જ્યારે તેવા તેવા પ્રસંગ પ્રગટ્યા ત્યારે ત્યારે આ જીવે પ્રભુકૃપાથી એવા અનેક પ્રકારના ભયમાંથી મુક્ત થવાને જબરદસ્ત પ્રયત્ન કરેલો છે. તે કાળે પણ શહેરમાં સગાંવ્હાલાંઓનાં ઘરની પાસે થઈને રસ્તા ઉપર ભજન ગાતાંગાતાં અને નાચતાંકૂદતાં ચાલ્યા જવાનું બનતું, અને એવી મસ્તીના તાનના મદમાં જે મુક્ત કંઠે પ્રભુકૃપાથી ગાવાનું બનતું, તેથી કરીને દિલમાં જે એક મસ્તી ચઢતી, તે મસ્તીની ખુમારી તમે લોક કદી સમજી શકનાર નથી. લોકથી દબાયલા ને લદાયલા, અનેક પ્રકારના રીતરિવાજો તથા માન્યતાં, સમજણો અને ટેવો અને આગ્રહોની શૃંખલાઓથી બદ્ધ થયેલા અને જકડાયેલા એવા જીવો ઉપલા પ્રકારની ખુમારીને બહુ

બહુ તો માત્ર બુદ્ધિની ઉપરછલ્લી સમજણથી સમજી શકે તો સમજી શકે. સંસારના જીવો તો અનેક પ્રકારના, અને અનેક પ્રકારથી કાયર હોય છે. આ હું દોષારોપણ કરતો નથી. પરંતુ તે હકીકત જાત-અનુભવની છે. કાયરતું સાધનામાં કશું ચાલી શકે તેમ નથી. સાધના-ના ક્ષેત્રમાં તો ભારેમાં ભારે પરાક્રમ, શૌર્ય, સાહસ, હિંમત, ધીરજ, ઉત્સાહ વગેરે ગુણોની જરૂર છે. જે જીવમાં તે તે ગુણશક્તિ ન હોય તેણે કૃપા કરીને સાધનાના ક્ષેત્રમાં કદી પણ જવાનું કરવું જ નહિ. અભય કેળવવાને માટે જાણીજોઈને, વિચારીને કોઈ પગલાં મેં લીધાં નથી. પરંતુ જીવનમાં અનેક પ્રકારના જ્યારે જ્યારે તેવા તેવા પ્રસંગો પ્રગટયા, ત્યારે ત્યારે તેમાંથી ભયમુક્ત થવાને પ્રભુકૃપાથી જબરજસ્ત સંગ્રામ પ્રગટાવવાનું ભાન જાગ્યા કરેલું; અને સ્મશાન અને એવી ભયજનક બીજી ભયંકર જગાઓએ રહેવાનું જે બનતું, તેમાં પણ એકલી ભયમુક્ત થવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા હતી એવું છેક ન હતું. મને પોતાને માનવીના સમૂહના કોલાહલથી આઘેમાં આઘે તદ્દન શાંત ને એકાંત જગા મળી શકે, તો સાધનાનું કામ પણ ખૂબ શાંતિથી ને આનંદથી થઈ શકે તેવા હેતુથી પ્રેરાઈને ઉપર જણાવેલી જગાઓ પસંદ પડતી તેથી પણ ત્યાં સૂવાનું રાખતો હતો. શરૂશરૂમાં તો કંઈ ભય લાગતો ન હતો, એવું તો ન હતું. પરંતુ તેમ થતાં તેમાંથી જાગવાનું થતાં સ્મરણ કર્યા કરતો, પ્રાર્થના કરતો અને ભય એ એક પ્રકારના તેવા સંસ્કારના પરિણામે પ્રગટે છે, બાકી તો તેવા સંસ્કાર જો હટી જાય, તો ભય જેવું લાગતું નથી એવી ઊંડી ઊંડી દિલમાં જે સમજણ પ્રભુકૃપાથી ઊંડામાં ઊંડી પ્રગટેલી હતી, તેના કારણે પણ ભયમાંથી મુક્ત થતું જવાતું બની શકયું હતું.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૬–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભૂલો દોષ થતાં કબૂલ કરતો હું પાય તારે પ્રભુ,
ને શિક્ષા મળતાં ન હું બડબડું, પ્રેમે સહી તે લઉં;
રૂહેવા જાગ્રત હું મથું, ત્યમ છતાં દોરાઈ આડો જઉં,
તે વેળા હૃદયે સતેજ કરજે હું–મૂર્ખને હે પ્રભુ !

ક્યાંયે જો સ્થળ હોય નિર્ભય કદી, તું એકલાનું જ તે,
જાણી એમ બચી જવા શરણ મેં તારું ગ્રહ્યું હે વિભો !
તો છોરું લઈ લે હવાં તુજ કને, કૈં દાખવી પ્રેમ તું,
ક્યારે બાપ, બનાવશે ગરીબને તું ભાગ્યશાળી ? પ્રભુ !

તારે પાય પડ્યો, ખસેડ જરી ના તું દૂર ત્યાંથી પ્રભુ !
એ છે એક જ પ્રાર્થના હૃદયની, તું ધ્યાન લેજે પ્રભુ !
મારે તો બસ એટલું જ કરવા જો દે મને તું પ્રભુ !
બીજી કોઈ જ વાંછના ઉર ઊંડી ના છે મને, હે પ્રભુ !

મારે આ કયમ ટાળવો હૃદયનો ઉદ્વેગ ઊંડો ? પ્રભુ !
જ્યાં એકેય ઉપાય હાથ મુજના, ત્યાં, કહે, હવાં શું કરું ?
મારી જે ઉરધારણા, તુજ થકી તે શાંત થાશે પ્રભુ !
તેથી તો વીનવ્યા કરું ઉર ઊંડું ભાવે તને, જો ! પ્રભુ !

આવ્યા સંકટને સમે સતત તું રૂહેજે સહાયે પ્રભુ !
હૈયે, હિંમત કાપવા દુખ બધું તું આપજે હે પ્રભુ !

સામે બાપ, ઝઝૂમવા બળ મને તું એવું દેજે પ્રભુ!
કે હાથે મુજ એકલે દુખ તણો હું અંત લાવી શકું.

ક્યારે શાંત થઈ ઠરીશ મનથી એ તું મને કહે, પ્રભુ!
મારો આ બકવાટ સર્વ ટળશે ક્યારે નકામો? પ્રભુ!
તારે પાય નિરાંતથી જ મળશે, જાણી સૂવાનું પ્રભુ!
આવ્યો છું તવ પાસ, આશ ઉરની જોજે કરે ભંગ તું!

લાઠીમાર ને જેલ

અભય કેળવવાની જેમ જરૂર છે, તેમ જ્ઞાનભક્તિયુક્ત નમ્રતા પણ કેળવવાની તેટલી જ જરૂર છે. ગીતાજીના ૧૬મા અધ્યાયમાં જે ગુણસમૃદ્ધિનું વર્ણન છે તેમાં સૌથી પ્રથમ અભય છે. અને સૌથી છેલ્લું લક્ષણ નમ્રતા છે, તે પણ મારી સમજણની દૃષ્ટિએ સૂચક છે. પૂરેપૂરો અભયનો ભાવ કેળવાયા વિના ને જીવનવિકાસને યોગ્ય જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની નમ્રતા કેળવાયા વિના બીજા ગુણોની શક્તિનું પ્રાગટ્ય થવું શક્ય નથી. વળી આ જીવ કદી પણ આપણી મહાસભાનો (કોંગ્રેસનો) સભાસદ થયેલો નથી. પણ તેણે પ્રેમથી ૧૯૩૦ના આપણા રાષ્ટ્રીય યુદ્ધમાં પૂરેપૂરું ઝંપલાવ્યું, ત્યારે તે અભય કેળવવાને માટે જ નહિ, પરંતુ અભય કેટલો ને કેવો કેળવાયો છે, તેનો અનુભવ કરવાને માટે તે સંગ્રામમાં પ્રભુકૃપાથી ઝુકાવવાનું બન્યું હતું. બોરસદ પાસે દેવાણના ઠાકોરે છેતરપીંડી કરી અને સ્વયંસેવકોને પોતાને ગામ નોતરી રાતે ગામ વચ્ચેના ચોકમાં જાહેર ભાષણ ગોઠવાવી, ભાષણ અર્ધું થતાં બત્તીઓ વગેરે ઓલવી નખાવી ચારે બાજુથી ઘેરી સ્વયંસેવકો પર લાકડીઓના ભયંકર માર મરાવવાનું કર્યું, ત્યારે પ્રભુકૃપાથી આ જીવ મોટેથી હરિસ્મરણ કરતાં કરતાં લાઠીના ઘા ઝીલતો હતો અને ત્યાંથી એક ડગલું પણ ખસ્યો ન હતો, તે પ્રસંગના પ્રત્યક્ષ જોનારા ને જાણનારા જીવો આજે પણ

હયાત છે. તે ૧૯૩૦નાં સંગ્રામમાં આવા તો કેટલાય બનાવો બનેલા છે. અને જેલમાં જવાનું પણ એકમાત્ર સાધનાના હેતુથી જ બનેલું. મારી મા મને કદી પણ લાંબા સમય માટે દૂર એકાંતમાં સાધનાને સારુ જવા દેવા માટે આશીર્વાદ ના આપે; પરંતુ જ્યારે આ ૩૦નો સંગ્રામ પ્રગટ્યો ત્યારે મેં મારી માને કહ્યું, કે 'બા! આ તો લૂણને હલાલ કરવાનો સમય પાક્યો છે. જેનું આપણે લૂણ ખાધું, તે લૂણ અત્યારે હવે દેશની સામે અમને ખુમારીથી યુદ્ધમાં જોડાવાને પડકાર આપે છે. અત્યારે અમારાથી હવે ટગર ટગર ખાલી જોઈ બેસી રહેવાય નહિ. માટે તું મને સંમતિ આપે અને પ્રભુકૃપાથી સંસારવહેવારનું ખર્ચખૂટણ બધું ચાલી શકે એવી વ્યવસ્થા તો બની જશે.' તે પછી તેણે મને બહુ ઉમળકાથી તો નહિ, પણ જેમતેમ કરીને રજા તો આપી. આ અંગેની મારી ઓફીસના કામકાજની વ્યવસ્થા માટે તે સમયે ભાઈ પરિક્ષિતલાલને મેં લખી પણ જણાવેલું ને આર્થિક બાબતની વ્યવસ્થા પણ કરી હતી. જેલમાં જવાનો હેતુ એકમાત્ર ત્યારે પણ સાધનાનો જ હતો. જેલમાં સતત મૌન પાળતાં કોઈની પણ સાથે બોલતોકરતો નહિ, અને તમારા જેવા પણ જેલમાં સાથે રહેલા ત્યારે પણ બોલવાનું થતું નહિ. હું મારાં સ્મરણ, ધ્યાન, પ્રાર્થના આદિનાં કાર્યમાં મશગૂલ રહ્યા કરતો. જેલનું આપેલું કામકાજ કરવામાં પ્રેમભક્તિથી ઉમળકો બતાવ્યા કરતો. જેલમાં આપણામાંના ઘણાનું પોત સાવ ઉઘાડું પડી જતું. તેઓ એટલા બધા પ્રકારની છેતરપીંડી કરતા અને પ્રપંચ ચલાવતા કે તે જોઈને જ મને તો થયેલું કે આવા લોક અહિંસાનો ભાવ શી રીતે રાખી શકે? એવી શક્યતા જ તેમનામાં હતી નહિ એમ લાગ્યું હતું.

જીવનસંગ્રામનાં ગુણશક્તિ

એ તો તે કાળના વાતાવરણના ભારે જુસ્સાના આવેશ અને આવેગમાં તણાઈને અંદર આવી ગયા હતા. જેલમાં સતત એક-

ધારાં સ્મરણ, પ્રાર્થના, ધ્યાનાદિમાં પળેપળ જાગ્રતિયુક્ત સમય પ્રભુકૃપાથી પસાર થતો. આ હકીકત આપણા કેટલાક મિત્રોએ જાતે અનુભવેલી છે. ભાઈ પરિક્ષિતલાલ, હરિવદનભાઈ અને આપ સાહેબે પોતે પણ તે તે બધું જાતે અનુભવેલું છે. હેતુનું જ્ઞાનભાન હોવું અને તેની પળેપળની જાગ્રતિ પ્રગટેલી રહે તો જ સાધનાના વિષયનું કર્મ યથાયોગ્યપણે થઈ શકે. સાધનાના કર્મનું ક્ષેત્ર તો માગી લે છે દિલનો કોઈ અપૂર્વ ઉત્સાહ. ખંત, કાળજી, વ્યવસ્થા, સાહસ, હિંમત, તમન્ના વગેરે અનેક ગુણસમૃદ્ધિનાં સાધન પણ તે માટે ખાસ જરૂરનાં છે. અને સાધનાના ભાવનો વિકાસ થતાં થતાં તે તે ગુણની શક્તિ વિશેષ ને વિશેષ પ્રમાણમાં તેજસ્વિત થતી જતી અનુભવી શકાય છે. એવું થતું હોવાથી જ આગળ જતાં સાધનાના પ્રદેશમાં જે જે ઉગ્ર સંગ્રામ પ્રગટે છે, તેનો સામનો કરવાની ખુમારી પણ સાથે સાથે પ્રગટે છે. સંગ્રામ દેખીને તેનામાં એક અનેરા પ્રકારનું શૂર પ્રગટે છે. તે વિશેષ જાગ્રત બને છે, અને ટટાર થાય છે. અને પ્રભુકૃપાથી કટિબદ્ધ થઈને તે બેઠો થતો હોય છે. તે એવો તો રણસંગ્રામમાં ઝઝૂમે છે કે જેની સરખામણી સ્થૂળ યુદ્ધના ભારેમાં ભારે લડવૈયાની સાથે પણ કદી થઈ શકે તેવી નથી. આ સાથે સાથે શ્રીભગવાન પરત્વેની તેની ભક્તિનો ભાવ તે તે કાળે તેના દિલમાં દિલથી પ્રજ્વળેલો ને વિશેષ પ્રગટતો હોય છે. તેવો ભાવ તેના દિલમાં એક એવા પ્રકારનાં ઓથ અને શ્રદ્ધા પ્રગટાવ્યાં કરે છે, કે જેથી કરીને તે એક માત્ર ઝઝૂમ્યા કરવાનું જ જાણતો હોય છે. જીવનમાં પ્રગટેલી એવી ખુમારીના ભાવથી જે ઝઝૂમ્યા કરવાનું બનતું હોય છે, તેમાંથી તેનાં પરાક્રમ, શૌર્ય, સાહસ, હિંમત, ધીરજ, સહનશક્તિ વગેરે વગેરે અનેકગણાં પ્રકાશિત થઈને વિશેષ ને વિશેષ બળવૃદ્ધિને પામે છે. તે તે ગુણની શક્તિ પણ વિશેષ ને વિશેષ પ્રગટતી જતી, તે અનુભવી શકે છે. આવો વીર કદી નિરાશાને જાણતો હોતો નથી. જેને જીવન પરત્વેની મહત્ત્વાકાંક્ષા જાગેલી છે, તેને વળી નિરાશા

ક્યાંથી હોય? એક વૈજ્ઞાનિકને અમુક પ્રકારની કલ્પના જાગે છે કે 'આમ કરવાથી આવું પરિણામ નીપજી શકે', એટલે તે પ્રયોગના યજ્ઞમાં તે યાહોમ કરીને ઝંપલાવે છે. એવા વૈજ્ઞાનિકને એક બે વાર નહિ પણ હજારો વાર નિષ્ફળતા સાંપડે છે. એવી અનેક વાર, અસંખ્ય વાર તેને નિષ્ફળતા સાંપડે છે, તેમ છતાં તે કદી નિરાશ થતો નથી. તેવી નિષ્ફળતાના પરિણામમાંથી તેને નવું નવું કરવાનું સૂઝે છે. તેને જે નિષ્ફળતા મળે છે, તેવા પ્રકારના પ્રયોગમાંથી તે પોતાની જીતની હારમાળામાં વિશેષ ને વિશેષ પ્રગટતો જતો હોય છે. જો એક વૈજ્ઞાનિકની બાબતમાં આમ બનતું હોય, તો જીવનવિકાસનો સાધક એનાથી વિશેષપણે ઉત્સાહ, સાહસ, હિંમત વગેરે વગેરે પ્રભુકૃપાથી બતાવતો હોય છે. એને નિરાશા નથી હોતી. આપણા હાલના કાળમાં પણ મહાત્મા ગાંધીએ જે સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ ઉપાડેલો છે, તેમાં દેખીતી રીતે હાર તો કેટલીયે વાર મળેલી છે. પરંતુ તેવી દેખાતી, લાગતી, હારમાંથી તેમને નવું ને નવું સૂઝયા કરેલું છે, અને નવા નવા પ્રકારની લડત તેમણે આપેલી છે. હારમાંથી તેઓ સફળતાની ચાવીનો ઉકેલ શોધે છે. 'શોધે છે' એમ કહેવું એ પણ યોગ્ય નથી. દેખીતી હારમાંથી તેમને સફળતાનો ઉકેલ પ્રભુકૃપાથી આપોઆપ મળી આવે છે. તેવું જ સાધકને પણ થતું હોય છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૭–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પ્રભુ, તારો હું છું, મુજ ભૂલચૂકો માફ કરજે,
અને હું તો વાંકો જનમભરનો છું પ્રભુ, ખરે;
કદી જોવા બેસે મુજ ગરીબના દોષ પ્રભુ, જો,
જશે તો થાકી તું જરૂર ગણતાં; જોઈશ ન તો.

નિગા'દૃષ્ટિ શેં તું મુજ પર કરે ના કંઈ? પ્રભુ!
અરે! રાચે છે શું પ્રભુ, ચગદવામાં તું। મુજને?
લહું તોયે હૈયે અનુપમ મઝા ઓર પણ હું,
સહેતાં તારી તે મરજી થઉં છું 'ધન્ય પ્રભુ, હું.

ખરે! મૂર્ખો હું છું, મુજ હૃદય છે નિષ્ઠુર બહુ,
પ્રભુ, એવો છું કે વશ થઈ જઉં મોહ થકી હું;
વળી અજ્ઞાની તે વીસરી તુજને હું બહુ જઉં,
મને શાને ભૂલે દીન જન તણો બંધુ થઈ તું?

સદા સંતોષે હું પ્રભુ, રહી શકું એમ કરજે,
મને પાસે તારે હૃદય પ્રભુ, રાખી નિભવજે;
તને એ માટે હું હૃદયથી લળી યાચી મરું છું,
દયાદૃષ્ટિથી તો મુજ ગરીબની આશ પૂર તું.

મડાગાંઠે તારે ચરણ વળગીને રહીશ હું,
હવાં સૂઝે તેવું મુજ કર તને જેમ ગમતું;
ન કાને તાણે તું, નવ કરી શકું આગ્રહ તને,
મને દેતો રહેજે, પ્રભુ, ઘટતું જે હોય મુજને.

ઢળી તારે પાયે દુખ ગરીબનું શું ન ફીટશે?
હજી ક્યાં સુધી તે દળી દળી મને તું રીબવશે?
પડી પાયે તારે લળી લળી તને હું કરગરું,
હવે આણી દેને મુજ દુખ તણો અંત પ્રભુ, તું.

જાગ્રતિયોગ

જેલની બાબતમાં તથા અભયની બાબતમાં મેં જે તમને લખ્યું હતું, તેવી જ રીતે આ જીવ જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક તેના સકળ પ્રકારના જીવનવહેવારમાં નમ્રતાનો ગુણ કેળવવાનો સતત એકધારો પ્રયાસ કરેલો છે. ને નમ્રતાને શૂન્યમાં શૂન્યની હદે લઈ જવાને પ્રભુકૃપાથી આ જીવ જ્ઞાનપૂર્વક મથ્યા કરતો હતો, એની જાણ ભાગ્યે જ આપણામાંના કોઈકને પ્રગટેલી હશે. નમ્રતા એટલી બધી હદ સુધીની કે આપણામાંના ઘણા તેને 'ભોટ' ગણતા ને જાણતા. નમ્રતા એમ ને એમ કંઈ કેળવાતી નથી. જીવનમાંની અનેક પ્રકારની સમજણો, માન્યતાઓ અને આગ્રહો વગેરે પરત્વેનું જોશ ઘટ્યા વિના સાચી નમ્રતા પ્રગટેલી જાણી નથી. તેથી કરીને તો મારી પોતાની આગવી સમજણને જરા પણ મહત્ત્વ આપ્યા વિના બીજાં બધાંની સલાહ-સૂચનાને પ્રેમભક્તિભાવે સ્વીકારવાનું કર્યા કરતો, તે હકીકત પણ આપણાં બધાંની જાણમાં છે. તે એટલે સુધી કે જ્યારે સાબરમતી ગાંધી આશ્રમમાં ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘના મંત્રીપદે હતો, ત્યારે કામ કરતાં કરતાં જાજરૂ જવાનું થતાં તે તરફ પ્રયાણ કરતો, પણ ત્યારે કન્યા છાત્રાલયની બહેનો મને મશ્કરીમાં ઉદ્દેશીને ખાસ કહેતી કે 'ચુનીભાઈ! જાજરૂ જશો નહિ. પાછા જાઓ', તો તે પણ હું તેના હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે પાળવાનું કરતો. આને બીજા તો તદ્દન મૂર્ખામી જ ગણે. તેમાં પણ એક પ્રકારનો સંયમ કેળવવાનો હેતુ જીવતો-જાગતો રાખતો. જાજરૂ જવાનું થતાં દબાવી રાખવાનું જો કરીએ તો આરોગ્યને નુકશાન થાય એવું તો જાણતો હતો; પરંતુ જે કર્મ હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે થતું હોય છે, તે કર્મમાંથી ગેરલાભ ઘણો ઓછો પ્રગટે છે, એવો અનુભવ મને અનેક વાર પ્રભુકૃપાથી થયા કરેલો છે. સાધનાના ભાવનો વિકાસ થતાં થતાં અનેક પ્રકારની ગુણ-સમૃદ્ધિ તથા ગુણશક્તિ પ્રગટયાં કરે છે. એકલા ગુણની સાધના બહુ

મુશ્કેલ છે. પણ જીવનવિકાસ પરત્વેનો ઉત્કટમાં ઉત્કટ દિલમાં દિલથી ભાવ પ્રગટતાં ગુણ આપોઆપ પ્રગટ્યા વિના રહી શકતા નથી, એવો મારો પોતાનો જાતઅનુભવ છે. ગુણનું મહત્ત્વ છે, ને તે તદ્દન ખરું છે. પરંતુ ગુણ કરતાં પણ જીવનવિકાસ પરત્વે એટલે કે દિલનો ભાવ પ્રગટાવવા પરત્વે જ વિશેષ ને વિશેષ મહત્ત્વ આપણે પ્રગટાવ્યા કરવાનું છે, કારણકે ભાવમાંથી તેને તેને લગતું યોગ્ય આપમેળે નીપજતું જતું હોય છે, તે પણ અનુભવની હકીકત છે. આમ એક બાજુથી ભાવને મહત્ત્વ આપી આપીને ગુણને કેળવ્યા કરવાના છે, તે સાથેસાથે ભાવ પ્રગટી શકે એવા સાધનના અભ્યાસમાં આપણું દિલ સતત એકધારું, એકતાનતાથી પરોવાયેલું રહે તેવા પ્રકારની જાગ્રતિની પણ ઘણીઘણી જરૂર છે. આને હું 'જાગ્રતિયોગ' એવું નામ પણ આપું. જેને જે પ્રકારની જાગ્રતિ જેમાં જેમાં પ્રગટે, તેમાં તેમાંથી તેને તેને તેવી તેવી સમજણ પ્રગટે છે. જાગ્રતિ જીવતી જાગતી પ્રગટેલી રહેતી હોય તો જ તે પ્રકારનો પ્રયત્ન બનતો રહે છે. જાગ્રતિ વિનાનો પ્રયત્ન, ધારો કે થતો હોય તોપણ, તે યોગ્ય પરિણામ નિપજાવી શકતો નથી.

લેખકની સાધનાયુક્ત કર્મનિષ્ઠા

સાધનાનો ભાવ જેમ જેમ પ્રગટે છે, તેમ તેમ કર્મ પરત્વેની ભાવના પણ વિશેષ ને વિશેષ પ્રજ્વલિત બન્યા કરે છે. આ હકીકત મારા જીવન પૂરતી તો મને તદ્દન સાચી લાગેલી છે. નડિયાદમાં મને માત્ર એક શાળાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. શાળાના સમય જેટલું જ હું કામ કરતો હોત, તો કોઈ મને ઓછું કામ કરું છું એમ કદી પણ ન કહી શકત. પરંતુ હું તો શાળાના સમય પહેલાં ઘણીયે વાર મરીડા ભાગોળે હરિજન વાસમાં જતો. દરેક કુટુંબના જીવોની સાથે હળતો, ભળતો, મળતો. તેમની સાથે સુખદુઃખની વાતો કરતો. વિદ્યાર્થીઓને શોધી શોધીને બોલાવી લાવતો. એટલું જ નહિ,

પણ રાતે પણ હરિજનવાસમાં જઈ મહાભારતની વાતો કહેતો, ભજનો ગાતો ને ગવરાવતો અને તે ઉપરાંત રાતે વિદ્યાર્થીઓની સાથે વાર્તાલાપ ગોઠવતો. કેટલીક વાર વિદ્યાર્થીઓની સાથે રાતવાસો પણ ત્યાં કરવાનું રાખતો. વિદ્યાર્થીઓને લઈને એકાંત સ્થળોએ ઉજાણી કરવાનું પણ ગોઠવતો. રમતગમતો પણ કરાવતો. તથા વૃક્ષારોપણની પ્રવૃત્તિ પણ કરવાનું બનતું. આવાં બધાં કામની હકીકતની આજે પણ ત્યાંના રહેવાસી લોક સાક્ષી પૂરી શકે એમ છે.

નડિયાદનો આશ્રમ ચલાવવાનું કામ જ્યારે હતું, ત્યારે પણ રજાઓમાં વિદ્યાર્થીઓના ગામે જવાનું બનતું. અને ત્યાં તેમના વાસમાં જ રહેવાનું અમે કરતા. ભંગીવાસમાં પણ રહેતા. તેમનાં વાસણો—દેગડા, ઘડા વગેરેને—નદીએ કે જળાશયે લઈ જઈને ખૂબ મંજાવી મંજાવીને એકદમ ચકચકાટ બનાવતા ને તેમાં પીવાનું પાણી ત્યાંથી જ અમે ભરી લાવતા. અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે અમે આવાં ચકચકાટવાળાં વાસણો લઈને આવતા, તેથી તે ગાળાના લોક ઉશ્કેરાઈ પણ જતા ને અમને દમદાટી પણ આપતા ને અનેક રીતે ધમકાવતા. વાસમાં જ અમારું રાંધવાનું પણ બનતું. રાત્રે ભજન-કીર્તનનો કાર્યક્રમ પણ રાખતા. હાલમાં 'નવજીવન' કાર્યાલયમાં કામ કરી રહેલા રઘાભાઈ ભગત અમારાં આવાં પર્યટનની હકીકત જાણે છે. આ જીવના આવા કાર્યની કદર બીજા સાથીઓએ કરી નથી, એ હું પોતે પ્રમાણિકપણે તમને જણાવું છું, જોકે હું તો તે બાબતમાં સંપૂર્ણ નિઃસ્પૃહ હતો. આ બધું મારાથી થતું હતું તે તો સાધનાની ભાવનામાંથી પ્રગટેલી કર્મ પરત્વેની પ્રમાણિકતા, વફાદારી ને નિષ્ઠાને લીધે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૭-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

કરું કોટિ યત્નો પણ હજીય ફાવી નવ શક્યો,
અને મારો ખાધો નહિ જરીય ક્યાંયે ગજ ફ્શો;
વળી કાંત્યું, પીંજ્યું, બધુંય ધૂળધાણી મુજ થતું,
લખેલું કર્મે શું કદીય પ્રભુ, મિથ્યા નવ થતું ?

☆ ☆

સદા હું તો તારા પદકમળનો સેવક ‥ ભુ !
શિરે સ્વામી ! મારે જગત મહીં છે એક પ્રભુ તું,
હુંથી સેવા તારી કંઈ કરી શકાયે જરીય જો,
થઉં છોરું તારું પરમ પ્રભુ ! હું ધન્ય નકી તો.

☆ ☆

રહે છે દાંતોમાં પ્રભુ, જયમ બિચારી જીભ અરે !
અહીં રહેવું મારે, ત્યમ મન હૃદે ચિત્ત મહીં તે;
ધણીધોરી મારો જગ તુજ વિના કોઈ નહિ છે,
મને જાણી તેવો મુજ પર કૃપા-પ્રેમ કરજે.

☆ ☆

પડયો છું હું તારે ચરણકમળે બાળક પ્રભુ !
કદી અજ્ઞાનેથી અણસમજણે કૈં ભૂલ કરું,
કૃપાદૃષ્ટિથી તું ઉર ધરી દયા માફ કરજે,
તને સાષ્ટાંગે આ પ્રણિપત કરી રાંક વિનવે.

☆ ☆

હજી કૈં સંતોષે મુજ જીવન ગાળી નવ શકું,
અને આશા મારી હૃદયની પૂરી ના થઈ પ્રભુ !

તને તારું છોરું લળી લળી કહે, ધ્યાન ધરજે,
મને લેશે જ્યારે ઉર ઉમળકે, બાળ હરશે.

શિરે નાખે જે કૈં સહન સઘળું હું કરીશ તે,
અને હું તો કૈંયે બબડીશ નહીં બાપ, જરીયે;
હશે જે જે તારે દિલ પ્રિય મને તે પ્રિય જ છે,
મને તે સ્હેવામાં અનુપમ મઝા બાપ, પડશે.

ભાવની શકિત

પ્રભુકૃપાથી જીવનની સાધના એ કદી પણ એક દિશા પરત્વેની હોતી નથી. સાધનાનો ભાવ જીવનનાં એકેએક પાસાંને સમૂળો સ્પર્શતો હોય છે. અને સ્પર્શીને પણ તે બેસી રહેતો હોતો નથી. જ્યાં જ્યાં ભાવ સ્પર્શે છે, ત્યાં ત્યાં તે ભાવ પોતાનું પરિણામ નિપજાવવાને મથ્યા કરતો હોય છે તેથી ભાવને હજાર હાથવાળો ને હજાર આંખવાળો પણ કહી શકાય. એવી ભાવનાનું સાતત્ય જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે અંતર્ચક્ષુ ખૂલે છે, એટલે કે એવી ભાવનાને પરિણામે કર્મની હૈયાસૂઝ પણ પ્રગટે છે.

ભાવમય પ્રાર્થના

આપણી હરરોજની મથામણમાં જે જે પ્રકારની વિકૃતિની આપણને સમજણ પ્રગટે, તે દિવસે તે જ પ્રકારની એક જ ભાવની પ્રાર્થના કરવી. અને તે દિવસે તે જ પ્રાર્થનાનો ભાવ આખો દિવસ પ્રગટ્યા કરે તેવી જીવતીજાગતી મથામણમાં રહ્યા કરવું. જે માગવું હોય તે consistently એકધારું તે જ પ્રાર્થનાભાવે માગ્યા કરવું. એમાં સળંગતા પ્રગટવી ઘટે. એનું જ મનન ને એનું જ રટણ: તે દિવસની પ્રાર્થનામાં બીજું કંઈ ન હોવું જોઈએ. જે માગતા હોઈએ તેનું કંઈક સાર્થક્ય અનુભવાયા વિના બીજું

કશું પણ પ્રાર્થનાથી માગવું નહિ. આપણી માગણીના પૂરક ભાવ તરીકે જેની જરૂર લાગે તે ભાવની માગણી પ્રાર્થના સાથે ભલે જોડાય. આપણી માગણી પૂર્ણ થાય તે હેતુથી અસલ ભાવને અનુકૂળ ને અનુસારી માગણી કરવાની હોય તો તે તો કરવી ખરી. તે સાથે સાથે પ્રાર્થનાના ભાવને અનુકૂળ, અનુરૂપ વર્તન રોજિંદા વર્તનવહેવારમાં પ્રગટેલું હોવું જોઈશે. રોજિંદા વર્તનવહેવારમાં જો દિલમાં દિલથી પ્રાર્થનાનો ભાવ નહિ પ્રગટ્યો હોય અથવા તો ત્યારે તદ્દન જીવદશાનું વર્તન બન્યા કરેલું હશે, તો આપણી પોતાની જ દશા વિપરિત બનવાની છે તે નક્કી જાણશો. તેનું કારણ તો એ છે કે આપણા પોતાનામાં તેવા વર્તનથી કરીને contradiction (વિસંવાદ) પ્રગટતો હોય છે, એટલે કે આપણા પોતાનામાં પ્રાર્થનાનો ભાવ સાચો જામી શકતો નથી.

અંતરમાં પ્રાર્થના ને બહાર કર્મકૌશલ્ય

પ્રાર્થના, અંતરમાં તો બીજાં કામો બનતાં રહેતાં હોય તે દરમ્યાન પણ ચાલુ પ્રગટેલી રહેવી જોઈશે. તો તેવી પ્રાર્થનામાં ને તેના ભાવમાં કંઈક પ્રાણ પ્રગટશે. નહિતર તો ભલેને તે આપણી પોતાની પોતાના, શબ્દોમાં કે વિચારોમાં થયેલી પ્રાર્થના હશે, તો-પણ તેવા પ્રકારની પ્રાર્થના એક મૂઢ યંત્ર જેવી થઈ જશે. અંતરમાં તો સદાય રામનું રટણ થયા કરે અથવા પ્રાર્થના થયા કરે અથવા એવો જીવતોજાગતો પ્રાર્થનાભાવ પ્રગટ્યા કરે અને તેની અસર બહારનાં કર્મો ઉપર પણ એવી રીતે પડે કે તે કર્મો પણ તે પ્રાર્થનાનો એક ભાવ બની રહે અને તે પ્રાર્થનાના સ્વરૂપને સાનુકૂળપણે તે પ્રગટાવી શકે. ધારો કે એક વ્યક્તિ બીજી કોઈ વ્યક્તિને ચાહે છે. દા. ત. અહીં કરાંચીમાં સોહિણી અને મેહારની વાર્તા જાણીતી છે. પોતાના પ્રિયજનના પ્રેમની ભાવનામાં મસ્ત થયેલું પ્રેમી જીગર પ્રિયજનને ખાતર પોતાની જાંઘ ચીરી તેનું માંસ રાંધી આપતાં

અચકાતું નથી. સોહિણી આખો દિવસ ઘરકામ કરે છે, પરંતુ એનું હૃદય તો સદાય મેહારને એકધારું ઉત્કટતાથી દિલમાં દિલથી ઝંખતું હોય છે. એટલે એના અંતરનો પ્રેમ આપોઆપ એની પાસે ભારે રેલથી ગાંડીતૂર થયેલી સિંધુ જેવી વિશાળ નદીમાં પણ ઝંપલાવવાનું કરાવી સામે પાર જવાનું પ્રચંડ સાહસ પ્રગટાવે છે. આમ અંતરનો ભાવ બહારનાં કામો દ્વારા સચોટ રીતે આપોઆપ વ્યક્ત થતો હોય છે. તેવી રીતે જ્યાં સુધી આપણું પ્રત્યેક નાનું મોટું કામ જીવનપરત્વેની પ્રેમભક્તિને પોકારી ઊઠતું ન હોય, ત્યાં સુધી આપણું કામ કાચું જ ગણાય. સોહિણી કંઈ 'મેહાર! મેહાર' એમ મોંઢેથી કે મનમાં બોલ્યા કરતી નથી, તેમ પ્રયત્ન કરીને મેહાર વિષે વિચારો કરવા બેસતી નથી. પરંતુ એના દિલનાં સમગ્ર તંતુયે તંતુ મેહારમય બની ગયેલાં હોય છે, એટલેકે તેના અંતરનો ભાવ કેવળ મેહારમય હોવાથી એનાં કર્મમાં પણ તેવો ભાવ આપોઆપ પ્રગટી ઊઠે છે. તેવી રીતે આપણું સમગ્ર જીવન સળંગપણે પ્રાર્થનાના ભાવથી પ્રગટી ગયેલું હોવું જોઈશે. તેવા કાળે પ્રાર્થના માત્ર શબ્દોમાં જ થતી હોતી નથી, અથવા તો અમુક નિશ્ચિત સમયે કે અમુક પ્રસંગે માત્ર થતી રહેતી નથી. પરંતુ સમગ્ર શ્વાસોચ્છ્વાસની પ્રક્રિયાની માફક આખું જીવન જ વિચાર, વાણી, વર્તન, બધું જ—એક સળંગ પ્રાર્થના થઈ જાય છે. તેવી સ્થિતિમાં પછી કોઈ જાતનો દ્વિધાભાવ રહેતો નથી.

આત્મનિષ્ઠનું જુદું જુદું વર્તન

આમ કરવું કે તેમ કરવું એવા વમળ આપણને જે અત્યારે થાય છે, તે જ બતાવી આપે છે કે આપણું જીવન પ્રાર્થનામય હજી થયું નથી. પ્રાર્થનામય જીવનની સ્થિતિમાં કશાય પ્રકારના ક્લેશ, સંતાપ કે સંઘર્ષણ રહેતાં નથી ને તેથી બહારનાં કર્મોમાં પણ દ્વિધાભાવ, સાશંકપણું વગેરે કશું પ્રગટ થતું નથી. આપણે

સંસારમાં પણ જોઈએ છીએ કે એક માનવી તેનાં જુદાં જુદાં સંબંધીઓ સાથે જુદી જુદી રીતે જ વર્તે છે, કારણકે તેના સંબંધનો પ્રકાર દરેકની સાથે જુદો જુદો હોય છે. પ્રાર્થનામય ભાવનાનું જીવન સમગ્રપણે જેનું એકાકાર થઈ ગયેલું છે, હેવા આત્મનિષ્ઠના સંબંધો જુદા જુદા માનવીઓ સાથે જુદા જુદા હોવાથી તેનું વર્તન પ્રત્યેક સાથે વિશિષ્ટ હોય છે ને તે યોગ્ય પણ છે. એવાં બધાં જુદાં જુદાં દેખાતાં વલણ, વર્તનની પાછળ એક ભાવાત્મક સળંગ એકસૂત્રતા જે રહેતી હોય છે, તેનું દર્શન તો ભાગ્યે જ કોઈકને થાય છે. પરંતુ તેવા આત્માની એવી ભાવાત્મક સળંગ એકસૂત્રતા સામાન્ય માનવી-માં દેખી શકાતી નથી. એવી એકસૂત્રતાને લીધે એનાં જુદાં જુદાં દેખાતાં વર્તનમાં પણ કોઈ જાતનો દ્વિધાભાવ પ્રગટેલો હોતો નથી, પરંતુ એકસૂત્રતાનો ભાવ જ પ્રગટેલો રહે છે. એવી આપણી જીવનની વાસ્તવિક સ્થિતિ ન પ્રગટે ત્યાં સુધી તો 'મનને'માં લખ્યું છે તેમ

"થતાં કામ તારાં ભલે રહે સદાયે,
રહે લગ્ન તું અંતરે યજ્ઞ માંહે;
રખે તૂટતી અંજલિ એકધારી
સદા રાખજે ઉર ચિંતા તું એની."

અખંડ યજ્ઞ

એ પ્રમાણે આપણા દિલની ભાવાંજલિ જીવંત પ્રગટ્યા કરે તેવા પ્રકારના સાધનના અભ્યાસમાં આપણે એકધારું મંડેલા રહ્યા કરવાનું છે. અને જ્યારે જ્યારે તે તૂટે, ત્યારે ત્યારે પાછા જાગ્રત થવા માટે પ્રાર્થના કે બીજું કોઈ સાધન કરીને અંતરની જાગ્રતિ કેમ કરીને સદાય જીવંત ટક્યા કરે ને અંતરમાંના યજ્ઞમાં કેમ કરીને સદાય લગ્ન રહ્યા કરાય તથા બહારનાં કર્મ તેના પડઘારૂપે કેવી રીતે યોગયોગ્ય આપોઆપ થયાં જાય તે આપણે જોવાનું છે.

બસ, આટલું જ ને આવું જ આપણું થયા કરે એવું મારે તમને વિનવવાનું છે. બીજું બધું તો ભગવાન સંભાળી લેશે---જો આપણે ઉપરના ભાવ પ્રમાણે વર્ત્યા કરેલા હોઈશું તો.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૮-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

જુદાઈના તિમિરમાં સ્મૃતિચંદ્ર તારો
ઊગ્યા કરી સતતે ડંખ દીધા કરે, જો!
રહેવાનું તુંથી સરજાયું દૂરે સદાય,
ને એ વિચાર થકી હૈયું ચિરાઈ જાય.

☆ ☆ ☆

તેં પાપના કીચડમાંથી બહાર કાઢી
દીધો પ્રકાશ મુજને ધપવા અગાડી;
મૂર્ખાઈથી બૂઝવી દીપ હું નાખતો તે
પાછો મથું ફરીથી ચેતવવા પ્રભુ, તે.

☆ ☆ ☆

જો દાસ નિમકહલાલ થવાય તારો,
સેવા કર્યા કરું, મળ્યા કરજો જ મોકો;
તારા પ્રભુ, સતત કોમળ પાદપદ્મો
સેવ્યા કરું, હૃદય એમ ઉમંગ રહેજો.

☆ ☆ ☆

તારી ગુલામી કરવા પ્રભુ, રાજી હું છું,
એવો હૃદે ઉમળકો પ્રગટેલ છે શો!
તારા પ્રભુ, હૃદય પાસ મને તું રાખ,
દેની મને ચરણઅમૃત તારું બાપ!

તારું પ્રભુ, પ્રણયઅમૃત તું ચખાડ,
તો દીન બાળ તુજ આ કૃતકૃત્ય થાય;
અંકે ચઢી તુજ મને રમવાની હોંશ,
સંતોષજે ગરીબના પ્રભુ, દિલ કોડ.

જીવનવિકાસની અનંત હારમાળા

આ જીવ માટે તમે જે લખ્યું છે તે વાંચ્યું છે. આ માર્ગમાં એક દૃષ્ટિએ જોતાં જીવનની ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચતમ અમુક કક્ષાએ પહોંચી શકાય ત્યારે જીવન કૃતકૃત્ય થતું જતું અનુભવાય છે. તેમ છતાં પાછુ આત્મા તો અનંત છે. અને તેને આદિ પણ નથી અને અંત પણ નથી. તે સનાતન અને વર્તમાન છે. તેથી એવી કોઈક આધ્યાત્મિક ઉચ્ચતમ કક્ષાએ પહોંચ્યા પછીથી પણ આ માર્ગમાં 'બસ, હવે કશું આગળ નથી રહ્યું, અહીં જ પૂર્ણવિરામ ચિહ્ન,' એવું કશું નથી. જ્યાં સુધી માનવશરીરમાં છીએ, ત્યાં સુધી આધ્યાત્મિક જીવનની દિશામાં પ્રગતિને અવકાશ રહ્યા જ કરતો હોય છે. એટલે કે અમુક પ્રકારની પૂર્ણતાની સ્થિતિ પ્રગટી ગયા પછીથી પણ એનાથી પણ પરની કક્ષા છે અને તે કક્ષામાં પણ સૂક્ષ્મ, ને સૂક્ષ્મતર ને સૂક્ષ્મતમ ગૂઢ સંગ્રામ પણ પ્રગટતો જતો હોય છે, અને તેમાંથી પણ જીવન-વિકાસને પમાતું જવાતું અનુભવાય છે. પ્રભુકૃપાથી આ જીવના તો એવો અનુભવ છે.

સદ્‌ગુરુની તાલાવેલી

શ્રીભગવાનની કૃપાશક્તિ નિઃસીમ ને અપાર છે. પરંતુ તે કૃપા-શક્તિને અનુકૂળ જીવવાનું આપણાથી બની શકતું નહિ. હોવાથી તેની કૃપાની શક્તિનો સ્વીકાર આપણાથી થઈ શકતો નથી. પ્રભુની કૃપાશક્તિને કામ કરવાનો આધાર આપણે પ્રગટાવી આપવો પડે છે. આપણા દિલમાં જીવનવિકાસ પરત્વેની ખરેખરી ભાવના પ્રગટેલી

જો હોય, તો તો સદ્‌ગુરુને પણ નિમિત્ત તરીકે પ્રગટાવી પ્રગટાવીને તેવી ભાવના ફળાવવામાં તેનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો સદુપયોગ થઈ શકે છે. પ્રભુકૃપાથી આ જીવ તો મળેલાં સ્વજનોને કેળવવા ને ઘડવાને માટે અનેક રીતે મથતો હોય છે, અને મળેલાં સ્વજન પર તે પ્રેમ પણ કરતો હોય છે. જીવનને ઘડાવાને કાજે સ્વજનનાં દિલમાં તાલાવેલીયુક્ત તત્પરતા ને ઝૂંખના જ્યારે તે જોતો નથી અથવા તે અનુભવતો નથી, ત્યારે તેના સંતાપનો પાર હોતો નથી. તે તે બધાં સ્વજન તેની કને આપમેળે જેમની પોતાની સ્વયંમરજીથી આવેલાં છે. તે કોઈને બોલાવવા ગયો નથી; અને તે તે આવેલાં છે, જીવનવિકાસના હેતુ અર્થે. તેમ છતાં તે તે સ્વજનોમાં તેમના તેમના જીવનના હેતુનું ભાન પણ તેમનાથી થતાં રહેતાં કર્મમાં પ્રગટેલું મારાથી જોવાતું નથી અને કર્મને માત્ર ઊડઝુડિયા રીતે કરાતાં જોઈને મને કેટલો ત્રાસ થતો હશે તેની સમજણ ભાગ્યે જ કોઈ સ્વજનને પડે છે. જો જીવન કેળવવાને અર્થે મળ્યાં છો ને આવ્યાં છો, તો તેનું હવે ભાન પ્રગટાવો. તમે મને જે ભાવથી સ્વીકાર્યો છે તે ભાવનું દિલમાં દિલથી જીવતુંજાગતું અનુસંધાન ન રાખો. ને ગમે તેમ યદ્વાતદ્વા વર્તો, તો પછી તમારા પર મને કેટકેટલી ઝાળ લાગે, તે કૃપા કરીને તમે સમજો એવી મારી તમને પ્રાર્થના છે. સ્વજનના પ્રેમભાવને આ જીવનું હું તો અણમોલું સાધન ગણું છું. એ તો મારે દિલ પ્રભુની અમોલી પ્રસાદી છે અને એવી પ્રસાદીને મારી છાતીએ, આંખે, કપાળે ને કંઠે લગાડું છું—જેમ ભક્ત ભગવાનનું ચરણામૃત લીધા કરે છે તેમ.

ગમે તેવી લાગણીનો પણ સદુપયોગ

પ્રાર્થના પછી જે ભાવ ઊછળે કે ઉભરાય, એવા ઊછળતા ભાવને આપણે વહી જવા ન દેવો જોઈએ. એટલે કે emotions (લાગણી, ઊર્મિ વગેરે)ના પ્રવાહમાં એ ભાવને વહી જવા ન

દેવો જોઈએ; પરંતુ સાધનના ભાવની નહેરમાં વહેવરાવવો જોઈએ. એનું જ નામ વિવેક discrimination. જે લાગણી જે કારણે ઊઠે, તે કારણમાં ને તે લાગણીના તાનમાં એટલે કે જેને અંગે એ લાગણીનો પ્રવાહ શરૂ થયો હોય એના જ એકમાત્ર મનનચિંતનમાં ન પડી જવું. અને એવું કદાચ તદાકાર તેમાં થઈ જવાય કે તણાઈ જવાય, ત્યારે એકદમ સફાળા જાગ્રત થઈ જઈને અથવા સતત જાગ્રત રહીને, જે કારણથી એ લાગણી જાગી હોય, તે કારણને છોડી દેવું ને લાગણીને પકડી લેવી અને સાધનના અભ્યાસમાં તે લાગણીના જોશને ઉપયોગમાં લેવું. તેવા સમયે નામસ્મરણમાં તેનો ઉપયોગ કરવો, અને જો શકયતા હોય તો ધ્યાનમાં પણ બેસી જવું. લાગણીના આવેશનો નામસ્મરણમાં સમજીસમજીને ઉપયોગ કરવાથી સ્મરણમાં વિશેષ ભાવના પ્રગટે છે. ધ્યાનમાં પણ પ્રવાહ જોરથી વહ્યા કરશે, તેમ જ પાછી શાંતિ વિશેષ અનુભવાશે. આવું બધું આપણે લાગણી ઉદ્ભવે તે વેળાએ, તે જ પળે જાગ્રત રહી શકવા જેટલા લાગણીથી પર થઈ શકતા હોઈએ તો જ બને.

સાધકનો ભાવ ગુરુને પહોંચે છે કે નહિ

તમારો ભાવ આ જીવને પહોંચે છે કે નહિ, એમ તમે પૂછો છો. એવા વિચાર તમને આવે તો તેને ખંખેરી નાખવા, કારણ કે તમારા વિચાર ને તમારાં લાગણી–ભાવના મને પહોંચે છે કે નહિ તે વિચારવાનું કામ તમારું નથી. તે જાણવાની તમારામાં યોગ્ય શક્તિ પણ નથી. તમારા દિલનો ભાવ ને પ્રવાહ આ જીવને પહોંચવાને માટે તો તમારો ભાવ કેટકેટલી ભાવની ઉન્મત્ત દશામાં ને કેટલી ઉચ્ચતમ કક્ષાએ પહોંચેલો હોવો જોઈએ! ને તે ભાવમાં સંપૂર્ણ એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા પ્રગટી ગયેલાં હોય, ત્યારે તેવી સંભવિતતા પ્રગટી શકે ખરી. તે સાથે સાથે જેને આપણા દિલનો પ્રવાહ પહોંચાડવાની આપણા દિલની ભાવના છે, તેના દિલની સાથે આપણું દિલ પ્રેમ-

ભક્તિપૂર્વક ભળી, હળી, મળી, ને ગળી ગયું હોય ને એવું દિલ–દિલનું તાદાત્મ્ય પ્રગટ્યું હોય, ત્યારે તેવી શક્તિ જન્મી શકે ખરી. એવું આપણું થયું છે કે કેમ તે આપણે જાતે વિચારી જોવું. તેવું વિચારીશું તો આવા સવાલ ઊઠશે, નહિ. તમારે તો માત્ર તમારા દિલનો ભાવ એકધારો જીવતોજાગતો રાખ્યા કરવાનો છે. તમારા દિલના ભાવ વિષે તમારે એટલું તો જોતા રહેવું જોઈશે કે એવા ભાવથી તમને કંઈક જોશ, વેગ, સ્ફુર્તિ, ચેતન વધારે ને વધારે અનુભવાય છે કે નહિ. જો રચનાત્મક રીતે તેવી મદદ થતી લાગતી હોય તો જ તેવા પ્રકારની ભાવનાની ધારણા રાખ્યા કરવી.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૯–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

ખોળ્યો જહીં, તુજ સમો ધણિ મેં સમર્થ,
મારે વળી રહી કડાકૂટ આ શી વ્યર્થ!
બેઠા જ બેઠ રહીને પ્રભું, ખાવું મારે
એવું મને દઈશ તું મુજ માગ્યું ક્યારે?

☆ ☆ ☆

બ્રહ્માંડ આ સકળનો જહીં તું વિધાતા,
તો માર્ગદર્શક પ્રભુ, મુજ રાંકનો થા;
ભૂલો પડ્યો વિકટ આ વનમાં પ્રભુ, હું
છેડો ન ક્યાંય જડતો, રખડ્યા કરું છું.

☆ ☆ ☆

તારો, લીધેલ નહિ છોડી દઈશ કેડો,
ના આવશે જહીં સુધી, ન મૂકીશ, છેડો;
લાંઘ્યા કરીશ તુજ દ્વાર પડ્યો રહી હું,
શ્રદ્ધા, હું ઉર પિંગળાવી શકીશ તારું.

તું આપી દર્શન મને કર ભાગ્યશાળી,
ચિંતા કર્યા કરું ઊંડી ઊંડી નિત્ય તારી;
જ્યારે ઊંડો પ્રગટશે ઉર–અગ્નિ ભારે,
ત્યારે પ્રભુ, જીવનનું મુજ કાર્ય થાશે.

☆ ☆ ☆

દાની મહાન પ્રભુ, બાળ હું તો ભિખારી,
હું પાપી, શુદ્ધ કર પાપ તું પુંજહારી;
જે કો અનાથ પ્રભુ, એથી તું તે તણો છે,
હું છું અનાથ કરી લે મુજને સનાથ.

☆ ☆ ☆

હુંને કશી મદદ હું કરી ના શકું છું,
સંતાપથી હૃદય એ જ બળ્યા કરું છું;
ના ચાલતાં મુજ કશું હું તને પુકારું,
સંભાળ લૈ હૃદય પાડ તું શાંત મારું.

વિચારોની હારમાળા

ધ્યાનમાં જે વિચારો ઊગે તે તો, નદીના કિનારા ઉપર આપણે બેઠા હોઈએ ને જેમ નીચે પાણી વહ્યા જતું જોયા કરીએ છીએ, તેમ વિચારોને સાક્ષીભાવે માત્ર જોયા કરવાના છે. દા. ત. તમને કોઈ વ્યક્તિ કે પ્રસંગ બાબત એક વિચાર પ્રગટ્યો. તો તે ભલે પ્રગટ્યો, પરંતુ તે પછી એનાં આનુષંગિક corresponding, એની સાથે સંકળાયેલા બીજા વિચારો પ્રગટે, તો જાણવું કે તે વ્યક્તિ કે વિચારની બાબતમાં આપણને આસક્તિ છે ને આપણે એમાં રસ લીધો કહેવાય. એક વિચાર ઊડતો ઊડતો એક છૂટી-છવાઇ નાની વાદળી જેમ ઝડપથી આવીને ચાલી જાય તેમ આવીને ઊડી જાય કે પસાર થઈ જાય, તો તો કશો વાંધો નહિ. પરંતુ એ

વિચારમાં રસપૂર્વક ભાગ ન લેવાય, અને ગાઢાં વાદળ પાછળ બીજાં વાદળ દોડી આવે છે તેવી રીતે તે આપણા અંતરના આકાશને ઘેરી ન લે તે આપણે જોવાનું છે. એક જ વિચાર આવીને પસાર થઈ જાય એવો જ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરવાનો છે. વિચાર કર્યા વિના કર્મ કેમ થઈ શકે, એવું કદાચ તમે પૂછો. તો વિચારની સાંકળની પરંપરા ન પ્રગટે એવા પ્રકારનો જ્ઞાનયુક્ત એકધારો અભ્યાસ જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે કર્મ યોગ્યયોગ્ય ભાવથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે એકાએક થઈ શકે એવી ભાગવતી પ્રેરણા અથવા અંતઃસ્ફુરણા મળ્યા કરતી હોય છે. તે વેળા એ કર્મ કરવાને માટે એક પછી એક વિચારનાં પગલાંની જરૂર ઉદ્દ્ભવતી નથી. તે વેળાએ કર્મ કરવાને માટે વિચાર પ્રગટે જ છે એવું કશું નથી હોતું. વિચારનો ભાવ પ્રગટીને તે ભાવ કર્મમાં પ્રેરાઈ કર્મને પરિપૂર્ણ કરાવે છે. અને એવા પ્રકારનો જીવંત અભ્યાસ પ્રગટતાં તે પછી વિચારોની હારમાળા પ્રગટતી વિલીન થઈ જતી હોય છે. માટે જાગ્રત રહીને આપણે જે કર્યા કરવાનું છે તે આ: એકાદ બે વિચારો પ્રગટ્યા કે તુરત સફાળા જાગ્રત થઈ જઈએ ને તેની હારમાળા ઊપજવા માંડે એટલામાં જ તેનાથી કેમ કરીને અટકી જઈએ તેના વિષે વિશેષ સાવધાની પ્રગટાવીએ.

ધ્યાન

ધ્યાનનો કોઈ એક જ પ્રકાર હોઈ શકતો નથી. અગાઉ તમને લખ્યું છે તેમ આપણા જીવનની ભૂમિકામાં સળંગપણે એકાગ્રતાનો ભાવ (અને નહિ કે અમુક પળોએ) પ્રગટ્યા વિના ધ્યાન થવું શક્ય હોતું નથી, અને ધ્યાન એટલે શું તેનો પણ આપણને યોગ્ય ખ્યાલ પ્રગટેલો હોતો નથી. ધ્યાન કોનું, શા માટે, કેવી રીતે કરવું એ બધાંની સમજણ યથાયોગ્યપણે બહુ ઓછાને પ્રગટેલી હોય છે. આજકાલ તો જે તે બધા આંખો મીચીને બેસી જાય છે ને તેને ધ્યાન

કહેતા હોય છે. ધ્યાનને માટે પણ અમુક નિશ્ચિત સમય, નિશ્ચિત સ્થળ ને મુખ્ય તો નિશ્ચિત પ્રકારની સળંગ એકાગ્રતાભરી મનોદશા, એ બધું ઘણુંઘણું જરૂરનું છે. એક અઠવાડિયામાં એક વાર એવા પ્રકારનું ધ્યાન રાખવું કે જે વિચાર તે વેળા આવે, તેને આવવા દેવા, ને એમાં રસ લીધા વિના સાક્ષીભાવે રહ્યા કરવાનો અભ્યાસ કેળવવો. જે કંઈ આવે—સારું કે નરસું—તેને પ્રેમભક્તિભાવે, હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે, સમર્પણ કર્યા કરવું. આવી રીતે તે તે વિચારના સમર્પણની સળંગ હારમાળા ચાલ્યા કરે એ એક પ્રકારનું ધ્યાન. વળી એક ધ્યાન એવા પ્રકારનું પણ હોય છે કે જેમાં આપણા પોતાના સદ્‌ગુરુના હૃદય પરત્વે તે એકાગ્ર ને કેંદ્રિત થયેલું રહ્યા કરે અને તેવો ભાવ ત્યારે એકધારો સળંગ જીવતોજાગતો પ્રગટેલો રહ્યા કરે. વળી એક ધ્યાન શૂન્યત્વનું પણ હોઈ શકે. પરંતુ તે શૂન્યત્વ પાછું કેવળ કોરું ને અભાવાત્મક તો ન જ હોઈ શકે. એ શૂન્યાવકાશ એટલે કશું જ કંઈ નહિ એવું નથી. તેમાં પણ એક પ્રકારનો ગૂઢ ભાવ વ્યાપી રહેલો હોય છે.

ધ્યાનનું પરિણામ

ધ્યાનથી કરીને એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા પ્રગટે એટલું જ નહિ પણ તટસ્થતા, સમતા, પ્રસન્નતા આદિ પણ પ્રગટે છે, અને તેનો ઉપયોગ રોજબરોજના જીવનના વર્તનવહેવારમાં સમજીસમજીને કર્યા કરવાનો છે. એટલે કે આપણે જે કંઈ કર્યા કરીએ તે શાંતિથી, પ્રસન્નતાથી, સમતાથી, તટસ્થતાથી કર્યા કરીએ ને એવો અભ્યાસ જો જ્ઞાનપૂર્વક કેળવ્યા કરવાનું રાખ્યા કરીએ તો ધ્યાનમાં વિશેષ ને વિશેષ ઊંડું ઊતર્યા કરવાનું બનતું જતું હોય છે. આ તો લોક સવારમાં અડધો પોણો કલાક કે કલાક ધ્યાન કરે એટલેકે જાણે બધું જ પતી ગયું. પરંતુ તે યોગ્ય ન ગણાય. ધ્યાનમાંથી ફલિત થતા પરિણામને આપણે વહેવારવર્તનમાં પ્રગટાવતા રહીએ, તેમ જ ધ્યાન-

માંથી ફલિત થતી ભાવનાના પ્રકારને પણ વર્તનવહેવારમાં ભાનપૂર્વક પ્રગટાવતા રહીએ તો તેનાથી પણ એક પ્રકારની ધ્યાનની સળંગતા પ્રગટેલી રહ્યા કરે છે. ધ્યાનમાં ભાવાત્મક શૂન્યાવકાશનો અનુભવ થવો એ તો માગી લે છે દીર્ઘકાળનો સદ્‌ભાવપૂર્વક સેવાયેલો નિરંતર અભ્યાસ.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૦–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

કોને કહું હૃદયપીડ થતી ઊંડી જે ?
માને ન કો, મૂરખમાં ગણી કાઢતા ને;
તું યે ન કાન ધરતો કરવું હવાં શું ?
છાતું રહું કૂટી, કૂટી શિર નિત્ય મારું.

હું શું કરું ? કહીં જઉં ? ક્યમ ફહે, સ્તવું હું ?
રાજી કરું ક્યમ કરી તુજને પ્રભુ, હું ?
જંજાળથી સઘળી મુક્ત કરીશ ક્યારે ?
તારો મને દઈશ હાથ પ્રભુ, તું ક્યારે ?

બોલાવવા મુજ કને તુજને પ્રભુ, હું,
લાંબા જ સાદ નિત પાડી ગળું દુખાવું;
મોંઘો થતો ક્યમ હશે ? પ્રભુ, શું તું વાંછે ?
આપીશ હું ઉમળકે પ્રભુ, વાંછશે જે.

મારે, નથી તુજથી કાંઈ પ્રભુ, વધારે,
માગી જ લે મુજ થકી પ્રભુ, જોઈએ તે;

તારું જ જ્યાં સઘળું છે, વળી હુંય તારો,
'મારું' કહી તુજ પદે દઉં શું પછી તો ?

તું છે કૃપાનિધિ, છતાંય કૃપા કરે ના,
તું છે દયાનિધિ, છતાંય દયા કરે ના;
ખાલી મને મરવતો પ્રભુ, શેં તું ફાંફાં ?
તારા સમો કૃપણ કોઈ દીઠો બીજો ના.

વાંકા બધા જહીં સુધી ગ્રહ જો ! પડ્યા છે,
કોટિ કર્યે પણ ઉપાય ન કામ થાશે;
તોયે હું બેસી કર જોડી નહીં રહીશ,
મારાથી જે બનતું, સર્વ કર્યા કરીશ.

પ્રાર્થનાનું ધ્યાન

વળી એક પ્રકારનું ધ્યાન એવી રીતે પણ થઈ શકે કે જેમાં પ્રાર્થનાની ભાવનાનું એકધારું જીવતુંજાગતું અનુસંધાન દિલમાં દિલથી પ્રગટ્યા કરે. પ્રાર્થનાનો ભાવ પ્રાર્થનાના કાવ્યમાં કોઈક એકાદ લીટીમાં પ્રગટેલો હોય અને તેના રટણમાંથી જે ભાવ પ્રગટે, તે ભાવ પાછો અંતરનાં મનાદિ કરણોમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય, તરબોળ થઈ જાય, અથવા તેને પચાવી લે, તો તેને પણ ધ્યાન કહી શકાય. વળી અમુક પ્રગટેલા ભાવાત્મક શબ્દો, શ્લોક કે પ્રાર્થના કે ભજનથી અથવા જુદે જુદે પ્રસંગે જુદાં જુદાં નિમિત્તકારણોથી પ્રાર્થના કરવાનું દિલ થાય ને તેવી વેળાએ ભલે પ્રાર્થનાના અનેક શબ્દો ઊગ્યા કરે અને વાક્યોની ભલે હારમાળા ચાલ્યા કરે, તોપણ તેવી વેળાએ તે પ્રાર્થનાના પ્રકારનો એક ઊંડો ભાવ દિલમાં દિલથી જીવતોજાગતો જો રહ્યા કરતો હોય, ને તેવો ભાવ કોઈ લાગણીના પરિણામે ઊપજેલો ભલેને હોય પણ

તેનાથી કરીને હૃદય ભીનુંભીનું ગદ્‌ગદ થઈ જતું હોય, અને પ્રાર્થના થયા જ જતી હોય, તો એવા પ્રકારનો જે એક અખંડ સળંગ ભાવ દિલમાં જામેલો રહ્યા કરતો હોય, તે પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન છે. * દિલમાં દિલથી એકાગ્રતાથી પ્રગટેલી પ્રાર્થના એ પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન છે. પ્રાર્થનામાં દિલની ભાવનાનું તત્ત્વ વિશેષ પ્રગટેલું હોવાથી તેનાથી કરીને જે ભાવ પ્રગટે છે, તે ભાવની ઉત્કટતાને પરિણામે એકાગ્રતા ને કેન્દ્રિતતા કેળવાતી જતી હોય છે; એવી એકાગ્રતા ને કેન્દ્રિતતા જે ધ્યાનથી કેળવાય છે તે પ્રાર્થનાના તેવા ભાવથી પણ કેળવાતી હોય છે. એટલે પ્રાર્થનાથી આવું જે થયા કરે તે પણ ધ્યાનનો એક પ્રકાર ગણી શકાય.

ઝંખના

જીવનવિકાસની જે ઝંખના પ્રગટેલી હોય છે, એ ઝંખનાને સદાય ચેતનવંતી રાખવાને માટે ધ્યાન કે પ્રાર્થનાના સાધનની સળંગતા જરૂરની છે. ધ્યાનથી કે પ્રાર્થનાથી એવા પ્રકારની ઝંખનાને જીવતી રાખી શકાય છે ને તે વધારે ને વધારે ભભૂકતી રહ્યા કરે છે. સાધનનાં તેવા જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના અભ્યાસથી આવું જે પરિણામ પ્રગટે છે તે કંઈ નાનુંસૂનું નથી, અને આખરે તો એવી ભભૂકેલી અગ્નિની જ્વાળા જેવી ઝંખના જ આપણને સતત એકધારું જીવન-વિકાસના પ્રવાહમાં આકર્ષીઆકર્ષીને ગતિશીલ રખાવ્યા કરે છે. પરંતુ આપણે ઝંખના ને ભાવનાનો તફાવત સમજવો જરૂરનો છે. મેં સાધના અંગે કશું જ સાહિત્ય વાંચ્યું નથી તેથી તેમાંના યોગ્ય ભાવને માટે કયો યોગ્ય શબ્દ વાપરવો તે હું જાણતો નહિ હોવાથી તે ભાવને યોગ્ય એવો શબ્દ હું વાપરી શકતો નથી, તેની મને જાણ છે.

* ઉદાહરણ માટે જુઓ આગળ તા. ૧૮-૨-૪૧વાળો કાગળ.

ધ્યાનનો ઉપયોગ

ઝંખના નિમ્નગામી હોય છે ને ઊર્ધ્વગામી પણ હોય છે. પરંતુ ભાવનાનું તેવું હોતું નથી. ભાવના તો ઊર્ધ્વગામી જ હોય છે. એવી ભાવનાને પ્રજ્વલિત ચેતાવેલી રાખવાને આવા પ્રકારના સાધનના અભ્યાસની ઘણીઘણી જરૂર. સાધનના અભ્યાસમાંથી જે ભાવ પ્રગટે છે, તે ભાવની પ્રેરણા જીવનવહેવારવર્તનમાં ઉપયોગમાં પરિણમે ત્યારે તે સાચી કક્ષાની પ્રગટેલી છે એમ પ્રમાણવું. એટલે કે ધ્યાનના સાધનમાંથી પ્રગટેલાં એકાગ્રતા, કેન્દ્રિતતા, સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે વગેરેનો આપણે સમજીસમજીને રોજિંદા વર્તન-વહેવારમાં ઉપયોગ કર્યા કરીશું, તો તેની તેની શક્તિ અનેકગણી પ્રગટવાની છે. વળી, ધ્યાન પૂરું થયા પછીથી જે એક પ્રકારની ઘુમરી રહે છે તે ઘુમરીનો ઉપયોગ હૃદય ઉપર લક્ષ રાખીને ભાવાત્મક સ્મરણ કર્યા કરવામાં કરીએ, તો તેનું જોશ ખપમાં વિશેષ લાગી જાય છે.

પ્રવૃત્તિમાત્રમાંથી ભગવાનનો ભાવ

આવી રીતે સાધનના અભ્યાસમાંથી પ્રગટેલા પરિણામનો ઉપયોગ થતાં થતાં તે જ સાધનના અભ્યાસનો ભાવ વર્તનવહેવારમાં પણ સળંગપણે પ્રગટેલો રહ્યા કરે છે. આમ ધ્યાન, પ્રાર્થના, ત્રાટક સ્મરણ, આદિ સાધનના અભ્યાસના ભાવને આપણે જેમ જેમ તેને વર્તનકળામાં ઉપયોગ કરતા જઈશું, તેમ તેમ તેવા ભાવની કળા વિશેષ ને વિશેષ ખીલવાની છે. અરે! કોઈ પણ પ્રકારની 'સારી' સમજાયેલી કે 'નરસી' ગણાતી લાગણી વગેરેના અંતરમાં ઊઠતા દરેક પ્રવાહનો સદુપયોગ એકાગ્રતા ને કેન્દ્રિતતા પ્રગટાવે એ રીતે કર્યા કરવાનો છે. 'આવો એઠો જપે, ને જે આવે તે ખપે", એ કહેવતનો અર્થ તો નકારાત્મક છે, પરંતુ આપણે તેને સવળા અર્થમાં લેવાનો છે. જેનો તેનો સાધનના અભ્યાસના ભાવમાં ઉપયોગ કર્યા

કરીને તે ક્રમે કરીને વિશેષ ને વિશેષ બળવત્તરપણે પ્રગટ્યા કરે ને આપણને ટટાર કરાવીને એહા કરે, તે જ એક માત્ર આપણને તો ખરેખરું ખપતું છે. પછી તો, ગમે તે પ્રવૃત્તિમાં આપણે ભલેને હોઈએ, તોપણ ત્યાં ત્યાંથી આપણને ભગવાનનો ભાવ જ મળ્યા કરવાનો છે, તે નક્કી જાણશોજી.

ભાગને સંગ્રહો

આ જીવ પર તમને જ્યારે દિલમાં દિલથી ભાવ થાય, ત્યારે તમારે કવિતા વગેરે કરવી નહિ, કારણ કે એથી પ્રગટેલી ભાવનાને બહાર વહી જવાને માટે એક outlet (નેળ) આપણે બનાવી આપીએ છીએ, ને એવી રીતે તે પાણી બહાર વહી જતું હોય છે. પરંતુ આપણે તો એવા પ્રગટતા ભાવનાના પ્રવાહને અંતરના બાગના ફળફૂલના ક્યારા ને રોપાને પાવાનું કરવું ઘટે. એને કવિતા વગેરે દ્વારા બહાર વહી ન જવા દેવાય. પ્રેમભાવ કાવ્ય દ્વારા વ્યક્ત થશે તો જ સારું એવું કંઈ થોડું જ છે?

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શું આંખો નવ છે તને? હૃદય કે શું કાન છે ના પ્રભુ?
કે તું સાંભળતો નથી, ત્યમ જરી જોતોય ના તું પ્રભુ?
ને શું લાગણીયે થતી નહિ તને મારી જરાયે? પ્રભુ!
છે શું પ્રેમ ન હું-પરે પ્રભુ, મને કે તું રિબાવા ચહે?

ક્યારે તું ઉર-ફૂલ આ ગરીબનું મ્હેંકાવશે? શ્રીહરિ!
ક્યારે મસ્ત બનાવશે પ્રભુ, મને તું ઉર્મિ-આનંદથી?
ક્યારે અંક રમાડશે લઈ મને તું પ્રેમથી, હે પ્રભુ!
ક્યારે તું કૃતકૃત્ય બાપ, કરશે હું-બાળને, હે પ્રભુ!

હું જેવો ન ખરાબ કોઈ જગમાં ક્યાંયે હશે, હે પ્રભુ !
મૂકી જે ઘરને બધે જ રખડયા, જ્યાં ત્યાં કરે છે પ્રભુ !
ઠેકાણે ઘર કોઈ દી ન ઠરીને રહેવું બન્યું છે પ્રભુ !
ભૂલ્યો છું, નિજ બાપને શરણ છું એવો ઢળ્યો તોય હું.

હૈયામાં ધરી હામ બહાર નીકળ્યો હું આવવા તું-કને,
હું છું બાપ, ન ભોમિયો, ચઢી જતાં આડો પ્રભુ, શું થશે !
તારો તું ધ્રુવ ધ્યેય બાપ, મુજ છું સામે જ, એને પ્રભુ,
રાખી દૃષ્ટિ મહીં જ જેમ ડગલાં હુંથી ભરાતાં, ભરું.

તારા જાપ જપ્યા કરું નિશદિને હૈયે ઊંડા હું પ્રભુ !
શ્રદ્ધાથી મુજ કોક દી પણ પ્રભુ, સંતોષશે આશ તું;
ને યત્કિંચિત તારી હુંથી બનતી સેવા કર્યા જો ! કરું,
જો આવે મુજ કૈં દયા ઉર તને, તો ભાળ લેજે પ્રભુ !

તારું બાળ રિબાઉં હું, પણ કશી ના ભાળ લે તું પ્રભુ !
મારી ઉપરથી ઉતારી પ્રભુ, શું તેં હેત દીધું બધું ?
એવાં કારણથી ક્યા ગરીબને ફહે, તેં વિસાર્યો પ્રભુ !
થાવું નિર્દય છેક આમ તુજને ના યોગ્ય કૈં છે પ્રભુ !

સૂક્ષ્મને મહત્ત્વ

તમે લખ્યું છે કે:—

'હું ઝંખું ભાવથી તને જ ત્રણે દશામાં,
નિદ્રા મહીં, સ્વપનમાં વળી જાગ્રતિમાં.'

અહીં 'તને જ' એ ભગવાનના ભાવમાં લેવાનું રાખવું. 'તને જ' એટલે આ જીવને ભલે હોય, તોપણ આપણે ભાવને સ્થૂળ અર્થમાં પકડીને બેસી રહેવું નહિ. પરંતુ ભાવને તો સૂક્ષ્મતર ને સૂક્ષ્મતમ અર્થમાં જ ઘટાવતા રહીને તેને તે રીતે આપણે સમજ્યા કરવાનો છે.

લખાણુ અને વર્તન

વળી તમે ત્રણે દશામાં ભાવથી ઝંખુ છું એમ જે લખો છો, તે પણ સંપૂર્ણ યથાર્થપણે વાસ્તવિકતાવાળું નથી. એવી સ્થિતિ પરિપૂર્ણપણે થઈ ગયેલી હોય ત્યારે તેનાં લક્ષણ તેવા પ્રકારનાં પ્રગટેલાં હોય છે. ભાવનાના આવેશથી કરીને અમુક અમુક આપણે જે લખી નાખીએ તેવા તેવા પ્રકારનું વાસ્તવિકપણું અનુભવાત્મક દશાનું વર્તનમાં પ્રગટેલું હોતું નથી. ભાવનાના આવેશથી પ્રગટેલું ને તેવી રીતે લખાયેલું જે કંઈ હોય તે વાસ્તવિકપણે સાચું છે કે કેમ તે જોવાને આપણે વિવેકની સરાણે ચઢાવી જોવાની ઘણી ઘણી જરૂર. માત્ર કલમને ગોદે લાગણીથી જે લખીએ, તેનું તારતમ્ય પણ આપણે જાણવાની જરૂર છે.

સદ્‌ગુરુ

આપણા અનેક પ્રત્યક્ષ અને તાદૃશ્ય અનુભવોને પરિણામે જેને સદ્‌ગુરુનું સ્થાન આપ્યું હોય તેનામાંના સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મમાં ભેદ તારવવો એ મુશ્કેલ હકીકત છે, અને ઘણાને માટે તે અશક્ય પણ હોય. તેમ છતાં સદ્‌ગુરુ એટલે ગુરુનું શરીર નહિ, મન નહિ, અને જુદાં જુદાં નિમિત્તકારણે ઊઠતી પ્રેરક ને પ્રભુપ્રેરિત પ્રવૃત્તિનો સરવાળો, પણ તે નથી; સદ્‌ગુરુ એટલે ભગવાનનો જીવતોજાગતો જીવનમાં સાર્વત્રિકપણે પ્રસરી એકધારો પ્રગટી રહેલો ભાવ. સદ્‌ગુરુ એટલે શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે તેમ:

એકં નિત્યં વિમલમચલં સર્વધિઃ સાક્ષીભૂતમ્ ।
દ્વંદ્વાતીતં ત્રિગુણરહિતં સદ્‌ગુરું તં નમામિ ॥

સદ્‌ગુરુની ભાવભક્તિ

એવા સદ્‌ગુરુના ભાવને ઝંખવું. એવી ઝંખનાનો ભાવ એ કંઈ નકામો નથી હોતો, અથવા તો શકિત વિનાનો પોલો પોલો પણ હોતો નથી. એવા ભાવની જ્યારે ,ખરેખરી ઝંખના પ્રગટે છે, ત્યારે એવા પ્રકારની દિલમાંની ઝંખના એની પરત્વે એક પ્રકારની એકતાનતા પ્રગટાવે છે. એવી ઝંખનાથી એના પરત્વેનું દિલમાં દિલથી આકર્ષણ પણ પ્રગટે છે. એવું આકર્ષણ પ્રગટેલું હોય અને તે સતત એકધારું પ્રગટ્યા કરેલું હોય અને તેમાં પૂરેપૂરી સળંગતા જાગેલી હોય ત્યારે ત્રણે દશામાં, 'નિદ્રામાં, સ્વપ્નમાં અને જાગ્રતિમાં ઝંખું છું', એવું લખેલું યથાર્થતાવાળું ગણી શકાય. માનવી જે જે કંઈ બોલે છે અથવા કહે છે, તેને ભગવાનની કૃપાથી આ જીવ તે રીતે સાચો માની શકતો નથી, કારણકે તે તે જીવને જે જે પ્રકારની રોજિંદા વહેવારવર્તનમાં વૃત્તિ, લહરીઓ ઊઠે છે, તે પોતે જ તેનું પોત ઉઘાડું કરીને બતાવી આપે છે.

દ્વંદ્વાતીત અનુભવો

બાકી હું પોતે સદ્‌ગુરુ છું અથવા એ રીતે તમે બધાં મને સ્વીકારો એવું કદી પણ કહેલું નથી, ને કહેતો પણ નથી. તે તો સૌ કોઈના દિલની પોતપોતાની ભાવનાની વાત છે. પરંતુ એટલું તો જરૂર છે કે પ્રભુકૃપાથી દ્વંદ્વાતીત અનુભવના પ્રત્યક્ષપણાના કેટલાક પ્રસંગ આ જીવનમાં પ્રગટેલા છે. અને , સાધનાના કાળમાં જ્યારે તમારા બધાની સાથે આ જીવ રહ્યા કરતો હતો, ત્યારે પણ એવું ભાવનાનું ભાવનામાં અચળપણું રહ્યા કરતું હતું; (પણ તેવાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ તે કાળે આપણામાં પ્રગટેલાં ન હોવાથી તેની કદર-ભકિત આપણાથી થઈ શકેલી ન હતી તે વળી જુદી હકીકત છે.)

'ભગવાન તેના ભક્તનું બધું સંભાળે છે' એવા કેટલાયે પ્રસંગો આ જીવનમાં પ્રગટેલા છે. મને જે પ્રિય ભજન છે, તે તમે જાણો છો:

"હરિને ભજતાં હજી કોઈની લાજ જતાં નથી જાણી રે."

તે ભજનમાં:

"વહાલે નરસિંહ મહેતાને હાર હાથોહાથ આપ્યો રે,"

એમ છે. તે હકીકતને આપણી હાલની બુદ્ધિ સ્વીકારી શકે તેમ નથી. તેમ છતાં તમારી જ હાજરીમાં મારા જીવનનો એક પ્રસંગ બનેલો તે તમને લખી મોકલું છું, કે જેથી તે હકીકત તદ્દન સત્ય છે તેની સમજણ પડે.

હિંદુ યુનિવર્સિટિ માટે અપીલ

શ્રી. માલવીયાજીએ આપણી સંસ્કૃતિને જીવતી રાખવાને કાશીમાં હિંદુ યુનિવર્સિટિ સ્થાપી હતી. તેના નિભાવને અર્થે ભારતના હિંદુસમાજને નાણાં માટે ટહેલ નાખી હતી. જીવનનું મૂળ તો સંસ્કૃતિ છે. સંસ્કૃતિ પરત્વેનું પ્રભુકૃપાથી મારું આકર્ષણ અજબ ને અતૂટ હતું, ને હજી પણ છે. એટલે તેમની અપીલના કારણથી દિલમાં એક પ્રકારની ઉત્તેજના પણ પ્રગટી. મારાથી પણ તેમાં કશુંક અપાય, તો ધન્યતા ને કૃતકૃત્યતાની ભાવના જરૂર મને જાગે એમ દિલમાં થયું.

આર્થિક ભીંસ

પરંતુ આર્થિક સ્થિતિ એટલી બધી તો તંગ હતી, કે ન પૂછો વાત. માત્ર ૪બા રૂપિયામાં ૭ જીવોનું પોષણ કરવાનું. બાકીના રા રૂપિયા તો સહકારી મંડળીમાં ફરજિયાત બચત તરીકે જતા. જીવન-વ્યવહારમાં મારા પોતાને માટે એક પૈસો પણ નકામો ખરચવાનું મારાથી બની શકતું નહિ. હજામત પણ મહિને એક જ વાર કરાવતો. ત્યારે હજામતનું સાધન પણ પાસે ન હતું. એવી આર્થિક તંગીની ભીંસમાં

યુનિવર્સિટીફંડમાં આપવાને મારી પાસે કશું જ ન હતું, તેમ છતાં આપવાનું દિલ તો પ્રગટ્યા કરતું.

ભગવાને ઇચ્છા પૂરી કરી

એવામાં તમે ને હું બંને સાબરમતી આશ્રમમાંથી ક્યાંક શહેરમાં જવાને નીકળ્યા. આશ્રમથી થોડેક જ દૂર ચાલ્યા હોઈશું, ત્યાં ચંદ્રભાગાના પૂલની નજીક જમણે હાથે એક વૃક્ષ હતું, ત્યાં આવતાં મને લઘુશંકાની વૃત્તિ થઈ ને તમને મેં "જાઉં ?" એમ પૂછ્યું, ને તમે સંમતિ આપી. તે કાળે એવું એવું બધું પણ પૂછીપૂછીને કરતો હતો. કોઈ ને આવું બધું ગાંડપણ લાગે પણ તેમાં મારો જીવન-વિકાસનો હેતુ જાગ્રતપણે રહેતો હતો. લઘુશંકા પૂરી થઈ રહેતાં ઊઠવાનું થતાંવેંત પાસે પડેલા એક કાગળિયા પર મારી નજર પડી. અને તે હાથમાં લેતાં, તમે પાસે જ હતા એટલે તમને તે બતાવતાં તેમાંથી એ વીંટી નીકળી અને સાથે પાછું લખાણ પણ હતું કે 'આ તારા ઉપયોગને માટે છે.' આપણે બંનેએ બજારમાં સાથે જઈને તે વીંટીની રકમ બનારસ મોકલી દીધી. જીવતીજાગતી ભાવનાનો આ કેવો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે !

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૨–૩–૪૧.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

લજ્જા મૂકી દઈ બધી તુજ પાસ માગું
કે રંગી દે પ્રભુ, મને તુજ રંગમાં તું;
ને ઓતપ્રોત વણી ભેળવી દે મને તું,
તું–સાથ એક કરી મસ્ત બનાવજે તું.

હું દુઃખમાં પણ મઝા પ્રભુ, ભોગવું છું,
તેથી જ માર તુજ હું જીરવી શકું છું;

બાકી રહ્યો ન હત કે જીવતો હજી હું,
આભાર એ તુજ પ્રભુ, ક્યમ ભૂલી જાઉં?

☆ ☆ ☆

તારું પ્રભુ, કિરણ–તેજ ઉતારવા હું
મારે હૃદે સતત નિત્ય મથ્યા કરું છું;
પાણી મથું બનવવા સ્થિર, સ્વચ્છ મારું,
કે જેથી ત્યાં પડી શકે પ્રતિબિંબ તારું.

☆ ☆ ☆

જો પ્રાર્થના મુજ ન સાંભળશે પ્રભુ, તું,
હૈયું કરીશ હળવું કહીં તો બીજે હું?
ના, ના, ન એમ બનશે પણ જે અશ્રદ્ધા
હુંમાં રહેલી, કરવે મુજને બળાપા.

☆ ☆ ☆

સંભાળ જો ગરીબની નવ રાખશે તું,
તો શી થશે મુજ વલે પ્રભુ, ધારી લે તું;
તારો ન સાથ મુજને મળશે પ્રભુ, જો,
આ પાંગળો ક્યમ કરી પથ કાપશે તો?

☆ ☆ ☆

સામગ્રી શી પદ ધરું પ્રભુ, રીઝું કે તું?
જાણું ન શે કરી પ્રસન્ન શકું તને હું?
યત્કિંચિતે પણ છતાં ઉરભાવ છે જે,
નિત્યે તને તુજ પદે ધરું પ્રેમભાવે.

ઠક્કરબાપા ફાળો

ગઈ કાલે લખેલા પ્રસંગ પરથી આજે બીજો પ્રસંગ લખવાનું

સ્ફુરે છે, સને ૩૮માં આ જીવતું શરીર લોહીના ઝાડાથી પટકાયું. વાડીલાલ સારાભાઈ દવાખાનામાં intdoor (ઈન્ડોર) દર્દી તરીકે દાખલ થવાનું પણ બન્યું. ત્યાં તે રોગ મટયો નહિ એટલે કરાંચી જવાનું બન્યું. ત્યાં યોગ્ય સારવાર ને યોગ્ય દવા થતાં તે મટી ગયો. પણ તે પછી (અત્યારે લખતાં તારીખ વગેરે યાદ નથી આવતું) ગાંધીજીએ શ્રી. ઠક્કરબાપાના શરીરને ૭૦ વરસ પૂરાં થતાં તેને માટેના ફાળાને કાજે 'હરિજન બંધુ'માં અગ્રલેખ લખેલો વાંચ્યો. તે ૭૦,૦૦૦નો ફાળો તો તદ્દન નજીવો, મામૂલી, ગણાય અને તેવો ફાળો તો એકદમ ભરાઈ જવો જોઈએ એમ પણ ગાંધીજીએ લખ્યું હતું. મારે પણ તે ફાળામાં કૈંક ભરવું જોઈએ એવો આગ્રહ ત્યાંના એક બહેને ખાસ ખાસ કર્યા કર્યો.

ઠક્કરબાપાની સેવા

મારી પાસે તો આપવાનું કંઈ જ નહિ, ને બીજા કનેથી લઈને તેમાં હું પૈસા ભરું એવું તો ગમે નહિ. તે બહેન મને કહે કે 'જો તમે દિલમાં દિલથી ફાળામાં ભરવાનું ખરેખરું ઇચ્છો, તો તમને રકમ આભમાંથી પણ પડીને મળી આવે. શ્રી. ઠક્કરબાપા જે પ્રકારની સેવા કરી રહેલા છે અને આદિવાસીઓની, ભીલોની ને હરિજનોની તેમણે જે સેવા કરી છે એ સેવામાં તેમની કેવી ધગશ છે! વળી તેમાં કશું યદ્વાતદ્વાપણું નથી એટલું જ નહિ પણ તેમાં તેમણે એક યોગ્ય પ્રકારની વ્યવસ્થા ઉપજાવી છે, એક પ્રકારની તેમાં method (યોજનાપૂર્વકનું સંચાલન) છે તેની સાથે સાથે અમુક અમુક પ્રકારની ચોકસાઈ, કાળજી, ખંત, હિસાબની યોગ્ય પ્રકારની ચોખવટ વગેરે જે બધી કળાઓ તેમના જીવનમાં પ્રગટેલી છે, તે બધાના પ્રમાણમાં તેમની સેવાનું મૂલ્યાંકન ને તેની યોગ્ય કદરભક્તિ ગુજરાતને પ્રગટેલી નથી એવું મને ત્યારે પણ લાગ્યા કરતું.

ફાળામાં ભરવાની અભિલાષા

એટલે બહેનની આગ્રહભરી ટકોરથી ને તેમના જીવનની આવી સેવાપરાયણતાના ભાવથી પ્રેરાઈ ને મારાથી તેમના માટે થવાના આ ફાળામાં જો કંઈક રકમ આપી શકાય તો મને બહુ આનંદ પ્રગટે એવી અભિલાષા મારા મનમાં થનગનાટ કરવા લાગી. સાથે સાથે એમ પણ જાણતો હતો કે આ જીવ પાસે એક પાઈ પણ પોતાની ગણી શકાય એવી નથી, તેમ છતાં તે ફાળામાં આપવાની અભિલાષા રાખવી તે આકાશકુસુમવત્ છે. આમ હોવા છતાં પ્રભુકૃપા હોય તો તેની શક્યતા જરૂર પ્રગટી શકે એવું ભાન પણ ત્યારે જરૂર પ્રગટતું.

'પેલું કશુંક પડ્યું છે!'

હવે એમ બન્યું કે બેસતા વરસના દિવસે બાપુની (લેખકના વડીલની), સાથે તથા તે બે બહેનોની સાથે અમારે કરાંચીના કેટલાક સદ્ભાવી સજ્જનોને ત્યાં મળવા જવાનું થયું. કરાંચીના માજી મેયર શ્રી. ચાગલાસાહેબને ત્યાં તેમના બંગલે અમે ગયા. તેઓ ત્યારે નમાજ પઢી રહ્યા હતા, એવી અમને ખબર મળી. એટલે અમે બહાર જરાક વાર મોટર ઊભી રાખી નીચે ઊતર્યા ને અંદર દિવાનખાનામાં પેસવા જતાં પહેલાં મારી નજરે એક વીંટળાયેલો કાગળ રસ્તા ઉપર પડેલો જોવામાં આવ્યો. કરાંચીમાં રસ્તા એટલા બધા સાફ સ્વચ્છ હોય છે કે કંઈ પણ કશું પડેલું નજરે ચઢ્યા વિના રહી ન શકે એ તો તમે જાણો છો. શ્રી. જમશેદજીની આવા પ્રકારની સેવા અનમૂન છે. તે કાગળને ચીંધીને બહેનને મેં કહ્યું, 'જો, પેલું કશુંક પડ્યું છે!' તે ઊંચકીને જોતાં તેમાંથી ૫ રૂપિયાની નોટ નીકળી. ને તેમાં પણ ઉર્દૂ ભાષાનું લખાણ હતું, કે 'તે રકમ તારે મનગમતી રીતે વાપરવા માટે છે!' પ્રભુકૃપાથી આવી આભમાંથી પડેલી રકમ શ્રી. ઠક્કરબાપાના ફાળામાં ભરી દીધી.

ભીડભંજન ભગવાન

મારી આર્થિક તંગીની ભીંસ કેવી છે તે તો તમે જાણો છો. એકાદ બે વરસથી આ જીવને તમે કે બીજા સદ્‌ગુરુ તરીકે માનતા થયેલા હોવા છતાં તમારી પાસે પણ કદી મેં કશું માગ્યું નથી; તે તો હકીકતની વાત છે. એક વખતે મારે કોઈક સંજોગને કારણે પૈસાની ઘણીઘણી જરૂર પડી હતી, અને કોઈની પાસે માગવાનું તો ત્યારે પણ દિલ થતું નહિ, એટલે માગણી કરતો નહિ. પણ આ વખતે તેટલી રકમ વિના ચાલી શકે તેવું હતું નહિ. રકમની તો તાત્કાલિક જરૂરિયાત હતી. ભગવાન તેના ખરેખરા ભકતને તેની આપત્તિના સમયમાં કોઈ ને કોઈ રીતથી મદદ પ્રેર્યા કરે છે, તેવા પ્રકારનું જ્ઞાનભકિતપૂર્વકનું આશ્વાસન મારે માટે કંઈ નાનુંસૂનું નહોતું. તે આશ્વાસનથી મને એક પ્રકારની હૂંફ અને ઓથ મળ્યા કરતી. પણ તે તો નિરાકાર હતી. પરંતુ મારે તો ભગવાનની કૃપાથી તેવી ઓથ ને હૂંફ સાકારપણે પરિણામ રૂપે પ્રગટેલી હોય, ત્યારે જીવનમાં પ્રગટેલી ભીંસ ટળી શકે એમ હતું. આવી સ્થિતિ માટે કદી મેં ભગવાનને પ્રાર્થના પણ કરી નથી—કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં પણ. કોઈ પણ ભારેમાં ભારે કટોકટી ભરેલી તંગ સ્થિતિ પણ ભાવ કેળવવાને માટે, ભાવમાં ટકી રહેવાને માટે, કે ભાવમાં ભાવથી જીવંતપણે જીવવાને માટેની હોય છે. એટલે તે કાળની તેવી પરિસ્થિતિની પ્રગટેલી ભીડને હું કદી ગણકારતો તો ન હતો, પરંતુ તેથી કરીને ભીડ જતી રહેતી હતી એવું કશું નહોતું, જોકે ભીડની ભીંસ મને દાબી દેતી નહોતી અને વળગતી પણ ન હતી તે તો પ્રત્યક્ષ અનુભવે પરખાતું અને તેમાં ભગવાનની પરમ કૃપા અનુભવતો.

સોનાની કંઠી મળી

એક દિવસે સાંજે અમે બધા નદીકિનારે એક સાધુમહારાજનાં દર્શને જતા હતા. તે વેળા મારી સાથે હસમુખભાઈ, અમદાવાદ-

-વાળા નાનુભાઈ ભટ્ટ તથા બીજા પણ કોઈક હતા, (જેનો ખ્યાલ અત્યારે પ્રગટતો નથી). નદીના કિનારાની અને સ્થળની લગભગ નજીક આવી પહોંચતાં એક ઠેકાણે ફાટેલાતૂટેલા લૂગડાની વાળેલી પોટલી જેવું મારી નજરે ચઢ્યું; ને તે હાથમાં લઈને ખોલતાં તેમાંથી એક સોનાની કંઠી નીકળી. તેની સાથે પણ તામિલમાં લખાણ હતું. તે લખાણમાં પણ 'તારા પોતાના ઉપયોગને માટે આ છે', એમ હતું. તે કંઠી શ્રી. હસમુખભાઈએ બજારમાં વેચીને તેની રકમ મને આપી; ને પ્રભુકૃપાથી તેનાથી મારી ભીડ ભાંગી. *

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૩-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

હું તો તને લળી લળી વિનવ્યા કરું છું,
થાકું, કશું ન વળતું મુજ, હું કરું શું?
પાસાં પડે ન સવળાં પ્રભુ, નાખું હું જે,
રાખ્યા કરું ધીરજ કે પ્રભુ, સ્હાય દેશે.

☆ ☆ ☆

રંગાળું ના મન હજી તુજ રંગમાં ને,
આસક્ત તે હજી થતું નથી પાદપદ્મે;
ભારે કરે બહુ જ છેતરપીંડી ભૂંડું,
હુંથી કૃપા-વિણું ન રોકી શકાય રોક્યું.

☆ ☆ ☆

તારા ગુલામ થવું છે, તુજને ગમે તે,
હું-પાસથી જરૂર તું પ્રભુ, કામ લેજે:

* આ કંઠીનો પ્રસંગ મોડો બનેલો છે, પણ આગળના પ્રસંગોને અનુરૂપ હોવાથી આ પ્રસંગ અહીં સાથે જ છાપ્યો છે—સંપાદક]

વીલો મૂકી દઈશ ના મુજને જરી તું,
દૃષ્ટિ સમીપ મુજને નિત રાખજે તું.

કૈં દોષ આવરણ જે મુજમાંહિ હોયે,
તે બાળી સર્વ કર ભસ્મ કૃપાકટાક્ષે;
મારો બધોય મળ, ત્રાસ નિવારજે ને,
તારી પરે પ્રભુ, મને દિલ-વૂહાલ દેજે.

તું-પ્રેમની પ્રભુ, બરાબર અન્ય ક્યાંયે,
વસ્તુ ન કોઈ, કરવો ઉર-પ્રાપ્ત મારે;
છો સૂર્ય પશ્ચિમ ઊગે, પણ ધાર્યું મેં જે,
તે મેળવ્યા વિણ નહીં રહું, તું કૃપા દે.

ચાલ્યા કરું બહુ છતાં પથ ના કપાતો,
ઘાંચી તણા બળદની જયમ ઠેર રહેતો;
જાણું ન, કારણ હશે પ્રભુ, એવું શું જે,
તો દોષ દૂર હટવી તુજ ધામ લેજે.

એરોપ્લેનમાં મુસાફરીનો હુકમ

એક વખતે કરાંચીથી સાબરમતી આશ્રમમાં પાછો આવ્યો અને જુલાઈ, ઑગસ્ટ અને સપ્ટેંબરનો અડધોએક માસ ત્યાં (સાબરમતીમાં) રહેવાનું બન્યું હતું. પાછું મારે કરાંચી જવાનું હતું. ક્યારે જવું તે નક્કી થયેલું ન હતું. પરંતુ ઓચિંતું એક દિવસે ટપાલીએ આવીને મારા હાથમાં રજીસ્ટર્ડ પાકિટ મૂક્યું. તો તેમાંથી રૂા. ૬૦) સાઠની નોટો નીકળી અને ઉર્દુ લિપિમાં જે લખ્યું હતું તે તમે જ શ્રી. કુરેશીસાહેબ પાસે જઈને વંચાવી

આવ્યા હતા. તે લખાણમાં એમ હતું કે 'તારે તારા જન્મદિવસે જ કરાંચી જવું ને તે પણ ઊડીને જ જવું એવો હુકમ છે.' ચાર સીટનું એક નાનકડું વિમાન ત્યારે જતું. તેમાં ટિકિટ મળવી બહુ મુશ્કેલ હતી. શરૂશરૂમાં તો ટિકિટ નહિ મળી શકે એવું જ લાગ્યું. બેત્રણ વાર તપાસ કરતાં ટિકિટ તો મળી અને તે દિવસે 'હવાઈ જહાજ'માં બેસીને 'પેદાઈશ કે દિન' મુસાફરી કરી.

આકાશમાર્ગે જતાં અદ્ભુત ધ્યાનાવસ્થા

વિમાનમાં બેસવાનો તે બધો કાળ કોઈ ન વર્ણવી શકાય એવી અગમ ધ્યાનાવસ્થામાં જ પસાર થયા કર્યો હતો. વિમાનમાં જવાની મારા જેવાને તો કલ્પના પણ ક્યાંથી ઊગી શકે? મારી પાસે આર્થિક સ્થિતિની તેવી શકયતા પણ નથી. ને તમારા જેવા કે ભાઈ નંદલાલ જેવા ખાસ કારણ વિના વિમાનની સહેલગાહ મને કરાવે એવી વિચારસરણી પણ તમારામાંથી કોઈની ત્યારે ન હતી. ને આવી રકમ ઓચિંતી આપમેળે ક્યાંકથી આવી પડી! વળી તેની સાથે ઊર્દૂનું લખાણ લખેલું હતું તે તમે શ્રી. કુરેશીસાહેબ પાસે વંચાવી પણ આવ્યા હતા. આવા તાજુબીભરેલા બનેલા પ્રસંગથી કોઈકને શંકા ને સંશય પણ પેદા થયાં હતાં. મારી પાસે એવી કોઈ રકમ ન હતી, કે જે હું ટપાલમાં ભરીને મોકલાવી શકું. ઊર્દૂ લખાણ લખેલું તે તો કોઈ એમ માને કે ધારો કે કોકની પાસે લખાવ્યું હોય. પરંતુ તે દિવસોમાં હું ક્યાંયે બહાર નીકળતો નહિ, તેની તમને સારી પેઠે ખબર છે. ક્યાંય પણ શહેરમાં ગયા વિના અમદાવાદની ભદ્રની સેશન્સ-કોર્ટની પોસ્ટ ઑફિસની છાપ તે રકમવાળા પાકિટ પર હતી. મારે અમુક દિવસે જ કરાંચી જવું, તેનું કશું અગાઉથી નક્કી થયેલું પણ ન હતું, એટલે એવી પ્રેરણા ને તે માટેની રકમ પણ આભમાંથી મારે માટે પડી.*

* આ પ્રસંગ સપ્ટેંબર ૧૯૪૦માં બન્યો હતો, પણ બીજા આગળના કાગળના પ્રસંગો જેવો હોવાથી તે પણ અહીં છાપ્યો છે—સંપાદક.]

દ્વંદ્વાતીત સદ્ગુરુમાં પ્રેમભક્તિ

આ બધા પ્રસંગોના સાક્ષીઓ આજે બધા જીવતા છે. મારા જીવનના આવા કેટલાક બીજા પણ પ્રસંગો છે. એની હારમાળા મારે તમને લખવી નથી. ઈંદ્રિયાતીતપણાના પણ પ્રસંગો પ્રભુકૃપાથી પ્રગટેલા છે. આ બધું લખવાનું કારણ તો એ કે ઉપર જે સદ્ગુરુ વિષેનો શ્લોક ટાંક્યો છે:—

"એકં નિત્યં વિમલમચલં......દ્વંદ્વાતીતં"

એવાં એવાં લક્ષણો જેના જીવનમાં પ્રગટેલાં છે તે સાચો સદ્ગુરુ છે એવું જીવતુંજાગતું પ્રમાણ આપણને તે શ્લોકમાંથી મળી આવે છે, અને એવા પ્રકારનો માપદંડ (જીવન માપવાનું થર્મોમિટર) અને તેવા પ્રકારના પ્રસંગો આ જીવનમાં પ્રગટેલા છે; તેના પરત્વેનું જો મળેલાં સ્વજનમાં પ્રેમભક્તિજ્ઞાનયુક્ત મહત્ત્વ પ્રગટે તો તેવા સદ્ગુરુમાં આપણું દિલ પરોવાઈ રહે ખરું.

પ્રગટીકરણનો હેતુ

"આ પ્રસંગો લખેલા છે, એટલે તે આત્મશ્લાઘા છે એવું પણ નથી. એક ને એક બે કહીએ એમાં જેમ સંપૂર્ણ વાસ્તવિકતા છે, તેમ જીવનમાં જે જે રીતે જે જે કંઈ બનેલું છે, તેને તે રીતે જ તાદૃશ્યપણે હકીકતના રૂપમાં અમુક ખાસ ભાગવતી હેતુથી જ પ્રગટાવવું તેને આત્મશ્લાઘા ન ગણાય. આટલું લખવું પડ્યું છે તે પણ કોઈકના વિચારને કારણે. જીવનના જે નક્કર, સ્વાભાવિક, વાસ્તવિકપણે બનેલા પ્રસંગો છે તેને તે રીતે કથવા, અને તે પણ એવું નિમિત્ત પ્રગટતાં કથવા, તે અમારે માટે તો તદ્દન યોગ્ય છે. આ તો જીવનની એક હકીકતનું પ્રાગટ્ય ખાસ હેતુપૂર્વક થયેલું છે. વખાણમાં ને આવી હકીકતના પ્રાગટ્યમાં ફરક છે. આત્મશ્લાઘામાં પ્રત્યક્ષ જીવનની વાસ્તવિકતા પ્રગટેલી ન હોય ને અતિશયોક્તિ પણ હોય. આ બધું

જેમ ઉપર લખ્યું છે, તે તો બધું જેમ ખરેખરું બન્યું છે, તેમ જ લખ્યું છે. તેમાં એક અક્ષર ઓછોવત્તો નથી કર્યો. નરસિંહ મહેતાને ભગવાને હાથોહાથ હાર આપ્યો, તેવા પ્રકારના આ બધા પ્રસંગો છે. અને તમારું બસ્સાં સ્વજનોનું થોડુંઘણું પણ વળગી રહેવાનું જે બને છે, તેના મૂળમાં તો આવા પ્રકારના પ્રત્યેકને અનુભવમાં પ્રગટેલા કોઈક ને કોઈક નિમિત્તપ્રસંગો છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૩-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પ્રભો ! ભારે તું તો નચવી થકવે છે બહુ મને;
અને કાઢે છે તું, દમ જ બહુ ખેંચી મુજ અરે
કહે શાંતિથી શું સુખથી પડી રહેવા નવ દઉં ?
મને તારો જાણી કંઈ કરી દયા લાવ જરી તો.

પ્રભો ! તારે માટે રવડી રવડી બાળ મરતો,
કૃપાસિંધુ થૈ તું મુજ પર કૃપા કાં ન કરતો ?
મને શાને દે છે રિબવી રિબવી દુઃખ, પ્રભુ, તું ?
દયા લાવી મારી હૃદય પ્રભુ, લે બાળ તુજ તું.

બધા મારા જોરે વિકટ લડું સંગ્રામ પ્રભુ, હું,
ગ્રહ્યું ! તોયે કેમે નવ છૂટી શકું, હારું વળી હું;
અહાહા ! જાણું છું, ગહન ગતિ છે કર્મ તણી તે,
છતાં શ્રદ્ધા, કો દી હૃદય મુજ આરામ મળશે.

પ્રભો ! ધાર્યું હોયે કરવું મુજ તે બાપ, કરી દે,
અને લેવા હોયે મુજ ગરીબનો પ્રાણ, લઈ લે;
મને ખંડાવા ના દઈશ પણ તું આમ, વિનવું,
ગમે તેવી રીતે જરૂર કરી દે મુક્ત પ્રભુ, તું.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તારા હું પદપંકજો હૃદયમાં ભાવે સ્તવું છું પ્રભુ !
આશાથી ઉર રાખશે ગરીબની તું ઘેર તારે પ્રભુ !
તારા ચાકરનોય ચાકર પ્રભુ, રહેવા હું તૈયાર છું,
રાખી લે તુજ નોકરી મહીં મને એ પ્રાર્થના છે પ્રભુ!

જો ! તારા પ્રિય નામના હૃદયમાં હું જાપ ઊંડા જપું,
ને વિશ્વાસ ધરી રહ્યો ચરણમાં કે આપશે શાંતિ તું;
મારે હે પ્રભુ ! વિશ્વમાં ગરીબને તું શ્રેય ને પ્રેય છું,
મારું તું કરશે ભલું ઉર ઊંડી શ્રદ્ધા મને છે પ્રભુ !

ધ્યાનની શક્તિ

તા. ૧૦ મીના કાગળમાં બહુ લંબાણથી ધ્યાન વિષે તમને બધું લખ્યું છે; પરંતુ ધ્યાનનો ચમત્કાર કહો કે ધ્યાનમાંથી પ્રકાશ પામતો સંકલ્પ કેવા પ્રકારનો આકાર લે છે તેનો એક પ્રસંગ કહો તેવો એક મારા જીવનનો ખરો બની ગયેલો દાખલો તમને ટાંકું.

કાશીવિશ્વનાથનાં દર્શને

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટિમાં એક બંગલો ભાડે લઈને એ બે બહેનો સાથે મારે રહેવાનું બનેલું. સામાન્યપણે તો તેઓ ઘરેણાં બહુ ઓછાં પહેરતાં. એક વખત બંને બહેનોએ બહાર ફરી આવીને તેમની પાસે જે કંઈ ઘરેણું હતું તે બધું મને આપી દીધું. ને મેં, મૂર્ખાએ તે બધું મારા પહેરણના ગજવામાં મૂક્યું. થોડાક કલાક

પછી એ બે બહેનોની સાથે અમારે વિશ્વનાથના પ્રખ્યાત મંદિરમાં મહાદેવનાં દર્શને જવાનું થયું. ત્યાં અમે ધક્કામુક્કીમાંથી પસાર થઈ મંદિરના ગર્ભદ્વારે જઈ પ્રેમભાવે દર્શન કર્યાં અને ત્યાં એટલી તો મધુર ભાવે શરણાઈ વાગતી હતી કે તે સાંભળવાને પણ રોકાયાં. તે પછીથી અમે અમારે મુકામે હિંદુ યુનિવર્સિટીમાં પાછાં આવ્યાં.

ચોરી માટે જવાબદારી

બીજે દિવસે અમારે ગંગા નદીમાં નૌકાવિહારને અર્થે જવાનું હતું, એટલે...બહેને મને કહ્યું કે, 'તમારાં કપડાં બધાં બદલો.' બધાં કપડાં મેં બદલ્યાં અને પહેરેલા પહેરણનાં ગજવાંમાંથી જે તે બધું નવા પહેરણનાં ગજવાંમાં મૂકવા માટે જૂનાં પહેરણનાં ગજવાં ફંફોસવા માંડ્યાં, તે વેળાએ જ માલમ પડ્યું કે મારા પહેરણનું ગજવું કપાઈ ગયું છે ને તેમાંથી પેલાં મૂકવા આપેલાં ઘરેણાં પણ ચોરાઈ ગયાં છે! મને તો એમ થયું કે 'મારે ભરોંસે જે કંઈ મૂક્યું, તેની સહિસલામતી ને તેની જવાબદારી મારી પોતાની જરૂર ગણાય.' એ જવાબદારીનું ભાન મને ત્યારે બહુ તીવ્રતમ પ્રગટેલું. બહેનને તે હકીકત જણાવતાં એણે તો તેને નજીવી જેવી ગણીને જરાકે મહત્ત્વ આપ્યું નહિ. તે તેને માટે તો ઘણુંઘણું ઉત્તમ ગણાય. જોકે મને મનમાં તેની ચણચણાટી તો નહોતી થતી, પરંતુ કોઈએ મારામાં મૂકેલી જવાબદારીને હું પ્રેમથી વફાદાર ન રહી શક્યો, એનું મને દુઃખ ને દર્દ હતું.

ભાવાવસ્થા

તે પછી તો અમે ગંગામાતાના પુનિત પ્રવાહમાં નૌકાવિહારને માટે ગયાં. નૌકામાં બહેનનાં એક સખીએ મુગ્ધ કરી દે એવા ભાવથી કેટલાંક ભજનો ગાયાં. ભજનો સાંભળતાં સાંભળતાં મને પણ દિલમાં ભાવાવેશ પ્રગટ્યો, અને મારી શરીરની સ્થિતિ બાહ્ય ભાનરહિત થઈ ગઈ.

ભાવાવસ્થામાં ચોર દેખાયો

પરંતુ તેવું પ્રગટવાની સ્થિતિ પહેલાં પેલાં ઘરેણાંને માટે 'કોણે ગજવું કાપ્યું હશે?' અને 'મારી જવાબદારી હું બરાબર રીતે અદા ન કરી શક્યો', તે દર્દનો વિચાર ઊંડતો ઊંડતો સ્ફુરી ગયેલો ખરો. તેવા ભાવાવસ્થાના ધ્યાનના પ્રકારમાં ઊંડું જવાતાં જવાતાં ત્યાં જે એક દૃશ્યનો અનુભવ થયો તે તો અદ્ભુત ને રોમાંચકારી છે. વિશ્વનાથના મંદિરમાં કોણે કેવી રીતે ગજવું કાપ્યું, તે દૃશ્ય પણ આબેહૂબ દેખાયું. તે વેળાએ ધ્યાનની ધ્યાનસ્થ દશામાં પણ તે ચોરનાર જીવને મારાથી કહેવાઈ ગયું કે 'અલ્યા! આ ઘરેણાં મારાં નથી. મને કોઈકે મૂકવા આપેલાં છે, અને હું તો ગરીબ માણસ છું ને હું ભરપાઈ કરી શકું તેમ નથી. આ મિલકત તારાથી જીરવી નહિ શકાય. તું મને પાછી સોંપી જા. મારું રહેઠાણ અમુક અમુક ઠેકાણે છે.' સવારે પરીક્ષાનો ટાઈમ હોવાથી અડધોપોણો કલાક હિંદુ યુનિવર્સિટિના અમુક સ્થળે હોઉં છું ને રહેવાનું મકાન પણ અમુક સ્થળે છે, તે બધું મેં તેને વર્ણવી બતાવ્યું. આ બધું જ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બનેલું. તે એટલું બધું તો તાદૃશ્ય હતું અને તેની ઘેરી અસર દિલ પર એવી તો ભારે પડી ચૂકેલી કે તે હકીકત જાણે પ્રત્યક્ષ નજરોનજર થયા કરતી હોય એવા પ્રકારના અનુભવનો ઉઠાવ જાગ્રત થયેલો. એવી ધ્યાનસ્થ અવસ્થા આખાયે નૌકાવિહાર દરમ્યાન રહ્યા કરી હતી. એવી અવસ્થાથી અમારી નાની બહેન તો મારા પર ખૂબ ચીડાતી.* તેને આવું ન રુચે તે સ્વાભાવિક હતું. નૌકા ઓવારાને સ્પર્શી ત્યારે જેમ તેમ કરીને મને ભાનમાં આણવાનું મોટી બહેન કરી શકી, તે પછી અમે પાછા હિંદુ યુનિવર્સિટીના અમારા મકાનમાં ઘેર આવી ગયા.

---

* આવી ધ્યાનાવસ્થાની દશાઓ ઘણી વાર થતી ને જ્યાં ત્યાં બનતી, તે તેને સુરુચિભંગ લાગતું.

ચોર સામો ઘરેણાં આપવા આવ્યો

બીજે દિવસે યુનિવર્સિટિના જે મકાનમાં પરીક્ષા લેવાતી હતી, ત્યાં અમે ઉપરના માળે હતા. મોટી બહેન તો તેના પરીક્ષા હોલમાં હતી અને હું તથા બહેનની એક સખી બહારના વરંડામાં ઊભાં હતાં. તે વેળા સામેથી વેગળેથી એક માણસ હાંફતા હાંફતા દોડતા દોડતા આવતા હતા, અને મને બોલાવવાની નિશાની કર્યા કરતા હતા.

ભક્તને રંજાડનારને સજા

મારી સાથેની બહેને મારું લક્ષ તે પરત્વે દોર્યું. મને તે દોડી આવનાર ભાઈએ બૂમ પાડીને જણાવ્યું કે 'ભાઈસાહેબ! કૃપા કરીને નીચે ઊતરો.' હું નીચે ગયો અને તેને મળ્યો. તેણે મને કહ્યું કે 'આ તમારાં ઘરેણાં પાછાં લઈ લો. હું તો આખા શરીરે એટલો બધો દાઝી મરું છું કે મારાથી આ અગ્નિનો દાહ જીરવી શકાતો નથી. માટે કૃપા કરીને તે મટી જાય એવું કરો.'

પ્રભુકૃપાનો ચમત્કાર

ઘરેણાં મળી જવાથી પ્રભુની કૃપાનો કેવો ચમત્કાર બન્યો તે અનુભવીને મારું હૈયું તો ભાવથી ગદ્‌ગદ થઈ ગયું; એટલે તેના બોલવાનું તો મને કશું ભાન રહ્યું ન હતું. મને ઘરેણાં મળી જવાથી એટલી બધી તો હા...શ પ્રગટી ને એવી તો નિરાંતનો અનુભવ પ્રગટચો કે જેનું વર્ણન તમને લખી શકું, એટલેકે ભાષામાં ઉતારી શકું, એવું મારી કલમમાં જોર નથી. એવો કવિ પણ હું નથી. વળી પાછું પેલા માણસે કાલાવાલા કરી કરી કરગરી કરગરીને મને પગે પડીને કહ્યું, કે 'ભાઈસા'બ! મારો આ પ્રચંડ દાહ મટાડી દો.' મેં તેને કહ્યું કે 'ભાઈ! આ તો મારા ભગવાનની કરામત છે. પણ તું કેવી રીતે પારખી શકચો કે આ ઘરેણાંનો માલિક હું પોતે છું?' ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'ગઈ કાલની સમી સાંજ પછીથી

મને ઓચિંતો એવો આખા શરીરે પ્રચંડ દાહ પ્રગટેલો છે કે તે સહ્યો જતો નથી. આ આખા સમય દરમ્યાન મને તમારા શરીરની આકૃતિ આબેહૂબ વારંવાર નજર સમક્ષ પ્રત્યક્ષ તર્યા કરતી, અને તમે ક્યાં રહો છો તે મકાનની જગાની ખરેખરી રીતે તેના અમુક ચોક્કસ સ્થળની પણ મને ખબર પડી હતી, અને સવારના તમે ક્યાં હશો, તે પણ હું દેખી શકતો હતો.

કૃપા કરીને દાહ મટાડો

રાતે ને રાતે આવવાની મારા શરીરમાં તો તે વેળા શક્તિ પણ ન હતી. અત્યારે પણ જેમતેમ કરીને આવી શક્યો છું: નીકળવાનું થયું ત્યારે તો ચાલી નહિ શકાય એમ લાગતું હતું. પણ પછીથી તો એમાં એટલી બધી ગતિ પ્રગટી કે દોડયા જ કરવાનું બન્યું છે અને એકી શ્વાસે અહીં આવ્યો છું. માટે કૃપા કરીને તમે આ દાહ મટાડો'.

મંદિરમાં ચોરી ન કરવાનું વ્રત

મેં પણ તેને અચાનક એમ કહ્યું કે 'ભાઈ! તું હવે એક વ્રત લે, કે 'વિશ્વનાથના મંદિરમાં દર્શને આવનારનું ગજવું કાપીશકરીશ નહી.' એવું વ્રત જો તું પ્રમાણિકતાથી પાળવાનું વચન આપશે અને તે વચનનું પૂરેપૂરું પાલન કરશે, તો પ્રભુકૃપાથી તારા શરીરનો દાહ જરૂર મટી જશે. કોઈ બિચારો મારા જેવો ગરીબ, દર્શન કરવાને આવે અને તેનું ગજવું તારા જેવાથી કપાઈ જાય, તો તેના કેવા હાલહવાલ થાય! તે બિચારા ગરીબને કેટકેટલી હેરાનગતિ ભોગવવી થડે! માટે કૃપા કરીને મંદિરમાં કોઈનું પણ ગજવું કાપવું નહિ એવો અડગ ટેક લે.' તેને શરીરે દાહનો અગ્નિ એટલી બધી સો વેદના પ્રગટાવતો હતો કે તે બિચારાએ તેવું વ્રત મારી આગળ લીધું તો. ખરું જ અને તે પાળવાનું વચન પણ તેણે મને આપ્યું. વધુમાં તેણે કહ્યું કે 'ભૂખે મરીશ, તે હા. કબૂલ. પરંતુ કોઈ પણ આકરામાં

આકરા ભૂખમરાના પ્રસંગમાં પણ મંદિરમાં કોઈનું પણ ગજવું કાપીશકરીશ નહિ.'

દાહ મટ્યો

મને તેના કથન પર વિશ્વાસ પણ પ્રગટ્યો અને તેમાં તેની સચ્ચાઈ પણ લાગી. મેં પણ પ્રભુને તેનો દાહ મટાડી દેવાને માટે દિલમાં દિલથી પ્રાર્થના કરી. અને થોડીકવારમાં તેના શરીરનો દાહ મટી ગયેલો પણ તેણે પોતે અનુભવ્યો. અને તે માણસ મને પગે લાગીને રસ્તે પડ્યો.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૪-૩-૪૦.

સંકલ્પ આકાર પામે

ધ્યાનની ઊંડાઈ અને તેની ભાવાવસ્થા કેવાં વાસ્તવિકપણે પ્રગટે છે, તેનો આ પ્રકારનો ગઈ કાલે વિગતવાર વર્ણવેલો અનુભવ મને પ્રભુકૃપાથી થયો. ધ્યાનાવસ્થામાં શરીરનું ભાન જતાં જતાં જે સંકલ્પ પ્રગટે અથવા જે સંકલ્પ તે વેળા કરી શકવાનો જ્ઞાનયુક્ત સંયમ આપણાથી જો મૂકી શકાય તો તે સંકલ્પ કેવો સાકાર બની જાય છે, તેનો આ આપમેળે પ્રગટેલો પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ હતો. ધ્યાનના આના કરતાં પણ ઉચ્ચતમ કક્ષાના પ્રકાર હોય છે. હજી આવા પ્રકારના ધ્યાનમાંનો એકડો પણ આપણાથી મંડાયો નથી, એટલે આ દાખલાથી આપણને બધાંને જાણવાનું મળશે કે આપણે હજી આ દિશામાં કેટલું બધું આગળ વધવાનું છે.

પાછી તમને મારી સાધનાકાળની પ્રાર્થનાઓ લખું છું:

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

ભેગો, થઈ જઈશ હું, મુજ ઠામ ક્યારે?
રે! તે વિના હૃદય શાંત થશે ન કેમે;

તાપે ઉચાટ થકી તે ઉર તપ્ત રૂહે છે,
જ્યાં જોઉં ત્યાં કરમ આગળ ઊભું રૂહે છે:

ક્યાંયે ન શાંતિ વળતી મુજને જરાયે,
ખાવા જ ધાય, જહીં જાઉં તહીં, બધાંયે;
તું યે ન દે કંઈ કશો મુજને દિલાસો,
એવી ઊંધી ગતિ પ્રભુ, મુજ કર્મની જો!

તેમ છતાં:—

પ્રારબ્ધકર્મ, પુરુષાર્થ વડે બધાંયે,
બાળી જ નાખીશ પ્રભુ, જડમૂળથી એ;
ચોળીશ રાખ પછી તેની બધા શરીરે,
તેવી દશા મુજ થવા પ્રભુ, તું કૃપા દે.

સંજોગ આવી મળતાં મળશે બધુંયે,
મા આકળો થઈશ રાખ તું ધૈર્ય હૈયે;
ને તું કર્યા કર થતું તુજથી બધું જે,
રાખીશ આળસ ન તું તુજમાં જરાએ.

લહાવો મને સુખ તણો પ્રભુ, આપજે તું,
આવ્યો કને તુજ પ્રભુ, કરી આશ તે હું;
ભગ્નાશ થૈ તુજ થકી ફર્યું કો ન પાછું,
વ્હેતો મૂકી દઈશ શું મુજને પ્રભુ, તું?

ક્યારે ગળી મન જશે તુજ પાદપદ્મે?
એવી કૃપા ઊતરશે મુજ શીર્ષ ક્યારે?

'હે પ્રાણવલ્લભ ! પ્રભુ મુજ આશ છે તું,
જોજે ! નિરાશ કરતો મુજને રખે તું !

પ્રેમે તને હરનિશે પ્રભુ, પાય લાગું,
ને હું ગુના મુજ તણો પ્રભુ, દંડ માગું;
છોરું કદાચ ભૂલશે, બનશે નઠારું,
તોયે છતાં તુજ ન મોટપ છોડજે તું.

પ્રસંગની છાયા

તા. ૨૧મીના પત્રમાં સદ્‌ગુરુની ભાવના વિષે તમને લખેલું છે. આપણે જો આપણા ખરેખરા દિલથી જીવનવિકાસના હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે સદ્‌ગુરુને સ્વીકારેલા હોય, તો એવા સદ્‌ગુરુના સ્મરણ સિવાયનું અથવા તો પ્રાર્થનાના ભાવનું જે કાળે આંતરિક પારાયણ કરવાનું રાખ્યું હોય તેના સ્મરણ સિવાયના કે નામસ્મરણ સિવાયના અથવા તો ભાવના સિવાયના બીજા કોઈ પણ જાતના વિચારને, પ્રસંગને, બાબતને મનમાં ઝાઝી વાર ટકવા દેવા જ નહિ. કશા વિચારની ગડમથલમાં, 'આ સારું કે તે સારું' એવા દ્વિધાભાવમાં પણ લાંબો ગાળો ટકી ન રહેવાય તેની જાગ્રતિ તો ખૂબખૂબ રાખવી. કોઈ બની ગયેલા પ્રસંગની કે બનાવની છાયા પણ ટકવા ન દેવી.

પ્રસંગનો વિચાર ને તેની છાયા

પ્રસંગનો વિચાર ને પ્રસંગની છાયા—એ બેમાંનો ભેદ તમે સમજ્યા ? એક દાખલો આપીને સમજાવું. કેટલીક વાર એવું બને છે કે આપણને દુઃખ ઉપજાવતો અમુક પ્રસંગ બન્યો. પરંતુ તે પછી જીવનમાંનાં બીજાં કર્તવ્યો કે પ્રસંગોના ધર્મોને લીધે પેલા થઈ ગયેલા પ્રસંગ કે બનાવના વિચારના ઘસારા જુદા પ્રકારની પ્રગટેલી

પ્રવૃત્તિને લીધે આપોઆપ તે વેળા અટકી તો જાય; તેમ છતાં એક જાતની આપણને પોતાને પણ કારણ ન સમજાય એવી ઊંડી ઊંડી ગમગીનીની છાયા કેટલીક વાર તે પ્રસંગ કે બનાવ મૂકતો જાય છે. એવી છાયા ઘણા વખત સુધી આંતરમાનસના ઊંડા પેટાળમાં પડી રહે છે અને કંઈ સમજી ન શકાય એવી સૂઢમૂઢતા પ્રગટાવે છે. વળી કોઈ સમયે એવાં કોઈ સંબંધી મળે કે જેમની પરત્વે ખૂબ મોહ ને આસક્તિ હોય, ત્યાં તેવા સંબંધી સાથેનો આપણો સંપર્ક પણ એક ઊંડી ઘેરી છાયા તે સંપર્ક પૂરો થઈ ગયા પછીથી પણ મૂકી જાય છે, અને ઊંડા સંસ્કાર તેવો સંપર્ક પાડી જતો હોય છે. આવા પ્રકારના કશા ઊંડા સંસ્કાર અને આવી છાયા ચિત્તમાં ન પડી જાય તેની તો ઘણી ઘણી કાળજી રાખવાની છે, એટલે કે એવા પ્રસંગ, વિચાર કે બનાવ કે તેની છાયાને કોઈ ને કોઈ રીતે પ્રેમથી વિદાયગીરી આપી દેવાની છે તે જાણશોજી.

વૃત્તિ ને ભાવમાં ફરક

વળી હાલમાં તમે 'આનંદવૃત્તિ થાય છે' એમ લખ્યા કરો છો, તો એવી વૃત્તિથી બીજા કશામાં રસ લેવાઈ ન જાય તે તો ઘણુંઘણું જાળવજો. આને હું આનંદની 'વૃત્તિ' કહું છું, તે તેના સ્થૂળ ને સૂચક અર્થમાં કહું છું. બાકી આનંદનો તો 'ભાવ' કહેવાય. એવી આનંદની પ્રગટતી જતી વૃત્તિને તમે કંજૂસના ધનની જેમ સાચવી સાચવીને સાધનના અભ્યાસમાં જ વાપર્યા કરશો, તો આપણું એ સાધનધન–સાધનામૂડી–એવડાતી ને સેવડાતી જશે. જો તેમ નહિ કરીશું તો નદીનાં પૂરનાં પાણીને નહેરો મારફત ખેતરોમાં વાળવાને બદલે નકામું વહી જવા દેવા જેવું થશે; એટલું જ નહિ પણ પૂર ઊતરી જતાં જે ઓટ (ભાવની) થશે તે સહેવી મુશ્કેલ પડશે, અને પાછા પડવાપણું થવાનું. ભાવ-ના ઉપયોગથી ભાવની બઢતી થાય છે. પણ તેવી ઊપજતી આનંદની વૃત્તિનો ઉપભોગ

કર્યા કરવાથી તો ભાવમાં ક્ષતિ જન્મે છે. સાધનામય જીવનમાં કોઈને કોઈવાર આવું, તો બન્યા કરે છે. પરંતુ એ જેટલું ઓછું બને તેટલું ઉત્તમ. તમને આનંદની વૃત્તિ હવે રહે છે, તેથી તો રાજી જ થાઉંને? પરંતુ આ પ્રકારના નિમિત્તભાવે તમારા પ્રગટતા તેવા સ્મરણને પ્રાર્થનાભાવે શ્રીભગવાનના ચરણકમળમાં હું તો નિત્ય સમર્પણ કર્યા કરું છું કે જેથી એ પ્રાર્થનાભાવની અસર મોડીવહેલી પણ તમારા પર પડવાની હોય તો પડી શકે.

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૧૪–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(મંદાક્રાંતા)

હૈયે મારે દુખરણ પ્રભુ, તું ચલાવ્યા કરે છે,
ને એને તેં કચરી કચરી લોટ જેવું કર્યું છે;
તોયે જંપી જરીય ઠરવા બેસી રહેવા ન દે છે,
કે ઉત્પાતો જગવી જગવી તું સતાવ્યા કરે છે.

☆ ☆ ☆

હંમેશાં મેં પ્રભુ, તુજ થવા સર્વ હર્ષે દીધું છે,
કૈયે મારી દખલ જરીયે ક્યાંય આણી નથી મેં;
થાતું જેવું જ્યમ હતું પ્રભુ, તેમ થાવા દીધું છે,
સાક્ષી થૈને જરૂર બન્યું મેં નિત્ય જોયા કર્યું છે.

☆ ☆ ☆

ઊંડું ઊંડું રડી રડી મરું તોય ના સાંભળે તું,
હૈયું આખું ટળવળી મરે, તોય ના ધ્યાન દે તું;
પાંયે તારે પડી કરગરું તોય સામું ન જોતો,
યાચી યાચી મરી જઉં અને તોય ના પાર આવ્યો.

હૈયે મારે ધીરજ નહિ છે, હામ ખૂટી ગઈ છે
સ્હેવા આવાં નિત નિત નવાં દુઃખ, તું જે મને દે;
તોયે શાથી તુજ ઉપરની આશ ના કૈં છૂટે છે!
હૈયે શ્રદ્ધા તુજ ઉપરની કેમયે ના ઘટે છે.

(વસંતતિલકા)

આનંદ, પ્રેમ, રસ, ભાવ મહીં નવાઈ
કૈં શક્તિ ઉર પ્રગટયા કરજો સદાયે;
એ શક્તિનો હૃદપ્રવાહ વહ્યા કરો, ને
સંબંધ સૌ ઉપર ઉર રહી શકાજો!

લગની

જેમ જેમ જીવનની સાધનામાં આપણે રત–એકતાર–થતા જઈશું, અને તેવા પ્રકારની લગનીનો ભાવ પ્રકૃતિ ને સ્વભાવમાં વણાઈ જઈ તેનું એક અંગ બનશે એટલેકે તે આપમેળે રહ્યા કરશે, તેમ તેમ આ પરત્વેની ઇચ્છાશક્તિનું પ્રબળપણું, સર્વ સંબંધોથી પર થવાપણું, સંબંધોની સપાટીથી ઊંચે રહેવાપણું, તેમ જ વહેવારમાં રહેવાતાં છતાં ને એમાં ચિત્ત હોવા છતાં એમાં ગૌણભાવે પ્રવૃત્તિ રહે, કર્મ તો જોકે કુશળતાભર્યાં થયાં કરે, તેમ છતાં તેમાં પહેલાંના જેવી આસક્તિ ન પ્રગટે અને પ્રધાનપણે જીવનવિકાસ પરત્વેની ભાવનામાં જ આપણું દિલ રમ્યા કરતું હોય એવું અનુભવ્યા જઈશું.

લીલ બાઝવા ન દો

'A rolling stone gathers no moss.'

'સતત ગબડયા કરતા પથ્થરને લીલ બાઝતી નથી', એને આ અર્થમાં ઘટાવું છું: જો આપણે ગબડતા જતા પથ્થર જેવા–નહિ કે જડ, પડી રહેલા પથ્થર જેવા–બની ગયેલા હોઈશું તો

moss–લીલ–એટલેકે આધ્યાત્મિક જીવન સિવાયની બીજી રાગ-મોહાદિક વૃત્તિની લીલ આપણને બાઝી શકશે નહિ.* 'મનને'માં લખ્યું છે તેમ:–

તને કામ તારાની ચિંતા નહીં જો,
તને તે પરે પ્રેમ ના ઉદ્ભવે જો,
તને ખંત ને હોંશ કૈં જો ન થાય,
બધો વ્યર્થ તારો પછી પુરુષાર્થ.

લગનીની પારાશીશી

એટલે, આમ આપણી પ્રગટતી જતી ભાવનામાં ઉત્તરોત્તરપણે ઉત્સાહ, ખંત, હોંશ એવું બધું પુરુષાર્થ માટે ને પુરુષાર્થ દ્વારા જો પ્રગટયાં કરતું ન અનુભવી શકાય તો સમજવું કે જીવનવિકાસ પરત્વેની તમન્નાની કક્ષા એટલી ધગધગતી ને ઉચ્ચ નથી, અને એથી આપણને સમજાશે કે આપણામાં આ માર્ગ પરત્વેની સાચી લગની હજી લાગેલી નથી.

વૃત્તિનો સદુપયોગ

આનંદની વૃત્તિ વચમાં વચમાં જે જન્મે છે, તે જો બીજા વિષયોમાં, સંબંધોમાં, વાતચીતમાં, કર્મોમાં ખરચાઈ જાય તો સાધનામાં એટલી ઊણપ રહ્યા કરવાની છે, તે નક્કી જાણજો. જીવનમાં રહેલી સર્વ કંઈ શક્તિ સાધનાના કામમાં જ લાગી જતી જોઈશે, ને તે પણ એકાગ્રપણે ને કેંદ્રિતપણે.

★

* આ ભાવના લેખકની 'તુજ ચરણે' પુસ્તિકામાં નીચેની લીટીમાં આકાર પ્રગટ થઈ છે: થાતું કૃપા થકી બીજું, જેમ મેઘ રેડું.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૪–૩–૪૦..

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારી કૃપાનજર હું પર રાખજે તું,
ના વાંછતો અવર કૈં, બસ એ જ માગું;
ને રાખજે શરણમાં પદપંકજે તું,
ત્યાંથી મને કરીશ ના અળગો જરી તું.

☆ ☆ ☆

તું–પ્રેમમાંહીં રમશે મનમત્સ્ય ક્યારે?
ભાળીશ એ પરમ હું દિન બાપ, ક્યારે?
ને ગૂંજશે ભ્રમર–બુદ્ધિ પદે તમારે
ક્યારે પ્રભુ, તું પૂરશે મુજ કોડ સૌ તે?

☆ ☆ ☆

બેઠો છું દ્વાર તુજ શીર્ષ લઈ કરે હું,
છો પ્રાણ જાય, પરવા કંઈ ના ધરું હું!
ના થાકતો રડવું સાંભળી મારું શું તું?
શ્રદ્ધા, છતાંય પિગળાવીશ નિશ્ચયે હું.

☆ ☆ ☆

મારું બધું ઋણ શિરેથી ઉતારજે તું,
ને બંધનો મુજ બધાં પ્રભુ, કાપજે તું;
તારા નશા મહિં થવું ચકચૂર પૂરું,
એવો મને બનવ મસ્ત તું ભક્ત તોરો.

☆ ☆ ☆

‘દે સાથ છેવટ તણો પ્રભુ, એકલો તું’
જાણી હૃદે ત્યમ ઢળ્યો તુજ પાદમાં હું;

હંકારજે જીવનનું પ્રભુ, નાવ સીધું,
ને હેમખેમ, ભવપાર ઉતારજે તું.

જીવનકાર્યની સમજણ

તમારી કવિતામાં લખેલા ભાવ પ્રમાણે બધી પ્રગટેલી પરિસ્થિતિમાં પૂરેપૂરા તટસ્થ રહી શકાયું, તો અંતરમાં જ લીન રહી શકો ને 'તત્ત્વામૃત' ચાખ્યા કરવાનું રાખી તેનો ઉપયોગ સાધનાનો ભાવ બઢાવવામાં કર્યા કરી તેની સુવાસ તો પ્રભુને ચરણે સોંપી દઈ એના યંત્ર થઈ જવાય, અને તે પછી પણ તેના હેતુરૂપી માળાના મણકા થઈ જવાય તો જીવનકાર્ય પૂરું થયું ગણાય. તેવું ન થવાય ત્યાં સુધી બધું જ કાચું ગણવાનું છે.

—, કાવ્યની કળા

પરંતુ હકીકત તો એમ છે કે કાવ્યમાં અમુક ભાવ પ્રગટ થાય તેવા ભાવમાં તે કાવ્ય લખનાર તેટલા કાળ પૂરતો પણ પૂરેપૂરો તરબોળ સાધારણ રીતે રહેતો હોતો નથી. એના સત્ત્વ કે આધાર કે જીવકોષનું એકાદ અંગનું સ્ફુરણ માત્ર તે પળે તેનામાં પ્રગટેલું હોય છે. દાખલા તરીકે કોઈ કાવ્યના સર્જન વખતે હૃદયની લાગણી તે કાવ્યના ભાવથી ભરેલી હોય અથવા બુદ્ધિની કલ્પનાના ઉત્કટ આવેશ ને આવેગને કારણે હોય અથવા તો તે બંને હોય તેમ છતાં તેનું સત્ત્વ કે આધાર—એટલે કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ તથા શરીર—એ બધું જ કંઈ એ ભાવમય તે કાળ પૂરતું પણ પ્રગટેલું હોતું નથી. પવનનો એક સપાટો આવે અને ઝાડનાં ડાળાંપાંખડાં હાલી ઊઠે અને પાછો એ ચાલ્યો જાય ત્યારપછી વૃક્ષ પાછું પોતાની અસલ સ્થિતિમાં પ્રગટી જાય ને પવનની બીજી કશી અસર ટકેલી તે વૃક્ષને તો ન જણાય. લગભગ તેવું ઊર્મિભરી કવિતાનું તેના લખનારને થાય છે એમ કહેવામાં બહુ અતિશયોક્તિ નથી.

ગીતનો ભાવ જીવનમાં પ્રસરાવો

પ્રાર્થનાગીતોમાં પ્રગટેલો ભાવ તેથી ઉપયોગનો નથી એવું મારું કહેવું નથી; પણ એટલું તો ખરું જ કે એવા ભાવને આપણે સમજીસમજીને સાધનના અભ્યાસમાં પ્રગટાવ્યા કરવાનો છે. આપણે તો એટલું જોવાનું છે કે એવો પ્રાર્થનાગીતનો ભાવ જીવનમાંનાં અંતરનાં મનાદિ કરણમાં કેટલો પ્રસરે છે ને કેટલું ઘર ઘાલે છે, એટલે સ્થાયીભાવ રૂપે તેમાં કેટલે અંશે સ્થિર થાય છે. બાકી તો બાળક સાબુના પાણીમાંથી પરપોટા રચે છે ને ઉરાડે છે, તે કેવા સુંદર લાગે છે! છતાં પણ તે કેવા ક્ષણિક હોય છે! તેવી રીતે પ્રાર્થનાકાવ્યો ભલે સુંદર પ્રગટે, પણ પેલા પરપોટાની માફક ઊડી જાય અને જીવનને સ્પર્શ નહિ કરે તો તેવી પ્રગટેલી કવિતા જીવનને માટે બહુ ઉપયોગની નથી એમ મારું માનવું છે.

આંતરિક ભૂમિકાનું જ મહત્ત્વ

કવિ તેવી પળે કોઈ ઉચ્ચ પ્રકારની ભૂમિકામાં કલ્પનાથી કે લાગણીથી પ્રગટી જાય છે ને ખાસ કરીને તો તેનામાં ભાવને વ્યક્ત કરવાની એક જુદી જ કળા હોવાથી તેમાંથી કાવ્ય નીપજે છે; પરંતુ તે કવિની પોતાની આંતરિક ભૂમિકા જો ઊંચા પ્રકારની જીવંત હોય, તો જ ઘણી સ્થાયી અસર કરે છે ને તેનું જીવન પણ ઊંચું થવામાં ભારે સહાયરૂપ પણ થાય છે. કાવ્ય રચવાની કળા કુદરતી શક્તિ છે, પણ તેનો સદુપયોગ જીવન પ્રગટાવવામાં થવો જોઈએ, એવો જીવતો ખ્યાલ તમને પ્રગટે તેટલા માટે જ આ બધું લખ્યું છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૫-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

ઝોળી લઈ હું તુજ દ્વાર પ્રભુ, ઊભો છું;
ભિખારી-યોગ્ય મુજ કૈં પ્રભુ, નાખજે તું;

કૈં ખૂટશે ન તુજ તેથી કૃપા-ખજાનો
તો નાખજે કંઈક, જો ગમતું તને હો.

આ તે કયું નગર? દેશ હશે કયો આ?
આવી ચઢ્યો હઈશ કેવી રીત અહીંઆ?
મારું હશે વતન ક્યાં, વળી ક્યાં જવાનું?
એમાંનું કાંઈ લગીરે પ્રભુ, હું ન જાણું.

ક્યાં પ્રાણવલ્લભ પ્રભુ, વસતો હશે, કહો!
પાડું બૂમો, જગત-લોક! મને બતાવો;
જે માગશો, દઈશ દામ જરૂર, તો કહો,
સંતાયલો કહીં હશે? ઝટ બાપ, બોલો.

(મંદાક્રાન્તા)

હૈયું મારું સહન કરવા બાપ, ના સાવ પાડે,
કે કે જે તું મુજ પર હવે તો વિચારી તું જોજે;
આથી સ્હેજે અદકું સહ્યું ના હું-થકી કાંઈ જાશે,
હાવાં મારે સહન કરવે આપ આવી રહ્યું છે.

મારું સહેજે તુજ પર પ્રભુ, ખાસ્સું કૈં હતે જો,
દેખાડ્યું, મેં નિજનું ય હતે પાણી શા! તો તને તો;
છે કેંગે ના મુજ કર કર્યું એ જ વાંસા વાદા છે,
બોલ્યાચાલ્યા વિણુ કંઈ પ્રભુ, જો તું કંઈ, સાહું રે.

જન્મારાનો જરૂર પ્રભુ, જો એક તો હું દુખી છું,
તો શા કાજે વળી તપવતો તું હશે રાંકને હું ?
કર્મે નિત્યે દુખ ગરીબને શું જડેલું જ હોયે ?
ના જાણું હું નવ કળી શકું હેતુ તારો પ્રભુ, તે.

બીજાનું મૂલ્યાંકન

જગતના સર્વ સંબંધોમાં, પ્રસંગોમાં, વર્તનમાં આત્મલક્ષી રહ્યા કરવાનું છે. એ રીતે બધાં પરત્વે જ્ઞાનભાનપૂર્વક જીવાયાં કરાય તો જ ઉત્તમ. માનવીની પાસે–દરેકની પાસે–પોતાનું એક અલગ ધોરણ, માપપટ્ટી, હોય છે ને તેના વડે તેના સર્વ સંબંધીઓને તે માપે છે, ને કોઈને 'સારો' ને કોઈને 'નરસો' ગણે છે. આમ એકને કોઈ માનવી સારો લાગતો હોય, પણ બીજાને તે જ માનવી ખરાબ લાગે છે, એમ આપણે વહેવારમાં જોઈએ છીએ. એટલે આવા પ્રકારનું ખાસ કોઈ એક ધોરણ આપણે રાખવાનું નથી. આવું ધોરણ બહુ કાચા અને મલમિશ્રિત મનથી અને અધકચરી બુદ્ધિના વલણથી ઘડાયેલું હોવાથી તે ઘણું સંકુચિત અને આધાર ન રાખવા લાયક હોય છે. એટલે એવા માપથી કોઈનું મૂલ્યાંકન કરવું તે બિલકુલ યોગ્ય નથી. યોગ્ય નથી એટલું જ નહિ પણ તેમ કરવામાં આપણી જ મોટી ખોડ છે. ઈશુ ભગવાને કહ્યું છે કે 'Judge not that ye be not judged.' 'કોઈનુંયે મૂલ્યાંકન કરવા બેસશો નહિ, નહિતર તમારું જ મૂલ્યાંકન થઈ જશે' તે નક્કી જાણજો.

સદ્ભાવભર્યું જ વર્તન

એવું મૂલ્યાંકન કરવાથી માનવીને બીજા પ્રત્યે ગમા–અણગમાની વૃત્તિ પ્રગટે છે. એટલે ઉત્તમ રીત આપણા માટે તો એ છે કે કોઈના વિષે પણ આપણા મનમાં કશું ન ઉદ્ભવે ને ઉદ્ભવે તો તેની

અયોગ્યતા સમજી લઈને તેવું જે કંઈક ઉદ્ભવેલું હોય તેને આપણામાં ઘર કરવા ન દઈએ. આથી દિલનો પ્રેમભાવ મુક્તપણે સર્વ કોઈને માટે વહેવા માંડશે. કોઈક એક માનવી બીજાંને ભલેને ખરાબ લાગતો હોય તોપણ આપણે તો સંપૂર્ણ પ્રેમભાવથી તેની સાથે વર્તીશું. બીજાં આપણી સાથે તેવા ભાવથી વર્તે કે ન વર્તે, તોપણ આપણા પોતાના વિકાસના હેતુના કારણે પ્રેરાઈને આપણે તો બધાં સાથે એકમાત્ર સદ્ભાવથી પ્રેરાઈને વર્તવાનો જીવતોજાગતો ખ્યાલ પ્રગટાવવાનો છે. 'ખ્યાલ' શબ્દ ખોટો છે. ખ્યાલ નહિ પરંતુ 'ભાવ' પ્રગટાવવાનો છે એવો અર્થ સમજશો. જેમ જેમ આપણા અંતરના આવા સદ્ભાવનું વર્તુલ વિશેષ ને વિશેષ જ્ઞાન-પૂર્વક વિસ્તાર પામતું જશે, તેમ તેમ બધા જીવ પરત્વેની ગમા-અણગમાની આપણી વૃત્તિઓ મોળી પડતી જવાની અને તેમના તેમના પરત્વેના રાગદ્વેષ પણ મોળા થતા જતા આપણે અનુભવી શકીશું. જીવમાત્ર પરત્વેના પ્રગટેલા સદ્ભાવનું તે પ્રત્યક્ષ લક્ષણ છે. જે કંઈ પ્રગટે તે તેના લક્ષણ વડે પારખવાની કળા આપણે શીખવાની ખાસ જરૂર છે.

જાતને તો ઓળખો !

આપણે આપણી જાતને જ યોગ્ય રીતે હજી ઓળખી શકતા નથી. આપણામાં કેટકેટલું ભરેલું પડેલું છે, કેવી કેવી અધમતા પણ હોય છે, તેની સમજણ તો માનવીને આ માર્ગે આગળ જતાં જતાં જે આંતરદર્શન થતું રહે છે તેમાંથી પ્રગટે છે. એટલે આમ આપણને જ આપણે જ્યાં યોગ્ય રીતે જાણતા હોતા નથી, ત્યાં બીજાંને તો કેવી રીતે જાણી શકીએ? માટે આપણે બીજાં માટે મત બાંધી દેવાનું પ્રયત્ન કરી કરીને છોડી દેવાનું રાખવું.

ઊર્મિનો સ્મરણભાવમાં સદુપયોગ

પ્રિય સ્વજનને બોલાવતાં કે તેનું સ્મરણ પ્રગટતાં દિલમાં એક પ્રકારની ઊર્મિ પ્રગટે છે. તે પ્રગટાવવામાં કશો કોઈ જાતનો

પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. તેવી આનંદની લાગણી જો પ્રગટે તો એટલું ધન આપણને મળ્યું; તે મૂડીને સ્મરણના ભાવમાં સહજ-મેળે જ સદુપયોગ કર્યા કરવાનું બને તો એનો ભાવ વિશેષ ને વિશેષ ગાઢો બને છે.

સ્મરણમાં ભાવના પ્રગટાવવાને કાજે થોડેથોડે અંતરે પોતાને બહુ જ પ્રિય લાગતું હોય એવું પ્રાર્થનાભજન ગાવું. એવા ભાવથી તે કાળે કરેલા પ્રાર્થનાભજનથી એક પ્રકારની ઊર્મિભાવના પ્રગટશે ને તેવી ઊર્મિભાવનાનો ઉપયોગ સ્મરણમાં લેવાથી સ્મરણ પણ રસીલું બનશે. સ્મરણમાં ભાવોર્મિનો કેમ ઉપયોગ કર્યા કરવો તે આપણે પ્રયોગ કરીકરીને શીખવાનું છે. સ્મરણ ભાવભીનું કેમ કરીને થયા કરે તેનું સતત લક્ષ રાખ્યા કરવાનું છે.

લાગણી અને ભાવના

લાગણી અને ભાવના એ જુદી વસ્તુ છે. લાગણી એ જીવદશાની સ્થિતિમાંથી પ્રગટતી વૃત્તિ છે, જ્યારે ભાવના એ જીવદશાની સ્થિતિને ઉચ્ચતર કક્ષામાં પ્રગટાવવાનું સાધન છે અથવા તો તે પરત્વે પ્રેરાવનાર સાધન પણ છે. એટલે લાગણી જ્યારે પ્રગટે ત્યારે તેમાં તણાઈ ન જતાં તેનો પણ ઉપયોગ સ્મરણ, પ્રાર્થના કે ભજનમાં કર્યા કરવો.

પાપનું પ્રક્ષાલન

તમને ધ્યાનમાં હરિનો અર્થ સૂઝ્યો કે 'પાપને હરનાર તે હરિ.' એ અર્થના ભાવનું પારાયણ ધ્યાનમાં કે સ્મરણમાં કરવાનું નથી. બીજા કોઈ વખતમાં જરૂર કરી શકાય. ધ્યાનમાં ને સ્મરણમાં તેમ ન કરવાનું કહું છું તેનું કારણ તો એ કે હરિનો એકલો એકમાત્ર તે જ ગુણ છે એવું કશું નથી. આથી કરીને તમે જો હરિનો ભાવાર્થ સૂઝ્યો છે તેવા ભાવની ધારણા સ્મરણમાં રાખ્યા કરીએ તો હરિના તત્ત્વને સંકુચિત અર્થમાં લઈ લીધું ગણાય. આપણે આપણા પાપને 'હે હરિ! તું હરી લે,' એવી પ્રાર્થના કરીએ તે પણ યોગ્ય

નથી. કારણકે એ પોતે કર્મને પ્રેરનાર કારણ છે, કર્મ પણ છે, કર્મનો કાયદો પણ છે ને કર્મનું પરિણામ પણ છે. અને જો આ સમજણ સાચી હોય તો આપણે કંઈ કશાથી ભાગી છૂટવાનું કરીએ, અથવા તો તેનાથી બચી જવાને માટે પ્રાર્થના કરીએ તો તેમ બની શકતું હોતું નથી. તેવાં તેવાં કર્મને redeem થયા કરવાને માટે—કર્મનું પ્રક્ષાલન થવાને માટે—સંપૂર્ણ સમતાથી, શાંતિથી, પ્રસન્નતાથી તે તે કર્મને સ્વીકારી પ્રેમભાવે ઉમળકાથી તે વેઠ્યા * કરીએ તો તેનું પ્રક્ષાલન આપમેળે પૂરેપૂરું થઈ જાય છે.

નીરવતા

સમર્પણનું જ્ઞાન ને ભાન તો પળેપળ રાખવું એ સાધનાના ભાવમાં ઘણુંઘણું જરૂરતું છે. સમર્પણનો ભાવ રોજબરોજની દિનચર્યામાં જો ઓતપ્રોત થવા માંડે તો તેમાંથી જે એકાગ્રતાની અને ભાવનાની શક્તિ પ્રગટે છે, તે આપણામાં અંતર્મુખતા પ્રગટાવવાને બહુ જ મદદગાર બની શકે છે. તે પછીથી તેવો ભાવ નિત્યનાં કર્મવહેવારમાં પણ રહી શકતો અનુભવી શકીશું ને આવી સ્થિતિ પ્રગટતાં નિત્યના નિયમ પ્રમાણે થતા રહેતા ધ્યાનમાં આપણને ઘણી મદદ મળે છે. ધ્યાનની અસરથી મંતવ્યો, આગ્રહો, સમજણો, મૂલ્યાંકનો, દૃષ્ટિબિંદુઓ વગેરે વગેરે પ્રગટતાં આપણને તટસ્થ રહી શકવાની કળા પ્રાપ્ત થતી હોય છે. એવા પ્રકારનો જ્ઞાનમૂલક અભ્યાસ દૃઢ થતાં થતાં ઉપરનું તેવું બધું પ્રગટતું પણ હોતું નથી. આપણાં મનાદિકરણ એ પ્રમાણે જ્યારે વર્તતાં હોતાં નથી, ત્યારે જ નીરવતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાની શક્યતા હોય છે. ધ્યાનના રોજબરોજના અભ્યાસની ઉત્કટતાના કારણે થોડીક વેળા એવી સ્થિતિ ઓછીવત્તી કદાચ પ્રગટે, પણ તે રોજબરોજના વહેવારમાં સાચેસાચી નીરવતા પ્રગટાવી શકતી નથી. એવી સંપૂર્ણ ભાવાત્મક ને ચેતનાત્મક નીરવતા,

* પ્રેમભક્તિભાવે પ્રભુની પ્રસાદી સમજી તે અંતરમાં અંતરથી સ્વીકારી લઈએ.

અનાદિ કરણમાં પ્રગટ્યા વિના ચૈતનનો અનુભવ થવો કદાપિ પણ શક્ય નથી.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૬-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

ના જન્મ સાર્થક થતો મુજ રાંકનો જો!
એળે જતો સમય વીતી બધો જ મારો;
ના જ્યાં સુધી જીવનનું મુજ ધ્યેય લાધે,
આ વિશ્વમાંહિ મુજને બધું વ્યર્થ લાગે.

તું આવશે મુજ ઘરે દિન એક નક્કી,
તૈયારીઓ કરી મૂકું તુજ માટે શી શી?
હું હાય! નિર્ધન પ્રભુ, હીણ સાધનોથી,
કેવું કરી શકીશ સ્વાગત તારું? શાથી?

આળોટું હું જમીનની પર? કે રડું હું?
હૈયું ચીરું હું મુજ? કે શિર ફોડી નાખું?
ઉદ્વેગ દૂર કરવા દિલનો કરું શું?
કહેની, ઉપાય લઉં શું હું નચિંત થાઉં?

શાંતિ સરિત્સલિલમાં પ્રભુ, ડૂબકું છે,
એના અગાધ જળમાં વળી ન્હાવું મારે;
ધક્કા કૃપાથી હડસેલી તહીં મને દે,
કે બ્હાર ના નીકળી હું શકું કોઈ વારે:

વિદ્યા વશીકરણું છે તુજ પાસ જેથી,
મારાં હરી હૃદય લે મન, ચિત્ત, બુદ્ધિ;
નાખી મને ભુરકી દે પ્રભુ, એવી કે તું,
તારે રહું વશ, કરું કહ્યું એક તારું.

તું ના લહે દરદ કાળજડાનું મારું,
શું એટલો પ્રણય કેળવી ના શક્યો છું?
તો રૂપ હું ધરીશ જાદુ-ભર્યું રસીલું,
જોયા કરીશ પ્રભુ, કે મુજ આંખથી તું.

ધ્યાન અને રોજનું જીવન

ધ્યાનના પ્રકારોમાં એક બીજાનો ખીચડો ન કરી દેવો. જીવન-વિકાસ પરત્વેની સાધનાનો ભાવ પ્રગટાવવામાં અને તેને જીવંતો રાખવામાં અનેક પ્રકારનાં જેમ સાધન છે, તેમ ધ્યાન પણ એક સાધન છે. ધ્યાનમાં જે તટસ્થતા, સમતા, ધૈર્ય, શાંતિ, પ્રસન્નતા પ્રગટતાં હોય છે તે તે બધું આપણે નિત્યનાં રોજબરોજનાં વ્યવહારવર્તનમાં સમજીસમજીને પ્રગટાવ્યા કરીશું, તો ધ્યાન ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારનું પ્રગટ્યા કરવાનું. સવારમાં અમુક નિશ્ચિત સમયે અમુક સમય સુધી ધ્યાન કર્યું એટલે બસ પત્યું, એવા ધ્યાનનો જીવનવિકાસની સાધનામાં કશો અર્થ સરતો નથી. સામાન્ય રીતે લોક તો જીવનના ભાગલા પાડી નાખે છે. પણ તે બિલકુલ યોગ્ય નથી. ઊલટું સંપૂર્ણ અયોગ્ય છે. જો ધ્યાનમાં ભાવ પ્રગટેલો હોય તો તેની અસર થોડીઘણી પણ આધારમાં પ્રગટેલી અનુભવાય ને તે અસર વિચાર, વાણી, વર્તનમાં પ્રગટ્યા કરતી લાગે. એવી રીતે ધ્યાનમાંથી પ્રગટતા જતા પરિણામનો સમજીસમજીને ઉપયોગ થયા કરે, તો સાધન સમયના જીવનની અને તે પછીના જીવનમાં એક જીવન્ત ભાવનાની સાંકળ પ્રગટેલી આપણે અનુભવી શકીશું. બાકી

તો અમુક સમયે સાધનાનું કોઈક સાધન કરીએ, ને બાકીના બીજા બધા જ સમયમાં આડુંઅવળું ગમે તેમ વર્તીએ ,ને યદ્વાતદ્વાપણું તેમાં ચાલુ રહ્યા કરતું હોય તો તેથી કરીને તો ઊલટી ભાવનામાં ઘણી ઘણી ક્ષતિ પ્રગટે છે. એવું જો બન્યા કરતું હોય તો ધ્યાનમાં સાધનના અભ્યાસમાં તન્મય થવાની શક્યતા મુદ્દલે હોતી નથી, અથવા તો પ્રગટી શકતી નથી એવો મારો તો અનુભવ છે.

સ્મરણમાં અને ભાવનામાં અખંડતા

પ્રભુકૃપાથી જ્યારે સ્મરણમાં મને અખંડતા, સળંગતા પ્રગટેલી ન હતી, અને દિવસના ઘણા કલાકો સુધી જ્યારે સ્મરણ પ્રગટેલું રહેતું ન હતું, તે તે વેળા તે સિવાયના જીવનના બીજા ગાળામાં જે જે વૃત્તિઓ, વિચારો ઊઠતાં, તેનાથી કરીને મને પોતાને મારી ભાવનાનું સ્ખલન થતું વારંવાર અનુભવાતું હતું. જેમ જેમ સ્મરણભાવનામાં સળંગતા પ્રગટી જવા માંડી અથવા તો દિવસના ૧૪–૧૫ કલાક સ્મરણભાવના પ્રગટવા માંડી તે પછીના ગાળામાં ભાવનાનું જોશ ઓર અનેરા ભાવનું પ્રગટતું. સ્મરણની ભાવના અખંડ અને સરળ પ્રગટે છે, ત્યારે પણ એટલેકે તેવી ભૂમિકામાં પણ ભાવનાની સળંગતા કંઈ પ્રગટી ગયેલી હોતી નથી. સ્મરણમાં અખંડતા ને સળંગતા પ્રગટ્યા પછીથી ભાવનામાં કેમ કરીને અખંડતા ને સળંગતા જીવતીજાગતી પળેપળ તેના ઉત્કટ પ્રમાણમાં ઝળહળ્યા કરે તેનું ભાન પ્રભુકૃપાથી મને પ્રગટતું. સ્મરણમાં સળંગતા જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે ભાવનાને પ્રગટાવવામાં ઝાઝી કશી મહેનત પડતી નથી. પ્રત્યેક કંઈ જે તે કરવામાં ભાવનાના બળથી તે થયા કરે એવો ખ્યાલ આપમેળે પ્રગટે છે, ને કોઈક વાર તેવું થતું હોતું નથી તો તુરત જાગી પણ જવાય છે. આવી રીતે ભાવનાનો એક યજ્ઞ પ્રગટ્યા કરે છે ને તે પછીથી તેમાં પણ સળંગતા પ્રગટવા માંડે છે.

જીવનયોગ

આ બધું લખવાનો હેતુ તો એ છે કે ધ્યાનનો હેતુ અથવા તો સાધનના અભ્યાસનો હેતુ, તેવા સાધનના અભ્યાસ સિવાયના જીવનના બીજા ગાળામાં તે તે પ્રકારના સાધનની ભાવનાને સળંગપણે પ્રગટાવવામાં રહેલો છે. આમ જો થયા કરે, તો જ જીવનમાં ભાવનાની એકતારતા ને એકતાનતા પ્રગટી શકે. ને તો જ ભાવનામાં સળંગતા પ્રગટી શકે. સાધન કરતી વખતે ભાવના પ્રગટે ને તેના સિવાયના જીવનના બીજા ગાળામાં ભાવનાનું જો ખૂન થયા કરે, તો પછી આ બંને પરસ્પર વિસંવાદી રીતથી ભાવનામાં એક એવા પ્રકારની ક્ષતિ પ્રગટે છે કે જેથી ભાવનાનો ઉચ્છેદ જ થયા કરતો હોય છે. તેથી સાધકે સાધનાના જુદા જુદા પ્રકારના સાધનના અભ્યાસમાં જેટલું મહત્ત્વનું લક્ષ આપવાનું છે, તેનાથીયે વિશેષ લક્ષ અને વિશેષ ચેતનવંતું લક્ષ રોજબરોજનાં થતાં રહેતાં વર્તનવહેવારમાં રાખ્યા કરવાનું છે ને એના પરત્વેનો તેનો વિશેષ જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો ઝોક પૂરેપૂરો વળી ગયેલો હોવો જોઈશે. જો આવું બનવાનું ન થયા કરતું હોય તો ધ્યાનનો કે એવા બીજા કોઈ સાધનના અભ્યાસનો કશો અર્થ નથી. આ માર્ગને તો હું એક પ્રત્યક્ષ જીવનસાધનાનો માર્ગ ગણું છું, ને તેથી જ એને 'જીવનયોગ' કહું છું.

સાક્ષીભાવ

ધ્યાનથી સાક્ષીભાવની ભાવના કેળવાતી જતી હોય છે. અને તેવો સાક્ષીભાવ આપણા રોજબરોજના વર્તનવહેવારમાં પ્રગટ્યા કરે તેનું ભાન પણ રાખવાનું છે. જો તેમ થયા કરતું હોય ને એવો અભ્યાસ લાંબા ગાળા સુધી જો થયા કરેલો હોય, તો જ આપણે જે તે કંઈ ઊપજશે, તેનાથી નોખા રહી શકવાની કે થઈ શકવાની કળા અને શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકવાના છીએ. વેપારી જેમ વેપારમાંથી નફો

મેળવીને તેનો મૂડીમાં ઉમેરો કરે છે અને પાછો તેનાથી કરીને વધારે વેપાર ખેડે છે, તેવી રીતે આપણે કર્યા કરવાનું છે.

ધ્યાનના સમયે સ્મરણભાવની ધારણા રહે ત્યાં સુધી રહેવા દેવી. લીન થવાતાં તે જતી રહે તો જવા દેવી. તેને પકડી રાખવાનું તો કરવું જ નહિ. લીન થવાતાં થવાતાં કશું જ કે કંઈ કશાનું ભાન ન રહે અને તેમ છતાં અંતરમાં અંતરથી ભાવથી ભાવમાં સચેતન રહેવાયા કરાય તે ઘણું ઘણું જરૂરનું છે.

ત્રાટક

પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યનું ત્રાટક કરતાં કરતાં આંખ મીચાઈ જાય છે, તે જાણ્યું. આંખ તો ન જ મીચાવા દેવી. નદીના પાણીના પ્રવાહમાં બેસીને તે કરવાનું છે તે લક્ષમાં રાખજો. સૂર્યનાં કિરણોને કારણે આંખ મીચાઈ જાય તો મોંઢા ઉપર તદ્દન આરપારદર્શક એવું ઝીણું બારીક કપડું રાખીને સૂર્યની સામે પ્રાર્થનાભાવવાળું ત્રાટક કરવાનું રાખશો. આંખો મીચાઈ જવા દીધા વિના જ્યાં સુધી સહજમેળે ત્રાટક થયા કરે, ત્યાં સુધી પ્રાર્થનાભાવને દઢાવીદઢાવીને તેમ થવા દીધા કરવું ને તે થશે જ એવો આત્મવિશ્વાસ રાખ્યા કરવો.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૬-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

હું આક્રંદ કરી રહ્યો ઉર ઘણું, માથાં પછાડી મરું,
તું કેમે કરતાંય સ્હેજ પણ કૈં ના મારું માને, પ્રભુ!
'રીઝે કેમ કરી પ્રભુ' ઉર ઊંડા એના વિચારો કરું,
એમાં મગ્ન રહું, ઉકેલ પણ ના કૈં આવતો, શું કરું!

☆ ☆ ☆

ઊંડું કાળજડાનું દર્દ જઈ ક્યાં મારું રહું હું પ્રભુ!
જેથી શાંત પડું, વળે હૃદયમાં સંતોષ જેથી? પ્રભુ!

મૂંઝાઉં ઉર કેટલું! કર કૃપા, મારી ભણી જો, પ્રભુ!
તારો હાથ કૃપા તણો ધરી શિરે આરામ દેની, પ્રભુ!

વારંવાર લળી લળી નેમી તને હું પાય લાગી કહું,
ફેંકી આપ! કૃપા–કટાક્ષ સઘળાં દે કિલ્મિષો બાળી તું,
હૈયે એક જ વાંછના ફળવી દે તું એટલી હે પ્રભુ!
તારી પાસ ફરી પછી અવર ના માગીશ હું કૈં કશું.

જો કૈં આશ્રય આપથી નવ મળે બીજે પછી ક્યાં જવું!
શું એવા ગુણ ના હશે મુજ મહીં કે સહાય તું ના કરું?
મારે એક જ આશરો જગતમાં તું–એકલાનો પ્રભુ,
જીવી આશ પરે રહ્યો તુજ ઊંડી, તો પૂરજે કોડ તું.

તારે પાલવ હું પડ્યો ત્યમ છતાં નાં દર્દ પૂરું મટ્યું,
એવું ઔષધ આપ કે મૂળ થકી જાયે બળી તે બધું;
તું–જેવો ન સમર્થ વૈદ કહીંયે જાણી ઢળ્યો પાદ હું,
નિંદાશે તુજ નામ, રોગ મટશે જો ના પૂરો, તો પ્રભુ!

શેં આપે નવ લક્ષ? દુઃખદરિયે ડૂબી રહ્યો છું પ્રભુ!
પોકાર્યા કરતો તને હર ઘડી, હે રામ! હે રામ! હું;
ક્યારે પાર ઉતારશે જલધિથી પેલે કિનારે પ્રભું!
જોયા રાહ કરું હમેશ, કરશે કે સહાય તું, હે પ્રભુ!

વલવલાટ અને તલસાટ

તલસાટ અને વલવલાટ એ બેમાં ઘણોઘણો ફેર છે. તલસાટમાં ભાવનાની ઉત્તેજકતા છે ને તેનો આવેશ ને આવેગ પણ ભારે

હોય છે. તલસાટ થાય તે યોગ્ય છે ને થવો પણ જોઈએ; પરંતુ વલવલાટની વૃત્તિ તો તદ્દન અયોગ્ય છે. 'આમ કરી જોઉં કે તેમ કરી જોઉં' એ તો વલવલાટનાં લક્ષણો છે. તમારે બીજાં બધાં જ સાધનો છોડી દેવાં હોય, તો ભલે છોડી દો. ભલે કશું ન બને, પણ માત્ર જો જપ એકલો જ હૃદયમાં હૃદયથી પૂરા ભાવ સાથે કર્યા કરવાનો અભ્યાસ રાખશો અને જો તે ચાલુ જીવંત રહેશે તોયે તેટલું બસ છે ને ઉત્તમ છે. તેવા સાધનથી પણ પરિણામ તો તે જ આવવાનું છે. પરંતુ 'આ થતું નથી ને તે થતું નથી' એમ દુઃખી થયા કરી એ વિષે મનમાં આત્મવિશ્વાસ ગુમાવ્યા કરવાનું પરિણામ જે નીપજે છે, તે તો મુદ્દલે યોગ્ય નથી. જે કંઈ કરવું હોય તે કરો, પણ તે પૂરા આત્મવિશ્વાસથી કરો. ને ન કરવું હોય ને થતું ન હોય તો બધું જ છોડી દેવું તે આપણા માટે શ્રેયસ્કર છે. હા, જરૂર. એમ ભલે થાય કે આપણે ધ્યાનની આદર્શની કક્ષાનું જે માપ રાખ્યું છે ત્યાં પહોંચવાનું છે, પણ તે તો હજી યોગ્ય પ્રમાણનું થતું નથી, પરંતુ તેવું કંઈ એકદમ બની જતું નથી. એ તો માગી લે છે દીર્ઘ કાળનો સુદૃઢભાવપૂર્વકનો નિરંતર જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો અભ્યાસ. એવા અભ્યાસમાં જ્યારે નિરંતરતા પ્રગટે છે ત્યારે એવી નિરંતરતામાંથી એવા પ્રકારના સાધનનો ભાવ પ્રગટ્યા વિના રહી શકતો નથી.

"ભલેને કપાયો હશે પંથ થોડો
છતાં વેગ એમાંથી છે જન્મવાનો."

તે નક્કી માનજો. પછી શાને માટે વેવલાવેડા ને વલવલાટ?

જીવતોજાગતો પ્રયત્ન

ક્યારે ક્યારે નામસ્મરણમાં મંદતા હતી તે અહીં રહ્યે રહ્યે મારે લખવાનું હવે જરૂરતું નથી. પહેલાં અહીંથી કાગળમાં તેમ લખવાનું થતું તે બધું હેતુપૂર્વક હતું, ને તેમ ત્યારે લખતો હતો.*

* જુઓ 'જીવનસંશોધન': પાનાં ૮, ૪૦, ૬૮, ૮૪, ૧૯૪, ૨૧૩ અને ૨૪૨; 'જીવનમંડાણ': પા. ૧૧૧, ૧૧૬, ૧૪૫.

હવે મારે તેવી રીતે લખવું જરૂરતું પણ નથી. પ્રભુકૃપાથી આ જીવમાં તેવી શક્તિ છે ને તેનું સ્વજનને જ્ઞાનભાન થાય તે જરૂરતું હોવાથી તેવા હેતુની ભાવના પ્રગટાવવાને માટે પ્રભુકૃપાથી તેમ થયા કરતું. આપણને આપણા વિષે સમજ પડી જવી જોઈશે અને તેનું યોગ્ય ભાન પણ પ્રગટવું જોઈશે કે ક્યારે કેવું ધ્યાન ને સ્મરણ થયા કર્યું. જે કંઈ આ જીવ તમને લખે, તેનો પ્રેમભક્તિભાવે ઉમળકાથી જેટલો સ્વીકાર થાય ને તેમ વર્તવાનું બને, તેટલું યોગ્ય બધું થવાનું છે તે નિશ્ચયપણે જાણશો. બાકી તો

"અનુભવીએ એકલા આનંદમાં રૂહેવું રે,"

એમ સદાય આનંદમાં જ રહેવા ને જીવવા ભાવનાપૂર્વકનો જીવતોજાગતો સળંગ પ્રયત્ન આપણે કર્યા કરવાનો છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૭–૩–૪૦.

તમને રોજરોજ લખાતા કાગળમાં મારા જીવનની તે કાળની પ્રાર્થનાઓ જે લખું છું, તે પ્રાર્થનાઓનું હાર્દ તો મારાથી તે કાળે પ્રભુકૃપાથી તનતોડ જે પુરુષાર્થ થયા કરતો તેમાંથી પ્રગટતું હતું.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારી કૃપાની રજ માત્ર પ્રભું, મને દે,
જેથી થઈ શકું પવિત્ર હું રોમરોમે;
સંતાપ બાળી, મુજ સર્વ સમાવી દે તું,
તારા પદે સ્થિર બનાવ તું લક્ષ મારું.

તારા પ્રભુ, ચરણની બલિહારી ન્યારી,
રૂહેજો સદાય ઉર, એ પર જાઉં વારી;

એ એકલી મુજ મૂડી જગ રાંકની હું,
જેના વડે ભરણપોષણ હું કરું છું.

☆ ☆ ☆

વૈકુંઠનાથ, જગદીશ, મુરારી, રામ!
હે દીનબંધુ! શરણે તુજ રાખ ઠામ;
તું ગોપીકાની મનવૃત્તિ પ્રભુ, કરી દે,
હે કૃષ્ણ! મોરલી ધૂને તુજ મસ્તી દેજે.

☆ ☆ ☆

ક્યાંયે ન ચેન પડતું મુજને જરીયે,
મારા શરીર મહીં આગ બળી રહી છે;
તારા કૃપાજળ થકી પ્રભુ, હોલવી દે,
તો તો મહાન ઉપકાર કર્યો ગણાશે.

☆ ☆ ☆

કહેતાં કઠોર વચનો દિલ ચાલતું ના,
કહેવા જતાં વધુ તને દિલ કંપતું આ;
કેવી રીતે કહું તને પ્રભુ, સાંભળે કે?
મારે જરૂર તુજ કાન ઉઘાડવા છે.

નિરાશ ન થવું

તમે રોજ જે પ્રાર્થનાઓ મોકલો છો, તે પરથી પણ જોઈ શકાય છે કે હૃદયમાં ઊભરાતી લાગણીનો યોગ્ય ઉપયોગ થઈ શકતો નથી, ને મનના નચાવ્યા નાચો છો. આ જીવ ત્યાં હતો ત્યારે પણ તમને કહ્યું હતું કે 'તમે એકલું સ્મરણ કર્યા કરશો તોયે બસ છે.' પરંતુ દિલમાં તમને એમ રહ્યા કરે છે કે 'બીજાં સાધનમાં હું નબળો નીવડ્યો, વગેરે વગેરે.' તમારે કશું એવું ધારવાનો જરૂર જ નથી. તમારે જે કંઈ કરવું હોય તે પ્રેમથી કર્યા કરો. પરંતુ તે પછી

તેના ઉપરના આમ કે તેમ વિચાર કરવાનું છોડી દો. કેટલીય વાર તમે મને પૂછ્યું હતું, 'મારું ધ્યાન કેવું થયું હતું?' તોપણ તે કહેવાની સીફ ના પાડી હતી. તેમ છતાં હજી પણ એવા પ્રકારના ભ્રમણાના કૂપમાં ક્યાં સુધી ફર્યા કરશો? મારા વ્હાલા! જે કંઈ કરવાનું છે તે ઉમળકાથી કર્યા કરો. ધ્યાન પણ ન કરવાનું ફાવતું હોય તો મૂકો તેમાં પૂળો. એકલું ભાવાત્મક સ્મરણનું સાધન કંઈ નાનુંસૂનું નથી. જે કંઈ થયા કરે તે ઉમળકાથી થવા દો ને પાછું પ્રેમથી ભગવાનને સોંપ્યા કરો. કંઈક નવું અનુભવો કે નવી ભાવના, નવી સમજણ ઊગે ત્યારે તો જરૂર લખવું. સાધનની બાબતમાં તે કર્યા કરવા સિવાય બીજા વિચાર જ આપણે કરવાના નથી. અને થાય તો તે પરત્વે કશું મહત્ત્વ આપણે પ્રગટાવવાનું કે પ્રગટવા દેવાનું નથી.

આત્મલક્ષી સ્વાવલંબન

પરાવલંબી કે પરલક્ષી બનવાનું આપણું દૃષ્ટિબિંદુ નથી, આત્મલક્ષી થવાનું છે. આપણે આપણી મેળે આપણા પોતા પર આધાર રાખતા ને તે પાછી જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની નમ્રતા કેળવીકેળવીને ને રાખીને શીખવાનું રાખીએ તો કેટલું ઉત્તમ! તેવું કેટલી વાર પ્રેમથી તમને કહેલું છે! માટે હવે તો તમે પત્ર લખવાનું પણ બંધ કરો તોયે વાંધો નથી. જોકે એમ લખું તો પાછા તમે તર્ક-વિતર્કે ચઢી જશો. એટલે માત્ર મનના ઊભરા કાઢી નાખવા પૂરતા પત્ર લખવા હોય તો ભલે લખશો.

ધ્યાનમાં કાવ્યસ્ફુરણા

ધ્યાનમાં કવિતા કરવાનું કેટલીક વાર ઊગે એ સ્વાભાવિક છે કારણકે કવિતાનું ઉદ્ભવસ્થાન ઊર્મિ છે. પરંતુ કવિતા લખવાની ઊર્મિ ધ્યાનમાં પ્રગટે ત્યારે તેનો સદુપયોગ એ રીતે કરવાનો છે કે એ ઊર્મિને દિલમાં દિલથી વધારેમાં વધારે એકાગ્ર થવામાં વાપરવી.

ધ્યાન કરતી વેળાએ કવિતા લખવાની ઊર્મિ પ્રગટે, તો ધ્યાન છોડીને કવિતા લખવા બેસી ન જવું. ધ્યાન પૂરું થાય તે પછી જો તે યાદ રહે તો તે લખી લેવી, પરંતુ ધ્યાન દરમ્યાન તો નહિ જ. કયું ગૌણ અને કયું પ્રધાન તેનો વિવેક આપણે રાખવાનો છે. વળી ધ્યાનમાં સમયની ગણતરી કંઈ કશી કરવાની નથી, એ પણ મેં તમને જણાવ્યું છે. હવેથી કેટલો સમય ધ્યાન ચાલ્યું તે લખશો નહિ ને તમે પણ એની ગણતરી કરશો નહિ.

સ્વસ્થતા

'હાંફતાં હાંફતાં ત્રાટક શરૂ કર્યું.' આપણે આમ કરીએ ને પછી નાસીપાસ થઈએ તેમાં કોનો વાંક? સાધન તો તદ્દન સ્વાસ્થ્યથી, સ્થિરતાથી ને શાંતિથી કરવાનું હોય. તે વળી કંઈ આમ તે થતું હશે? જ્યાં યોગ્ય સમયે પહોંચવું હતું તો વહેલા જવું હતું અને ધારો કે મોડું પડાયું હોય તો કાં તો તે બંધ રાખવું કે કાં તો સંપૂર્ણ સ્વસ્થતા અને શાંતિ જાળવીને તે કરવું.

બીજાનું ન જોવું ને અંતર્મુખ થવું

આ જીવ પ્રતિ ભાવ આવે છે, એનાથી લાગણી, ઊર્મિ તો સ્ફુરે છે, પરંતુ એને fissipate વેરવિખેર કરી દેવાય છે. માટે તમને લખ્યું છે કે તમારે માત્ર સ્મરણભાવ ઉપર ધ્યાન રાખ્યા કરવાનું છે. બીજાનું જોયા કરવાની ટેવને સદંતર છોડી દો. નહિતર જાતે દુઃખી થયા કરશો. 'આપણે નાલાયક નીવડ્યાનું' એવા ખોટા ખ્યાલો દોડાવવાના હોય નહિ. ઊલટું એવા પ્રકારની લઘુતાગ્રંથિ (inferiority complex)માંથી મુક્ત થવાનું છે. આવી લઘુતાગ્રંથિ ઊપજવાનાં જુદાંજુદાં ઘણાં કારણો હોઈ શકે છે. બીજાંથી સાધેસાનાં સાધન સારી રીતે થઈ શકે છે એવી રીતે બીજાનું જોયા કરવાની ટેવમાંથી આપણામાં 'લઘુતાગ્રંથિ' પ્રગટાવવાની શક્યતા છે. આપણામાં પણ ચેતનવંતી પ્રાણવાન શક્તિ પ્રગટે, તો આપણે પણ તેમ કરવાને

સમર્થ છીએ, એવી ઇચ્છાશક્તિને સબળ કરવાની છે. દ્વિધાપણું આપણે નહિ છોડી શકીએ તો આપણને તે કોણ છોડાવી શકવાનું છે? હજી આપણને કોઈક અમુકના જેવા થવાની લાલસા થયા કરે છે, એને તો સમૂળગી ફગાવી દેવી પડશે. આપણે જે છીએ તેમાંથી જ દિલમાંનું ચેતનવંતુ એક જન્મવાનું ને થવાનું છે. માટે બીજા શું કે કેટલું કરે છે કે કરી શકે છે, એવા વિચાર કર્યા કરી આપણે નાસીપાસ થવાનું નથી. વળી માત્ર બહાર દેખાતા સાધનાના પ્રયત્નોથી તે માનવીની અંદરની સાધનાનું માપ ન કઢાય, તેમ તેની કક્ષાનું માપ પણ આપણાથી કાઢી શકાવાનું નથી. આપણે તે કાઢવા કે માપવા જઈએ, તો તેથી કરીને આપણને પોતાને જ અન્યાય પણ કરી બેસીએ અને તેનાથી કરી ગ્લાનિ કે નિરાશા ઊપજવાની. બીજાં પરત્વેનાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ આપણે તો સમજીસમજીને અંતર્મુખતા કેળવવામાં વાળ્યાં કરવાનાં છે. પોતે જેમ જ્યાં ઊભો હોય, ત્યાંથી આગળ જવાના હેતુથી પોતાના જ દોષોનું નિરીક્ષણ કર્યા કરી તેમાંથી મુક્ત થવાવા સારૂ આપણે તે પ્રકારના પ્રયત્નની સાથે પ્રાર્થનાના સાધનનો પણ ઉપયોગ કરવાનો છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૮-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારા પ્રભો, પ્રણયનીર તણા પ્રવાહે,
હૈયું રહે સતત તે છલકાતું નિત્યે;
તે એવી જ ચરણે મુજ પ્રાર્થના છે,
હે વાસુદેવ! ધરજે મુજ વાત કાને.

છે અંધકાર પ્રસરેલ બધે જ જ્યાં ત્યાં;
આકાશમાંય પણ છે કહિં તારલા ના;

છે દીપ ઉર, પણ કામ ન આપતો તે,
કો માર્ગદર્શક નથી, પ્રભુ, શેં જવાશે?

જ્યાં વાગશે તુજ સહેજ કૃપાટકોરો,
ત્યાં ચિત્ત, બુદ્ધિ, મન, તર્ક, ગળી જશે સૌ;
ત્યારે કહેવું, બકવું પડશે મને ના,
ભેગાં જ કામ કરશે મળી એક સૌ ત્યાં.

દેવું જ હોય, પ્રભુ, તેટલું દુઃખ દેજે,
ને જા! પ્રભુ, તું મુજ પ્રાણ નિચોવી લેજે;
જા! તું મને સુખ કદી પડવા ન દેજે,
એથી બગાડી શકશે મુજ શું વધારે?

હે નાથ! જ્યાં સકળ વિશ્વ નિભાવતો તું,
ભારે પડું પ્રભુ, તને હું જ એકલો શું?
ભૂલી જઈશ પ્રભુ, ના મુજ ભાળ લેજે,
ને સિંચજે તુજ કૃપામૃતવારિ નિત્યે.

કહેવાય જે મુજ મહીં પ્રભુ, 'હું' 'મમાદિ',
પાદે સમર્પણ તને કરવા હું ધારી
ભુંસાઈ જાઉં સમૂળો, કરું યત્ન એ હું,
પાસે જતાં ત્યમ જતું પણ ધ્યેય આઘું.

કોઈપણ ઉપાયે સ્વસ્થતા

હવે તમારે માત્ર સ્મરણભાવનું સાધન કર્યા કરવાનું છે, ને સમર્પણભાવનું તો ખરું જ. જ્ઞાનભક્તિભાવે જેટલું અંતર્મુખ થવાય

ને રહેવાય, તેટલું ઉત્તમ. પ્રાર્થનાનું સાધન તો છે જ. ધ્યાન બાબતમાં જો સ્પષ્ટ ન લખું તો વળી આપણે આડાઅવળા વિચારે ચઢી જઈશું કે આં તો vote of censure (નાલાયકીનો મત) થયો. એટલે ખાસ લખું છું કે ધ્યાનમાંથી જો જાગ્રતિ, એકાગ્રતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા, તટસ્થતા, સમતા, ધૈર્ય વગેરે પ્રકારનાં રચનાત્મક લક્ષણો ઉત્પન્ન થતાં હોય કે વધતાં હોય તો ધ્યાન કરવાનું રાખશો. પરંતુ જો એમાંથી વિચારની તુલા સ્થિર ન રાખી શકાય એવી સ્થિતિ ઊપજતી હોય, તો બહેતર છે કે એવું ધ્યાન કશું ન કરવું. જે સાધનથી કરીને તે સાધનનો હેતુ જ ફળી શકતો ન હોય અને તે સાધનથી એવી સ્થિતિ જો ન ઉત્પન્ન થતી હોય ને ઊલટી સ્થિતિમાં આપણે પરિણામ પામતા જતા હોઈએ, તો એ સાધન જ મૂકી દેવું યોગ્ય ગણાય. અથવા તો તે કરવાનાં રીત અને ભાવમાં ક્યાં આપણો દોષ છે, તે શોધી કાઢી તેને યોગ્ય રીતે કરવાની કળા પ્રાપ્ત કરવી ઘટે. સાધન પોતે ખોટું હોવાનો ઓછો સંભવ છે. સાધનને અને તેને કેવાં કેવાં યોગ્ય પગલાંથી આચરવું તે જાણી લેવું જરૂરનું ખરું, પરંતુ ડગલે ને પગલે કોઈ આપણને ચલાવ્યા કરે તેવું તો કદી કાળ કોઈનાથી બની શકવાનું નથી. આપણા પોતાનામાં એવો દિલનો ભાવ પ્રગટે છે, ત્યારે તે પ્રકારનું સાધન અજમાવાતાં આપણાથી તેમ બની શકતું હોય છે.

નિશ્ચિંતતા

આપણે વિચારોના ચગડોળે બહુ ચઢી જઈએ છીએ. એટલે પ્રથમ તો આપણે એના ઉપર કાબૂ મેળવવાનું કરવું જોઈશે. એના ઉપાય તરીકે આપણે આપણા મનને નિહાળ્યા કરવું જોઈશે. હવે તમે પત્ર લખો ત્યાં સુધી અહીંથી કશું નહિ લખાય. આમાં vote of censure (નાલાયકીનો મત) જેવું કશું નથી. માત્ર આપણે આપણી જાતને વધારે તટસ્થતાથી ઉત્તમ રીતે નિહાળી શકીએ, તેની કેળવ-

ણીને માટે આ પગલું છે. કૃપા કરીને આપણે તો સર્વ પ્રકારે નિશ્ચિંત બનવાનું છે.

પ્રેમનું સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન

આ જીવ માટે જે પ્રેમની ઊર્મિ તમને ઊઠે છે તેનો જો સાધનાની પ્રગતિમાં ઉપયોગ ન થઈ શકતો હોય, તો તેવી ઊર્મિ સાબુના ફીણના પરપોટા જેવી જ ગણાયને? પ્રેમોર્મિ તો શક્તિ છે. તે આપણું ઉત્તમ સાધન છે. ધારો કે આ જીવ માટે તમને પ્રેમની ઊર્મિ દિલમાં પ્રગટી. તો તેવા ગાળાના સમયમાં તેવા પ્રકારની જાગેલી પ્રેમની ઊર્મિથી મારામાં તમારું દિલ એકાગ્રતાથી પરોવાયેલું અનુભવાય તોપણ તે પ્રેમોર્મિનું પ્રગટેલું યથાયોગ્યપણું સમજી શકાય. કોઈકના પરત્વે પ્રગટેલી પ્રેમોર્મિ તો આપણને તેનામાં એકતાનતાથી પરોવી દઈ શકે છે. એવી દિલમાં દિલથી પ્રગટેલી પ્રેમની ભાવના તો પરસ્પરની દિલની નિકટતા પ્રગટાવે છે. એવી પ્રેમની ભાવના તો ભેદને ઘટાડે છે. આ જીવ પરત્વેની તમારામાં પ્રગટતી પ્રેમની ઊર્મિને શક્તિરૂપ સમજીને કૃપા કરીને તેનો ઉપયોગ કરવાનું આપણે લક્ષમાં લેવાનું છે.

કર્મ

આપણને અધિકાર છે માત્ર કર્મ કરવાનો; અને તે કર્મ પણ એવી રીતે કરવાનું છે કે તે કર્મ કરતી પળે મનમાં આમ કે તેમ કોઈપણ પ્રકારના દ્વિધાભાવ કે અન્યથાપણાના વિચારો પ્રગટવા ન ઘટે. કર્મને જીવનહેતુના ભાવને લક્ષમાં રાખીને કર્યા કરવાનું છે. આપણને જે કંઈ સૂઝયું છે, તે કર્યા કરીએ ને એમાં જ બધું લક્ષ ને બધી શક્તિ પરોવીએ, એટલું જ આપણે માટે યોગ્ય છે ને એ પૂરતું છે. કર્મના પરિણામને ખ્યાલમાં રાખ્યા કરવાથી તો ખોટી અધીરાઈ પ્રગટે છે ને એ તો મનની વિહ્વળતા ને ચંચળતાનું એક લક્ષણ છે. એથી કરીને તો આપણને જે જોઈએ છે, તે જ

ઊલટું વધારે ગુમાવી બેસીએ છીએ. કેમકે મનની વિહ્વળતા ને ચંચળતાના સ્વભાવને આપણે વધારે સતેજ કરવાનું રાખીએ છીએ, જ્યારે આપણો હેતુ તો મનની તુલા સ્થિર રાખવાનો છે.

ઊર્ધ્વરેતસ્

આપણે આખરે તો 'ઊર્ધ્વરેતસ્' થવાનું છે. તેવું થવાયા વિના સાધનાની આગળની ભૂમિકાઓમાં ટકી રહેવાની શક્તિ કદી કાળ પ્રગટી શકવાની નથી. સત્ત્વગુણમાં ભાવાત્મક ચેતનવંતી નિષ્ઠા પ્રગટતી જાય છે, અને તે જેમ જેમ વિકસતી જાય છે તેમ તેમ ઊર્ધ્વરેતસ્ થઈ શકાય છે. ઊર્ધ્વરેતસ્ થયા પછીની શક્તિનું માપ હાલના આપણા જીવનથી આપણને કદી આવી શકવાનું નથી. એવી અંતરનાં મૂળની શક્તિ પ્રગટ્યા વિના સર્વોચ્ચ કક્ષાની સાધના થવી અશક્ય છે. જ્યારે સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા પ્રગટે છે અને ભાવમાં ભાવથી નિરંતરતા પ્રગટે છે, તેવી સ્થિતિમાં જ ઊર્ધ્વરેતસ્ થવાપણું શક્ય છે. હજી તો આપણે કેટલાયે નકારાત્મક વિચાર, વૃત્તિ ને વલણમાં સપડાઈ જઈએ છીએ! અને તેમને ટાળી શકવાના એકધારા જીવતાજાગતા તનતોડ પ્રયત્ન કરી શકવાની પૂરી જાગ્રતિ પણ પ્રગટેલી નથી, ત્યાં દૂર, દૂર, આઘેની તે માર્ગની હકીકત લખતાં પણ મને તો સંકોચ થાય છે. આપણે સકળ પ્રકારની જીવદશાની વૃત્તિ, વિચાર ને લાગણીથી મુક્ત થવાનું છે. પહેલાં તો તેટલું થવાનું કરો! તે પણ એમનું એમ કંઈ થઈ શકવાનું નથી. તેને માટે આંતરિક શક્તિની ઘણીઘણી જરૂર છે. એવી will power (દૃઢ સંકલ્પશક્તિ)નું સાધન અંતરમાં પૂરેપૂરું જાગ્રત થયેલું હોય અને જ્યારે આપણે તેને કામમાં લેવું હોય ત્યારે તેને તેમ લઈ શકીએ, એવી જીવંતકળાની શક્તિ પ્રગટેલી અનુભવીએ, ત્યારે તેવી શક્તિના આધારે જીવદશાનાં વૃત્તિ, વિચાર ને વલણથી આપણે મુક્ત થઈ શકવાની સ્થિતિમાં પ્રગટેલા હોઈએ છીએ. પરંતુ હાલમાં તો

આપણાં મનાદિ કરણમાં એવાં કેટલાયે નકારાત્મક વલણો પ્રગટે છે અને તેની સાથે તેના આનુષંગિક વિચારોથી આપણે વિશેષ પરોવાયલા પણ થઈ જઈએ છીએ. અને તેવી પળે તેનો સામનો કરવાની જાગ્રતિ પણ પ્રગટેલી અનુભવી શકાતી નથી. વળી જે સ્મરણભાવનું નિર્દોષ, નિર્મળ, સહજ, સરળ સાધન આપણે લીધું છે, તે સાધનમાં પણ આપણે એકધારા હજી પ્રગટી શકતા નથી. તો ઊર્ધ્વરેતસ્ થવાની વાત તો શું પરંતુ નિમ્નગામી વાસનામૂલક વૃત્તિઓનું ઉન્નયન પણ આપણાથી બની શકવાનું નથી. જો જાગવું હોય તો જાગવું પડશે. જાગીને જે કોઈ સાધનના અભ્યાસમાં એકધારો મંડ્યા કરે છે, તેવાને તો મંડ્યા કરવામાં જ રસ પ્રગટે છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૯-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પધારે જો તું તો, ઉર-ઉમળકે સ્વાગત કરું,
પ્રભુ, સેવા તારી પળપળ કર્યા હું વળી કરું;
કરું પૂજા-અર્ચા પ્રણય-જળ-અર્ઘ્યે નિત પ્રભુ;
તને ભાવો અર્પી નિત નિત નવા ધન્ય બનું હું.

☆ ☆

કહ્યા હંમેશાં શું કરવું તુજને, બાપ, પડશે?
બધુંયે જ્યાં જાણે, બકમક કરાવે મુખથી શેં?
મને દેવાનું જો દુખ ગમતું હો, પ્રભુ, ભલે,
પડી તારે પાલે સુખ કદીય સ્વપ્ને નવ દીઠું.

☆ ☆

પ્રભુ જોની! હું તો મરું છું કચડાઈ વજનથી,
ભલે, દોરાવેલા તુજ ડગ ભરાજો મુજ થકી;

ફૂલોને તો પ્રેમે શિર જ ધરવાં યોગ્ય પ્રભુ, છે,
સ્વભાવે બિચારાં પગ ચગદવાં ઠીક નહિ તે.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

મારું છે મન વાંદરા સમ પ્રભુ, ના ઠામ રહેતું કદી,
દોડાદોડ કરી મૂકે જહિંતહિં, કૂદ્યા કરે તે વળી;
જો ! એને પ્રભુ, બાંધવા ચરણમાં તારે મથ્યા હું કરું,
મારાથી બનતું ન જો, તુજથી તે થાશે, કરી દે, પ્રભુ !

મારું દર્દ મિટાડને ! કરઅરું, સહેવાય ના જો, પ્રભુ !
બાળી મૂળ જ રોગનાં પ્રભુ, મને સાજો કરી દે, કહું;
તારું ઔષધ સેવું હું, વળી બધી પાળું ચરી હું પ્રભુ !
તોયે દે નવ દાદ, શું કરું હવે ? સામું જરી જો પ્રભુ !

હૈયામાં તવ પાદચિંતવન કર્યાં પ્રેમે કરું છું, પ્રભુ !
ક્યારે કર્મથી મુક્ત બાળ કરશે પ્રારબ્ધનાં ? હે પ્રભુ !
ક્યારે હર્ષ તણી નદી ઉર ઊંડી રેલાવશે તું ? પ્રભુ !
ક્યારે તું પ્રગટાવશે હૃદયમાં એ જ્યોત તારી ? પ્રભુ !

ભાવના

સાધનના અભ્યાસમાંથી પ્રગટતી ભાવનાનો જ્યારે ધોધ પ્રગટે છે, ત્યારે તેવી ભાવોર્મિના આવેશ ને આવેગના ઉત્કટપણાના પ્રાબલ્યના પરિણામે નકારાત્મક વૃત્તિઓ અંદર છુપાઈને વ્યકત ન થતાં ગૌણ રીતે પડી રહ્યા કરે છે. ભાવનાનું જોશ જ્યારે જ્યારે નરમ કે મંદ પડી જાય, ત્યારે જ આવી જીવદશાની નકારાત્મક વૃત્તિઓનું જોર પાછું પ્રગટવા માંડે છે. એનાથી મુકત થવાનો એકમાત્ર સહજ

ઉપાય ભાવનાના પ્રવાહમાં જ વહ્યા કરાય તે છે. ભાવનાને જીવંત વહેતી રહેવાને માટે સાધનના અભ્યાસની જેમ જરૂર, તેમ તે પરત્વેની અભીપ્સાની પણ તેટલી જ જરૂર. જીવનવિકાસ પરત્વેની તમન્ના ધગધગતી પ્રગટ્યા કરે તો ભાવના તો આપમેળે વહ્યા કરશે. સાધનના અભ્યાસ પરત્વેનો ઝોક હજી જે આપણો વળી શકતો નથી, તેનું કારણ જીવન પરત્વેની સાચી તમન્નાની મંદતા છે. અને તે મંદતાને તેજસ્વિત કરવાને માટે આપણે જે પ્રકારનું મથવું ઘટે તે પ્રકારના પ્રયત્નમાં આપણે મંડયા રહી શકતા નથી. આને માટે પણ જો આપણને આપણા પોતાના જીવનવિકાસ પરત્વેના ધ્યેય માટેનું સંપૂર્ણ, એકધારું, દૃઢ, નિર્ણયાત્મક, મક્કમ વલણ દિલમાં દિલથી પ્રગટેલું રહ્યા કરે, તોપણ સાધનનો અભ્યાસ થઈ શકે ખરો. સાચી રીતે તો જીવનવિકાસના ધ્યેય પરત્વેનું લક્ષ પણ આપણને એકધારું રહેતું નથી.

નિરંતરતા પ્રગટાવો

જો સાચેસાચ આમ હોય તો પછી આપણે જે સમયે સદ્‌ગુરુને સ્વીકારવાનું કર્યું તે શેને આધારે એમ કોઈ પૂછે; તો મારે તેને એટલું જ કહેવાનું છે કે આપણે તેવી વેળાએ આવેશના ને આવેગના ઉત્કટપણામાં હતા;—નહિ કે આપણને તે કાળે જીવન-વિકાસના ધ્યેય પરત્વે અંતરનું અંતરથી મહત્ત્વપૂર્ણ લક્ષ પ્રગટી ગયું હતું; અને હવે પણ જો આપણને એમ સમજાય કે જે કરવા જેવું છે, તે તો તે જ છે, તો તેટલુંયે બસ છે. શરૂશરૂમાં ભલેને અભ્યાસમાં ઉત્સાહ ન પ્રગટતો હોય તોપણ તેવા પ્રકારના અભ્યાસને વળગી રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યા જ કરવો. તેવા પ્રયત્નમાં નરી માત્ર શુષ્કતા લાગ્યા કરે, તોપણ તેને વળગી રહો; જો અભ્યાસમાં સહજતા પ્રગટે એવો સહજભાવભર્યો પ્રયત્ન તે જ યોગ્ય ગણાય. પરંતુ તેવું કંઈ બધાંનામાં આપોઆપ પ્રગટી જતું હોતું નથી.

નિશ્ચયાત્મક વર્તન

દરેક નાની નાની બાબતમાં આપણે પોતે જ નિર્ણય કરી લેવાનો અભ્યાસ પાડવાની ખાસ જરૂર. આપણને જો બરાબર સમજણ પડી હોય ને જાણતાં હોઈએ કે આપણામાં સગડગ વૃત્તિ છે, તો તેવી વૃત્તિને નિર્મૂળ કરવાને કાજે અથવા તો તેને નિષ્પ્રાણ કરવાને માટે જે કાર્ય સૂઝે તેનો નિર્ણય એકદમ ત્વરિત રીતે લીધા કરવાનું રાખવું અને તેમાં આમ કે તેમ વિચારો પ્રગટે તે વેળા નિર્ણયના જોશને વળગી રહેવું. આપણામાંના ઘણાને વિચારના લાંબા લાંબા તાંતણા જોડીને તે પછી નિર્ણય કરવાની જે ટેવ છે, તે તો જવી જોઈશે. આપણે જે કર્મ કરીએ, તે દૃઢતાથી, ને નિર્ણયાત્મકપણાના સ્વભાવથી કરીએ તો જ તેવા પ્રકારની સગડગ-વૃત્તિના મૂળને નિર્મૂળ કરી શકીએ. ગમે તે કર્મ કરીએ પણ તે તે એકભાવથી સંપૂર્ણ નિર્ણયપણાના ભાવથી તે થયા કરે તો જ જીવનમાં દૃઢતા ને મક્કમતા સજીવન થઈ શકે અને સજીવનપણે ટકી પણ શકે. ગમે તે કર્મ કરીએ પણ જો તે નમ્રતા રાખીને ને તેમાં સમભાવથી વર્તીને કરીએ અને શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્યા કરવાની ભાવનાને દૃઢાવીને તેમ કર્યા કરીએ ને એથી કરી સાધનાની ભાવનાને સતેજ કરવાનું બળ મેળવી શકતા હોઈએ, તો તેવા ભાવથી ને તે રીતથી કર્મ કરવું તે હિતાવહ છે. કોઈપણ કર્મ કયા હેતુથી ને કેવા ભાવ સાથે માનવી કરે છે, તે તેની જીવનકક્ષાનું એક માપલક્ષણ છે. કર્મ કર્યા વિના તો ચાલતું જ નથી ને ચાલવાનું પણ નથી. તો જે કર્મ આપણે ભાગે કરવાનું આવે તે કર્મથી, તે કર્મદ્વારા જીવનનો હેતુ સતેજ થતો રહે એવી રીતે તે કરવું ઘટે. ધ્યાન પ્રાર્થનાદિ સાધનની જેમ, આવી રીતની કર્મની આચરણની કળા એ પણ એક બળવાન સાધન છે. ઘણું ઘણું શીખવાનું, જાણવાનું ને અનુભવવાનું કર્મદ્વારા પણ જીવનમાં મળે છે, એટલે જ મારી વિનંતી છે કે આપણે કર્મ

કરતાં કદી પણ કંટાળવું નહિ. જો કર્મ કરતાં કંટાળો પ્રગટ્યો, તો તેવું કર્મ અનેક ગણું વધારે આપણને ચોંટવાનું છે અને વળગવાનું છે. એટલે જે કર્મ કરીએ, તે શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થંનો હેતુ સાથે રાખીને કરીએ, અને તેવો હેતુ ફળે તેવી રીતે ને તેવા ભાવે કરીએ, એટલું ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે.

ધ્યાન

ધ્યાનમાં કોઈ કલ્પના આવે તો એમાં આપણે કંઈ લક્ષ આપવાનું નથી ને રાખવાનું નથી. ધ્યાનમાં તો સ્થિર ભાવે જ રહ્યા કરવાનું છે. ઊલટું, જે પ્રગટે તેનો તે વેળાએ ઉત્કટ ઈન્કાર કરવાનો છે. અને બહુબહુ તો તેને તટસ્થતાથી, સમતાથી જોયા કરવાનું છે. પરંતુ હવે તો અગાઉ કાગળમાં લખ્યું છે તેમ શાંતિ, પ્રસન્નતા, સ્થિરતા, તટસ્થતા, સમતા આદિ ન નીપજતાં હોય ને યદ્વાતદ્વા થતું હોય તો ધ્યાન એકલું ન કરતાં નામસ્મરણ જે ઉત્તમ સાધન છે, તે કરવાનું ચાલુ રાખશો.

તમે તમારે ચલાવ્યે રાખો. હવે નકામા ચગડોળે ચઢવાનું નથી, તેમજ નિરાશામાં ડૂબી જવાનું પણ નથી. જો આ જીવથી છૂટા થઈ જવામાં આનંદ પ્રગટતો લાગે તો તેમ કરવા પણ સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર છો. કોઈ કોઈનાથી બંધાયેલું નથી. આ જીવ તો એનાથી બંધાયેલો છે ને એનામાં છે ને હવે તેવા જીવનના અંતરભાવને વિસ્તારની કળામાં પ્રગટાવવાનો કાળ છે. એટલે તેવી રીતે પ્રેરાઈ શકવાનું બનતું હોવાથી જીવનના હેતુઅર્થે જે જે સ્વજન આપમેળે પ્રભુકૃપાથી મારી કને આવેલાં છે, તેમનામાં પણ તે ભાવે પ્રેરાયેલો રહું છું ખરો, પરંતુ તમે છૂટા છો. કૃપા કરીને મનને સ્થિર કરવાનું રાખો. આ શું? ને આ શા ખેલ? એને જેમ દોડવાનું સૂઝે છે તેમ આપણે પણ કાં એની પાછળ દોડીએ છીએ? બહુબહુ તો એના ખેલ જોયા કરો ને સ્થિર રહો એટલી પ્રાર્થના છે. જે

કરવાનું હોય તે કરી ચૂકવું. પછી એના વિચારો ઉદ્ભવતા હોય તો તેમાં સમાધાન પ્રગટાવવું.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૦-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પ્રભો ! પ્રેમે મેં તો તુજ ચરણ સર્વસ્વ દીધું છે,
હવે તારે જેવું કરવું ઘટતું, તે કરવજે;
બધી ચિંતા તારે શિર જ મૂકી; જો ના નિભવશે,
લજાતાં હું, તારે પણ પ્રભુ, લજાવું જ પડશે.

☆ ☆

બધી વાતે ડાહ્યો મુજથી પ્રભુ જ્યાં છે મુજ શિરે,
પછી ચિંતા કૈંયે ઉર મહીં ધરું હું જરીય શેં?
જવાનુ જ્યાં જ્યાં છે, પ્રભુ લઈ જશે સારથી બની,
મને નિર્ધારેલે સ્થળ જરૂર, વિશ્વાસ મનથી.

☆ ☆

પ્રભુ, તારે મારે જુગજુગથી સંબંધ કંઈ છે,
નિભાવે જો ના તે, કહીં જઈ, કહે, બાળ રડશે?
બધું તું તો મારે મન જીવન-સર્વસ્વ પ્રભુ, છે;
બન્યો છે તેયે તું પરમ પ્રભુ, હા! શત્રુ મુજ શેં?

☆ ☆

હઠાવી મારી કો હૃદય-ગમગીની નવ શક્યું,
ફર્યો જ્યાં જ્યાં હું ત્યાં, ઘૂવડ સમ દીઠું જગ બધું;
નિરાશામાંથી હું કદીય નીકળી શું નહિ શકું?
અરે! ખંડાવાનું નિશદિન રહેશે કરમ શું?

પ્રભુ, હંમેશાં હું રહું જગતને બાપ, નમતો,
કદી ભૂલેચૂકે શિર મુજ ઊંચું હું ન કરતો;
રહેવામાં નાના અણુ પણ થકી લાભ બહુ છે,
મને એવો રાખી મુજ હૃદયને ઊર્ધ્વ કરજે.

કૃપા વર્ષાવી રહે મુજ પર પ્રભુ, તું હર ઘડી,
પ્રભુ, માગું છું હું બસ તુજ કને એટલું લળી;
બીજી વાંછા મારે હૃદય તણી હૈયે પ્રભુ, નથી,
તને એ માટે હું નિશદિન સ્તવું છું હૃદયથી.

તમને જે લખ્યું છે, તે તદ્દન યોગ્ય છે. તમારે એક મહિનો બસ દીધે રાખવું. નવું જણાય ને અનુભવાય તો જ લખવું, નહિતર નહિ. મનને સ્થિર કરવાને અને તેની તુલા શાંત રાખવાને તેવા પ્રકારના પ્રયત્નમાં મંડયા રહેવું. ભાવપૂર્વક જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યા કરવાનો છે.

મનની સ્વસ્થતા

તમે મનની સ્થિતિ બાબત વિગવાર બધું લખો છો, તે ખોટું તો નથી; પણ મનના ઊભરા બધા ઠલવાઈ જાય, તો તેથી કરી તે બધું નીકળી જાય છે એવી માન્યતામાં ભ્રમણા છે. નીકળી ગયું તો ત્યારે જ ગણાય કે તે બાબતના કોઈ સંસ્કાર કે વિચાર, વૃત્તિ, વલણ કદી પણ ન જાગે. તમે મનમાં મનથી આવેગ સાથે જે વિચારપરંપરા જગવો છો, અથવા તો જાગે છે, તે યોગ્ય નથી. ટ્રેનનો સમય થઈ ગયો હોય ત્યારે જેમ કોઈ એક માનવી ગાડી પકડવાને માટે હાંફળોફાંફળો થઈને આમતેમ યદ્વાતદ્વા તૈયારી કરે ને બીજો કોઈ અંદરની સમતુલા જાળવી રાખીને ઉતાવળ કરે, તો તે બંને સ્થિતિમાં ફરક છે, તેવી રીતે આપણે શાંતિ, સ્વસ્થતા, ધીરજ વગેરે પ્રકારની સમતુલા જાળવવાને કેળવાવું પડશે. આપણી

મેળે જે કંઈ કરીએ તેમાં દિલ દઈએ તે સાચું છે. પરંતુ દિલ દીધેલું ત્યારે જ ગણાય કે જેમાં મક્કમતા, દૃઢતા, નિશ્ચય, ભાવના વગેરે પ્રગટેલાં હોય. કર્મમાં હાંફળાફાંફળાપણું, બેબાકળાપણું, કદી પણ ન પ્રગટવાં ઘટે. આપણાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ વડે તેમ થતું હોય તો તે દોષ છે, તેનો સ્વીકાર પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ પાસે કરાવવાની ખાસ જરૂર. પૂરા ખંતથી, ઉત્સાહથી, ધીરજથી, નિશ્ચયથી તેવી રીતે જે કંઈ બને તે કર્યા કરવું. એવું કર્યા કરવામાં બધો જ પ્રેમભાવ ને દિલ પરોવાઈ ગયેલાં હોવાં જોઈએ. પરંતુ તે સાથે સાથે તેના પરિણામને માટે અધીરા, ચંચળ કે અસ્વસ્થ ન થઈ જઈએ.

મૌન

જેમ જેમ મનમાંની અનેક વિચારની પરંપરાઓ અટકતી જશે ને શાંત થવાતું જવાશે, તેમ તેમ શ્રીભગવાનની કૃપા અવતરણ થતી કે છતી થતી જાય છે, એનો અનુભવ પ્રત્યક્ષપણે થશે. નાહકના બળાપા ને ઉધામા કરવાના નથી. તમને યાદ છે કે એક વાર તમે કહેલું કે તમને કેટલાંક વર્ષો ઉપર બે સાધ્વી બહેનો મળેલાં; તેમની તરફ જરા ભાવપૂર્વક તમે જોયેલું, એટલે થોડીવાર પછી તેમાંના એકે આપમેળે તમને કહેલું કે 'મૌન રક્ખો; શક્તિ બઢ જાયગી.' તે મૌન તે સ્થૂળપણે મૂગા રહેવું તે નહિ. એ મૌન એટલે તો હાલના તબક્કે વિચારોના ખળભળાટ, પ્રાણનાં પ્રચંડ વાવાઝોડાં, બુદ્ધિમાં શંકા, સંશય અને અનિશ્ચિતતાના પરિણામે જન્મતી ગડમથલો, સંસ્કારોનું ઊભરાયા કરવું ને અહમ્‌ની જોરદાર જીવદશાની પ્રેરણાઓ. આ બધાંમાંથી મુક્તિ મેળવવી તે મૌન. પ્રભુકૃપાનો આવિર્ભાવ આવા પ્રકારની પ્રગટેલી નીરવતાની ભૂમિકામાંથી જ થઈ શકવાનો છે તે નક્કી જાનજો.

શરીરનું નંડતર

'શરીર નબળું છે ને તે સારું હોત તો આમ કરત, આમ

થાત, ને તેમ થાત' એવા ઉથલપાથલ કરાવતા વિચારથી ભરેલી શરીર બાબતની ઝંખના પણ હવે વધારે વખત કરવાની નથી. ઝંખના તો રાખો, પરંતુ તે ધ્યેય પરત્વે. શરીરને કારણે કામ અટકી શકતું જ નથી. પહેલાંના કરતાં તો શરીર તમને સારું કામ આપે છે, તેની તમે ના નહિ પાડી શકો. ધ્યેયને પ્રાપ્ત ન કરી શકાવાનું એકમાત્ર કારણ જો શરીર હોય, તો તો રોગી, દુઃખી, દર્દી કદીયે ભગવાનને ભજી જ ન શકેને? ના, તેમ નથી. આપણા જીવદશાના સ્વભાવનું ને પ્રકૃતિનું આવરણ એટલે કે જે કંઈ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો પ્રકાશ પડવામાં આપણી અંદર પડદારૂપ છે, તેનાં અનેક લક્ષણોમાંનું કે આવિર્ભાવોમાંનું એક લક્ષણ તે વ્યક્તિનું શરીર છે. જેમ તેનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવનાં લક્ષણ ને આવિર્ભાવ તેની બુદ્ધિ, તેનું મન વગેરે છે, તેમ તેનું શરીર પણ છે. આ રીતે જોતાં ને સમજતાં ધ્યેય-પ્રાપ્તિને જે આડે આવે છે, તે તો પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ છે, ને શરીર તો તે પ્રકૃતિ ને સ્વભાવનું અંગ માત્ર છે. એટલે પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ ઊર્ધ્વગામી થાય તે જ મહત્ત્વનું આપણું કર્મ છે. આપણે જે સાચવવાનું છે, તે અંદરનાં કરણોને—મન, બુદ્ધિ વગેરેને. આંતરિક કરણો જ્યારે ચેતનાના પ્રકાશથી આલોકિત થાય છે, ત્યારે તે તે કરણો તેને (ચેતનાને) અનુસરવા માંડે છે. તેવી ભૂમિકામાં શરીર પણ તેને અનુસરવા માંડે છે. તેથી કરીને 'શરીરને લીધે જ કશું બનતું નથી' એમ માનવું નહિ, પરંતુ આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ તેવા પ્રકારનાં છે તેને લીધે પ્રગતિ થતી નથી, તેવું ભાન પ્રગટાવવાનું રાખવું. શરીર, પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને વશ છે. તે પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને અનુસરે છે. જીવદશાના માનવીમાત્રનું તેવું હોય છે. શરીર નથી ચાલી શકતું તે આળસ અને પ્રમાદને કારણે. ૧૯૩૯ના જુલાઈની ૬ઠી તારીખના દિવસે તમારું પહેલવહેલું અનુષ્ઠાન થયું, ત્યારે મેં તમને કહેલું કે 'ઘોર તામસની સ્થિતિ છે.' ત્યારે તમને ઘણુંઘણું આશ્ચર્ય થયું હતું. પરંતુ ખરી હકીકત તો એ છે કે

શરીરની સ્થિતિને કારણે પ્રગતિમાં વાંધો પ્રગટી શકતો નથી. પ્રગતિમાં વાંધો પ્રગટે છે તે તો સ્વભાવ ને પ્રકૃતિને લીધે જ.

ચૈતનપુરુષનું શરીર

અલબત્ત જે જાગી ગયેલો ચેતનપુરુષ છે, તેનું શરીર પણ તેની જાગી ગયેલી ચેતના પ્રગટ કરે છે, પરંતુ તેવો ચેતનપુરુષ શરીરે રોગી હોય તેમ છતાં આત્માનુભવની મુક્ત કે આત્મનિષ્ઠ દશામાં તેવો ચેતનપુરુષ હોઈ શકે છે. એના શરીરને રોગી હોવાનાં કારણો સાધારણ માનવીનાં રોગી હોવાનાં કારણોથી જુદાં હોઈ શકે છે.

આત્મસ્થિતિ કે આત્મનિષ્ઠાની કક્ષા એટલે ચેતનની પૂર્ણતાનો આવિર્ભાવ. તે પછીથી પણ એવા ચેતન પુરુષનો વિસ્તાર સહજપણે પ્રગટતો જ રહે છે ખરો. તેવો ચેતનપુરુષ કે મુક્તાત્મા તેના શરીરના પાર્થિવપણાથી તો મુક્ત થઈ ગયેલો હશે જ; એટલે કે નિરોગી કે રોગી શરીરમાં વાસ કરતો હોવા છતાં તે સર્વભાવે વિસ્તાર પામતો જતો હોય છે. શરીરનું નિરોગી હોવું કે લાંબું ટકવું, તે આત્મસ્થિતિનું માપલક્ષણ નથી. આત્મતત્ત્વ અવર્ણનીય છે છતાં તેને વર્ણવાય તો તે સર્વથી પર એવું સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ અને સ્થૂલાતિસ્થૂલ તત્ત્વ છે. જ્યારે જીવદશામાં ચેતન છે તો ખરું; પણ તે જીવદશાનું જે શરીર છે તેમાં જે ચેતન છે તે તો મળ, વિક્ષેપ, આવરણથી આચ્છાદિત થયેલું છે. એવા કારણ વડે કરીને આત્મતત્ત્વનું આવિર્ભાવ પામવાપણાની શકયતા, સ્વભાવતઃ એવા મળવિક્ષેપથી આચ્છાદિત શરીર હોય ત્યાં નથી. ચેતનામાં નિષ્ઠા પામેલા આત્માઓને શરીરનું બંધન નથી. શરીરની મર્યાદા તેઓએ સ્વીકારેલી છે ખરી, પરંતુ પ્રસંગ પડયે શરીરની મર્યાદાને પણ તેઓ ફગાવી શકે છે. એવાને શરીર હોવાની અનિવાર્યતા પણ નથી. તેથી શરીર ટકયા જ કરે એવી ખેવના પણ તેમને નથી.*

---

* જુઓ લેખકનું પુસ્તક 'જીવનસંદેશ' પા. ૨૮૨

પ્રકૃતિ ને સ્વભાવની જ નડતર

આ તો બધી અત્યાર પૂરતી આડકથા થઈ. એમાંથી પ્રસ્તુત તો એટલું જ છે કે શરીર આત્મતત્ત્વના પ્રગટ થવાપણામાં કે વિકાસમાં બાધક નીવડે છે એવું નથી. જો તે નીવડતું લાગતું હોય તોપણ ખરી રીતે તો તે માનવીની સમગ્ર પ્રકૃતિના એક કરણ, કે અંગ તરીકે. આમ ખરી રીતે તો એનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ જ બાધક છે, નહિ કે શરીર. અંતરનાં મનાદિ કરણોની માફક શરીર તો એક કરણ—સાધન—છે. કોઈનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ શરીર દ્વારા નડતાં હોય, તો કોઈનાં બુદ્ધિ દ્વારા અને કોઈનાં પ્રાણ દ્વારા નડતાં હોય છે; પરંતુ નડનાર તેનું શરીર કે બુદ્ધિ કે પ્રાણ છે એવું નથી. સાચી રીતે તો નડનાર તેનાં તેનાં સમગ્ર પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ છે. એટલે એના પર જ આપણે વિશેષ લક્ષ રાખવાનું છે, તે લક્ષમાં રાખશોજી.

પ્રેમભાવ

પ્રેમભાવની માત્રા દિન પર દિન બઢતી જાય ને જીવન પરત્વેની ભાવના જીવંતપણે પ્રગટ્યા કરે, તો તમન્ના તો જરૂર વધે. આપણે ધ્યેયને બદલે બીજી વસ્તુઓ (જેમકે 'શરીર નડે છે' એવા વિચાર ને તેથી થતી ગ્લાનિ) માટે ઝંખના રાખ્યા કરીએ છીએ. તેથી તમારાં પર ક્રોધ પ્રગટે છે કે 'જાણે કેમ કરીને તે હકીકત એમને સમજાવું?' જોકે ઘણીયે વાર તમને એ બાબત લખ્યું તો છે. મનને બહુ જ આપણે દોડવા દઈએ છીએ અને તેમાં કોઈ પ્રકારની સ્થિરતા ટકતી નથી. તો કૃપા કરીને તેમ મથવાને પ્રેમ રાખશોજી.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૧-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

છે ગોકુલેશ, પરિપૂર્ણ તું એકલો જ
ને હું સ્વભાવવશ જીવ છું એક માત્ર;
તોયે છતાં તુજ ભણી મુજ દૃષ્ટિ રાખું,
પોતા તણો ગણી મને તુજ અંક લે તું.

☆ ☆ ☆

મેળે સ્વયં બનતું હો, જ્યમ થાય જે જે,
ના આડખીલી બનતો, હું થવા દઉં તે;
સંસ્કારયોગ થકી ભોગ મળ્યા હશે જે,
તે ભોગવાઈ જ જતાં મુજ કામ થાશે.

☆ ☆ ☆

આડું કશું અવળું મેં કર્યું હોય જે જે,
મારી પરે કરી દયા પ્રભુ, માફી દેજે;
ના જે તને રુચતું, ના મુજથી બનો તે,
જે હોય જે પ્રિય તને મુજથી થજો તે.

☆ ☆ ☆

સંપૂર્ણ આશ્રય મને મળતાં જ તારો
આનંદ-પ્રેમ-રસનો ફૂટશે ફુવારો;
એ કલ્પના મહીં હું દી મુજ સર્વ ગાળું,
આશા, નિરાશ બનતાં, ઉર તેથી ધારું.

☆ ☆ ☆

હાંજા પ્રભુ, ગગડી જાય પ્રચંડ એવું,
તોફાન વાયુ તણું જો! ઉરમાંહિ જામ્યું;

ને સંગ એકલની હું પ્રભુ, શી વિસાત?
તારી કૃપાથી રહું તોય ઊભો ટટ્ટાર.

ભાવનાનું સાતત્ય

ઠંડા પાણીના ઉપચાર કરવાનું ક્યારનુંયે તમને લખ્યું છે, પરંતુ તે કરીએ નહિ તો તે શું સૂચવે છે? આપણે જ તે માટે વિચારી લેવું. મહીગળતેશ્વરથી* આવ્યા તે પછી તમને કહ્યું હતું કે વાસનાનો અમુક પ્રકાર આપણામાં છે ને તે આપણામાં જાગે છે ત્યારે તેના પરત્વેના સચેતનપણાથી તેને સંયમમાં લેવા પૂરતા આપણે સચેતન નથી રહી શકતા, તેથી તેવું બનતું હોય છે. વાસનાનું ઊર્ધ્વીકરણ ત્યારે જ શક્ય બને છે કે જ્યારે આપણા આધારનાં કરણોમાં સાંગોપાંગ ભાવનાનું સાતત્ય પ્રગટેલું હોય છે ત્યારે. એની મેળે વાસનાનું રૂપાંતર કદી થઈ શકતું નથી. તેથી પ્રથમ શરત તો કરણોમાં પ્રગટેલું ભાવનાનું સાતત્ય છે.

નિશ્ચિંતતા

સાધનાનાં સાધનોમાં સમયની ગણતરી કૃપા કરીને કાઢી નાખજો. ભાવ એ જ એનું માપ છે, અને તેની પણ વેપારીની માફક ગણતરી કરવાની નથી. મન, પ્રાણ વગેરે કરણો સારાયે દિવસમાં એવી ઉચ્ચતમ ભાવનામાં જ જો દોરવાયલાં રહ્યાં કરશે, તો સૌ સારાં વાનાં જ થશે. નકારાત્મક વૃત્તિ કે જીવદશાની વાસના પ્રગટે તેની માત્ર ચિંતા કર્યા કરવાથી કશું વળતું હોતું નથી. ચિંતાથી તો તેની પકડમાં આપણે વિશેષ જકડાયેલા રહીએ છીએ. ચિંતા તો આપણે કંઈ કશા વિષે રાખવાની જરૂર નથી.

સદ્‌ગુરુની સ્મૃતિ

કવિતા જરૂર લખશો, એ તો ઠીક છે; સાધનના ભાવનાને

---

* જુઓ 'જીવનસંશોધન' પા. ૩૬૭.

વધુ તેજ બનાવે એવા પ્રકારની કવિતા માત્ર લખશો. પરંતુ આ જીવ વિષેની નહિ. આ જીવ તમને યાદ આવે છે તે ઠીક છે, પરંતુ તેવી યાદથી જે ભાવના પ્રગટે તે સાધનમાં વેગ આપી શકતી ન હોય, તો જરૂર જાણવું કે તે યથાર્થ પ્રકારની યાદ નથી. અને એવી યાદ પ્રગટવાપણાંમાં અનાસક્તિવાળો ભાવ પ્રગટેલો નથી એમ સમજવાનું છે.

હુંપણાનો ઉપયોગ

'હુંપણાનાં દર્શન' આપણને થાય છે, તે તો સારું છે; પરંતુ તટસ્થતાથી હુંપણું નિહાળ્યા કરવું તેટલું બસ નથી. તેવા હુંપણાના મદમાંથી મુક્ત થવાને માટે સાધનામાં તેવા અહંને સાધન બનાવીને તેનો ઉપયોગ કરી લેવાનો છે. જો પ્રભુકૃપાથી તેમ થઈ શકે તો સાધનામાં કેટલો બધો વેગ મળે!

આત્મનિરીક્ષણ જ કરવું

બીજા કોઈની કક્ષા આપણે જોવાની નથી. તેમ તે આપણાથી આગળ છે કે પાછળ એ પણ વિચારવાનું કે જોવાનું નથી. આપણાથી તેમ કદાચ થતું હોય તોપણ આપણામાં તેવા પ્રકારની માપવાની શક્તિની યોગ્યતા પ્રગટેલી હોતી નથી એ યાદ રાખવું. એવી સમજવાની યોગ્યતાની શક્તિ પ્રગટ્યા વિના જો કોઈના વિષે કંઈ સમજવાનું કરીશું, તો તેથી તો વિશેષ પછાડવાના છીએ, તે નક્કી જાણશોજી. કોઈનાયે વિષે કશો પણ ખ્યાલ કરીએ નહિ તો તે ઉત્તમ છે. બીજાના આંતરિક ભાવને અનુભવી શકાતો હોય તો તે અનુભવી તે પ્રકારની ભાવનાને સ્વીકારીને તેનાથી આપણા અંતરમાં તેને પ્રગટાવવાનું બની શકતું હોય છે. પરંતુ આપણાં દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ તો, પરભોગી રહ્યા કરે છે એટલે આ લખવું પડે છે. જોકે આપણે એકલા જ એવા છીએ એમ નથી. એવા તો ઘણા-ખરા હોય છે, પરંતુ તે બધા માટે આ જીવને શી નિસ્બત છે?

ભાવને દૃઢાવો

તમે જે લાગણી આ જીવ પરત્વે રાખો છો તે 'મોટા 'ને નામે ઓળખાનારી વ્યક્તિ પરત્વે નહિ, પરંતુ તેનામાં જે ચેતન-ભાવ પ્રગટેલો છે તે ભાવ પરત્વે, અને તે ભાવના આવિર્ભાવ પરત્વે તે લાગણી રાખો છો. તો દિલમાં એવા ભાવની ભાવનાને દૃઢાવવાને સચેતન થવું. આટલો બધો ભાવ રાખો છો તેમ છતાં આ જીવ કેવો નિષ્ઠુર છે! તમને પ્રસન્ન પણ રાખી શકતો નથી ને કાગળોમાં પણ તેવો ભાવ પ્રદર્શિત કરી શકતો નથી. પરંતુ હું પણ શું કરું ? કાગળમાં જે પ્રકારનું વ્યક્તત્વ હોય તેને અનુસંધાનમાં રાખીને મારે તો પ્રભુકૃપાથી લખવાનું બને છે.

આ માર્ગમાં 'Thus far and no further', 'બસ આટલેથી જ અટકવાનું ને આગળ કશું નથી' એવું નથી.

નિરાગ્રહ

આપણે સર્વ પ્રકારના આગ્રહોથી મુક્ત બનવાનું છે, તે વાત સાચી. પરંતુ તેથી કરીને આપણો કોઈ પણ પ્રકારનો કશો ઢંગધડો ન રહે, ને કોઈ નિશ્ચયાત્મક વલણ ન હોય એવું ન બનવું જોઈએ. જેને સર્વ પ્રકારના આગ્રહો ગળી ગયા હોય છે, તે કંઈ નબળોપોચો હોઈ શકતો નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનાં તેજસ્વિતા અને ઓજસ કોઈ અનેરા પ્રકારનાં હોય છે. સર્વ પ્રકારના આગ્રહો જેના ગળી ગયા છે, તે તો મરદ છે. તેની મર્દાનગીની છટા અને શોભા ન્યારાં છે. સંપૂર્ણ નિરાગ્રહી માનવી, કુંભાર માટીના વાસણોને જે માટીના લોંદામાંથી ઘડે છે, તેના જેવો મુલાયમ હોય છે. એવું થયા સિવાય આપણે પૂરેપૂરા સરળ, pliable મુલાયમ થઈ શકતા નથી. શરણાગતિની ભાવના પ્રગટાવવાને માટે આવું ાવુ ઘણું ઘણું જરૂરનું છે.

શ્રેષ્ઠ ત્યાગ

આપણાથી હજી પૈસાનો ત્યાગ થઈ શકે, કીર્તિનો ત્યાગ થઈ શકે, સગાંવહાલાંનોયે કદાચ થઈ શકે, પરંતુ 'આપણાં' માની લીધેલાં, આત્મસાત્ કરી લીધેલાં એવાં મંતવ્યો, ટેવો, ગણતરીઓ, સમજણો, મૂલ્યાંકનો વગેરે વગેરેનો ત્યાગ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે, અને તે તો જ થઈ શકે કે જો આપણે સતત જાગ્રતિ રાખીને જ્ઞાનભાનપૂર્વક પ્રત્યેક પ્રસંગે સત્યને અનંત પાસાં છે એમ ખ્યાલમાં રાખી એ સત્યને દિલમાં દૃઢાવીદૃઢાવીને અને નિરાગ્રહની ભાવના કેળવીકેળવીને વર્તી શકીએ ત્યારે.

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૨૨-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

અજ્ઞાન ઘેરી રહ્યું છે મુજને અગાધ,
તે ગૂંગળાવી રહ્યું છે મુજ શક્તિ-પ્રાણ;
કૈં કૈં પ્રયત્ન કરતાં પણ ના ફવાય,
તો દે કૃપા-કિરણ થાય બધે ઉજાશ.

હું નિત્ય નિર્ભર રહી શકું તું-પદે જો,
સંસાર-આશ થકી મુક્ત થઈ શકું તો;
ને સત્ય, પ્રેમ પ્રગટાવી શકું પ્રભુ, જો
તારી પરે, મુજ થશે સહુ કામ તો તો.

હૈયું પ્રભુ, કરવું છે મુજ એવું મારે,
કે કોઈને પથ મળે નવ પેસવાને;

મારે તને પ્રભુ, તહીં પધરાવવો છે,
હું યોગ્ય સ્વાગત તને કરું શોભતું શેં ?

☆ ☆ ☆

અગ્નિ જુઓ ! ઉર બળી ભડકે રહ્યો છે,
શેં શાન્ત પાડું ! જીરવાય ન વેદના તે;
જાણે ભમું જહીં તહીં રઘવાટમાં હું,
તો સિંચ હું–પર કૃપામૃતવારિ તારું.

☆ ☆ ☆

તારું થતું મુજ પરે કરી લે બધું તું,
થાકીશ ના મુજ શિરે દુખ નાખવે તું;
જો ! ઝીલવા પ્રભુ, ઊભો કટિબદ્ધ છું હું,
જોઈ શકીશ મુજ દૈવત કેટલું તું.

☆ ☆ ☆

ગુંજાશ શી તુજ કને ? મુજ શી વિસાત
કે ગર્વ હું ધરી કર્યા કરું મોટી વાત ?
રે ! આત્મભાન સ્ફુરતાં પ્રભુ, કોક વારે
હુંથી ધરાય અભિમાન પ્રભુ, ક્ષમા દે.

શરણાગતિ

સર્વ પ્રકારમાં નિરાગ્રહી થવાનું તે વાત સાચી, પરંતુ આપણે જે જીવનધ્યેય માન્યું તે પરત્વેનું કર્મ કરવાનો આગ્રહ તો ભારેમાં ભારે રાખવો પડશે. એવા સાધનના આગ્રહથી જે કામ થયા કરે એનાથી જે કેળવણી ને ઘડામણ થાય છે, અને સાધનાની ઉત્તરોત્તર ભૂમિકાઓ વટાવતાં જ્ઞાનયુક્ત જે શરણાગતિ પ્રગટે છે, તે સ્થિતિ કૈં ઢીલાપોચા માનવીની નથી. તે તો એક નક્કર વાસ્તવિક સ્થિતિ છે. તેવા રીતે જીવન પાકતાંપાકતાં જે રસ પ્રગટવાનો

છે એને ઢાળવાને માટે, સોનાના રસની લગડીઓ બનાવવાને માટે લોઢાની નાળ હોય છે, તેમ એ રસને આકાર લેવા માટે આપણે એવી નાળ બનવું પડશે. જેવી નાળ આપણે બન્યા હોઈશું તેવો આકાર થશે એવું કશું આ બાબતમાં નહિ બને, કારણકે જે કંઈ તૈયાર થયું હશે તે પણ જો તેને અનુરૂપ ભૂમિકા નહિ બની હોય તો એ જે કંઈ થોડો રસ ઉદ્ભવશે તેને પણ લાયક receptacle, ઝીલનાર પાત્ર, યોગ્ય ન હોવાને લીધે વેરવિખેર પણ થઈ જાય અથવા બીજી રીતે પણ પરિણમે.

પ્રેરક બળ

આ માર્ગમાં આંતરિક સહજ રસ જે પ્રગટે છે, તે તો આપણા સમગ્ર આધારની અમુક યોગ્ય તૈયારી થઈ જાય તે પછીથી. એવી તૈયારીમાં કોઈક એક અમુક જ સાધન કરવું પડે છે, એવુ નથી હોતું, પરંતુ એટલી વાત ચોક્કસ છે કે સર્વ પ્રકારના આગ્રહો, મતો, ટેવો વગેરે વગેરે બધાંથી તો મુક્ત થવું જ પડશે. ગીતાજીમાં જે સ્વજનોને હણવાનાં કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારનાં છે. અનેક પ્રકારની સમજણો જેને મનાદિ કરણ પકડીને બેઠાં હોય છે, તેમનો તેવો બધો વેશ આપણે મુકાવી દેવાનો છે. આ બધું થયા વિના આપણો સાધનામાં ખરેખરો પ્રવેશ કદી પણ થઈ શકવાનો નથી. માનવી જો મનમાં એક વાર લે છે, તો તે તેમ કરી શકે છે ખરો, પરંતુ તેમ કરવાની પાછળ તેને તેવી રીતે પ્રેરાવવાને માટે તેનામાં કોઈક બળ, ધક્કો મારતું હોય એવી રીતે કામ કરતું થઈ ગયેલું હોય તો જ તેનાથી તેવું બને છે. કાં તો માણસને ખરેખરી જ્વાળામુખીના જેવી ધગધગતી તમન્ના પ્રગટી હોય, કાં તો તે માનવી દૃઢ મરણિયા નિર્ધારવાળો હોય, અથવા તો તેને તેમ કરવાની ભારેમાં ભારે ગરજ પ્રગટેલી હોય,— આવા પ્રકારની તેની જો પૂર્વતૈયારી હોય છે, તો જ તેવો જીવ તેમ કરી શકે છે, પ્રભુકૃપાથી જે કરવું છે, તેની જ લગની જ્યાં સુધી લાગેકરે નહિ, ત્યાં સુધી કશું વળી શકનાર નથી.

નકામા ઉધામા

ભગવાનનું નામસ્મરણ એ તો એક સરળ સહજ નાનકડું સાધન છે. તે પણ હજી સુધી કોઈથી યોગ્ય રીતે બની શકતું નથી, અને આપણે નીકળ્યા છીએ હિમાલયને પહાડ ચઢવા! આપણે બાથ ભરવી છે તો આકાશને અને એક નાનકડી બે ફૂટની જગાને તો બાથ ભરી શકાતી નથી! મને તો આપણાં બધાંના ફતવા જોઈને દિલમાં એક પ્રકારની ઘણીઘણી દિલગીરી થાય છે. માણસોને કંઈ કશું કરવું નથી, ને ખાલી ખાલી કશુંક મહત્તત્ત્વ મેળવવાનાં ફાંફાં મારવાં છે! તે છતાં પાછું પોતાને હોંશિયાર ગણવાની તુમાખી રાખવી છે, અનેક પ્રકારના ફાંફા રાખવા છે ને અહમ્‌ને તો હિમાલયના કરતાંયે મોટું રાખ્યા કરવું છે! આવી બધી હકીકત હું સ્વજનનાં દિલમાં જોઉં છું. કોઈને જીવનની ખરેખરી પડેલી હું અનુભવી શકતો નથી. 'જીવન', 'જીવન'ની ખાલી બૂમો પાડવાથી તે કદી પણ પામી શકાવાનું નથી. જીવન પામવાને માટે તો ભારે આંતરિક તપશ્ચર્યાની જરૂર છે. અને તેવો તપ કરવાનો ઉમળકો કોઈ સ્વજનના દિલમાં હું નિહાળી શકતો નથી.

સદ્‌ગુરુનું ઉદ્‌બોધન

ત્યારે ભલાં! તમે બધાં નીકળ્યા હતાં શું કરવા? કોણે તમને બોલાવ્યાં હતાં? અને જો તમે તમારી મેળે આવ્યાં છો, તો જે કામ કરવાને માટે આવ્યાં હો, તેને માટે સાવધ થાઓ. જીવનવિકાસ તો માગી લે છે, આકરામાં આકરો ઊંચામાં ઊંચી કોટિનો પ્રચંડ પુરુષાર્થ. જીવનવિકાસ એ કંઈ રસ્તામાં પડેલું અથડાતું અફળાતું એવું કોઈ ફૂલબૂલ નથી કે જે નીચા વળીને લઈ લઈએ. એ તો મળતા જેવું લાગે ત્યારે પણ પાછું ઊડીને આઘું જઈને કેવી ભભકદાર રીતે આકર્ષણ પમાડીપમાડીને આપણને આકર્ષ્યા કરતું હોય છે. અને દૂર ને દૂર દેખાય છે! આવા પ્રકારનો જીવનવિકાસ

પામવાને માટે વણનોતર્યાં તમે બધાં મારી પાસે આવ્યાં છો. ને જીવનનો ઘાટ ઘડવાનો અધિકાર તમે બધાંએ પ્રેમથી મને સોંપ્યો છે. ઘાટ કેમ કરીને યોગ્ય રીતે ઘડી શકાય તેનો નિર્ણય તો પ્રભુકૃપાથી મારે કરવાનો હોય. અનેક વેળા મેં જાતે ખાતરી કરીકરીને અનુભવ્યું છે કે જીવનવિકાસને માટે આમ કરવાની કે તેમ કરવાની કોઈક જીવને સૂચના કરી હોય, તેમાં પણ તેવા કોઈ જીવે પ્રેમભક્તિથી અને દિલના ઉમળકાથી આમ કે તેમ, કોઈ જાતનાં વલણો જન્માવ્યા દીધા વિના તેને ઉમળકાથી સ્વીકારી લીધું હોય, એવું હજી સુધી અનુભવવામાં આવ્યું નથી. આવી હકીકત એ જરૂર જીવનની કમનસીબી છે.

મનની તુમાખી

આપણી ખરેખરી તૈયારી પ્રગટેલી નહિ હોવા છતાં મનની તુમાખી અને તેના તરંગોના જુદાં જુદા ઘોડાઓ નિહાળતાં નિહાળતાં આપણો જીવ કેવો પામર છે, પોતાને થવું છે કંઈક, પણ કરવું નથી કંઈ જ, એવી આપણી દશા છે એમ જોઈને ઘણો ખેદ થાય છે. માનવી પોતાને અમુક અમુક કરવું છે એમ કહે છે ખરો, પરંતુ તેમ કરવામાં પણ તેનું દિલ પ્રગટેલું પ્રભુકૃપાથી હું જોઈ શકતો નથી. પોતાને થવું છે તો સંપૂર્ણપણે સ્વચ્છ. તેમ છતાં વારંવાર દુર્ગંધથી ભરેલા એવા કાદવકીચડમાં અવારનવાર માનવી રગદોળાયો કરે છે અને વળી પાછું તે પોતે સ્વચ્છ હોવાનું ગુમાન ધરાવે છે. આ બધું જ્યારે પ્રભુકૃપાથી નિરખાય છે, ત્યારે મને મારા ગુરુ મહારાજ યાદ આવે છે. તેમણે મને કૃપા કરીને દંડો આપવાનું કર્યું હતું. પરંતુ મેં મૂર્ખાએ તે સ્વીકાર્યો નહિ. પોતે જરૂર સાચા હતા ને હું પોતે તે ન સ્વીકારવામાં ખોટો હતો. તે દંડો પ્રભુકૃપાથી જો મારી પાસે હોત તો મળેલાંની તુમાખીને દંડા મારીમારીને વિખેરી શકાત. પરંતુ આવા પ્રકારની જુદા જુદા પ્રકારની તુમાખીને

તોડવાને માટે દંડો એકલો પણ બસ નથી. નકામા નકામા મારી પાસે કોઈ ન આવત, તે પણ ઉત્તમ થાત. આ તો લોક આવ્યા છે પોતાની મેળે, અને કરવુંકારવવું તો કશું નથી! પોતાનાં મનાદિકરણને પાંશરાં કરવાનું તો નેવે મૂકવું છે! તેના કરતાંયે તેમનાથી કરી વિશેષમાં વિશેષ જે ત્રાસ મને થાય છે, તે તો તે બધાં સ્વજન વિશેષમાં વિશેષ તેમનાં મનાદિકરણને બગાડતાં રહે છે તેથી; અનેક પ્રકારનાં મળ, વિક્ષેપ ને આવરણને હઠાવવાનાં છે, ત્યાં તેઓ તેમાં ઉમેરો જ કરતાં રહે છે! કોઈકનામાં કોઈક સમજણ, માન્યતા, મતાગ્રહ, વગેરે વગેરે કંઈક મોળું પડવાનું થાય, ત્યાં તેને ઠેકાણે કોઈક બીજા પ્રકારનું એવું પ્રગટે છે કે તેની તેની પકડ પાછી જામતી જાય છે. જૂનું જાય અને નવું આવે ને તે પણ ઘર કરી ન બેસે, તેની પણ ઘણીઘણી કાળજી રાખવાની હોય છે.

મક્કમ નિર્ધાર કરો

સ્વજનનાં મનાદિકરણોની રમત પ્રભુકૃપાથી જ્યારે જ્યારે નજર સમક્ષ પ્રવર્તે છે, ત્યારે તેમાં નથી જોઈ શકતો દિલનો થનગનતો પ્રેમભાવ કે નથી જોઈ શકતો કોઈ પ્રકારની નિર્ણયશક્તિ કે નથી પરખાતી જીવનને ઉન્નયન કરવાની સાચી ધગશ. આવું બધું મારાથી સહેવાતું નથી. આ તો જાણે કે તમે મને સુખ આપવાને બદલે ભારે ત્રાસ આપી રહ્યાં છો ને પાછું તેનું પણ તમને ભાન હોતું નથી કે થતું નથી. આપણે પોતાની મેળે થઈને કોઈકને સદ્‌ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા, તો તે સદ્‌ગુરુને આપણા વર્તનથી કરી, આપણી ભાવનાથી કરી તેને પૂર્ણ સંતોષ આપવાનો આપણો ધર્મ છે. પણ તે તો બધું ક્યાંય ઊડી જતું હોય છે. હજી તો જીવનને ઊંચે માર્ગે લઈ જવું છે, એમ આપણે બોલીએ છીએ, પણ એવા લોકના રાગદ્વેષ હજી તો પૂરેપૂરા મોળા પડેલા હું અનુભવી શકતો નથી. ત્યાં મારે કરવું શું? જડ જેવા પથ્થરની સાથે માથું અફાળતાં

આપણને પોતાને જ માથામાં વાગવાનું છે, તેના જેવી આ હકીકત છે. માનવીના દિલને જે લાગે છે, તે લાગે છે. જે જાતનું લાગે છે, તે જાતનું લાગે છે. માનવીનું દિલ જડ પથ્થર જેવું નથી તે હકીકત છે. છતાં તેનું બદલાવું, એક સ્થિતિમાંથી બીજીમાં પલટાવી જવાની ક્રિયામાં પલટાવું, અને એવી રીતે પલટાવાના સાધનમાં મંડયા રહેવું, એ તો માગી લે છે દૃઢ, મક્કમ, નિર્ધાર. વીજળીની સારડી કઠણમાં કઠણ વસ્તુઓમાં સાર પાડવામાં કામયાબ નીવડે છે. એવી રીતે સર્વ કંઈ બનવાને શકયતા છે. પરંતુ માનવી તે પ્રકારનું દિલ કરીને તેમ કરવા માંડે ત્યારેને? ખાલીખાલી ઉધામા કર્યા કર્યેથી અને નહિ જેવા પ્રયત્ન કર્યા કરવાથી કશું ન વળે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૩–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નાનું બાળક ભાંગફોડ કરતું, માબાપને ને ઘણું
એ તોફાન કરી કરી પજવતું, વ્હાલું છતાં લાગતું;
તેવું તું મુજ ધ્યાન કૈં લઈશ ના છોરું ગણી તાહરું,
રહેવા ભાવથી એ મથું સતત હું, તો પ્રાણ ત્યાં રેડ તું.

☆ ☆ ☆

તું મારું દુખ ભાંગશે નહિ, પ્રભુ તો કોણ, કહે, ભાંગશે?
મારે એક મદાર છે તુજ પરે, આધાર કો આપશે?
જીવ્યું કેમ કરી જશે મુજ થકી આવી રીતે, કહે, પ્રભુ?
કાઢે શેં નવ ભાળ બાપ, મુજ તું? વાંકે કયા? હે પ્રભુ!

નાનામાંથી મોટો યજ્ઞ

સાધનનું દિલમાં દિલની સાથેનું એકધારું પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું અનુસંધાન પ્રગટાવી શકવાનું શહૂર જો આપણામાં પ્રગટાવી શકીએ,

તો પ્રભુકૃપાથી સર્વ કંઈ બની શકે તેવું છે. સંસારવહેવારમાં અનેક જીવોની સાથે આપણો સંબંધ છે. તે તે બધા જીવો સાથે તેમનું કંઈ પણ કશું જોયા કર્યા વિના આપણે પોતાના વિકાસ ખાતર સદ્ભાવ પ્રગટાવવાનો છે. આપણે તેમને તેમને માટે ત્યાગ કરવાના ઉમળકાવાળા બનવું જ પડશે. અને આપણે જ તેમને માટે પ્રેમઉમળકાથી વિશેષ ને વિશેષ સહન કરવાનું જે આપમેળે આવે તેને ઉમળકાથી તપ સમજીને આપણા પોતાના જીવનવિકાસના હેતુને અર્થે તે તે સ્વીકારીને તે તે બધું ભોગવીએ, તો જીવન ઊંચું આવી શકે. આવું આવું થવું ને કરવું એ તો હજી નજીવો યજ્ઞ ગણાય. અને એવું જો આપણે પ્રેમભક્તિથી કર્યા કરીશું, તો તેમાંથી જ જીવનવિકાસની આગળની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે જે મોટો યજ્ઞ થવાની શક્યતા છે, તે શક્યતાનું બળ રોજબરોજના વ્યવહાર-વર્તનમાંથી, આપણાથી બનતા જતા તેવા નાનકડા યજ્ઞમાંથી, પેદા થયા કરવાનું છે, તે નક્કી જાણશોજી. આપણે ચઢવું છે તો હિમાલયના ઊંચામાં ઊંચા શિખર પર; અને નાનામાં નાની ટેકરી ચઢતાં પણ જ્યારે હું સ્વજનના દિલમાં ઉમળકો પ્રગટેલો અનુભવતો નથી; ત્યારે મને અફસોસ થાય છે કે આપણે બધાં હાલી નીકળ્યાં છીએ હિમાલયના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શિખર પર પહોંચવાને માટે, પરંતુ આ તો ખરે જ શેખચલ્લીની વાત જેવું છે!

જીવન હાંસીખેલ નથી

ખાલી ખાલી તુક્કા કર્યા કરવાથી જીવનને કદી પામી શકાતું નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ એનાથી તો જીવન વેડફાઈ જતું હોય છે. ઉચ્ચ આદર્શ રાખીને તે પરત્વેના એક ડગલા માટે પણ જો ઉમળકાથી આપણા દિલમાં ન્યોછાવર થઈ જવાની ભાવનાનું થનગનાટ કરતું નૃત્ય પ્રગટે, તો જ આપણાથી કંઈક થઈ શકવાનું છે તેવું મને જરૂર લાગે છે. સૂર્ય ઊગવાનો થાય છે, ત્યારે સૂર્યની પ્રભાનાં દર્શન

થયા વિના રહેતાં નથી. તેવી રીતે મહાભિનિષ્ક્રમણ કરવાનું હોય કે થવાનું હોય, તો તેની પૂર્વતૈયારી રૂપે આપણાથી જે કંઈ પગ-રણ મંડાતાં હોય તેમાં તેનું વ્યક્તત્વ પ્રગટેલું જો અનુભવી શકાય તો જ સમજવું કે આપણા મનની સાચી ધગશ જીવનને ઉન્નયન કરવામાં પ્રગટેલી છે. આપણાથી ભરાતા નાનામાં નાના ડગલામાંથી આપણને પરખાઈ આવવું ઘટે કે તે ડગલું ભરવામાં આપણાં મનાદિ કરણની સ્થિતિ કેવી કેવી પ્રગટેલી રહે છે. તેવી તેવી તે તે પળે પ્રગટેલી મનાદિ કરણની સ્થિતિ પરથી આપણે આપણું તે તે પળનું માપ કાઢવાનું શીખો. જો આમ આપણે નહિ કરતાં રહીએ, તો આપણે પૂરો ભવાડો કરીશું. આ માર્ગ કંઈ હાંસીખેલ નથી. ને આપણે હજી કેવી કેવી રમત રમીએ છીએ, તેનું પણ જો પૂરેપૂરું ભાન ન જાગી શકતું હોય તો આપણે આપણને પોતાને જ છેતરી રહેલાં છીએ તે નક્કી પ્રમાણવું. આપણે તો સુગંધીદાર ફૂલોની સુવાસ પળેપળ લેવાનું કરવું છે અને અનેક પ્રકારની દુર્ગંધ પ્રગટે એવા મનાદિ કરણના ખેલોમાં હજી તો આપણે અટવાઈ પડીએ છીએ!

ઊઠો! જાગો! ટટ્ટાર થાઓ!

પ્રભુકૃપાથી તમે જો મારાં ખરેખરાં સાચાં સ્વજન હો તો મારા આવા દિલના બળતાઝળતા બળાપાને કૃપા કરીને નિરખવાનું કરો. અને તેથી કરીને પણ જો તમે ચેતવાનું કરી શકો, તો તે ભારે પ્રભુકૃપા થશે. આપણે જ્યાં જેમ જવું છે, ત્યાં તેમ જવાની તૈયારી ન કરી શકીએ, તૈયારી કરવાને બદલે આપણાથી નીચું જવાતું હોય ને તેવું નીચું જવામાં પણ આપણને તેવી રીતે નીચે ગયા કરવાની સભાનતા પણ ન પ્રગટતી હોય અને ત્યાં યુદ્ધ આપવાનું આપણાથી ન બનતું હોય, ત્યારે મારે આપણી જીવન પરત્વેની ભાવનાને કેવી રીતે સમજવી તે મને સમજાતું નથી. પ્રત્યક્ષ લક્ષણ વિના કંઈ પણ કશું મારાથી માની શકાતું નથી. માટે કૃપા કરીને ઊઠો! જાગ્રત

બનો ! અને જાગીને ટટ્ટાર થાઓ ! અને ટટ્ટાર થઈને કટિબદ્ધ થઈ વિચાર, વૃત્તિ અને વલણની સામે ભારેમાં ભારે સંગ્રામ પ્રગટાવો. જીવનસાધનાના સંગ્રામ એ તો ખાંડાની ધારે ખેલવાના છે. અને એ તો માગી લે છે ભારેમાં ભારે પુરુષાતન. એ પુરુષાતનનો ઉત્સાહ અનંત પ્રકારનો અને અનંત બળશક્તિનો છે. એમાં હવાતિયાં માર્યે કશું પ્રગટી શકે તેવું નથી. મારે તમને બધાંને ગભરાવવાં નથી. પરંતુ જે સાચું છે, તે જ કહેવું છે. આપણે જે કરવાને માટે પ્રભુકૃપાથી ભેગાં મળેલાં છીએ, તે કરવામાં જો તમે સભાનતા ન જગાડી શકતાં હો અને તેમાં તમારાં હિંમત, ઉત્સાહ, ખંત, કાળજી અને ચીવટાઈ ન દાખવી શકતાં હો અને એવી તમારા દિલની ખેવના તમારામાં હોય જ નહિ તો આપણે તે મૂકી દેવું. તેમાં સાચી પ્રમાણિકતા છે. અને આપણે તે માર્ગના સ્વજન તરીકે નહિ, પરંતુ જેમ સામાન્ય પ્રકારનાં બીજાં માનવીઓ પ્રભુકૃપાથી મને મળે છે કરે છે, તેમ તેના એક સામાન્ય માનવી તરીકે રહીએ, તે આપણે માટે તેવી સ્થિતિમાં વધારે યોગ્ય છે.

સદ્ગુરુનું કાર્ય અને સ્વજનોનો ધર્મ

મારે તો પ્રભુકૃપાથી જે હેતુ માટે જે જે મળેલાં છે, તેમને તેમને અનેક રીતે આમ ને તેમ ઊલટાંસુલટાં ફેરવાવીફેરવાવીને પણ હલાવતાં કરવાનાં છે. ઊલટપલટ થયા વિના જમીનમાં બી કદી પણ વાવી શકાતું નથી. સદ્ગુરુ પરત્વેની દિલમાં દિલથી દિલની પ્રેમભક્તિ પ્રગટ્યા વિના અને તેવી પ્રેમભક્તિની તદાત્મતા પ્રગટ્યા વિના સદ્ગુરુ પણ આપણામાં જીવનવિકાસની ભાવનાનું બીજ વાવી શકતો નથી. સદ્ગુરુની તો આપવાની ને બી રોપવાની સદાય સહજ તત્પરતાયુક્ત તાલાવેલી જ હોય છે. તેવી તાલાવેલીમાં નિરંતરતા પણ પ્રગટેલી જ હોય છે. પણ તે શું કરે બિચારો ! એની પણ કેવી કેવી લાચારી છે, તે કોણ સમજી શકે ! હું તો પ્રભુકૃપાથી અને

એની કૃપાથી પ્રગટેલા આત્મનિર્ધારથી જરૂર-કહી શકું છું કે કોઈ પણ સ્વજન જીવનવિકાસ પરત્વેની ખરેખરી જવાળામુખીના જેવી ધગધગતી તમન્ના પ્રગટાવીને પોતાના આધારને પ્રપત્તિયોગને યોગ્ય શરણાગતિની સ્થિતિમાં પ્રગટાવી જુએ અને તે પછીથી તેને સદ્‌ગુરુની કેટલી ને કેવી કેવી મદદ મળે છે, તે જાતે પોતે જ અનુભવી લે. હજી આપણે તો સાધનાની ભાવનાના પ્રકારનું કંઈ કશું મંડાણ તો કર્યું નથી, ને ઉપરથી સદ્‌ગુરુને ગોદા માર્યા કરવા છે, તે ક્યાંની વળી વાત! સંસારવહેવારમાં પણ આપણને મળેલાં કોઈ-ને પણ જો આપણે અમથાં નકામાં ગોદા મારીશું તો તે સહન કરશે કે? અને શું તેવા પ્રકારના વર્તનનું પરિણામ નહિ પ્રગટે કે?

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૪–૩–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

શ્રીરામકૃષ્ણ મુજ દૈવત એ જ હોજો,
હું-રાંકની ઉપર નિત્ય પ્રસન્ન રૂહેજો;
ને રાખજો વરદ હસ્ત પ્રભુ, તમારો
મારે શિરે, જગ ભલે નવ સંઘરે છો.

☆ ☆ ☆

તું-પાદપદ્મ મુજ સાધન એકલું તે,
એના વડે જીવન એક બનાવવું છે;
ક્યારે અભેદરૂપ એક બની જવાશે?
સાફલ્ય હેતુનું કરો મુજ રાંકના તે.

☆ ☆ ☆

એકેય કામ બનતું મુજથી ન સીધું,
ભૂલો અનેક કરતો પ્રભુ, મૂર્ખ હું છું;

મારો બધો જ વ્યવહાર ચલાવજે તું,
એવા સચોટ મથીને કરું યત્ન જો હું.

ટાઢે ઠરી, થરથરી, મરતો પ્રભુ, હું,
શું તોય દાબી ઉર લે પ્રભુ, ના મને તું?
હું તો ઘણું કરગરું તુજ પાદપદ્મે
દેશે ન હૂંફ તુજ, તો પ્રભુ, ના જીવાશે.

જો દે મને હુકમ આંખ તણા ઇસારે,
તો તારી પાસ કરું સાહસ આવવાને;
તારો પ્રભો, દબદબો નિરખી અચંબો
પામું હદે, ડગ ભરાય ન, સ્તબ્ધ ઊભો.

થાક્યો વિચાર કરી કૈંક ઘણા પ્રભુ, હું,
પરતાઈને શરણ આખર હું લળ્યો છું;
નિર્ભ્રાન્ત, નિર્ભય થવા તુજ પાસ આવ્યો,
તો કાઢશે ગરીબને પ્રભુ, શું તું પાછો?

સદ્ગુરુની સહન-મર્યાદા

ચેતનામાં નિષ્ઠા પામેલા આત્મા જે તે બધું સહન કરી લેતા હોય છે, એવી માન્યતામાં નર્યું અજ્ઞાન ભરેલું છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સાક્ષાત અવતાર હતા. કંસે તેમના પરત્વે પૂરેપૂરું વેર રાખ્યું હતું. અમુક મર્યાદા સુધીનું તેઓશ્રી પ્રેમથી સહન કર્યે ગયા. પરંતુ તેની હદ પૂરી થતાં તેમણે કંસનો વધ કર્યો. તેવું જ જરાસંધનું થયું. ને શિશુપાળનું પણ. શ્રીરામચંદ્રે પણ રાવણનો તેવી રીતે વધ કર્યો.

શ્રીભગવાને તેમનો તેમનો વધ કરેલો હોવાથી તેમના જીવનનું કલ્યાણ થઈ ગયું, એમ શ્રીમદ્ ભાગવત અને રામાયણ કથે છે ખરા, પરંતુ તે આપણે નિશ્ચિતપણે તો જાણી શકતા નથી. તેમાંથી નિશ્ચિતપણે જે જાણી શકીએ, એવું તો તે જ છે કે તેમનો વધ થયો. સદ્‌ગુરુ પણ તેવી રીતે બધું આપણું સહન જ કરી લેશે તેવું તો કૃપા કરીને કદી માનશો નહિ. આપણે તેના પર કરેલું દોષારોપણ આપણને પોતાને જ વિશેષ હેરાન કરનારું થઈ પડવાનું છે તે પણ નક્કર હકીકત છે. આપણે તેના વિષે જે જે કંઈ અન્યથાપણે વિચારતા હોઈશું, તેવું તેવું તે તો તેવી રીતે સ્વીકારી લેતો હોતો નથી; એટલે તેના પરત્વેની જાગેલી આપણી વૃત્તિઓ તેની કનેથી પાછી ફરીને આપણા પોતાનામાં જ પાછી પ્રવેશે છે અને આમ દ્વિગુણિત ત્રિગુણિત થઈને તેનું જોશ વિશેષપણે પણ પકડી શકે એવી ઊંધા પ્રકારની શક્યતાને આપણે પોતે જ પોતાથી કરીને જન્માવતા હોઈએ છીએ. આવી ઊંધા પ્રકારની રમત આપણે રમ્યા કરીએ છીએ, અને એથી કરીને આપણે પોતે જ પોતાના પગ ભાંગતા હોઈએ છીએ, તેનું ભાન પ્રગટાવવાને તમારા પરત્વેની પ્રેમભાવનાથી પ્રેરાઈને આ તમને લખું છું.

કશુંક લક્ષણ તો કેળવો

પ્રભુકૃપાથી પૂરો સંપૂર્ણ હોવાનો દાવો કદી પણ કર્યો નથી. પરંતુ તમે મને તમારી પોતાની મેળે સદ્‌ગુરુ તરીકે ઠેરવ્યો, તો પછી તેનાં પરત્વેની તેવી ભાવનાનું વર્તન જો આપણાં બધાંનું ન વર્તી શકાય, તો તેવાં સ્વજનની સદ્‌ગુરુ પરત્વેની ભાવનાનું બીજું કયું લક્ષણ પારખવું કે જેથી તેની સાચી સમજણ પડી શકે? જે કોઈ જીવે પોતે પોતાની મેળે સદ્‌ગુરુ કર્યા હોય અને સદ્‌ગુરુની યોગ્યતા તેને ન પરખાતી હોય તો તેવા સદ્‌ગુરુને તે મૂકી દઈ શકે છે— જોકે આપણામાં તેવું પારખવાની લાયકાત ને તેવી શક્તિ પ્રગટેલાં

હોતાં નથી, તે વળી જુદી હકીકત છે. સદ્ગુરુ પરત્વે સદ્ભાવની ઉત્કટ ભાવના પ્રગટેલી ભલે રાખી શકતાં ન હોઈએ, તેમ છતાં પણ જો જીવનવિકાસના ધ્યેય પરત્વેનું આપણું દૃષ્ટિબિંદુ એક-સરખું, એકધારું, વેગવન્તુ કામ કરી રહેલું હોય, તોપણ કશો વાંધો નથી. આ તો બધાંનું તેમ પણ નથી ને આમ પણ નથી. અને વાંધાવચકા આપણે બીજાં બધાંમાં કાઢ્યા કરવા છે. આ તો તદ્દન ક્ષુલ્લકપણાની હકીકત છે. અને તે બતાવી આપે છે કે જીવન-વિકાસ પરત્વેનું ખરેખરું સાચું મહત્ત્વ આપણને પ્રગટેલું નથી. આ કાગળ લખી રહેલો છું તો એક વ્યક્તિને, તેમ છતાં પુરુષ અને નારીજાતિવાચક જે સંબોધન કર્યું છે, તે તો બધાં સ્વજનોને આ લાગુ પડે છે માટે તેવી રીતે તે સંબોધાયેલું છે. જીવન પરત્વેનું દૃષ્ટિબિંદુ સાચી રીતે કેળવાય ને તે તરફનું સ્વજનોનું લક્ષ પ્રેરાય એવી મારી ધગધગતી તમન્નાને તમે બધાં પ્રેમભક્તિથી જો સ્વીકારી લેવાનું કરી શકે, તોપણ હાલનું જીવન વેગ અને ગતિ બંને પકડી લે. અરે! એટલુંયે જવા દો; પરંતુ જો તમે મને તમારા દિલનું એક સાચેસાચું, ખરેખરું સ્વજન ગણતાં હો, અને–અહીં પ્રેમના ભાવની વાત જવા દો, પરંતુ–તમને બધાંને આ જીવ પરત્વે હૃદયની લાગણી જ માત્ર જો હોય, તો તેને કેમ કરીને આપણે આપણા વર્તનથી રાજી રાખી શકીએ અને સંતોષ પમાડી શકીએ એવી ભાવના તો પ્રગટવી જોઈએને? તમે બધાંએ મને સ્વજન તરીકે સ્વીકાર્યો હોય, તો ભલે; પરંતુ જો તમે તેવી રીતે સ્વીકાર્યો હોય તો તેનું પણ માપલક્ષણ તમારા મારી પરત્વેના વર્તાવમાં પ્રગટેલું હોવું જોઈશે કે નહિ?

પોતે જ સમજવું ને પોતે જ કરવું

આપણે આ સંસારવહેવારમાં જે જે સંબંધો જેની જેની સાથે પામ્યા છીએ, તેની સાથે એટલેકે તે તે જીવ સાથે તેવા ને તેવા

પ્રકારનો સંબંધ રાખીને કદી પણ ઊંચે આવી શકવાના નથી તે નક્કી જાણુશો. સંસારવહેવારમાં આપણે બીજા બધા જીવો પરત્વે તેમનું આપણા પરત્વે હોય તેવું વર્તન દાખવ્યા કરવાનું નથી. આપણા જીવનમાં જીવન પ્રગટાવવા માટેની શક્તિ કેળવવાને માટે ભાન રાખીરાખીને બધાય મળેલા જીવો સાથે ઉમળકાથી ઘસાઈ-ઘસાઈને તેમની તેમની સાથે ઉદાર, વિશાળ દિલ રાખીરાખીને અને તે તે જીવોનું કંઈ પણ કશું આડુંતેડું નજરમાં રાખ્યા વિના આપણે તેમને માટે વિશેષ ને વિશેષ કરતા થઈ જવું જોઈશે. એવું ઉમળકાથી કરેલું કર્મ આપણને વિશેષ ને વિશેષ તારનારું થઈ પડે છે. હજી તો આપણે આળસ-પ્રમાદને ખંખેરવાનું ઝટપટ કરતાં નથી. આપણામાંનું આળસ અને પ્રમાદ ખંખેરી નાખવાને અવનવી પરિસ્થિતિમાં પ્રભુકૃપાથી સદ્‌ગુરુ આપણને મૂકવાનું જ્યારે જ્યારે કરે છે, ત્યારે તો ઊલટાં આપણે છેડાઈ પડીએ છીએ. આપણે આપણાં સ્વભાવ અને પ્રકૃતિમાં કયું તત્ત્વ એટલે કે સત્ત્વ, રજસ ને તમસમાંનું કયું તત્ત્વ પ્રધાનપણે ભાગ ભજવે છે, તે સમજવું જોઈશે. જો તમસ ભાગ ભજવતું હોય તો પળેપળ આપણે ભગવદ્‌ભાવયુક્ત કર્મમાં એકધારું વેગથી તત્પરતાવાળા થઈને પ્રવેશેલાં રહી શકીએ તે ઉત્તમ છે. રજસ સ્વભાવ હોય તો ધાંધલ-ધમાલ ન પ્રગટે એવી રીતે ક્રમ કરીને શાંતિથી ને સ્વસ્થતાથી વર્તી શકાય તેવા પ્રકારના પ્રયોગમાં ગતિશીલપણે આપણે પ્રવર્તવાનું છે. આ બધું આપણે પોતે જ સમજી લેવાનું છે ને પોતે જ કરવાનું છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૪-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

"મારું કરી હું પરિવર્તન ક્હે, શકું શે?"
"જો તું ભૂલે હૃદય પાપવિચાર સર્વે;"

સૌ પ્રાણુ, ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ પરોવવાને
તું-માંહિ તેથી જ કર્યા કરું યત્ન નિત્યે.

તારા પ્રભુ, પ્રણયવારિ મહીં જ મારે
ન્હાયા સદા કરવું છે, પણ શેં બને તે?
સ્વપ્નો જ સેવી હું રહ્યો ઉરમાં પ્રભુ, જે,
પાડી શકીશ કદી સત્ય કૃપાથી હું તે.

તારા વિના સ્મરણ કોઈ તણું ન થાય,
નિષ્ઠાથી યોગ કંઈ સાધી હુંથી શકાય;
જો એટલું કરી શકાય કૃપાથી તારી,
તો હું-સમો જગતમાં નહિ ભાગ્યશાળી.

હૈયે ધર્યા હું કરતો તુજ આશ તોયે
જોને કર્યા કરું 'હું' છેતરપીંડી ભારે!
અત્યંત વેગવતી લ્હેર થકી તણાઉં,
જાણે ડૂબ્યો! મરી જઈશ બચાવી લે તું.

કેવી પડે દુખ મહીં જ મઝા અનેરી!
ચેતે જ એથી ઉર ચેતન–ચિનગારી;
જે પ્રેમદંડ સહશે, બડભાગી થાશે,
એ દંડમાર સહવા ઉરશક્તિ દેજે.

છોને ભલે અવગણે હમણાં મને તું,
કો દી શકીશ રીઝવી તુજને પ્રભુ, હું;

હું પ્રાણુ પાથરી મૂકીશ પ્રભુ, તું કાજ,
શ્રદ્ધા, પવિત્ર કરશે મુજ રાંક ધામ.

પરિસ્થિતિનો યોગ્ય સ્વીકાર

જે કોઈ પરિસ્થિતિમાં મુકાવાનું બને, તેનો હેતુ સમજીસમજીને તેમાંથી કેમ કરીને જીવનવિકાસના હેતુને વેગ મળે, તે પ્રમાણે વર્તવાનું આપણે શીખવાનું છે. જે કોઈ જીવ મળેલી પરિસ્થિતિ કે સંજોગોના હેતુનો પોતાની પ્રકૃતિ ને સ્વભાવના વેગથી ધ્વંસ કરી નાખે છે, તે પોતાનો નાશ વહોરી લેતો હોય છે. હું તમને બધાંને આજે સ્પષ્ટ લખવા માગું છું કે તમારાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને પારખીને અને તે પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને ઊંચે તારવવાને માટે તમને બધાંને તે તે કર્મ પ્રભુકૃપાથી સોંપાયેલાં છે, પણ તે કર્મમાં મને તમારા હૃદયનો થનગનતો ઉત્સાહ ને ભાવ પરખી શકાતો નથી તે ઊંડા ખેદની હકીકત છે. જીવનવિકાસના સાધકનો ધર્મ મળેલી પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરવાનો છે. મહાત્મા ગાંધીએ 'હરિજનબંધુ'માં એક વાર લખેલું કે 'શ્રીપ્રભુના નામસ્મરણથી રોગમાત્ર મટી શકે છે ને જીવનના આ છેલ્લા તબક્કામાં તેવા પ્રકારનો પ્રયોગ કરવાની ઇચ્છા છે' પરંતુ તેમને જેવા જેવા સંજોગ ને પરિસ્થિતિ મળતાં ગયાં, તેનો-તેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો છે. જીવનના વિકાસની ભાવનામાં મળેલાં કર્મ, સંજોગ, પરિસ્થિતિ—એ બધાંનો યોગયોગ્ય ભાવે અને રીતે સ્વીકાર એ તો એક હકીકતની ભૂમિકા છે. એનો જે જીવ ઇન્કાર કરે છે, અથવા તો ઇન્કાર થવાની જે જીવની તે તે પરત્વે વૃત્તિ સળવળે છે, તેવા જીવની આધ્યાત્મિક જીવન વિકસાવવાની લાયકાત નથી, એમ નક્કી સમજવું. તેવા જીવથી આ માર્ગ પરત્વેનું કશું પણ આગળ ડગલું ભરી શકાવાનું નથી તે પણ નક્કી સમજવું. જીવનની મળેલી પરિસ્થિતિનો પ્રેમભક્તિથી સ્વીકાર કરવો એ ઘણું જરૂરતું છે. દિલમાં દિલથી તેમ થતું હોય તો જ મન, દિલ તે પરત્વે બખાળા પાડવાનું કરી શકશે નહિ.

સાધનામાં મક્કમ આગ્રહ

પૂરા નિરાગ્રહ થવાની બાબતમાં પણ એક મોટો અપવાદ છે; જોકે આપણે પોતે હજી તેવી રીતના પૂરેપૂરા તો થઈ શકેલા નથી, અને તેવા થવાનું યોગ્ય પ્રકારનું તત્પરતાયુક્ત દિલ પણ પ્રગટેલું નથી, તેમ છતાં સમજણની દૃષ્ટિ પ્રગટાવવાને માટે લખું છું:

જે સાધન આપણે કરી રહેલા છીએ અથવા તો જે સાધન આપણે કરવાનું છે, તેને તો સંપૂર્ણતાથી પૂરેપૂરું એકધારું વળગી રહેવામાં ભાવનાભર્યો આગ્રહ રાખ્યા જ કરવાનો છે. સાધનાની ભાવનામાં અંતરાય પ્રગટાવે એવો કશો પણ આંતરિક કે બાહ્ય પ્રસંગ ઊપજતાં આપણે દૃઢ, મક્કમ, મરણિયો આગ્રહ રાખીરાખીને સાધનાની ભાવનાને સાનુકૂળ હોય એવું જ વર્તન ચેતીચેતીને રાખવાને અને તેવી ભાવનાથી જીવનમાં પ્રવર્તવાને માટે મથીમથીને આપણે ભાન પ્રગટાવવાનું છે. વચમાં પ્રગટતા અંતરાયોને તો જરા પણ મચક આપવાની નથી. આમ સાધના સિવાયની તમામ બાબતમાં–પછી તે ઝીણી હોય કે મોટી હોય, ત્યાં ત્યાં, તેમાં–અનાગ્રહ અને જ્યાં સાધનાની ભાવનાની હકીકત હોય, પ્રશ્ન હોય, ત્યાં ત્યાં દૃઢતાયુક્ત મરણિયો આગ્રહ—એવી બે પ્રકારની ભાવના આપણે કેળવવાની છે.

બેવડી જીવનસાધના

આગ્રહની બાબતમાં આ બે પ્રકારની ભાવના જેમ જીવનમાં જાગ્રતપણે સમયાનુસાર પ્રવર્તેલી હોવી જોઈશે, તેવી રીતે સાધનામાં પણ બે પરસ્પર વિરોધી દેખાતી પ્રક્રિયામાંથી આપણે પસાર થવાનું છે. એક તો આપણે જે જે પરિસ્થિતિમાં, સંજોગમાં પ્રવર્તેલા હોઈએ, તેના પરત્વે બેપરવા, બેકાળજી કે નિષ્પ્રાણથી વર્તવાનું નથી, અથવા તો તે તે બધું મિથ્યા છે, એમ પણ ગણ-

વાનું નથી; તે તે બધું મળેલું છે ભાવનાને કેળવવાને માટે, ભાવનાને પુરિપક્વ થવા માટે. એટલે તે તે બધાંનો એક બાજુ પ્રેમભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને તેમાં તેમાં અણગમો કે કંટાળો પ્રગટવા દીધા વિના તે પરિસ્થિતિ અને સંજોગનો આપણે પ્રેમ-ભક્તિથી સ્વીકાર કરવાનો છે; અને તેમાં તેમાં યોગયોગ્ય ભાવનાથી વર્ત્યા કરીશું તે એક બાજુની વર્તનકળાની રીત છે અને બીજી બાજુએ પ્રભુની કૃપાને આપણામાં ઠરી શકવાને માટે જે ભૂમિકા આપણે તૈયાર કરવાની છે, તે તો સાધનાના ભાવમાં અને તેના સાધનના અભ્યાસમાં મનાદિ કરણોને પરોવાઈ જવાને કાજે તેમાં એકધારું પ્રવર્તાવાય, તે છે. તે ઉપરાંત સંસારવહેવારમાં આપણે બધાંની સાથે સુમેળ, સદ્ભાવ, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ, શુભેચ્છા વગેરે ભાવનાથી આપણા પોતાના જ વિકાસની ભાવનાથી વર્ત્યા કરવાનું છે. ને એમ થવાવા જતાં કોઈપણ જાતનો બીજાંથી કરીને ધારો કે આપણને અન્યાય થાય તો "તે બધું પ્રેમઉમળકાથી સ્વીકારી લઈને તે તપ છે એમ જાણીને આપણે તેવી તત્પરતાવાળા બનવું પડશે. અને તો જ આપણા રાગદ્વેષ મોળા પડતા જવાના છે. એટલે દ્વંદ્વા-ત્મક પ્રકૃતિનું જોશ એવી રીતે જ્ઞાનભક્તિયુક્ત વર્તવાથી મોળું પડતું જવાનું છે તે નક્કી જાણજો. જેની જેની પરત્વે આપણને અણગમો હોય કે કંટાળો જાગતો હોય, તેને તેને આપણે વધારે ચાહીચાહીને દિલથી વધારે ગમવાનું બને તેમ આપણે પ્રવર્તવાનું છે. આવી સાધ-નાથી અંતર્મુખ થઈ શકાવાનું છે. અંતર્મુખતા પ્રગટ્યા વિના આરો નથી. જેમ સાધનાની પ્રક્રિયાની જરૂર છે, તેમ સંસારવહેવારમાં ઉપર જણાવેલી રીત પ્રમાણે વર્તવાની પણ એટલી જ જરૂર છે."

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૨૫-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

જો એક વાર હડિયે મુજની ચઢે તું;
હૈયે તને પૂરી દઈ પછી મારું તાળું;
તારી પરેતું લઉં વેર પછી હું; જૂતું,
એવા ખુંદું, ભૂલી જઉં તુજ ખોડ કે તું.

☆ ☆ ☆

બાથોડિયાં મરવતો મુજને પ્રભુ, , તું,
કર્મે બકુચા જ કરવાનું રહ્યું નકામું;
જ્યાં ત્યાં બધે તુજ કૃપા પ્રભુ, ઢાળતો તું,
કોરો કઈ રીસ થકી મુજને જ રાખું ?

☆ ☆ ☆

કેમે કર્યો પીગળતો નથી હું-પરે તું;
પાષાણનું હૃદય છે તુજ હે પ્રભુ! શું?
દેવા ઘટે ન તુજને કંઈ દોષ મારે,
માર્યા કરું જ ડફૂણાં તુજને હવાં શેં ?

☆ ☆ ☆

ભારે કર્યો પ્રભુ, હશે તુજ દોષ શો મેં?
કે ફેરવી મુખ લીધું મુજથી પ્રભુ, તેં ?
હું તો અનેક રીતે દુર્બળ હે પ્રભુ! છું,
મારી રીતે હું ચઢવા કરું યત્ન, જો! તું.

☆ ☆ ☆

મારે નથી તુજ વિના પ્રભુ, કોઈ બીજું,
આશા બીજાની ધરું ના પ્રભુ, તું-વિના હું;

લેવા ચહે મુજ કદી પ્રભુ, તું પરીક્ષા,
લેજે, સહીશ, પણ કો દી હઠીશ હું ના.

ક્યારે થશે હૃદય કોમળતા–સ્વરૂપ ?
ક્યારે તહીંથી ફૂટશે પ્રભુ, ભાવગંગ ?
ક્યારે પવિત્ર કરશે વહી સર્વ અંગ ?
ક્યારે થશે તુજ. અનંત સમુદ્ર સંગ ?

મુશ્કેલીઓ

જીવનવિકાસના સાધકને જ મુશ્કેલીઓ વેઠવાની આવે છે એવું કશું નથી. જે જીવને મુશ્કેલી પ્રગટતાં મુશ્કેલીથી ત્રાસ લાગે છે, તેવો જીવ ખરેખરી રીતે તો સાધક જ ન ગણી શકાય. મુશ્કેલી એ તો ખમીર પ્રગટાવવા માટેનું સોપાન છે. અને ખરી રીતે જો જોઈએ તો શું સંસારવ્યવહારમાં ઓછી મુશ્કેલીઓ પ્રગટતી હોય છે ? ત્યાં જીવ બિચારો નીચી મૂડીએ તેને તાબે થઈ જઈને બળાપાથી, સંતાપથી, ક્લેશ, દુઃખ ને ત્રાસના ભારથી તે બધું સહ્યા જતો હોય છે. જ્યારે સાધનાના ક્ષેત્રમાં આપણે તે તે બધું પ્રેમના ઉમળકાથી સહ્યા કરવાનું છે. જરાસરખો પણ જો સંતાપ, ક્લેશ, ત્રાસ કે એવી એવી વૃત્તિ દિલમાં તે પરત્વે પ્રગટી તો સાધનાની ભાવનામાં ગતિમંદતા પ્રગટી જાય છે. તે તો એક હકીકત છે, પરંતુ તેનાથીયે વધારે ભયંકર પરિણામ તો તે ઊપજે છે કે આપણાથી તેવી રીતે વર્તાતાં વિશેષ રીતે તેમાં તણાઈ જવાનું ને દબાઈ જવાનું બને છે અને પછીથી તેના ને તેના જ વિચારનાં વમળોમાં આમ તેમ ઘુમરીઓ ખાવાનું બન્યા જ કરતું હોય છે. આવું બનેલું કેટલીયેવાર સ્વજનના માનસમાં મેં પોતે જાતોજાત નિહાળ્યું છે. ત્યારે તેમાંથી તેનામાં જાગ્રતિ પ્રગટાવવાને માટે તેને આંચકો આપવાનું પ્રભુકૃપાથી કરવું પડે છે. ઇંદ્રિયોના દોરવાયા આપણે દોરવાઈ

જતા હોઈએ, તે વેળા જે જીવનું તે કાળે તાત્કાલિક સફાળું ભાન જાગે છે, તેવા જીવની સાધના માટેની લાયકાત છે એમ પ્રમાણવું. આપણે સંસારવહેવારના વર્તનમાં બને તેટલો આપણો પોતાનો જ દોષ જોવાને પ્રવર્તવું અને તેને જ મહત્ત્વ આપ્યા કરવું, બીજાના દોષ જોવાનું મન–ઇંદ્રિયો કરે ત્યારે તેમાંથી પાછાં વાળવાને પ્રેમથી મથવું—આ પણ એક સાધનાનો પ્રકાર છે. બીજાંના દોષ જોવાનું થતાં મનમાં અશાંતિ ને સંઘર્ષણ પેદા જરૂર થવાનાં. જે પોતાના દોષને જોઈને તેને મઠારવાને એકધારું મથ્યા કરવાના ચેતનમાં રહે છે ને એવો જેને અભ્યાસ છે, તેવા જીવને બીજાના દોષ જોવાનો અવકાશ સાંપડી શકતો નથી. સર્વ કંઈ જે તે 'પધું' આપણા પોતાનામાંથી નીપજ્યું છે. તેમાં કોઈ 'બીજું' કારણભૂત નથી. આ પ્રકારની સમજણ જો ખરેખરી જીવતીજાગતી બની જાય, તોપણ બીજાનું આડુંતેડું મનમાં પ્રવર્તવાની કે ટકવાની શકયતા મોળી પડી જાય છે.

એવડી સાધના

આ બધું તમને હું લખું છું તે પ્રભુકૃપાથી આ જીવે તેમ આચરણ કરેલું છે તેથી. સેવાના માર્ગમાં અનેક પ્રકારની જુદી જુદી પ્રકૃતિ ને સ્વભાવના જીવો સાથે સુમેળ, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ, શુભેચ્છા રાખીરાખીને અને આત્યંતિક છેવટ સુધીની નમ્રતા રાખીરાખી કેળવીને તેવા તેવા જીવો સાથે વર્તવાનું થયેલું છે માટે. વળી તે તે કર્મમાં કદી પણ હુંપદ ન પ્રગટે એની તો કેટકેટલી જાગ્રતિ પ્રભુકૃપાથી સેવેલી છે! આ જીવને તેવા સેવાના ક્ષેત્રના કર્મમાં કંઈ બીજાથી કરીને અન્યાય નહિ થયેલા હોય એવું તો મુદ્દલે નહોતું. પરંતુ તેમ છતાં તે બધાયની ઉપર એકમાત્ર સદ્‌ભાવનાં જ ભાવના સર્વત્ર જીવતીજાગતી રહ્યા કરે એવું ભાન ને સચેતનતા રાખ્યા કરવાનું પ્રભુકૃપાથી થતું હતું. એકમાત્ર કામ કર્યા કરવાનું જ મૂંગે મોઢે

કર્યા કરતો અને વિશેષ ને વિશેષ કેમ કરીને મારા પોતાના જ કર્મનું મનનચિંતન થયા કરે, તેવી રીતે પ્રવર્તમાન થયા કરવાનું બન્યા જતું. ભગવાનનું સ્મરણ, તેની પ્રાર્થના, એનું ભજન, એ જ મારું એક મહત્ત્વનું સાધન તે તે કાળે હતું. અને પાછું તેથી કરીને મળેલા કર્મમાં કોઈ પણ જાતની ઊણપ ન પ્રગટી શકે, તે પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવનાથી થયા કરે અને તે પણ સાધનાની એક પ્રક્રિયા જ છે એવું ભાન મનાદિ કરણોને પ્રગટાવેલું રખાવવાને પ્રભુકૃપાથી બન્યે જતું. આવી એવડી રીતની સાધના થયા જતી હતી. સ્વભાવ અને પ્રકૃતિને નીચેથી ઉપર લઈ જવાની એક પ્રવૃત્તિ અને સાધનાના સાધનના અભ્યાસમાં પ્રેમભક્તિથી ને તેના જ્ઞાનના હેતુને લક્ષમાં રાખીરાખીને ભાવને અવતરણ થવાની પ્રક્રિયામાં સભાનપણું પ્રગટાવવાનું બન્યા જવું તે બીજી પ્રવૃત્તિ. આમ જે રીતે પ્રભુકૃપાથી જીવન જીવી જાણ્યું છે, તે જ રીત હું તમને બધાંને બતાવું છું:

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૬-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

મોજાં પ્રચંડ ઊછળી હડસેલતાં ને
નાખે મને લઈ જઈ દૂર દૂર ક્યાંયે!
તોયે હું હિંમત કરી બળથી અગાધ,
તે સંગ હું તરી જવા પ્રભુ, ભીડું બાથ.

મારે ગમે ત્યમ કરી ઊડી પ્હોંચવું છે,
આનંદ, પ્રેમ, રસ, દેશ, જહીં પ્રભુ છે;
તારી કૃપા પ્રભુ, હશે, અઘરું નથી તે,
જે આજ સ્વપ્ન, બનશે પ્રભુ, સત્ય કાલે.

ચોંટાડી દે તુજ પદે મુજ ચિત્ત એવું,
ના'વે ફરી મુજ કને પ્રભુ કો દી પાછું;
ને પ્રેમના જતરડે મન ખેંચી લે તું,
કે પ્રીત છોડી બીજી, આધીન તે તને રહે.

મોટા કરાડ ગિરિનાય વટાવીને હું
નિત્યે વણા સતત તારી ભણી કરું છું;
આવે ન પાર તુજ, શેં મુખને પમાશે?
મારે પ્રભુ, ભળવું છે સુખસિંધુમાં તે?

શેં પ્રેમ–દૃષ્ટિથી મને નવ ભાળતો તું?
શાથી મને અવગણી દૂર રાખતો તું?
વિશ્વંભરા જગતની જહીં મા પ્રભુ, તું,
ત્યાં એકલા ગરીબને તરછોડાશે શું?

પાયે પડી કરગર્યા તુજને કરું છું,
હાવાં પ્રભુ, કંઈ કરી મુજ સામું જો તું;
તું છેક આમ તુજ બાળ વિસારશે શું?
લેશે જ ભાળ જીવું આશ વડે જ તે હું.

મુશ્કેલીના લાભ

આગળના કાગળમાં જણાવેલી રીતે જીવવામાં જે તે બધું સરળપણે પ્રગટ્યા કરવાનું છે એવી કશી કોઈ પ્રકારની બાંયધરી આપી શકતો નથી. મુશ્કેલી વિના ઊંચે તરી આવવાનું કદી પણ શક્ય બનતું નથી. મુશ્કેલી, ઉપાધિ, અનેક પ્રકારનાં ગૂંચો, કોયડાઓ તથા ભયંકર વિઘ્નો, એ તો આપણી ભાવનાને પકવવાને માટે તથા

આપણી પોતાની ભાવનાને તત્પરતાયુક્ત કેટલી તાલાવેલી જાગેલી છે, તે ચકાસી જોવા માટેનો તે તે બધું તો કસોટીનો પથ્થર છે; એટલું જ નહિ પરંતુ સાધનાના ભાવને ઉચ્ચતર સ્થિતિએ પ્રગટાવવા માટે તે બધું એક પગથિયા રૂપ પણ છે. આવું બધું જે પ્રગટે છે, તે તે બધુ આપણામાં ઉત્તમ પ્રકારનું પુરુષાતન પ્રગટાવવા માટે જરૂરનું હોય છે. જેમ કોઈને ભારેમાં ભારે વજન ઊંચકવાનું કરવું હોય, તો તેણે પ્રથમ થોડામાંથોડુ વજન ઊંચકવું જોઈએ, અને વધારે વધારે વજન ઊંચકવાની શકયતાને માટે હળવેહળવે તેણે વધારે વજન ઊંચકવાની શક્તિ વધારતા જવું જોઈએ અને એમ અંતે ભારેમાં ભારે વજન અભ્યાસથી કરીને તે ઊંચકતો જતો હોય છે; તેવી જ રીતે આ સંસારવહેવારમાં અનેક પ્રકારનાં મુશ્કેલીઓ, ગૂંચો, કોયડાઓ વગેરે બધું આપણને સાંપડે છે તે આપણામાંના ખમીરને ઉત્તરોત્તર વિશેષ તેજસ્વિતપણે પ્રગટાવવાને માટે સાધનરૂપે છે. પરંતુ તે તે બધું આપણે દિલના ઉમળકાથી સ્વીકારીને તેવા પ્રકારની ભાવનાથી તેમાં પ્રવર્તેલા રહીશું, તો જ તે તે બધું આપણને ખરેખરા ખપનું નીવડવાનું છે તે નક્કી જાણશો. મુશ્કેલીથી, વિઘ્નોથી, ગૂંચોથી અને કોયડાઓથી ડરીને જે પાછું ભાગવાનું કરે છે, તે તો કાયર જીવ છે.

હારમાંથી જીત

સાધનાના ક્ષેત્રમાં નામર્દનું કામ નથી. આવું આવું થતાં કદાચ આપણે હાર પામીએ તેની હરકત ન હોય. પરંતુ હાર પામતાં-પામતાં પણ જીવનવિકાસની સાધનાની ભાવનાને દૃઢાવીદૃઢાવીને તે તે પ્રસંગે મજબૂતમાં મજબૂત, દૃઢ, મક્કમ સામનો આપીઆપીને યુદ્ધ ખેલ્યા કરીએ, તો તેવી રીતે હાર પમાતાં પમાતાં તેમાંથી પણ સફળતાની ચાવી આપણને જરૂર મળી રહે છે. આ જીવથી પણ અનેક વેળા એવી હાર પામવાનું બનેલું છે. એવી પ્રત્યેક હાર પામવાની હારમાળામાં પ્રભુકૃપાથી એણે જીવતુંજાગતું પ્રચંડ યુદ્ધ

આપ્યા કરેલું છે અને તે તે વેળાએ તેણે પ્રભુકૃપાને માટે પ્રાર્થનાઓ કર્યા કરેલી છે. તે જેમ પ્રભુની કૃપાપ્રસાદીને પ્રેમભક્તિથી માનતો, તેમ જ પાછો તે સાધનાના ક્ષેત્રમાં એકધારું રત રહેવાને પુરુષાતન કર્યા કરવામાં પણ તે માનતો હતો; તેમ છતાં તેમ કરવામાં પણ તેને હારવાનું તો બનતું, પરંતુ તેમાં તે સમૂળગો નમી જતો નહિ. યુદ્ધ તો આપ્યા જ કરતો.

મુશ્કેલીથી ન દબાનાર ફાવે છે

મુશ્કેલીઓ આવતાં જે જીવને એમ લાગે છે કે આવી સ્થિતિ પ્રગટ થઈ તે તો ઉત્તમ થયું અને તેના પર જીત મેળવવાની તેને ઉમળકાભરી દિલમાં થનગનાટ કરતી ભાવના જાગે છે; અને તેને હરાવવાને તેનાં મન–હૃદય ઉમળકાથી ઉત્સુક બને છે, તેવાને મુશ્કેલી તે વળી શું કરી શકવાની હતી? મુશ્કેલી જેને મુશ્કેલી લાગે છે, તે તો મુશ્કેલીથી ભાંગી પડવાનો છે. મુશ્કેલીની કઠણાશ જેને કઠણાશ લાગે છે, તોપણ તેનાથી પરાજય પામવાનું કદી પણ જે સ્વીકારતો નથી, તેવો જીવ તો મુશ્કેલીનો સામનો કર્યા વગર કદી પણ રહી શકતો નથી; અને મુશ્કેલીનાં કઠણાશને તે પ્રેમથી સ્વીકારી લે છે. એવી સ્થિતિમાં જે જીવનો અભ્યાસ સાધનાના ક્ષેત્રની ભાવનાથી જીવતોજાગતો બની જાય છે, તેવા જીવને તો તેવી મુશ્કેલી આગળ જતાં શ્રીપ્રભુની કૃપાપ્રસાદી લાગે છે અને મુશ્કેલી મળતાં તે હર્ષ પામીને 'આ તો કૃતકૃત્ય અને ધન્ય થવાનો પ્રસંગ મળ્યો' એમ અનુભવી, એવી રીતે મુશ્કેલીને તે સ્વીકારતો હોય છે. એટલે મુશ્કેલી પ્રગટે ત્યારે કેવા પ્રકારનું વલણ પ્રગટાવવું તેની સમજણ પ્રગટાવવાને માટે આ બધું સવિસ્તરપણે તમને લખું છું.

૬. યોગ્ય ભૂમિકા

પરંતુ એવી રીતે સમજણને સ્વીકારવાને યોગ્ય પ્રેમભક્તિવાળી આપણી મનાદિ કરણોની તત્પરતા પ્રગટેલી હોતી નથી, ત્યાં સુધી

તેવી તેવી અપાયેલી સમજણો પણ માથા ઉપરથી વહી જતી હોય છે. આમ કેટલીયે વાર મને તો આવા આવા પ્રસંગ પ્રગટતાં તમારાં બધાંનાં મનાદિકરણોની તે તે કાળની વર્તમાન દશા જોઈને ખેદ પણ થતો હોય છે. જે પ્રકારે જીવવું છે, તે પ્રકારની પ્રેમભક્તિ-ભાવની તત્પરતાવાળી ભાવના કેળવ્યા કરવાનું રાખ્યા વિના તેવી ભૂમિકા કદી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકવાની નથી. બધું જ ભગવાનની કૃપાથી થઈ રહેશે, ને ભગવાનની કૃપા જે તે કાળે જે તે કરાવશે એવું માનવું તે મિથ્યાડંબર છે. આપણે ગમે તેમ આડુંઅવળું તણાયા જવું, અનેક પ્રકારનાં વૃત્તિ, વિચારોનાં વમળોમાં આમતેમ આડુંઅવળું અથડાયા કરવું, પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને વશ થઈ જઈને પ્રવર્ત્યા કરવું અને તેમ છતાં વળી અનેક પ્રકારના સમજણના, માન્યતાના ને અહંના એવા ફાંકા પ્રગટાવતા રહેવું અને ઉપરથી એમ સમજ્યા કરવું કે ભગવાનની કૃપા આપણને દોરવશે તે મુદ્દો તે ક્ષેત્રની સાચી હકીકત નથી.

ભગવાનની કૃપા

શ્રીભગવાનની કૃપા આપણા આધારને સંપૂર્ણ કબજે પણ લઈ શકે છે, એવી હકીકત સાધનાના અમુક પ્રકારના તબક્કામાં સાચી પણ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આપણે જીવદશાનાં અનેક પ્રકારનાં વૃત્તિ, વિચારનાં વમળોમાં યદ્વાતદ્વા અથડાયાં કરતાં હોઈએ, તેવી દશામાં ભગવાનની કૃપા આપણામાં કામ કરવાની શક્યતાવાળી હોઈ શકતી નથી, તે નક્કી જાણજો. જેમ એક તદ્દન નાનું બાળક માતાના પર સંપૂર્ણ આધાર રાખતું હોય છે, અને બાળકના તેવા બચપણના સમયમાં માતા તેનું બધું કરતી પણ હોય છે, તેવી રીતે આપણે સંપૂર્ણ બાળક જેવા બની જઈએ ને આપણો આધાર તેવા પ્રકારની ભાવનાવાળો બની જાય, તો તો શ્રીભગવાનની કૃપા માતાની પેઠે આપણને સાચવ્યા ને રાખ્યા કરે છે. આવા પ્રકારની સંભાળ

તેણે અનેક ભક્તોની રાખ્યા કરેલી છે, તે તો ઐતિહાસિક હકીકત છે. શ્રીભગવાનની કૃપાએ આ જીવના જીવનના તેવા તેવા પ્રકારના તબક્કામાં કેવી ને કેટકેટલી સંભાળ રાખી છે, તેનો પણ એક ઇતિહાસ છે. મારા જીવનની સાધનાના જુદા જુદા તબક્કાના પ્રસંગોનો મને પૂરેપૂરો પ્રભુકૃપાથી તાદૃશ્ય ચિતાર છે અને તેનો જો ઇતિહાસ લખું તો તેવી રુચિવાળાંને એટલો તો રોમાંચક ને રસપ્રેરક નીવડે કે ન પૂછો વાત. પરંતુ જ્યાં સુધી જે હેતુ અર્થે પોતાની મેળે જે જે સ્વજન મળેલાં છે, તેમાંનું કોઈ એક પણ સ્વજન ચેતનની ભાવનામાં નિષ્ઠામાં પૂરું પ્રગટેલું અનુભવાય નહિ, ત્યાં સુધી તેવો ઇતિહાસ લખવાનો મને હુકમ નથી.

મરદ બનજો

માટે મળેલાં સ્વજનને મારી એટલી વિનંતી ને પ્રાર્થના છે કે મુશ્કેલી, વિઘ્નો, ગૂંચો, કોયડાઓ, ઉપાધિઓ વગેરે વગેરે પ્રગટવાનું બનતાં કૃપા કરીને મરદ બનજો, અને તેનો સાધનાના ભાવથી પ્રચંડ સામનો કરજો. મુશ્કેલીના ટાણે વિશેષ ને વિશેષ સાબદા બનજો. ભાવનાને પ્રજ્વલિત જીવતીજાગતી રાખજો. મુશ્કેલી વગેરે વગેરે શેને માટે પ્રગટેલાં છે, તેના હેતુનું સમજીસમજીને ભાન પ્રગટાવજો. આ બધું કરવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રયોગ કરવાથી જ તારતમ્ય સમજાય છે. ને પ્રયોગ કર્યા કરવાથી જ નવુંનવું અનુભવાય છે ને નવુંનવું શિખાય છે. માટે કૃપા કરીને મરદ બન્યાં કરો. તે વિના કદી પણ ચાલી શકવાનું જ નથી, એવું કૃપા કરીને ભાન પ્રગટાવવાનું રાખો. અને તેવી રીતે જીવવાનું કરી શકો તો મને તમારી પર વહાલ છૂટે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૭-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

ના અંતવેળ તું મને તરછોડવાનો,
તારો મને પ્રભુ, ગળા લગીનો ભરોસો;
સંતોષ તો મુજ ઉરે પણ એટલાથી
કેમે વળે નહિ, બક્યા કરતો હું તેથી.

☆ ☆ ☆

હું જે અનાથ, શરણે તુજ છું વિચારી
તું રાખી ઘેર કર ધન્ય પ્રભુ, ભિખારી;
સંભાળજે નિજ ગણી મુજને પ્રભુ તું,
ને દેખરેખ મુજ રાંકની રાખજે તું.

☆ ☆ ☆

પ્રત્યેક કર્મ મહીં ગૂઢ અગમ્ય અર્થ,
અજ્ઞાનીથી કયમ કરી સમજાય મર્મ;
ઓળંગવા દુખગિરિ પ્રભુ, શકિત દેજે,
સંતોષ હો સ્થિતિ મહીં પ્રભુ, હું હઉં જે.

☆ ☆ ☆

હું કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, લોભ પાયે,
તારે ધરું, પ્રભુજી, ભેટ સ્વીકારી લે તે;
ને કૈં બીજા હૃદય હોય વિકાર જે જે,
હું-પાસથી ઝૂંટવી સર્વ લઈ જ લેજે.

☆ ☆ ☆

જેને દબાવી શકતું નેવ પાપ સૂહેજે,
જે લોભ દુન્યવી થકી વશ ના બને છે,

તું દે બનાવી પ્રભુ; ઉન્નત, મુક્ત એવો,
આ રાંકની અરજ સાંભળ એટલી તો.

યત્કિંચિતેય પ્રભુ, જે મતિ છે, બધી તે
ખર્ચ્યા કરું સતત હું તુજ પ્રાપ્તિ માટે;
લેવા પડે કદી મને પ્રભુ, જન્મ કોટિ,
તો તે લઈશ તુજ માટ પ્રસન્નતાથી.

જીવનનાં સંભારણાં

તમને બધાંને જ્યારે હું કહું છું કે બધાં સાથે સુમેળથી, સદ્‌ભાવથી, સહાનુભૂતિથી, પ્રેમભાવથી વર્તવાનું કર્યા કરો, ત્યારે મને તેવા પ્રકારનાં જીવેલા જીવનનાં સંભારણાં જાગે છે. છેક નાનપણમાં ભારે કઠણ ગરીબાઈમાં જીવન વીતેલું. ગરીબને આ જગતવહેવારમાં જે પાઠુ પડે છે, અને લોક તેને જે રીતે અવગણે છે, તેવી જીંદગી આ જીવે જીવેલી છે. ત્યારે કોઈ આધ્યાત્મિક પ્રકારની ભાવના તો જાગેલી ન હતી, તેમ છતાં જીવનમાં પ્રાપ્ત થયેલા કોઈ ઉત્કટ નિમિત્ત પ્રસંગને કારણે આગળ ભણવાની તીવ્ર મહેચ્છા એકાએક પ્રગટી. તેવો પ્રસંગ કેમ કરીને પ્રગટ્યો તે પણ તમને બધાંને જણાવું. આમ તો હું ગુજરાતી નિશાળમાં ભણતો હતો જ. પરંતુ તેની સ્થિતિમાં આગળ ભણવાની તો ત્યારે શક્યતા જ ન હતી; કારણકે ગરીબાઈ ભારે કારમી કારમી હતી. અમારું એક જ ઓરડાનું ને આગળ નાનકડી ઓશરી-વાળું ભાડાનું ઘર (પંચમહાલ જિલ્લાના) કાલોલમાં મુખ્ય સરિયામ રસ્તા ઉપર હતું. મારા બાપને અફીણની એક તો ટેવ હતી, અને તે ઉપરાંત હુક્કો પીવાની પણ તેમને ટેવ. રોજ રાતે તેઓ અમારા ઘર પાસે ઓટલાની નજીક છાણાંથી કરીને દેવતા જીવતો રાખ્યા કરતા અને રાતે જ્યારે જ્યારે હુક્કો પીવાનું મન થાય, ત્યારે ત્યારે તેમાંથી દેવતા લઈને હુક્કો પીતા. અમારું ઘર સરિયામ રસ્તા પર આવેલું

હોવાથી રાતે રોન ફરનારા સિપાઈઓ પણ ત્યાં બેસી વાતોચીતો પણ કરે ને કોઈ કોઈ તો હુક્કો પણ પીએ. આમ મારા પિતાને ભાઈચારો પણ થયો હતો. એક દિવસ રાતે અમારે ઘેર કોઈક મહેમાન આવ્યા. તે ઓટલા ઉપર ખાટલામાં સૂતા હતા. તે રાતે રોન ફરવાને બે સિપાઈઓ આવ્યા. તેઓ મારા બાપાની સાથે બેઠા, અને વાતો કરવા લાગ્યા. તેમાંના એકે ત્યારે પૂછ્યું કે 'અલ્યા ભગત ! આ કોણ સૂતું છે ?' મારા બાપે જવાબ આપ્યો કે 'એ તો મહેમાન છે.' એટલે પેલા સિપાઈભાઈએ પૂછ્યું કે 'તો પછી પોલિસ ચોકીએ તેની ખબર કેમ આપી નથી ?' મારા પિતાએ જવાબ વાળ્યો કે 'એવી ખબર તો કોળીવાઘરીને આપવાની હોય, અમારે નહિ.' એટલું સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું ત્યાં તો તે સિપાઈનો પિત્તો ઊછળ્યો ને મારતોઝૂડતો મારા પિતાને પોલિસ ચોકીએ લઈ જવા લાગ્યો.

રાવસાહેબ વહારે ધાયા

આવું કારમું દૃશ્ય મારાથી જોઈ શકાયું નહિ. હું તો પહેરેલે લૂગડે દોડયો નાગરવાડામાં. ત્યાં એક શ્રી. મનુભાઈ કરીને રાવસાહેબ રહેતા હતા. તેમને રાતે જગાડીને મારા પિતાની મારઝૂડની બધી હકીકત મેં જણાવી. તે મારી પરત્વે ઘણી સહાનુભૂતિવાળા હતા. રોજ અમારા ઘર આગળથી સરિયામ રસ્તા પરથી જતા આવતા હતા ને મારી મા તેમનાં દળણાંખાંડણાં કરે તેથી અમને સારી રીતે ઓળખતા હતા. તે રાતે મારી કથની કહેતાં કહેતાં હું તો ડૂસકે ને ડૂસકે રોયા કરતો હતો, તેથી કરીને તેમનું હૃદય પીગળ્યું હોય. તેઓ તો તુરતાતુરત ગાડી જોડાવીને મારી સાથે રાતે ને રાતે પોલિસ ચોકીએ પધાર્યા અને રૂઆબભેર જમાદારને બોલાવીને મારા બાપને એકદમ છોડી દેવાનું કહ્યું. કાલોલ ગામના તે કાળના આવા પ્રખ્યાત અને પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકને રાતે પોલિસ ચોકીએ આવેલા જોઈ ને જમાદાર ને સિપાઈ વગેરે નવાઈ તો પામ્યા; પરંતુ મારા બાપને છોડી

દેવાને આનાકાની કરતા જ્યાં લાગ્યા, ત્યાં જ તેઓ સાહેબે તે ને તે વેળાએ ફોજદારને બોલાવવાને ઘાંટો પાડીને કહ્યું, 'હમણાં ને હમણાં ફોજદારને બોલાવો. મારે આ રંગરેજને મારવાને માટે તમારા પર કેસ કરવો છે. અને તમે જે માણસને પકડ્યો છે, તે માણસને મારે અત્યારે ને અત્યારે મારી ઘોડાગાડીમાં બેસાડીને દવાખાને લઈ જવો છે ને તેનાં મારનાં નિશાનને મારે દાક્તર પાસે તપાસાવવાં છે.'

લેખકનો સંકલ્પ

આ સાંભળીને હાજર રહેલા જે બેત્રણ પોલીસ અને જમાદાર હતા, તે ગભરાયા હશે એમ હું માનું છું, કેમકે તે પછીથી મારા બાપને તેમણે છોડી મૂકયા. પરંતુ આ પ્રસંગે મને એકદમ ચોંકીને વિચારતો કરી મૂકયો કે 'ગરીબને આ સંસારમાં સૌ કોઈ હડધૂત કરે છે, અપમાનિત કરે છે અને તેને ગાળો પણ દે છે; પરંતુ આપણે ગરીબ હોવા છતાં આપણને અવહેલના કરવાની કોઈને વૃત્તિ જ ન થઈ શકે એવી સ્થિતિ પેદા કરવાને માટે મારે શું કરવું જોઈએ?' આવી ઉત્કટ પ્રકારની તે વેળા લાગણી જાગી. વિચાર કરતાં કરતાં સમજાયું કે અમારા તાલુકાના મામલતદાર સાહેબને ગામમાં પ્રતિષ્ઠિતમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા નાગરિક પણ સલામ ભરે છે; તો મારે પણ તેવા થવું. તેવા થવાને માટે આગળ ખૂબ ભણવું જોઈએ, એટલે આ કારણથી મને ભણવાની ખરેખરી તત્પરતા જાગી હતી. એવી ભણવાની તત્પરતાયુક્ત તાલાવેલી ને ગરજ પ્રગટેલી હોવાથી જ્યાં જ્યાં એવી સગવડ પ્રભુકૃપાથી મળ્યા કરી, ત્યાં ત્યાં જઈ કરી, રહી કરી, જે જે માણસોનો ત્યાં સમાગમ થયો તેમને તેમને રીઝવવાનો એકમાત્ર પ્રયત્ન કર્યા કરતો હતો અને તે તે કુટુંબનાં બધાં જ માનવીઓનો સદ્‌ભાવ સંપાદન કરી શકતો હતો.

ઝડપી અભ્યાસ

ને જ કારણને લઈને નવીસવી નીકળેલી કાલોલની એંગ્લો-

વર્નાક્યુલર મિડ્લ સ્કૂલના હેડમાસ્તર સાહેબે ૧ થી ૪ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ મને ૧ા વરસમાં કરાવી દીધો હતો તે પણ એક ખરેખરી હકીકત છે. દિલમાં જ્યારે જે પરત્વેની તાલાવેલીયુક્ત મહત્ત્વાકાંક્ષા પ્રગટે છે, ત્યારે તે પરત્વેની અનુકૂળતા પણ પ્રભુકૃપાથી પ્રગટી જતી હોય છે. આગળ ભણવામાં પણ એ જ રીતે સરળતા પ્રાપ્ત થઈ. ત્યાં પણ કેટલા બધા જીવો રહેતા હતા! તે બધાનું પણ દિલ મેળવી લેવાનું ભગવાનની કૃપાથી આ જીવે કર્યા કર્યું હતું. બધાંનો સદ્ભાવ ને પ્રેમભાવ મેળવી શકાય તો જ મારાથી આ ભણવાનું કામ તેમની મદદથી બની શકે, એવું લાગવાથી તેમનો તેમનો સદ્ભાવ મેળવવાનો લાગ કદી પણ ચૂકી શકતો નહિ. જુદા જુદા સ્વભાવના અનેક પ્રકારના જીવો સાથે પ્રભુકૃપાથી આ જીવે એક માત્ર સદ્ભાવ જ કેળવ્યો છે. મળેલા પ્રત્યેક સંબંધી સાથે સદ્ભાવ જાળવી શકાય છે ને તે થઈ શકે એમ છે એનું હું તમારી પાસે પ્રભુકૃપાથી જીવતુંજાગતું દૃષ્ટાંત છું. થયા કરેલા અન્યાયને કદી મેં સંઘર્યા નથી કે તેને યાદ પણ કર્યા નથી. મારે તો મારું પોતાનું જ કામ જોયા કરવાનું હતું. મારું ભણવાનું કામ જેમ સારી રીતે ફળી શકે તેવી ભૂમિકા રચ્યા કરવાની સાધનામાં જ તે કાળે પ્રવર્તમાન થવાનું બન્યા જતું.

સદ્ભાવ જ રાખો

એટલે મારી તમને વિનંતી છે કે તમે પણ સંસારવહેવારમાં બધાંની સાથે સદ્ભાવની ભૂમિકા કેળવ્યા કરો. એથી કરીને લાભ આપણને પોતાને છે. સંસારમાં મળેલાંઓની સાથે સુમેળ, સદ્ભાવ, પ્રેમભાવ, સહાનુભૂતિ વગેરે વગેરે કેળવ્યા કરવાનું રાખીશું, તો મનનાં શાંતિ, પ્રસન્નતા ટકવામાં અને તે તે ભાવનાને પ્રજ્વલિત કરવામાં સંસારમાં ઉપર પ્રમાણે આચરવાની રીત આપણને ઘણી મદદકર્તા નીવડે છે, એવો મારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. 'બધાંની સાથે તે વળી એકધારું એમ સુમેળથી ને સદ્ભાવથી કેમ વર્તી શકાય?' એમ કોઈ

પૂછે, તો ત્યારે આપણે જાણી લેવું કે તેનામાં સાચી, તત્પરતાયુક્ત ગરજ પ્રગટેલી નથી. સંસારના વ્યવહારના કામકાજમાં પણ લગ્નાદિક પ્રસંગે કોઈક સગું વિમુખ થયેલું હોય છે, અને ત્યારે તેને લગ્ન પ્રસંગે હાજર રાખવાની આપણને ગરજ લાગે છે, તો તેને ચેન કેન પ્રકારેણ સમજાવીસમજાવીને, પગે પડીને પણ, આપણે તેને મનાવીને આપણે ત્યાં લાવીએ છીએ. તેવી રીતે જ્યારે, આપણને સંસારવહેવારમાં મળેલા જીવોની સાથે સદ્ભાવ, સુમેળ, સહાનુભૂતિ વગેરે વગેરે કેળવવાની કળા પ્રાપ્ત કરવાની ગરજ જાગે, ત્યારે આપણે તેમ જરૂર કરી શકીએ. અને તેથી કરીને આપણાં મનાદિ કરણને જે શાંતિ-પ્રસન્નતા પ્રગટે છે, તે સાધનાની ભાવનામાં મદદ કરે છે. એવી રીતે સમજીસમજીને વર્તવાનું થતાં થતાં આપણામાં એક પ્રકારનું આંતરિક બળ પણ જાગતું અને તેજસ્વિત થતું અનુભવી શકાય છે. તેવી શક્તિ સાધનાની ભાવનાની નિરંતરતા પ્રગટાવવામાં આપણને ખરેખરી ઉપયોગની નીવડે છે. આપણે જે જે કંઈ કરીએ તે સાધનાના હેતુનું જ્ઞાનભાન રાખીને કરીએ; તો જ તે તે બધું જીવનવિકાસના ક્ષેત્રને ઉપયોગી નીવડી શકે.

ગરજ અને તાલાવેલી

આપણે કોઈક એક રીતે ભાન રાખવાનું છે એવું નથી. આપણે અનેક રીતે, જીવનનાં બધાંય પાસાંમાં જીવનની સાધનાનું ભાન પ્રગટાવ્યા કરવાનું છે. પરંતુ તે પ્રગટેલું કે પ્રગટતું કોઈ સ્વજનના દિલમાં હું અનુભવી શકતો નથી. કારણકે ખરેખરી, સાધનાયુક્ત તત્પરતાયુક્ત તાલાવેલી અને ગરજ કોઈનામાં પ્રગટેલી અનુભવતો નથી. 'તો પછી આ બધાં મળ્યાં કેમ?' એમ તમે પૂછો, તો મારો તેને જવાબ એ છે કે તેવા પ્રકારની તે તે કાળની કોઈ આવેશની ભૂમિકામાં તમે આવી ચઢેલાં હતાં; ને હજી પણ જો તમારું આ માર્ગે જવાનું દિલ પ્રગટેલું ન હોય, તોપણ તે ક્ષેત્રના સાધનના

અભ્યાસમાં મચેલા રહેવાનું કર્યા કરો. જે તેમાં ને તેમાં કોઈ ને કોઈ રીતે મચેલો અને વળગેલો રહ્યા કરે છે, તે આજ નહિ તો કાલ પ્રભુકૃપાથી ફાવી શકવાનો છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૯-૩-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

આધાર એક જગમાં પ્રભુ, તું જ મારે,
છે પેલી પાર જવું તારી કૃપા-હલેસે;
ના એકલા મુજથી કામ કંઈ સધાશે,
માટે મને મદદ તું કરતો રહેજે.

વિશ્વાસ ને હૃદય તારી પરેની શ્રદ્ધા,
એકાગ્રતા કંઈક ચિત્તની તેથી જામે;
સંતોષ ને રસ મળે નવ તેટલાથી
તો દે મને રસસમુદ્ર મહીં ડુબાવી.

તારા પ્રભુ, ડર તણો ઉરઅગ્નિ ભારે,
ચેતાવતો હરનિશે મુજને રહે તે;
આડી કદી અવળી દૃષ્ટિ હુંથી થતી જો,
હું આંખ લાલ તુજ જોઈ ફરું છું પાછો.

તારા પ્રભુ, હુકમને વશ રહેવું મારે,
તારા પ્રતિ ઉરથી નમ્ર રહેવું ભાવે;
ઇચ્છા હશે તુજ પ્રભુ, જેમ તે પ્રમાણે
હું તો મથીશ ભરવા ડગ, તું કૃપા દે.

આંખે તું અંજન કૃપા તણું આંજ એવું,
આસક્ત કો વિષયમાં રહું ના કદી હું;
જાદુ કરી જ પ્રભુ, ભોળવી દે મને તું,
કે જોઈ ના શકું બીજું પ્રભુ, તું-વિના હું.

કઠણાઈ

સંસારવહેવારની કઠણાઈને સાચી ભાવનાથી કૃપા કરીને ઓળખવાનું કરજો. જીવનમાં જીવનને ઉચ્ચતર ગતિમાં પ્રગટાવવાને માટે કઠણાઈની જરૂર છે. હથિયારની ધારને તેજ કરવાને માટે તેને કઠણ પથરી પર ઘસવું પડે છે, તે તો જાણીતી હકીકત છે. સંસાર-વહેવારની તેવી કઠણાઈ, અથવા તો સાધનાના માર્ગની તેવા પ્રકારની કઠણાઈ જીવનને વધારે તેજસ્વિતપણે પ્રગટાવવાને માટે શ્રીભગવાનની કૃપાપ્રસાદી છે, એવું લેખવાની સદ્ભાવના કૃપા કરીને કેળવ્યા કરવાનું રાખજો. આ જીવે અનેક પ્રકારની કઠણાઈઓને પ્રેમથી ભોગવી છે. તે પ્રેમથી ભોગવીએ છીએ ત્યારે જ તેનું સાચું હાર્દ પામી શકાય છે. કઠણાઈઓ પણ એક પ્રકારની હોતી નથી. પ્રસંગે પ્રસંગે અને સ્થિતિએ સ્થિતિએ તેનાં સ્વરૂપ પણ બદલાતાં હોય છે. કઠણાઈ તે કઠણાઈ નથી, જો તેનો સાધન તરીકે જ્ઞાનભક્તિભાવે ઉપયોગ થઈ શકતો હોય તો. કઠણાઈ તો ઊંડામાં ઊંડુ પ્રવેશવાની ગતિ થવાને માટે છે.

મનને વાળો

સાધનાના કર્મની ભાવના સાધનાનો અભ્યાસ કરતા હોઈએ તેવા સમયે જ રાખવાની છે, એવું કશું નથી. તેવી ભાવના તો જે કંઈ કર્યા કરતા હોઈએ તેમાં પ્રગટાવવાની છે. સંસારનાં જેમ અનેક પ્રકારનાં પાસાં છે, તેમ જીવનનાં પણ છે. કોઈ પણ જીવનું કંઈ પણ કશું એકધારું સરળપણે જે તે બધું થયા કરતું હોતું નથી. અને મનનું ધાર્યું તો આપણે ઘણુંઘણું કર્યા કર્યું છે.

ત્યારે કેટલાય જીવોને આપણે અવગણ્યા છે. મનને જે જે કંઈ ગમે તે કરવામાં આપણી ગતિ થઈ શકતી હોય છે, તેનો આપણને અનુભવ છે. તે પરથી આપણને સમજાય છે કે સાધનાની ભાવનામાં પ્રવર્તવાનું જો આપણા મનને સાનુકૂળ થઈ જાય ને તે તેને ગમે, તો જરૂર તેમાં ગતિ પ્રગટે, પ્રગટે ને પ્રગટે જ. તેથી આપણે મનને વારંવાર તેની તે બાબતમાં ટકોરવું, સંકેલવું ને સંકોરવું. મનને તેવા પ્રકારની ભાવનાના ચંક્રમણની પ્રક્રિયામાં જીવતુંજાગતું રાખ્યા જ કરવું. મનને જેવી જેવી ને જેની જેની સંગતિ કરાવ્યા કરીશું, તે તે પ્રમાણે આજ નહિ તો આવતી કાલે તેનો પાસ તેને બેસવાનો જ છે તે નક્કી જાણશો. આખરે તો જેમ પરિચયનો પણ પાસ લાગે છે, તેમ સતત એકધારા અભ્યાસનો પણ પાસ લાગ્યા વિના રહી શકવાનો નથી. શરૂશરૂમાં અભ્યાસમાં મન ન લાગે, તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ તેનું કારણ આપણે મનને સાચી રીતે સમજાવી શક્યા નથી તે છે. આ માર્ગમાં મમાદિ કરણને સાધનાના માર્ગની ભાવનામાં કેળવ્યા કરવાનું કામ આપણે એકધારું કર્યા કરવાનું છે, તે પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે.

'મનને' અને 'તુજ ચરણે'

પ્રભુકૃપાથી આ જીવે તેમ કરેલું છે, અને તેમાંથી 'મનને' ની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. વળી મારે જે ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવું હતું, તે ધ્યેયની ભાવના આઠે પહોર સન્મુખ રહી શકે તો ઉત્તમ, તેવી ભાવના પ્રગટેલી રહેતી. પ્રાર્થના પણ થઈ શકે, ક્યાં ક્યાં સાધનો વડે કરીને તે તત્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકે, અને તે કેવું કેવું હોઈ શકે તેની પણ ભાવના દિલમાં પ્રગટ્યા કરે, અને તેની પાછી પ્રાર્થના થયા કરે, અને તે પ્રાર્થનામાં મારે શું માગવાનું છે તે પણ આવી જાય, એવા પ્રકારની એક સળંગ જીવંત ભાવના રોજ પ્રગટ્યા કરે એવી મારા હૃદયની ભાવનાના અરીસા જેવી ધારણા 'તુજ ચરણે' માં પ્રભુકૃપાથી વ્યક્ત થયેલી છે. એમાં એની પ્રાર્થનાનો ભાવ છે, એ ક્યાં

ક્યાં ને કેવાં કેવાં સાધનોથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેનું પણ બ્યાન છે, ચેતનમાં નિષ્ઠા પામેલું, વિકાસ પામતું જતું ને એના પ્રસાદને પામેલું જીવન કેવું હોઈ શકે તેની પણ હકીકતો તેમાં છે ને અંતે મારે એની કને શું માગવાનું છે, તેની પણ પ્રાર્થના છે. એ પ્રાર્થના એવા પ્રકારની પ્રભુકૃપાથી પ્રગટી છે કે તેથી કરીને ધ્યેયની સન્મુખતા સદાકાળ મને ટકયા કરતી. વળી તે પ્રાર્થનાએ મારા જીવનનું એક મોટું કાર્ય પણ સાધેલું છે. ઘણા નાનપણના કાળમાં મને હિમાલયનાં બહુ સ્વપ્નાં આવ્યાં કરતાં. હિમાલયમાં જવાની વારંવાર પ્રેરણા ત્યારે જાગ્યા કરતી. એટલું જ નહિ પણ સાધનાકાળમાં પણ એવું થયા કરતું હતું. ગુરુ મહારાજે સદ્ભાવના પ્રગટાવી કે તે 'તુજચરણે'-ની પ્રાર્થનાને મારે છપાવવી ને તેમાંથી જે રકમ મળે તે વડે હિમાલયની યાત્રા કરવી. ૧૯૨૩ ની સાલમાં તે છપાવવાને માટે માત્ર નાનકડી રકમ જ જોઈતી હતી. પરંતુ તેટલી રકમ પણ મેળવવી મારે માટે બહુ દોહ્યલી હતી. તે છાપવાની રકમ મારી પ્રથમ આધ્યાત્મિક માએ મને આપી હતી. પ્રભુકૃપાથી તે 'તુજચરણે' વેચવાની ઝુંબેશ તો કરી ન હતી. તેમાંથી મને રૂા. ૪૩૭–૧૪–૦ની રકમ મળી શકી, અને સંજોગ મળતાં તેથી હિમાલયની યાત્રા પણ પ્રભુકૃપાથી કરી શકયો હતો. તેથી જ 'તુજચરણે' માં છેવટે લખ્યું છે કે :—

પાસે ન કૈં ધન છતાં શિશુકાળથી જ્યાં
સેવ્યાં હતાં જીવન–સ્વપ્ન ઊંડાં જવાનાં,
જેણે મને સરળતા કરી આપી કેવી!
આ પ્રાર્થના પ્રભુ–નિમિત્ત બની મને શી!

યાત્રા હિમાલય તણી મુજને કરાવી,
દીધો ઉકેલ દુખનો મુજને બતાવી;
ને ગૂઢ શું જીવન–હાર્દ મને જણાવ્યું!
એવું નિમિત્ત પ્રભુદત્ત સ્તવી હું થાકું.

ભાવનામાં સદાય પ્રવૃત્તિ

આમ જીવનની સાધનાની ભાવના કોઈ ને કોઈ રીતે સતેજ બન્યા કરે, તે પ્રમાણે આપણે વર્તવાનું છે. તેના સતેજ થવાપણામાં આપણે આહુતિઓ આપ્યા જ કરવાની છે. પ્રાર્થના કરતાંકરતાં, સ્મરણ કરતાંકરતાં, મળેલાં કર્મમાં ભાવના પ્રગટાવતાંપ્રગટાવતાં અને આ રીતે વર્તન કરતાંકરતાં ભાવના સતેજ થતી રહે છે, તે તમે તેવી રીતે વર્તન કરતાંકરતાં જરૂર અનુભવી શકશો. વર્તતાં વર્તતાં સમજાય છે. જે કોઈ એવી ભાવનાથી વર્તતું જ ન હોય, તે તો તે ને તે ઠેકાણે રહેવાનું છે, અને તેવું કોઈ ખાલી બૂમબરાડા પાડે તેનો કશો અર્થ નથી. ચાલતા બળદને કોઈ આર ભોંકતું નથી. ગધેડાંને વારંવાર ડફણાં પડતાં આપણે જાતે નિહાળીએ છીએ, કારણ કે તેની પ્રકૃતિ તેવા પ્રકારની છે. માટે કૃપા કરીને પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને સમજીસમજીને તેમાથી ઉપરવટ થવાને ચેતનયુક્ત જાગ્રતિથી પ્રવર્તવાનું કરજો. એક ડગલું પણ આગળની ગતિમાં જે સાચી રીતે ભરે છે, તેની આગળ બીજું ડગલું દર્શન દે છે, એવો અનુભવ અનેકનો છે. ખરેખરી ભાવનાથી આપણે જો એક ડગલું ભરીએ છીએ, તો તે એક ડગલું ભરવામાંથી આપણને બળ મળી શકતું આપણે અનુભવીએ છીએ. આપણે તો હજુ એક પણ ડગલું ભરવું નથી અને બૂમબરાડા ખાલીખાલી પાડવા છે, તેનો શો અર્થ? અલ્યા ભાઈ! કંઈક તો કરી બતાવો!

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૧-૪-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારા વિના તુજથી શું કંઈ બીજું માગું?
તેથી તું-માટ દિલમાં તલસ્યા કરું છું;

હૈયે ઉચાટ વળી નિત્ય કર્યાં કરું છું,
શ્રદ્ધા, હૃદે ફળવશે મુજ વાંછના તું.

મારી તૃષા હૃદયની હું છિપાવવાને
માગું કૃપાજળ પ્રભુ, તુજ પાસ, દેજે;
સંતોષશે નવ કદી પ્રભુ, જો મને તું;
કેવી રીતે જીવી શકું પળ એક રે! હું?

નિશ્ચે પૂરું પતવીને મન મારું, હું તો
તારા પ્રભુ, પ્રણયની પકડીશ રાહ,
કે ના ફરીથી ડગ પાછું ભરી શકે તે,
તો તેટલો વધુ મને ઉર દે તું ચાહ.

સંસાર આ ગહનથી જગદીશ! રક્ષ,
ને કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, મોહ ભક્ષ;
મારું વળી સમૂળગું અભિમાન વાળ,
ને પાઈ દૂધ પ્રભુ, તારી કૃપાનું પાળ.

આનંદ જ્યાં સુધી મને તુજ ના મળ્યો છે,
મારો પ્રભુ, તહીં સુધી તલસાટ રહેશે;
કંટાળશે જ વખતે મુજથી પ્રભુ, તું,
બીજું કરી શકું શું હું? મુજ માગ્યું દે તું.

આ અંધકાર ઉર વ્યાપી રહેલ મારે,
તેને પ્રભુ, દૂર કરી તુજ તેજ દેજે;

એ સત્પ્રયાસે કરવા વળી સાહસે તે
શ્રદ્ધા અનન્ય તુજ શક્તિ અમોઘ દેજે.

આત્મવિશ્વાસ

આપણે જે કંઈક કરવું છે, ને કરવાની દશામાં થોડુંક પણ સાંચેસાચી રીતે ભાવનાભર્યા ઉત્સાહથી વર્તવાનું કરી શક્યા, તો તેવા થયેલાં કર્મમાંથી નવું બળ પ્રાપ્ત થવાનું છે ને એક પ્રકારનો આત્મવિશ્વાસ પણ જરૂર પ્રગટવાનો છે. પોતાના દિલનો આત્મવિશ્વાસ એ ભારેમાં ભારે કામ કરી શકે છે. એવો આત્મવિશ્વાસ સાધનાના માર્ગમાં ઘણોઘણો જરૂરનો છે.

હિસ્ટીરિયાનાં કારણો

તમે જાણો છો કે આ જીવના શરીરને હિસ્ટીરિયાનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો. તેવો રોગ જે કોઈ બહુ લાગણીવાળું હોય, કે કોઈ આઘાત, પ્રત્યાઘાતથી એકદમ ચણચણ થઈ ને છંછેડાઈ પડતું હોય, જેને જરાતરામાં બહુ જ ઉત્કટપણે લાગી આવતું હોય એવી પ્રકૃતિવાળો જીવ તેનો ભોગ થઈ પડે છે. એટલે આ જીવના શરીરને તેવો રોગ લાગુ પડેલો, તેથી તેનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ તેવાં જ હશે એમ આપોઆપ પૂરવાર થાય છે. તેવો રોગ થવાનાં પૂર્વકારણો પણ ઘણાં હોય. મારા મોટાભાઈનું શરીર ક્ષયના રોગથી ભારે હેરાનગતિ ભોગવતું હતું. અને મારી આર્થિક સ્થિતિ તો એટલી બધી તંગ હતી કે તેના શરીરની દવા કરાવવાને માટે મારે દેવું કરવું પડ્યું હતું. હું પોતે મારી મેળે તો દેવું કરીને કંઈ પણ કશું ન કરું ને દેવું ન કરવું પડે એમ વર્તવાનું વધારે પસંદ કરું. પરંતુ મારી બા અને મોટાભાઈ બંને મને એવાં તો મહેણાંટોણાં મારે કે જેથી તેમને મારા ભાઈની સારવાર કરવામાં મારી તેમના જેટલી જ તત્પરતા છે ને સાધનના અભાવે તેમ કરી શકતો નથી, એમ તે બાબતમાં તે બંનેને બહુ સમજાવ્યાં. તોપણ તે બંને તો મને 'કંજૂસ'ના નામથી

જ બિરદાવતાં. તેના શરીરનો રોગ મટાડવાને કારણે ફર્સ્ટ ક્લાસની મુસાફરી કરાવીને ભાવનગર પણ તેમને લઈ જવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં મારા મોટાભાઈ મારાથી છાનામાના મારા જે જે સંબંધીઓ હતા, તેમને કાગળો લખીને પૈસા મંગાવતા. તેની મને બહુ વાર પછી ખબર પડી. આ બધું મારે ભરપાઈ કરવાનું હતું. વળી તેમાંની કેટલીક રકમ તો સગાંવહાલાં પાસેથી પણ લેવામાં આવી હતી.

ગરીબાઈ છતાં સેવાનું કઠણ વ્રત

ભાઈનું શરીર તો ગયું, પરંતુ માથે આ દેવું ઊભું રહ્યું. અને તે ભરવું કઈ રીતે ? તે સમયે ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘની સેવામાં આ જીવ હતો. જ્યારથી સેવાનું વ્રત લીધું હતું, ત્યારથી સેવા સિવાય બીજા કશા કર્મને સ્વીકારવું નહિ એવો તો દૃઢ મરણિયો નિશ્ચય હતો. તેવું વ્રત લેવાનું કારણ એ કે ગરીબાઈ એટલી બધી હતી કે મારી બા તથા મારાં મોટાં ભાભીને પણ બીજું કામ કરવું પડતું. તેઓ પોતાના ફાજલ સમયમાં તેવું કામ કરે, તે બધાંને માટે ને તેમને માટે પણ ઇષ્ટ હતું. પરંતુ મારી બાને એમ થતું કે 'દીકરો આટલું બધું ભણ્યો ને સારા ઓળખાણના સંબંધો છે અને લાગવગ છે અને તે બધાં દીકરાને ઠેકાણે પાડવાને માટે પ્રયત્ન કરવાને ઊલટાં રાજી થાય તેમ છે. છતાં તે કોઈ સારી નોકરી લેતો નથી !' ઠેકાણે પડી શકાય તેવી પૂરેપૂરી શક્યતા હતી જ, તેમ છતાં મારી તે બાબતમાં મુદ્દલે ઇચ્છા હતી નહિ ને થતી પણ નહિ. પરંતુ ઘણી વાર મારી બા આર્થિક તંગીની ભીસને લીધે મને મહેણાંટોણાં મારે અને ગરીબાઈની ઉત્કટ લાગણીથી પ્રેરાઈને કદાચ પૈસા કમાવાની વૃત્તિ ઊપજે તો તેનાથી કરીને તણાઈ જવાનું ન બને એટલા માટે સમજીકરીને મેં હાથમાં ગંગાજળ લઈને એકમાત્ર દેશની સેવા જ કરવાનું વ્રત લીધું હતું. એવું વ્રત લીધાથી મને કદી પણ મનમાં અસંતોષ થયો નથી કે ચણચણાટી થઈ નથી. પરંતુ આવી આર્થિક તંગીને લીધે ભાઈના શરીરના

રોગને માટે કરેલી દવાનું દેવું કેમ કરીને ફીટી શકશે, તેના વિચાર એટલા બુધા મને વારંવાર ઉત્કટ સંવેદન પ્રગટાવતા ! તે ઋણું ફેડવાનો કોઈ માર્ગ મારે માટે ઉઘાડો હતો જ નહિ. એટલે તેવા વારંવાર ઊઠતા વિચારની ઘોંસ એટલી બધી કેટલીક વાર તો પ્રગટતી કે તેથી વિહ્વળ થઈ જવાતું. તેની સાથે માનસિક એવાં બીજાં પણ કારણો જીવનમાં પ્રગટ્યાં હતાં. એક બાજુથી ગરીબાઈની તંગી ને બીજી બાજુથી દેવું ભરપાઈ કરવાની તાલાવેલી ઘણી હોવા છતાં તે ભરપાઈ કરવાની અશક્યતા. આમાંથી એક એવા પ્રકારનું ધમસાણ પ્રગટ્યું, કે તે ધમસાણની અસર શરીર પર પણ થઈ. તેનાથી હિસ્ટીરિયાનો રોગ શરીરને લાગુ પડ્યો.

લેખકની હરિજનસેવા

ત્યારે આ જીવ શ્રી. ઈન્દુલાલભાઈ યાજ્ઞિકની સાથે હરિજન સેવક સંઘનું (તે વખતના અંત્યજ સેવા મંડળનું) જવાબદારીભર્યું કામ સંભાળતો હતો ને કરતો હતો. ગૂજરાતની તે વખતની નીકળેલી બધી હરિજન સંસ્થાઓને દર માસે નાણાં મોકલવાં, તેનો હિસાબ રાખવો, બધી તેવી સંસ્થાઓ સાથે પત્રવહેવાર કરવો ને રાખવો, અને નડિયાદમાં સ્થપાયેલા હરિજન આશ્રમની વ્યવસ્થા તથા તે અંગેનું બધું કામકાજ કરવાનું અને આ ઉપરાંત નડિયાદમાંની ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે સ્થાપેલી હરિજન શાળાનું કામ પણ મારે ભાગે આવેલું હતું. હાલ જેમ આશ્રમોની વ્યવસ્થા ચાલે છે, તેવી રીતે ત્યારે તેના વ્યવસ્થાપકને કામ કરવાનું ન હતું. તે વખતની કામગીરી બહુ ભારે હતી. ગૂજરાતનાં બધાં સ્થળોએથી ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ આવતા અને તે બધા નાના નાના છોકરાઓને હજી તો કેમ રહેવું, કેમ વર્તવું, તથા સ્વચ્છતા કેમ જાળવવી તે વિષેના કંઈ કશા સંસ્કારની પરિપાટી ચાલુ તો થયેલી હતી જ નહિ. પાણી પણ જાતે ભરવાનું, ને રાંધવાનું પણ જાતે. ભાઈ પરીક્ષિતલાલ હજી ત્યારે તેમાં જોડાયા ન હતા. આવાં બધાં કામની પણ ભારે જવાબ-

હારી ને કામ પણ સખત. તેને લીધે પણ માનસિક ખેંચ પ્રગટતી. તે કાળમાં જાહેર કૂવેથી છડેચોક હરિજન બાઈકોને હાથે પાણી ભરાવવાનું થવું કે કરવું એ પણ એક મુશીબતનું કામ હતું. મિશન હોસ્પિટલથી દોઢેક ફર્લોંગ ડભાણને રસ્તે આ હરિજન આશ્રમ હતો ને ત્યાંથી પણ અર્ધાએક ફર્લોંગ દૂર રામ તલાવડી પર એક હિંદુઓનો જાહેર કૂવો હતો. ત્યાંથી આગળપાછળના બધા ખેડૂતો પાણી ભરી જતા. ખ્રિસ્તી ભાઈઓ માટે તો એક અલાયદો કૂવો ખ્રિસ્તી ભાઈઓએ બંધાવ્યો હતો. પરંતુ ભગવાનની કૃપાથી અમે તો સાહસ કરીને તે હિંદુઓના કૂવે જ પાણી ભરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. ખેડૂતો અમને ઘણી વાર તે કૂવેથી પાણી ભરવાને માટે માર મારવાની ખૂબ ધમકી આપતા ને કોઈ કોઈ વાર તો તેવા પ્રસંગ પણ ઊભા થઈ જતા. તોપણ સાહસ, હિંમત રાખીને તે કૂવેથી પાણી ભરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. સને ૨૨–૨૩માં હરિજનો માટે હિંદુ સમાજમાં આજના કરતાં ઘણી વધારે ઉત્કટ સૂગ હતી. તેથી આ ખેડૂત ભાઈઓ આશ્રમના બાળકોને કંઈક કશું કરી બેસે એવી પૂરી શક્યતા હતી. તેમની ધમકીની વારંવાર છૂટતી ભૂમરાણથી 'બાળકોને કંઈ કશું થશે તો શું?' એવું પણ ત્યારે સતત લાગ્યા કરતું. વળી આ ઉપરાંત જાહેર તળાવમાં પણ ખુલ્લી રીતે હરિજનના બાળકો છે તેમ જાહેર-પણે હકીકત જણાવીને વિદ્યાર્થીઓને ત્યાં નવરાવવાનું થતું. નાડિયાદના બાગ આગળ જે તળાવ છે, ત્યાં એકધારું જમીનમાંથી ઊનું પાણી નીકળીને નાના ધોધના પ્રવાહરૂપે તળાવમાં પડ્યા કરે છે, ત્યાં બધા વિદ્યાર્થીઓની સ્નાનવિધિ રોજ પતાવવાનું થતું, એટલે ત્યાં પણ હિંદુ ભાઈઓની સાથે રોજ ભારે બોલાચાલી થયા કરતી.

ભગવાને જ બચાવ્યા

આની પણ એક પ્રકારની ભારે ખેંચ પડતી. માનસિક ખેંચના ને તાણના આવા પ્રસંગોથી કરીને પણ આ શરીરને હિસ્ટીરિયાનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો. જતાં આવતાં કેટલીયે વાર સાઈકલ પરથી

ભારે પછાડ ખાઈને પડી જવાનું બનતું. કેટલીયે વાર સંસ્થાનું નાણું ગજવામાં હોવા છતાં પ્રભુકૃપાથી જે બચી જવાયું છે, તે માટે તે વેળાએ તો ભગવાનનો આભાર માની શકવાનું દિલ પ્રેમભક્તિ-ભરેલું જાગી ગયેલું ન હતું, પરંતુ આજે હવે મને સ્પષ્ટ રીતે તે દીવા જેવું સમજાય છે કે તે હજાર હાથવાળો ને હજાર આંખવાળો સમર્થ ધણી મારી બધા પ્રકારે ત્યારે પણ સંભાળ રાખ્યા કરતો હતો અને મારું રક્ષણ કર્યા કરતો હતો. એની કૃપાથી હું આત્મવિશ્વાસ પ્રગટાવી આવા સંજોગોમાં પણ મારું વ્રત જાળવી શક્યો હતો.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨–૪–૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારા ગુના પળપળે કરું છું અનેક,
જોયું ન જોયું કરજે તુજ જાણી બાળ;
કહેવાય ના મુજથી એમ પ્રભુ, છું મૂર્ખ,
દે યોગ્ય દંડ બબડ્યા વિણ તે સહીશ.

☆ ☆ ☆

હું–રાંકની ખબર તું પ્રભુ, નિત્ય લેજે,
મારી બધી જરૂરિયાત પ્રભુ, તું દેજે;
ને તું, વળી મુજ પરે પ્રભુ, રાજી રહેજે,
તારું મને તું ચરણામૃત પાન પાજે.

☆ ☆ ☆

શું આર્તનાદ મુજ સાંભળતો નથી તું?
શો દોષ કે અરર! બાપ, સતાવતો તું?
કેવી રીતે તુજ ઉતારી શકું હું રોષ?
કહેવું નિરર્થક તને, મુજ કર્મ–દોષ.

તારી કૃપાથી બનવું નવ શક્ય શું છે?
ને હોય જો તુજ કૃપા, ભય શો પછી છે?
માગીય માગું તુજથી પ્રભુ, એટલું હું,
વાંછું ન કૈં અવર હું, બસ એ જ દે તું.

જો હાથ રહે મુજ શિરે તુજ હે પ્રભુ! તો
મારા સમો જગત નિર્ભય ના પછી કો;
પાતાળ વ્યોમ કરીને પણ એક, ધાર્યું
તે મેળવ્યા વિણ કદીય રહીશ ના હું.

શેકયોય પાપડ નહીં મુજથી ભગાશે,
એવા હું નિર્બળ થકી પ્રભુ, શું સધાશે?
તારે કરાવવું હુંથી પ્રભુ, હોય જે જે,
જો કૈં તને પડી જ હોય, કરાવજે તે.

સાચી નિર્બળતા

ઉપર 'નિર્બળ' શબ્દ લખેલો છે. વળી 'નિર્બળ કે બળ રામ' એમ પણ ભક્તશિરોમણિ સૂરદાસે ગાયું છે. અહીં 'નિર્બળ'નો અર્થ કાયર નહિ, કે આપણે જે રીતે 'બળ વગરનો' સમજીએ છીએ તેવે નહિ. સાચેસાચી રીતે પ્રગટેલો 'નિર્બળ' પુરુષ જબરજસ્ત પરાક્રમી વીર છે. જે સંપૂર્ણપણે નિરાગ્રહી, નિર્મોહી, નિર્લોભી, નિષ્કામી નિરહંકારી, વગેરે વગેરે પ્રભુકૃપાથી પ્રગટેલો છે ને જેનો એકમાત્ર સર્વ રીતે અને સર્વ ભાવે મારા વહાલા શ્રીભગવાનની ઉપર જ આધાર પ્રગટેલો છે, તે જ સાચી રીતે 'નિર્બળ' છે અને 'નિર્બળ' તે અર્થમાં લખેલું છે.

બે પ્રકારનાં કાવ્યો

સામાન્ય રીતે સાહિત્યિક કવિઓની કાવ્યોની ભાવનાથી સર્જન-

થયેલું કાવ્ય અને આધ્યાત્મિક સાધનાથી ભાવનામાં ઓતપ્રોત થઈને જેનું જીવન રંગાયેલું છે, તેવાની ભાવનામાંથી પ્રગટેલું કાવ્ય—એ બે પ્રકારનાં કાવ્યોમાં આસમાન–જમીનનો ફરક છે. એવી સાહિત્યિક કાવ્યશક્તિ કેટલાકમાં હોય છે, કે કાવ્યકળાની દૃષ્ટિએ તેમાં ભાવ પણ હોય, અલંકાર પણ હોય, શબ્દની પ્રાસાદિકતા પણ હોય, અને ઉત્તમ કાવ્યનાં લક્ષણો વ્યક્ત પણ થતાં હોય. તેવા પ્રકારની કાવ્યની રચનામાં તેમને આનંદ પણ પડતો હોય છે. પરંતુ જીવનની ઉન્નતગામી ભૂમિકાઓ માત્ર આવાં કાવ્યો કરવાની શક્તિથી અનુભવી શકાતી નથી. ખરી રીતે તો તેનાથી આપણાં મન, બુદ્ધિ વગેરે કરણો આવા આવા પ્રકારની રમતના આનંદમાં પરોવાવી રખાવશે. એવી સ્થિતિ પણ આવી શકે કે જ્યારે એ પોતાની કલ્પનાથી આધ્યાત્મિક ભાવનાની ઉત્તરોત્તર ચઢતી દશા કલ્પાવીને એમાં જ એટલેકે તે કલ્પનામાં જ આપણને ફૂટબૉલની માફક આમ તેમ ફેંકયા કરાવશે, અને આપણા 'આધાર' ઉપર તેનો કાબૂ એટલો તો જોરદાર રહી શકે છે, કે એ બધાંથી સાવધ રહી શકવાની શક્તિ ગુમાવી બેસીએ છીએ, કારણકે આપણે તો તેવી કાવ્યકળાની સુંદર રચનાના પ્રવાહમાં અને તેના અદીઠ ને બળવાન આકર્ષણમાં જ તણાયા જતા હોઈએ છીએ. આપણાં મનબુદ્ધિ તેમાં તરબોળ થઈ જાય છે, આપણને તેમાં સારુંસારું તે લગાડયા કરે છે, ને એમ પણ મનાવ્યા કરે છે કે આપણે ઊંચે ઊડીએ છીએ. આપણી ખરેખર તેવી સ્થિતિ છે એમ પણ ત્યારે લાગશે ખરું, પરંતુ ખરી રીતે તો તેવું સાચેસાચ પ્રગટેલું હોતું નથી. કવિનું સમગ્ર જીવન સાધનામય સંપૂર્ણપણે બની ગયેલું હોય છે જ એવું કશું નક્કી ન કહી શકાય. અલબત્ત કોઈકનું તેવું બનેલું કે બનતું હોઈ શકે છે. જેમણે જેમણે જીવનવિકાસના અર્થે જ અને તેને મહત્ત્વમાં મહત્ત્વનું પદ આપીને જીવનમાં સાધનાને જ જેણે પ્રેમભક્તિભાવે સ્વીકારેલી છે ને તેની ભાવનામાં સળંગ જે જીવતોજાગતો રહે છે, તેનું કાવ્ય તેની સાધનાની

ભાવનાને પ્રગટાવતું હોય છે, બાકીનાનું નહિ. તમને મારે આ લખવાનું કારણ તો એ છે કે મનબુદ્ધિની કલ્પનાશક્તિ ઘણી ભારે હોય છે, એટલે એવી બુદ્ધિથી સર્જાયેલી કલ્પના કે ઊર્મિના તરંગથી પ્રગટેલી ઉડ્ડયન શકિત કાવ્ય જરૂર રચી શકે છે, પરંતુ તેવી સાચે-સાચી જીવનની સ્થિતિ ન પણ હોય તે તમારા ખ્યાલમાં લાવવાને માટે આ હકીકત મેં તમને જણાવી છે.

અહંભાવ

તમારી કવિતા મળી છે :—

"હું ખોવાઉં તુંમહીં ને રહે એક જ તું
ને પાછો હુંયે રહું, પૂરો એ મુજ કોડ."

તમારી તેવી રચનામાં વિરોધાભાસ મને તો લાગે છે. ચેતનની ભાવનાની હકીકતને વેગળી મૂકીએ ને માત્ર એક પ્રેમની ભાવનાને તેના તત્ત્વના લક્ષણની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો તેવા પ્રેમની ભાવનાની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ આ કડીમાં 'હું' ને 'તું'ના ભેદના વિલયની હકીકત નજર સમક્ષ તરી આવતી જાય છે. પ્રેમની ભાવનામાં ઉત્કટતા પ્રગટતાં પ્રગટતાં અને તે ભાવનામાં નર્યું તરબોળ થઈ જવાતાં 'હું' ને 'તું' એક બનવાની ભાવના પ્રગટે છે એમ કવિઓ પણ ગાઈ ગયેલા છે; પણ તમે તો 'ને પાછો હુંયે રહું' એવા કોડ પણ સેવવાની વાત લખો છો! એમાં નર્યું હુંપણું તરી આવે છે. પરંતુ તેની તમને ખબર પણ નહિ પડી હોય. પ્રેમની ભાવનામાં પોતપોતાનું અસ્તિત્વનું એક બીજામાં સહેજ રીતે ભેળવી દેવાપણું હોય છે. પ્રેમની ઉત્કટમાં ઉત્કટ ભાવનામાં ને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ભૂમિકામાં એકતા જ અનુભવાય છે ને એનો સ્વીકાર જ્યાં ત્યાં બધાંએ કરેલો છે; તેમાં 'હું' ને 'તું' નોખા રહીએ તે યોગ્ય નથી.

ભક્ત અને ભગવાન

ભકિતના ઉન્નતમાં ઉન્નત શિખરની ભાવનામાં પણ, ભકત ને

ભગવાન એમ બે ગણાય છે ખરા, પરંતુ તેમાં એક ગૂઢ ભેદ સમજવા જેવો છે. સર્વથી પ્રથમ તો ભક્ત ભગવાનમાં સંપૂર્ણપણે, તેનાં સર્વ મનાદિ કરણોથી, મનાદિ કરણોમાં, ઓતપ્રોત થઈ જઈને ભગવાનના પ્રેમમાં સંપૂર્ણ લય પામી જતો હોય છે. તેવી વેળાએ ભક્ત તરીકે તે જુદો હોવા છતાં તે તો એટલે કે તેનાં મનાદિ કરણો શ્રીભગવાનમાં એક જ થઈ ગયેલાં છે. એટલે આપણે એમ જ ઇચ્છીએ કે આપણે એકબીજામાં સંપૂર્ણ મળી જઈએ અને પ્રેમભાવમાં સંપૂર્ણ ગળી જઈએ અને સાધનાનો ભાવથી જ્યારે પણ તેનું યોગ્ય પરિપક્વ થવાપણું પ્રગટે ત્યારે તેમાંથી જે ઉદ્ભવવાનું હોય તે ભલે ઉદ્ભવો !

આપણી ભાવના

'Wordsworth found himself in nature', કવિ વર્ડ્ઝ્વર્થને કુદરતમાં પોતાનું સ્વ-પણું મળ્યું. એટલે એ કવિ કુદરતમાંથી પોતાને મેળવી શક્યો. અથવા કુદરતની સાથે સામ્ય અનુભવતાં અનુભવતાં એનો વિકાસ થયો. એ વિચાર કરતાંયે Shelley lost himself in nature કવિ શેલીએ પોતાનું સંપૂર્ણ સત્ત્વ—આધાર—being પ્રકૃતિમાં (કુદરતમાં) ભેળવી, મેળવી દીધું ને પોતાની જાતને ગુમાવી દીધી, એ ભાવના વધારે શુદ્ધ અને જીવનવિકાસની ભાવનાને વધારે યોગ્ય છે. કેમકે માનવી પોતાની જાત પૂરેપૂરી જે કશાકમાં ભેળવી દે છે ને તેનામય થઈ જાય છે ને તેનું એક અંગ માત્ર થઈને પછી રહે છે ને જીવે છે ને એવી શક્યતા જ્યારે સાચેસાચ જીવનની ભાવનાના તેવા તબક્કાની વાસ્તવિકતામાં પ્રગટે છે, ત્યારે તેના આધારમાં તે તત્ત્વ સૌથી વધારે પ્રકાશિત થતું હોય છે. એટલે આપણે એકબીજામાં હળી, ભળી, મળી, ગળી જઈએ ને પ્રેમની ભાવનામાં એક થઈ જઈએ અને પ્રેમસ્વરૂપ જ પ્રગટી જઈએ તેવી અંતરની ભાવના પ્રગટે તો તે ઉત્તમ.

૧૩

સોહમ્

વળી તમને બીજી એક હકીકત લખું. "સોહમ્"નો જે જપ છે તેનો અર્થ પણ વિચારી જોવા જેવો છે. 'તે તે હું છું'" એમાં પણ અભેદ ભાવના પ્રગટેલી છે. ત્યારે તમે તો 'ને પાછો હું યે રહું પૂરો એ મુજ કોડ' એવું કવિતામાં લખો છો !

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૪-૪-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

શ્રદ્ધા મને જરૂર પાર ઉતારશે તું,
ભારે સમુદ્ર થકી પાર તરાવશે તું;
પોકારતાં કર ગ્રહે દિલ એમ જાણી,
પાડયા હું બૂમ કરું, લે તુજ બાળ તાણી.

☆ ☆ ☆

ઊંડી વિવેક તણી શક્તિ તું આપ જેથી,
પારે તરાય અવિચાર, વિચાર સૌથી;
મારે તને હૃદય અંતરદૃષ્ટિ વાળી
છે ખોળવો, કહીં ભળાય ન તારી ઝાંખી.

☆ ☆ ☆

જિજ્ઞાસુભાય ધરી જે ઉર સેવશે કો
સત્સંગને, જરૂર તે ફળ આપશે તો;
શેં કેળવી પ્રભુ, શકું મુજ દૃષ્ટિ તેવી ?
તારી કૃપા વગર કૈં બનશે ન હુંથી.

☆ ☆ ☆

તું પ્રેમભક્તિ ભરી દે અણુયે અણુમાં
આસક્તિ રૂહે હૃદયમાં દુનિયા તણી ના;

જો હોય કૈં, તુજ કને પ્રભુ, માગવાનું,
તો માગું આ, જરૂર દે બસ આટલું તું.

ક્યારે, અકિંચન પૂરું મુજથી થવાશે!
ક્યારે કશાની મુજને ન જરૂર રહેશે!
ક્યારે પ્રભુ, સહુથી પાર તરી જવાશે?
ક્યારે હુંથી પ્રભુ, નચિંત પૂરું થવાશે?

આસ્વાદ આંતરિક હું લઈ શેં શકીશ?
જ્યારે પદસ્થિર હું વૃત્તિ કરી શકીશ;
નેવાંનું પાણી ચઢશે જ્યમ મોભ ક્યારે?
આ તેવું કામ કરવા તું મને કૃપા દે.

સાચું સમર્પણ

તમે એ વખત તમારી કવિતામાં તમારું 'સ્થૂળ' બધું આપી દીધાનું લખી જણાવો છો, ને તેમાં ધનનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. આપણે ઊર્મિ ને લાગણીમાં તણાઈ જવાનું નથી. આપણી જાતના આપણે ખૂબ કડકમાં કડક પરીક્ષક થવાનું છે. ભૂલેચૂકે પણ આપણાથી આપણા કોઈ કાર્યને જરા પણ વધુ પડતું અંકાઈ જાય નહિ તે તો ખાસ જોવાનું છે. તમારું મન ભલે તમને મનાવે કે એણે ધન વગેરે બધું આપી દીધું છે, પરંતુ મનમાં મનથી ઊંડા ઊતરીને વિચારી શકીએ તો એ આપી દેવા પાછળ કેટલાં reservations અથવા તો તેવી કોઈ શક્યતાઓ કે બીજી કોઈ તેવી વૃત્તિ દિલમાં હતી કે કેમ તે પણ વિચારવું ઘટે. જે કંઈ પણ પૂરેપૂરી નિર્મળ પ્રેમભક્તિથી પ્રેરાયા વિના મનની અમુક્ત દશાથી ને દશામાં અથવા મનમાં અમુક અમુક પ્રકારના વિચારોની દોરવણીથી એટલે કે

reservations રાખીને અપાયેલું હોય તે સાચા અર્થમાં અપાયેલું જ ગણી શકાતું નથી. શ્રીભગવાન દ્રોં સો ટચનું સોનું માગે છે. અને એ તો આપણું તેનામાં સંપૂર્ણ ભળી, મળી, ગળી, ગયેલું દિલ માગે છે. આવા સમર્પણના તરંગોના ઊભરા વખતે આપણે મનને ચકાસવું ઘટે છે ને મનને સાચું મૂલ્યાંકન કરવાની કળા શીખવવી ઘટે છે. એને સ્વચ્છંદે ચઢાવવાનું નથી. આ જીવ એમ નથી કહેવા માગતો કે જે થયું તેની પાછળ ભાવના ન હતી ને તેની પાછળ ખાલી ખાલી એક માત્ર તરંગ હતો. પરંતુ મારું કહેવાનું માત્ર એટલું જ છે કે જેને શુદ્ધમાં શુદ્ધ દિલમાં દિલથી દિલની પ્રેમભક્તિનું સમર્પણ કહેવાય તે તે નહોતું જ.

સદ્ગુરુ સાથેનો સંબંધ

તમને વળી પાછું આવું લખવાથી કંઈક કંઈક ઊભરાઈ આવે અથવા થાય પણ તેથી આ જીવ બીજું કરે પણ શું ? આપણી વચ્ચેનો સંબંધ, જે જે ભ્રમણાઓ અને અહમ્ વગેરેનાં કુંડાળાંમાં આપણે પડેલા હોઈએ તેમાંથી મુક્ત કરાવવા માટેનો જ તે છે. નહિતર તો તે સંબંધનો કશો અર્થ નથી. ખાલી ખાલી તમે આ જીવને બહુમાન આપો અને વાણીથી કે ઊર્મિના ઊભરાથી તેના વિષે તેવું તેવું વ્યક્ત કરો, તેથી આપણો તેવો સંબંધ ફળી શકતો નથી. આ જીવ સાથેના જીવનના સંબંધનો હેતુ તો એ છે કે તે તે સ્વજન જે માટે પ્રભુકૃપાથી મળ્યાં હોય, તે હેતુની ભાવનાનું જીવનમાં સાતત્ય પ્રગટાવવામાં તેઓ મચેલાં રહ્યાં કરે, ને એવા સંબંધનો હેતુ કેમ કરીને ફળે તે જોવાનો છે. તેમાં જ્યાં ને જ્યારે લાગણીને પંપાળવી પડે ત્યાં તેમ કરવાનું હોય ને આઘાતની જરૂર હોય ત્યારે તેમ કરતાં કશો ખટકો આ જીવને હોતો નથી. સ્વાભાવિકપણે તેવી રીતે વ્યક્ત થવામાં મને કશો વિચાર પણ પ્રગટતો હોતો નથી. આઘાત દેવાથી ને આઘાતને વાણીમાં કે લખાણમાં સખત રીતે ક્રોધની ભાષાથી

વ્યક્ત થવાતાં તે તે સ્વજન અથવા તો પાસેના તે વેળા હોય તેવા જીવો મારે માટે શું વિચારશે તે બધું પ્રભુકૃપાથી ખ્યાલમાં હોવાનું બની શકતું નથી. સંબંધનો હેતુ પાર પાડવામાં અમારે તો સકળ પ્રકારની રીતોનો ખપ છે. પ્રભુકૃપાથી વૃત્તિ તે દેખીતી રીતે વૃત્તિ તરીકે લાગતી હોવા છતાં એની પાછળનો જીવતોજાગતો રણકાર દેતો અમારા દિલનો તે રીતે વ્યક્ત થવાનો જે હેતુ છે, તે હેતુનું જ મહત્ત્વ અમારા દિલથી સવિશેષપણે છે.

સદ્‌ગુરુની 'વૃત્તિ'

વળી એક સૂક્ષ્મ હકીકતનું રહસ્ય સમજવા જેવું છે. જીવન-વિકાસની ઉચ્ચતર ને ઉચ્ચતમ ભૂમિકામાં જીવન પ્રગટી ગયા પછીથી અને તેની આત્યંતિક ભૂમિકામાં પરિણામ પામ્યા પછીથી અને તેવા મુક્તાત્માની 'વૃત્તિ' તે મારા—તમારા જેવા જીવદશામાં આમતેમ અફળાયા જતા જીવની વૃત્તિના જેવી વૃત્તિ નથી. એને ખરી રીતે તો 'વૃત્તિ' જ કહી શકાય નહિ.

સદ્‌ગુરુનું કાર્ય

મારા સદ્‌ગુરુ મહારાજ તો મને શત્રુની જેમ વળગ્યા હતા. અને કેટલીયે વખત કડવી ગોળી પ્રેમથી તેમણે ગળાવી છે. ને કેટલુંયે એવું કરાવ્યું છે કે જેથી તમે બધાં તો હબકી પણ જાઓ. શ્રી-ભગવાન કૃપાળુ છે. એ આપણી આંખો અને હૃદય ઉઘાડવાને સદાય જીવંત છે. એના રસ્તા પણ ન્યારા ન્યારા છે. આ જીવને ભાગે પ્રભુકૃપાથી જો તમને પ્રેમથી દુઃખ જ દેવાનું આવ્યા કરશે તોયે તેમાં પણ એટલા જ આનંદથી ભાગ ભજવ્યા કરવાનો રહેશે. પરંતુ તે દુઃખ તમને દુઃખ તરીકે લાગે છે, પણ તે તો ઘડાવા માટે છે એ રીતે તેનો સ્વીકાર કરીએ તો દુઃખ દુઃખ ન લાગે. તેમાં પણ પ્રસન્નતા પ્રગટે. આપણે એક તસુ જેટલા પણ ચસવું નથી અને તેને તો ત્યાંથી આપણને ખસેડવા છે. એક બાજુ આપણે જડસુ

થઈને પૂરેપૂરા પડી રહેવું છે અને પેલાને ત્યાંથી ધક્કો મારીમારીને પણ તેમાંથી ખસેડવાનું કરાવવું છે. આવી એક રમત છે; પરંતુ તેનું સાચું ભાન કૃપા કરીને આપણે જો પ્રગટાવી ન શકીએ, તો પેલો શું કરી શકે? તમને સારું લાગે કે ન લાગે, તેની તેને મુદ્દલે પરવા નથી. તે તો પોતાનું ધારેલું કરવામાં એકધારો પ્રભુકૃપાથી મચ્યો રહેવાનો છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૫–૪–૪૦.

પ્રેમની અદ્ભુત શક્તિ

આજે છાપામાં વાંચ્યું કે દીનબંધુ એંડ્રુઝ ગુજરી ગયા. પ્રેમ એ કેવો અદ્ભુત ગુણ છે ને તે કેવી એકતા કરાવનારો છે! મહાત્મા ગાંધી શાંતિનિકેતન ગયા હતા ત્યારે એમણે જે પ્રવચન કર્યું હતું તે પ્રવચન તમે વાંચી જશો. એમાં એનો (મૃત્યુ વિષેનો) રણકારો હતો જ. શ્રી. એન્ડ્રુઝ સાહેબના શરીરના અવસાન પહેલાં પણ શ્રી. મહાદેવભાઈને એમણે એમની પાસે મોકલ્યા હતા. હૃદય હૃદયને એક તાંતણે સાંધનાર તે પ્રેમ છે. તમે જરૂર તે 'હરિજનબંધુ'નો અંક વાંચી જશો ને બધાંને જણાવશો કે પ્રેમ કેવું ગજબ કામ કરી શકે છે. એવો પ્રેમ આપણને પ્રભુકૃપાથી પ્રાપ્ત થાય અને ધન્ય થઈએ એ જ પ્રભુને ચરણકમળે પ્રાર્થના છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૬–૪–૪૦.

તમારાં પ્રાર્થના ને ભજન વગેરે મળ્યાં છે. જવાબ:—

(ધીરા ભગતની કાફીનો ઢાળ)

ધીરજનાં ફળ મીઠાં રે બાપલિયા! ઉર ધીર ધરો.
ઉતાવળે આંબા નવ પાકે, ચઢ ચૂલે ખીચડી નવ થાય;
જેવું થવાનું હશે જે રીતે એની મેળે એ થયાં જાય;
કરવાનું જે છે ભાવે રે, એ તો કર્યાં કરવું સદા. ધીરજનાં૦

મરજીવા મોતીને કાજે ડૂબકી મારે દરિયામાંય,
ગૂંચાતાં ને ધીરજ ખોતાં કારજ ખૂએ, જીવ જાય;
શાંતિ રાખી સ્થિર રહેવું રે, ભજન ભાવે ભીડવું છે...ધીરજનાં૦

ધૂળધોયો ધૂળમાંથી શોધે સોનું મથીમથી ખૂબ;
જડે ન તોયે શોધ્યા કરતો, મહેનત કરે છે અતૂટ;
ધીરજ તે નવ ખોતો રે, હામ હથિયારે લડવું છે...ધીરજનાં૦

દળ વિખરેલાં, ફાટ પડેલી, વ્યવસ્થાનું નથી નામ,
તોયે છેડો મૂકી ન દેતો ગાંધી કેવું લે છે કામ!
પેરે પેરે હૈયાને રે, પ્રેરવવું પ્રભુમાં સદા...ધીરજનાં૦

ખંત, ઉદ્યોગ, શાંતિ, ધીરજ, વિશ્વાસ રાખી ઉર હામ,
શરણે પ્રભુને રહ્યા કરીને સૌ સમર્પ્યા કરો કામ;
પ્રભુમાં પ્રીત લગાડી રે, જીવજો હૈયે મસ્ત સદા...ધીરજનાં૦

☆ ☆ ☆

જે પ્રેમદંડ સહશે, બડભાગી થાશે;
સૌ સંતભક્તચરિતો તહીં સાખ પૂરે.

☆ ☆ ☆

(શિખરિણી)

પ્રભુ જે જે માગે, દઈ નવ શક્યા સર્વ દિલથી,
પ્રભુ જેવું ઇચ્છે, થઈ નવ શક્યા તે દિલ કરી;
પ્રભુ જેવું વાંછે, જીવી નવ શક્યા પ્રેમ કરીને,
અમે મૂર્ખા તોયે પ્રભુ તરફનો પ્રેમ ચહીએ.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

તારી પ્રભુ, જહીં તહીંથી કૃપા–સુગંધિ,
આવ્યા કરે સતત જેમ સમુદ્ર–ઊર્મિ;

શ્રદ્ધાળુનું હૃદય આર્દ્ર થતું, અને તે
એશિંગણે શિર લળી નમી હાથ જોડે.

☆ ☆ ☆

હું શું જણાવું! 'પ્રભુ, અંતરયામી તું છે',
વિશ્વાસ તે ઉર છતાંય, બકયા કરું શેં?
ટાળી શકાય કયમ ટેવ પડી પ્રભુ, જે
તેથી થતો બકબકાટ હુંથી સદાયે.

☆ ☆ ☆

જાણું ન ચૂક પડી શેં, મુજ નાવ ભાંગ્યું,
છોરું અપાર જળમાં તહીં ડૂબતું'તું;
પ્રારબ્ધયોગ–બળથી તુજ નામનું ત્યાં,
આવ્યું કરે તરણું, તે ગ્રહ્યું પાર જાવા.

સંતના આશીર્વાદ

મને શરીરે હિસ્ટીરિયાનો રોગ થયો હતો ત્યારે આરામ લેવાને નિમિત્તે બે વાર નર્મદા કાંઠે રજા લઈને જવાનું બનેલું. એક વાર તો મારી સાથે શ્રી. મહેશભાઈ મહેતા તથા શ્રી. ભાનુપ્રસાદ પંડયા હતા. બીજી વાર તો તદ્દન એકલો હતો. ત્યારે નર્મદા નદીના મોખડી ઘાટની પાર એક રણછોડજીનું મંદિર છે, ત્યાં થોડાક દિવસ રહેવાનું કરેલું. ત્યાં એક સાધુ મહાત્મા રહેતા હતા તેમની હું રોજ સેવા-ચાકરી કરું. ત્યાં પણ આ શરીરને ચાર પાંચ વાર હિસ્ટીરિયા થયો હતો. ત્યાંથી નીકળતી વખતે તે સાધુ મહારાજને હું પગે લાગ્યો, અને તેમના આશીર્વાદ માગ્યા. તેઓશ્રીએ મને ભગવાનનું સ્મરણ કર્યા કરવાનું કહ્યું ને તેથી રોગ મટી જશે એમ પણ કહ્યું હતું. પરંતુ ત્યારે મારા મને એમ વિચાર્યું કે 'આ સાધુ મહાત્માએ જંગલની કોઈક કશીક જડીબુટ્ટી આપી હોત, તો તેમાં મને વિશ્વાસ બેસત;' પરંતુ

ભગવાનના માત્ર નામ-સ્મરણથી રોગ મટી જાય એવું બિલકુલ સાચું અને શ્રદ્ધાપ્રેરક નહોતું લાગ્યું.

સંતની ભવિષ્યવાણી

તે પછી તો પાછાં વળતાં નર્મદા નદીમાં ઝંપલાવીને શરીરનો અંત આણી દેવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો હતો.* વળી આ સાધુ મહારાજે મને એમ પણ કહેલું કે 'એક વર્ષ પછી તને કોઈ સદ્‌ગુરુ પણ મળી આવવાના છે કે જે તારા જીવનનો વિકાસ કરાવશે.' પરંતુ તે વેળા 'જીવન' ને 'વિકાસ' એ મારે માટે તો માત્ર શબ્દ જ હતા. ત્યારે દેશની સેવા કરવાની ઉત્કટ ધૂન હતી એટલી હકીકત મારા માટે તદ્દન સાચી હતી. સેવાની એ ઉત્કટ ધૂનથી પ્રેરાઈ ને ગરીબાઈની સ્થિતિમા પણ ટકી રહેવાનું બની શક્યું હતું.

સાધુ મહારાજનાં દર્શન

આ બનાવ બન્યા પછી હું તો વડોદરા ચાલ્યો આવ્યો. ત્યાં એક મારા આધ્યાત્મિક મા રહેતાં હતાં, જેમને મેં 'મનને' માં ભાવાંજલિ અર્પેલી છે. તેમના મકાનમાં ત્રીજે માળે શરીરને હિસ્ટીરિયાનો હુમલો થવાથી શરીર દાદરથી ગબડતું ગબડતું છેક નીચે બીજે માળે પડ્યું ને ઈંટોની પરસાળમાં તે ઘસાયું, અને છોલાવાથી શરીરે સાધારણ લોહીની ટશરો પણ ફૂટી હતી. તે કાળે કંઈક જરા ભાનમાં અવાતાં નર્મદાના તે સાધુ મહાત્માનું મને દર્શન થયું અને તેમણે મને કહ્યું કે 'અલ્યા! ભગવાનનું સ્મરણ તો કરી જો! પ્રયોગ કરી જોવામાં તારું જાય છે શું?' આ બધું પ્રગટ્યું તો ખરું, પરંતુ તે કાળે મારાં મનાદિ કરણો જરા પણ આ પ્રકારની ભાવનાવાળાં નહિ હોવાથી તે સાધુ મહાત્માનાં વચનને ને તેનો સંસ્કારને બિલકુલ મહત્ત્વ આપી શકેલો નહિ. તે પછી શરીરે ઠીક

* આ પ્રસંગે લેખકની 'નર્મદાપદે'ની સ્તુતિમાં પા. ૪ ઉપર પ્રગટ થયો છે.

થતાં આ બધી બનેલી હકીકત મેં મારી આધ્યાત્મિક માને જણાવી. મારી આવી હકીકત સાંભળીને તે તો બહુ રાજી થયાં. તેમણે કહ્યું કે 'અલ્યા! ચુનિયા! તું તો ભારે બડભાગી છે. તું તારે હવેથી ભગવાનનું સ્મરણ જ કર્યા કર. ઊઠતાંબેસતાં, હરતાંફરતાં, ખાતાંપીતાં, સકળ કંઈ કર્મ કરતાં કરતાં એકમાત્ર ભગવાનના સ્મરણમાં હવે લાગી જા અને તને જરૂર મટી જશે.'

નામસ્મરણથી રોગ મટ્યો

મને તે કાળે તે સાધુ મહાત્મા કરતાં મારી આ મામાં વધારે વિશ્વાસ હતો ને તેમના તેવી રીતના સમજાવવાથી જ ભગવાનનું નામ લેવામાં હું પ્રેરાઈ શક્યો. તે પછી તો વારંવાર મનને ટકોરીટકોરીને ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. પરંતુ વારંવાર તે ભુલાઈ જતું અને વળી પાછું યાદ કરીકરીને લેવા લાગ્યો. એમ થતાં થતાં હિસ્ટીરિયાના હુમલાની તીવ્રતામાં અને તેના ગાળામાં ફેર પડવા લાગ્યો, અને ૩–૪ મહિનામાં તો તે મુદ્દલે મટી ગયો.

શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસ

આ પ્રકરણે જીવનમાં નવો માર્ગ મારે માટે પ્રભુકૃપાથી ખુલ્લો કર્યો. ત્યારથી જ જીવનવિકાસની સાધના શરૂ થઈ એમ ગણાય, અને એક વરસ પછી સાચેસાચ અમદાવાદમાં સાબરમતીના કિનારે આ જીવને સાધનાના માર્ગમાં દીક્ષિત કરનાર એક સદ્દગુરુ પણ મળી આવેલા એટલે તે હકીકત પણ સાચી પડી.

આમ નામ–સ્મરણનો અભ્યાસ પ્રગટતાં દિલમાં પાછો એક નવો જુસ્સો પ્રગટ્યો, નવો ઉત્સાહ પ્રગટ્યો, નવી સ્ફુર્તિ પ્રગટી અને નવું ચેતન પ્રગટ્યું. દિલમાં ત્યારે એક એવા પ્રકારનો દૃઢ આત્મવિશ્વાસ પ્રગટ્યો કે આપણી ગમે તેવી ભારેમાં ભારે પ્રકારની લાચારીની સ્થિતિ હોય તોપણ તેમાંથી તરીને ઊંચે આવી શકવાની

આપણા પોતાનામાં પ્રભુકૃપાથી શક્તિ રહેલી જ છે. તેવા પ્રકારના પ્રગટેલા આત્મ વિશ્વાસથી કરીને સાધનામાં ઝંપલાવવાનું બની શક્યું હતું. આત્મવિશ્વાસ એ એક એવું મોટું જબરજસ્ત જીવનને પ્રેરાવનારું સાધન છે કે જો તે સાધનની સમર્થતા પ્રભુકૃપાથી દિલમાં ઊગી આવે તો માનવી કદી પણ તેનાથી કરી (સાધનને લીધે) નિરાશ બની શકતો નથી. સાધનાના માર્ગમાં જેમ શ્રદ્ધાની અચૂક મહત્ત્વની જરૂરિયાત છે, તેમ આત્મવિશ્વાસની પણ છે. શરૂશરૂમાં મને તો તેવી અતૂટ શ્રદ્ધા પ્રગટેલી ન હતી. પરંતુ આત્મવિશ્વાસ તો જરૂર પ્રગટેલો હતો અને એ આત્મવિશ્વાસમાંથી શ્રદ્ધાનું જીવંત ઝરણું ફૂટી નીકળ્યું હતું. તેવા પ્રકારની શ્રદ્ધામાં સાધનામાં ધપાતું જવાતાં ઑર ચેતનવંતો પ્રકાશ પ્રભુકૃપાથી સાંપડવાનું થતાં તે પછીથી તો શ્રદ્ધા પણ એવા પ્રકારની સજીવન થઈ ગયેલી કે સાધનાનાં ભારે ભારે વિઘ્નો, મુશ્કેલીઓ વગેરેનાં પ્રચંડ વાવાઝોડાંને કાળે તે શ્રદ્ધા તો મારી માતા બનીને મને સદાય ચેતનવંતો રખાવતી. માટે આત્મ-વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા એ બે સાધનાના માર્ગ માટે જરૂરી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ સંસારવહેવારનાં કાર્યમાં પણ તે એટલાં જ જરૂરી છે.

શાંતિ ને પ્રસન્નતા

કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં શાંતિ ને પ્રસન્નતા જાળવી રાખવાં જ. શાંતિ ને પ્રસન્નતા કેમ કરીને જળવાયાં કરાય તેની વર્તનકળા અગાઉ તમને બતાવી ચૂક્યો છું. શાંતિ–પ્રસન્નતા જો નહિ ટકાવી શક્યા, તો આપણાથી કંઈ કશું બની શકવાનું નથી તે નક્કી જાણશો. પ્રસન્નચિત્તતા એ તો સાધનાનું પ્રથમ લક્ષણ. શાંતિ ને પ્રસન્નતા એ એનાં પ્રવેશદ્વાર પણ ગણાય.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૨-૪-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

મારા થકી સતત નિર્ભય સર્વ વાતે
તારી પરે સતત નિર્ભર રૈ' શકાજો;
હુંથી સમર્પણ કરાય તને હૃદે જો,
જંજાળમાંથી મુજને પ્રભુ મુક્તિ આપે.

☆ ☆ ☆

સંપૂર્ણ સંયમ પ્રભુ, કરી જો શકાય
સર્વેન્દ્રિયો પર હુંથી, મુજ કામ થાય;
તો જે નિષિદ્ધ પ્રભુ, બાબત હોય તે તે,
છોડી શકાય મુજથી, દિલ ભાન દેજે.

☆ ☆ ☆

ચારે દિશા તરફથી પ્રભુ, શત્રુઓએ
ઘેરી લીધો, છટકવા નવ બારી એકે;
મંડયા રહી નિત કર્યા કરું યુદ્ધ તોયે,
ના બ્હાર નીકળી શકાય, મને કૃપા દે.

☆ ☆ ☆

જે કૈં કરાય, પ્રભુ, સર્વ કરાવતો તું,
'કર્તા હું' તોય અભિમાન ધરાય તેવું;
અજ્ઞાન કેટલું હજી મુજમાં વસ્યું છે!
તો ટાળવા સમજશક્તિ પ્રભુ, મને દે.

☆ ☆ ☆

દેવું ચઢ્યું મુજ શિરે ઢગ કેટલાય!
એશી રહ્યો હર્દિશ કેમ બની હું મૂઢ!

જાગી તું જા! જહીં સુધી નવ મુક્તિ પામે,
આરામની હૃદય આશ ધરીશ ના કૈં.

હું મૂર્ખ બાળ, મતિ ના મુજમાં કશી છે,
પામી શકીશ તુજને પ્રભુ, કેવી રીતે?
એકાગ્ર બુદ્ધિ, મન, નિશ્ચળ ના થયાં છે,
એ યત્નોમાં પ્રભુ, મને બળ જોશ દેજે.

ઊર્મિનો સંયમથી સદુપયોગ

તમારે આ જીવનાં વખાણ કોઈ પણ દિવસ કોઈ આગળ કરવાં નહિ. ને ધારો કે કોઈક તેમ કરતું હોય તો તેમાં ભળી જઈને આપણે પણ વખાણ કરવા મંડી જવું નહિ. શાંતપણે તે સાંભળી લેવાં ને તેમાંથી ઊર્મિ લીધા કરીને તેવી પ્રગટેલી ઊર્મિના જોશને દિલની ભાવનાની એકાગ્રતા કરવામાં જ ખરચવું. તો ઑર મઝા પ્રગટશે.

કોઈ સ્વતંત્ર નથી

આપણે અનેક પ્રકારની પકડોમાં સખત રીતે જકડાયેલા હોઈએ છીએ. અને એવી જીવદશાની પકડો એટલી બધી તો સજ્જડ હોય છે કે જેની કલ્પના જીવદશાવાળા જીવને કદી પણ થવી શક્ય હોતી નથી. તેમ છતાં એવા પ્રકારના જીવોને તેમની બુદ્ધિ ઉપર મદાર રાખતા જોઈને ને તેવા પ્રકારનો ફાંકો રાખતા તેમને નિહાળીને મને તો ભારે આશ્ચર્ય ને ખેદ બંને થાય છે. જીવદશામાં જીવદશાની વૃત્તિઓની પકડમાં આપણે એટલા બધા તો પૂરેપૂરા જકડાયેલા હોઈએ છીએ! તેમ છતાં પાછા આપણે સ્વતંત્ર હોવાનો દાવો કરીએ છીએ એ કેટલું બધું હાસ્યાસ્પદ છે! અરે, ભાઈ! આપણે તો વિચાર, વૃત્તિ, વલણ, એ બધું પ્રગટતાં જ તેમાં એકતાર થઈ જઈને એકરૂપ

થઈ જઈને એકદમ તણાવા જ માંડીએ છીએ. પછી ભાઈ! સ્વતંત્ર શેના? આ સકળ બ્રહ્માંડમાં કંઈ જ કશું આપણેાે સ્વતંત્ર નથી. આ આપણી પૃથ્વીના ગોળાની ફરતી ગતિને વિચારી જુઓ. તે પૃથ્વી પણ પોતે સ્વતંત્રપણે એકલી નથી. તે પણ સૂર્યમાળાના બીજા ગ્રહોની માફક સૂર્યની આસપાસ ગતિમાં ગતિથી સંકળાયેલી છે. એવી રીતે આ આખી સૂર્યમાળા પણ બીજા કશાકની સાથે સંકળાયેલી છે. આમ આ સકળ બ્રહ્માંડમાં આપણે એકબીજા સાથે પૂરેપૂરા સંકળા-યેલા જ છીએ. તેમ છતાં માનવી જ્યારે એકબીજાથી સ્વતંત્ર હોવાનો દાવો કરે છે, ત્યારે તે મને બહુ જ નવાઈ પમાડે છે. માનવીની બુદ્ધિની વાત તો જવા દો. પરંતુ જે જીવો જીવનવિકાસની સાધનાના ક્ષેત્રમાં પડયા છે, તેવા જીવોને મારે શું કહેવું!

સંસ્કારની સાધના

જીવનમાં અને સંસારમાં અનેક પ્રકારના પ્રસંગો, સંજોગો અને પરિસ્થિતિ પ્રગટયા કરવાનાં જ. તે આપણા પોતાના હાથની વાત નથી. તો પછી તેવું તેવું પ્રગટતાં તેમાં આપણે નારાજી પ્રગટાવી-એ તે કેમ ચાલી શકે? એને બદલે જે જે કંઈક મળે છે, તે બધું ભાવના કેળવવાને માટે મળે છે, તથા પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને મઠારવાને માટે મળે છે એવું જ્ઞાનભાન પ્રભુકૃપાથી પ્રગટાવવા મથીશું, તો તેથી કરીને હિત થવાનું છે. કૃપા કરીને પ્રત્યેક તેવી દશામાં મનને ડહોળાવા દેવાનું નથી. 'પાપપુણ્ય' કશું નથી એમ નહિ માની શકીએ. જેમ જેમ સાધનાના ભાવનાના ક્ષેત્રના અનુભવ થતા જાય, જીવનમાં જ્ઞાનની નવી નવી ભૂમિકાઓ પાકતી જતી અનુભવાય, તેમ તેમ પાપપુણ્યની અસર પણ નવા નવા પ્રકારની અગમ્ય રીતની અનુભવાયા જશે. એટલે કે તેમની કક્ષા પણ બદલાતી જશે. આપણાં પાપપુણ્યની માત્રાનાં મૂલ્યાંકન પણ બદલાતાં જશે, તેથી હાલમાં તો માત્ર મારી તમને એટલી વિનંતી કે આપણે કંઈ કશાથી કરીને મનને ડહોળાવા

દેવાનું નથી. કોઈ અણધાર્યા સંજોગથી કે લાગણીના ઉશ્કેરાટથી ખરાબમાં ખરાબ કશુંક થઈ જાય, તોપણ જો તેવી સ્થિતિમાં જાગ્રતિ સેવીસેવીને મનની વૃત્તિને તે ને તે જ સાધનાના અભ્યાસની ભાવનામાં. તેટલા જ પ્રેમભાવથી એકાગ્ર ચિત્તથી રાખી શકવાને જીવતાજાગતા યત્નવાળા બની શકયા હોઈશું, તો તે ખરાબમાં ખરાબ ભલે બન્યું હોય, તો પણ તે તેનો તેવા પ્રકારનો ભાવ કે અસર મન ઉપર ઉપજાવી શકનાર નથી,—જોકે સાધકને તે વેળા તે થયેલા કશાકની અયોગ્યતા તો લાગવી જ ઘટે. જો કંઈક કશાથી ડામાડોળ થવાપણું બન્યું અને એવા વિચારો આવ્યા, તો તેટલી તેની છાપ પડી જ ચૂકી જવાની છે, તે નક્કી જાણજો. એવી જ રીતે જે જે પ્રકારના વિચારો, વૃત્તિઓ, વલણો આપણા મનમાં ઊગ્યાં ને તેની પરંપરા પ્રગટી તો નક્કી : કે તે પ્રકારના સંસ્કાર પડી ચૂકવાના જ. તેવા સંસ્કારનું પરિણામ પણ તેવું જ છે, તે પણ નક્કી. એટલા માટે જ આપણે મનાદિકરણને ભગવાનની ભાવનામાં પ્રેમભાવથી સતત એકધારાં પરોવાવી રાખવાનું બની શકે, તો તે ઉત્તમ સાધના છે, અને એથી કરીને એવા ઉચ્ચ પ્રકારના સંસ્કારો પડી જવાના છે.

સૌથી પ્રથમ તો આપણું પોતાનું સંભાળો

આપણો ઉદ્ધાર કરનાર બીજો કોઈ જ નથી; આપણે પોતે જ છીએ. બીજા કરી કરીને શું કરવાના હતા ? સદ્ગુરુ આપણી સાધનાની પ્રગતિમાં શું ને કેટલું કરે છે, એનું જ્ઞાનભાન હાલમાં આપણને આવી શકવાની શકયતા નથી. સદ્ગુરુની મદદની સમજણ પણ હાલમાં અલ્પપણામાં ઊગવી અશક્ય છે. એટલા માટે હાલમાં આપણે જે કરવાનું છે, અને જે કરવાને માટે દિલમાં નક્કી કર્યું છે, તેમાં જ પ્રમાણિકતાથી, વફાદારીથી ને તે પ્રકારની ભાવનાની નિષ્ઠામાં પરોવાઈ જઈને તે કર્યા કરવામાં જ જો દિલનો સાચેસાચો મદાર રાખ્યા

કરીશું તો બધી વાતે આપણે કુશળ છીએ એમ સમજવું.

તમન્ના

જીવનવિકાસની તમન્ના કેમ કરીને વિશેષ ને વિશેષ સતેજ કરાયા કરાય તેનું લક્ષ કૃપા કરીને ખાસ રાખ્યા કરજો. વારંવાર આ હકીકત મારે તમને બધાંને કહેવાની આવે છે, કારણકે એક તો જીવનવિકાસ પરત્વેની તમન્ના જ મંદ છે ને તેને સતેજ કરવાનું ભાન જ્યાં પ્રગટતું નથી, ત્યાં પછી તે પરત્વેના પ્રયત્ન થઈ પણ કેવી રીતે શકે? તમન્ના ક્રિયાત્મક બને તો જ ઉપયોગી થઈ શકવાની છે, તે નક્કી જાણજો.

કેવી સ્થિતિમાં પરિણમવાનું છે તેનો કંઈક ખ્યાલ નીચેના બંગાળી ગીતમાં સ્પષ્ટ થાય છેઃ

'આછે દુઃખ, આછે મૃત્યુ, વિરહદહન લાગે,
તબુઓ શાંતિ, તબુ આનંદ, તબુ અનંત જાગે;
તબુઓ પ્રાણનિત્યધારા, હાશે સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા,
વસંત નિકુંજ હાશે વિચિત્ર રાગે.
આછે દુઃખ૦

તરંગ મિલાયે જાય, તરંગ ઊઠે,
કુસુમ ઝરિયા પડે, કુસુમ ફૂટે;
નાહિ ક્ષય, નાહિ શેષ, નાહિ નાહિ દૈન્ય લેશ,
સેઈ પૂર્ણતારપથે મન સ્થાન માગે.
આછે દુઃખ૦

'દુઃખ હોય, મૃત્યુ હોય, વિરહદહન લાગે, તોય શાંતિ રહે, તોયે આનંદ અનુભવાય, તોય અનંતનો ઉદય થાય; તોયે ચેતનની નિત્યધારા વહ્યા કરે, તોયે સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા હસે ને વિચિત્ર રાગે નિકુંજમાં વસંત હસે; તોય તરંગો મળી જાય ને તરંગો ઊઠે.

કુસુમો કરમાય ને કુસુમો ખીલે; તોય ક્ષય નથી, કશું બાકી રહેતું નથી, જરા પણ દૈન્ય નથી; એવી સૂક્ષ્મ દિવ્ય પૂર્ણતાની સ્થિતિમાં મન સ્થાન માગે છે.'

☆ ☆ ☆

"તમે ધ્રુવ એવા હો, ધ્રુવ હો કે જેથી હું શરણભાવમાં ધ્રુવ રહી શકું.

"તમે સદા ચિત્ત, પ્રાણ, હૃદયમાં એવા તો સન્નિવિષ્ટ પ્રગટો, કે જેથી હું તેવા ભાવમાં રસલગ્ન હોઉં.

"જે એને મનદ્વારા હૃદયદ્વારા (સંશયબુદ્ધિ-રહિત) જાણે છે, અનુભવે છે, તે જ અમૃત બને છે.

"હે પ્રભુ! એવું કરો કે અમે પ્રેમ સહિત એકબીજામાં એકબીજાથી સંયુક્ત રહીએ, ને કદીક હે પ્રભુ, અતિક્રમણ કરીએ તોયે એકરસમાં સંયુક્ત રહીએ.

"હે પ્રભુ, જે તમારું હૃદય છે, તે મારું હૃદય બનો, અને જે મારું હૃદય છે તે તમારું હૃદય બનો!

"હે પ્રભુ! મારા વ્રતમાં તમારું હૃદય રેડાયેલું રહો, મારા ચિત્તમાં તારો ચિત્તભાવ ઠર્યા કરો, ને હે પ્રભુ! મને એકવાણી કરી તારી વાણી સંભળાવો,

"હે પ્રભુ! મારા પરમ સૌભાગ્યને માટે મેં તારું પાણિગ્રહણ કર્યું છે, ને તારા તે અમૃત પ્રેમરસમાં મુગ્ધ, સન્નિગ્ધ થઈ તારા જીવનમાં આ જીવન એકરસ થઈ તારા શરણમાં જ તારા ભાવમાં તારા ભાવથી પળેપળ જિવાયા કરાય ને તારા ભાવની વિશ્વતરિ, ગૂઢ દિવ્ય રચનામાં અમારા જીવનનું સાફલ્ય જીવંત પ્રગટો એ જ અમારી તને યાચના છે."

(વસંતતિલકા)

જો તું ગરીબ જનને નવ સોહ્ય દેશે,
તો ક્યાં જઈ જ ઠરશે પછી વિશ્વમાં તે?
તારા વિના અવર કોઈ ન બેલી તેનું,
તુંયે અરે! ધર ન આશ્રય આપશે શું?

☆ ☆ ☆

હે તાત! હું–મુરખના કંઈ દોષ સામું,
જોતા રખે! કરગરી કહું છું તને હું;
આવું કહેવું પણ અર્થ વિનાનું જાણું,
સંતોષ એમ કહી નાખી હૃદે હું વાળું.

☆ ☆ ☆

જે જે વિરોધ કરતાં મુજ અંગ હોયે,
તારી કૃપાથી બળી ખાખ થજો બધાંયે;
હૈયે હું આગ્રહ રૂપાંતર કાજ ધારું,
તેવા પ્રયત્નમહિં હું પ્રભુ! નિત્ય રાચું.

☆ ☆ ☆

તારી કૃપા દુખથી પાર ઉતારશે ને-
વિઘ્નો સમુદ્ર તરવી ઉર–શાંતિ દેશે;
મુશ્કેલીઓ પથ જતાં વળી આવશે જે,
વિશ્વાસ છે, ખમીરને પ્રગટાવશે તે.

☆ ☆ ☆

શ્રદ્ધા સમર્પણ થતાં પરિપક્વ થાશે,
તારી કૃપા ઊતરશે ત્યમ તેમ હૈયે;
વિશ્વાસ એ જ થકી કામ કર્યાં કરાય,
નિશ્ચિંતતા હૃદયહામ ધરી શકાય.

મનનો ગુરુ મન

એક ભજનમાં દયારામભાઈએ ગાયું છે કે :

'મન તણો ગુરુ મન કરેશ તો સાચી વસ્તુ જડશે.'

આમાં એમણે સાધનાની ખરી ચાવી બતાવી દીધી છે. આપણે મનના ગુરુ મનને કરવાનું છે. તે વળી કેવી રીતે બની શકે ? એમ સવાલ થાય. મનના અનેક પ્રકારનાં તરંગો, કલ્પનાઓ, ઉડ્ડયનો, વિચારો, વૃત્તિઓ, લાગણીઓ—આ બધાંમાં મન આપણને પૂરેપૂરું ફસાવી દેવાનું કરતું હોય છે. તે તે વેળા જાગેલા મનની મદદ વડે કરીને પેલા નીચલા થરેલા મનને તે તે પ્રકારના પ્રવાહમાં તણાઈ જતું અટકાવવાને જાગ્રત મન હમેશાં મદદ કરી શકે છે. જીવનવિકાસની સાધનામાં જ્યારે ખરેખરી ધગધગતી તમન્ના પ્રગટે છે, ત્યારે જ આપણું મન પૂરેપૂરું જાગ્રત થઈ શકતું હોય છે. એવી રીતે મન પૂરેપૂરું જાગ્રત થઈ ગયું હોય છે, તોપણ અનેક પ્રકારના દબાઈ રહેલા અને પડી રહેલા સંસ્કારો ઉદયસ્વર્તમાન થયા જ કરે છે. તે વેળાએ પેલું જાગ્રત મન ટકોર્યા વિના રહી શકતું નથી, અને તેમાંથી પરાઙ્મુખ થવાને આપણને સાબદા પણ કરી શકે છે, તે પણ એક જીવનવિકાસના પંથના અનુભવની હકીકત છે.

સ્વાનુભવ એ જ જ્ઞાન

કોઈ પણ જીવનના અનુભવી ને ચેતનામાં નિષ્ઠા પામેલા આત્માના વચનોને મારાથી લખાયલાં વચનોની સાથે સરખાવવાનું કરવું નહિ;—જોકે એથીયે તમને વિશ્વાસ વધ્યો તો ખરો, એ કંઈક ઠીક થયું ભલે ગણાય. પ્રભુકૃપાથી આ જીવ તો જે અનુભવે છે, તે જ લખે છે. પછી બીજા કોઈ સમર્થ કે સત્પુરુષની વાણી સાથે તેનું સામ્ય હો કે ન હો. તમે પોતે તો પાકી ખાતરીથી જાણો છો કે આ જીવે કંઈ કશું વાંચ્યું કર્યું નથી. મહાત્મા પુરુષનાં તેવાં તેવાં વચનોની સાથે આ જીવનાં લખાણોનું સામ્ય ઘણે ઠેકાણે પ્રગટેલું

હોય છે, પરંતુ તેથી કરીને તમે તો એમ નહિ જ માની શકો કે તે તે બધું મારું પોતાનું નથી. જીવનવિકાસની સાધનામાં આ જીવ પ્રભુકૃપાથી પડેલો હતો, એવી માહિતી તો તમને હતી જ. કેટલીક વાર વર્ગ ચલાવતાં ચલાવતાં બોદાલમાં (૧૯૩૧ માં) ધ્યાનસ્થ થઈ જવાનું પ્રભુકૃપાથી બન્યા કરતું હતું અને ઘણી વાર કરાંચીમાં મારી તેવી અવસ્થા તમે જોયા કરી છે. આ બધા તમારા તો જાતમાહિતીના પ્રસંગો છે. જીવનવિકાસની સાધનામાંથી જે જે સમજણ પ્રગટી છે, તે તે પ્રમાણે હું તો બધાંને લખું છું, એટલે તે રીતે તેનાં યથાર્થતા કૃપા કરીને સ્વીકારશો. પ્રત્યેકના અનુભવ જુદા જુદા હોઈ શકે છે. સત્યરૂપી હીરાનાં પાસાં અનંત છે. અને પ્રત્યેક પોતપોતાને અનુભવ થયેલાં પાસાંને અનુસાર તે વિષે લખતા હોય છે.

(વસંતતિલકા)

જેવો તને અનુભવ્યો પ્રભુ, ઉર જેણે,
તેઓ તને નિજ મને ત્યમ ઓળખે છે;
ભાસ્યો ન એકસરખો કદી કોઈને તું,
એવા પ્રભુ, હૃદયથી તુજને નમું હું. *

સત્પુરુષોનાં લખાણમાં વિસંવાદ

મારા આ પ્રકારના સાહિત્યમાં કેટલુંક તો એવું છે જ અને તે પણ fundamental—આખી જીવનસાધનાના પાયારૂપ કે ચાવીરૂપ—કે જે બીજાઓના લખાણોથી નિરાળું પણ છે. આધ્યાત્મિક ભૂમિકાઓ માટેનાં સ્પષ્ટ લક્ષણોની હકીકત અને તે રીતે મનને કરાવતું ભાનનું લખાણ બહુ જ ઓછું પ્રગટ થયેલું છે. અનુભવ થયો હોય અને તેમ છતાં તેની તેની રીતે તેટલા જ પ્રમાણમાં વ્યક્ત થવાની કળા એ પણ એક જુદી કળાના અભ્યાસનું પરિણામ છે. પ્રત્યેકનાં દૃષ્ટિકોણ જુદાંજુદાં હોય છે, તેમ પાછું તેમની તેમની એ ગિરિની ટોચ ઉપર

* 'તુજચરણે'માંથી

આરોહણ કરવાની અથવા એને અનુભવવાની રીત પણ અલગ અલગ હોય છે. એટલે સત્પુરુષોનાં લખાણોમાં વિસંવાદ પણ હોય ખરો. તેવે વખતે આપણે ખાસ સચેત રહેવાનું છે. બીજાઓ પરત્વે હૃદયનાં પૂરેપૂરાં આદર, સદ્‌ભાવ અને ભક્તિયુક્ત ઉદારતા રાખ્યા છતાં પોતાના અનુભવ ઉપર જ આધાર રાખવાનો તેમ જ હૃદયમાંથી મળતી પ્રેરણાને જ સ્વીકારવાનો માર્ગ વિશેષ કલ્યાણ કરનારો થઈ પડે છે, એવું મને મારા પોતાનાં અનુભવમાં લાગ્યું છે. તેથી જ 'મનને' માં લખ્યું છે કે—

બીજાના વિચારે રખે દોરવાતું;
તું તારા વિચારે ભલે ખાય ગોથું.

સ્વાનુભવનું પ્રગટીકરણ

જીવનવિકાસની ભાવનાને કેળવવાને કાજે ને તેની પરાકાષ્ઠાએ પૂર્ણત્વ પામી શકવાને કાજે, પ્રભુકૃપાથી જે જે સાધનોનો અભ્યાસ થયા કરવાનું બન્યું છે, તે તે પગલાંની હકીકતનું જ્ઞાન હજી પણ મને રહ્યા કરેલું છે અને તેનો પણ રસિક ઇતિહાસ છે. પ્રભુકૃપા પ્રગટતાં તે પણ જ્યારે વ્યક્ત થવાનું હશે, ત્યારે થશે. એવી કશી ઉતાવળ નથી. ને આપણું સાધનાનું તેવું લખાણ વ્યક્ત થવાથી જગતને ને સમાજને લાભ થઈ જવાનો છે, એવું પણ કશું નથી. આપણા દેશમાં અનેક અવતારો થઈ ગયા, કેટકેટલા મહાત્માઓ પ્રગટી ગયા અને ખુદ હાલના કાળમાં પણ મહાત્મા ગાંધી 'અહિંસા' 'અહિંસા' પોકારી પોકારીને લોકોને તે પ્રમાણે વર્તવાને કહે છે. પરંતુ એ પ્રમાણે કોણ વર્તી શકવાનું ? લોકોને કશી જીવનની તો પડી નથી. ખુદ શ્રીકૃષ્ણ અવતારી પુરુષ હતા, તોપણ તેમને તેમના કુટુંબીઓ પિછાની શક્યા ન હતા. અને સંબંધીઓ અને કુટુંબીઓ એવા જાદવો દારૂ પીને માંહોમાંહે લડીને સર્વનાશને પામ્યા. શ્રીમદ્ ભાગવત અને મહાભારત તો એમ કહે છે કે ખુદ કૃષ્ણને જ પોતાના

કુળનો નાશ કરાવવો હતો તેથી તેમ બન્યું. પરંતુ મારો આ લખવાનો હેતુ જુદો છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે સાક્ષાત્ અવતારી પૂર્ણપુરુષ હતા, તોપણ તેમની અસર તેમના શરીરનાં સ્વજનો ઉપર યોગ્ય પ્રકારની પડેલી નથી તે તો દેખીતી હકીકત છે. કેટલાયે મહાત્માઓને તેમના કુટુંબીજનોએ અવગણ્યા પણ છે ને અવહેલના પણ કરેલી છે; અને તેમના જીવનના મહત્ત્વને ભક્તિપૂર્વક તેઓ પારખી શકેલા નથી. આવા આવા મહાન ધુરંધર અવતારી પુરુષો પાકી ગયા અને કેટલાય સંતમહાત્માઓ પાકી ગયા, ને તેમણે પોતપોતાના અમૂલ્ય અનુભવો વ્યક્ત કર્યા છે પણ ખરા તેમ છતાં સમાજ તો છે તેવો ને તેવો જ રહ્યો છે. આવા આત્માઓના સંસ્કારને ઝીલનાર કોઈ નથી, એમ મારું લખવાનું તાત્પર્ય નથી. ગીતામાતા તો સ્પષ્ટ કહે છે કે તેના ભક્તને બચાવવાને માટે ભગવાન અવતાર લે છે. તેનો અર્થ તો તે છે કે તેવા મુક્તાત્માઓનો લાભ તેવા તેવા પ્રકારની ભૂમિકાવાળા જે જીવો હશે તેટલા જ માત્ર લઈ શકશે. એટલા માટે જ મારી જીવનવિકાસની સાધનાનો ઇતિહાસ લખવાને ઉતાવળ કરવાનું મને કદી પણ દિલ થયું નથી. તમને બધાંને આવા કાગળ લખી વ્યક્ત થવાનું પણ તમે બધાં મારી સાથે સાધનાના હેતુથી સંકળાયાં, તેવાં નિમિત્તકારણને લીધે જ એની કૃપાથી બને છે.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૩–૪–૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

ક્યારે થશે દિલથી દૂર પ્રભુ, બળાપો ?
ક્યારે કરીશ મુજ બંધ તું આ લવારો ?
મારે કંઈ જ કરવાનું રહે ન બાકી,
એવી કૃપા–મદદ માગું પ્રભુ, હું તારી.

સંવાદી જીવન બની શકશે શી રીતે
હુંથી ? મને સમજ તેની પડે ન સ્હેજે;
ઉત્ક્રાન્તિ મારી કરવી, કરું યત્ન તે હું,
હું પ્રાણી નિર્બળ, કશું મુજથી બને શું ?

મારું પ્રભુ, સ્ખલન થાય ઘણીય વાર,
ખાઉં હું લાત, પણ ના સુધરી શકાય;
આવી દશાથી મુજને પ્રભુ, તું ઉગાર,
તારે લઈ શરણુ પાર મને ઉતાર.

(શિખરિણી)

મને કોઈ રીતે કહીં પણ નથી ગોઠતું જરી,
જવું ક્યાં ? હૈયાને, કરું હું હળવું ક્યાં ? કયમ કરી ?
મને મારું કોઈ મન રીઝવનારું સ્વજન ના,
દિલાસો દેનારું સ્વજન પ્રભુ, તું એક જગમાં.

મને ઊંચે રૂહેવા સતત મનને પ્રેર બળ તું,
નીચે જાયે મારી નજર કદી ના, એમ કર તું;
ધપાતું રૂહેવાજો હરદમ અગાડી, મુજ થકી,
કૃપા એવી તારી પ્રભુ, ઉતરજો હું-પર નકી.

ધૂમાતા ભાવોને મુજ હૃદયના મૂર્ત સ્વરૂપે
ખડા, કેવી રીતે પ્રભુ, કરી શકું ? તું સમજ દે;
નથી સ્હેવાતું આ ઉરથી ગૂંગળાવાતું મુજથી,
હવે- કોઈ રીતે તુજ રહમ દર્શાવ તું ચહી.

સદ્‌ગુરુએ જ હાથ પકડ્યો

પ્રભુકૃપાથી મને તો વિશ્વાસ છે કે મારા સદ્‌ગુરુ મહારાજ જીવંત સમર્થ છે. એમણે જ મારો પ્રેમભાવ વડે કરીને હાથ પકડયો છે. તેઓએ જાતે પધારીને મને સાધનામાં દીક્ષિત કર્યો, તે પ્રસંગની રસિક કથા તમને આજ (ગયા કાગળમાંની બાબતને લીધે પ્રસ્તુત થતાં) ખુલ્લા થઈને લખું છું. મારે મીરાખેડી (પંચમહાલના દાહોદ તાલુકામાં) અંત્યજ સેવા મંડળની કાર્યવાહક સભામાં એક વખતે હાજરી આપવાને જવાનું હતું. તે દિવસે સવારની ફાસ્ટમાં દાહોદ જવાને માટે ટિકિટ પણ કઢાવી ને જ્યાં અંદર જવા જાઉં છું, ત્યાં જ મારી દૃષ્ટિ એકાએક સદ્‌ગુરુની પર પડી. તેઓ પ્લેટ-ફોર્મની બહાર એક ખૂણામાં શાંતપણે બિરાજેલા હતા. જેવી દૃષ્ટિ પડી કે તુરત જ હું તો પાછો વળ્યો ને તેઓશ્રીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ પ્રેમભક્તિથી કર્યા અને બહુ રાજી થયો. તેઓશ્રીએ હુકમ ફરમાવ્યો કે રેલ્વેની ટિકિટ મારે પાછી આપી દેવી. ઉમળકાથી મેં તો ટિકિટ પરત કરી દીધી અને મીરાખેડી નહિ આવી શકાય એવો તાર દાહોદ કર્યો. તે પછી તેઓશ્રીને ઘેર આવવાને પ્રાર્થના કરી. તેઓ ઘેર પધાર્યા. મસ્તીમાં શી કૂદાકૂદ કરે, ને આમથી તેમ નાચે! નડિયાદની નરખી પોળમાં અમે ત્યારે રહેતાં હતાં. ત્યાં ખડકીમાં ઉપર એક નાનકડી મેડી હતી ત્યાં તેમને બેસાડ્યા. તેઓ નડિયાદ પધાર્યા તે તો મારી પોતાની આંતરિક પ્રાર્થનાના ભાવ વડે કરીને પધારેલા હતા. સાબરમતી નદીમાં એલિસબ્રિજથી ટાઉનહોલ જતાં જમણા હાથ બાજુએ પૂલની શરૂઆતમાં નીચે સાધુઓનાં જે રહેઠાણ છે, ત્યાં તેઓ પડી રહેતા. ત્યાં તેમની સંગાથે ૪ દિવસ રહેવાનું બનેલું. ત્યારે નીકળતી વખતે તેઓશ્રીને માનસિક પ્રાર્થના કરેલી કે 'મારાથી તો પરિસ્થિતિ ને સંજોગ મૂકીને આપશ્રીની પાસે રહી શકાય તેવી શકયતા નથી. આપ પોતે કૃપા કરીને નડિયાદ પધારી શકો,

તો જ આપશ્રી દ્વારા કંઈક લાભપ્રાપ્તિ થઈ શકે.' અહીં 'લાભપ્રાપ્તિ' એટલે શું તેની યોગ્ય સમજણ તે કાળે તો કશી પ્રગટેલી ન હતી. પરંતુ તે સમયે તેવી પ્રાર્થના કરી હતી તે તો ચોક્કસપણે યાદ છે.

અશક્ય માગણી

તેઓ મેડીમાં બેઠા કે તરત તેમણે મને કહ્યું કે 'હું તને સાધનામાં દીક્ષિત કરવાને આવ્યો છું, અને તે માટે એક મોટું મકાન જોઈએ.' મેં તો ત્યારે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું કે 'બાપજી, હું તો ગરીબ છું. મારે કશી કોઈ મોટા મોટા માણસોની ઓળખાણ પિછાણ નથી ને એવી લાગવગ પણ નથી કે જેથી કરીને કોઈક એવા મોટાનું મકાન મેળવી શકું.' તેઓ તો આવેશમાં આવી જઈ ને કદાચ મને મારી પણ બેસત, પરંતુ હું જરાક આઘો ખસી ગયો. તેમણે મને કહ્યું કે 'તું તો ગધેડો છે. તારામાં કશી અક્કલ નથી. સાવ બુધ્ધુ છે.' એવું એવું કેટલુંયે બધું ઉચ્ચાર્યું હશે! પછી તો તેઓ પાછા બોલ્યા કે "'મોટું મકાન જોઈએ, એટલું જ માત્ર બસ નથી. પરંતુ તે એકાન્ત જગામાં પણ આવેલું હોવું જોઈએ.' 'અરે! પ્રભુ! અહીં જ્યાં મોટું મકાન જ મેળવી શકવાની શક્યતા નથી, ત્યાં વળી એકાંત જગાની તમે પાછા વાત કરો છો!' એવું મનમાં બોલું છું, ત્યાં તો તે પાછા ભભૂકી ઊઠ્યા અને બોલ્યા કે "એક મોટું મકાન જોઈએ, અને તે પાછું સંપૂર્ણ એકાન્તમાં હોવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પરંતુ પાસે એક જળાશય પણ હોવું જોઈએ. એવું મેળવીને જલદી જલદી મારી પાસે તું પાછો ચાલ્યો આવ."

આવું કેવી રીતે મેળવવું તેની મને તો કશી પણ શક્યતા કે સૂઝ પડી શકતી ન હતી. એટલામાં તો મારે કામે જવાનો સમય થયો. તેઓશ્રીને મેં તે માટે પ્રાર્થના કરી ને સંમતિ મેળવી. મારી બાજે તેઓશ્રીની મેં ભાળવણી કરીને હું તો મરીડા ભાગોળે શાળાના કામે જવાને નીકળ્યો.

સજ્જન કાસમસાહેબ

રસ્તે જતાં જતાં રોજ મારે વહોરવાડમાંથી પસાર થવાનું હતું. આપણે બધા વિદ્યાપીઠમાં રહેલા, એટલે તે સંસ્કારને કારણે હિંદુમુસ્લીમ એકતાનો ભાવ પણ જાગેલો ખરો. તે ભાવથી પ્રેરાઈને રોજ જતાં જતાં વહોરવાડના એક પ્રતિષ્ઠિત સજ્જન કાસમ સાહેબને હું રોજ 'અસ્સલામ્ આલૂયકુમ્' ભાવથી નિયમિત રીતે કરતો. અને મારે રોજ ત્યાંથી જવાનો સમય મિનિટે મિનિટનો પૂરી રીતે નિયમિત હતો, એટલે તેઓ પણ દરરોજ પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર મારી રાહ જોતા ઊભા રહેતા. તેમને હું પ્રેમથી સલામ ભરતો ને તેઓ પણ તે રીતે પાછા વાળતા. આવો અમારો અતૂટ નિયમ હતો. પરંતુ આજે તો 'એક મોટું મકાન, એકાંત જગા અને પાસે જળાશય!' એ જ વિચારસરણીમાં મારું મન ડૂબી ગયું હતું. તે કારણથી ફરીને હાજી કાસમમીયાં સાહેબ ઓટલા ઉપર ઊભા રહ્યા હતા, તોપણ તેમને મેં જોયા નહિ, અને વીસેક ડગલાં આગળ ચાલ્યો ગયો. રોજની સલામ ભરવાના અભ્યાસને કારણે ત્યાં જ સલામની સ્મૃતિ જાગી તેથી પાછો ફર્યો; અને કાસમ-મીયાં સાહેબ પાસે આવીને તેમને સલામ ભરવાનું ચૂકી ગયો, તે માટે તેમની ક્ષમા પણ માગી. ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે 'અલ્યા! તું આજે કયા વિચારમાં ડૂબી ગયો છે?' મેં કહ્યું કે 'મારે ઘેર એક ઓલિઆ સાહેબ પધાર્યા છે.' તો તેમણે કહ્યું કે 'એ તો તારા સારા નસીબની હકીકત છે.' પરંતુ મેં તેમને કહ્યું કે 'એટલાથી જ પતતું નથી. એ તો એવુંએવું માગે છે કે જે કદી પણ મેળવી ન શકું.' ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે તું બરાબર માંડીને મને બધી હકીકત કહે તો ખરો! તે પછી મેં તેમને બધી વિગતવાર હકીકત કહી સંભળાવી.

મારો બંગલો લે.

તેમણે કહ્યું કે 'અરે! ભગત! તું મૂંઝાય છે શા માટે? આપણો એક મોટો બંગલો ડભાણને રસ્તે છે અને તે એકાંત જગામાં છે. તેની નજીકમાં વસ્તી પણ નથી અને પાસે જ રામ તલાવડી પણ છે. જા, તે તને વાપરવા આપું છું. લે આ તેની કૂંચી. લઈ જા અને તારા ઓલિયાને તે બંગલામાં રાખજે.' આ મકાનની તો મને ખબર હતી. શ્રી. ઈંદુલાલભાઈના સમયમાં ત્યાં જ હરિજન આશ્રમ ચાલતો હતો અને ત્યાં ઘણો સમય હું રહ્યો પણ હતો. આવું મોટું મકાન, એકાંત જગા અને જળાશય તેઓશ્રીના માગવા પ્રમાણે જ મળી ગયાં, તેથી કેટલો બધો આનંદ મને પ્રગટેલો તે તમને કેવી રીતે સમજાવી શકું ને વર્ણવી શકું?

ભાવના અને સંયમ

મને તો દોડીને એકદમ મારા ગુરુ મહારાજ પાસે જઈને તેમને પગે પડી જવાનું દિલ થયું. પરંતુ તે કાળે પણ કર્તવ્યનું ભાન જબરજસ્ત હતું, તેથી તેવી પ્રગટેલી ભાવનાના પૂરથી પણ તણાઈ જવાનું માંડી વાળીને મળેલા કર્મમાં જ પ્રયાણ કરવાનું રાખ્યું. મરીડા ભાગોળે જઈ, કામથી પરવારી કરી, પાછો ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેમને ગદ્દગદ ભાવથી પ્રણામ કર્યા અને બનેલી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. તે પછીથી તેઓને લઈને તે મકાનમાં રહેવાનું રાખ્યું હતું ને ત્યાં મને તેઓશ્રીએ સાધનામાં દીક્ષિત કર્યો.

સદ્ગુરુની અપાર કરુણા

આ પ્રસંગની અસર મારા જીવન પર એટલી બધી તો ઊંડી પડેલી છે, કે તે અસરથી જે ભાવના પ્રગટ્યા કરેલી, તે ભાવનાએ મને સાધનામાં ભાંગી પડતાં પડતાં હંમેશાં ઉગારેલો છે: તેઓશ્રી મારે ત્યાં નડિયાદ પધાર્યા તે તેમની અપાર કરુણાનું પ્રત્યક્ષ જીવતું-

જાગતું દૃષ્ટાંત છે. આવી તેમની સહજ કરુણાનો અદ્ભુત પ્રતાપ કદી પણ હું વીસરી શક્યો નથી.

સ્થૂળ કરતાં સૂક્ષ્મનું વિશેષ મહત્ત્વ

કદી પણ મેં તેમની છબી પાસે રાખી નથી, ને રાખવાનું દિલ થયું હોત તોપણ તેટલી રકમ ત્યારે મારી પાસે ન હતી—જોકે પ્રભુકૃપાથી મારા સદ્‌ગુરુ મહારાજની મારા દિલમાંની ભાવનાથી પ્રેરાઈને તેમનું સાકાર સ્વરૂપ પ્રગટાવવાનું હંમેશાં બન્યા કરેલું છે; અને અંતરમાં તેવી રીતે તેમને જગાડવાનું અને જગાડીને તેઓશ્રીને પ્રત્યક્ષ કરીને તેમની કૃપામદદ માગવાનું અને પ્રેરણા પામવાનું કરી શકાયું છે. શ્રીસદ્‌ગુરુનું પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનું અવલંબન અને તેમાંથી મળતાં ભાવ ને શક્તિ તે વળી કોઈ જુદા જ પ્રદેશની હકીકત છે. તે મોટું મકાન, તે એકાંત જગા ને તે રામ તલાવડી આજે પણ હયાત છે. મારા જીવનવિકાસનું તે એક પવિત્ર તીર્થસ્થળ છે. પરંતુ વારંવાર તે સ્થૂળ તીર્થસ્થાનમાં જઈને પાવન થવાનું પણ મેં કરેલું નથી. તેમ છતાં તે તીર્થસ્થળની ભાવનાની અસરને હું કદી ભૂલી શક્યો નથી. સ્થૂળ ભાવના કરતાં સૂક્ષ્મની ભાવનામાં પ્રભુકૃપાથી પરોવાઈ રહેવાનું ને તેમાંથી ચેતન મેળવવાનું જ્ઞાનભાન સાધનાની શરૂઆતથી જ તેઓશ્રીની કૃપાથી મેળવી શકાયું હતું.

નિરાકાર ભાવની યથાર્થ પ્રાર્થના

કોઈ જીવને પોતાના સદ્‌ગુરુનો આવો પ્રત્યક્ષ સાકાર ભાવ ન પ્રગટી શકે, એટલેકે મૂર્તિમંત તે ન થઈ શકે, તેમ છતાં કોઈ લાગણીથી કે ભાવનાથી પ્રાર્થના થાય તો તેની યથાર્થતામાં શક્યતા ખરી કે નહિ, તે વિષે વિચારતાં સમજાય કે પહેલાં તો લાગણી કોઈ ને કોઈ પ્રસંગથી કરી કાં તો પ્રગટે, કોઈ આઘાત–પ્રત્યાઘાતથી પ્રગટે, અથવા તો જેનું અવલંબન લીધેલું છે, તેનું સ્મરણ થવાથી પ્રગટે,

અથવા તો કોઈ મુશ્કેલી, દુઃખ કે એવું પ્રગટતાં તેમાંથી કંઈક હળવાશ મેળવવાને પ્રાર્થના કરવાનું દિલ થાય ને તેવા દિલમાંથી લાગણી પ્રગટે. પરંતુ પ્રાર્થના જે પ્રગટે તેમાં યોગ્ય સંવેદન પ્રગટવા માટે તેના મૂળમાં લાગણી ને ભાવના પ્રગટેલાં હોવાં જોઈશે. જે જીવે જેનું અવલંબન લીધેલું છે, તે અવલંબન પરત્વેનું જો તેનું દિલ જાગેલું હોય તો તેના પરત્વેનાં લાગણી, ભાવના, ભક્તિ વગેરે પણ તેનામાં ભલે તે સાકાર રૂપના પરિણામમાં ન પ્રગટતાં હોય એટલે કે સદ્દગુરુની મૂર્તિ તે નિહાળી શકતો ન હોય, તેમ છતાં તેવા અવલંબનના ભાવનું વ્યક્તત્વ કોઈ ને કોઈ રીતે તેના વર્તન તરીકે પરખાઈ જવું ઘટે છે. તો તેવી તેવી લાગણી ને ભાવના યથાર્થપણાનાં ગણી શકાય, અને લાગણી કે ભાવના યથાર્થપણાનાં હોય તો તેની પ્રાર્થના યથાર્થતાવાળી ગણાય.

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૩૦–૪–૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

બધાંને કો કોનો જગ જરૂર આધાર દીસતો,
અકેલો તેથી તો મુજ પર રહી હું નવ શક્યો;
કૃપાથી તારી, તે મુજ હૃદયમાં એમ ઊગિયું,
ઢળાયું છે ત્યારે તુજ પદ હવાં લે શરણ તું.

☆ ☆

હૃદે તારું નિત્યે ભજન કરવા પ્રેમ તુજ દે,
હૃદે, રંગી દેજે તુજ રતિ મહીં તાત ! મુજને;
સદાયે ભાવોના નિરમળ પ્રવાહે મુજ થકી
નવાજો, લેવાજો હૃદયમહિં આસ્વાદ મનથી.

ભલે લોકો નિંદે, જગતની કર્યે એમ પરવા
ઘપાશે એ રીતે તુજથી ડગલું એક પણ ના;
રહેશે જો ઢીલો જગ તુજ પરે સ્વાર બનશે,
સકંચેથી એના છટકવું પછી દુર્ઘટ થશે.

☆ ☆

ગમે તેવી હોતાં દુખદ સ્થિતિ મારી ત્યમ છતાં
ન છોડાજો હુંથી ધીરજ વળી સંતોષ દિલમાં;
કશો ત્યારે હુંમાં કંઈ પણ નહીં ફેર પડજો,
રહેવાજો હુંથી સમરસ દશામાં સહુ, પ્રભો !

☆ ☆

મહામાયા તારી ક્યમ કરી પ્રભુ, હું જીતી શકું ?
મહા ભારે ભારે ઋષિ-જન તણું ચાલ્યું ન કશું;
હિસાબે એ જોતાં જન પરમ હું પામર જ છું,
છતાં જો કૈં થાયે મુજથી કરતો તેવું સઘળું.

☆ ☆

હશે જો કૈં મૂડી મુજ પતિતની, માત્ર પ્રભુ, તું,
ચલાવ્યા જેથી હું જીવન-વ્યવહારો મુજ કરું;
ભિખારીની પાસે કંઈક મળતાં ગર્વ કરું હું,
બચાવી લેજે તું, કરગરું, મને તેથી પ્રભુ, તું.

દરિયામાં ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા

પ્રભુની કૃપાથી સદ્‌ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાનું પ્રેમભક્તિપૂર્વક કેટકેટલા ભાવના ઉમળકાથી પાલન કરતો તેના એ પ્રસંગો સારી રીતે તમારી જાણમાં છે, કેમકે તમે મારી સાથે કરાંચીમાં જ હતા.

ત્યાં કરાંચીમાં રહેતો ત્યારે રોજ ક્યાંકને ક્યાંક ફરવા જવાનું કર્યા કરતો હતો. એક વાર સવારમાં દરિયા કિનારે લાંબે સુધી

ફરવા જવાનું બન્યું. તે સમયે શ્રીસદ્ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા દરિયામાં ચાલી જવાની મને થઈ. સ્થૂળ રીતે તો તેઓશ્રી ત્યાં હાજર ન હતા, પરંતુ દિલમાં તેઓએ પ્રગટ થઈને તેવી આજ્ઞા ફરમાવી હતી. આ કંઈ માત્ર ભ્રમણાનો પ્રસંગ નથી, અથવા તે ગાંડપણ હતું એમ પણ નથી. શ્રીસદ્ગુરુ મહારાજની પ્રત્યક્ષ હાજરીનું ભાન થતાં તેનું જ્ઞાન પણ મને પ્રગટ્યું હતું. એમણે મને દરિયામાં ચાલી જવાનો હુકમ કર્યો કે તુરત પ્રેમભક્તિના ઉમળકાથી તેનું પાલન કર્યું. છેક મોંઢા સુધી દરિયાનાં પાણી આવ્યાં, ત્યાં સુધી એકમાત્ર સદ્ગુરુના ચરણકમળે પ્રાર્થનાનો જીવતોજાગતો ભાવ પ્રગટેલો રહ્યા કર્યો હતો. તેટલું તો તેવું ભાન તે કાળે હતું. તે આજ પણ તાદૃશ્ય છે. તે પછી શું થયું તેની કશી ખબર નથી. કરાંચીના આપણા ક્લિફ્ટનના બંગલાથી ક્યાંયે દૂર કેટલે આઘે દરિયાના પાણીથી દૂર ફેંકાઈ જઈને શરીર પડી રહેલું હતું, અને શરીર પરનાં કપડાં ભીંજાયેલાં હતાં. જાગ્યો ત્યારે તે ખૂબ પાણીથી લદબદ થયેલાં ન હતાં, એટલે ધાર્યું કે થોડોક સમય શરીરની બેભાન અવસ્થામાં ત્યાં પડ્યા રહેવાનું બન્યું હશે! શરીરનું ભાન પ્રગટતાં ઊઠીને ચાલવા માંડ્યું અને તે પછી બંગલે આવ્યો. કપડાં પણ બધાં પલળેલાં હતાં તે જોઈને તમે બધાંએ બહુ પૂછપરછ પણ કરી હતી.

અહીંથી નાગો ચાલ્યો જા

બીજા પ્રસંગની હકીકત એવી છે કે પહેલાં હું રમજાન મહિનામાં રોજા કરતો હતો. કરાંચીમાં પણ તેમ કર્યું હતું અને ઇદને દિવસે ઇદગાહના મેદાનમાં, જ્યાં હજારો મુસલમાન ભાઈઓ એકી સાથે નમાજ પઢે છે, ત્યાં જવાનું મને ઘણીઘણી આતુરતાથી દિલ થયું. ઘરમાં બધાંએ કહ્યું કે 'આવા તમારા, ધોતિયું, પહેરણ ને ટોપી સાથેના વેષથી ત્યાં હાજર રહેવાનું થતાં મુસલમાન ભાઈઓ કદાચ તમને કંઈક કરી બેસે તો? બધાંએ તે બાબતનો ભય પણ ઘણો

બતાવ્યો અને મને વારવાનું કર્યું. પરંતુ મારે તો જવું હતું જ. એટલે મોટર લઈને તે સ્થળે પહોંચી ગયો. નમાજની જગાએ હજારોની સંખ્યામાં મુસલમાન ભાઈઓ એકઠા થયેલા હતા. તેઓ નમાજ પઢતાં પઢતાં જે રીતે નીચે નમતા ને ઊભા થતા ને ઘૂંટણીએ ઢળતા, તેમ તેમ હું પણ કરતો, પરંતુ હું તો મારા દિલમાં મારા અંતરથી દિલની પ્રાર્થના કરતો. તે બધું પૂરું થયું ને બધાં વિખુટા પડવા માંડ્યા, ત્યાં મને સદ્‌ગુરુનાં સહસા દર્શન થયાં. હું તો ત્યાં જ ગદ્‌ગદ ભાવે પગે પડ્યો. તેમણે મારી પીઠ થાબડીને માથા પર હાથ મૂકી હુકમ કર્યો કે 'અહીંથી નાગો થઈને તારે ઘેર ચાલ્યો જા.'

આજ્ઞાપાલનનો અમૂલો પ્રસંગ

મને સાચેસાચ દિલમાં લાગી ગયું કે 'હવે તો આ ખરેખરી પળ આવી લાગી. આ પળ ચૂકયા તો ખરી અણીની વેળા ચૂકયા. આ પળ જ પ્રેમભક્તિથી તે આજ્ઞા પાળવાની સાચી પળ હતી. દેહનું મમત્વ, દેહની મડાગાંઠ, અને દેહ પરનો સંકોચ—તે બધાંથી મુક્ત થવાનો આ એક અમૂલો પ્રસંગ ભગવાને કૃપા કરીને સંપડાવ્યો. તે જ ઠેકાણે જો મારાં કપડાં કાઢીને હું ભીમજીભાઈને (ડ્રાઈવરનું નામ) સોંપી દઉં, તો તે તો મને તેમ ન કરવા દે અને મને મોટરમાં ઊંચકીને મૂકી દઈ કિલ્ફ્ટનમાં બંગલે જ લઈ જાય. એટલે આપણે બંગલે કોઈ કોઈ વાર મલબારના વતની શ્રી. કલ્યાણપુર આવતા, ને તેમને આવા માર્ગ પરત્વે કંઈક અભિરુચિ પણ ખરી, એટલે તે ભાઈ મારા આવા પ્રકારના આજ્ઞાપાલનને કદાચ બરાબર સમજી શકશે એમ જાણીને તેમને ત્યાં બેસવાનું બહાનું કાઢીને. મોટરને ત્યાંથી રવાના કરી દઈશ અને મારાં કપડાં વગેરે બધું તે ભાઈ કલ્યાણપુરને સોંપીને હું ત્યાંથી ચાલવા માંડીશ,' એમ વિચારી મોટરને કલ્યાણપુરને ત્યાં લઈ જવાની સૂચના કરી. પછી ભીમજીભાઈને કહ્યું કે 'બાપુ (શ્રી. પરસદભાઈ) અને બધાંને કહેજે કે હું કલ્યાણ-

પુરને ત્યાં છું. ત્યાંથી નિરાંતે આવીશ. મારી કશી ફીકર ન કરે. ને બધાં જમી લે.'

મહેબૂબનો હુકમ

તે પછી મોટર તો વિદાય થઈ ગઈ. હું દાદર પર ચઢીને શ્રી. કલ્યાણપુરને ત્યાં ગયો. કલ્યાણપુર મળ્યા. તેમને મેં જણાવ્યું કે 'આજે તો પરમ સૌભાગ્યનો ને સદ્‌ભાગ્યનો સૂરજ ઊગ્યો છે. મને મહેબૂબનો હુકમ મળ્યો છે ને તેનું મારે પ્રેમભક્તિથી પાલન કરવું છે.' તેમને મેં કેવો હુકમ હતો, તે કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે તો તે પણ ગભરાઈ ગયા. 'ના, ના, અહીં નહિ, અહીં નહિ.' એમ બોલી ઊઠ્યા. પરંતુ મેં તેમને શાંત પાડીને સૂચવ્યું કે 'તમે ખાલી ખાલી ગભરાઓ નહિ. તમે નીચે રસ્તા ઉપર આવો; તમારા ઘરથી થોડેક આગળ જઈને હું મારાં કપડાં તમને ઉતારી આપું છું. તે બધાં કપડાં લઈને સાઈકલ પર ક્લિફ્ટનમાં બંગલે જજો. બાપુને (પરસદભાઈને) તથા બધાંને મારી આ હકીકત જણાવજો ને કોઈ જરા પણ ગભરાય નહિ. હું નિરાંતે બધે ફરતો ફરતો ઘેર જરૂર આવી પહોંચીશ. માત્ર ક્યારે ઘેર પહોંચી શકીશ તે ચોક્કસપણે ન કહી શકું.'

અદ્‌ભુત ભાવમસ્તી

પછી મારાં બધાં જ કપડાં શરીર ઉપરથી ઉતારીને ભાઈ કલ્યાણપુરને મેં સોંપી દીધાં. જેવાં કપડાં ઉતાર્યાં કે તરત જ શરીરના રોમેરોમમાં એક એવા પ્રકારનાં ભાવ ને મસ્તી પ્રગટ્યાં અને તેનો આવેશ ને જુસ્સો એટલો બધો પ્રચંડ હતો કે જમીન પર પગ પણ ટેકવી શકાતા ન હતા. જાણે પૃથ્વીથી અદ્ધર ઊડતો જ હોઉં, એવું મને લાગ્યા કરતું હતું. થોડીક પળોમાં તેવું ભાન પણ વિલીન થઈ ગયું. શરીર ચાલ્યા કરતું હતું, પરંતુ તે ચાલ્યા કરવાના ભાન

કરતાં, કોઈ જુદા જ પ્રકારનું ભાન અંતરમાં અંતરથી ત્યારે પ્રવર્તતું હતું. એવી સ્થિતિમાં કરાંચીના મોટા મોટા રસ્તાઓ પર થઈને ક્યાં ક્યાંથી ચાલવાનું થયું હશે તેની કશી જ ખબર નથી. માત્ર એક સ્થળે એક ગોરા સાર્જન્ટે મને રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે ખ્યાલ આછોપાતળો છે. ત્યારે એવી પ્રચંડ બૂમ મારી હતી કે તે ગોરા સાર્જન્ટે 'સાંઈબાબા, ઈદ મુબારક!' એમ બોલી સલામ ભરી હતી. તેટલું જ પાર્થિવ ભાન મને પ્રગટ્યું ને પાછું વિલીન થઈ ગયું.

ગુરુનું વહાલ

તે પછીથી ચાલતાં ચાલતાં ગવર્નરના બંગલા પાસે આવ્યો, ત્યાં શ્રીસદ્‌ગુરુ પોતે ઊભા હતા. તેમણે મને છાતી સરસો ચાંપીને ખૂબ વહાલ કર્યું. મારો બરડો ખૂબ થાબડયો. તે બધું બરાબર યાદ રહી ગયું છે. તેમણે મને રોજા તોડવાને માટે પાંચ રૂપિયાની રકમ પણ આપી. આ પછી પાછું બધું જ ભાન જતું રહ્યું, અને વળી પાછું ચાલવાનું શરૂ થયું તે કેવે કેવે રસ્તે થઈને ચાલવાનું થયું તેનું કશું ભાન નથી. માત્ર દરિયાની બાજુથી ક્લિફ્ટનમાં આપણો બંગલો બસોએક ફૂટ આઘો હશે, ત્યારે શરીરનું ભાન પ્રગટ્યું અને ત્યાંથી ખૂબ મોટે મોટેથી બૂમો મારીને મારા પહેરવાનાં કપડાં મંગાવ્યાં હતાં. તે વખતે તમે કરાંચીમાં આપણે ઘેર જ હતા. એટલે આ હકીકત તમને પણ પ્રત્યક્ષ યાદ છે. ઘેર મારે વિષે કેવી કેવી વાતો થઈ હશે ને શું શું ચર્ચાયું હશે, અને મારે માટે કેવી ચિંતા થઈ હશે, તે તમે ત્યાં જ ત્યારે હતા તેથી જાણો છો.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૫–૫–૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પ્રભો! અંતર્યામી હૃદય મુજ જાણે, ત્યમ છતાં
બકાવે છે શાને? ગરીબ પર તારી કર કૃપા;

પ્રભો! હેતુ તારો નવ કળી શકાયે મુજ થકી,
રહેવાને, દેજે બળ, સમ મને સૌ સ્થિતિ મહીં.

☆ ☆

અરે! જ્યાં ત્યાં મેં તો બહુ જ રગડાયાં પ્રભુ, કર્યું,
જગે દીઠું મેં તો પતિત જનનું એક પ્રભુ, તું;
પ્રભો, હારી તેથી તુજ શરણુ આવ્યો હું ઠરવા
કૃપાદૃષ્ટે જોજે મુજ પર, બનું મુગ્ધ તુજમાં.

☆ ☆

સદા લાગી રહેજો સતત સૂરતા તારી મનમાં,
તદાકારે વૃત્તિ સ્થિર થઈ રહેજો તું-પદમાં;
થવાશે ક્યારે કહે, મુજથી તુજમાં એક હૃદયે?
કૃપા ક્યારે એવી તુજ ઊતરશે મારી પર તે?

☆ ☆

મને પાપી મારું મન કરવતું ખેલ અવળા,
પૂરું સ્વચ્છંદી છે, નવ સમજતું, તું કર કૃપા;
હવે યાચું એને તુજ પ્રણયથી મુગ્ધ કરીને
પૂરેપૂરું તારા પદકમળમાં લગ્ન કરી દે.

☆ ☆

કમાવી લેવું છે ધન પરમ કલ્યાણ-પથનું,
મને જેથી વચ્ચે કંઈ નવ નડે કોઈ રીતનું;
કદી એકે એળે ક્ષણ પણ જવા હું નહિ દઉં,
સદા મારે કામે સતત વળગીને રહી શકું.

☆ ☆

ચઢેલું મેલું જો! મુજ મન, પ્રભુ, સ્વચ્છ કરી દે,
રહમેશાં હે લાગી તુજ રઢ મને એમ કરી દે;

તને ભારે સેવ્યા મુજ થકી કરાજો હૃદયથી;
હૃદે થાજો તારું પ્રભુ, રટણુ ને ચિંતવન હુંથી.

સંપૂર્ણ શરણાગતિની ભૂમિકા

જે માત્ર તમારી હાજરીમાં બનેલા સદ્‌ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા–પાલનના એ પ્રસંગો કરાંચીમાં બન્યા હતા, તે જ આગળના કાગળમાં ટાંક્યા છે. આવા તો કેટલાય પ્રસંગો જીવનમાં છે. આ બે પ્રસંગો ટાંકવાનું કારણ તો એ છે કે તેના તમે પ્રત્યક્ષ હાજરાહજુર જીવંત સાક્ષી છો. મારા જીવનમાં સદ્‌ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાનું પ્રેમભક્તિ-પૂર્વક પાલન કરવાના જે જે પ્રસંગો છે, તે બધા આશ્ચર્ય પમાડી શકે એવી રીતના છે અને સામાન્ય માણસની બુદ્ધિ તો તેને સાચા તરીકે માની ન શકે એવા છે. આ તો તમે જાતે જ હાજર હતા, અને બેધડક પ્રેમથી તેનું હકીકતપણું તમે પોતે કહી શકો છો, એટલે જ મેં તમને લખ્યા હતા. જીવનવિકાસની ભાવનાને આકાર પમાડવાને કાજે મનમાં આમ કે તેમ કોઈ પણ પ્રકારના વિચાર ન જ પ્રગટી શકે એવી પ્રેમભક્તિની ભાવનાથી તેનું પાલન થાય, તો સંપૂર્ણ શરણાગતિ પ્રગટવામાં તે ઘણો મોટો ભાગ ભજવી શકે છે.

શ્રદ્ધા

શ્રીસદ્‌ગુરુની આજ્ઞાના પ્રેમભક્તિપૂર્વકના પાલનમાં જીવનનું કલ્યાણ છે એવાં મને આજે પણ જ્ઞાનપૂર્વકનાં દૃઢ શ્રદ્ધા અને આત્મ-વિશ્વાસ છે. ખરેખરી શ્રદ્ધા પ્રગટેલી તો તેનું નામ કે જેમાં શંકા, સંશય, વિચાર કે કશાને સ્થાન નથી. જે શક્તિ ભાવનાની ભૂમિકામાં પૂરેપૂરા તદાકાર રખાવી શકે અને તેમાં પૂરેપૂરા પરોવાયેલા રહેવાનું જેમાંથી કરીને બને, તેવું બળ તે શ્રદ્ધાનું બળ છે. શ્રદ્ધાનું બળ આપણને સીધેસીધા આરપાર કરાવી દે છે. એવા પ્રેમભક્તિપૂર્વકના આજ્ઞાના પાલનમાંથી જ આવી અણમોલ શ્રદ્ધા પ્રગટી શકે છે.

ગુરુની પ્રસન્નતાની પ્રસાદી

આવી રીતે જ્યારે પ્રેમભક્તિથી સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાનું આપણે પૂરેપૂરું પાલન કરીએ છીએ, ત્યારે સદ્‌ગુરુને આપણે માટે તેના દિલમાં જે ઉમંળકાનો સંતોષ પ્રગટે છે, તેવો સદ્‌ગુરુનો આપણા પરનો પ્રગટેલો દિલનો સંતોષ તે આપણા જીવનનું પરમ કલ્યાણ નિપજાવનાર છે, તે પણ મારે દિલથી એક સાચેસાચી હકીકત છે. આવા પ્રકારના આજ્ઞાપાલનથી તેઓ મારા પર ખૂબખૂબ રાજી થયા હતા અને સંતોષ પામ્યા હતા, તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તેઓશ્રીએ મને બે બહુ મોટા કરંડિયાઓ આપ્યા તે છે. એક મોટા કરંડિયામાં જુદી જુદી જાતની મીઠાઈઓ ભરેલી હતી અને બીજા મોટા કરંડિયામાં જુદા જુદા પ્રકારનાં ફળો ને સૂકો મેવો હતાં. સામાન્ય રીતે રવિવારે અમે બધાં ક્યાંય બહાર જતાં નહિ. પરંતુ એક રવિવારે મને કરાંચી શહેરમાં આવેલી શાક માર્કેટ, કે જ્યાંથી હું રોજ શાકભાજી ખરીદતો, તે શાક માર્કેટમાં જવાનું દિલ થયું. પરંતુ નાની બહેન તો મારી મશ્કરી કરીને મને કહે કે 'તમને તો પેલા તમારા સાંઈબાબા બોલાવતા હશે!' એમ કરીને મને તે દિવસે શહેરમાં તેણે જવા દીધો નહિ. તે દિવસે શ્રીસદ્‌ગુરુની હાંજરીનું ભાન આખોયે દિવસ રહ્યું હતું. બીજે દિવસે સવારે સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશનની ઑફિસમાં બધાંને મૂકીને મોટર લઈને હું શાક માર્કેટમાં ગયો. પૈસાનું પાકિટ ઑફિસમાં જ રહી ગયું હતું. રોજ ને રોજ એક જ દુકાનેથી શાક લેવાનું રાખતો, એટલે શાકવાળા ભાઈએ બધું જોઈતું શાક મને આપ્યું. જ્યાં હું દરવાજેથી બહાર નીકળું છું, ત્યાં જ શ્રીગુરુ મહારાજ પોતે ઊભા હતા. તેમનાં દર્શન થતાં વેંત જ હૃદયમાં એટલો બધો પ્રેમનો ફુવારો ફૂટ્યો કે મારાથી તેમને સજ્જડ વળગીને ચોંટી જ જવાયું. તેઓશ્રીએ પણ મને બહુ જ પ્રેમથી ચૂમી લીધો હતો. પછી મને કહ્યું, 'ગઈ કાલે તારી કેટલી બધી

રાહ જોઈ! એ મોટા કરંડિયા તારે માટે પ્રસાદી તરીકે લાવ્યો હતો, તે આખરે તારા નામ પર મેં ખેરાત કરી દીધા. હવે આ બે મોટા કરંડિયા મેં તારે માટે રાજી થઈને પ્રસાદ તરીકે આણેલા છે, તે તું લઈ જા.' મોટરમાં તો માય તેવા ન હતા, એટલે મજૂર કરાવીને લઈ ગયો હતો. તમે પણ તે સમયે કરાંચીમાં મારી સાથે હાજર હતા, અને આ પ્રસાદ ચાખવાની તમે મઝા માણી હતી, તે પણ તમને યાદ છે. તે પ્રસાદ કેટલા બધા દિવસ ચાલ્યો હતો! અને કેટલાં બધાંને વહેંચ્યો પણ હતો!

ધ્યાનમાં સદ્‌ગુરુનાં દર્શન

આ પ્રસંગ જે દિવસે બન્યો, ત્યારે બાપુએ (લેખકના વડીલે) મને કહ્યું કે 'તું તારા ગુરુ મહારાજને આપણે ઘેર બોલાવી લાવ. ચાહ પીકરીને તેમને વિદાય આપીએ.' પરંતુ તે હાલ ક્યાં હશે અને ક્યાં રહેતા હશે તેની તો મને કશી ખબર હતી જ નહિ. આ બાબત પૂછવાકરવાનું કદી પણ મને દિલમાં ઊગી શકેલું નહિ. એટલે બાપુએ મને જણાવ્યું કે 'તું ધ્યાનમાં જઈને શરીરનું ભાન જતું રહેવાની અને એકમાત્ર ચેતનમાં જ એકાગ્રભાવ થવાની પળ પ્રગટે અને તેનું ભાન જતું રહેવાની અણી પર હોય, તે જ પળે તેઓશ્રી ક્યાં છે તે પ્રકારનો સંકલ્પ હૃદય–આધારમાં ધારણ કર એટલે તેઓશ્રી ક્યાં છે તે તને આપમેળે જણાઈ આવશે. પછીથી તેમને તું તેડી લાવજે.' પ્રભુકૃપાથી થયેલી સૂચનાનો સ્વીકાર કરવાનો અભ્યાસ તો ઘણા લાંબા વખતથી ચાલ્યો આવતો હતો. (આજે પણ કોઈ કંઈ સૂચના કરે છે તો તેનું પાલન કરવાનું બની જતું હોય છે, તે તમારાં બધાંની જાણની હકીકત છે.) એટલે આપણે તો મંડયા ધ્યાન કરવા; અને ધ્યાનમાં તદાકારપણું પ્રગટતાં પ્રગટતાં શરીરની બેભાન થવાની લગોલગની અણીની પળે તેઓશ્રીના સ્થળના ભાવ વિષેનો સંકલ્પ હૃદયાધારમાં એની કૃપાથી મૂકવાનું બની શક્યું હતું અને તેઓશ્રીની

કૃપાથી તેમનાં દર્શન કરાંચી શહેરથી બહુ દૂર છેક દરિયાને કિનારે કિનારે તેઓ ચાલ્યા કરતા હતા, તેવી તેમની ગતિમાન સ્થિતિમાં મને થયાં હતાં. મે તેમને ત્યારે ચાહ પીવા આવવાનું ભાવભીની નમ્રતાથી કહ્યું. તેમણે પોતે તે સાંભળીને કહ્યું કે 'જો, તારે મને ચાહ જ પાવો છેને? તો લે, આ હું ચાહ પીઉં છું,' એમ કહી પોતે ચાહ પીવા લાગ્યા હતા, એમ પણ મેં ધ્યાનમાં જ પ્રત્યક્ષ જોયું. આવાં દર્શનની હકીકત ધ્યાનસ્થ સ્થિતિ ગયા પછી શરીરના ભાનમાં આવેલાં મેં તમને બધાંને કહી સંભળાવી હતી, તે તમને હજી પણ બરાબર યાદ છે એમ માનું છું.

સંસ્કારનાં જુદાં પરિણામ

આ બધું તમને લખવાનું કારણ તો એ છે કે ધ્યાનથી પણ કેવી કેવી શક્યતાઓ પ્રગટી શકે છે, એ તમારા ખ્યાલમાં આવી શકે. આ જીવથી સાધનાના ક્ષેત્રમાં તેના વાસ્તવિકપણાથી જે જે કંઈ પ્રભુકૃપાથી બન્યું છે તે બધું બહુ સચોટ છે અને જ્ઞાનના પ્રદેશનું બહુ ઉચ્ચ કક્ષાનું જ્ઞાનાનુભવનું સ્ફુરણ કરાવનારું છે, તે તમને નિઃસંકોચપણે હેતપૂર્વક લખું છું. તમે કરાંચીમાં મારા જીવનના કેટલાય આવા પ્રસંગો જાતોજાત અનુભવ્યા છે, તે જ કારણથી પ્રેરાઈને તમને આ માર્ગે પ્રવેશવાનું દિલ થયું હોય. તમે મને આ માર્ગે દોરવાની ખાસ વિનંતી કરી હતી, તે પણ તમને યાદ હશે જ. મારા જીવનની સાધનાની ઉચ્ચતર ને ઉચ્ચતમ કક્ષાના અનુભવો ને તેવા પ્રસંગો બીજાં સ્વજનોએ પણ નથી જાણ્યા એમ નથી. વળી હજી પણ જીવનવિકાસના હેતુ અર્થે બીજાં સ્વજનો મળવાનાં છે ખરાં. આવા પ્રકારના અનુભવોના સંસ્કાર આપણામાં સદ્‌ગુરુ પરત્વેની સાચેસાચી પ્રેમભક્તિ પ્રગટેલી નહિ હોવાથી અને જીવદશાવાળી આપણી મનાદિ કરણની સ્થિતિ હોવાથી તેવા નિષ્ઠા પામેલા આત્માના જીવનની અનુભવના કે વ્યક્ત થવાના પ્રસંગોના સંસ્કાર આપણામાં જે પડે

છે, તેનો યોગ્ય ઉઠાવ યોગ્ય રીતનો પ્રગટી શકતો નથી. અહીં 'પ્રગટી શકતો નથી' એનો અર્થ તો એ કે એવા પ્રસંગના સંસ્કાર તો પડે ખરા, પરંતુ તેવા સંસ્કારને ટાંકણે જે જીવનું દિલ પ્રેમ-ભક્તિથી રંગાયલું છે તેવું દિલ તેવા સંસ્કારને જે ઝીલે છે, અને બીજો એક પ્રકારનો જીવ જે હજી જીવદશામાં છે, તેવાનું દિલ પણ તે પ્રસંગના સંસ્કાર તો ઝીલે છે, પરંતુ તે બંનેના દિલમાં પડેલા સંસ્કારનું ઉદયવર્તમાન થવાપણું પ્રગટશે, ત્યારે તેવા પ્રગટેલા સંસ્કારોનું પરિણામ બંનેના જીવનમાં જુદા જુદા પ્રકારનું હોવાનું.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૧-૫-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(જે કોઈ પ્રેમ-અંશ અવતરે—એ ઢાળ)

વસ્તુ એ અણમોલી હૃદયની, વસ્તુ એ અણમોલી;
હે મનવા ! હરિજનને ઉર ઠરે.
સર્વે જન નવ માણી જાણે સાચી પ્રીતિ ઉરે;
જળથી કાઢચે દાદુર જીવે, ટળવળી મત્સ્ય જ મરે.
હે મનવા !૦

હોય દુઃખ પ્રીતિમાં તદપિ, હરિજન મન નવ લહે;
ચકોર ભાવે અગ્નિ ખાયે, અવર ન મન તે ચહે.
હે મનવા !૦

ચાતક સ્વાતિ-જળ વિણ ઝૂરે, ટેક ન ચૂકે મર્યે;
પતંગ જાણે મૃત્યુ થાશે, તદપિ દીપકે ઠરે.
હે મનવા !૦

જેમાં પ્રીતિ જેની ચોંટી તેનું મન ત્યાં ઠરે;
મધુકર કોરી કાષ્ટ શકે ને ઠરી કમળે જઈ મરે.
હે મનવા !૦

વ્યસની જે જન જેનો હોયે, તે મળતાં દિલ ઠરે;
અવર ચીજ અણમોલી આપ્યે મન સંતોષ ન ધરે.
હે મનવા !૦

દેખાદેખી જે જન કરશે અધવચ્ચ કુટાઈ મરે;
જગમાં સઘળા હાંસી કરશે, અંતે દુખને વરે.
હે મનવા !૦

સદ્ગુરુએ બોધ વાળ્યો

પ્રભુકૃપાથી આ માર્ગમાં જવા માટે મને તો કોઈપણ પ્રકારની તમન્ના કે જિજ્ઞાસા જુવાનીની છેક શરૂઆતમાં તો પ્રગટેલી ન હતી. તે માટેની કશી ઝંખના પણ ન હતી. પરંતુ જેમ ભૂગર્ભમાં પેટ્રોલ હોય છે, તો જ તેમાંથી તે નીકળી શકે છે, તેવી રીતે મને દેશની સેવા પ્રત્યે ભારે ધૂન હતી અને તે પણ અત્યંત ગરીબાઈ હોવા છતાં. બીજે ઠેકાણે સારી આવકની નોકરીની જોગવાઈ પૂરેપૂરી થઈ શકે એમ હતું તે છતાં, સેવાના ક્ષેત્રના કામમાં જ વળગી રહેલો હતો; એટલું જ નહિ પરંતુ ગરીબાઈની તંગીની ભીસથી અથવા તો મારી બા મને તેને કારણે મહેણાંટોણાં મારે ને તેથી ફરી લાગણીવશ થઈ જવાય તેથી કદાચ બીજી નોકરી સ્વીકારી લઉં એમ લાગવાથી હાથમાં ગંગાજળ લઈને જીંદગીભર સેવા કરવાનું જ વ્રત લીધું હતું કે જેથી વધારે પૈસા કમાવાની લાલચમાં પડી શકાય નહિ; તે તો આગળ લખ્યું જ છે. મતલબ કે મારામાં કોઈ એક ક્ષેત્ર પરત્વેની ખરેખરી પ્રમાણિકતા ને વફાદારીવાળો ભાવનાનો બોધ હતો જ. તે બોધને ગુરુ મહારાજે સાધનાના ક્ષેત્રમાં વાળી આપ્યો. જે ક્ષેત્રનું આપણે કામ કરવાનું છે, તે ક્ષેત્રનું તે કામ કરવા માટેની આપણી લાયકાત પણ હોવી જોઈશે. લાયકાત વિના કંઈ કશું બની શકવાનું નથી. એ લાયકાત કેળવી પણ શકાય છે. પરંતુ તે ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે આપણાં મન–દિલ તે પરત્વે

ખરેખરી ભાવનાથી વળેલાં હોય અને મન અને દિલ વળેલાં હોય.. તો તે પણ કંઈ જણાયા વિના થોડાં જ રહે?

સદ્ગુરુની લાલ આંખ

મારે તમને બધાંને નાસીપાસ તો કરવાં નથી. પરંતુ મારે તમને આપણે બધાં કેવાં છીએ, તેનું ભાન તો પ્રભુકૃપાથી કરાવવું જ જોઈએ. આપણે જે કામ હાથમાં લીધું છે, તે કરવાની ખરેખરી દાનત, ખંત, ઉદ્યોગ, તે પરત્વેનો ઉત્સાહ વગેરે વગેરે દાખવતાં આપણને હું ન જોઉં, ત્યારે શું મારે હાથ જોડીને બેસી રહેવું? જે રસ્તે જવાનું છે તેનું જ ભાન તમને બધાંને ભૂલી જતાં જોઈને મારું ચાલે તો તમારે ગળે ટૂંપો દઈને પણ તમને તે ભાન પ્રગટાવું. ખરી રીતે તો તમારે બધાંએ પોતે જાતે થઈને આવી બાબતમાં જાગ્રત થવું ઘટે અને ચાનક પ્રગટાવવી જોઈએ. તે તે બધું ન થતું હોય, ત્યારે જો હું તમારાં બધાં પર લાલચોળ આંખ કરું, ત્યારે તમે તો ઊલટું મારા પર દોષ ઢોળો છો. અરે! જો ખરેખર મારું ચાલે તો ધગધગતો લોઢાનો લાલચોળ રસ તમારાં બધાં પર ઢોળું, કારણકે આપણે બધાં આપણી જાતને છેતરી રહેલાં છીએ, તે મારાથી કદી પણ સહ્યું જતું નથી. પ્રભુકૃપાથી મેં મારી જાતને પૂરવાર કરી આપીને તમારાં બધાં આગળ ખુલ્લી મૂકેલી છે. કોકને ત્યાં આપણે નોકરી રહ્યા હોઈએ અને જો તે કામ બરાબર ન કરીએ, તો શું તે આપણને એમ ને એમ બેસાડી રાખશે કે? તે તો તરત જ વિદાય કરી દેશે. ત્યાં તે કંઈ તમારી ભૂલો ને દોષો સહન કરી લેશે નહિ. અમે તો સાફસાફ ચોકખેચોકખું કહીએ છીએ કે કર્મની બાબતમાં અમે કંઈ કશું આડુંઅવળું કોઈનું સહી લઈશું નહિ. જો તમને ખરેખરી મારા પરત્વે ભાવના કે પ્રીતિ પ્રગટેલી હશે, તો તેનાથી પ્રેરાઈને પણ તમે યોગ્ય થવાને મથી શકશો. ઊલટું મને પોતાને તો તેનાથી કરીને તમારી મારા પર પ્રીતિ ને ભાવના કેવી ને કેટલીક

છે તે પણ મને પ્રભુકૃપાથી સમજાઈ જવાતું છે. તમે બધાં જે કામને માટે આવ્યાં છો, તે કામ જ જો કરી ન શકતાં હો, તો પછી ખાલીખાલી વેષ કાઢવાનો અર્થ શો ? અને ખાલીખાલી બકરીના આંચળની પેઠે વળગવાનો પણ શો અર્થ ? માટે હવે તો કૃપા કરો.

પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ સુધારો

જો આ માર્ગે વળવાનું કરવું હોય, તો તમારા રોજિંદા કર્મ-વહેવારમાં, વર્તનમાં, સંબંધમાં, સંપર્કમાં, વાતચીતમાં,—જે તે બધાંમાં આ માર્ગ પરત્વે વળવાની દાનતની ભાવના પરખાઈ આવવી જોઈશે: અરે ! માણસને ટ્રેન પકડવાની હોય છે, તો તે પણ તૈયારી કરે છે. એટલે આપણાં બધાંની આ માર્ગ પરત્વેની તૈયારી થતી જો હું નીરખી શકું તો તો હું જરૂર રાજી થાઉં. તમે જો તમારા ખરેખરા દિલથી, તેવી ભાવનાથી ને તેવા વર્તનથી મને પૂરેપૂરો સંતોષ આપશો, તો, તો હું તમારી પર ન્યોછાવર થઈ જઈશ. જે કોઈ જીવ પોતાના સદ્ગુરુને પોતાના જીવનથી કરીને દિલમાં દિલથી સંતોષ આપે છે, તેનો બદલો તેને પૂરેપૂરી રીતે એવડો, તેવડો, ચોવડો, મળી રહે છે. આ મારો પોતાનો જાતઅનુભવ છે, ને આગળ કરાંચીના પ્રસંગમાં તે વર્ણવ્યો પણ છે. આ માર્ગે જેવા તેવા અધકચરા ને અધવચલા, કંઈ પ્રાણ વિનાના પ્રયત્નથી કશું વળી શકવાનું નથી. મારા પર એટલી તો તંમે બધાં કૃપા કરો, કે તમારી પ્રકૃતિ ને સ્વ-ભાવનાં યદ્વાતદ્વાપણાથી મને ત્રાસ ન આપો. એક તો આપણે હજાર-ગણા દોષ કરીએ અને આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ બિલકુલ ઠેકાણા વગરનાં હોય અને તેના કારણે સદ્ગુરુના કર્મને તેથી આપણે યદ્વાતદ્વાપણે કરતા હોઈએ અને તે બગડે ત્યારે તે આપણને સારી પેઠે ઠબકારે, ત્યારે આપણું મન 'તે આપણને અન્યાય કરે છે,' એવું વિચારાવે છે. આપણા પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ અને તેના યદ્વાતદ્વાપણાને, તેનાથી પ્રગટતી ગેરવ્યવસ્થાને અને તેનાથી થતા

કર્મના નુકશાનને તો આપણે વિચારવાનું નેવે જ મૂકી દઈએ છીએ, ને દોષનો ટોપલો તો પેલાને માથે જ નાખી દઈએ છીએ.

તમારા પર જ પાછું આવશે

અરે ! અમે તો પ્રભુકૃપાથી કહીએ છીએ અને તેં સાફસાફ કહીએ છીએ કે નરક ઢોળશો, તો તેનાથીયે વધારે નરક મળવાનું છે; અને જે જે જેવું આરોપણ કરશો તે બધું દ્વિગુણિત, ત્રિગુણિત થઈને આપણને જ પાછું મળ્યા કરવાનું છે. એટલે તમે પોતે જ વિચારજો કે શું આપવું ને શું ન આપવું. આ કંઈ ડર બતાવવાને લખેલું નથી, પરંતુ જેમ જે સાચી હકીકત છે, તેમ તે સ્પષ્ટ જણાવવાને લખેલું છે. માટે ચેતવું હોય તો હજી પણ ચેતજો. હું જે પ્રેમભક્તિ માગું છું, તે તમારા પોતાના હિતને ખાતર. મારે પોતાને તેની જરા પણ પરવા નથી. પડી પણ નથી, ને જરૂર પણ નથી. કૃપા કરીને મારી સાથે રહેવાનું જો કરવું હોય, તો આપણે બધાંએ પળેપળ ચેતતું રહેવું જોઈશે. આવા પ્રકારની જાગ્રતિ જ્યારે હું સાધનાનું કામ કરવાને નીકળેલા જીવોમાં જોતો નથી, અને તેમ છતાં તે લોક 'સાધનાને પંથે છીએ' એમ માને છે, ત્યારે તેમના એવા દંભને ફિટકારવાને મારા સર્વ પ્રકારના જોમથી હું પ્રયત્નવંત થતો હોઉં તો તેને હું ભગવાનની કૃપા સમજું છું. સાચો ભાવનાવાળો અને પ્રેમી તો એનું નામ કે સામો આપણા પરત્વે આમ જે વર્તે છે, તેનું મૂળ કારણ તો આપણામાં જ હોવું જોઈએ એમ જુએ. તે જો તપાસવાનું રાખીશું ને વિચારવાનું કરીશું તો તે આપોઆપ જડી આવશે. કૃપા કરીને જુઓ કે આપણે બધાં મળેલાં છીએ, તે હવે બહુ ઘોર્યાં. એલારમ વાગે છે તોયે જાગી શકતાં નથી. એટલે ઢંઢોળીને ઉઠાડવાં પડે છે, ત્યારે પેલા ઉઠાડનારનો દોષ તમે કાઢો છો. અરે ! ભાઈસાહેબ ! આ ક્યાંનો ન્યાય ? જે કામ આપણે માથે લીધું હોય તે કામ પરત્વેની ખરેખરી દાનત, પ્રમાણિકતા ને વફાદારીની-પરીક્ષા

થતી રહેવાની જ. આ માર્ગમાં માથે હાથ મૂકીને બેસી રહે ચાલવાનું નથી. ઝટ દઈ ને એમ પોકારી નાખ્યેથી નહિ ચાલે કે 'ના, અમારાથી તો સુધરી નહિ શકાય.' ભલેને તે ક્ષણિક આવેશથી બોલાયું હોય, પરંતુ અમને તેવું બોલવાપણામાંથી તે તે જીવના સત્ત્વની ને તેના આધારની તૈયારી સમજાઈ જાય છે. જેમ કોઈ વેપારીને ત્યાં જમા થયેલી રકમ પણ અને ઉધાર રકમ પણ કોઈ ને માત્ર 'જવા દો' એમ કહ્યે છૂટી જઈ શકતી નથી તેમ. જે કોઈ જીવ સદ્‌ગુરુ કને ગયો હોય અને તેવા જીવે તેને સદ્‌ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, તો તેવો જીવ તેવું માત્ર બકી નાખવાથી કંઈ સદ્‌ગુરુની ભાવનામાંથી અને તેના દિલમાંથી છૂટો થઈ જઈ શકતો નથી.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૧૮–૫–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(વસંતતિલકા)

દૃષ્ટિ વિશાળ કરજે, મતિ રૂડી દેજે,
ઉત્સાહ ને ઉર–ઉમંગ વળી તું દેજે;
ઉદ્યોગ, ખંત મુજને તું અપાર દેજે,
શ્રદ્ધા ઊંડી તુજ પદે વળી પ્રેમ દેજે.

☆ ☆ ☆

સંભાળજે પળપળે પ્રભુ, રાંકને તું,
તારો પ્રભુ, મુજ શિરે કર રાખજે તું;
એવી તને અરજ નિત્ય કર્યા કરું છું,
વિશ્વાસ છે તુજ પદે પ્રભુ, રાખશે તું.

☆ ☆ ☆

સત્કાર્યમાં જ સ્થિતિ પ્રેમ મને તું દેજે
એ એકલા વ્યસનમાં અનુરાગ દેજે;

એમાં જ કાળ મુજ સર્વ વ્યતીત થાજો,
એના વિના કહીં મને નવ ચેન હોજો.

હું કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, મોહ, લોભ,
પાયે ધરું હુંપદ, તું પ્રભુ સૌ લઈ લે;
હૈયેથી દૂર જ થજો મુજ ઇષિણાઓ,
દે પ્રેમ-અગ્નિ તુજ નામ તણો બળે સૌ.

તટસ્થતા, સમતા, સાક્ષીભાવ

તટસ્થતા ને સમતાની ભાવનાને આપણે હજી બરાબર સમજી શકતા નથી. એક તદ્દન સામાન્ય માણસને સમજાવવાનું હોય (બહુ ભણેલા માણસને નહિ) તો એમ સમજાવી શકાય કે જે જે વિચાર, વૃત્તિ, લાગણી, ભાવના વગેરેના હુમલા પ્રગટે, ત્યારે તેની તેની સાથે તદાકાર ને તદ્રૂપ ન થઈ જવાય, અને જેનાં વડે કરીને તે તે બધાંથી અળગું રહી શકાય તેનું નામ તટસ્થતા ને સમતા. તટસ્થતા કરતાં સમતાનો ભાવ વધારે ઊંચી કક્ષાનો છે, અને તેનાથીયે વધારે ઊંચી કક્ષાનો ભાવ સાક્ષીપણાનો છે. આ બધાનો અર્થ એવો નથી કે આપણે સૂકા લાકડાના જેવા જડ થઈ જવાનું છે. જોકે માનવી તેવો કદી કાળ થઈ પણ શકવાનો નથી, તે પણ સમજી શકાય તેવી વાત છે. તટસ્થતા, સમતા ને સાક્ષીભાવ જ્યારે જીવનમાં ઉત્તરોત્તર તેના ઉચ્ચતમ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેનો રસ તો કોઈ અનેરા પ્રદેશનો છે.

આપણી 'તૈયારી' અને આપણા લબાચા

આપણે જે કામ કરવા નીકળ્યા છીએ અને જે કામ કરવાનું છે, તેને માટે શી શી સામગ્રી જોઈશે, તે વિષે આપણે બધાં બુદ્ધિથી ભડાકા તો ઠોકીએ છીએ, પરંતુ તે માટેની તૈયારી ને તે એકઠી કરવાની શક્તિ આપણામાં કેટલી છે, તે વિષે કૃપા કરીને વિચાર

કરો. આપણી પાસે જે અણમોલ વસ્તુ હોવી જોઈએ એ તો પ્રેમ છે, ને એ પ્રેમના તો ફાંફા પડે છે. તેમ જ આ માર્ગે જવાની જે જે બીજી સામગ્રી જોઈએ, તે તો આપણી પાસે છે નહિ અને તેની તૈયારી કરીને એકઠી કરવાની ખરેખરી ઝંખના હું કોઈનામાં જોતો નથી. ત્યારે ભલાં! તમે આ માર્ગે નિકળવાનું કઈ રીતે કર્યું? અને ધારો કે એમ ને એમ કર્યું અને કોઈ એમ કહે કે 'ત્યારે તો કશો વિચાર કર્યો ન હતો,' તો હવે તો વિચાર કરો! જો આ માર્ગે જવું હોય, તો તે કંઈ એમ ને એમ નહિ જઈ શકાય. કેટકેટલા પ્રકારની તૈયારી કરવી પડે છે અને કેટકેટલી જાતની વસ્તુઓ સાથે હોવાની પણ જરૂર પડે છે! તો કૃપા કરીને હવે તો જાગો, ને આ બધું એકઠું કરો, ને તમારા બધા લબાચા જે બધા વિરવિખેર પડેલા છે, તે ક્યાંના ક્યાંય ફગાવી દો. હજી તો તે બધા લબાચા, જે તદ્દન નકામા છે, તેને છાતીએ ચાંપી રાખવાનું કરો છો! અરે! આપણી મૂર્ખામીની તે કંઈ હદ છે?

સદ્ગુરુની સાચી સેવા

ધારો કે એક જીવે સાધનાના ક્ષેત્રમાં પડવાનું કર્યું ને તે પછી તેને પોતાને પોતાનું અસલ સાચું પોત પરખાયું. તો તેવી વેળા પેલો જીવ કહે કે 'ભાઈ, હવે તો રામરામ. આ માર્ગે આવવામાં મારી તો ભારે ભૂલ થઈ. મારી તેવી શક્તિ જ નથી.' તોપણ હવે તેનું કશું ચાલવાનું નથી, કારણકે કોઈ, કોઈના દિલમાંથી ક્યાં જતો રહેવાનો છે? ધારો કે એક સામાન્ય પ્રકારના જ આપણે જીવ છીએ ને આપણા દિલમાં કોઈ જીવને માટે રાગ, મોહ, લાગણી, મમતા, વગેરે પ્રગટ્યાં છે, અને પછી તેવો જીવ આપણા સ્થૂળ સંબંધ, સંપર્ક વગેરેમાંથી નીકળી ગયો છે. તો શું તેનું અસ્તિત્વ આપણા દિલમાંથી નીકળી ગયું હશે કે? તે આપણે બધાંએ વિચારવાનું છે. મારી તમને બધાંને હૃદયની પ્રાર્થના છે કે તમે બધાં

મને પ્રભુકૃપાથી જો મળ્યાં છો, તો મને હવે ખરેખરો સહકાર આપો. મારું જીવનનું સ્વીકારાયેલું જે કર્મ છે, તે કર્મને ગૌરવવંતુ પ્રગટાવવાને માટે તમે બધાં ઉત્સાહ, ખંત, કાળજી, વગેરે બધું નદીના પૂરની પેઠે દાખવો. તો તમે મારી સાચી સેવા કરી ગણાશે. તે સેવા પણ આપણા પોતપોતાના જીવનવિકાસના હેતુથી પોતાની ખાતર જ કરવાની છે તે પણ નક્કી જાણજો.

સદ્‌ગુરુનું કાર્ય

હું તો કોઈનું પણ કશું ઋણ ભગવાનની કૃપાથી માથા પર રહેવા દેતો નથી. અત્યારસુધીના આટલા બધા સમય દરમ્યાન તમે બધાએ અનુભવ્યું છે કે કોઈનીયે લાગણી, ભાવના, ઉત્સાહ અને મને કરેલી મદદનો મે પ્રભુકૃપાથી તેવા જ ઉત્સાહથી પ્રતિ—ઉત્તર વાળ્યા કરેલો છે. મારો હજાર હાથવાળો સમર્થ ધણી મને કોઈનાયે ઋણમાં રહેવા દેતો નથી. કોઈનીયે કરેલી મદદથી કે સેવાથી આ જીવ કદી પણ લદાઈ જતો નથી. અથવા તો કોઈના પણ કરેલા ઉપકારથી તે પણ આભાર-વિવશ પણ થઈ જતો નથી. લેવું ને દેવું બંને પ્રક્રિયા સતત ચાલી રહેલી જ હોય છે. આજે તમને બધાં સ્વજનને છડેચોક કહું છું કે 'પ્રભુકૃપાથી અમે જે લઈએ છીએ તેના બદલા તરીકે તો નહિ જ, પરંતુ ભાવનાના સામા પ્રતિભાવ તરીકે અમારો ભગવાન અમને તેમ તેમ કૃપાથી કરીને વર્તાવી શકવાને પૂરેપૂરો જીવતો-જાગતો સમર્થ બેઠેલો છે. તમે ધારો કે સેવા ન કરી શકો, તોયે વાંધો નથી. પરંતુ તમે જે પ્રકારનું અન્યથાપણું પ્રગટાવો છો અને મનમાં ને મનમાં દોષારોપણ કર્યા કરો છો, તેથી કરીને તમારું પોતાનું જ પતન થતું હોય છે, અને તે મને વિશેષ ને વિશેષ એટલું બધું વેદનાભર્યું સાલે છે! ને તેથી તમને જાગ્રત કરવાને, ચેતાવવાને અને ફરીથી ભાવનામાં સજીવન થવાને પ્રભુકૃપાથી ઢબકારતો હોઉં છું.' વારંવાર હું તો તમને બધાંને કહું છું કે 'તમે મારા

પર કૃપા કરો, મહેરબાની કરો. જેની ને તેની હું તો મહેરબાની માગું છું. એવી રીતે મારા દિલની વ્યક્ત થવાની કળાના તમે બધાં નજરોનજર સાક્ષી છો. એનું સાચું તારતમ્ય શું છે, તે મેં તમને સમજાવ્યું છે. ધારો કે આપણે કોઈ ઠેકાણે નોકરી કરતા હોઈએ. તો નોકરીના કામનું યદ્વાતદ્વાપણું શું આપણો ઉપરી અમલદાર ચલાવી લેશે કે? અને જો તે ચલાવી લેતો હોય તો તે યોગ્ય અમલદાર નથી.

આપણી જડતા

આપણે નોકરીના કામમાં યદ્વાતદ્વાપણું દાખવતા હોઈએ, તો આપણે આપણા કામમાં યોગ્ય પ્રકારની ભાવના દાખવતા નથી, તે ચોક્કસ છે. તેવો દોષ પણ આપણને હજી પૂરેપૂરો સાલતો પણ નથી ને વેદનાભર્યો ડંખતો પણ નથી, તે આપણી નરી જડતા છે. 'તેવું પણ ભાન જ્યારે ન પ્રગટી શકે તો શું?' તેના જવાબમાં મારે તો કહેવાનું છે કે તો આપણાં બધાંથી જો પોતાની પ્રકૃતિ ને સ્વભાવનું નિરીક્ષણ ને પૃથક્કરણ કરી શકાતું હોય, તો કૃપા કરીને કરી જોવું ને પછી સમજી લેવું. સાચી રીતે તેમ જો પૂરું કરી શકીશું તો તે જણાયા વિના રહેશે નહિ.

સદ્‌ગુરુને જ મહત્ત્વ આપો

સામાન્ય જીવનવહેવારમાં પણ જે કોઈની મદદ આપણા પોતાને માટે પણ જો આપણને જોઈતી હોય છે, તો તેના પરત્વેનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ ભાન આપણને જીવતુંજાગતું હોય છે, એ તો સર્વ કોઈની સમજણ ને અનુભવની હકીકત છે. જીવનવિકાસને માટે જો આપણે પોતે થઈને જેને સ્વીકાર્યા હોય ને તેના પરત્વે જો આપણામાં ખરેખરાં ભાવના, સદ્‌ભાવ ને પ્રેમભાવ પ્રગટ્યાં હોય તો તેનું પ્રત્યક્ષ ફલિત લક્ષણ તો એ છે કે તેના કર્મમાં આપણું લક્ષ આપોઆપ

પ્રેરાયાં કરે. આપણાં પોતાનાં બધાં કામો મૂકીને તેના કર્મને વિશેષ ને વિશેષ પ્રથમ મહત્ત્વ આપણાથી આપવાતું બન્યા કરે. એટલું જ નહિ પણ આપણી પોતાની જાતને પણ વેગળી મૂકીને તેને જ જીવતું-જાગતું વિશેષ મહત્ત્વ અપાયા કરાય. વળી આપણને તેને માટે પ્રેમ-ભાવના થઈ હોય તો તેનું પ્રત્યક્ષ લક્ષણ તો એ જ ગણાય કે તેના વચનતું યોગ્ય રીતે પાલન કરવાતું આપણને દિલ થાય ને તે કરવાની યોગ્ય રીત સૂઝે.

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૨૭-૫-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

મૂક્યો જાણે હોયે, ગિરિસમ મને ભાર હૃદયે,
કરે લાગ્યા એવું સતત, સમજું કારણ ન તે;
ઉપાડું શી રીતે? કરવું ગમતું ના કશું મને,
થવાયું આવું શેં મુજ થકી હશે સૂતમૂત જે?

આપણું પણ આવું જ થઈ ગયેલું છે ખરું ને?

હૃદેથી કેમેયે હટતી નથી એચેની, કરું શું?
મને કો બાજુથી મળતું નથી આશ્વાસન કશું;
અકેલો જાણે છું જગતમહિં આધારવિણ હું,
અરે! આવી વેળે તુંય નવ થતો બેલી મુજ શું?

આ કડી પણ બરાબર આપણને બંધબેસતી છે.

મને કોઈ રીતે હૃદય મહિં ના ચેન પડતું,
અને ક્યાંયે લાગે ઠીક નવ કશું, ક્યાં જઈ ઠરું?
અરે! જાણે ખાવા ધસતું મુજને હોય સઘળું
બધે એવું ભાસે, કયમ કરી હવાં ધીરજ ધરું?

આ તો મનદિલનું પ્રતિબિંબ જ પાડે છે એમ નથી લાગતું?

અરેરે! હું–જેવો અવર જન પાપી નવ હશે,
હજી વૃત્તિ મારી પ્રભુ ન થતી તલ્લીન ચરણે;
પ્રભુ, હુંથી મારો કદીય પણ ઉદ્ધાર ન થશે,
નહીં જો આવે તું મદદ મહીં, મારું ક્યમ થશે.

જગે ઢીલાને સૌ જહીં તહીં પ્રભુ, નિત્ય પજવે,
અરે! શો દેવો ત્યાં કંઈ પણ ઘટે દોષ જગને?
મને વીતી વીતી મુજ શિર પરે ટાલ પડવી,
રહી છે શું બાકી? કંઈક કરતાં જો મુજ ભણી.

મને ક્યારે તારે પદકમળ રાખી ઠરવશે?
વળી ક્યારે મારી હૃદયની તૃષા તું છીપવશે?
મને વિદ્યા તારી પ્રભુ, તું ગૂઢ ક્યારે શીખવશે?
કહે ક્યારે તારું પરમ સુખ આનંદ મળશે?

મને મૃત્યુનો શો ડર સતત માથે લટકતો!
કૃપાથી તારી કે મન હૃદયમાં તે દૃઢ થયો;
સદા એનું નિત્યે સ્મરણ, પ્રભુ, કેવું રખવતો!
મને રાગી વૃત્તિ નડતર કરે તેથી ન બહુ.

એકમાં જ રત રહેવું

'મારા જીવનના કેટલાક તબક્કામાં કે ગાળામાં બધી જ બહારથી આવતી અસરોને મારામાં પેસતાં હું અટકાવી શકું છું. અને કેવળ 'શક્તિ', 'બળ'માં રહી શકું છું.' આમ પ્રખ્યાત રૂસી નર્તિકા એસેડોરા ડંકન પોતાના પુસ્તક 'My Life' (મારું જીવન)માં લખે છે. એને નાદ લાગ્યો હતો નૃત્યનો. નૃત્યને એ કેટલી હદ સુધી sublimate કરી શકી

હતી, દિવ્ય ભૂમિકામાં પલટાવી શકી હતી, તે તો હજી જાણ્યું નથી. મેં તો માત્ર ઉપલું જ લખાણ વંચાતું સાંભળ્યું, તે તમને લખ્યું. પરંતુ એટલું તો નક્કી છે કે જો કંઈ કશાનો નાદ આપણે લગાડવો હોય, તો તેમાં એકધારું સતત રચ્યાપચ્યા રહ્યા ન કરાય, અથવા એવી મનની સ્થિતિ પ્રગટી ન જાય, ત્યાં સુધી આપણે પૂરેપૂરા ફાવી શકવાના નથી. કોઈક એમ કહેતું હોય કે આવું કરતાં કરતાં પણ આપણે બધાંમાં વાકેફ રહેવાનું છે અને બધાંમાં રસ રાખ્યા કરવાનો છે, તો તેઓ તેમ ભલે કરે. તેમને તેવું બધું ભલે મુબારક હો. પરંતુ મને પોતાને તો મુદ્દલે ગેડ બેસી શકતી નથી. હા. એવા કોઈક અપવાદરૂપે હોઈ શકે ખરા. આપણે તેવા અપવાદરૂપ નથી. આપણા જેવા સામાન્ય માનવી માટે એકમાં જ એકરાગ થવાપણું પ્રગટે એ જ ઉત્તમ હકીકત છે ને ઉપાય છે. જેટલા જેટલા સંત-ભક્ત વિષે જાણ્યું છે, તેમના જીવનની બાબતમાં પણ એકમાં જ એકાગ્ર ને કેંદ્રિત રહેવાનો તેમનો અભ્યાસ અને અનુભવ—તે તો જાણીતાં છે. બહારની બધી અસર ન લાગવા દેવા માટે પણ એકમાં જ પૂરેપૂરા ખરી રીતે ઉત્તમ ભાવનાથી રહેવાયા કરાશે, તો જ તે શકય બનવાનું છે. એકમાં રત રહેવાતાં રહેવાતાં ને એવો જીવંત અભ્યાસ અંતરનાં કરણોનો પ્રગટી જતાં બહારથી આવનારી અસરથી આપણે એકદમ ચોંકીને તે જ પળે જાગ્રત થઈ શકતા હોઈએ છીએ. તે વિના બહારની અસરને તો શું, પરંતુ બીજા જે આડાઅવળા વિચાર, વૃત્તિ, લાગણી, વાસના વગેરે વગેરેના હુમલા આવે છે, તેને ટાળી શકવાને પણ આપણે કદી શક્તિવાળા થઈ શકવાના નથી. જીવતા-જાગતા ભાવનાત્મક અભ્યાસ વિના તેવી જાગ્રતિ પ્રગટવી પણ શકય નથી. ચેતનયુક્ત જાગ્રતિને સાધનાનું હૃદય ગણેલું છે. જ્યારે સાધનાનાં કર્મમાં એવું હૃદય પ્રગટે છે, ત્યારે જ સાધનાની ભૂમિકાના પ્રદેશનું ખરેખરું કામ થવા માંડતું હોય છે. માટે કૃપા કરીને હવે ચેતો અને અભ્યાસમાં વારંવાર મનને વાળો. મન

તો કેટલું બધું ક્યાં ક્યાં રખડે છે! અને તમને તેનું ભાન પણ પૂરું જાગતું નથી. અને વારેવારે મારે તમને ટકોરવું પણ શું? આવા ટકોરવાનો અર્થ પણ શો?

સદ્ભાવ છતાં એકરતતા

જગતનો પ્રેમભાવ તો, જીવનવિકાસની સાધનાના ભાવમાં જેમ જેમ એકરત થતા જઈશું, તેમ તેમ આપણને મળો કે ન મળો તેની આપણને પરવા રહે નહિ ને રહેવી પણ ન ઘટે. બીજા સંતભક્તોનાં જીવનચરિત્રો વાંચી જુઓ. જગતે તેમની અવગણના કરેલી છે, અને તેમની કદરભક્તિ તો બહુ જ થોડા જીવોએ દાખવેલી છે: બધાંનો પ્રેમભાવ લેવાને જે કોઈ ભટકે છે તેનાથી આ માર્ગનું કશું વળી શકવાતું નથી. આપણે તો એકમાત્ર એનો પ્રેમભાવ મેળવવો છે. તેમ છતાં આપણે કોઈની અવગણના પણ કરવાની નથી. આપણે તો સમજીસમજીને સજીવ ચેતનવંતો પ્રયત્ન કરીકરીને બધાંની પરત્વે સદ્ભાવ, પ્રેમ, સુમેળ, સહાનુભૂતિ, ઉદાર ને વિશાળ દિલ વગેરે વગેરે દિલના ભાવો—અને તે પણ આપણી પોતાની ખાતર જ—કેળવ્યો કરવાના છે; તે પણ સાધના જ છે. એ તો સાધનાનું હજી પ્રથમ પગથિયું છે. આટલું પણ જો પરિપૂર્ણતાથી, તેની યોગ્યતાથી અને તેવા ભાવથી કરી શકીશું, તો ભગવાન આપણને અનેકગણું આપણા પર વારી વારી જઈને આપ્યા કરવાનો છે, તેવો મારા જીવનનો અનુભવ તમારી આગળ મૂકું છું. આપણા પોતાના મનને, સંતોષ, શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે જીવતાં-જાગતાં રહે, એવા આપણા ભાવનાત્મક વર્તનની પણ આવશ્યકતા છે. આવી હકીકત, વારંવાર કહેવી પડે છે, કારણ કે તે પ્રકારનું વર્તન હું હજી આપણાં બધાંમાં પ્રવર્તેલું જીવતુંજાગતું ને તેવા પ્રકારનો દેકારો દેતું અનુભવી શકતો નથી; ને ચેતાવવાને માટે તો વારંવાર મારે કહેવું પણ પડે.

બીજાંને સુધારવાની ચિંતા

બીજાંને સુધારવાની ફીકરચિંતા આપણે મૂકી દેવાની છે. બીજાંની સેવા કરવાનો અને બીજાંને સુધારવાનો ઈજારો લઈને જો આપણે ફર્યા કરીશું, તો આટલું તો સમજો કે જે આપણે જ હજી સુધરેલા નથી, તે બીજાંને શું સુધારી શકવાના છીએ? સેવા કરવાની ધૂન તો ઉત્તમ છે. પરંતુ સેવા કરવા માટેનો અધિકાર જોઈશે. સેવા કરવાની ભાવનામાં પણ આપણે માણસોની સાથે સંબંધમાં, સંપર્કમાં આવવું પડે છે. આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ જ્યાં સુધી દ્વંદ્વાત્મક છે ને અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષથી તે ભરેલાં છે, તેવા પ્રકારનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવથી સેવા કરવા જતાં સર્વ જીવોની સાથેના સંબંધમાં અને તેવા પ્રકારના કર્મમાં પણ (તેવા પ્રકારનું કર્મ પણ આપણાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ વડે કરીને તે બધું થતું હોવાથી) રાગદ્વેષ જન્માવતા રહીશું, ભેદ વધારતા રહીશું, અને સંઘર્ષણ વધારીશું. આપણો હેતુ ભલેને ઉત્તમમાં ઉત્તમ હોય, પરંતુ આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ ઉત્તમમાં ઉત્તમ નહિ હોવાથી એટલે કે રાગદ્વેષથી મોકળાં થયેલાં નહિ હોવાથી આપણાં પોતાનાં જ રાગદ્વેષાત્મક પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ તેવા જ પ્રકારનાં કુંડાળાં રચવાનાં છે, તે નક્કી જાણશો. આપણે બંને તો સેવાના ક્ષેત્રમાં હજી અત્યાર સુધી હતા; અને તે સેવાના ક્ષેત્રમાં આપણે ઘણા સમય સુધી કામ પણ કરેલું છે. સેવાની ખરેખરી સાચી યોગ્ય ભાવના જો પ્રગટેલી હોય, તો તેથી કરીને તો ભેદ ઘટે, કદાપિ પણ વધે નહિ ને પરસ્પરનાં દિલનો સુમેળ પ્રગટતો રહે. આવા પ્રકારની ભાવનાત્મક સેવાથી સમાજની ભાવના પણ ઊંચી દશામાં જરૂર પ્રગટી શકે.

મહાત્મા ગાંધીજીનું અરણ્યરુદન

પરંતુ તે કરવા માટે પ્રથમ તો આપણે આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ

ને સ્વભાવને તેની સાત્વિક ભાવાત્મક સ્થિતિમાં પ્રગટાવવાની ઘણી ઘણી જરૂર છે. આજકાલ તો જે તે કોઈ સેવાનો ઝંડો લઈને સમાજમાં ઘૂમ્યા કરે છે. મહાત્મા ગાંધીજી તો ઘણીયે વાર શુદ્ધિ, શુદ્ધિની બૂમો પાડ્યા કરે છે. પરંતુ તેમનું સાંભળે છે કોણ ? અને તે તો કહે છે કે 'સ્વરાજ આવશે ત્યારે જો શુદ્ધિ નહિ પ્રગટી હોય તો તે આપણે પચાવી શકીશું નહિ.' શુદ્ધિની અનિવાર્યતાની હકીકત તે બાંગ પોકારીપોકારીને સમાજ આગળ મૂકે છે. પરંતુ સાંભળે છે કોણ ?

સ્વ-સુધારણા ને યોગ્ય સેવાકાર્ય

ખરી રીતે તો સેવા પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને કેળવવાને એટલે કે તેને સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠામાં પ્રગટાવવાને માટે આપણે કર્યા કરવાના છે. સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા પણ સતત એકધારું જીવતુંજાગતું ચેતનવંતું ભાવનાનું અનુશીલન ને પરિશીલન જ્ઞાનપૂર્વકનું, હેતુના જ્ઞાનભાન સાથેનું થયા કરતું હોય તો જ પ્રગટી શકે છે. આવી સેવા તે સાચી સેવા છે એમ મને લાગવાથી હું તો આપણા હરિજન સેવક સંઘનો સભાસદ હતો તે પણ છૂટી ગયો હતો. મહાસભાનો ચાર આનાનો સભ્ય પણ કદી થયો નથી. રચનાત્મક સેવાના ક્ષેત્રમાં હતો ખરો, પરંતુ સેવાનું યોગ્ય જીવંત ધોરણ મારા પોતાનામાં જ પ્રગટાવવાને પ્રભુકૃપાથી મથાયા જવાનું બની શકતું હતું; આવા પ્રકારની ધૂન હોવા છતાં મારા હાથે પરના લીધેલા કર્મમાં કદી પણ યદ્વાતદ્વાપણું પ્રગટેલું નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ મારા કર્મથી આપણા સાથીઓમાંથી કોઈને પણ મારાં કર્મ પરત્વે તે મારે માટે પણ અસંતોષ પ્રગટ્યો હોય એવું મારી જાણમાં નથી અને તે હકીકત તમે પણ જાણો છો.'

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૬-૬-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

શિરે બેઠો છે તું, ફીકર પછી શી હોય મુજને ?
ન-ચિંતે હું મારે રહીશ વળગી કામ પર તે;
બીજી વાતે મારું ખરચી ન, દઉં લક્ષ-ધન જે,
છતાં આડી જાતાં મનગતિ, મને રક્ષ પ્રભુ, તું.

☆ ☆

શિરે બેઠો છે તું, ફીકર પછી શી હોય મુજને ?
જતાં આડો સૂઝેજે પ્રભુ, બચવજે ચેતવી મને;
સદા તે વિશ્વાસે તુજ, જીવી રહ્યો છું જીવનમાં,
લજાવાનો મારે કંઈ વખત આણીશ પ્રભુ ના.

☆ ☆

ગણે કોઈ છો ના દિલ પ્રભુ, દયાવંત તુજને,
મને તો લાગે છે, હૃદય કરુણાની તું મૂરતિ;
હતે જો ન્યાયી તું ફક્ત, પછી પાપી મુજ સમો
પડ્યો ના ખાડે કાં? તુજ તરફ તે કેમ વળિયો ?

☆ ☆

કૃપાથી બાળી દે પ્રભુ, તું અપરાધો મુજ બધા,
જીવાતું રહેવાશે નહિતર નહીં તે વિણ કદા;
મને પ્હેલાં મારી જરૂર મુજ કૂચો તું કરજે,
પૂરો મારી નાખી જીવન નવું દેજે તું મુજને.

☆ ☆

પ્રભુ, તારું પ્રેમે હૃદય કરી હું ચિંતવન શકું,
વળેલું તો તો તે મન વિષયથી ખેંચી શકું હું;

બડાશો છોડી દે ખલ બગ થશે હંસ કદી ના;
અશ્રદ્ધા કાં લાવે? થતું શુભ કરેલું અફળ ના.

પ્રાર્થના

આવી આવી પ્રાર્થનાઓ દ્વારા આ પ્રકારના ભાવનો પુરુષાર્થ કરતાં કરતાં મારા વહાલા પ્રભુને હંમેશાં હું તો દિલમાં દિલથી યાચ્યા જ કરતો હતો. પ્રભુકૃપાથી એવો પ્રચંડ ભાવનાત્મક પુરુષાર્થ થતો હતો કે તેના પ્રેરક કારણના બળ વડે કરીને જ તે પ્રાર્થના-ઓમાં આર્તનાદ અને આર્તભાવ પ્રગટી શકતો. એવું બને છે, ત્યારે જ પ્રાર્થના સંભળાતી હોય છે. બુદ્ધિની કલ્પનાના કોરા ઉડ્ડયનથી થયેલી પ્રાર્થના જીવનવિકાસના ક્ષેત્ર માટે યોગ્ય ઉપયોગની નીવડી શકતી નથી તે નક્કી જાણશોજી. દિલમાં દિલથી દિલનો ભાવ પ્રગટાવ-વાને માટે તેવા પ્રકારના પુરુષાર્થની તેટલી જ આવશ્યકતા છે.

દુકાનની નોકરીની ઉમેદવારી

આજે હું તમને મારો એક બીજો નાનપણના જીવનનો પ્રસંગ ટાંકું છું. (પંચમહાલ જિલ્લાના) કાલોલમાં ત્યારે ગુજરાતી નિશાળમાં ભણતો હતો. હજુ ૭મું ધોરણ પણ પૂરું થયું ન હતું અને ગરીબાઈની તંગીની ભીંસ તો એટલી ભારે સાલતી ! મને એમ થયું કે ‘ ચાલને, હવે કમાવા માંડીએ; તેથી કરીને જે કંઈ થોડુંઘણું વળતર થશે તેમાંથી આ ભીંસ પ્રભુકૃપાથી કૈંક તો હળવી બની શકશે.’ મારા પિતા તે વખતે ગોધરામાં રંગરેજનું કામ કરતા, એટલે હું પણ ત્યાં ગયો. અમારી પાડોશમાં એક વેપારી ભાઈ રહેતા હતા. તેમની દુકાને એક વાર જઈ ને મને નોકરીએ રાખવાને મેં બહુ વિનવણી કરી. ‘ થોડાક દિવસો મારું કામ જોઈ ને જો તે યોગ્ય લાગે તો રાખજો ’ એમ પણ કહ્યું. એટલે તેમણે મને રાખ્યો તો ખરો. રોજ દુકાન વગેરે વાળવાનું તથા એવું બીજું તદ્દન સાધારણ પર-

ચુરણુ કામ સોંપ્યુ. રોજ સવારમાં વહેલો ઊઠીને દુકાનની કૂંચીઓ લઈ જઈને બધું વાળીઝૂડી બરાબર સાફ કરતો. સામાન્ય રીતે તો આવા વેપારીની ગાદી ઉપરનાં ચાદર, તકીયાના ગલેફ, વગેરે કેટલાય દિવસો સુધી ધોવાયા વગરનાં મેલાં અને સહીના કાળા ડાઘાવાળાં એમ ને એમ પડી રહેતાં હોય છે. પરંતુ મારે તો નાનામાં નાનું મળેલું કર્મ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરીને શેઠના મનને રીઝવવું હતું, કારણુ કે મારે તો નોકરીએ લાગવું હતું. રોજ ચાદર, ગલેફ વગેરે ધોતો, અને તેને એક પણ કરચલી ન પડે એવી રીતે પાથરતો. ક્યાંય પણ જરા સરખી ધૂળ ન રહે તેની દરકાર રાખતો. બધું જ વ્યવસ્થિત રીતે સુંદર લાગે તેવી રીતે ગોઠવતો અને પ્રવેશતાં જ દુકાનને ભાવનાથી પગે લાગતો હતો. ત્યાં કંકુ અને ફૂલ-ચોખા પણ ચઢાવતો.

નોકરી મળી

પ્રથમ જ એચાર દિવસમાં મારું આવા પ્રકારનું કામ જોઈને શેઠ તો આપોઆપ મારી પર બહુ પ્રસન્ન થયા અને મને નોકરીએ રાખી લીધો. પણ તે પગાર કેટલો ? માત્ર માસિક ૫) રૂ.; પણ તે કાળમાં તે સારા ગણાય. એમ કરતાં કરતાં એક પછી એક જવાબદારીવાળું કામ પણ મને સોંપતા ગયા. પછી તો ગામડેથી ખેડૂતો અનાજનાં ગાડાં લઈને આવે, તે જોખવાનું કામ પણ સોંપ્યું. તે કાળે મણ ઉપર બશેર અઢીશેર વધારે જોખીને લેવું એ તો એક સામાન્ય કાયદો અને રીતરિવાજ થઈ પડ્યા હતા. એમાં કશું ખોટું પણ ન ગણાતું. હું તો ખેડૂતોની સાથે બહુ પ્રેમથી વાત કરતો. તેમને પણ રાજી રાખવાનું કરું. તોલ પણ બરાબર રીતે, સરખી રીતે, તોળી લઉં. પેલા શેઠ તો એમ સમજતા કે 'આ ચુનિયો પોતાના (શેઠના) લાભમાં જે તે બધું કરવાનો છે.' તેમનો સ્વાર્થ તો ખેડૂતો પાસેથી કેમ કરીને વધારેમાં વધારે તોળીને અનાજ લેવાય તેમાં હતો, એવી તેમની સમજણ હતી. મારે તો પૈસાની લણીવણી

જરૂર ને ભીડ હતી, એટલે આ કામ કરવું પડતું. જોકે તે કાળમાં આવો રિવાજ પડી ગયેલો હતો, એટલે એમાં કશું ખોટું કોઈને લાગતું ન હતું. હજી આજે પણ આ પ્રકારનો રિવાજ પ્રચલિત છે, એમ જાણ્યું છે. જ્યારે શેઠે જાણ્યું કે હું તો બરાબર સાચી રીતનો જ તોલ કરીને બધું અનાજ લઉં છું, ત્યારે તેઓ મારા પર બહુ ગુસ્સે થયા, અને કેવી રીતે વધારે અનાજ તોળીને લઈ શકાય, તે બધી પદ્ધતિ હું એકલો હતો ત્યારે મને સમજાવી દીધી. તોળવાની કેંપાણ ઉપર અમુક રીતે વજનનાં માપનાં કાટલાંના પલ્લાની સાંકળને બીજાથી જરા પણ ન જાણી શકાય એવી રીતે સૂક્ષ્મ ઝોકનું સિફ્તથી દબાણ આપવાથી ૨ શેર ૨ા શેર સહેજ રીતે આવી જાય તેવી કળા તેમણે મને બતાવી હતી. પછીથી પણ મેં અનાજનાં ગાડાં જોખવા તો માંડ્યાં, પરંતુ તેમની બતાવેલી સિફ્તની રીત મેં અખત્યાર કરેલી નહિ. શેઠ તો એમ જ મનમાં સમજતા હતા કે 'ચુનિયો હવે તો બરાબર સુધરી ગયો છે અને બતાવેલી રીત પ્રમાણે જ તે કર્યા કરે છે.'

ભવાડો પકડાયો

પરંતુ ઓચિંતું એક વખતે કોઈક ખેડૂતની સાથે તેમને પોતાને તકરાર થતાં તે વજન બરાબર છે કે નહિ તે જાણવાને કોઈક બીજા માણસને જોખવાનું સોંપવાનું તેમણે કર્યું, ત્યારે મારો ભવાંડો પૂરેપૂરો પકડાઈ ગયો. આથી કરીને બધાંનાં દેખતાં મને ધમકાવ્યો અને બહુ ઊધડો લીધો. આથી પૈસાની તાત્કાલિક મને બહુ જરૂર હતી છતાં પણ મેં તે નોકરી મૂકી દીધી અને વળી પાછું 'પુનશ્ચ હરિઃ ૐ' કરી ભણવાનું શરૂ કર્યું. પ્રભુકૃપાથી ભણવામાં બહુ હોશિયાર હતો, તેથી તેમાં લાગી જતાં મને વાર લાગી નહિ. આ મારો નાનપણના જીવનનો પ્રસંગ તમને ટાંકું છું, તેનો હેતુ તો એ છે કે આપણને ગમે તેવું નાનામાં નાનું કર્મ મળ્યું હોય તોપણ તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ

રીતે ભાવનાથી કરવાનું દિલ પ્રગટાવીશું, તો તેનાથી કરીને આપણને પોતાને જ લાભ થવાનો છે. તેવી રીતનું થયેલું કર્મ જીવનનો ગુરુ બની જતો હોય છે.

દિલની સાફ દાનત

આમ આપણે ભલેને ગમે તે કરતા હોઈએ તે બધાંમાં આપણા દિલનું ચેતન પ્રગટાવવાને અને તેમાં દિલની ભાવના મૂર્તિમંત કરવાને આપણું ભાન જો આપણે જીવતુંજાગતું રાખ્યા કરીશું, તો ભાવના વિશેષ ને વિશેષ ભભૂકયા કરવાની છે. ભાવના જેમ જેમ વિશેષ પ્રજ્વલિત અગ્નિના જેવી ભભૂકે છે, તેમ તેમ કર્મમાં પણ તે વિશેષપણે વ્યક્ત થયા વિના રહી શકતી નથી. જે તે બધું એકબીજાથી નોખું છે એવું કશું નથી. પરંતુ જે તે બધું એકબીજાની સાથે સંકળાયેલું જ છે. ભાવનાને એકાગ્ર, કેંદ્રિત અને સાકાર કરવાને માટે કર્મની તેટલી જ જરૂરિયાત છે. ઘરમાં પ્રવેશવાને માટે જેમ ઉમરો છે, તેવી રીતે જીવનવિકાસના યોગમાં પ્રવેશ થવા કાજે અને આગળ ધપવા કાજે કર્મ તે ઉમરો છે. કર્મમાં ભાવના પ્રગટાવવી અને ભાવનાને સાનુકૂળ કર્મ કરવાનું રાખવું તે ભક્તિ છે અને કર્મમાં જીવતુંજાગતું હેતુનું જ્ઞાનભાન પ્રગટાવવું અને તેવી જાગ્રતિ તે તે કાળે થતાં જતાં કર્મમાં પ્રગટતી રહેવી તે જ્ઞાન છે. તે તે કર્મ થતી વેળાએ કર્મ એવી રીતે થતું જતું હોય કે જેથી જીવન ઘડાતું જાય, તે કર્મયોગ છે. આમ કર્મ, ભક્તિ ને જ્ઞાન એકબીજાથી કદી છૂટાં છૂટાં નથી. પરસ્પર તે સંકળાયેલાં ને વણાયેલાં છે.

કરાંચી, હરિઃૐ તા. ૧૩–૬–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

શિખરિણી

હદે શંકા જે કૈં ઊઠતી, કરવી તર્ક મુજને
વિચારોના ઊંડા વમળમહીં પાડી ડૂબવી દે;

ભુલાવાયે તેથી નિજનું ખરું કર્તવ્ય મુજથી,
સદા ત્યારે શ્રદ્ધા તણું શરણું હું તો લઉં ગ્રહી.

☆ ☆

વ્યથા આ હૈયાની ક્યમ કરી મટે? શું પ્રભુ, કરું?
ઉપાયો શા લેવા? ગમ નવ પડે, હું સ્તવું તને.
મને જેમાં તેમાં મદદરૂપ તું એક પ્રભુ, છે,
કૃપાના તારા તે મુજ ગમ કટાક્ષે જીવીશ હું.

☆ ☆

પ્રભુ, તારે હાથે મુજ પતિતની લાજ રહી છે,
સહારો ના કોઈ તુજ વગર છે ક્યાંય મુજને;
વહાલામાં વહાલો જગ મહીં મને એક દિલ તું,
મને પાળીપોષી મુજ પર સદા વ્હાલ કર તું.

☆ ☆

મને આ સંસારે બહુ વળગી જંજાળ પ્રભુ, છે,
પ્રભુ, ક્યારે મારી મન પરની લાચારી મટશે?
કૃપા દર્શાવીને ફગરું કરુણા-સિંધુ, મુજને
તું નર્કાગારેથી કર મુજ ગ્રહી પાર કરી દે.

☆ ☆

કહેવાયો છે જ્યાં પ્રભુ, તું પતિતોદ્ધારક સદા,
મને ઊંચો લેજે, પતિત પ્રભુ, હું છું કર કૃપા;
મને, તારે રાખી શરણ, કર તું પાવન મને,
પ્રભો! જ્યાં ત્યાં યાચું, દઈશ અથડાવા ન મુજને.

જાગ્રતિ

શ્રીભગવાન કૃપા કરીને જીવનમાં શીખવવાને આપણને અનોખા અનોખા પ્રસંગ પ્રેરે છે. પ્રત્યેક પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ, સંજોગ

એ ભગવાનની કૃપા-પ્રસાદી છે; શિક્ષણ મેળવવા માટેની ને આગળ ધપવા માટેની તે ઉત્તમ તક છે, એવી દૃષ્ટિ આપણી કેળવાઈ જવી ઘટે. તે ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે આવી મળતા સર્વ પ્રસંગોમાં આપણે પ્રેમભક્તિપૂર્વકની ભાવનામાં સમજીસમજીને ચેતનવંતા થઈ ને પરોવાતા રહીએ અને તે સાથે સાથે પ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવના દૃઢાવતાં દૃઢાવતાં છતાં તે તે સાથે તટસ્થ રહેવાયા કરાય એવી કેળવણી, તે તે પ્રસંગ, સંજોગ વગેરેના કર્તવ્યપથમાં આપણે પોતે ગુરુ થઈ ને, આપણને પોતાને પ્રાપ્ત કરાવી શકીએ. આમ થાય તો આપણે પોતે વિશેષ ને વિશેષ જાગરૂક અને ચેતનવંતા બની શકીએ. આ સાધના માર્ગમાં ખરેખરી ખૂબી તો એ છે કે જેમ જેમ જાગ્રતિ વિશેષ ને વિશેષ ચેતનવંતી ને સતેજ બન્યા કરે છે, તેમ તેમ એવા પ્રકારની ભાવાત્મક ચેતનવંતી જાગ્રતિ આપણો સદ્‌ગુરુ બની જતી હોય છે.

જાગ્રતિ-ગુરુનું કાર્ય

તેવી જાગ્રતિ આપણને એટલું બધું તો નવું નવું શિક્ષણ પ્રેરાવ્યા કરે છે! તે નવી નવી સૂઝ પ્રગટાવ્યા કરે છે અને સાધનાના ભાવની એક પછી એક ઉચ્ચતર ભૂમિકાના ક્યાં ક્યાં કેવી કેવી રીતે પગલાં ભરવાં, તે પણ તે બતાવે છે. ખરી રીતે તો આવી જાતની નિરંતર જીવતીજાગતી રહેતી જાગ્રતિ તે જ સાચો પ્રત્યક્ષ જીવંત ગુરુ છે. એવા સદ્‌ગુરુનું શરણું પ્રેમભક્તિજ્ઞાનની ભાવના પ્રગટાવતાં પ્રગટાવતાં જે જીવને મળેલું છે, તે જીવના સર્વ પ્રકારે પોબાર છે. જો આપણે સાધનાના હાર્દનો ખરેખરો મર્મ સમજ્યા હોઈએ, તો ક્યાંય કશાથી ભાગવાનું આપણને દિલ થવાનું જ નથી તે નક્કી જાણજો. એક વાર આવી જો જાગ્રતિ પ્રગટી ગઈ, તો આપણે સર્વ પ્રકારે નિશ્ચિંત થઈ ગયા છીએ એવો અનુભવ જીવનમાં પ્રગટ્યા વિના રહી શકવાનો નથી. એવા પ્રકારની જાગ્રતિ જો પ્રગટેલી હશે, તો મન કે બુદ્ધિ કે વૃત્તિ ગમે તેમ જરા સરખું પણ આડું-

અવળું જવાનું કરતાં કે તેમનું તેવું તેવું થવાતાં આપણી જાગ્રતિ ચોકીદાર બનીને આપણને એકદમ પોકાર પાડે છે, જગાડે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ આપણને યોગ્ય પ્રકારે ને યોગ્ય ભાવનાથી યોગ્ય ઠામઠેકાણે પણ પાછા પ્રગટાવી દે છે. એટલે એવી જાગ્રતિ એ તો આપણું ત્રીજું ખુલેલું નયન છે. એવી જાગ્રતિમાંથી જ જીવનને ઉન્નયન કરવાની અનંત શક્તિ પ્રગટતી હોય છે. આવી જાગ્રતિને હું સદ્ગુરુ કહું છું, તે માત્ર કલ્પનાની હકીકત નથી, પરંતુ તે હકીકત જીવનમાંથી પ્રગટેલા અનુભવની હકીકત છે.

સ્વજનોને ચીમકી

એવી જાગ્રતિનું નામનિશાન પણ હું આપણાંમાંથી કોઈમાં પણ અનુભવી શકતો નથી ને આપણે નીકળ્યાં તો છીએ ચેતનનો અનુભવ કરવાને. માટે જ મારે તમને બધાંને ચેતાવવાં પડે છે કે 'કૃપા કરજો. અને જે કરવાને 'મારે મહાભિનિષ્ક્રમણ જો કર્યું' હોય, તો તેવી ભાવના પણ આપણે દાખવવી જ રહી. નહિ તો પેલું મહાભિનિષ્ક્રમણ તે તો બાળકોનાં પત્તાંના મહેલના જેવું બની જવાનું છે. જગત આપણી હાંસી કરશે, તેનું તો મને કશું નથી; પરંતુ આપણે પોતે આપણા પોતાને યોગ્ય ન ઠરી શકીએ ને યોગ્ય ન ઠેરવી શકીએ. તેનું મને ઘણુંઘણું લાગી આવે છે. સતત એકધારું જો મથ્યા કરીને તેમાં ને તેમાં મચેલા રહેવાતું હોય તોપણ મને જંપ વળે. આ તો જરાતરા કંઈ કર્યું ને વળી પાછો પૂરેપૂરો ધબડકો. બીજે બધે શું થતું હશે, તેની સાથે મારે કશી પણ નિસ્બત નથી. હું તો મારે આપણે કેમ હોવું જોઈએ અને કેમ વર્તવું જોઈએ અને કર્મમાં ભાવનાનું પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનું પરિશીલન ને અનુશીલન કેવી રીતે આપણામાં પ્રગટ્યા કરે, તેને જ હું મહત્ત્વનું ગણું છું. તેવું તમને બધાંને પ્રેરાવવાને કાજે, તે મારો ધર્મ છે એમ જાણીને વારંવાર તમને બધાંને સંબોધતો હોઉં છું.'

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૨૩-૬-૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

ફિટાડી દે મારું પ્રભુ, તિમિર—અજ્ઞાન સઘળું,
વધારે ના માગું કંઈ જ, બસ દે એટલું જ તું;
પ્રભુ, તારા જેવા જગત મહીં દાનેશ્વરી ન કો,
મને માગ્યું આપી બિરદ કર તે સાબિત પ્રભો!

☆ ☆

નથી લાધ્યો બુદ્ધિ પર હૃદયનો કાબૂ હજુ યે,
જઉં ઉશ્કેરાઈ બહુ સમય આવેશ થકીયે;
નથી પૂરો જન્મ્યો મુજ પર હજી સંયમ મને,
પ્રભો! એવો હું તો બહુ છું નબળો; તું મદદ દે.

☆ ☆

બુઝાશે આશાની ઉરથી ચિનગારી શું મુજ તે?
જશે શું શ્રદ્ધાના કજળી તણખા છેક સરવે?
નિરાશાની જ્વાળા મહીં જ બળવાનું શું રહશે?
દશામાંયે એવી તુજ રટણ આશ્વાસન મને.

☆ ☆

દીધી છે પંખીને સતત ઊડવા પાંખ પ્રભુ, તેં,
પરંતુ એને તો તુજ પ્રણયની કૈં ગમ ન છે!
હતે મારે પાંખો જલદી ઊડી આવી તુજ કને
પ્રભો, તું સંગાથે નિત અવનવો પ્રેમ કરતે.

જીવતા નર સેવીએ

પ્રભુકૃપાથી જીવનમાં મળેલાં સ્વજનો અનેક પ્રકારની કઠણાઈની અને સંજોગોની વિપરિતતાની હકીકત જ્યારે જ્યારે મને બૂમ-

બરાડા પાડીપાડીને કહે છે, ત્યારે ત્યારે મને બહુ લાગી આવે છે, કારણકે તે પરથી મને તેમનું તેમનું માનસ સમજાય છે. કઠણાઈને સ્વીકારીને; કઠણાઈ તે જીવનને તેવી રીતે ઘડાવાને માટે મળેલી છે, તેવું ભાન તેમને પ્રગટતું હોત તો તો તેવી તેવી કઠણાઈમાં તેમણે આનંદનો રસ માણ્યો હોત. પ્રભુકૃપાથી આ જીવે કંઈ થોડીઘણી કઠણાઈઓ ભોગવી નથી. નડિયાદમાં જેટલો કાળ રહેવાનું બન્યું, તે બધા દિવસો ગામથી દૂર એકાંતમાં જ સૂવા જવાનું બનતું, અને શૈયા તો 'ભૂમિતલં' હતી. શરૂશરૂમાં તો પાણી પીવાનું પણ ન મળી શકે. સ્મશાનમાં લાકડાં સાચવવાને માટે ત્યારે એક ડોશીમા રહેતાં હતાં. મારે માટે તે રોજ નાની માટલીમાં પાણી ભરી રાખતાં હતાં. સૂવાની જગા પણ વાળી રાખતાં. કકડતી ઠંડી પડતી હોય કે મૂશળધાર વરસાદ પડતો હોય તોપણ તે કાર્યક્રમ સદાય ચાલુ જ રહેતો. કઠણાઈ હોવા છતાં કઠણાઈને તે રીતે માની નથી. જીવનમાં ગરીબાઈની કઠણાઈ તો જન્મથી જ મળેલી હતી. છેક જન્મથી તો ન ગણાય, પરંતુ શરીરની ૪–૫ વરસની ઉંમર થયા પછીથી તો ખરી જ. ભણવામાં પણ તેવા જ પ્રકારની કઠણાઈ. જ્યાં જ્યાં ભણવા કાજે રહેવાનું બન્યું, ત્યાં ત્યાં કંઈ સુખસાહ્યબી ભોગવવાની હતી એવું તો ન જ હતું. ત્યાં ત્યાં પણ બધાંને આ જીવે પ્રેમથી સંતોષ આપવાનું કરેલું છે. જ્યાં જ્યાં મારે ભણવાને કાજે રહેવાનું થયેલું છે, ત્યાં ત્યાં જઈને તમે બધાં મારા પરત્વેનો ભાવ તેમનો કેવો છે, તે આજે પણ તેમને તેમને ત્યાં જઈને પૂછી શકો છો. આ બધું લખતાં લખતાં મને એમ પણ સ્ફુરણ થાય છે કે કેટલાય જીવના શરીરનું અવસાન થયા પછીથી તેમની તેમની જન્મભૂમિ, તેમના તેમના જીવનના પ્રસંગો, તેમનાં તેમનાં રહેઠાણનાં સ્થળો, ક્યાં ક્યાં તેમણે કરેલી સાધના, એ બધાંનો ઈતિહાસ મેળવવાનું તેમનાં સંબંધી સ્નેહીજનો કરતાં હોય છે. પરંતુ જે નર જીવતોજાગતો છે, તેના જીવનનું તેની હયાતિ દરમ્યાન કોઈ કશું કરતું હોતું નથી, ને તેવું

કોઈને દિલમાં દિલથી સૂઝતું નથી. ઘણી વાર હું તો કહું છું કે જગત મડદાને પૂજનારું છે. અખાએ તો સાચું જ કહ્યું છે કે:

'સંતો! જાગતા નર સેવીએ.'

તેને બીજી રીતે એમ પણ ગાઈ શકાય કે:

સંતો! જીવતા નર સેવીએ.

આકાશની ભૂમિકા

એટલે કઠણાઈઓ પ્રગટે છે, ત્યારે જેનું દિલ તે પરત્વે ઉજળકાભર્યું જાગે છે, તેવો જીવ સાચે જ મરદ છે. ને તેવાનાથી સાધનાનું કર્મ થઈ શકવાનું છે તે નક્કી જાણજો. દરેક પ્રસંગને આપણે કઈ કઈ રીતે ને કેવા કેવા ભાવે સ્વીકારીએ છીએ, અને તે પ્રસંગને વર્તનમાં પ્રગટાવતાં પ્રગટાવતાં તે તે પળે આંતરિક કરણોની ભૂમિકાની કેવી કેવી ભાવાત્મક સ્થિતિ પ્રગટેલી રહે છે, તેના પર જીવનવિકાસની ભૂમિકાનો સાચો આધાર રહેલો છે. જે કંઈ મળ્યા કરતું હોય કે મળે, તે પરત્વે અણગમો પ્રગટાવવાનું, બળાપો કરવાનું, કંટાળો દર્શાવવાનું ને ફરિયાદ કરવાનું—આ બધું જ્યાં સુધી આપણામાં જાગે છે, ત્યાં સુધી આપણે સાધનામાં મિથ્યા છીએ એમ નક્કી પ્રમાણવું. આપણે તો પ્રગટવું છે ગગનાતીત પ્રદેશમાં. પાંચ તત્ત્વનું જે તે કંઈ બનેલું છે. તેમાંનું એક તત્ત્વ જે આકાશ છે, તે આકાશનો વિસ્તાર આપણા આધારમાં જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે જ સાધના ફલિત થતી અનુભવાય છે. સત્ત્વગુણની ઉચ્ચતમ પરંપરાની ભૂમિકાઓ વટાવી ગયા બાદ તેવી સ્થિતિ પ્રગટતી હોય છે. અને ત્યારે જ ચેતનનો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર અનુભવી શકાય છે.

ક્યાં આદર્શ ને ક્યાં વર્તન!

ચેતનનો સાક્ષાત્કાર એટલે તેનાં ગુણ, ધર્મ, અને શક્તિનું જીવનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રગટવું તે. આપણાં આદર્શ અને મહત્ત્વાકાંક્ષા તો

છે આ પ્રકારનાં અને તેમ છતાં હજી આપણે રંસળ્યાં કરવું છે તદ્દન ક્ષુલ્લક ક્ષુલ્લક હકીકતોનાં બૂમરાણમાં. મારી લખેલી આ હકીકત તમને કોઈને ન રુચતી હોય તો તે ભલે, પરંતુ તે ખોટી છે એમ તો તમે નહિ કહી શકો, કારણકે જે હું જોઉં છું તે જ તમને લખું છું. અને લખું છું એટલા માટે કે તમે તેનાથી કરીને ચેતી શકો ને સાવધ રહી શકો.

ભયંકર ગુફામાં સાધના

સાધનાનો ભાવ પ્રગટાવવાને માટે ઘણાં ઘણાં સાહસ પણ પ્રભુકૃપાથી થઈ શકેલાં છે. હિંમત પણ કેવી કેવી દાખવેલી છે! જેને 'ધૂંવાધાર' કહે છે, તે નર્મદાજીના એક સ્થળે પ્રભુકૃપાથી મારે જવાનું થયેલું. તે ધૂંવાધારની સામે ઊભા રહીને જોઈએ તો ડાબા હાથ તરફ તે ધોધની છેક છેવાડે એક ગુફા જેવું હતું. તેમાં બેસીને સાધના કરવાનો હુકમ મળ્યો. એક તો ધૂંવાધારના ભયંકર અવાજથી જ જીવ ગભરાઈ જાય; તેમાં તે ઠેકાણે પહોંચવું અને ત્યાં બેસવું અને પાછું સાધનાની ભાવનામાં પ્રવર્તવું એ કંઈ નાનીસૂની હકીકત નથી. કોઈનું પણ ગજું ન ચાલી શકે એવું તે સ્થળ હતું. 'ન ચાલી શકે' એવું વ્યક્તત્વ પણ બરાબર નથી. ઘણાંની તો હામ જ હારી જાય, એવું તે હતું. પરંતુ પ્રભુકૃપાથી આપણને તો હુકમ મળ્યો કે તેનું પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું પાલન કેમ થાય, એ જ માત્ર વિચારવાનું રહેલું હતું. જ્યારે તે તે કરવાનું ખરેખરું, ઉમળકાભર્યું દિલ પ્રગટે છે, ત્યારે તે કર્મ કરવાના ઉપાય ને હૈયાસૂઝ પણ તેમાંથી મળી રહે છે, એવો મારો એક વેળાનો નહિ, પણ અનેક વેળાનો જીવતોજાગતો અનુભવ છે. કેવા કેવા ઉપાયો લીધા કે જેનાથી કરીને તે ધૂંવાધાર પાસેની ગુફામાં જઈ શકાયું તે તો લખતો નથી. ૨૧ દિવસ ત્યાં રહેવાનું પ્રભુકૃપાથી બન્યું હતું. અને દિવસની પળેપળ પ્રભુકૃપાની ભાવનામાં તથા જુદા જુદા સાધનાના અભ્યાસમાં ગાળવાનું

બની શક્યું હતું, તે તેની પરમ કૃપા. પાણી પણ પી શકાય એવી યોજનાની સૂઝ પ્રગટેલી, અને ખોરાક તો ૫-૬ દિવસ સુધી હરિને આશરે જ. તે પછીથી કોઈક પાત્રમાં દોરડાથી તે બાંધીને તેને આમ-તેમ હલાવીહલાવીને મારા હાથની પકડની મર્યાદામાં તે આવી શકે એવી રીતે દોરડાને હાલમડોલમ કરાવીને એક વાર ખોરાક આપવાનું કોઈક લોક કરતા હતા. મળમૂત્ર પણ ત્યાં જ કરવાનું બનતું. આવી તો અનેક પ્રકારની કઠણાઈઓ આ જીવે સેવેલી છે.

કઠણાઈનો સ્વીકાર

આ તો એક માત્ર નાનોસરખો દાખલો જ તમને ટાંક્યો છે. જ્યારે તમને બધાંને નાની નાની ક્ષુલ્લક બાબતમાં કઠણાઈનો પોકાર પાડતાં જોઉં છું, ત્યારે મને થાય છે કે આપણે શું કરવા નીકળ્યાં છીએ ને આપણે કેવાં છીએ! માટે કૃપા કરીને કઠણાઈની ફરિયાદ કરશો નહિ. કઠણાઈથી કંટાળશો નહિ; કઠણાઈથી તોબા પામશો નહિ, પરંતુ મારી તમને બધાંને પ્રાર્થના છે કે કઠણાઈ મળે ત્યારે તેનો હેતુપૂર્વક સ્વીકાર કરજો. ને તે કઠણાઈને ઉમળકાના ભાવથી વેઠ્યા કરજો. તો જીવનમાં નવો ગુણ, નવું બળ અને નવું ઓજસ પ્રગટશે. આપણા હાલના જીવનમાં જે બળ છે, તેનાથી અનેકગણું અને ન કલ્પી શકાય તેટલું બળ પ્રગટાવવાની જરૂરિયાત છે. તેવું બળ પ્રગટેલું હોય તો જ સાધનાનું કામ બની શકે તેવું છે. તેવું પ્રચંડ બળ પ્રગટાવવું એવો આ જે કઠણાઈઓ મળે છે, તેનો હેતુ છે. ધારો કે કઠણાઈનો તેવો હેતુ ન હોય, તોપણ કઠણાઈઓને તેવા હેતુથી જો વેઠવાનું કરી શકીએ, તો તેથી જીવનનો વિકાસ જરૂર થવાનો છે. આ માત્ર ખાલીખાલી સમજાવવા પૂરતું લખ્યું નથી, અથવા ગળે ઉતારવા પૂરતું પણ લખ્યું નથી. પરંતુ જે જે આ બધું લખ્યું છે, તે બધું તેની વાસ્તવિકતાના પ્રમાણમાં અનુભવતું સત્ય છે ને તે બુદ્ધિ સ્વીકારી શકે તેવું પણ છે. પરંતુ તેથી કરીને કઠણાઈ-

ઓને આપણાથી તેવી રીતે ન સ્વીકારી શકાતી હોય તો તે એક જુદી હકીકત છે. તેવી રીતે ન સ્વીકારી શકાતી હોય તો તે આપણી નબળાઈ છે, તેવું મને સ્પષ્ટ લાગે છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૬-૭-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

નથી કે ઠેકાણું મુજ ભવિષની ચાવી તણું જ્યાં,
તૂટેલું છે તુંબુ પ્રભુ, મુજ પુરુષાર્થ તણું જ્યાં,
બન્યા છે બેસૂરા મુજ જીવનના તાર સહુ જ્યાં,
બધું જ્યાં આવું છે, મુજ ગત થશે શી! કર કૃપા.

☆ ☆

પૂરેપૂરો ક્યારે, પ્રભુજી, પરવારી રહીશ હું ?
પૂરું નિશ્ચિંતેથી હૃદય મહીં ક્યારે ઠરીશ હું ?
પ્રભો ! ક્યારે મારા શ્રમિત મનનો થાક ટળશે ?
વળી ક્યારે મારા હૃદય મહીંનું યુદ્ધ શમશે ?

☆ ☆

પ્રભો ! કે વેળાનો સતત તુજ હું રાહ નિરખી
ઊભો છું; સંદેશો પણ તુજ મળે ના કહીં થકી;
વહી જાશે થાકી યુગ યુગ કહીં સત્વર અરે !
છતાં હું તો એવો અટળ પ્રભુ ઊભો રહીશ જે.

☆ ☆

પ્રિય,

(વસંતતિલકા)

આનંદના જ રસ-ભાવ નદી-પ્રવાહે
લ્હેરે તણાઈ કરીને ઉર ખૂબ રાચે;

વિક્ષેપ એક પળનોય કદી થતો જ્યાં,
શા કાજ કૈં રસ–ક્ષતિ થવી કહો, ઘટે ત્યાં?

આનંદ તો હૃદયની સ્ફુરણાની વાત;
તે રાખવા હૃદય–રક્ષિત સર્વદા જ
એવો અભેદ્ય હૃદનો ગઢ તો કરીને
કે પેસી બ્હારનું કશું કથળાવી ના દે.

પોતાની સમજણ પડવી ઘટે

આપણને આપણી સમજણ નહિ પડે, તો કોને પડશે? ટાઢ કે તડકો પડે ને જેમ પારો નીચો કે ઊંચો જાય, તેવું આપણું થતું હોય તો શું તેની આપણને ખબર ન પડે? યજ્ઞમાં ભંગ થતો હોય તે વર્તાય કે તરત ચેતી જઈને તે પાછો શરૂ કરવા માંડવો જ. તમન્નાના અગ્નિને તો સદા સર્વદા સળગેલો જ રાખ્યા કરીએ. તો જ સાધનાનો માર્ગ કપાયા જવાનો છે. ભૂખ કકડીને લાગી હોય છે, ત્યારે ખોરાક મેળવવાનાં ફાંફાં આપણે કેવાં મારીએ છીએ! એવાં ફાંફાં મારીએ છીએ કે તેનું ભાન પણ કદીક તો રહેતું નથી. ખાધા વિના ચેન પડતું નથી. એવી કકડીને ભૂખ, એવી લગની જીવનને માટે આપણને લાગી ગયેલી હોવી જોઈશે, અથવા લાગવી જોઈશે. એવી પ્રગટેલી લગની જ આપણને આ માર્ગ પરત્વે આગળ ને આગળ ડગલાં ભરાવશે. ભાગ્યે જ કોઈ જીવની અપવાદ તરીકે જ્વાળામુખીના જેવી ધગધગતી તમન્ના હોય છે. સાધનામાં પ્રગતિમાન થવાની ખરી ચાવી તો તેના પરત્વેની તમન્નાને સતેજ રાખ્યા કરવામાં છે.

સહજ આકર્ષણ

આપણને એના પરત્વેનું દિલનું સહજ આકર્ષણ પ્રગટે તે પણ જરૂરનું છે. પરંતુ તે કંઈ એમનું એમ થોડું જ બની જતું હોય

છે! પ્રથમ પરિચયે પ્રેમ પ્રગટી જવો એ તો ભાગ્યે જ કોઈની બાબતમાં બને તો બને. પરિચયથી વારંવાર સંબંધમાં આવવાનું બને અને તેવા પ્રકારના સંબંધમાં બંનેનાં દિલનું સખાપણું પ્રગટે, તો પછી બંનેને એકબીજા પરત્વે એક પ્રકારનો રાગ પ્રગટે છે ને તેમાંથી આકર્ષણ જન્મે છે. તેની જ રીતે જીવનવિકાસ પરત્વેનો રાગ પ્રગટવાંને કાજે એનું જ સતત મનનચિંતવન કર્યા કરવું અને તે સાથેસાથે જીવનવિકાસના ભાવથી સકળ પ્રકારનાં કર્મો, વર્તન, વહેવાર વગેરે બધું થયા કરે તે જરૂરનું છે. એવા પ્રકારનો આંતરિક સંબંધ એની સાથે પ્રગટાવવાને માટે એની સ્મરણભાવના એ તો જાણે પ્રથમ પગથિયું છે. જે જે કંઈ થાય, થતું હોય, તે બધું એને કહ્યા કરીએ એટલું જ નહિ, પરંતુ પળેપળનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું સમર્પણ કર્યા કરીએ. કોઈ કહેશે કે માત્ર 'આત્મનિવેદન' કરવાથી કંઈ કશું શું બની શકે? પરંતુ એવા અભ્યાસથી જેને psychic contact કહે છે, ચૈત્ય-પુરુષ સાથેનો આપણો સંબંધ કહે છે, તે છતો થતો જતો હોય છે.

સગડગ વૃત્તિ

મનાદિકરણનું અનિશ્ચિતપણું એટલે કે સગડગવૃત્તિ, જે આપણા-માં છે, તે એક પ્રકારનો દોષ છે. અને તે અંગે તમને આજેજ થોડો કહું છું? નાનીનાની બાબતમાં પણ તેમ થાય એટલે તે ટાળવાને માટે જે તે આપણે મક્કમતાથી, દૃઢતાથી, ને એકદમ નિર્ણયાત્મક સ્વરૂપથી વર્તવાનો અભ્યાસ પાડવાની જરૂર છે. આર્ત જિજ્ઞાસુને તો જે જાણવાનું હોય છે, તે ગમે ત્યાંથી ને ગમે તે રીતે મળ્યા કરતું રહે છે, એવો મને અનેક વેળા અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે. માટે આપણે એવો ભરોસો પ્રગટાવવો જોઈશે. દિલમાં કશી પણ શંકા-કુશંકા કે આશાઅપેક્ષા રાખ્યા વિના જે કરવું ઘટે તે કરવું.

સાધનાદષ્ટિએ 'મરણ'

આપ મુવા વિના સ્વર્ગે કોઈથી જવાતું નથી. આપણે પણ

મરવાનું તો છે જ. અને તે જેટલું વહેલું બને તેટલું ઉત્તમ. પણ તે જુદા અર્થમાં. શ્રી. મણિલાલભાઈએ ગાયું છે કે:

'મરીને જીવવાનો મંત્ર દિલબરની દુહાઈ છે.'

અહીં 'મરવું' એટલે દ્વંદ્વાતીત ને ગુણાતીત હોવું તે. એ પછીથી જ પુર્નજીવન પ્રાપ્ત થતું હોય છે ને તેને જ ખરું 'જીવન' કહેવાય, જ્યારે હાલનું આપણું જીવન તો દ્વંદ્વાત્મક ને ગુણાત્મક છે.

જીવદશાની વૃત્તિ વગેરે

આળસ ને પ્રમાદ એ જીવનનો ધ્વંસ કરનાર શત્રુ છે. તેવી જ રીતે કામ અને ક્રોધ પણ છે. આ બધું આપણે બુદ્ધિથી જરૂર સમજીએ છીએ. પરંતુ તે બધી સમજણ ઉપરચોટિયા જ છે. જીવન-વિકાસના કર્મને વેગ આપવાને માટે આ બધા શત્રુની ઉપર આપણે જય મેળવવાનો છે, તે પણ બુદ્ધિ તો કબૂલે છે; પરંતુ તેમ કરવાને જે પ્રચંડપણે મથવાની જરૂર, તે શી રીતે બને? આ બધા શત્રુઓ-પ્રેરાવનાર ગુણો તમસ અને રજસ છે. એટલે જો આપણે તેમને તેમને હઠાવવા હોય કે હરાવવા હોય તો સત્ત્વગુણની ક્રિયામાં ગતિ-શીલ થવું પડશે. તે સત્ત્વગુણમાં ગતિશીલતા થવાને માટે, સ્મરણ, પ્રાર્થના, ધ્યાન અને તે પ્રકારની ભાવનામાં નિરંતરતા પ્રગટવી ઘટે. તેમ થતાં રજસ-તમસનું નિર્મૂળ થવાપણું બની શકે ખરું; તથા જેના જેનાથી કરીને જીવદશામાં વળગાયા રહેવાનું હોય, અને એમાં જે અનેક પ્રકારનાં વિચારો, વૃત્તિ, વલણો, લાગણીઓ વગેરે જાગે છે તે બધાંથી મુક્ત થવાને કાજે અનાસક્તિ, નિરાગ્રહ નિર્મમત્વ, નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિરહંકાર—આ બધાં વડે આપણું પ્રભુકૃપાથી પાર થવાપણું બને તો એવું જીવદશાનું ટળવાપણું અને આપણું 'મરવાપણું' જરૂર બની જાય. આ બધું થયા વિના ચેતનનો અનુભવ થવો અથવા તો જીવનનો વિકાસ થવો કદી પણ શક્ય નથી. જ્યારે આપણે સાધનાની ભાવનાના પ્રચંડ પ્રવાહમાં પ્રગટેલા હોઈએ છીએ, ત્યારે કામ, ક્રોધ,

લોભ, મોહ આદિ બધા નિર્મૂળ થઈ ગયા હોય છે એવું તો કશું નથી. તે લુચ્ચા તો છાનામાના ટૂંટિયું વાળીને અંદર પડી રહેલા હોય છે અને ક્યારે લાગ મળે અને માથું ઊંચું કરીએ એવી તેમની તેમની પ્રવૃત્તિ હોય છે. સાધનાની ભાવનામાં જ્યારે જ્યારે મંદતા પ્રગટે છે; ત્યારે ત્યારે એમનો લાગ ફાવી જતો હોય છે, ને તે પાછા દેખા દે છે. ત્યારે જો આપણે જાગી શકતા હોઈએ, તો કોઈક વેળા વળી તેમના તેમના પ્રવાહની પકડમાંથી મોળા બનવાનું ભગવાનની કૃપાથી કરી શકતા હોઈએ છીએ, પણ કોઈક વખત તેમાં તણાઈ પણ જઈએ છીએ. સાધના કરતાં કરતાં તેની મંદતાના સમયમાં આવા છાના પડી રહેલા શત્રુઓનું જોર એવી પળે વિશેષ ને વિશેષ જોરદાર હુમલાને સ્વરૂપે પ્રચંડપણે પ્રગટતું હોય છે.

હુમલાઓનો પ્રાર્થનાદ્વારા પ્રતિકાર

જીવનના વિકાસ પર જેની જેની તીવ્રતા છે, તેને પોતાને પોતાનું આવું નિમ્નગામી પ્રકૃતિનું અનુભવદર્શન, એ એટલું બધું તો હેરાન-પરેશાન કરે છે ને તેથી તેને એટલી બધી તો વેદના થાય છે કે એવી વેદનાને પરિણામે તે પોતાની પ્રાર્થનાથી પ્રભુને પોકારે છે. લોઢું લાલ-ચોળ થયેલું હોય ત્યારે જ તેના પર ઘણના ભારે પ્રચંડ તેને આકાર પમાડવાને કાજે ઘા મારવા પડે છે. આમાં પણ એવા જ કાળે આપણે સત્ત્વગુણની પ્રક્રિયામાં જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવેશવાનું રહે છે. પ્રાર્થના એ આપણું ભારેમાં ભારે સાધન છે.

'More things are wrought by prayer
'Than this world dreams of.'

એવી એક અંગ્રેજી જાણીતી કવિતા છે, અને તે મને પોતાને તો અનુભવે સાચી લાગેલી છે.

મનને જીતવાના ઉપાય

ગીતામાતા આપણને કહે છે કે મનને પણ વશ કરી શકાય.

અર્જુન તો ભગવાનને કહે છે કે 'વાને કદાચ વશ કરી શકાય, પરંતુ મનને વશ કરવું દુર્ઘટ છે.' ભગવાન તેનો ઉપાય પણ બતાવે છે કે વૈરાગ્ય ને અભ્યાસથી તેમ બની શકશે. આ માટે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ આપણે સદા કાળ કર્યા કરવી જોઈશે. મળેલાં કર્મ, પરિસ્થિતિ, સંજોગ, તેને ઉવેખવાનાં નથી, એટલું જ નહિ પણ તે તે મળેલાં પરિસ્થિતિ, સંજોગ વગેરેનો ધર્મ સ્વીકારીને તેને યથાયોગ્યતાથી શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્યા કરી, તે તે બધું એને ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૧૮–૭–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પ્રભો ! અંજાવા દે નફ્ટ મનને તું–મહીં પૂરું,
ફરી જેથી બીજે કહીં ન, ભટકે આડું અવળું;
કૃપા એવી ક્યારે કરીશ હું–અભાગી પર પ્રભુ?
અરે ! એ માટેયે હજી નથી થયો લાયક શું હું?

☆ ☆

બધાયે સંજોગો લઈ જ અવળા હું જનમિયો,
અભાગી એવાની પર કર કૃપા તું કંઈ પ્રભો !
નથી રૂહેવાનો હું પ્રભુ, ઉપરં આવ્યા વગર તે
લીધું તેથી તારું શરણ ચઢવા, તું મદદ દે.

☆ ☆

પૂરેપૂરો મારો હજી સુધી પ્રભુ, રોગ ન હઠે,
ઉપાયોની જેવી સૂઝ પડી, લઉં તે દૃઢપણે;
છતાં કાચો પારો દિલ - પચવવો તે કઠણ છે,
હદે તેવું તારું બળ જીરવવા શક્તિ પ્રભુ, દે–

હું ભાવોના અર્ઘ્યે કરું તુજ પૂજા-અર્ચન સદા,
કશી હું જાણું ના રીત બીજી તને કો રીઝવવા;
છુટાવી દુગ્ધાથી તુજ શરણ શોધી તુજ પદે
મૂક્યું માથું; તારું સૂઝતું કરજે તું મુજ હવે.

☆ ☆

ન મારું પોતાનું • હજી પણ સુધી બંધન જતું,
કુંડાળામાંથી તે કયમ કરીય મારે છટકવું;
બીજા આડાતેડા ત્યજી દઈ વિચારો દૃઢપણે,
તુંમાં જો રહેવાયે દૃઢ શરણ, તો કામ બનશે.

☆ ☆

ચૂમી જો લેવા દે ચરણરજ તારી પ્રભુ, મને,
લઉં સંકેલી તો પછી જીવનની બાજી સરવે;
બીજી કોઈ આશા રમી રહી નથી આ મુજ દિલે,
ફળાવીને, એને મુંજ જીવનને ધન્ય કરજે.

ગુણો ઉપર વિજય

વાસનાના પણ અનંત પ્રકાર છે. એની પાછળનાં હેતુ ને નેમ જ્યાં સુધી પૂરેપૂરાં શુદ્ધ બનેલાં નથી, ત્યાં સુધી દિલનો દરિયાવ લહેરે કે હિલોળે ચઢતો નથી. અંતરની પ્રકૃતિ દરેક કર્મમાં આપણને પ્રવર્તાવે છે, અને તેમાં તેમાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવની રીતે જ તેનાં અસર ને સંસ્કાર પાડે છે. પ્રકૃતિ ને સ્વભાવ એ ત્રણું ગુણથી રંગાઈ રહેલાં છે. સામાન્ય રીતે તે તમસ અને રજસથી જ વધારેમાં વધારે સમય પ્રેરાયેલાં ગતિમાન થયેલાં હોય છે. એટલે જો પ્રકૃતિ ને સ્વભાવની પકડમાંથી મોકળા બનવાનું કરવું હોય તો પણ પ્રકૃતિ ને સ્વભાવને સાધન તરીકે સ્વીકારીને તેનો પણું સત્ત્વગુણથી ઉપયોગ થયા કરે, તે માટે તેને સ્મરણ, પ્રાર્થના, ભજન, ધ્યાન તથા એવા પ્રકારની ભાવનાની નિરંતરતામાં રાખ્યા કરવાનું એટલે કે સકળ કર્મ થતાં થતાં.

તેવા તેવા ભાવનું પરિશીલન અને અનુશીલન કર્યા કરવાનું જ્ઞાનભાન આપણે જીવતુંજાગતું સતેજ રાખ્યા કરવાનું છે. પ્રભુકૃપાથી આપણે મથ્યા જ કરવાનું છે. મથતાં મથતાં પંથ કપાવાનો છે ને એમાંથી બળ પ્રગટવાનું છે ને ગતિ પણ પ્રગટવાની છે. ચૂલામાં બહાર સળગી જતાં લાકડાંને આપણે જેમ સંકોરીએ છીએ અને સંકેલીએ છીએ, તેમ વારંવાર તેવી મનાદિ કરણની પ્રવૃત્તિને પણ અંતર્મુખતાની સ્થિતિમાં લાવ્યા કરવાની છે. આવા પ્રકારનો પુરુષાર્થ થતાં થતાં આંતર ચક્ષુ ઊગવા ને ખીલવા માંડે છે. અને એનો પણ એવડો ઉપયોગ કરવાનો છે. નિમ્નગામી વૃત્તિ, વિચાર વગેરેને એનાથી કરીને યોગ્ય ભાવનામાં વાળ્યાં કરવાનાં છે, અને તેના સતત ચોકીદાર બન્યા કરવાનું છે. તેની સાથે સાથે ચેતનાત્મક ભાવને આપણાં કરણોમાં પ્રગટાવવાની તે જ આંતર ચક્ષુથી મદદ લીધા કરવાની છે. આમ અંતર્મુખતા કેળવી કેળવીને આત્મશોધનના માર્ગમાં ગતિ પ્રગટાવ્યા કરવાની છે. આવી એવડી પ્રક્રિયા સતત આપણાં મનાદિ કરણોની મનાદિ કરણોમાં સતેજ પ્રગટાવ્યા કરવાની છે.

સત્સંગનો મહિમા

કોઈ પણ સત્પુરુષનો ભાવનાથી સેવાયેલો સત્સંગ કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી. પેટલાદમાં ભણતો હતો ત્યારે શ્રીજાનકીદાસજી મહારાજના સમાગમમાં આવવાનું બન્યું હતું. હાઈસ્કૂલમાંથી છૂટીને અને કદીક જે સમય (period)માં ભણવાનું ન હોય તે વેળાએ વહેલો પણ ત્યાંથી નીકળી જઈને તેઓશ્રીની પાસે જતો. ત્યાંની જગા વાળતો. કદીક તેમનાં કપડાં પણ ધોવાનું કરતો. કદી વળી છાનોમાનો તેમની પાસે બેસી રહેતો. તેઓ જે બીજાંની સાથે વાર્તાલાપ કરતા, તે બધું શાંતચિત્તે સાંભળતો. ત્યારે મારે કશું પૂછવાનું તો હતું નહિ. પરંતુ તેમનું બધું સાંભળ્યા કરવાનું મને દિલ થતું. તેઓ પોતે એકદમ સરળ ને સાદા હતા. રહેણીકરણી પણ એવી જ.

તેમની પરત્વે પેટલાદના રંગવાળા શેઠ બહુ આદર ને ભક્તિભાવ રાખતા. તેમના નિમિત્તથી જ તેઓ ત્યાં રહેતા હતા. તે શેઠ સાહેબે જ તેમને રહેવાને માટે ત્યાં બધો પ્રબંધ કર્યો હતો. તેઓ કોઈ જાતનું પ્રવચન કે કથાવાર્તા કરતા ન હતા અથવા શાસ્ત્રનું વાચન પણ કરતા ન હતા. મારી ગેરહાજરીમાં કદાચ કરતા હોય તો રામ જાણે. મને તેમની પાસે બેસી રહેવાનું બહુ દિલ થતું. હાઈસ્કૂલમાં ભણતો ત્યારે બીજી કોઈ પણ પ્રકારની રમતગમતમાં મેં કદી ભાગ લીધો નથી. જ્યારે જ્યારે સમય મળતો અને પોતે પેટલાદમાં પધારેલા હોય, ત્યારે અચૂક તેમની પાસે જવાનું કરતો હતો. કોઈ દિવસ તેમની સાથે મેં કશી વાતચીત પણ કરી નથી. તેઓ કદીક કદીક મારી ખબર પૂછતા ખરા. 'શું કરે છે? શું ભણે છે? ક્યાં રહે છે?' એમ પણ પૂછતા. અંગ્રેજી સાતમા ધોરણમાં ભણતો હતો એટલે કે મેટ્રિકના વર્ગમાં હતો, ત્યારે તેમણે મને કૃપા કરીને ચેતવેલો કે 'તારા શરીરને ભયંકર માંદગી થવાની છે, માટે તું સવેળા પહેલેથી જ બધો અભ્યાસ કરી લે.' પેટલાદના રંગવાળા શેઠ તરફથી ચાલતી એક સંસ્કૃત પાઠશાળાના આચાર્ય પણ ત્યાં કદીક કદીક આવતા હશે. એક વખત તે આચાર્યશ્રી પણ બેઠા હતા, ને મારી હાજરી પણ હતી. ત્યારે તેમણે પેલા સજ્જન આચાર્યશ્રીને મને ચીંધીને ખાસ કહ્યું કે 'આ છોકરાનો મેટ્રિકના વિષયનો બધો અભ્યાસ તમે સારી રીતે પૂરો કરાવી દો, અને એ વિષયમાં એને બહુ હોશિયાર કરી દો. આ છોકરાને જ્યારે જ્યારે નવરાશ મળે ત્યારે તે તમારી પાસે આવે ને ત્યારે તમારે એને શીખવવું. આ છોકરો કોઈ પારકે ઠેકાણે રહે છે, તેથી તે ધારેલે સમયે ન આવી શકે એવી એની પરિસ્થિતિ છે.'

સંતકૃપાનો અનુભવ

પેટલાદમાં દિવાન સાહેબના ઘરથી થોડેક જ આગળ એ સંસ્કૃત પાઠશાળા હતી. તે આચાર્યશ્રી પાસેથી બે-અઢી મહિનાના

ટૂંકા ગાળામાં બધો જ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પાકો કરી લીધો હતો—ખાસ કરીને વ્યાકરણની બાબતનો તો પૂરેપૂરો જ. તે ઉપરાંત શ્રી જાનકીદાસ મહારાજે મને કૃપા કરીને ચેતાવેલો હોવાથી મેટ્રિકના બીજા બધા વિષયોનો અભ્યાસ તે તે વિષયોની છપાયેલી સમજૂતિઓ (ગાઈડ્ઝ) બહાર પડતી હતી તે બધાંની મદદથી તથા તે તે વિષયોના પ્રશ્નો ને ઉત્તરોની પણ ચોપડી છપાતી હતી, તે બધાંની મદદથી બધા વિષયોનો અભ્યાસ ઝટ ઝટ કરી લીધો હતો. એવામાં કોઈક નિમિત્ત પ્રસંગે કરીને અમદાવાદ જવાનું બન્યું. ત્યાં મારા મોટાભાઈ, મા વગેરે રહેતાં હતાં. પરંતુ મેં તો શ્રી. ધનુભાઈને ત્યાં જ અમદાવાદમાં રહેવાનું રાખ્યું હતું. ત્યાં સાચે જ શ્રીજાનકીદાસજીની આગાહી પ્રમાણે આ શરીર બહુ જ માંદું પડયું અને તેનું મરણ નીપજી શકે એવી ગંભીર સ્થિતિ પણ થઈ ગઈ હતી. કેટલાક દિવસ સુધી બેભાન અવસ્થામાં પણ રહેવું પડયું હતું. શરીરની આ માંદગીમાં મને શ્રીજાનકીદાસ મહારાજનું બહુ સ્મરણ થતું ને તેમના પર મને ત્યારે ઘણું ઘણું વહાલ પણ પ્રગટતું. શરીરની આ માંદગી લાંબી ચાલી હતી. શરીર કંઈક થોડું ઘણું સ્વસ્થ થતાં અભ્યાસની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવાનું કરતાં ડાક્ટરે અભ્યાસ કરવાની મનાઈ કરી. મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બેસવાને માટે જે પ્રાવેશિક પરીક્ષા થાય છે. તેમાં પણ બેસી શકાયું ન હતું. પરંતુ હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તર સાહેબ શ્રી. ઈશ્વરભાઈ પટેલ જેઓ સોજિત્રાના વતની હતા, તેઓની મારા પર સારી મમતા હતી, કારણકે હું વિદ્યાર્થી તરીકે અભ્યાસમાં તેજસ્વિત હતો ને આગળથી બધો અભ્યાસ કરી લીધો હતો. તેથી જે જે નિબંધો લખવાના આવે અથવા ત્રિમાસિક કે છમાસિક પરીક્ષા થતી તેમાં હું બહુ ઊંચા માર્કથી પાસ થતો. એટલે પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં ન બેસી શક્યો તોપણ મને ફૉર્મ તો મળી ગયું હતું. પરંતુ જો શ્રી જાનકીદાસ મહારાજે કૃપા કરીને મને ચેતવ્યો ન હોત, તો જરૂર હું નપાસ થયો હોત. સદ્ભાવનાથી સેવાયલો સત્સંગ at least

(કંઈ નહિ તો) મારી બાબતમાં તો મને સફળ પરિણામમાં પ્રગટેલો અનુભવાયો. વળી આ ઉપરાંત મને એ પણ જણાયું હતું કે આપણામાં એવા સત્સંગની અભિરુચિ પ્રગટેલી હોય અને તેની જાણ આપણને છતી થયેલી ન હોય, તોપણ જો આપણને તેવે ઠેકાણે જવાનું દિલ થતું હોય, તો એવા સત્પુરુષ પાસે ખાલી બેસવાથી કરીને પણ આપણને શાંતિ ને હળવાશ જરૂર પ્રગટે છે, અને તેવા પ્રકારની લાગણીની અસર થોડા સમય સુધી ચાલુ રહેલી પણ અનુભવાય છે. મને આવું લાગ્યા કરતું, તેથી જ વારંવાર તેઓશ્રીની પાસે ગયા કરવાનો દિલનો ભાવ થતો.

શ્રીસરયુદાસજીનાં દર્શન

વળી તેઓશ્રીએ મને અમદાવાદમાં શ્રીસરયુદાસ મહારાજને પગે લાગીને તેમના આશીર્વાદ લેવાની ખાસ સલાહ આપેલી અને મેં તેમ કરેલું પણ ખરું. આ બધું જે કાળે બન્યું તે કાળે સત્સંગનો મહિમા કે મહત્ત્વ તો મુદ્દલે જાણતો ન હતો. પરંતુ આજે retrospectionની ધારણાથી એટલે પૂર્વસ્મૃતિની ધારણાથી એટલું જરૂર કહી શકું છું કે શ્રીજાનકીદાસ મહારાજ અનુભવી મહાત્મા હતા. તેઓશ્રી નડિયાદના સંતરામ મહારાજના મંદિરમાં પણ કોઈ કોઈ વાર પધારતા. નડિયાદમાં સેવાના ક્ષેત્રમાં હતો, ત્યારે પણ તેઓશ્રી જ્યારે જ્યારે નડિયાદ પધારતા, ત્યારે ત્યારે તેમની કને જતો. તેઓશ્રીએ મારી ઓળખાણ બરાબર રાખી હતી અને તે વેળા તો સાધનાના પ્રદેશમાં પ્રવેશી પણ ચૂક્યો હતો. આવા પ્રદેશની ગડમથલ વિષે તેઓશ્રીના પૂછવાથી કરીને મેં તેમને જણાવ્યું પણ હતું. કદીક કદીક સાધનામાં મને જે જે મુશ્કેલી નડતી ને ગૂંચો પ્રગટતી તે તેમને હું વ્યક્ત રીતે કહેતો કરતો નહિ, પરંતુ તેમની પાસે જવાનું થતાં તે તે બધું પ્રાર્થનાભાવે મારા મનમાં ધારણ કરીને બેસતો અને તેઓ બીજા કોઈ સાથે વાર્તાલાપ કરતા હોય, અથવા

કંઈ કશું બોલતા હોય, તો તેમાંથી મને મારા કોયડાનો જવાબ મળી જતો. અને આ રીતનું અનુસરણ શ્રીસંતરામ મહારાજના મંદિરમાં બીજા મહાત્મા પધારતા ત્યારે પણ કરવાનું રાખતો હતો. જે જે કોઈ મહાત્માની પાસેથી આપમેળે મારી સાધનાનાં મુશ્કેલી, ગૂંચો અને કોયડાઓનું સમાધાન પ્રભુકૃપાથી મેળવી શકવાનું બનતું, ત્યારે ત્યારે તે તે સાધુ મહાત્માની પાસે વિશેષ ને વિશેષ જવાનું કરતો અને મને જે કંઈ થોડો સમય મળે, તેમાં તેમની સેવા કરવાનું ચૂકતો નહિ. સદ્ભાવથી ને દિલના ઉમળકાથી કરેલી સેવા આપણાં મનાદિ કરણને એક પ્રકારની સુખદ લાગણી પ્રેરાવે છે, અને તેમને ભાવનાથી ભીંજાવેલાં રખાવે છે. આ હકીકતનો અનુભવ મને તે તે કાળે થયેલો હોવાથી તે ચાલુ રાખવાનું પ્રભુકૃપાથી બન્યું હતું.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૮-૭-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

બનેલું માટીનું પૂતળું પ્રભુ, છું પામર હું તો,
કહો, ક્યાંથી પૂરો ત્વરિત બનું હું શુદ્ધ પ્રભુ, તો?
છતાં શ્રદ્ધા રાખું પદકમળમાં અર્પણ થવા
થશે હુંથી તેવું, મુજ પર હશે જો તુજ કૃપા.

☆ ☆

ચિતા જ્વાળા જેવો ભડભડ બળ્યા હું કરું સદા,
સિજાતો મૂંઝાતો અમૂંઝણથી ભારે હૃદયમાં;
નથી એની તારે કંઈ પણ પડી, ક્રૂર શું થયો?
મને શાંતિ દેની રહમ કરી મારી પર પ્રભો!

☆ ☆

જ્યહાં જાણ્યું કે મેં ભૂલ થકી કર્યું સાવ ભટક્યા,
હદે ભૂલ્યો ત્યાંથી ફરીથી પ્રભુ, મંડ્યો હું ગણવા;

છતાં તોયે મારી હજી પણ પડે ચૂક, કરું શું ?
મને દે શિક્ષા કે દઈ શકું પૂરું લક્ષ. પ્રભુ, હું.

મને ભારે ભારે મુજ હૃદય કૈં લાગી કહેતું,
ઉપાધિ એવી તે વળગી રહી શી ! જાણું નવ હું;
મને આમાંથી તું, તુજ પદ ઢળીને કરગરું,
ઉપાયેથી જે તે બચવી પ્રભુ, લે; ખૂબ વીનવું.

બની રૂહે એ ઝાંખી મુજ જીવનની જ્યોત પ્રભુ, જ્યાં,
થયાં આશાનાં જ્યાં સતત વહતાં બંધ ઝરણાં,
અને તારાં તો જ્યાં દરશન થવાં દુર્લભ થયાં,
નકામું શા કાજે રહ્યું જ જીવવાનું જગતમાં !

મળે જેથી સાચું જીવન, શરણું મેં તુજ ગ્રહ્યું,
હવાં ના દે જો તું મદદ મુજને, હું કયમ મરું ?
અને જ્યારે મારું મરણ થઈ રહેશે પ્રભુ, પૂરું,
ખરું તે વેળાથી જીવન મુજ લાધી શકીશ હું.

પ્રભુકૃપાની જ દૃષ્ટિ

હરિજન સેવક સંઘમાં કામ કરતો ત્યારે કદીક કદીક એકાદ અઠિનાની રજા લઈને દૂર કોઈ એકાંત સ્થળે ચાલ્યો જતો. મારા તે સેવાના ક્ષેત્રમાં મેં કદી એક પણ ફાલતુ રજા ભોગવી નથી. રવિવારને દિવસે પણ હરિજનવાસમાં જતોકરતો. અને ત્યાં બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ આદરતો, તથા વાસના લોકોની સાથે સદ્‌ભાવથી હળવા, ભળવા, મળવાનું કરતો. નડિયાદમાં મારે ઘણા વખત સુધી

આ ક્ષેત્રમાં રહેવાનું બન્યું તેને પણ હું ભગવાનની પરમ કૃપા જાણું છું. તે કાળે સંઘમાં કામ કરતા મારા એક સ્નેહી શ્રી. ચુનીલાલ વ્યાસ કરીને હતા. તે તો હંમેશાં મને ઉશ્કેરવાનું જ કર્યા કરતા. તે તો કહે કે 'સર્વથી પ્રથમ તમે આ હરિજનોની સેવામાં પ્રવેશ થયેલા છો, અને શ્રી. ઈંદુલાલભાઈની સાથે તમે બહુ જવાબદારીવાળું કામ પણ કરેલું છે. તમારામાં આશ્રમ ચલાવવાની યોગ્યતા નથી, એમ પણ કોઈ કહી શકે તેવું નથી. તમે જે અંત્યજ સેવા મંડળની સકળ પ્રવૃત્તિ ચલાવતા હતા, એટલેકે અંત્યજ સેવા મંડળની કચેરીનું કામકાજ, તેનો પત્રવહેવાર, તેનો બધો હિસાબ, તેની બધી વ્યવસ્થાપૂર્વકની ફાઈલોનું કામકાજ તથા તે કચેરીનું બીજું એવું ઇતર કામ, તે ઉપરાંત આશ્રમનું સંચાલન અને તેની સાથે સાથે નડિયાદની મરીડા ભાગોળમાં આવેલી હરિજન શાળાનું કામ-કાજ—એ બધું જ તમે એકલે હાથે કરતા હતા. તે બધું તમારી કનેથી લઈ લઈને તમને એક માત્ર નાનકડી નિશાળનું કામ આપ્યું છે, તે તમારું હડહડતું અપમાન છે. તમે તો સાવ બાયલા છો. આનો સામનો પણ કરતા નથી! તમે બધાંથી બીઓ છો. તમારામાં સાચું બોલવાની તાકાદ ને હિંમત નથી.' આવી અનેક રીતે તે મને વારં-વાર ઉશ્કેરવાનું કરતા. તે ભાઈ નડિયાદમાં મારા હાથ નીચે કામ કરતા હતા ત્યાં સુધી તો અવારનવાર મને તેવી રીતે ટકોરતા જ; અને તેમની ત્યાંથી બદલી થઈ ગયા પછીથી પણ જ્યારે જ્યારે મળવાનું થતું, ત્યારે ત્યારે તેમ કર્યા વગર રહેતા નહિ. હું તો પ્રભુકૃપાથી તે કાળે સાધનામાં પ્રવેશ પામી ચૂકેલો હતો; એટલે મળેલાં પરિ-સ્થિતિ ને સંજોગ મારા પોતાના વિકાસ માટે જ મળેલાં છે એ દૃષ્ટિએ દૃઢતાથી, સંતોષથી અને પ્રેમથી તેને સ્વીકારી લેવાનું કર્યા કર્યું હતું અને બીજી દૃષ્ટિએ વિચારવાનું બનતું નહિ. તે નડિયાદ-નો ૬ વરસનો ગાળો સ્થિત ને એકરસ થવાને કાજે મારે માટે ઘણો જરૂરનો હતો ને તે પ્રભુની પરમ કૃપા હતી.

નિર્જન સ્થળે સાધના

એકલું શાળાનું કામ મળેલું હોવાથી આ સાધનાના પ્રદેશમાં ગતિ કરવાનું સાનુકૂળપણે મારાથી બની શક્યું. આગળ લખ્યું છે તેમ તે ગાળાના સમયમાં કદીક કદીક એકાદ માસની રજા લઈને ક્યાંક એકાંત નિર્જન સ્થળમાં, જ્યાં પાસે જળાશય હોય એવા સ્થળમાં સાધનાની ઉપાસનામાં બધો સમય વ્યતીત કરતો. આવું જ્યારે જ્યારે, જ્યાં જ્યાં, જવાનું થતું, ત્યાં ત્યાં જમવાકરવાની કે ખાવાનું કરવાની પ્રવૃત્તિમાં કદી પણ પડતો નહિ. જ્યારે જ્યારે ભૂખ લાગે ત્યારે પાસેના જળાશયનું પાણી પી લેવાનું રાખતો અને જ્યાં જવાનું થતું તે સ્થળ તો સાવ તદ્દન નિર્જન અને વસ્તીથી ઘણું ઘણું દૂર અને જ્યાં કુદરતી સૌંદર્ય ભરપૂર ભર્યું પડ્યું હોય એવું પસંદ કરતો. એટલે ત્યાં કોઈ મનુષ્યની હડફટે ચઢી જવાનું એકદમ તો બની શકતું નહિ. ઓછામાં ઓછા ૪–૫ દિવસના, કોઈક વખત તો તેથી પણ વધારે દિવસના કડાકા નીકળી જતા. તેવા કાળના દિવસોમાં પણ ભૂખના ત્રાસે મને કદી સતાવ્યો નથી. તે ભગવાનની પરમ કૃપા. મને તો માત્ર એક જ વિષયની લગની લાગેલી રહેતી. જુદા જુદા પ્રકારનાં સાધનોનો અભ્યાસ જે હતો અને તેમાંથી જે નવું નવું સૂઝ્યા કરતું, તેમાં તેમાં પ્રવેશીને તે પ્રમાણે સંચાલિત થવું ને તેમાં ગતિમાન રહ્યા કરવું તે જ એક માત્ર તે કાળે સૂઝ્યા કરતું; જેમ ધનુર્વિદ્યામાં એક જ પરત્વે એકાગ્ર ને કેંદ્રિત દૃષ્ટિ રહે અને જેને તાકવાનું હોય ત્યાં જ તે દૃષ્ટિ એકદમ નિશ્ચળપણે ચોંટી જ રહે, એવા પ્રકારની ભાવનામાં સદાય રહ્યા કરવાને દિલ તલપાપડ રહ્યા કરતું. જોકે તેમાં પણ મંદતાના તબક્કા અવારનવાર પ્રગટતા તો ખરા અને કદીક તો તેવી ઓટની અસર ભયંકરમાં ભયંકર સાલતી.

શ્મશાનવાસનો એક રસિક પ્રસંગ

આવી રીતે એક વાર ચિત્રકૂટ નામના કોઈ નિર્જન સ્થળે જવાનું આ જીવને બન્યું હતું. ત્યારે એક બ્રાહ્મણ વિદ્વાન પંડિત રોજ એક વાર જમવાનું આપી જતા હતા. આવે વખતે જે કોઈ જમવાનું આપવા કરવા આવે, તેની સાથે કોઈ પણ પ્રકારની વાતચીત હું કરતો નહિ. તે પંડિતજી સાથે મેં કશી વાતચીત કરેલી નહિ, પરંતુ ત્યાંથી જતી વખતે તેમણે મારું શિરનામું લઈ લીધું હતું. આ પંડિત એક વાર નડિયાદ પધાર્યા હતા. મારી બાએ તેમને સીધું સામગ્રી આપીને તેમની પાસે રસોઈ કરાવી હતી, કારણકે તેઓ બીજા કોઈના હાથનું જમતા નહિ. મને તેમણે જણાવ્યું કે 'હું કદી ઘરમાં સૂતો નથી.' મેં તેમને કહ્યું કે 'હું તો રોજ ગામ બહાર સ્મશાનમાં સૂવા જાઉં છું, એટલે તમે મારી સાથે આવજો.' અમે બંને તે રાત્રે શ્મશાનમાં સૂતા. હું પણ રાત્રે મારું સાધન કર્યા કરું અને તે પણ તેમનું. તેઓ કોઈ મેલી વિદ્યાના સાધક હશે, એવા કોઈક સંસ્કારની છાપ મારા મન પર ત્યારે પડી હતી, અને તે પ્રકારની વાતચીત પણ તે પછીથી તેમણે મને કરી. પ્રેતની પણ યોનિ છે, જેમ મનુષ્યની યોનિ છે તેમ." અને તેવી મંત્રવિદ્યાથી તેને પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે, તેમ તેણે મને તે રીતે પ્રત્યક્ષ કરીને પણ બતાવ્યું. તે મને કહે કે, 'મારે આ વિદ્યાનું છેલ્લું એક પગલું ભરવાનું છે. તેની પરિપૂર્ણતા થવા કાજે અમુક પ્રકારનો યજ્ઞ કરીને તેમાં અમુક અમુક હોમવાનું આવે છે, તે બધી વિધિ કરીને આની પૂર્ણાહુતિ થાય તો મને આ વિદ્યાની પૂરેપૂરી સિદ્ધિ મળી જાય.' મેં તેમને કહ્યું કે 'અમારે આવી વિદ્યા સાથે નિસ્બત નથી. અમારે તો સ્વરાજ જોઈએ છે.' તો તે કહે કે 'આ પ્રેતવિદ્યાથી વાઈસરોયને પણ ડગમગાવી શકાય અને તેનો બીજા પર પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરીને પણ તમને બતાવી શકાય. પરંતુ હાલમાં તેવું બને તેમ નથી, કારણકે મારે તે વિદ્યાની પૂર્ણા-

હુતિ કરવાને માટે એક યજ્ઞ કરવાની જરૂર છે, અને તેમાં જે તે બધું હોમવાની વિધિ કરવાની છે, ને તેને માટેની રકમ લેવા તમારી કને આવ્યો છું.' મેં તેમને મારી બધી આર્થિક સ્થિતિની હકીકત સાફ સાફ જણાવી દીધી. તેમણે મને સૂચવ્યું કે 'ઉઘરાણું કરાવી આપીને પણ મને મદદ કરો.' તે બાબતની પણ મારી લાચારી છે અને મારાથી તેવું પણ બની શકે તેમ નથી તેની પણ સ્પષ્ટતા કરી દીધી ને અમદાવાદ જવાનું ભાડું આપીને તેમને વિદાય કરી દીધા.

આ પ્રસંગમાંથી અનુકૂળ સમજણ

આવા પ્રકારની મેલી વિદ્યાના પણ મંત્ર હોય છે, તેની ખાતરી પ્રથમ મને ત્યારે થઈ. તેવી વિદ્યાની સાધનાથી એમનો વિષય સાક્ષાત સાકારરૂપ ધારણ કરી શકે છે, તો સાધનાના ભાવનો વિષય કાં સાકાર પામી ન શકે? મતલબ કે પામી જ શકે, આવું સૂઝવાથી તે પંડિતના પ્રત્યક્ષ તેવા પ્રયોગથી મને પોતાને મારી સાધનાના અભ્યાસમાં વિશેષ આત્મવિશ્વાસ અને નવો પ્રાણ પ્રગટ્યો. આ ભાઈની પ્રવૃત્તિ તો નકારાત્મક હતી પરંતુ મને પોતાને તો તેનાથી લાભ જ થયો.

કરાંચી, હરિઃ ૐ તા. ૨-૮-૪૦.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

ગુજાર્યાં કીધી છે અરજ તુજને કેટલીય કૈં,
છતાં કાં ના થાતો રહમદિલ પૂરો મુજ પરે?
ઉપેક્ષા તેં કીધા મુજ કરી મને શો અવગણ્યો!
ક્યા વાંકે મારી ઉપર કરતો આ સીતમ શો!

તને જ્યાં ભાવેથી મુજ દિલ તણું દાન કરિયું,
હવે શાને આશા ઊંડી ઊંડી નકામી દિલ ધરું?

'અરે ! આપેલાનો મુરખ બદલો માગી વદીને
બતાવે મૂર્ખામી, સમજી ત્યજી દે આશ બધીયે.

☆ ☆

હજી એની મેળે મુજ હૃદય ઉકેલ ન થતો,
થવાયું છે, જાણું, ત્યહીં સુધી ન પાકુ મુજ થકી;
તવાશે ભઠ્ઠીમાં સખત બહુ ત્યારે પીગળશે;
વણ્યા જાશે ત્યારે રસઝરણું હું માંથી સૂતતે.

☆ ☆

છવાયું અંધારું મુજ હૃદય–આકાશ મહીં શું !
કૃપા–રૂપી ફેંકી કિરણ પ્રભુ, તે દૂર કર તું;
'કરે જે પોતાને મદદ, મદદે તેની તું રહે',
મને એવી શ્રદ્ધા જીવન જીવતું રાખી ટકવે.

મરણિયા નિર્ધારનો દાખલો

મરણિયો નિર્ધાર કેવો હોય છે, તેનો પણ એક દાખલો તમને ટાંકું. પાલણપુર પાસે બાલારામ કરીને એક બહુ કુદરતી સૌંદર્યથી ભરપૂર જગા છે. ત્યાં એક વાર મારે રહેવાનું બન્યું હતું, અલબત્ત સાધનાના અભ્યાસ માટે જ. ત્યાં હતો ત્યારે એક બ્રાહ્મણભાઈ રોજ મહાદેવની પૂજા કર્યા કરતા. હું તો કોઈ પણ પ્રકારની તેમની સાથે વાતચીત કરતો નહિ. પરંતુ એક દિવસે સાંજ પડી ગયા પછી તે ભાઈ મારી પાસે બેઠા અને પોતાના જીવનની કથની કહેવા માંડી. તેઓ માત્ર ધનપ્રાપ્તિને અર્થે જ આ સ્થળે મહાદેવજીની ઉપાસના કરવા આવ્યા હતા. તેમણે તો એવો મરણિયો નિશ્ચય કરેલો કે 'કાં તો ભગવાન મને ધન આપે, કાં તો હું અહીં જ કમળપૂજા કરીશ.' કમળ-પૂજા એટલે શું તે હું જાણતો ન હતો. એટલે મેં તેમને તે સમજાવવા કહ્યું. 'મહાદેવજી ધનની પ્રાપ્તિ ન કરાવે તો તેમના લિંગ ઉપર

પોતાના હાથે જ એક ઝાટકે પોતાનું માથું વધેરીને મહાદેવજી ઉપર ચઢાવવું તેનું નામ કમળપૂજા. 'મને ત્યારે પણ એટલું બધું લાગી આવેલું કે 'આ માણસનો કેવો દૃઢ સંકલ્પ છે!' આપણે પણ સાધનામાં ભાવ પ્રગટાવવા માટે આવો મરણિયો નિશ્ચય પ્રગટવો જોઈએ; અને મને શિખવવાને માટે જ ભગવાને કૃપા કરીને આવું દર્શન કરાવ્યું; તેથી મને સાધનામાં વેગ પણ પ્રગટ્યો હતો. આ બનાવ પછી તો થોડાંક વર્ષો વીતી ગયાં અને સને ૧૯૩૧ની સાલમાં સોમભાઈ (લેખકના નાના ભાઈ) વગેરેની સાથે અમારે કરાંચીની મહાસભામાં જવાનું થતાં બાલારામ અમે બધા ઊતર્યા હતા. અને બહુ વહેલી સવારમાં જે સ્ટેશનથી બાલારામ જવાય છે, ત્યાં ઊતરીને અમે તે સ્થળે પહોંચ્યા. ત્યારે તે બ્રાહ્મણનું માથું લિંગ ઉપર હજી તરફડતું તરફડતું હતું, એવું દૃશ્ય અમે બધાએ જોયું. ત્યારે થોડાંક વર્ષો પહેલાંની તેણે કહેલી બધી હકીકત જીવતી બની! તેનો કેવો દૃઢ સંકલ્પ! અમે તો તુરત ને તુરત એકદમ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યા. નહિતર વળી પોલીસ કે કોઈ આવે તો અમારે પંચાતનામામાં દાખલ થવું પડે ને અમારે તો તરત જવું હતું આબુ જોઈ ને કરાંચી. આ પ્રસંગ એટલા માટે ટાંક્યો છે કે આપણે જે આ માર્ગે પ્રવેશવાનું કરીએ છીએ તે ગમે તેવા સાધારણ નિશ્ચયથી બની શકવાનું નથી. હજી તો મને આપણાં સ્વજનોમાંથી કોઈનાય દિલમાં એવો નિશ્ચય પ્રગટેલો હોય એવું લાગતું નથી. પરંતુ તેવો મરણિયો નિર્ધાર અને નિશ્ચય પ્રગટાવ્યા વિના આપણું કામ પણ થવાનું નથી તે નક્કી જાણજો.

મને ધન્ય બનાવો

આવો, મક્કમ દૃઢ નિર્ણય પ્રગટ્યા વિના સાધનાની દિશાના પ્રયત્નમાં કશા ચેતનવંતા પ્રાણ પ્રગટી શકવાના નથી. આપણા બધાના પ્રયત્ન પણ સાવ મડદાં જેવા છે. આપણે શું કરવા મળ્યા હતા ને શું કરવા સદ્ગુરુની પાસે ગયા અને તેને સ્વીકાર્યો, તે બધું

ભાન જાણે કે હવામાં ઊડી ગયેલું હોય એવું મને તો લાગ્યા કરે છે. માટે કૃપા કરીને ચેતો તો સારી વાત. તમારા જીવન વડે કરીને મારે તો ગૌરવવંતા થવું છે. હાલ નથી એમ નથી. પરંતુ પેલાથી વિશેષ છટા પ્રગટે. અવ્યક્તની પણ કળા છે ને વ્યક્તની પણ કળા છે. અમારે પણ આ માર્ગમાં એક પરંપરાની સાંકળ હોય છે. પ્રભુ-કૃપાથી મારા સદ્‌ગુરુ મહારાજે મને ચેતાવવાનું કર્યું, તો તેમના આશીર્વાદથી કોઈકનું ચેતનવંતું જીવતુંજાગતું સાધનાના ભાવમાં નિષ્ઠા પામતું જીવન પ્રગટી શકે, તો જ જીવનની સંપૂર્ણ ધન્યતા ને કૃતકૃત્યતા અનુભવી શકાય. અમારે પણ જીવનનો લહાવો પ્રભુકૃપાથી માણી શકાય તો માણવો છે, અને તે તમારાં બધાંના હાથમાં છે. માટે મારા પર ઘણીઘણી કૃપા કરજો ને મહેરબાની રાખજો.

કરાંચી, હરિઃ ૐ. તા. ૮–૮–૪૦.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

ચરણ – કમળ – સેવા ભાવથી હું હમેશાં
તુજ કરી શકું એવી દે કૃપા હે કૃપાળા!
અવર નહિ જ કાંઈ વાંછતો માગતો કે
બસ, બસ, મુજને તું એટલું એક દેજે.

☆ ☆

ચરણરજ પ્રસાદી તારી દેજે મને તું,
તવ ચરણ ઢળીને એટલું માગતો હું;
પ્રભુ, વળી કરુણાનો સિંધુ છે તું ભરેલો,
મુજ પર અમીદૃષ્ટિ નાખજે હે પ્રભુ! તો.

☆ ☆

મુજ હૃદય તણી તું વાત જાણે બધીયે,
ફરી ફરી પ્રભુ, તોયે શું કહેવું પડે તે!

કથીં કથી જીભ કૂચો જો થયો હે પ્રભુ, તું !
શમેલી તુજ મહીં દે બાળને હે કૃપાળુ !

ઓ મા ! આજે તું મને કેટલી બધી યાદ આવી હતી ! ગઈ કાલે બધી બહેનોએ રાખડી બાંધી ત્યારે પણ તારા ભાવનાં દર્શન થયાં હતાં. *

માનો ભાવ

છોકરાં ગમે ત્યાં રખડતાં ભમતાં હોય, તોયે એને માથે મા હાથ ફેરવતી જ હોય છે. એના દિલનો પ્રેમભાવ કેટકેટલો ન્યારો છે ! માના છોકરાં પરત્વેના ભાવને મર્યાદા નથી. માનો ભાવ તો કશું જોતો નથી. મા તે મા જ છે. મા તો જગજ્જનની છે. મા સર્વ-વ્યાપ્ત છે. માને છોકરાં ભૂલે, ભૂલે છે ખરાં, પણ મા તો છોકરાંને છાતીસરસાં ચાંપેલાં જ રાખે છે એમ જે કહ્યું છે તે સાવ સાચું છે. જગતમાં મા ન હોત તો જગતમાં જે ચેતના, પ્રાણ, સ્ફુર્તિ ને રસ છે, તે ન હોત. આ કથનનું રહસ્ય હવે મને સમજાય છે, માના દિલનો ઊછળતો ઉમળકો ને તેના હૈયામાંથી નિર્ઝરતી મધુથીયે વધારે મધુકર મીઠાશ, જ્યાં જ્યાં કઠણાશ છે, પારુસ્ય છે, શુષ્કતા છે, ત્યાં ત્યાં કોમળતા, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ—તેવું તેવું પ્રવર્તાવે છે. જ્યાં જ્યાં શુષ્કતા છે, ક્રૂરતા છે, ભિન્નતા છે, અભાવ છે ત્યાં ત્યાં તે રસ; શાંતિ, હમદર્દી, સદ્ભાવ ને પ્રેમનું વાતાવરણ ફેલાવે છે. માના હૃદય-માં અને તેથી કરીને તેનાં હાથમાં જે દિવ્ય અમી છે, તે દિવ્ય અમીથી બાળકના શરીર પર હાથ ફેરવીફેરવીને એને તે ચેતનવંતાં જ રાખ્યા કરે છે. મા કદીક ભવાં પણ ચઢાવે છે ખરી, પરંતુ એ ભવાંની પાછળનું રહસ્ય ને હાર્દ કલ્યાણની ભાવના કાજે જ છે. છોકરાંના હૃદયમાં ભાવ પ્રગટાવવાને માને ગુણની સાથે ગુણની રમત ખેલવી પડે છે. મા સર્જન કરે છે, તે જીવનને જીવતું રાખવા. માના

* લેખકને પોતાની મા યાદ આવતાં ઊપજેલા વિચારો.

સર્જનમાં માની લીલા કેવી વ્યક્ત થાય છે! માની સર્જનાત્મક શક્તિ અનેક આત્માઓના આંતરિક સ્ફુલ્લિંગને આત્મભાવમાં ઉદ્દીપન કરાવવાને માટે પણ હોય છે. વખત આવ્યે સ્થૂળ માની એટલે કે સાંસારિક માની મમતાનો પણ જીવનવિકાસની સાધના કાજે છોકરાંઓએ ભોગ આપવો પડે છે. તેના વિના માના આત્મીય સ્વરૂપનું દર્શન થવું મુશ્કેલ છે. માના આંતરિક સ્વરૂપને ભલે આપણે પૃથક્, પૃથક્પણે ન જાણી શકીએ, પરંતુ માની દિવ્ય શક્તિને અને માના દિવ્ય ભાવને આત્મસાત્ કરીકરી એનામાં ભળીને પરોક્ષ રીતે નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ રીતે એના સંપૂર્ણ ભક્ત બનીને એ માની સાથે રમવામાં કેટકેટલો ને કેવો કેવો આનંદ પ્રગટે છે, તે તો તેવી રમત રમનારો જ સમજી શકે.

માના ખોળાનો આનંદ

માના ખોળામાં મોકળે મને સૂવાનો જે આનંદ છે, તે આનંદ પણ કોઈ અનેરો છે. આજે પણ મા તને દૂરદૂરથી ‘બા’, ‘બા’ના પોકાર પ્રેમથી કરતો તારી પાસે દોડચો આવતો હોઉં છું. મારા એ પ્રત્યેક ‘બા’ના સંબોધનમાં એટલી તો ભાવોર્મિ પ્રગટે છે કે કેટલીક વાર એવા ઉછરંગથી તને વળગી પણ પડું છું. અને રાત્રે બહાર એકાન્તમાં કોઈ નિર્જન સ્થળે સૂતો હોઉં છું, ત્યાંથી વહેલી સવારમાં ઊઠીને આવીને તારી સાથે સૂઈ જવાનો જે લહાવો મળતો, તેથી સદાય મારા દિલના ભાવમાં વૃદ્ધિ થયેલી હું અનુભવતો. પરંતુ તું તો ત્યારે મને બહુ ભાંડતી. અને બોલતી કે ‘મારા રડચા! ઉચ્છેદિયા! નકખોદિયા!× મોટો પાડા જેવડો થયો, તોયે હજુ મારી સાથે સૂઈ જાય છે! તને તો કશું ભાન નથી. તું હજી નાનો કીકો થોડો છે!’ આવું જ્યારે જ્યારે તે બોલતી ને તે તને નહિ ગમતું હોય, તેમ છતાં હું તો તેને બહુ જ ભાવના તાનથી વિશેષ ને વિશેષ વળગતો

×આ લેખકની બાને પ્રેમથી તેમના દીકરાને આવું સંબોધન કરવાની ટેવ હતી.

ને ભેટતો, તેમ તેમ તે વધારે બખાળા પણ પાડ્યા કરતી.

માતૃભક્તિનો હેતુ

માનો વહાલભાવ જીવનમાં માણવાનો તો છે જ, પણ તે ઊર્ધ્વગામી થવા માટે. મા આનંદસ્વરૂપ છે, કલ્યાણમયી છે, પરંતુ સાથેસાથે ચંડિકાસ્વરૂપ ને કાલિકા પણ છે. તોપણ માના દિવ્ય ભાવને જો આપણે ખરેખરી પ્રેમભક્તિથી આકાર પમાડી શકીએ, તો તેનાથી જીવનને ઉન્નયન કરવામાં જે મોટી ફલાંગો ભરાવવાનું બની શકે છે, તે સાધનાના પ્રચંડ પુરુષાર્થથી પણ બની શકતું નથી. માની શક્તિ જ્યારે આપણને મળે છે, ત્યારે આપણી જીવનની સાધનાનો વેગ ઘણો ઘણો વધી જાય છે. મા પ્રત્યક્ષ છે તે હકીકતે તદ્દન સાચું છે અને તેવો ભાવ સ્થૂળ માની ભાવનાની દ્વારા પ્રગટ થઈ શકતો હોય છે. સને ૩૯ પછીથી એટલે કે સાધનાના પ્રદેશની અમુક ભૂમિકાઓ વટાવ્યા બાદ અને જીવનની ઉત્ક્રાંતિ અમુક તબક્કામાં પ્રવેશ્યા પછી માનું સાચું સ્વરૂપ ને તેની મહત્તાનું મને તેની કૃપાથી ભાન પ્રગટ્યું છે. મા તે મા છે. માનો ભાવ બે ધારવાળો છે. એનો જેવી રીતે ઉપયોગ કરશો તેવી રીતે તેમાં તે, તે ભાવથી, વૃદ્ધિ કરાવતો જશે.

હાજરાહજુર મા

મા સ્વતંત્રપણે જરૂર આપણને મદદ કરે છે. પણ તે ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે માનામાં પ્રેમભક્તિપૂર્વકની ભાવનાથી આપણે પૂરેપૂરા ગળી ગયા હોઈએ ત્યારે. માનો ભાવ એ કંઈ માત્ર ઊર્મિની કલ્પના નથી. એ તો જેમ પ્રત્યક્ષ રમતી, ચાલતી, ફરતી દુનિયા છે, તેમ એ પણ પ્રત્યક્ષ હાજરાહજુર છે. આપણે એવી માના શરણે રહીને માના ભાવને મદદમાં લેવાને માટે મળેલી માને અને તેના દિલને સંતોષ આપીશું—અને તે પણ તેનાથી કરીને આપણી પોતાની ભાવનાને સતેજ કરવાના હેતુથી તેમ કરવાનું જ્ઞાનપૂર્વક રાખીશું—

તો આના દિલને પમાડેલો આત્મસંતોષ આપણી ભાવનાને કુંળી-કુંળી ને ભીંજાવેલી જરૂર રખાવશે એવો મારો પોતાનો અનુભવ છે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૬-૯-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

પ્રભુ! વૃત્તિ મારી સ્વરૂપ મહીં રૂહે લાગી ન હજી,
હૃદે વૃત્તિની તે થઈ ન સ્થિરતા પ્રાપ્ત પૂરતી;
ન ધારેલી આવી અડચણ મને તે પજવીને
ભગાડે છે ત્યાંથી દૂર દૂર પ્રભુ, તું મદદ દે.

☆ ☆

હજી હૈયાનો તે પ્રભુ, નવ મટ્યો ક્લેશ જરીયે,
શમાવાને માટે પદકમળ લીધું શરણ મેં;
ન બાંધે છે ગાંઠે મુરખ મન મારું કંઈ કશું,
હવાં ખોલાવી દે નયન મુજ, કે પાર નીરખું.

☆ ☆

પ્રભુ, મારામાં કો રીતની કશી ના ખોડ વસજો!
જીવાવા એ રીતે મુજથી સઘળા યત્ન બનજો!
વળી આકાશેથી કદીય મુજ દૃષ્ટિ ન ખસજો!
ધપાતું રહેવાજો સતત મુજથી તું-ગમ ભણી!

☆ ☆

ગુમાવી બેઠો જ્યાં મન ઉપરનો કાબૂ મુજ હું,
પછી કેવી રીતે ઘડી શકીશ મારું જીવન હું?
પ્રભુ, તેથી હું તો તુજ ચરણ સેવ્યા નિત કરું,
ધરી શ્રદ્ધા, 'છૂટો પ્રભુજી, કરશે બંધનથી તું.'

(વસંતતિલકા)

નિત્યે સદાય મન ચિંતવન મગ્ન રહેજો!
દેહાત્મભાવ સમૂળો મુજથી ભુલાજો!
એના વિના મુજથી કામ કશું ન થાજો!
એ આશ એકલી પ્રભુ, મુજ પૂર્ણ હોજો!

કુટુંબસેવા

મારી માને માટે અને ગંગાસ્વરૂપ ભાભીની બાબતમાં તમે કાળજી રાખો છો તે જાણીને આનંદ થાય છે. શરીરના સગપણની રૂએ તે બંનેની કાળજી અમારે જ લેવી ઘટે. અને જો તે ન લેવાય તો અમે પૂરેપૂરા જવાબદાર ગણાઈએ. કુટુંબમાં હાલના હયાત કુટુંબીજનોમાં સૌથી મોટો હું, એટલે અંશે હું વધારે જવાબદાર. 'જેણે મૂકી લાજ તેનું નાનું સરખું રાજ' એવી એક નફટાઈ ને બેપરવાપણું વ્યક્ત કરતી કહેવત છે. પરંતુ પ્રભુકૃપાથી મારી બાબતમાં તેવું નથી. મારા મોટાભાઈના છોકરાને તથા નાનાં ભાઈભાંડુને ભણાવવાને કાજે મારાથી બનતી બધી જહેમત મારા તે કાળની સ્થિતિના પ્રમાણમાં પ્રભુકૃપાથી લીધેલી છે. (પૂજ્ય ઠક્કરબાપાએ લેખકને તેમના કુટુંબીજનોની સેવા વિષે જે અંજલિ આપી છે, તે પ્રસ્તુત હોવાથી 'કર્મગાથા' પાનું નં. ૫માંથી નીચે ઉતારી છે: સંપાદક.)

[' શરૂઆતથી જ તેમની આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિની વાતો સાંભળેલી, તે મને બહુ યાદ છે. શ્મશાનમાં અનેક રાત્રિઓ તેઓ વીતાવતા અને પ્રભુસ્મરણ કરતા. પરિણિત જિંદગી તો તેઓએ કદી શરૂ કરી જ ન હતી. તેથી સ્ત્રી તથા બાળકોની ઉપાધિ તેમને અંતરાયરૂપ થઈ નહોતી શકી. છતાં તેમના સ્વર્ગસ્થ મોટાભાઈનાં બાળકોની તેમ જ પોતાના નાના ભાઈઓની પિતાતુલ્ય સંભાળ લેવામાં તેમણે પાછી પાની કરી ન હતી. તેમની માતા મારા 'ચુનિયો' એ વહાલસોયા નામથી તેમને બોલાવતાં અને હું તેમને ઘેર નડિયાદમાં મેડી

ઉપર ઊતરતો, તેનું સ્મરણ મને બહુ તાજું રહ્યું છે.'*]

કુટુંબસેવાની સામાન્ય વ્યાખ્યા

કુટુંબીજનો માટે ધન એકઠું કરીને મોટી ધનની રકમ આપવી તેને હું કુટુંબની ઉત્તમ સેવા થયેલી ગણતો નથી. મારા મોટાભાઈનાં દીકરી-દીકરાને મારાથી બની શકે તેટલું કરવામાં બાકી રાખેલું નથી— અલબત્ત મારી તે તે કાળની શક્તિ પ્રમાણે. ભાઈ શાંતિને (ભત્રીજાને) હજી પણ ભણવાનું દિલ હોય તો આગળ ભણાવવાની મારા દિલની પૂરેપૂરી તૈયારી છે. આ અંગે બે, ત્રણ, ચાર વાર મેં તેને પૂછ્યું હતું. તમે પણ તેને પૂછી શકો છો. પરંતુ હવે તો તે કામે લાગી જવા માંડ્યો છે. તે પણ સારી વાત છે. કુટુંબ પરત્વેના આવા ધર્મમાં-થી મારી ભાવના પ્રમાણે હું કદી ચ્યુત થયો નથી. મારા તેવી રીત-ના વર્તનના પાલનથી મારી બા વગેરેને હું પૂરતો સંતોષ આપી શક્યો નથી, તે પણ હું બરાબર જાણું છું, કારણકે તેને તો હું એક ઘર બંધાવું તથા ધનની રકમ એકઠી કરીને કુટુંબની મૂડી તરીકે તેને આપી શકું અને છોકરાંઓને પરણાવવા–પસ્તાવવામાં ને લગન-ની નાતો કરવામાં સારી રીતે બધું ખરચું ને એવો વટવહેવાર કરું તો તે મારા પર રાજી થાય ને સંતોષ પામે.

ભાવનાયુક્ત વ્યવહારવર્તન

પરંતુ મારો તે માર્ગ નથી. જ્ઞાતિના કોઈ પણ રીતરિવાજોને પ્રભુકૃપાથી પાળવાનું બન્યું નથી. પરંતુ એવું બધું કરવાનું જે બન્યું હતું, તે સુધારકની દૃષ્ટિથી નહિ પરંતુ ભાવનાની દૃષ્ટિથી ને મારી પોતાની આર્થિક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈને. દેવું કરીને કંઈ કશું નહિ જ કરવું એવો મારો દૃઢ સંકલ્પ તે કાળે પણ હતો. દેવું તો માથે હતું જ, તેમાં પાછું ઉમેરો કરવાની ઇચ્છા બિલકુલ ન હતી

---

*બિહાર પ્રાંતના ડેરી-ઑન-સોનના વેઈટીંગ રૂમમાં તા. ૮–૯–૧૯૪૬

તેથી પણ. મારી માંને આ બધું ન ગમે તે પણ હું જાણતો હતો. જીવનમાં જ્ઞાતિવહેવારના પ્રસંગો ઊપજેલા ત્યારે પણ કંઈ કશું કર્યું નથી. મારી બાને તેમાં કુટુંબની આબરૂ જતી જણાતી લાગતી; આવાં બધાં કારણોથી મારી માને મારા પર ઘણો અસંતોષ પણ હતો, એટલે મારી બાબતમાં (ગાંધી) આશ્રમમાં પણ તે કેટલાયની આગળ પોતાની ફરિયાદ કરતી ખરી. શ્રીગોદડિયા મહારાજની પાસે જઈને પણ માત્રા વિષે તે બધી ફરિયાદ કરતી. પરંતુ મારી માની આવી સ્થૂળ પ્રકારની વૃત્તિઓનાં કુંડાળાંમાંથી હું તો હવે એની કૃપાથી ક્યાંયે દૂર વેગળો નીકળી ગયેલો છું, અને ન્યાયઅન્યાયના ભેદ ગણવાની તો શાસ્ત્રી-પંડિતોને જ સોંપવાના રહ્યાને? એક વાર એના ગુરુત્વાકર્ષણમાં આવી ગયા પછી તો એના જ દોરાવ્યા દોરાવાનું પણ છે ને નચાવ્યા નાચવાનું છે. ભગવાન સૌનો છે તેમ તે બધાંનો પણ છે. તેમ છતાં તેમને મારી મદદની જ્યારે જરૂર લાગે ત્યારે એકદમ આવવાને ખડે પગે તૈયાર છું એમ તેમને તમે જરૂર કહેજો અને મને તે વેળા લખી જણાવજો. વળી તમે ત્યાં છો એટલે પણ શાંતિ તો રહે જ.

મળેલું કર્મ

તે લોક આ જીવનાં શરીરનાં સગાંવહાલાં છે એમ ગણીને કૈંક કરશો તો તેટલા ટકા માર્ક ઓછા મળશે તે લક્ષમાં રાખજો. બીજા બધા ભલે મોટા ક્ષેત્રમાં સેવા કરે; તમારે તો તમારે ભાગે જે આવ્યું છે કે આવી મળ્યું છે કે આવી મળે તેને જ પ્રભુની ભક્તિ-સેવાનું ક્ષેત્ર માનવાનું છે. વળી પ્રત્યેક કર્મના અંતરની પર થઈને જ્યારે પ્રવર્તીશું, ત્યારે જ તે તે કર્મમાં આસક્ત થઈ જઈશું નહિ; એટલું જ નહિ પણ તે તે કર્મ જ્ઞાનભક્તિભરી ભાવનાથી કર્યા કરીશું ને કર્મને એક યજ્ઞની ભાવનાથી કરીશું ત્યારે કર્મ પોતે પોતાનું હાર્દ અને તેની લીલા ને તેનું ઊંડું રહસ્ય આપણી આગળ

પ્રગટાવે છે ને તે આપણી આગળ સર્વ પ્રકારે ખુલ્લું થઈ જાય છે. સાધનાની ભાવના પ્રગટતાં પ્રગટતાં જો રસ ન પ્રગટી શકતો હોય તો આપણી સાધનામાં જરૂર ખામી ગણવી. મને તો તેમાંથી ઉત્તરોત્તર પ્રભુકૃપાથી રસ જ પ્રગટયા કરેલો છે. તે રસ પણ ઊંચા ઊંચા પ્રકારનો થતો ગયેલો અનુભવ્યો છે.

રસરૂપ જગત

આ જગત એ કલ્પિત નથી. મિથ્યા માયા પણ નથી. પરંતુ રસથી ખેલવાનું રમવાનું એક સુંદર ક્ષેત્ર છે. જ્યાં ત્યાં તેમાં આનંદ છે. 'રસો વૈ સ.:' શ્રીભગવાન પોતે રાસેશ્વર છે ને રસ-સ્વરૂપ છે એવો અનુભવ જો સાધનાના ઉચ્ચતમ ભાવની કક્ષામાં પ્ર[illegible] પ્રગટતો ન અનુભવી શકાય, તો તે સાધના જ શા ખપની?

લેખકનો રસાનુભવ

મને તો જીવનમાં જ્યાં ત્યાં તેવો રસ માણવાનું પ્રભુકૃપાથી બની શક્યું છે. પરંતુ તે ત્યારે જ બન્યું છે કે જ્યારે નાનામાં નાનું પણ જે કંઈ કર્મ મળ્યું તેને ભાવનાથી કરી એકમાત્ર તેની સાધનાના અંગ તરીકે આત્મસાત્ કરીને તેને તેના ઉત્તમ પરિપકવપણામાં પ્રગટાવવાનું પ્રભુકૃપાથી બન્યું છે ત્યારે. એટલે મારે તમને લખવાનું કે આ કામમાં પણ તમે તેવા ભાવથી પરોવાઈ રહેવાનું કરશો— જોકે મારાં તે આપ્તજન કે સ્વજનને માટે તમારે કશું જ વધારે કરવાનું નથી અને તેવું કરવાનું પણ નહિ આવે તે પણ નક્કી છે.

ઇતર રસમાં ન તણાવું

— લડાઈનું વાતાવરણ સાબરમતી ગાંધી આશ્રમમાં હોય તો તેથી શા માટે તમારે તેમાં ભેરવાઈ જવું? એવું વાતાવરણ પ્રગટયું છે એ તો આપણા કાજે સારી હકીકત છે. એમાં ભેરવાઈ ન જઈએ એ પ્રકારની જાગ્રતિ કેળવવા માટે તે તો એક ઉત્તમ તક છે. માટે

કૃપા કરીને ભાવનાથી તેવો પ્રયત્ન કરવો. એવા વાતાવરણમાં આપણે ભળી જવું નહિ. રસથી તેવી વાતો પણ કરવી નહિ. તેવી વાતો થતી હોય તો તેમાં આપણે તેવી રીતે ભાગ લેવો નહિ.

દુઃખનું કારણ પોતે જ

આપણે કોઈનાથી કદી દુઃખી થવાપણું હોતું નથી. બીજાથી કરીને આપણે દુઃખી થઈએ છીએ, એ માન્યતામાં દોષ છે. સાચી રીતે તો આપણે પોતે આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવથી દુઃખી થતા હોઈએ છીએ. આપણે આપણી બહિર્મુખતાને કારણે જેના તેનામાં અમુક અમુક પ્રકારનું જોવાનું, માનવાનું, સમજવાનું ને તે રીતે જ મૂલ્યાંકન કરવાનું રાખીએ છીએ, અને અમુક આમ વર્તે છે અને તેમનું તેમનું તેમ વર્તવું યોગ્ય નથી, એવું જે તે બીજાંની બાબતમાં આપણું વિચારવાનું બને છે. તેવું વિચારવાની બાબતમાં પાછો આપણા મનમાં આવેશ પણ પ્રગટે છે અને બીજાંનું માનવું દોષભરેલું છે તથા આપણે સમજીએ છીએ તે જ સાચું છે, એવા પ્રકારની માન્યતાના જોશને કારણે આપણે દુઃખી થતા હોઈએ છીએ.

દુઃખનો ઉપાય: વૃત્તિનો પલટો

દુઃખને દૂર કરવાનો ઉપાય પૈસો છે એવું ઘણાખરા સાચે-સાચ માને છે. (મારી મા પણ તેમ માને છે.) પરંતુ હું તેમ માનતો નથી. દુઃખમાંથી મુક્તિનો ઉપાય પૈસો નથી, પણ વૃત્તિ છે. જુદા જુદા પ્રકારની જીવદશાની અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓથી ને તેની અથડામણથી અને તેનાથી પ્રગટતા અસંતોષથી માનવી દુઃખીદુઃખી થઈ જતો હોય છે. વૃત્તિ એ દુઃખનું મૂળ કારણ છે. પરંતુ તેના તરફ સાચેસાચું કોઈનું પણ લક્ષ જતું નથી. જેમની પાસે પ્રભુ-કૃપાથી પૂરતો પૈસો છે, તેવાંને પણ દુઃખમાં રગદોળાયેલાં અનુભવ્યાં છે. રાજાને પણ દુઃખ છે. અને રંકને પણ દુઃખ છે. માટે સાચી રીતે તો દુઃખ વૃત્તિને લીધે છે. એ વૃત્તિ પલટાય તો દુઃખ પણ જાય.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૬–૧૦–૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(શિખરિણી)

અરે! મેં સ્વચ્છંદે મુજ જીવન ગાળ્યું, ફળ મળ્યું,
અને માથે મૂકી કર પ્રભુ, રહું છું મુરખ હું;
નિરાશાથી તોયે જરી પણ કદી બેસી ન રહ્યું,
થતું હુંથી જે જે મથી મથી કર્યા તે નિત કરું.

☆ ☆

મહત્ત્વાકાંક્ષા ઓ હૃદય હતી ભારે કંઈ,
બધી પાયે તારે ગળી ગઈ, કશી એક ન રહી;
હવે યંત્રો મારો પળપળ રહી યંત્ર બનવી
મને લેજે દોરી પ્રભુ કરી કૃપા ધામ નિજ તું.

☆ ☆

દૃઢેચ્છા હૈયામાં પ્રભુ, વસી રહી છે પતિતને,
મહા કષ્ટો તેથી ડરવી શકતાં ના કંઈ મને;
વળી દૃષ્ટિ રાખ્યા સતત કરું હું ધ્યેય જ ભણી
પ્રભુ, તેથી પામ્યો પદરજ–પ્રસાદી તુજ કંઈ.

☆ ☆

કહીં મારા જેવો જગ અવર કો દીન જન ના,
કશું ક્યાંથી લાવી શકું પ્રભુ, તને ભેટ ધરવા?
છતાં દેવા કાજે મુજ ધબકતું હૈયું તુજને,
પ્રભો! લાવ્યો છું હું રહમ કરી સ્વીકાર કરજે.

☆ ☆

કહાડ્યેથી ઘેલાં કંઈ ન મળશે આમ તુજને,
અરે! ભાઈ! તારે બનવું પૂરું ગંભીર પડશે;

ન સૂહેલી વાતો આ રમત કરવાની 'કંઈ નથી,
સમો આવ્યે દેવી જરૂર પડશે કિંમત પૂરી.

પ્રભુ ! પાછું વાળી નજર કીધી, ત્યારે મુજ દીઠું
કરેલું જે કં મેં, શરમ થકી જોવાય ન ઊંચું;
કરેલી નાદાની મન સતવતી કેવી મુજને !
છતાં આવ્યો છું હું, તુજં શરણ, દે બાથ મુજને.

લીલાની અગમ્યતાનું કારણ

ઈશ્વરની લીલા આપણે સમજી શકતા નથી, કારણકે જે જે પ્રસંગોમાંથી આપણે પસાર થઈએ છીએ, તે બધાનું અંતરનું હાર્દ અને હેતુની કશી ગતાગમ આપણને હોતી પણ નથી ને પડતી પણ નથી. ચેતનના ભાવનું આવિર્ભાવ પામવું તે જ લીલા. મેઘધનુષ્ય જોતાં જોતાં આનંદનો અનુભવ થાય છે, તેથી કવિ વર્ડ્ઝવર્થે ગાયું છે કે:

My heart leaps up when I behold,
A rainbow in the sky.

(મેઘધનુષ જોતાં મારું હૃદય ઊછળે છે.)

નદીનું પૂર જોતાં પણ અમુક જાતની દિલમાં ઊર્મિ ઉદ્‌ભવે છે, કદીક તો હૃદય હિલોળે પણ ચઢે છે. કોઈક નૈસર્ગિક સૌંદર્યનું સ્થળ જોતાં જે મુગ્ધતા, શાંતિ ને grandeur (ભવ્યતા) નો અનુભવ થાય છે. તેથી પણ કોઈ ઔર ભાવોર્મિ હૃદયમાં ઉભરાય છે. સુંદર, નિરોગી હૃષ્ટપુષ્ટ બાળકને જોતાં અથવા તો કોઈક ભાવના કે કોઈક વિચાર કોઈનાથી સુંદર રીતે વ્યક્ત થઈ જતાં પણ આપણને તેવું થાય છે. એમ અનેક રીતે જ્યારે જ્યારે સૌંદર્ય ને કળાનો આવિર્ભાવ થાય છે, ત્યારે તે આંકર્ષક અને રોમાંચકારી નીવડે છે. આવું બધું આપણા જીવને, મનદિલને સ્પર્શીને અસર કરનારું છે, તેથી કરીને તેનો

તેવો આનંદ પ્રગટે છે. પરંતુ ભગવાનના ભાવનું આવિર્ભાવ પામીને પ્રગટેલું જે સ્વરૂપ છે, તેની તે દિવ્ય લીલા આપણને સ્પર્શી શકે એવી જો આપણી ભૂમિકા હોય, તો જ આપણને તેના અપાર અતીન્દ્રિયપણાનો જરૂર અનુભવ થાય. કુદરતી નૈસર્ગિક, સૌંદર્યના સ્થળથી કે એવા બધા પ્રકારથી જે ભાવોર્મિ પ્રગટે છે તે ભાવોર્મિ અનુભવવાની અને ઝીલવાની આપણી પાસે તેવા પ્રકારની ઇંદ્રિયો છે તેથી તેવો આનંદ અનુભવાય છે. પરંતુ ભગવાનનો રસ એથી તો ક્યાંય વધારે ગૂઢ હોવાથી આપણી માનસિક ભૂમિકાની ઉપર તરી આવતો નથી અને તેવો અતીન્દ્રિય રસ આપણામાં અતીન્દ્રિય ઇન્દ્રિયો ન ઊગે ત્યાં સુધી લઈ શકાતો નથી.

ચેતનની ભૂમિકામાં પ્રગટો

માનુષી જીવનમાં અનેક પ્રકારની planes of consciousness છે. જુદા જુદા પ્રકારની આંતરિક દશામાંથી પ્રગટતી જુદી જુદી જાતની સમજણની ભૂમિકાઓ છે. એને સમજણની ભૂમિકા નહિ ગણાય પરંતુ તે તે ભૂમિકાને અનુરૂપ તેમાં અસર પ્રગટ્યા કરે છે. આપણે જીવદશામાં હોઈએ છીએ તો તે પ્રકારની સમજણ આપણને પેદા થતી હોય છે. આપણી જેવી જેવી ભૂમિકા તે પ્રમાણે આપણને સમજણ પડ્યા કરે. આપણે હાલમાં છીએ તે તો માત્ર એક દ્વંદ્વાત્મક દશામાં એટલેકે રાગ-દ્વેષયુક્ત ભૂમિકામૃાં અને આપણે સમજવા જેવું છે ચેતનની ભૂમિકાઓ; એને સમજવું આપણા જેવી સ્થિતિવાળા માટે કદી પણ શક્ય નથી. જેમ આપણે સંસારને સંસારની ભૂમિકાઓમાં હોઈએ તો તેને તે રીતે સમજી શકીએ છીએ, તેમ બાળક કંઈ સંસારને નહિ સમજી શકે. તેવી રીતે આપણે જો ચેતનને સમજવું હોય તો તેને સમજવા માટેની તે પ્રકારની ભૂમિકામાં આપણે પ્રગટવું જોઈશે. આપણે અનેક રીતે વિચાર, વૃત્તિ ને તેવા પ્રકારનાં વલણમાં તદ્રૂપ બની જઈને તેમાં

તો પરોવાયેલા રહેવું છે અને પછી ચેતનને સમજવાનું તેમાં ભાન પ્રગટે તે આપણે માટે શક્ય નથી. એટલા જ માટે મારું તો તમને બધાને કહેવાનું એ છે કે જીવદશાનાં વૃત્તિ, વિચાર, વલણમાંથી આપણે મુક્ત થઈ શકીએ તે માટે આંતરિક બળ પેદા કરવાની ખાસ ખાસ જરૂર છે. તેવું આંતરિક બળ તો જ પ્રગટી શકશે કે જ્યારે આપણે જીવદશાનાં વૃત્તિ, વલણ, વિચારોમાંથી તે તે પ્રગટે ત્યારે તેની અસરથી લેવાઈ ન જઈને તેનાથી નોખા થઈ શકવાની સાધના આપણે એકધારી કર્યા કરીએ. તો જ જગત-પ્રકારના જીવનમાં રહેતા હોવા છતાં, તે તે બધું આપણને સ્પર્શશે નહિ ને એમ કરતાં કરતાં જ્યારે દ્વંદ્વાતીત ને ગુણાતીતની સ્થિતિ પ્રગટે ત્યારે જ ચેતનનો આવિર્ભાવ ને તેની લીલા—તે બધું આપણે સમજીશું ને અનુભવી શકીશું.

કોરી સમજણનું અનિષ્ટ

આપણે તો એક ડગલું બસ થાય. તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો હાલમાં જાણવી એ તો ઊલટું ભૂખ ન લાગી હોય છતાં વધારે ખાઈને અપચો પેદા કરવા જેવું છે. હજી આપણે જીવદશામાં તો સબડતા ને રવડતા હોઈએ ત્યાં 'બ્રહ્મ' 'મિથ્યાવાદ' 'માયા' અને વેદાંતની ને એવી એવી ખાલી ખાલી વાતો કરવાનું રાખીએ અથવા તો કોરી બુદ્ધિથી તેની સમજણ પ્રગટાવવાનું રાખીએ તો તેની સમજણથી પણ કશું વળવાનું નથી. તેવી સમજણ તે સમજણની રીતે આપણને જીવદશાના આડાઅવળા અનેક પ્રકારના વિચારોમાં, વૃત્તિમાં ને, વલણમાં રખાવી ચેતનાના ભાવમાં અડગ એકધારા રખાવી શકતી નથી. આવી ખાલી ખાલી કોરી જ્ઞાનની સમજણ તો ઊલટું મિથ્યાભિમાન પેદા કરે છે. એવી જ્ઞાનની કોરી કોરી સમજણ મેળવવાનું કર્યા કરતાં તો સંસારવહેવારમાં આપણને કેમ કરીને શાંતિ, પ્રસન્નતા, તટસ્થતા, ધીરજ વગેરે વગેરે ટકી શકે એવી વર્તનકળા

અનુભવવાનું રાખી શકીએ તો તેવી વર્તનકળાના અભ્યાસમાંથી સાચું આંતરિક બળ પેદા થવાનું છે. જ્યારે પેલી બ્રહ્મ, માયા ને એવી વેદાંતી ખાલી ખાલી વાતો ને તેવી સમજણ, આપણે જે જીવદશામાં હોઈ એ છીએ, તેવી જીવદશાને તે ટાળી શકતી નથી ને મિથ્યાભિમાનને પોષીપોષીને ઊલટી જીવદશાને વધારે છે.

ફિલસુફીના કોરા ખાલી વિચારો ન કરો

માટે કૃપા કરીને કોઈ પણ કાળે તત્ત્વજ્ઞાનની ફિલસુફીની ચર્ચામાં કદી પણ ભાગ લેવો નહિ, અથવા તેમાં ઊતરવું નહિ અથવા એવા જુદા જુદા પ્રકારની શાખાઓના તત્ત્વજ્ઞાનના વિવરણમાં પણ અને તેની સરખામણીમાં પણ કદી પણ ઊતરવું નહિ. તેનાથી કશું પામી શકવાના નથી. તેનાથી સાચી સમજણ પ્રગટે છે, એ હકીકત પણ તદ્દન ભ્રમણા છે. તેમજ જીવંત, કે જેમના શરીરની હયાતિ નથી એવા, મહાત્માઓનાં જીવનમાંથી પ્રગટેલા તત્ત્વજ્ઞાનની કદી પણ સરખામણી કરવાનું કરશો નહિ. અથવા તેમના તેમના તે તે તત્ત્વજ્ઞાન (ફિલસુફી)ની અને તે તે ઠેકાણે થતી રહેતી સાધનાની બાબતમાં અથવા તો તેમના જીવન વિષે આપણાથી કોઈપણ જાતનો અભિપ્રાય ન બંધાય કે ઉચ્ચારાય તે આપણે માટે હિતાવહ છે. એક મગતરું હાથીને તોળવા જાય તેના જેવી તે હકીકત છે. તે તે મહાત્મા પુરુષોનું જીવન અને તે તે આત્માઓની જીવંત એવી પ્રતિભા અને તેમનાં જીવનમાં પ્રગટેલું જે ચેતન છે તેની અપેક્ષાએ આપણે તો નર્યા હજી જીવદશાવાળા છીએ, તેવા આપણે તેમને માપવાને મથીએ તે આપણી એક નંબરની મૂર્ખામી છે.

મહાત્માઓની તુલના

વળી આપણામાંના કેટલાક તો તેવા તેવા મહાત્માઓના તત્ત્વજ્ઞાનની અને તેમની તેમની કક્ષાની એક બીજાની સાથે સરખામણી કરતા જોયેલા છે. ત્યારે મને જરૂર ખેદ થતો હોય છે, કે 'અભ્યા,

ભાઈ!' તમે હજી સાધનાના ક્ષેત્રનું એક ડગલું તો ભરી શકતા નથી, ત્યાં તમે તે તે લોકના જીવનમાંથી પ્રગટેલા તત્ત્વજ્ઞાનને શી રીતે સમજી શકવાના છો?' એવી કોરી કોરી ચર્ચા કરવાનો કશો અર્થ નથી. તેવી કોરી ચર્ચા તરફ આપણાં મન ને બુદ્ધિ ન વળે તે તો ઘણું ઘણું ઉત્તમ છે. તેવો સળવળાટ અને બુદ્ધિમાં ચળ પ્રગટતાં હોય તો તેને કૃપા કરીને વારજો. આપણે તો તે તે મહાત્માઓએ કે મહર્ષિઓએ જીવનમાં જેમ તત્ત્વજ્ઞાનને અનુભવ્યું, તે પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાન આપણા જીવનમાં અનુભવી લેવાને મથવાની પ્રેરણા તેમની કનેથી મેળવવાનું કરીએ તો તે ઉત્તમ જણાય. જે કોઈના તત્ત્વજ્ઞાનની સમગ્રતાનો આપણને પૂરેપૂરો અભ્યાસ નથી અને ધારો કે બુદ્ધિની સમજણનો અભ્યાસ હોય તો પણ જેનું આપણને અનુભવજ્ઞાન નથી તેવી દશામાં આપણે તેને તોલવાનું કરવું એ આપણે માટે તદ્દન અયોગ્ય છે. આ વાત મારે તમને બધાંને ખાસ ભાર મૂકીને કહેવાની છે. કેટલાયને મેં 'મહાત્મા ગાંધીએ અમુક અમુક ભૂલો કરી' એમ કહેતાં સાંભળ્યા છે. ત્યારે મને થાય કે 'અલ્યા! ભલા આદમી! તેના જેવું દૈવત તો તું દાખવ! ને એવું દૈવત પ્રેરાવવાને કાજે તેમનો તું દાખલો લે તો તે રચનાત્મક દૃષ્ટિ થઈ ગણાય.' આપણા જીવન-વિકાસના ધ્યેય પરત્વે જરા સરખી પણ ગતિ પ્રેરાય એવી રીતે તેવા મહાન આત્માઓ પાસેથી પ્રેરણા મેળવવાનું જો કરી શકતા હોઈએ, તો તેવું આપણા માટે શ્રેયસ્કર છે. પરંતુ તેવું તો ત્યારે જ બની શકશે કે જ્યારે આપણું હૃદય તેમના તેમના પરત્વે પ્રેમભક્તિથી ને તેના ભાવથી રંગાયલું હશે ત્યારે.

સંતોનો સાચો સત્સંગ

પ્રભુકૃપાથી આ જીવને કદી પણ કોઈની તુલના કરવાનું દિલમાં જાગ્યું નથી. દરેક પાસેથી કેમ કરીને કૈંક આગળ વધવાની પ્રેરણા મળે અને જીવનમાં જીવદશાનાં વિચાર, વૃત્તિ ને વલણમાંથી કેમ

કરીને મોળું પડાય તેવાં જ એકમાત્ર મારાં તો દૃષ્ટિ, વૃત્તિ ને વલણ સદાય એકધારાં જીવતાં રહ્યાં કરતાં હતાં. એવાં ભાવથી ભરેલાં મન, મતિ, દિલ એકધારાં જીવંત પ્રેરાયલાં જેને રહે છે, તેને આવું બધું સૂઝતું જ હોતું નથી કે ઊગતું પણ હોતું નથી. કેટલાંક સ્વજનને જ્યારે આવી બાબતમાં ચર્ચામાં કે વાતચીતમાં ઊતરી પડેલાં જોવાનું બને છે, ત્યારે તો તેમાંથી મને આપણી પામરતાનું ને ક્ષુલ્લકતાનું જ દર્શન થાય છે. કોઈને મારી તેમના પરત્વેની સમજણ યોગ્ય ન પણ લાગે, પરંતુ મને તો જેવું લાગે છે તે મેં તમને લખ્યું છે. પ્રભુકૃપાથી ચેતવું હોય તે ચેતે.

કરાંચી, હરિ : ૐ તા. ૬-૧૨-૪૦.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

પ્રભુ, મુજ બનવાને હાંકનારો તને હું
નિશદિન વિનવ્યા જો! તાત, ભાવે કરું છું;
મુજ કરગરવું તું એટલું ધ્યાન લેજે,
બનવી પ્રભુ, મને તું યંત્ર, યંત્રી રહેજે.

☆ ☆

જળ, જળ, જળ ચારે પાસ જોઈ રહ્યો છું,
જમીન પણ તસુયે ક્યાંય ના ભાળતો હું;
તરવું અઘરું ભારે હામ તોયે ભીડી છે,
કરગરું, પ્રભુ, મારા બાહુમાં જોર દેજે.

☆ ☆

જળનિધિ, પ્રભુ, હુંથી શું તરી ના જવાશે?
મદદ તુજ લીધી છે તેથી આ બાળકે મેં;

શરણ તુજ ઢળ્યાને સૂહાય ' દેશે નહીં જો,
અરરર! મુજ દશા શી કોણ જાણે થશે તો!

ગગન મહિં જ મારે ઊડતું નિત્ય રહેવું,
વિનવું તુજ કૃપાની પાંખ દેની મને તું;
પગ ફરી ધરતીએ મૂકવો માહરે ના;
પુનિત દિવસ ક્યારે પ્રાપ્ત એવો થશે હા!

તુજ પદ ઢળતાં જે, તે સૂએ છે સુખે ને
કંઈ જ શિર ઉપાધિ એમને ના રહે છે;
બધી જ તરફથી તે મુક્ત ચિંતાથી રહે છે,
તુજ ચરણ ગ્રહ્યા છે, તાત! મેં એ જ આશે.

મનુપ જનમ પામ્યો એ જ આભાર તારો,
કદી નહિ વિસરું તે પાડ તારો કરેલો;
અરરર! પણ પ્રભુ મેં બુદ્ધિથી વર્તી ઊંધું
નહિ હતું કરવાનું તે કર્યું, દંડ દે તું.

સદ્ગત નરસિંહભાઈનો પડકાર

ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં હું સભાસદ પણ ન હતો, તેમ છતાં ઘણીયે વેળા ગૂ. હ. સે. સંઘની સામાન્ય અને કાર્યવાહક સભા પણ નડિયાદમાં મારે ઘેર ભરાતી. મારે માટેનો તેમનો તે સદ્ભાવ હું કદી ભૂલી શકતો નથી. એક વેળા આપણી તેવી સભામાં 'નિત્યં યુવાન' શ્રી. નરસિંહકાકા પણ પધારેલા. આપણી સભાનું બધું કામકાજ જે રીતે થતું હતું. તે બધું તેમણે પહેલાં તો જોયા કર્યું. આપણે પણ જે જે કામ પર જે જે ઠરાવો કરવાના હતા તે કરી

લીધાં ને કામથી જ્યાં પરવાર્યા, ત્યાં નરસિંહકાકા આપણને સંબોધવા લાગ્યા કે 'આ રીતે કદી પણ અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ થઈ જવાની નથી. હિંદુ સમાજની સામે હરિજનોને સત્યાગ્રહ કરવાનો કાર્યક્રમ આપણે આપવો જોઈએ. જાહેર કૂવાઓમાં હરિજનોએ પાણી ભરવા જવું, જાહેર તળાવમાં નહાવુંધોવું અને મંદિરોમાં દર્શન કરવા જવું—આવા જુદા જુદા પ્રકારના સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમો હરિજન આગળ મૂકવા ને તે રીતે એક મોટો ભારે પ્રચંડ આવી રીતનો વેગ પ્રગટાવવો. તમારા સંઘની આવી બધી રીતો (અલગ શાળા, અલગ આશ્રમો, શિષ્યવૃત્તિ, અલગ કૂવા ખોદાવવા વગેરે વગેરે) અસ્પૃશ્યતાને કાયમ રાખવા માટે હોય એવું મને લાગે છે. અને તમે જુવાન લોકો આવો એકડો બગડો શીખવવાને મંડી પડ્યા છો, તે બધું તદ્દન અર્થ વગરનું છે.' આવા પ્રકારના ભાવાર્થનું તેઓ બોલ્યા હતા. તેમના બોલવામાં તેમની સાચી લાગણી જરૂર પ્રગટેલી હતી.

ગાંધીજીનો હરિજનસેવાનો ખ્યાલ

તેઓ જ્યારે આ પ્રમાણે બોલતા હતા ત્યારે જ મેં તો નક્કી કરી લીધું કે આપણે કામ તો કરીએ છીએ મહાત્મા ગાંધીની આવા પ્રકારની સલાહ ને દોરવણીથી. અને ગૂજરાત હરિજન સંઘના જૂના કાળમાં પણ તેના કેટલાક કાર્યકર્તાઓને આવા કાર્યક્રમ પરત્વે બરાબર સંતોષ થતો ન હતો તેથી તેમણે મહાત્મા ગાંધીની સાબરમતી આશ્રમમાં એક વાર મુલાકાત ગોઠવી હતી, તે પ્રસંગ પણ યાદ આવ્યો. ત્યારે પણ તેમણે (ગાંધીજીએ) આ જ રચનાત્મક પ્રકારના કાર્યક્રમને વળગી રહેવાનું ખાસ સૂચવ્યું હતું. તે ઉપરાંત તેમણે કહ્યું હતું કે 'હરિજનોમાં ખાસ હળવું, ભળવું, મળવું. તેમની સાચી ફરિયાદ હોય, જે કંઈ હિંદુ સમાજ તરફથી કનડગત થતી હોય ને એવી બીજા પ્રકારની હેરાનગતિ થતી હોય તે બધી દૂર કરાવવાને ઉત્સાહપૂર્વક મથવું, તેમના ઉદ્યોગોને સજીવન કરાવવાને પ્રયત્ન કરવા.' આ બધી હકીકતની મને જાણ હતી.

પડકાર ઝીલી લીધો

તેમ છતાં નરસિંહકાકાએ આપણને પડકાર આપતું જે પ્રવચન કર્યું, તેને તો ઝીલી લેવું જ. અને મેં તાત્કાલિક નિર્ણય મનમાં કરી લીધો કે સંઘમાંથી રાજીનામું આપીને તેમની પાસે જવું ને તેમના સૂચવવા પ્રમાણેના સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમમાં ઝંપલાવવું. તે વેળાએ તમને મારા મનમાં જાગેલી પરિસ્થિતિ અને થયેલા નિર્ણયની હકીકત સાફસાફ જણાવી. તમે પણ મારી સાથે ઉત્સાહપૂર્વક તૈયાર થયા. મારે માથે તો તે કાળે કેટલી બધી જવાબદારી હતી! કેટલાં બધાં કુટુંબીજનને પોષવાનાં હતાં! તેમ છતાં આપણી જુવાનીને પડકાર આપે એવું નરસિંહકાકાનું પ્રવચન મૂંગે મોંઢે ગળી જવાની તૈયારી આપણી ન હતી. તેથી આપણે બંનેએ તત્કાળ સંઘમાંથી રાજીનામું આપી દીધું અને બીજે જ દિવસે સવારે બિસ્તરા-પોટલાં બાંધીને આણંદમાં નરસિંહકાકાને ઘેર ગયા. આપણને તેમને ઘેર આવેલા જોઈને તેઓ તો બહુ જ અચંબો પામ્યા. આપણે પછી તેમને કહ્યું કે 'અમે તો સંઘમાંથી રાજીનામું આપીને તમારા એ અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ માટે સૂચવેલા સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમમાં ઝંપલાવવાને આવેલા છીએ. માટે હવે તમે સરદારી લો. તમે કહો તે ઠેકાણે ને તે કૂવે માથાં ભંગાવવાને અમારી તૈયારી કરીને અમે આવેલા છીએ.' આપણને આવી રીતે તદ્દન અણધાર્યા આવેલા જોઈને અને આ બધું સાંભળીને તેઓ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

ગાંધીજીએ ના પાડી

તે સમયે મહાત્મા ગાંધી ઓરસદમાં ઇર્વિન-ગાંધી કરાર જે થયા હતા, તેની તપાસણીના કામમાં હતા. એટલે નરસિંહકાકાએ થોડીક વાર વિચાર કરીને આપણને જણાવ્યું કે 'હું ઓરસદમાં જઈ ને ગાંધીજીની પહેલાં સલાહ લઈ આવું.' તે પછી તેઓ ત્યાં ગયા, અને આ બધી બનેલી હકીકત તેમને કહી સંભળાવી. ત્યારે ગાંધીજીએ

તેમને કહ્યું કે 'હરિજનોમાં જ્યાં સુધી ખરેખરું આંતરિક બળ પ્રગટ્યું નથી અને તેમની તેવી પાકી તૈયારી નથી, તેવી સ્થિતિમાં આપણે જો તેમની પાસે સત્યાગ્રહ કરાવીશું, તો ઊલટી તેમની કફોડી સ્થિતિ થવાની. તેમને થનારી કનડગતનો પાર નહિ રહે. આપણે તેઓને એટલે કે હરિજનને મોકળાશ પ્રગટે એવું કશું કરી શકવાના નથી, ને સત્યાગ્રહથી કરીને તે લોકને તો ઊલટા વધારે બીકણ અને વધારે નબળા પાડવાના. માટે હાલમાં તેમની કને તમે સૂચવો છે, તેવી જાતનો સત્યાગ્રહ કરાવવો મુદ્દલે યોગ્ય નથી.' તે પછી નરસિંહકાકા આણંદ પાછા ફર્યા અને આપણને મળીને ગાંધીજી સાથે તેમનો થયેલો બધો વાર્તાલાપ કહી સંભળાવ્યો અને બોલ્યા કે 'દિલગીર છું કે આપણાથી હાલમાં આ બાબતમાં વધારે કશું બની શકે તેવી શક્યતા નથી. પરંતુ તમારા બન્નેનાં હિંમત, સાહસ અને સહનશક્તિ જોઈને મને આનંદ થયો છે.' આપણા આવા પ્રકારના વર્તાવથી તેમને ઘણો આનંદ થયો હતો.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૬-૧-૪૧.

મર્દાનગી

આ પ્રસંગ લખવાનો હેતુ તો એ છે કે કોઈ પણ આપણી મર્દાનગીને પડકાર કરે ને તે આપણે નીચી મૂડીએ સહન કરી લઈએ તો તે મુદ્દલે યોગ્ય નથી—જોકે એ પણ ખરું છે કે જીવનમાં કેટલીક વખત આવા પ્રસંગે ઊપજતાં વિવેક પણ રાખવો પડે છે, નમ્રતા પણ રાખવી પડે છે. આંધળિયાં કરીને એકદમ ભૂસકો મારવો તેનું નામ સાચી મર્દાનગી નથી. આપણા સાધનાના ક્ષેત્રમાં પણ આપણી મર્દાનગીને અનેક વાર પડકાર થાય છે. એટલા માટે મારી તો બધાં સ્વજનોને વિનંતી છે કે જીવનની મર્દાનગીને સદાય જીવતી રાખજો. મર્દાનગી દાખવવાના પ્રસંગે કદી પણ પીઠ ફેરવશો નહિ. પરાક્રમને વાપર્યા કરવાથી જ પરાક્રમ વિશેષ પરાક્રમમાં પ્રગટે છે. શૌર્ય,

સાહસ, હિંમતનું પણ તેવું જ છે. પહેલાં પહેલાં જ્યારે પણ મને કોઈ કહે, કે "અમુક સ્થળ તો ભારે ભયંકર છે અને ત્યાં કોઈથી પણ જઈ શકાય તેવું નથી,' ત્યારે તેવે સ્થળે અભયની ભાવના કેળવવાના હેતુથી ત્યાં ત્યાં હું તો બેધડક જતો અને મારા સાધનાના ભાવમાં એકાગ્રપણે પ્રભુકૃપાથી રત રહેવાનું બન્યા કરતું. તમને સર વૉલ્ટર સ્કૉટની પેલી બે લીટીઓ યાદ છે ને?

For, if a path be dangerous known,
Danger's self is lure alone.

(જો કોઈ રસ્તો ભયંકર રસ્તા તરીકે જાણીતો હોય, તો એ જોખમ કે ભય જાતે જ શૂરવીરને તે રસ્તે જવાને આકર્ષે છે.)

એ રીતે મને પણ પ્રભુકૃપાથી પરિસ્થિતિ કે સ્થળનાં ભયંકરતા અને ડર તેનો સામનો કરવાને પ્રેરતાં. જીવનમાં સાહસ, હિંમત, શૌર્ય વગેરે ભાવના કેળવવાને માટે પ્રસંગ એ તો ધાર તેજ કરવા માટેના પથ્થર જેવા છે. એવા પ્રસંગને જ્યારે જ્યારે તક સાંપડે ત્યારે ઉમળકાથી વધાવી લેવાનું કરવું.

મર્દાનગીનો એક બીજો પ્રસંગ

જ્યારે મરીડા ભાગોળે શાળાનું કામકાજ કરતો હતો, ત્યારે કેટલાક મુસલમાન છોકરાઓ આવીને અમને બહુ પજવતા. તે છોકરાઓને સમજાવવાનું પણ બહુ કરી જોયું. તેમનાં ઓળખીતા–પાળખીતાને મળીને તેમના તેમના ઘરનું ઠેકાણું મેળવીને તેમનાં માબાપોને કાને પણ આ ફરિયાદ પહોંચાડી દેવાનું બન્યું. તે મુસલમાન છોકરાઓ અમને અનેક રીતે હેરાન કરે. અમારી શાળાનું મકાન સરિયામ રસ્તા પર હતું, ને ત્યાં ૩–૪ ઓરડામાં નિશાળ ચાલતી. ખોબે ખોબા ભરીને તેઓ શાળાની અંદર ધૂળ નાખે, ગોકીરો કરે, જતાં આવતાં વિદ્યાર્થીઓને પણ હેરાન કરે. આસપાસ બધે મુસલમાન લોકની જ

વરતી. તેમને શાંત પાડવાને બુદ્ધિથી વિચારી વિચારીને બધા જ ઉપાય લઈ ચૂકવાનું કર્યું, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. અંતે વિચાર્યું કે 'હવે જો આ લોકોની આવી હેરાનગતિને તાબે થઈ જઈશું, તો તે આપણી મર્દાનગીને પડકારરૂપ છે.' ઉર્દુ નિશાળના કેટલાક મુસલમાન શિક્ષક ભાઈઓને પણ વાત કરી ને તેમના લોકના કાજી સાહેબને પણ મળીને આ બધી હકીકત જણાવી. તોયે જ્યારે કંઈ ન વળ્યું ત્યારે મેં તો નક્કી જ કર્યું કે 'આ છોકરાઓને હવે સારી રીતે બરાબર મેથીપાક ચખાડવો.' એટલે એક દિવસે તેમને બરાબર માર મારવાની પૂર્વતૈયારીની યોજના પાકી રીતે વિચારી લીધી. તેનાં પરિણામનો પણ વિચાર કરી લીધો. બીજે દિવસે જ્યારે તેઓએ ઓરડામાં ખોબેખોબે ધૂળ નાખવા માંડી, ત્યારે બારણા પાછળ નેતરની જાડી મોટી સોટી લઈને અગાઉથી સંતાઈ ને ઊભો રહ્યો હતો, એટલે તેઓ ત્યાંથી એકદમ નાસી ન જાય, છૂપી રીતે બહાર નીકળી ન જાય, એવી રીતે તે ત્રણચાર જણ ઉપર વરૂની જેમ તૂટી પડયો. તેઓ તો બૂમાબૂમ કરવા લાગ્યા. અને દોડી જઈને ઘણા માણસોને એકઠા કરીને તેડી લાવ્યા. આમાંના કેટલાક માણસો તો એવા હતા કે જેમને કાને મેં વારંવાર આ છોકરાઓની ફરિયાદ નાખી હતી. આ મુસલમાન ભાઈઓનું ટોળું ઉશ્કેરાયલું હતું અને મને મારવાને એકદમ તૈયાર હતું. પરંતુ તેથી હું મુદ્દલે ભયભીત થયો ન હતો. તેઓના મનમાં પ્રગટેલા ઉશ્કેરાટમાં એકદમ ભારે ઓચિંતો પલટો આવી શકે એવું તાત્કાલિક કશું કરવાની જરૂર હતી ને તે ઉપાય ભગવાને કૃપા કરીને મને બતાવી દીધો. તુરત મેં તો શરીર પરનાં લંગોટ સિવાયનાં બધાં કપડાં કાઢી નાખ્યાં. તે જોઈને તે બધા ઘડીભર તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. ને મારા શરીરની અચાનક આવી થયેલી અવસ્થા જોઈને તેમના મનમાં જે ઉશ્કેરાટ પ્રગટેલો, તેમાં ઓચિંતો પલટો આવી ગયો. તે વેળાએ મેં તેમને કહ્યું કે 'હવે તમે મને સારી રીતે મારી શકો છો. જુઓ હું તદ્દન ઉઘાડો થયો

છું. તમારામાંના કેટલાકને મેં આ છોકરાઓની ફરિયાદ કરેલી છે. આ છોકરાઓને ઘેર જઈને તેમનાં માબાપને પણ મેં કહ્યું હતું. આપણા કાજી સાહેબને પણ મેં વાત કરી હતી. આપણી આસપાસ રહેતા મુસલમાન શિક્ષક ભાઈઓને પણ આ છોકરાઓની અમને થતી હેરાનગતિની હકીકત જણાવી હતી. પણ આમાંનું કોઈ જ આ છોકરાઓને વારવાને આવ્યું નથી, એ તો જુઓ! આ છોકરાઓનો વાંક તો તમારામાંથી કોઈ જોતું જ નથી! શું અમારે રોજ ને રોજ આ છોકરાઓની હેરાનગતિ સહન કર્યા કરવી? તમે તો બધા સમજુ છો ને મોટા છો. તો તમે જ હવે મારો ન્યાય તોળો.'

ટોળાનો પ્રવાહ બદલાયો

આ લોકોનો મારા શરીરને ઉઘાડું થઈ ગયેલું જોઈને ઉશ્કેરાટ તો કંઈક શમી ગયેલો હતો, એટલે તેમણે મારી કહેલી વાત જરાતરા પણ શાંતિથી સાંભળી ખરી. તેમાંથી કોઈક તો ડાહ્યું નીકળેને? તેણે મારી વાતને પૂરેપૂરો ટેકો ને સમર્થન આપ્યાં, એટલે ટોળાંનો પ્રવાહ એકદમ બદલાઈ ગયો, ને બધા જ પછી તો કહેવા લાગ્યા કે 'આ છોકરાઓને સાલાઓને માર્યા તે જ સારું થયું. હવે તે લોક તોફાન કરવાનું ભૂલી જશે. અરે! ભગત! હવે ફરીથી આ છોકરાઓ તોફાન કરવા આવે તો સાલાઓની ખાનાખરાબી કરી નાખજો.' અને આમ બધા વિખરાઈ ગયા.

રંજાડનાર દોસ્ત બન્યા

તે પછી તે મુસલમાન છોકરાઓએ અમને રંજાડવાનું સપૂચું મૂકી દીધું. મારે રોજ મારે ઘેરથી તે મરીડા ભાગોળ આવવાનું તેમના મુસલમાન મહોલ્લામાં થઈને જ થતું. જે જે છોકરાઓને માર્યા હતા, તેમનાં ઘર વટાવીને જ મારે રોજ જવા-આવવાનું બન્યા કરતું. હું તો જતાં-આવતાં પેલા મુસલમાન છોકરાઓને પ્રેમથી બોલાવતો. અને ગરીબાઈ તો ભારે હતી એટલે બીજું કશું તો આપી શકાતું

નહિ પણ શેકેલા ચણા એચાર પૈસાના લાવીને તે છોકરાઓને આપતો. તે પછીથી તો તેમની સાથે પણ દોસ્તી બંધાઈ ગઈ.

મર્દાનગી, પણ આંધળિયાં નહિ

મર્દાનગીને પડકાર થાય ને એમાં આપણી સાવ નાલેશી થાય એવી સ્થિતિને તો કદી પણ સહન કરી લેવી નહિ. તેનાથી મુક્તિ મેળવવાને આંધળિયાં પણ કરવાં નહિ. આપણે આપણી પોતાની પૂરેપૂરી પાકી તૈયારી કેટલી છે તેનો પણ સારી પેઠે યોગ્ય રીતે વિચાર કરવો, ને જે તે બધું વિચારી વિચારીને કરવું.

ચોર લોકોની વચ્ચે મર્દાનગી

નડિયાદમાં જ્યારે મારે ઓકડની બાવળીમાં સૂવા જવાનું થતું ત્યારે પણ મને બીવડાવવાને અને ભય પમાડવાને ત્યાં આવનારા લોક ઘણા પેંતરા પણ રચતા અને મને મારવાની ને ખૂન કરવાની પણ ધમકી આપતા હતા. ત્યાંથી જતા રહેવાને તો ઘણું ઘણું, વારંવાર, ધમકી આપીને કહેતા. એક વાર તો ત્રણેક ભાઈઓ ચોરીનો માલ લઈને તે બાવળીમાં છુપાઈને ભાગ વહેંચતા હતા. તે વખતે તેમણે મને જોયો. તેમાંનો એક જણ બોલ્યો કે 'સાલાને પૂરો જ કરી નાખો કે જેથી આપણને ઓળખે નહિ.' પરંતુ તેમાંનું કોઈ ભગવાનની કૃપાથી તે માટે સળવળ્યું નહિ. આમ તે ઓકડની જગા પણ બધી રીતે ભયંકર પ્રકારની હતી.

કરાંચી, હરિ: ૐ તા. ૨૦-૧-૪૧.

જેલમાં

સત્યાગ્રહને સમયે કાચી જેલમાં કેદીઓની ભારે હેરાનગતિ ને કનડગત થતી. તેમની પાસેથી વાત કબૂલ કરાવવાને પણ ઘણી વખત અધુકડા પણ પડાવે ને ઉપર કશુંક વજન બરડા પર પણ મૂકે. એ બધું તમે ક્યાં નથી જાણતા? આવી આપણી ભારે

નાલેશી પોલીસ લોક કરતા. મને પોતાને તે લોકોએ આવી રીતે હેરાન કરી જોવાનો પ્રયત્ન તો કર્યો હતો. ત્યારે પણ હું તો બધો સમય પ્રાર્થનામાં, ભજનમાં, સ્મરણમાં, ધ્યાનમાં વગેરે વગેરે સાધનાના અભ્યાસમાં ભાવનાથી મારો સમય ગાળ્યા કરવાનું એકધારું મથ્યા કરતો હતો. ત્યારે ત્રાટકનું સાધન પણ હું પ્રભુકૃપાથી સાધી ચૂક્યો હતો. એવું એળેબેળે અધુકડું પડાવવાને જે જમાદાર મારી પાસે આવ્યો તેની આંખ સામે જ પ્રભુકૃપાથી ત્રાટક માંડવાનું સૂઝી ગયું ને તેમ મેં કર્યું. પરિણામે તેણે મને કશું કર્યું નહિ ને ખેડા સબજેલમાં કશું પણ આવું કર્યા વગર મોકલી આપ્યો.

એક ભાઈની સ્નેહસ્મૃતિ

ત્યાં એક ધનવંત શ્રોફ નામે ભાઈ હતા. તેઓ મને કંઈક નબળાપોચા પડી ગયેલા લાગ્યા હતા. ત્યારે તેમની મેં દોસ્તી કરી અને આખો દિવસ એવી પ્રેમભાવની વાતો કરી કે તેઓ પાછા ટટ્ટાર થઈ ગયા ને તે પછીથી તેમની સાથેની દોસ્તી કાયમ રહેલી છે. એક વાર તેમણે અમદાવાદમાં રેઈનકોટની મોટી દુકાન ખોલી હતી. તે વેળા હું સાબરમતી આશ્રમમાં હરિજન સેવક સંઘનો મંત્રી હતો. બેંકમાં મારે રકમ ઉપાડવાને સાઈકલ ઉપર ચોમાસામાં કદીક કદીક ભારે પડતા વરસાદમાં પણ જવું પડતું. સેંટ્રલ બેંકમાં અમારું ત્યારે ખાતું હતું; ત્યાં જતાં કોઈક ઠેકાણે તે ધનવંત શ્રોફ ભાઈને મેં ઊભેલા જોયા. તેમને ઓળખ્યા, ને તેમની પાસે જઈને વાતચીત કરી. તેમણે મારા શરીર પરનાં કપડાં પલળેલાં જોઈને વરસાદના પાણીથી ન પલળે એવો રેઈનકોટ કાઢી આપ્યો. તેમના સ્મરણચિન્હ તરીકે આપેલો તે રેઈનકોટ ભાઈ શાંતિને આપ્યો છે ને હજી પણ તે તેની પાસે હશે એમ માનું છું. જેલમાં આપણને ભયભીત કરી નાખવાના અનેક પ્રકારના જેલના કર્મચારીઓ દ્વારા પ્રસંગો પડતા. તેવી વેળાએ અભયની ભાવના કેળવવા માટેનું લીધેલું

શિક્ષણ કેટલું પાકું થયું છે તે અનુભવવાની પ્રભુની કૃપાતકો ઘણી વાર મળી શકી હતી.

શક્તિનો ઉપયોગ દ્વારા વિકાસ

તમને સ્મરણ છે કે જેલમાં આપણે બંને ભેગા થઈ ગયેલા, ત્યારે પણ હું ત્યાં મૌન પાળતો ને એકધારું ભગવાનનું સ્મરણ કર્યા કરતો હતો. તે તમે જાતે અનુભવ્યું હતું. જીવનવિકાસની સાધનાનાં પગલાં એક પછી એક ઉત્તરોત્તર જે જે પ્રકારનાં ભરાતાં ગયાં, તેની જો સળંગ ધારા ન પ્રગટી શકી હોત, તો જીવનમાં આવી શક્તિ કદી પ્રગટી શકી ન હોત. નવી શક્તિ મેળવવાને માટે હાલની દશામાં આપણામાં જે શક્તિ હોય તેનો નવી શક્તિ મેળવવાને માટે ઉપયોગ કર્યા કરવો પડે છે. ઉપયોગથી જેમ સમજણ વધે છે, તેમ ઉપયોગથી બળ પણ સાંપડે છે ને ગુણ પણ સાંપડે છે. માટે કૃપા કરીને ભાવનાનો ઉપયોગ કરતાં જો આપણે શીખીએ ને તેનો નિરંતર અભ્યાસ પ્રગટાવીએ તો જ કૈંક આપણો દહાડો વળી શકે. પ્રભુકૃપાથી આ જીવે જે સાધના કરી છે, તે કેટલાય જીવોએ જોયેલું છે. તેઓ હજી પણ હયાત છે. હું કંઈ હિમાલયની ગુફામાંથી આવીને તમારી પાસે એવી વાતો કરતો નથી કે જેની ખાતરી કોઈ રીતે કરી જ ન શકાય. પ્રભુકૃપાથી જે રીતે પ્રત્યક્ષ સંસારમાં ને સમાજમાં જીવન જીવી જાણ્યું છે ને જેમ વર્તવાનું બન્યું છે તે રીતે વર્તવાનું તમને બધાંને કહ્યા કરું છું.

વ્રતનું નિશ્ચયપૂર્વક પાલન

જે કરવાનું નક્કી કર્યું હોય, જે કરવાનું વ્રત લીધું હોય ને જે બાબતમાં આપણે ટેક રાખ્યો હોય, તેને યથાર્થતાથી પરિપૂર્ણપણે પાર ઉતારવાથી નિશ્ચયબળમાં વધારો થાય છે, અને વિશેષ પ્રાણવંત આત્મવિશ્વાસ પ્રગટે છે. વ્રતનું પાલન જો બરાબર ન

કરી શકીએ, માથે લીધેલું પૂરેપૂરું પાર ન ઉતારી શકીએ, તો તેથી કરીને આપણા જેવા સામાન્ય માનવીને ઘણી નબળાઈ પણ આવી જાય છે. તેટલા માટે ખાસ ખબરદારી રાખીને કોઈ પણ દિવસ વ્રતનો, ટેકનો, કે કરવાનું જે માથે લીધું હોય તેનો ભંગ ન થઈ જાય તેની તો ઘણીઘણી સાવચેતી રાખવી. ગમે તેમ કરીને પણ ધારેલું તો પ્રભુકૃપાથી પૂરેપૂરું પાર પાડવામાં જ મચેલા, મંડેલા ને વળગેલા રહ્યા કરવું; તો જ અડગતાવાળો, પાકો, મરણિયો નિર્ધાર ને તે પ્રકારની ભાવના જીવનમાં પ્રગટી શકવાની શક્યતા જન્મવાની છે તે નિશ્ચે કરીને જાણશોજી.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૧૭-૨-૪૧.

નિવૃત્તિનો નિર્ણય

સાબરતી આશ્રમમાં આ જીવના શરીરને લોહીના ઝાડાનો રોગ થયેલો ને તે પછી આરામ લેવા ને દવા કરાવવા કરાંચી ગયો હતો. ત્યાંથી બધું ઠીક થઈ ગયા પછીથી સાબરમતી આશ્રમમાં આવ્યા પછી દિલમાં એમ જ નક્કી થઈ ગયેલું કે હવે આ કામ કરવું નથી. અને જેનાથી કરીને આપમેળે જે જે જીવો આવી મળે તેમના માનસને જરા જેટલું પણ ભગવાનની કૃપાથી ઊંચે પ્રગટાવી શકાય એવા પ્રકારની સેવા કરવાનું સદ્ભાગ્ય થાય તો ઉત્તમ, એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈ ને હરિજન સેવક સંઘના કામમાંથી નિવૃત્ત થવાનું દિલ થયું.

માનો વિરોધ

મારા મોટાભાઈનો દીકરો ભાઈ શાંતિ તો કામે વળગી ગયો હતો. એટલે ભાઈ શાંતિ ને તેની મા — એ બંનેનું તે પોતે સંભાળી લે તેવો તે થયો હતો. સવાલ એક માત્ર મારી બાનો હતો. તે તો ધારે તો મારા નાના ભાઈ મૂળજી કે સોમાભાઈ સાથે પણ રહી શકે. મેં મારી બધી હકીકત તેને જણાવી. તેણે મને કહ્યું કે 'પાશેર ચણ

ચકલાંને તો નાખવાના મળતા નથી, ને આટલી નાનકડી નોકરી છે તે મૂકી દઈ ને શા મોટા જગ મારી નાખવાનો છે!'

માની શરતી મંજુરી

આમ તેની તો નામરજી હતી, એટલે વળી મેં ૨–૪ દિવસ જવા દીધા ને વળી પાછી તેને સમજાવી. ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે માસિક ૫–૬ રૂપિયાની રકમ મારે તેને આપવી. મેં તેવી વ્યવસ્થા પણ કરી. પરંતુ મારી પાસે તેણે શરત મૂકી: 'જ્યારે હું મરી જાઉં એવી માંદી હોઉં ત્યારે મારી અંતઘડીએ તારે મારી પાસે આવવું.' તે તો મેં પ્રેમથી તરત સ્વીકાર્યું. મેં તેને કહ્યું કે 'એવી વેળાએ તારી સેવા પ્રેમથી કરવી એ તો મને ગમેય ખરું ને તે તો મારો ધર્મ પણ ગણાય. એટલે એવી ખબર પડતાં વેંત જ તરત હું તારી પાસે જરૂર આવી જઈશ.'

નિવૃત્તિ

તે પછીથી હરિજન સેવક સંઘની સેવામાંથી નિવૃત્તિ લીધી. તોપણ મારે સંઘના હિસાબ વગેરે ઑડિટ કરાવવાના હતા, એટલે તે અંગેની જેટલી જવાબદારી બાકી રહી હતી, તે પૂરેપૂરી પ્રેમથી અદા કરી. આટલાં બધાં વર્ષોની એકધારી એક ક્ષેત્રની કરેલી સેવા—એણે પણ કંઈ જીવનમાં ભાગ ભજવ્યો નથી, એમ નથી. મારા સંઘમાંથી નીકળી જવાથી કરીને કોઈ ને મારી કશી ખોટ પડી હોય તેવું બન્યું લાગ્યું નથી. બધાંયની સાથે પ્રેમ, સદ્‌ભાવ ને સુમેળની ભાવના જ કેળવી કેળવીને કામ કર્યું હતું. તે પછી હું તો જુદે જુદે ઠકાણે જતો ને ત્યાં રહેતો અને તમે તથા નંદલાલ વગેરે જીવનવિકાસની સાધના માટેની પ્રેરણા ને દોરવણી મારી પાસેથી લેવાનું કર્યા કરતા રહ્યા છો, એટલે તમોને કાગળ લખવાનું ત્યારથી બન્યા કર્યું છે. ૨–૪ મહિને મારી બા પાસે હું જઈ આવતો.

બાની માંદગી

મારી બા પછીથી મારા નાના ભાઈ મૂળજીની સાથે નડિયાદમાં રહેવા ગઈ હતી. તે પછી મારે એ બહેનોને લઈને વળી પાછું હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં બનારસ જવાનું આવ્યું. ત્યાં મહિનો, દોઢ મહિનો રહ્યાં હોઈશું, તેવામાં મૂળજીનો નડિયાદથી મારા પર કાગળ આવ્યો કે મારી બાના શરીરને નડિયાદમાં ગંભીર માંદગી છે. એટલે જેમની સંભાળ રાખવાનું ને જેની સાથે આવવાનું મારે બનારસમાં થયું હતું, તે બહેનોના પિતાને (બાપુને) મેં કરાંચી મારી બાના શરીરની માંદગીની બાબતમાં તાર કર્યો. પરંતુ તેમણે તો તારથી જવાબ આપી દીધો કે મારે કોઈકને મૂકીને નડિયાદ જવું.

મા પાસે જવામાં અડચણ

હિંદુ યુનિવર્સિટીમાં એવો એક કાયદો હતો કે તેના મકાનોમાંના કોઈકમાં છાત્રાલયથી સ્વતંત્રપણે કોઈક ઠેકાણે કોઈ બહેન રહેતી હોય, તો તેની સાથે તેમના કોઈ વડીલ કે વાલી હોવા જોઈએ. મારાથી ગમે તેને જુવાન ઊછરતી બહેનો પાસે મૂકીને જવાય જ કેવી રીતે? અંહીં 'ગમે તેને' એટલે કોઈક ઓળખીતા-સંબંધીને. એવું ઓળખીતું-સંબંધી પણ મારે બનારસમાં ખોળી પણ કેમ કરીને કાઢવું? તે બહેનોના પિતાએ ખરી રીતે તો ત્યારે બનારસ આવી જવું જોઈતું હતું. પરંતુ તેમનાથી નહિ આવી શકાય તેવું હોય.

વિરોધી ધર્મોનો કોયડો

'મળેલી પરિસ્થિતિનો ધર્મ (જે પણ સાચો ધર્મ છે) અને તેની પછીથી પ્રગટેલી બીજી પરિસ્થિતિનો ધર્મ એમ બંને પ્રકારના સાચા ધર્મ વચ્ચે કોને પ્રથમ પસંદગી આપવી?' એમ એક જટિલ કોયડો ઊભો થયો હતો. એક બાજુ મારી બાના શરીરની સખત માંદગી ને તેને આપેલું વચન; બીજી બાજુ તે પહેલાંથી આ બે

બહેનોની સંભાળ લેવાને કાજે ને તેમની અભ્યાસ વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાને કાજે તેમની સાથે મારે રહેવાનું આવ્યું હતું તે. હવે સામાન્ય રીતે તો અને સાધારણ રીતે મને મારી મા પાસે આવી છેવટની માંદગીમાં જવાનું દિલ થઈ આવે જ તે સ્વાભાવિક છે. વળી મેં તેને તેના શરીરની છેલ્લી માંદગી વખતે તેની પાસે હાજર રહેવાનું વચન પણ આપ્યું હતું. પરંતુ આ બહેનોની પાસે રહે કોણ? અને તેમને એમ ને એમ મૂકીને તો જઈ શકાય તેવું હતું જ નહિ, અને બા પાસે મારે હાજર થયા વિના ચાલી શકે એવું પણ હતું નહિ!

પ્રાર્થનાનો જ ઉપાય

બંને પરિસ્થિતિના સ્થળમાં મારે મારા એક શરીરથી હાજર રહેવાનું ઘણું ઘણું જરૂરતું હતું. એક જ વખતે બંને જુદે જુદે ઠેકાણે એક જ શરીર કેમ કરીને હાજર રહી શકે? એ તો કદી પણ શક્ય જ નહોતું. જ્યારે હવે એમ લાગ્યું કે નડિયાદ તો કોઈ પણ સંજોગોમાં જઈ શકાય એમ નથી, અહીં બનારસમાં જ રહેવું પડશે, ત્યારે મારી પાસે ભગવાનની પ્રાર્થના સિવાય બીજો કોઈ ઉત્તમ ઉપાય રહ્યો નહિ.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૧૮–૨–૪૧.

પ્રભુને પોકાર

ગઈ કાલે અધૂરો લખેલો પ્રસંગ આગળ ચલાવું. અમારાં મકાનમાં છાનોમાનો મૌન ધારણ કરીને બેસી જ રહ્યો. અને ભગવાનને પોકારવા જ લાગ્યો: 'હે પ્રભુ! મારી પણ કેવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ થઈ ગયેલી છે! બંને પ્રકારના ધર્મમાં. હે પ્રભુ! હું તો અટવાઈ ગયો છું. મારી મા પાસે તેની માંદગીના સમયે કેવી રીતે હાજર રહેવું તેનો મને મુદ્દલે કશો ઉકેલ જડતો નથી. જો બનારસ આવ-

વાતું થયું તે પહેલાં તેના શરીરની માંદગીનું જાણ્યું હોત તો તો બનારસ આવત જ નહિ. પરંતુ હવે હું કરું શું? આપેલું વચન કોઈપણ ભોગે પાળવું તો જોઈએ જ અને તે પાળવાની મારી પૂરેપૂરી દિલની તત્પરતા પણ છે. પરંતુ હું ત્યાં જાઉં કેવી રીતે?' વારંવાર હું તો ભગવાનને આવી આવી પ્રાર્થના જ કર્યા કરું.

આંતરવેદના

જમવા કરવાનું ને બીજી એવી શરીરની ક્રિયાઓ પણ મૂકી દીધી હતી. એકમાત્ર ભગવાનને પોકાર જ પાડ્યા કરતો. મેં મારી માને વચન આપેલું, ને તેવું વચન પણ હું પાળી શકતો નથી. 'પાળી શકતો નથી' એટલે કે મારું દિલ નથી એમ તો નથી. પરંતુ મારાથી સંજોગોને કારણે પાળી શકાતું નથી! તેનું દર્દ એટલું બધું તો સાલતું કે આના કરતાં તો જાણે કે 'હું ભગવાનને ચરણ-કમળે જેમ પેલા બ્રાહ્મણ ભાઈએ બાલારામમાં કમળપૂજા કરી હતી તેવી રીતે મારું વચન પાળી ન શકવાના એક પરિણામ તરીકે શ્રીભગવાનને જાણે કે દેહ સમર્પણ કરી દઉં!'

તું જ લાજ રાખ

એટલી બધી વ્યથા મને થઈ તોપણ એવા પ્રકારની કોઈ અદમ્ય પ્રેરણા આ દિલમાં જાગતી નહિ. હું તો વારંવાર ભગવાનને પોકાર પાડ્યા કરું, કે 'હે પ્રભુ! આ તે કેવી વિકટ પરિસ્થિતિ! ન આ છોડાય કે ન ત્યાં જવાય! અને વચન તો પાળવું જ રહ્યું.' ભગવાનને હું તો વારંવાર પ્રાર્થના કરું કે 'હે પ્રભુ, હે દીનદયાળ! તું મારી લાજ રાખજે. તું મારું વચન પળાવજે. હે ભગવાન! મારી માના શરીરની છેલ્લી માંદગીના સમયે તેની પાસે હાજર રહેવાનું વચન મારી બાએ મારી પાસે માગ્યું હતું. તેણે બિચારીએ મારી કને બીજું કશું જ માગ્યું ન હતું. ને મારી પાસે તેને આપવા જેવું બીજું હતું પણ શું? આટલું પણ ન કરી શકાય એવી લાચારી ભરેલી

પરિસ્થિતિમાં પ્રભુ; મુકાઈ જવાનું બન્યું છે, તે હવે તો તું લાજ રાખે તો લાજ ટકી શકે.

મારો હકદાવો નથી

મારી મા આવે ટાણે મારી હાજરીને માટે જરૂર વલોપાત કરતી હશે. તેના મનમાં મારે માટે તો એટલો વિશ્વાસ જરૂર હશે કે 'ચુનિયો જરૂર આવશે.' અરેરે! મારી માનો મારા પર જે વિશ્વાસ છે, તેનો પણ ભંગ થઈ જવાનો! હે પ્રભુ! આ તો કપરી કસોટી છે. આવી વેળા આ મારું વચન પળાવવાનું કામ તારા સિવાય બીજું કોઈ કરી શકે એમ નથી. હે મારા વહાલા પ્રભુ! દીનાનાથ! કૃપા કરજે. મારો તારી પાસે કોઈ હકદાવો નથી. તારી પાસે મારું કામ કરાવવા જેટલો તારી સાથે પ્રેમભક્તિનો નાતો પણ જીવતો થયો નથી. તારા જે અનેક સંતભક્તો થઈ ગયા છે, તેમની તો ચરણની રજનીયે રજ હું નથી. એટલે, પછી કયા દાવાએ તારી પાસે હું માગણી કરું? પરંતુ આ કટોકટીની અસંખ્ય પરિસ્થિતિમાં તારા એકમાત્ર શરણા સિવાય મારો ગરીબનો કોઈ ઇલાજ નથી. હે ભગવાન! હે બાપા! તું કર્તાહર્તા છે. મારે આ બેડીમાં જકડાઈ રહેવાનું બન્યું છે એટલે ત્યાં હું નડિયાદ ઊડીને જાઉં પણ કેવી રીતે? મારું દિલ તો જરૂર મારી મા પાસે જ છે. તેની તો જરૂર મને આત્મભાવની સ્થિતિએ પ્રતીતિ છે. પરંતુ આ સ્થૂળ દેહને ત્યાં કેવી રીતે હાજર કરવો? મારા દિલનાં ટેક, નિશ્ચય, નિર્ણય ને દિલ તો મારી મા પાસે સ્થૂળ દેહે હાજર થવા માટેનાં જ છે. તેને આપેલું વચન મારાથી પાળી શકાય તેવી જ્વાળામુખીના જેવી ધગધગતી તમન્ના પણ છે.

ભાવનાને આકાર આપો

સાધનાની જુદી જુદી ભૂમિકાઓમાં ભાવના પણ સાકાર થાય છે, તેવો અનુભવ પણ તારી કૃપાથી મને જરૂર થયો છે. તો મારી

મા પાસે હાજર રહેવાની મારી આ પ્રચંડ. ઉત્કટ ભાવના જે પૂરેપૂરી જીવતીજાગતી છે તે ભાવના તારી કૃપાથી ત્યાં આકાર લે એવી મારી તને ઘણી ઘણી પ્રાર્થના છે. સાધનાકાળમાં સ્થૂળ માગણી માટે કોઈ દિવસ મેં તારી પ્રાર્થના કરી નથી. સાધનાના ક્ષેત્રમાં જે જે અડચણો, વિઘ્નો, મુશ્કેલીઓ નડતાં હતાં, તે બધાં આવરણો દૂર કરવાને માટે જ મારાથી તનતોડ ભારેમાં ભારે પ્રયત્નો પણ તારી કૃપાથી બન્યે જતા હતા. તેવા પ્રયત્નો કરી કરીને તારી પાસે તે તે આવરણોને નિવારવાને માટે હું વારંવાર પ્રાર્થના કર્યા કરતો હતો અને તેવી પ્રાર્થના હે પ્રભુ! તેં સાંભળ્યા કરેલી પણ છે અને મને કૃપા કરીને મદદ આપ્યા કરેલી છે. તારી કૃપાનું અહેશાન તો કોઈ કાળે પણ ભૂલી શકાય તેમ નથી. મારી આવી ત્રિશંકુની પરિસ્થિતિમાં તારા સિવાય મને કોઈ બીજો મદદગાર નથી. તારી કૃપાથી સંકલ્પશક્તિનું સામર્થ્ય એટલું બધું જબરજસ્ત હોય છે, તેનું મને જ્ઞાનભાન છે. પરંતુ તેવી મારી સંકલ્પશક્તિનું સઘળું સામર્થ્ય તે એક માત્ર તું જ છે. તારામાં જ હે પ્રભુ, બધું જ સમાયેલું છે. હવે તો તું જ મારી વહારે ચઢે અને મારું વચન પળાવવાની ખાતર મારા દિલમાં પ્રચંડ ને ઉગ્ર મારી મા પાસે સ્થૂળ દેહે હાજર થવાની ભાવનાને તું જ એક સાકાર સ્વરૂપ આપી શકે તેમ છે. માટે હે પ્રભુ, દીનદયાળ, મારા વહાલા! મારા ગરીબની સામું જોજે. મારી લાજું રાખજે.

માને ખાતર જ

ત્યાં હાજર થઈને મારે પોતાને સંતોષ મેળવવો નથી. મારી સ્થૂળ હાજરીથી મારી માને સંતોષ થાય કે 'હા. ચુનિયો આવ્યો ને તેણે વચન પાળ્યું,' એટલું જ મારે જોઈએ છે. આવા તેના શરીરના અવસાન સમયની સ્થિતિમાં તેને મારે માટે આત્મસંતોષ પ્રગટે તે જ હેતુથી હે પ્રભુ! હું તારી પાસે માગું છું.' મારા દિલમાં

પ્રગટેલી આ જાતની ભાવનાનો તલસાટ એટલો બધો તો પ્રચંડ અને ઉગ્ર હતો કે જે તલસાટની સાથે કદાચ ગોપીની વિરહભાવનાના તલસાટને સરખાવી શકાય. આ તલસાટથી સતત ભગવાનને પોકાર્યા જ કરતો. એ તલસાટની વેદનાને કારણે તેમાંથી એવો આર્તનાદ ને આર્દ્રભાવ પ્રગટતો કે ભગવાનને તે તલસાટના ભાવથી પ્રેરાઈ પ્રેરાઈને પ્રાર્થના થયે જતી.

મરણની ખબર પડી ગઈ

આ બધું અંતરમાં અંતરથી જ થયે જતું હતું. આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં પ્રભુ સિવાય મારો બીજો કોઈ આરો હતો નહિ. મારા દિલની ભાવનાની સાથે હમદર્દી ને સહાનુભૂતિ બતાવી શકે એવું પણ કોઈ ન હતું. મારે કોઈના એવા આશ્વાસનની જરૂર પણ ન હતી. મારે તો હજાર હાથવાળો ધણી ને હજાર આંખવાળો સમર્થ—એ જ સાચું આશ્વાસન હતું. આવી રીતે અંતરની પ્રાર્થનામાં ત્રણેક દિવસો વીતી ગયા હશે. આવા આર્દ્રતા અને આર્તતાયુક્ત પ્રાર્થનાના તબક્કાના ગાળામાં એક પળે એવું થયું કે ઓચિંતો જ વીજળીનો દીવો જે સળગતો હતો, તે બંધ થઈ ગયો. તે પરથી મને તાત્કાલિક ઊગી આવ્યું કે મારા માના શરીરનું અવસાન થયું અને જીવ ગયો. ત્યારે મારાથી રડાયુંકરાયું તો ન હતું, પરંતુ તેવા કાળે પણ એકમાત્ર ભગવાનની પ્રાર્થનામાં જ મારું દિલ તો રહ્યા કરેલું હતું. આમ પ્રભુકૃપાથી માના દેહાંતના સમયની ખબર મને ત્યાં રહ્યે રહ્યે પડી ગઈ હતી.

પછી નડિયાદથી ભાઈ મૂળજીનો તાર આવ્યો કે મારી માનું શરીર અવસાન પામ્યું છે.

બનારસ, હરિ: ૐ , તા. ૧૯-૨-૪૧.

તલસાટભરી ભાવના

દિલમાં કોઈપણ પ્રકારનું ચેન પડતું ન હતું. એક જ પ્રકારની ભાવના—મારા સ્થૂલ દેહની હાજરી મારી માની પાસે તેની યોગ્ય વાસ્તવિકતામાં પ્રગટે એવી ભાવના જ—સતત એકધારી તેના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ચેતનવંતા પ્રાણમાં અને તેના તલસાટમાં જીવતીજાગતી ટકયા કરેલી રહેતી હતી. તે પ્રાર્થના વારંવાર ભગવાનને જ પોકાર્યા કરતો. 'હું ને મારો ભગવાન અને મારી તે ભાવના'—એના જ માત્ર અસ્તિત્વનું ભાન તે કાળે મારા દિલમાં રહેતું હતું. આવું બધું અંતરમાં અંતરથી ચાલ્યા કરતું હતું, તોપણ ભગવાન પરનો મારો ભરોસો એટલો જ અટળ અને અતૂટ હતો. ભગવાનની અનંત શક્તિ છે, અને તે જ મારે માટે જે યોગ્ય હો, તેમ તે કરવાનો છે. એવો પણ ભક્તિભર્યો આત્મવિશ્વાસ હતો. હું તો તેને વારંવાર વિનંતી કર્યા જ કરતો.

સ્વાનુભવની પ્રતીતિ

ભગવાને ગજેંદ્રને મુક્તિ અપાવી તે તો એક પૌરાણિક હકીકત હતી, અથવા તો તેમ તે ન પણ બન્યું હોય. અને તે એક પ્રતીકરૂપે ઉદાહરણ માત્ર હોય. પરંતુ અનેક વેળાએ ભક્તની વારે તે મારો વહાલો 'ગરૂડે ચઢીને આવ્યો' છે, તે હકીકત બીજા ભક્તલોકના ખરેખરા બનેલા જીવન-પ્રસંગોમાં જાણેલી છે; તેમ છતાં તે ઉપરથી પણ નહિ, પરંતુ મને પોતાને મારા સાધનાકાળના જીવનમાં આંતરિક કટોકટીની પળે તે કેટલીયે વાર વહારે ધાયો છે, તેની તો મને પ્રત્યક્ષ અનુભવાત્મક સાચેસાચી પ્રતીતિ હતી. અને તેવા પ્રકારનો અનુભવ એ તો મારા જીવનની અમોઘ શક્તિ અને મૂડી છે. તેના આધાર વડે કરીને તો પ્રભુકૃપાથી કદી પણ નતમસ્તક બની શક્યો નથી. સાધના-કાળમાં પ્રગટેલા દૈવાસુર સંગ્રામમાં તેવા પ્રકારની અનુભવાત્મક પ્રતીતિને કારણે તો હું એની કૃપાથી ખુમારીથી ટટ્ટાર રહી

શક્યો છું. જીવનની તે તે કાળની એવી કેટલીયે હકીકતો આજે નજર સમક્ષ તરવર્યા કરે છે કે જ્યારે મારા ભગવાનને પોકાર્યા કરું છું કે 'હે પ્રભુ! તેં આટલી બધી મને મદદ કરી છે તો આ એક અણમોલો એવો પ્રસંગ છે કે જ્યારે તું મારી વહારે ચઢીને મારી ટેક રાખે, તો હું ધન્ય ધન્ય થઈ જાઉં, કૃતકૃત્ય થાઉં: પરંતુ હે વહાલા! તારા પર મારાથી બળજબરી કેમ કરી શકાય? હું તો માત્ર એક દીનહીન ભાવે તને કાલાવાલા કરું છું. તેના સિવાય બીજું કરી પણ શું શકું? હે પ્રભુ! હે દીનાનાથ! હે કૃપાસિંધુ! હે કરુણાસિંધુ! તું જ એક મારી આવી કટોકટીની સ્થિતિમાં મારો સાચો આધાર છે. મારું વચન પળાવજે. મારા પર કૃપા કરજે.'

માને દર્શન

તે પછી નડિયાદથી મારા ભાઈ મૂળજીનો મારા પર કાગળ આવ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે 'મારી માનો શરીરના અવસાન પામ્યાના થોડાક સમય પહેલાં બાએ મૂળજીને બૂમ પાડીને કહ્યું હતું કે 'અલ્યા! મૂળિયા! મૂળિયા! જો આ ચુનિયો આવ્યો!' ત્યારે મારા ભાઈ મૂળજીએ મારી બાને કહ્યું કે 'ચુનીલાલ તો કાશીમાં છે. અહીં ક્યાંથી આવી શકે!' ત્યારે વળતું મારી બા બોલી કે 'અરે, એ તો આ રહ્યો! મારા પગમાં માથું મૂકીને બેઠો છે! મારા શરીરે હાથ ફેરવે છે! જો! તે અહીં જ છે.' આવા પ્રકારના શબ્દો તે કાગળમાં વાંચ્યા. તે કાગળમાં જે લખેલું હતું, તેના ભાવાર્થ પ્રમાણે (શબ્દેશબ્દ તો નહિ પણ ભાવાર્થ પ્રમાણે) લખું છું, કારણ કે કાગળ આડોઅવળો છે ને તે અત્યારે મારી પાસે નથી. મારા ભાઈનો આ કાગળ વાંચીને ભગવાને મારો ટેક જાળવ્યો, મારી લાજ રાખી, વચન પળાવ્યું, તેનાથી મને જે હર્ષોન્માદ પ્રગટ્યો, તે આનંદ કોટિ બ્રહ્માંડના આનંદની તોલે આવી શકે એમ નથી. ભગવાન એટલો બધો સમર્થ છે ને તે સમર્થની મારે માથે જીવતીજાગતી

જબરી ઓથ છે એવો આ પ્રત્યક્ષ જીવતોજાગતો પ્રચંડ અનુભવ એની કૃપાથી પ્રગટ્યો. ત્યારથી મારું જીવન તો ધન્ય ધન્ય ને કૃતકૃત્ય થઈ ગયેલું એની કૃપાથી અનુભવ્યા કરું છું. મારા જીવનની અનુભવની કક્ષાઓની દૃષ્ટિએ આ પ્રસંગનું મૂલ્યાંકન કંઈ નાનુંસૂનું નથી. તમારાં બધાંસ્વજનનાં દિલમાં આ બધું વાંચીને બહુ તો અહોભાવ પ્રગટે, પરંતુ એવું પ્રત્યક્ષ જીવંત અનુભવનું દૃષ્ટાંત વાંચીને પણ કોઈ પણ સ્વજનનું રૂંવાડું વધારે ફરકવાનું નથી અને કોઈને પણ સાધનાના ક્ષેત્રમાં અદમ્ય પ્રેરણા પ્રગટીને 'ચાલો ! આ સાધનાને આત્મસાત્ કરી દઈએ' એવો ટેક પણ પ્રગટવાનો નથી. તેમ છતાં મારા દિલમાં આ પ્રસંગે ભગવાનની સમર્થતા ને તેની અનંત શક્તિને માટે અને તેણે મારે કાજે જે કર્યું છે તથા મારે માટે જે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું, જે બનવું જગતની વાસ્તવિકતાની દૃષ્ટિએ બની જ શકે નહિ તેવું છે, તે મારા વહાલા પ્રભુએ કૃપા કરીને પ્રગટાવ્યું, તેવો આ દ્વંદ્વાતીત, ગુણાતીત પ્રકારનો અનુભવ એ તો એક ઘણો મોટો બનાવ છે.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૨૦-૨-૪૧.

ભગવાનની જીવંત ધન્યકળા

બનારસમાં મારા પર મારા ભાઈનો આવેલો કાગળ ભાઈ નંદલાલની કને હજી પણ સચવાયેલો રહેલો છે, એમ હું માનું છું.* આ કાગળ વાંચીને મારા વહાલા ભગવાનને ચરણકમળે વારંવાર મારું શિર તો પ્રેમભક્તિભાવે આભારનાં દર્શનથી ગદ્‌ગદ થઈ જઈને નમ્યે જ જતું હતું. આ પ્રકારની પ્રાર્થનાનો ભાવ ને તેની અસર એકધારી સજ્જડ કેટલીય સમય સુધી જીવતીજાગતી રહ્યા કરી હતી. જાણે કોઈ ભારે નશાના ઘેનમાં પડ્યો રહ્યો હોઉં એમ તે પ્રાર્થનાના ભાવમાં એની કૃપાથી જાગ્યા કરવાનું બન્યા જતું. કેવો આ ધન્ય પ્રસંગ ને કેવી આ મારા ભગવાનની જીવંત ધન્ય કળા !

* આ છપાવતી વેળા પણ તે પત્ર મોજૂદ છે—નંદલાલ.

ઝંપલાવો તો તમે પણ અનુભવો

આ પ્રસંગ તમને અને મળેલાં સ્વજનોને જે હેતુ કાજે તેઓ મને મળ્યાં છે, તે હેતુમાં પ્રાણ પ્રગટાવવા અને તમને બધાંને જીવનમાં નવું ચેતન પ્રગટે એવા ઉદ્દેશથી લખ્યો છે. તેની યથાર્થતા કૃપા કરીને સમજજો. આ સાધનાના પ્રદેશમાં કેવી કેવી શક્યતાઓ છે, તેનું તમને સાચેસાચું ભાન પ્રગટે એવી તમારામાંના અંતર્યામીને મારી ભાવભરી પ્રાર્થના છે. મને તો મારા જીવનના આ એક જ પ્રસંગથી મારા જીવનની પૂરેપૂરી કૃતાર્થતા થઈ ગઈ હોય એવું લાગ્યા કરે છે. આ તો એક ઘણી મોટી હકીકત છે. જે કદી કોઈ પણ રીતે શક્ય ન બની શકે, તે શક્ય બન્યું. મારા દિલથી તો તે એક સંપૂર્ણ સ્વાભાવિક રીતે બની ગયેલી પ્રત્યક્ષ હકીકત છે.

ફના થઈને જાતે જ અનુભવો

આ જ હેતુથી પ્રેરાઈને 'તુજ ચરણે'માં લખ્યું છે કે :

'જે જે અશક્ય, થતું શક્ય કૃપાથી જેની'

તે માત્ર કલ્પના ન હતી. મારી માને પણ હું પોતે સ્થૂળ રીતે જ તેના સ્વાભાવિકપણામાં લાગ્યો હતો તે પણ તેટલું જ સાચું છે. બીજા કોઈના માનવામાં આ હકીકત ન આવે તે પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તેને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં કોઈ માને કે ન માને, તેની સાથે અમારા લોકને કશી નિસ્બત હોતી નથી. તેવા લોકોને મારે એટલું જ પ્રેમથી ને નમ્રતાથી કહેવાનું છે કે 'એક વાર જીવનને હોડમાં મૂકીને તમારી હોડીના બધા શઢ તોડીફોડી નાખીને સાધનાના ક્ષેત્રના મધ્ય દરિયામાં યાહોમ કરીને ઝંપલાવી દો. અરે! એવાં સાહસ, હિંમત તો પ્રગટાવો! એવા ભાવે સંપૂર્ણ ન્યોછાવરી અને ફનાગીરીની તાકાદ તો જીવનમાં પ્રગટાવો! પછી એવી તાકાદ, એવી ભાવનામાં કેટકેટલું સામર્થ્ય પ્રગટેલું છે તે તમે જાતે અનુભવવાની સ્થિતિમાં પ્રગટી શકો, અને ત્યારે જ તમને બધી ખબર પડે. અત્યારે ખાલી ખાલી કોરી બુદ્ધિની

સમજણ અને કલ્પનાથી કંઈ કશાને તોલવું ને સમજવું તે બધું જ અર્થ વગરનું છે, ને છેક વાહિયાત પણ છે. માટે મારી તમને ખરે-ખરી પ્રાર્થના છે કે તમે જે હેતુને માટે મળ્યાં છો, તેનું મહત્ત્વ હજી પૂરેપૂરું દિલમાં દિલથી ગણકાર્યું નથી, તો હવે જાગો, ચેતો, ને એઠાં આવો. ઊઠો ને કૃપા કરીને તેવું કરવાની દિશામાં પ્રવર્તવાને સાચેસાચી પ્રમાણિકતા, વફાદારી ને નિષ્ઠાનું ભાન પ્રગટાવો. મારી દૃષ્ટિએ તો આપણે બધાં જીવતાં હોવા છતાં મુદ્દલે જીવતાં નથી. એવું મને તો હાલના આપણાં બધાંનાં જીવન પરથી સમજવાનું લાગે છે. મારા જીવનનો આ એક ધન્ય પ્રસંગ પ્રભુકૃપાથી તમને સાધનાના ક્ષેત્રની ભાવના પ્રગટાવવાને મદદરૂપ બનો અને પ્રેરણાત્મક બનો એવી પ્રાર્થના છે.

બનારસ, હરિઃ ૐ તા. ૨૨-૨-૪૧.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

ચરણકમળ તારે નિત્યનું સ્થાન દેજે,
મુજ દિલ તણી ઊંડી પ્રાર્થના એટલી છે;
પ્રભુજી, શરણમાં જો! રંક તારે ઢળ્યો છું,
ઝૂકી લળી વિનવું છું, ધ્યાન લે વાત તે તું.

બહુ બહુ પ્રભુ, ભારે ભૂલ મેં તો કરી છે,
પણ કબૂલ કરી છે સર્વ મેં પાદમાં તે;
કરીશ નહિ ફરીથી દોષ એવા હવે હું,
પ્રભુ, પરમ કૃપાળુ, દંડ પ્રેરી જવા દે.

તવ પદ મહીં હું તો ક્યારનોયે ઢળ્યો છું!
મુજ પર પ્રભુ, તોયે દૃષ્ટિ ફેંકે નહીં શું?

કરમ જ હીણભાગી રાંકનું જ્યાં પ્રભુ છે,
તહીં પ્રભુ, ઠીક ના છે દોષ દેવો તને તે.

અણસમજુ બહુ છું છેક છોરું નઠોર,
વિનય પણ નથી ને મૂર્ખતાથી ભરેલ;
વળી કુશળ નહીં છું કોઈ કર્મે પૂરો હું,
ચરણ-શરણ તારે તાત, એવો ઢળ્યો છું.

કરમ અધમ મારાં જોઈ હાવાં શૂક્યો હું,
મતિ મુજ પલટાતાં પાદ તારે ઢળ્યો છું;
કરગરી વિનવું છું દે ક્ષમા દોષની તું,
તવ કર શિર મારે રાખજે હે પ્રભુ! તું.

રખડી રખડી થાક્યો તોય ના પાર આવ્યો,
બહુ બહુ કરતાંયે યત્ન ના સ્હેજ ફાવ્યો;
મરું પ્રભુ, અટવાઈ પંથ વચ્ચે, કરું શું?
કયમ ઊગરી જવું તે કાંઈ જાણું નહીં હું.

મુશ્કેલીમાં મરદ બનો

તમે બધાં સ્વજન જ્યારે જ્યારે કંઈક મુશ્કેલી, કઠણાઈ વગેરેની હકીકત મારી પાસે કરો છો, ત્યારે મને તમારે માટે દિલમાં સુદલે સુખ ઊપજતું નથી. ત્યારે મને એમ થાય છે કે 'અરેરે! આ સ્વજનો આટલી મુશ્કેલી ને કઠણાઈની વાત કરે છે, પરંતુ તે વખતે તેની સામે પરાક્રમ ને સામર્થ્ય દાખવવાનું કેમ કરતાં નથી? ને તે ભાન કેમ પ્રગટતું નથી? તેવા તેવા પ્રસંગને કાળે તેઓ પોતાનું ખમીર કેમ પ્રગટાવતાં નથી? ને તેમાં તેઓ ડૂબી કેમ જાય છે?

જીવનમાં સૌ કોઈને તેમના બધાંના કરતાં કારમા કારમા કઠણાઈ ને મુશ્કેલીના પ્રસંગો સાંપડતા હોય છે. મરદ માનવી તેની આગળ નમી પડતો નથી.'

રહેઠાણના પ્રશ્નનો ઉકેલ

આ લખતાં લખતાં મને મારા વડોદરાના કૉલેજ જીવનનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. મેટ્રિક તો સારા ઊંચા માર્કથી પાસ થઈ ગયો. પેટલાદ હાઈસ્કૂલમાંથી પાસ થયો હતો ને તેનું ઇનામ પણ મળ્યું હતું. એટલે કૉલેજમાં દાખલ થવાનું પ્રભુકૃપાથી બન્યું. જેમની મદદથી કૉલેજમાં ભણતો હતો, તેમની રકમ ઓછામાં ઓછી વપરાય તે મારે માટે ઉત્તમ ગણાય, એવી ભાવના તો તે કાળે પણ જીવંત હતી. 'વડોદરા કૉલેજમાં ભણવાનું તો થયું, પણ રહેવું કયાં ?' એ એક પ્રશ્ન હતો. ત્યારે (પંચમહાલ જિલ્લાના) કાલોલ ગામના એક નાગર ભાઈ વડોદરા કૉલેજના 'ફેલો' થયા હતા. કાલોલ ગામમાં મારું રહેઠાણ હોવાથી અને જે સમયમાં હું ત્યાં રહેતો ત્યારે ઘણો-ખરો વખત મારો નાગરવાડામાં જ જતો તેથી અને જેનું તેનું સોંપેલું કામ આનંદથી કરતો હતો તેથી, મારા પર બધાંની હમદર્દી પ્રગટેલી હતી. મેં પેલા ફેલો થયેલા ભાઈને વિનંતી કરી કે 'મને તમારા ઓરડામાં કૃપા કરીને રહેવા દો. હું ઓરડાની વ્યવસ્થાનું બધું કામકાજ સંભાળી લઈશ.' એમણે મારા પરની પ્રેમની લાગણીને લીધે મારી તે વિનંતી સ્વીકારી અને તેમના ઓરડામાં રહેવાનું નક્કી કર્યું. તે કાળે તે હોસ્ટેલનું નામ 'રેસીડન્સી હૉસ્ટેલ' એવું હતું. કૉલેજથી તે હોસ્ટેલ તરફ આવતાં જે મોટું મેદાન છે, ને જ્યાં ક્રિકેટની મેચો રમાય છે, તેની સામે જ આ હૉસ્ટેલ હતી.

ખાધાખર્ચમાં ઘણી કરકસર

હવે માત્ર રહ્યો જમવાનો પ્રશ્ન. તે વખતમાં પણ હૉસ્ટેલને રસોડે એક માસનું ખર્ચ રૂા. ૨૩–૨૪ આવતું. મારે માટે તેટલું

યોગ્યપણે ખર્ચવાની શક્યતા ન હતી. જોકે તેટલું ખર્ચ્યું હોત તો મને મદદ કરનાર તેટલી રકમ પ્રેમથી જરૂર મોકલી આપત. પરંતુ મેં તો વિચાર્યું કે 'ઓછામાં ઓછા ખર્ચે પ્રભુકૃપાથી જેટલું નભાવાય તેટલું ઉત્તમ.' એટલે મેં તો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી તેને માટે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. વડોદરા શહેરની મધ્યમાં માંડવીની પેલી બાજુ ચાંપાનેર દરવાજા બાજુ જતાં ડાબા હાથ તરફ એક વૈષ્ણવની હવેલી આવે છે. એક વાર મારી બાની સાથે ત્યાં હું નાનપણમાં ગયેલો, તે મને યાદ હતું. તે મંદિર ખોળી કાઢ્યું. ત્યાંના મુખિયાજીને મળ્યો અને પગે લાગ્યો. મેં કહ્યું કે 'હું કૉલેજમાં ભણું છું. રોજ મારે ભગવાનનો પ્રસાદ જમવો છે; તો કૃપા કરીને મને રોજ એક પતરાળી આપવાનું કરો તો આપનો મોટો ઉપકાર.' તેમણે હા પાડી. તેની કિંમત હતી માત્ર દોઢ આનો. ખાવાનું તો તદ્દન ચોખ્ખું અને પાછું ચોખ્ખા ઘીવાળું. રોજ સવારમાં વહેલો કૉલેજની હૉસ્ટેલમાંથી નીકળી ફૂટપાથ ઉપર વાંચતોવાંચતો ચાલું. ૨॥ માઈલ જવાનું ને ૨॥ માઈલ પાછા ફરવાનું. મંદિરે જઈને નાહીં લઉં ને પતરાળી જમીને પાછો ફરી જાઉં. ત્યારે પણ ફૂટપાથ ઉપર વાંચતોવાંચતો ચાલ્યા કરું. આ હતો મારો કાર્યક્રમ. પહેલા સત્રમાં તો આમ પ્રભુકૃપાથી બરાબર ચાલ્યું. પરંતુ આ હકીકત મારી આધ્યાત્મિક માતા જાણવામાં આવતાં મને તેમણે તેમ ન જ કરવા દીધું. તે તેમનો મારા પર કેટલો બધો પ્રેમ!

કામ કર્યાનું કામણ

વળી હું હૉસ્ટેલમાં રહેતો ત્યારે તે હૉસ્ટેલમાં જે નાગર વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા, તે બધાની એક ચાની ક્લબ હતી. રોજ તેમને માટે હું પોતે ચાહ બનાવતો. ૨-૩ વાર દિવસમાં તે બનાવવાનું થાય. તેમાંનો કોઈ પણ ભાઈ મને કંઈ કામ સોંપે, તો તે પ્રેમથી કરતો. તે બધા ભાઈઓનો મારા પર કેટલો પ્રેમ છે તે જાણવું

હોય તો આજે પણ તમે તેમની પાસે જઈને પૂછી જુઓ તો ખબર પડે. આજે તો સ્વજનને પોતાના ઘરનું જ કામ કરતાં કરતાં દિલમાં પૂરું સુખ ઊપજતું નથી ને કદીક કદીક તો કંટાળો પણ આવે છે. વારંવાર કામ ચીંધવાનું થતાં સ્વજનનું મન બળવો પણ પોકારે છે. આ બધાં લક્ષણો જીવનના ખમીરનાં નથી. પ્રભુકૃપાથી અમે જેમ જે રીતે જીવનમાં વર્ત્યા છીએ અને તેમ વર્તવાથી જીવનમાં અમને જે મળ્યું છે, તે તમને પણ મળો એવી અમારી તમારી પરત્વેની દિલની અભિલાષા છે. પરંતુ તે કાચાપોચા અને ઢીલા થવાથી તો કદી નહિ મળી શકે. તમારે બધાંને તો ક્યાં પારકાનું કામ કરવા જવાનું છે? મારે તો ઘણાં ઘણાં જણનું મારા ભણવાના કામની સાથે કામ કરવાનું આવતું, તો પણ તેમનું તેમનું કામ આનંદથી કરતો હતો. તેથી તે બધા ભાઈઓ મને મદદ પણ કરતા. જ્યારે જ્યારે તેઓ નાટક કે સીનેમા જોવા જાય ત્યારે મારી ટિકિટ જરૂર ખરીદી લે. જ્યાં જ્યાં ફરવા જાય, ત્યાં પણ જરૂર તેમની સાથે મને લઈ જાય. હું પણ તેમના બરાબર ઉપયોગમાં આવી શકું તેવી જ રીતની વર્તનકળામાં સાવધાનીમાં રહેતો હતો.

કર્મની કળા

જ્યારે જ્યારે આપણે કોઈના ખરેખરા ઉપયોગમાં આનંદથી ઉમળકાભેર આવતા હોઈએ છીએ, ત્યારે તેઓ ભલે કંઈ બોલેકરે નહિ, પરંતુ તેમના દિલમાં આપણે માટે એક પ્રકારની સારી લાગણી જન્મતી તો હોય છે. તેમને તે જન્મે કે ન જન્મે તેની સાથે આપણને કશી પરવા ન હોવી ઘટે અને એવા પ્રકારની ખેવના પણ આપણે ન રાખવી જોઈએ. આપણે જે કામ કરવાનું છે, તે આપણે પોતાને માટે કરવાનું છે. વળી જે કામ કરવાનું છે તે આપણા પોતાના ઘરનું જ કરવાનું છે. એવા કામમાં આપણે આપણા દિલનો આનંદ અને પ્રેમ જેટલો વિશેષ ને વિશેષ પ્રગટાવ્યાં કરીશું, તેટલાં વિશેષ ને વિશેષ

શાંતિ ને પ્રસન્નતા આપણામાં પ્રગટશે ને તે કંઈ લાભ નાનોસૂનો નથી. માટે મારી તમને બધાંને પ્રાર્થના છે કે 'ગજા ઉપરાંતનું કામ મળે, અનંતગણું કામ મળે, તેવી વેળા તમે વધારે હિંમત પ્રગટાવજો, સામર્થ્ય પ્રગટાવજો, ખમીર પ્રગટાવજો અને 'ગમે તેટલું કામ મળે. તોપણ તે કરી શકીશું જ' એવો દૃઢ આત્મવિશ્વાસ દિલમાં દિલથી પ્રગટાવજો. દિલના એવા ભાવથી કરેલા કર્મમાંથી ગુણ ને શક્તિ બંને પ્રગટે છે. ભાવનાથી કરેલું કર્મ સમજણની આંખ ઉઘાડે છે. આ બધું તારતમ્ય તેવી રીતે કર્મ કરતાંકરતાં પ્રભુની કૃપાથી મને સાંપડયું છે. મને કોઈ શીખવવા આવ્યું નથી. પરંતુ સદ્ભાવથી, પ્રેમથી ને આનંદથી કર્મને સ્વીકારી સ્વીકારીને પોતાના વિકાસના હેતુ અર્થે તે છે, શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવનાથી કરીને તે તે બધું કરવાનું છે, ને તે તે બધું ઉમળકાથી કરવાનું છે, એવી અનેક રીતની ભાવનાથી કર્મને કરતાં કરતાં કર્મની કળા ને તેનો ભાવ પ્રભુકૃપાથી મને જીવનમાં સાંપડયો છે. જીવનવિકાસના ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કર્મની કેટલી જરૂરિયાત છે, તે વિષે મળેલાં સાધક સ્વજનોને જ્યારે જ્યારે લખવાની પ્રેરણા થશે ત્યારે તે પણ બધું વિગતવાર લખીશ ખરો, જેથી તેમને કર્મ યોગયોગ્ય રીતે ને તે પ્રકારની ભાવનાથી કેવી રીતે કરવામાં આવે કે જેથી ભાવનાનો વિકાસ પ્રગટતો રહે તે સમજાય.×

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૨૪-૨-૪૧.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

પતિત જરૂર હું છું તાત, ઉગારી લે તું,
તુજ શરણ ઢળેલો બાળ ઉદ્ધારજે તું;
લળી લળી શરણું હું વાંછું તેને પ્રભુ, તું,
બહુ કરગરતાંયે તાત, ના આપશે શું ?

× લેખકનું કર્મ ઉપરનું 'કર્મ ગાથા' નામનું કાવ્યપુસ્તક આ કાગળ પછી લખાયેલું પ્રગટ થયું છે, તેમાં ઉપરનું બધું આવે છે.

થઈશ ચ્યુત નહીં હું ધ્યેયથી ; તો કદીયે,
વળગી રહીશ, છોને આવતા પ્રાણ કંઠે;
મરવું પડતું છોને, લેશ હર્ષે સ્વીકારી,
તવ પદકમળે હું પ્રાણ અર્પીશ વારી.

☆ ☆

સ્મરણુ તવ મધુરું નિત્ય આનંદકારી
હૃદય મહીં થતું રૂહે, લાગી રૂહે ઉર તાળી;
રસ મહીં ડૂબી મારું ભાન ભૂલી હું જાઉં,
મુજ પર કરી દેને એટલી તે કૃપા તું.

☆ ☆

હૃદય મહીં સ્ફુરી રૂહે પ્રેમ, આનંદ, ઊર્મિ,
રસ, રસ, રસ છોળા ઊડતી રૂહે ઊંડેથી;
નસ, નસ મહીં જાગે ચેતના ચિનગારી,
વિનવું જલદી એવો ધન્ય દેખાડજે દી.

ગાંધીજીનો મુક્તિસંગ્રામનો પેગામ

કૉલેજના અભ્યાસના કામમાં તો પ્રભુકૃપાથી ઠરી ઠામ થઈ શકવાનું પૂરેપૂરું બન્યું હતું અને એક પછી એક દિવસો આનંદથી વીત્યે જતા હતા, ત્યાં એક મોટો ભારે ધડાકો થયો. રૉલેટ કાયદાની સામે ગાંધીજીએ પોતાના શરીરની માંદગીના બિછાનેથી પણ પડકાર આપીને સત્યાગ્રહ કરવાની શરૂઆત કરવાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો અને પ્રજાને અહિંસક રીતે તાલીમ આપવાને માટે એપ્રિલની છઠ્ઠી તારીખનો દિવસ સામુદાયિક પ્રાર્થના, અપવાસ અને હડતાળનો જાહેર કર્યો. પ્રજાએ આનો સારામાં સારો જવાબ આપ્યો; પણ તે જ દિવસે પંજાબમાં ભારે રમખાણો થયાં ને સરકારે ત્યાં પ્રજાની ઉપર ભયંકર જુલમ કર્યો. પંજાબના હત્યાકાંડની હકીકતો જેમ જેમ

બહાર પડતી ગઈ, તેમ તેમ લોકનાં દિલ પણ ચોંકયાં, અને પંજાબના હત્યાકાંડનો ન્યાય મેળવવાના એક નિમિત્ત–કારણે ભારતને સ્વરાજ અપાવવાના મુક્તિસંગ્રામનો પેગામ સત્યાગ્રહ દ્વારા ગાંધીજીએ દેશને આપ્યો.

ભારે મુશ્કેલી વચ્ચે કૉલેજત્યાગનો નિર્ણય

તેવા પ્રકારના કાર્યક્રમમાં કૉલેજમાં ભણતા જુવાનીઆઓને પણ તેમણે હાકલ કરી. મને પણ ત્યારે એટલું બધું લાગી આવેલું કે 'હવે કૉલેજમાં ભણવું એ નિરર્થક છે. દેશનું કામ દેશના જુવાનો નહિ કરે, તો બીજું કોણ કરશે'? એમ પણ બહુ જ ભાવનાથી તે બધું લાગી આવતું. વાતાવરણમાં ઉશ્કેરાટ પણ ભારે હતો. કૉલેજ મારે માટે છોડી દેવી એટલે જીવનમાં જે થવાનું ધ્યેય અત્યાર સુધી સેવ્યું હતું ને જે જે બધી અભિલાષો ઘડી હતી, તે તો બધી ભાંગીને ભુક્કો થઈ જવાની હતી. વળી કુટુંબ ગરીબાઈની આર્થિક ભીંસમાં ઘેરાયલું હતું, તેમાંથી તેને ઊંચે તારવવા માટે મેં પણ મનમાં નિર્ધાર્યું હતું ને મારાં કુટુંબીજનો પણ તે માટે મારા પર આશા રાખતાં હતાં અને તેનાં મીઠાં સ્વપ્ન પણ સેવતાં હતાં. હું કૉલેજ છોડી દઉં તો જે અમદાવાદમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની સંસ્થા ઊઘડવાની હતી ત્યાં જઈને તેમાં ભણી શકવાની મારે માટે તો કોઈ પણ શકયતા હતી જ નહિ. વળી તે કાળે જે જે બધાં મદદ કરતાં હતાં, તે બધાંનો વિચાર હું કૉલેજમાં આગળ અભ્યાસ કરું તે જ પ્રકારનો હતો. એટલે હું કૉલેજ છોડી દઉં તે પરત્વે તેમનો ઘણો ઘણો અણગમો પણ હતો. તેમનો અણગમો વહોરી લેવાનું મારે આવે તો તેનું મને દુઃખ પણ ઘણું થતું હતું. મને તત્પરતાથી મદદ કરવાને માટે મારા સુધી લંબાયેલો જીવતોજાગતો મદદનો હાથ હું ધુત્કારી કાઢતો તો ન હતો, પરંતુ તે વેળા દેશની સેવા કરવાનો પણ ધર્મ છે, એવું દિલમાં જરૂર લાગી ગયું હતું.

સ્વજનોની વ્યવહારૂ સલાહ

મને મદદ કરનાર સ્વજનોએ ઘણું સમજાવી જોયું કે 'ભાઈ, તું ઉશ્કેરાટનો માર્યો આ બધું કરે છે, તે તારે માટે ને તારા કુટુંબને માટે યોગ્ય નથી. તું રખડી પડશે ને તારું કુટુંબ પણ રખડી પડશે. તે બિચારાં તારા પર આધાર રાખી રહેલાં છે. તે બધાંને તું રઝળતાં કરી મૂકશે. તું જ પોતે વિચારને! તને આગળ ભણવાની ગરજ કેવું થવાને માટે પ્રગટી હતી? તે તારાં જીવનનાં સ્વપ્નાં બધાં અદ્ધર જ લટકી જવાનાં. માટે આ ઉશ્કેરાટ ૨–૩ વરસમાં શમી જાય ત્યાં સુધી તું ભણ ને તે પછી તને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરજે'

વડીલો પ્રત્યે સન્માન

આપણા ભલાને માટે જે સ્વજન આપણે માટેની ભાવનાથી વિચારતાં હોય ને મદદ પણ કરતાં હોય, તેવાં સ્વજનની સલાહને એકદમ ફેંકી દેવી, એ તો તદ્દન મૂર્ખામીનું કામ છે, તેનું ભાન મને પ્રભુકૃપાથી તે કાળે પણ હતું. કૉલેજનો ત્યાગ કરનારા કેટલાય જુવાનીઆઓએ તેમનાં વડીલોને અને તેમનું હિત વાંછનારને સ્વચ્છંદતાથી અવગણ્યાં છે ને તેમને 'ડરપોક' 'કાયર' એવી એવી ઉપાધિથી બિરદાવેલાં છે એની જાણ મને પૂરેપૂરી છે. વડીલો પરત્વે સદ્ભાવ, આદરનું ભાન ને તેનાયે ઉપરાંત વળી જે જે સ્વજન આપણાં હિતેચ્છી હોય તેમનાં તેમનાં પરત્વે આપણા હૃદયની કેવી કેવી આભારવશ કૂણી કૂણી લાગણી જન્મેલી હોવી ઘટે, આવા પ્રકારનું ભાન કૉલેજનો ત્યાગ કરનાર જુવાનોમાં પ્રગટેલું હું જોઈ શક્યો ન હતો. તેમનામાં એક પ્રકારની ધૂન પ્રગટેલી જરૂર હતી. આવેશ પણ પ્રગટેલો હતો; અને ઉશ્કેરાટ પણ હતો. આ જ કારણે કેટલાક કૉલેજ છોડનાર જુવાન ભાઈઓને ઉદ્ધત થતા પણ મેં નિહાળ્યા છે.

સત્કાર્ય નિષ્ફળ ન જાય

પ્રભુકૃપાથી ત્યારે પણ મને ભાન પ્રગટેલું હતું કે સમાજના આવા પ્રકારના વર્તનભાનથી અસહકારને માટે અહિંસાની જે ભાવના સમાજમાં પ્રસરેલી હોવી ઘટે તે સમાજના આવા વર્તનથી કરીને કદી પણ પ્રસરી ન શકે એવું લાગતું હતું. તોપણ મહાત્મા ગાંધીજીએ સમાજની ભાવનાને ઉન્નત દિશામાં પ્રગટાવવાને માટે જે અથાગ જહેમત ઉઠાવી છે, તે નકામી પણ જવાની નથી, તે પણ સમજાતું.

સમજપૂર્વકનું સાહસ

આગળપાછળ આવો ભયંકર વંટોળનો પ્રચંડ હુમલો પ્રગટેલો હતો; જ્યાં ત્યાં બધે 'હો, હા' નું વાતાવરણ હતું, ત્યારે મારા જીવનનાં હિતેચ્છી સ્વજનો મને તે ઉશ્કેરાટના વમળમાં તણાઈ ન જવાને સંબોધે તે તદ્દન વ્યાજબી હતું ને તેથી તેમની સલાહને મેં કદી પણ અવગણી નથી; એટલું જ નહિ, પણ કેટલાય દિવસ તેના પર દિલમાં દિલથી મંથન ચલાવ્યા કરેલું છે અને શાંત ચિત્તે વિચાર્યું છે. મારા પિતાને પોલિસોએ જુલમથી મારેલા તે દૃશ્યે પણ મારા કૉલેજ-ત્યાગમાં ભાગ ભજવ્યો છે. ત્યારે એમ પણ લાગેલું કે હવે જીવનનો પ્રવાહ કોઈ બીજી દિશામાં પ્રભુકૃપાથી આપણને દોરી જવાનું કરે છે. દેશની સેવા કરવાનો પણ આપણો ધર્મ છે. બીજા દેશોએ જે સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું છે, તે સ્વાતંત્ર્યના સંગ્રામમાં અમારા જેવા કેટલાય જુવાનોનાં જીવનનો તે ખપ્પરમાં ભોગ અપાયો હશે! દેશનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાનું કામ આપણે દેશના જુવાનીઆઓ નહિ કરીએ, તો બીજું કોણ કરી શકવાનું છે?

મરણિયો નિર્ધાર

આ વિચારના જોશના પ્રાધાન્યથી હું તે વિચારની ધૂનમાં ને ધૂનમાં એકદમ ગરકાવ રહ્યા કરતો હતો. કૉલેજ છોડ્યા પછી મારે માટે તો

સાવ છેક અંધારું હતું; ને સાવ અંધારામાં જ, મારે માટે ભૂસકો મારવાનો હતો; ઘેરથી કોઈ મદદ કરી શકે એમ તો હતું જ નહિ; હવે કોઈ નોકરી ખોળવાની તો વાત જ ન હતી; હવે તો ફક્ત આંધળિયાં કરી ઝંપલાવવાનો માર્ગ જ મારે માટે ખુલ્લો રહેલો હતો. એ બધાનો મણ ચિતાર આવ્યો હતો. ઉપર લખેલું છે તેમ એવા ઉત્કટ વિચારની ધૂનના આવેશમાં પ્રવર્તાયેલો હોવા છતાં મેં મારા મનને વારંવાર ટકોર્યા કરેલું કે 'ભાઈ! આમાં જઈ શું તો ખરા, ઝંપલાવીશું તો ખરા, પરંતુ તે દિવસો બધા બહુ દોહ્યલા આવવાના છે. તેમાં કદાચ ખાવાનું પણ નહિ મળે. કોઈ મદદ તો કરશે નહિ અને મદદની અપેક્ષા રાખવી તે તો ખોટું છે. મદદ આવે તોપણ તે લેવી નથી એવો તો દૃઢ મરણિયો નિર્ધાર પ્રગટ્યો છે ને હવે તો આપબળે જ જીવવું છે તે પણ વાત નક્કી છે. માટે હે મનવા! કૃપા કરીને ફરીથી ફરીથી આ બાબતમાં વિચારી લે.' કેવી કેવી કફોડી સ્થિતિ જન્મવાની છે, તેનું પણ તાદૃશ્ય ભાન વિચારી વિચારીને મનની સમક્ષ જગાડ્યું હતું.

સૌથી પહેલા અસહકારીઓ

તે દિવસો એવા તો ભારે ઉશ્કેરાટના વાતાવરણના હતા કે કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરવાનું તો સૂઝતું જ નહિ. જ્યાં ને ત્યાં એનું એ જ વાતાવરણ. તે જબરજસ્ત વાતાવરણના વંટોળમાં સૌથી પ્રથમ જે જે વિદ્યાર્થીઓએ કૉલેજનો ત્યાગ કરીને તેમાં ઝંપલાવ્યું તે વિદ્યાર્થીઓ પણ હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓ હતો. મારી સાથે બરોડા કૉલેજમાંથી ત્યાગ કરનાર શ્રી. પાંડુરંગ વળામે * હતા. સૌથી પ્રથમ બરોડા કૉલેજમાંથી નીકળીને અસહકાર કરનાર અમે બે જ વિદ્યાર્થીઓ હતા, અને તે પણ ૧૯૨૦ની કલકત્તાની સ્પેશ્યલ કોંગ્રેસમાં મહાત્મા ગાંધીજી અસહકારનો ઠરાવ મૂકવાના હતા ને તે ઠરાવ કોંગ્રેસ

* જેઓશ્રી 'રંગ અવધૂત'ને નામે સમાજમાં બહુ પ્રખ્યાત થયેલા છે.

પાસે પસાર કરાવવાના હતા, તે પહેલાં અમે બંને વિદ્યાર્થીઓએ કૉલેજનો ત્યાગ કરવાનું કર્યું. આ છે કૉલેજત્યાગનો ઇતિહાસ.

સ્વજનોનો પ્રેમ તો રહ્યો

મને મદદ કરનાર જે જે સ્વજન હતાં, તે મારા આ નિર્ણયથી ખરેખર બહુ જ નારાજ થયાં. મારા જીવનનું ભાવિ મેં મારી પોતાની મેળે બગાડ્યું એવી તેમની દૃઢ લાગણી ને મત હતાં. કૉલેજ છોડ્યા પછી પણ તેમનો સંબંધ મેં કદી પણ છોડ્યો નથી. તેમની સાથેનો સંબંધ પ્રેમભાવથી, સદ્‌ભાવથી, નમ્રતાથી મેં સતત જાળવી રાખેલો છે. કૉલેજ છોડી દીધા પછી તેઓ પણ મને તે વિષે કદી એક શબ્દ પણ બોલ્યાં નથી અને મદદ કરવાને પણ શુભેચ્છા ને સહાનુભૂતિ દાખવેલાં છે, પરંતુ મેં પોતે સ્વયંમેળે તે લેવાનું સ્વીકારેલું નહિ, ને તે પણ દૃઢતાપૂર્વક જ.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૨૬-૨-૪૧.

(૧૯૨૪માં કરાયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

તુજ શરણ ઢળેલું કો ન પાછું ફર્યું છે,
રહી જઈશ પછી શું એક હું ખાલી હાથે?
નકી મુજ કરશે તું શ્રેય, શ્રદ્ધા મને છે,
ચરણ તુજ ઢળ્યો છું, રાંક હું એ જ આશે.

ચરણશરણ શોધ્યું તોય ના દુઃખ ફીટ્યું,
અવધિ હજુય એની છેક ખૂટી નથી શું?
અરર! કહીં સુધી તે આમ સહેવાનું રહેશે!
કરમ સુખી થવાનું રાંકનું શું નહીં છે?

કરમ રવડવાનું ક્યાં સુધી આમ રહેશે ?
કહીં સુધી પ્રભુ, મારે કહે, દબાવાનું રહેશે ?
કદી 'પ્રભુ,' ઠરીને શું બેસવાનું ન થાશે ?
પ્રભુ, પતિત તણું શું ભાગ્ય ટૂંકું દીસે છે ?

☆ ☆

અરરર ! તુજ કર્યો છે દ્રોષ મેં તાત ભારે,
પણ સમજણ, જ્યારે જન્મતાં, પાય તારે
રડી, રડી સૂકવ્યાં છે આંખનાં અશ્રુઓયે;
તુજ રહમ હવાં તો બાળ માગી રહ્યું છે.

☆ ☆

વિનવી વિનવી મારો પ્રાણ જાતો રહે છે,
પણ દિલ પ્રભુ, તોયે ના દયા દાખવે છે;
જગ મહીં પડતાને પાટુ સૌ કોઈ મારે,
તુજ શરણું ઢળ્યો હું, તુંય શું માર મારે ?

☆ ☆

નહિ, કદી મન–ધાર્યું મેળવી જો શકું હું,
મરણ પણ સ્વીકારી લૈશ ભાવે પછી હું;
કદી નહિ પણ જંપી બેસી હું તો રહીશ,
વળી મરણ સુધીયે બાળ ચાલ્યા કરીશ.

ભણતાં ભણતાં ગુજરાન

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં તે સાલના જૂન માસને અંતે પ્રવેશ થવાનું તો કર્યું, પરંતુ પૈસા શી રીતે મેળવવા ? દરેક અઠવાડિયે 'નવજીવન' વેચીને જે રકમ્ મેળવતો, તેમાંથી જેમતેમ કરીને બધું ચાલતું. તે કાળમાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠનું વાતાવરણ પણ અભ્યાસને માટે મુદ્દલે યોગ્ય ન હતું. અવારનવાર સરઘસમાં જોડાવું, દેશના

મોટા મોટા નેતાઓનું આવવું ને તેમના ભાષણોમાં જવું—આવા જ પ્રકારના વાતાવરણથી વિદ્યાર્થીઓનું માનસ ઘેરાયેલું રહ્યા કરતું. ત્યાં અભ્યાસ તે કેવી રીતે કરી શકાય ને થઈ પણ શો શકે ? એટલે સરકારી કૉલેજમાં અપાતા શિક્ષણના વિકલ્પમાં રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પોષક એવો કેળવણીનો અભ્યાસક્રમ કૉલેજિયનોની સમક્ષ મૂકવાની જરૂર છે એમ રાષ્ટ્રીય ભાવનાવાળા વિચારકોએ એ વાતાવરણનો સદુપયોગ કરવાના હેતુથી વિચાર્યું.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ

આથી ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ સ્થપાઈ અને ત્યાં કૉલેજ ત્યાગીને આવેલા વિદ્યાર્થીઓ આવીને ભણવા લાગ્યા હતા. પરંતુ તે કાળ જ ભણતરને માટેનો ન હતો.

અમને બધા વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષયના અધ્યાપકો ભણાવવાનું તો જરૂર કરતા હતા; તેમનાં તે તે વિષયનાં પ્રવચનો અભ્યાસપૂર્ણ ને વિષયના હાર્દને યોગ્ય રીતે વ્યક્ત કરી શકે એવા પ્રકારનાં પણ હતાં. તે તે અધ્યાપકોની વિદ્યાર્થીઓ સાથેની મમતા, સહાનુભૂતિ ને તેમને મદદ કરવાની તેમની ઝંખના એનમૂન હતી. વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવાની તેમની ભાવના પણ જરૂર સાકાર પામતી. વિદ્યાર્થીઓને કેમ કરીને બધી સગવડ મળી રહે, તે વિષે પણ તેઓ સારી રીતે વિચારતા. થોડોક કાળ ગયા પછી, કોચરબના ઢાળેથી ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ભૂલાભાઈના વંડામાં એલિસબ્રિજ સ્ટેશનની સામે ખસેડવામાં આવી. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠને માટે નવું મકાન થવાની તૈયારીઓ પણ થવા લાગી.

ગાંધીજીનો નવો ધડાકો

આ બધું ચાલ્યા કરતું હતું તે દરમ્યાનમાં ગાંધીજીએ અમારી વચ્ચે આવીને અમને સંબોધ્યા, તે પણ એક નવો ધડાકો જ થયો.

તેમણે તો કહ્યું કે, 'મેં તો ધાર્યું હતું કે તમે બધા કૉલેજ છોડીને દેશનું કામ કરવાને મંડી જશો. અસંખ્ય ગામડાંઓ દેશમાં છે. તે ગામડાંના રહીશોને આપણા દેશમાં બનેલા બધા બનાવોની હકીકત તમે ત્યાં ત્યાં જઈને કહો. આ દેશમાં અંગ્રેજ રાજથી જે જે બધું બન્યું છે, તે બધી હકીકત તમે ત્યાં જઈને ગામડાંના ભાઈઓને સમજાવો. પંજાબના હત્યાકાંડની વાત કરો તથા બીજી અનેક રીતે સમાજમાં નવો પ્રાણ, નવું ચેતન પ્રગટી શકે એવા કામમાં લાગી જાઓ. એટલા માટે મેં તો તમને કૉલેજનો ત્યાગ કરાવ્યો છે. આ તો તમે એક પ્રકારની ડીગ્રીનો મોહ છોડીને બીજા પ્રકારની ડીગ્રીનો મોહ તાજો ને તાજો રાખ્યો છે. કૉલેજ છોડાવવાનો મારો હેતુ તો તમે બધા જુવાનિયાઓ દેશનું કામ કરો ને દેશને જગાડો એવા પ્રકારનો હતો. માટે તમે તમારો ધર્મ વિચારો ને મારી આ જે વાત છે, તે વિષે તમે ગંભીરતાથી ઊંડા ઊતરી સંશોધન કરો ને જો યોગ્ય લાગે તો આ વિદ્યાપીઠનું ભણતર પણ મૂકી દો અને દેશના કામમાં લાગી જાઓ. અત્યારે તે દિશામાં તમારી જુવાનીનો ખરેખરો ખપ છે.'

ગ્રામસેવા

ગાંધીજીનું આ જાતનું પ્રવચન દિલને વેધક હતું. તેમની વાત પણ તદ્દન સાચી હતી. એટલે એક 'સ્વરાજ આશ્રમ'ની સ્થાપના શ્રી. ગિડવાણીજીના અધ્યક્ષપણા નીચે થઈ, ને તેમાં તાલીમ લેવાનું મેં સ્વીકાર્યું. ત્યાં તાલીમ મેળવીને ભરૂચ જિલ્લામાં વાગરા તાલુકામાં કામ કરવા જવાનું બન્યું. વાગરા તાલુકાના વતનીઓ તો બહુ જ પછાત અને ત્યાં કામ કરવાની પણ ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ હતી. એક પૈસો મણ મને તો મળતો ન હતો. ટપાલ માટે પણ નહિ, ને મુસાફરી માટે પણ નહિ. અનેક પ્રકારની અગવડોની વચ્ચે કામ કરવાનું હતું. પૈસાની અમુક મદદની તો જરૂર ખરી જ પણ તેની પણ શક્યતા નહિ. મને ફાવ્યું નહિ.

ફરી પાછા વિદ્યાપીઠમાં

ફરીથી મેં તો ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં જઈને અભ્યાસ કરવાનું સ્વીકાર્યું. પણ મને ત્યારે કોઈ તેમાં એમ ને એમ તો દાખલ થવા ન દે! એક તો પરીક્ષા આપવી પડે, તે પણ આપી. અને સરદાર-શ્રીનો અમુક અમુક ઠેકાણે કામ કરેલું છે તેવો ભલામણપત્ર મેળવી લાવવાનો છે તેવું ફરમાન પણ થયું. તે પણ મેળવી શક્યો હતો. મારી પરીક્ષા લેવાની જે થઈ તેમાં પણ પ્રભુકૃપાથી એક ખૂબી થઈ. જે પ્રશ્નપત્ર વાર્ષિક પરીક્ષાને માટે નીકળ્યો હતો, તે જ પ્રશ્નપત્ર મને જવાબ આપવાને માટે અપાયો, અને તે પ્રશ્નપત્ર તો પરીક્ષામાં બેસતાં પહેલાં હું સારી પેઠે વિચારી ગયો હતો. તેના જવાબ કેવી રીતે આપી શકાય તે બાબત મિત્રો સાથે ચર્ચી જાણી લીધી હતી. તે જ પ્રશ્નપત્ર મળવાથી હું તો બહુ જ રાજી થયો ને તેના જવાબ બહુ સારી રીતે આપી શક્યો હતો. એમાં સારી રીતે પાસ થયો ને પાછું આગળ ભણવાનું થયું.

ડીગ્રીનો મોહ છોડયો

હવે તો સ્નાતક પાસ થઈ જવાને માટે થોડાક મહિનાં જ બાકી હતા. ત્યાં ગાંધીજીએ પાછું વિદ્યાપીઠમાં પ્રવચન આપ્યું, કે 'દેશ તો ભડકે બળે છે ને તમારા બધાથી ઠંડે કલેજે આમ અભ્યાસ કરવાને કેમ બેસી રહેવાય છે?' એટલે આપણું મગજ પાછું ઊછળ્યું અને સ્નાતકની ડીગ્રીનો મોહ (જે થોડાક, ૩-૪ મહિના, વધુ રહ્યો હોત તો જરૂર મેળવી શકત) પણ સમૂળગો મૂકી દીધો.

હરિજન સેવા

તેવામાં શ્રી. ઇંદુલાલભાઈનો શ્રી. ગિડવાણીજી પર કાગળ આવ્યો કે 'કોઈને હરિજન સેવા કરવાનું દિલ હોય તો તે કામ કરવાને ક્ષેત્ર ઘણું બહોળું છે. ને તે કામ માટે વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓની

ખાસ જરૂર છે.' મારા મોટા ભાઈ તો શ્રી. ઇંદુલાલભાઈની પાસે જ કામ કરતા હતા. તેમના શરીરની તબીયત નાદુરસ્ત હતી ખરી, પણ તે કાળે તેમના શરીરને ટી. બી. થયો છે એવું સ્પષ્ટ નિદાન પણ થયેલું ન હતું. માત્ર શરીર માંદું છે એવી જાણ હતી. નડિયાદમાં શ્રી. ઇંદુલાલભાઈએ તાજેતરમાં એક હરિજન આશ્રમ પણ સ્થાપ્યો હતો. એટલે તેમાં જ મારે કામ કરવાનું આવ્યું ને આમ સ્નાતકની ડીગ્રીનો પણ મોહ છોડયો તે છોડયો જ.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૨૭–૨–૪૧.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

પરમ તુજ કૃપાથી પાપ દે સર્વ બાળી,
શરણ તુજ લીધું જે બાળ, લેજે બચાવી;
વિનતિ હૃદયમાં તું રાંકની બાપ, લેજે,
જયમ ત્યમ કરી છોરું તાત, નિભાવી લેજે.

☆ ☆

અધુવચ દરિયામાં છું હું પ્રભુ, જો!
બહુ તરફડિયાં હું મારું છું ત્યાં પ્રભુ, જો!
પણ મુજ તહિં ક્યાંયે કારી ના ફાવતી ને,
ટગર ટગર તુંયે આમ શું જોઈ રહેશે?

☆ ☆

પ્રભુ, ભર દરિયે હું ડૂબી કેવો રહ્યો છું!
ઢચક ઢચક પાણી જો! તું, કેવું પીવાતું!
જઈ પ્રભુ, તળિયે જો! બાળ બેઠું હવાં તે,
બળ બધું જતું રહેતાં બૂમ પાડી તને છે.

શરણુ પ્રભુ મને લે ભાવ મારો સ્વીકારી,
પતિતજન પ્રભુ, છું, તોય લેજે ઉગારી;
જગ મુજ ધણીધોરી તું વિના કોઈ ના છે,
વિનવું, ખબર મારી નિત્ય લેતા રહેજે:

પ્રભુ, ખલુ ખલ હું ને હું કુકર્મી વળી છું,
શરણુચરણુ તારે બાળ એવો ઢળ્યો છું;
મન, મતિ, ચિત મારાં લગ્ન તુંમાં કરી દે,
મુજ પ્રભુ, તુજને તે એટલી પ્રાર્થના છે.

સ્વજન જગ મહીં તું એકલું માત્ર મારું,
અવર તુજ વિના ના લાગણી ધારનારું;
કઠણુ સમય વેળા છાંયડી રાંકને તું,
મુજ હૃદય તણો છે પ્રાણુ એવો પ્રભુ, તું.

પ્રભુ, પતિત તણી તું, ભાળ લેતા રહેજે,
ચઢી જઉં કદી આડો, દોરવી માર્ગ લેજે;
દુઃખ પણુ સહી લેવા આપજે હામ હૈયે,
નજર સતત મારી રાખજે માર્ગ–ધ્યેયે.

ઘર ઘર ભટક્યો છું બાળ ભિખારી યે હું,
પણુ નવ મળિયું છે, તાત, જે જોઈતુ'તું;
તરસ, ભૂખ, મટાડી ના શક્યું કોઈ મારી,
લથડી લથડી આવ્યો આખરે પાસ તારી:

પ્રભુ, ખબર પડી છે, 'પાદ તારે ઢળે જે,
જરૂર હૃદય – વાંછ્યું મેળવે છે બધું તે;
શરણ' સમજી એવું રાંક ભાવે ઢળ્યો છું,
તુજ દિલ જ્યમ ફાવે તેમ છોને કરે તું.

સ્નેહસંમેલનનો ઉહાપોહ

નડિયાદમાં મારું કામ એક નાનકડી શાળા પૂરતું ભલે હતું, પરંતુ તેટલી જ પૂરતું તે કામને મર્યાદિત કરી નાખ્યું ન હતું. અસ્પૃશ્યતાનું નિવારણ થાય તેવા પ્રકારના સમારંભો પણ વરસમાં એક બે વાર યોજવાનું થતું. ભાદરવા વદિ બારસ—ગાંધીજીના જન્મદિવસ—ના નિમિત્ત પ્રસંગે એક વખત હરિજનો તથા ગામના પ્રતિષ્ઠિત સજ્જનોનું એક સ્નેહસંમેલન યોજ્યું હતું. તેમાં સૂકો મેવો તાસકોમાં આપવાનો પ્રબંધ કર્યો હતો. અમે બધા જ એક સાથે એક જ પંગતે પાથરણાં પર બેસીએ એવી વ્યવસ્થા કરી હતી. હરિજનના જુદા જુદા વર્ગમાંથી પણ માણસોને નોંતર્યા હતા અને નડિયાદ શહેરમાં પણ પ્રતિષ્ઠિત સદ્‌ગૃહસ્થોને આમંત્રણ પત્રિકાઓ જાતોજાત જઈને આપી આવવાનું કર્યું હતું. આ સંમેલન બહુ સારી રીતે પ્રભુકૃપાથી પાર પડ્યું. તેમાં શ્રી. ગોકુળદાસ તલાટી ('બાપુ' તરીકે તેમને બધા નડિયાદમાં સંબોધન કરતા) તથા શ્રી. ફુલચંદ બાપુજી શાહ ને એવા બીજા નામાંકિત સદ્‌ગૃહસ્થો પણ ખાસ આમંત્રણથી પધારેલા હતા. આ જાતના સમારંભે બીજે દિવસે નડિયાદ ગામમાં ભારે હોહાકાર મચાવી મૂક્યો. શહેરને જુદે જુદે ઠેકાણે આનો ઉહાપોહ થયા કર્યો હતો.

પ્રતિષ્ઠિત સજ્જનોનો બહિષ્કાર

શ્રી. ગોકુળદાસ તલાટી ને શ્રી. ફુલચંદ શાહની જ્ઞાતિએ ભેગા મળીને તેમનો જ્ઞાતિ-બહિષ્કાર કરવાનું ઠેરવ્યું. તે બે સજ્જનોના પક્ષમાં પણ તેમની જ્ઞાતિમાં માણસો તો હતાં જ એટલે ઉપરના

સંમેલનમાં ભાગ લેવાથી તે જ્ઞાતિનાં બે તડ પડી ગયાં. આ કાગળ લખું છું ત્યારે પણ તે તડ સંધાયાં હશે કે કેમ તે હકીકતની મને જાણ નથી. તે વણિકોની જ્ઞાતિએ શ્રી. ગોકુળદાસભાઈ તલાટીએ તેમ જ શ્રી. ફુલચંદ બાપુજી શાહે—તેઓ બંને તો ઘણી પ્રતિષ્ઠિત ને સમાજમાં ઘણો મોભો ધરાવનાર વ્યક્તિઓ હતી, તેમ છતાં—અસ્પૃશ્યતા નિવારણના સંમેલનમાં ભાગ લેવાથી તેમની જ્ઞાતિમાં ઉહાપોહ થયો, તેની અસર નડિયાદમાં મારા શરીરની જ્ઞાતિ ઉપર પણ પડયા વિના ન રહી.

લેખકનો બહિષ્કાર ન થયો

મને પણ જ્ઞાતિમાંથી બહિષ્કાર કરવાને ઉહાપોહ જાગ્યો ને તેનો પ્રવાહ પણ શરૂ થઈ ગયો. પરંતુ તે અટકી જવામાં જ્ઞાતિના વડીલો પરત્વેનું મારું હંમેશનું નમ્રતા અને સદ્ભાવપૂર્વકનું વર્તન તથા પૂજ્યશ્રી ગોદડિયા મહારાજના મારી પરત્વેના સદ્ભાવનું કારણ હોય તો હોય. તેઓ નડિયાદ પધારતા ત્યારે તેઓ પણ નડિયાદના સ્મશાનમાં વાસો કરતા. મારે પણ રોજ રાત્રે ત્યાં જ સૂવાનું થતું. તે કારણે તેમનો ને મારો પ્રભુકૃપાથી મેળાપ ને સંગમ થઈ ગયો હતો. તેથી અવારનવાર તેમની પાસે હું જતો. મારી સાધના તરફની કોઈક પ્રકારની ગતિનો ને કંઈક સાધનનો અભ્યાસ હું કરું છું તેવો તેમને અણસારો પ્રગટી ગયો હતો. હું પણ મારાથી બને તેટલી તેમના શરીરની પણ સેવાચાકરી કરવાનું ચૂકતો નહિ. મારી જ્ઞાતિના સજ્જનો પણ તેમની પાસે અવારનવાર જતાઆવતા તથા મારું પણ તેમના સમાગમમાં આવ્યા કરવાનું હોવાથી અને જ્ઞાતિવાળાઓ પરત્વે સદ્ભાવવાળા વર્તનની અસરથી મારો બહિષ્કાર કરવાનો વિચાર આખરે માંડી વળાયો હતો.

પોતાના ગામમાં જ હરિજનસેવા

હરિજન સેવક સંઘમાં ભાઈ પરિક્ષિતલાલ, તમે, હરિવદનભાઈ

તથા બીજાઓ કામ કરતા હતા, પણ તમે સૌ પોતાનાં સગાવહાલાં જ્યાં રહેતાં હોય ત્યાં કંઈ તમને સૌને કામ કરવાનું હતું નહિ. મારે ભાગે તો સગાંવહાલાં અને જ્ઞાતિબંધુઓ વચ્ચે જ હરિજન સેવાનું જે કામ સાંપડ્યું હતું, તે કામ તમો બધાંના કરતાં વધારે મુશ્કેલીવાળું હતું. ભરવસ્તીવાળા અને સગાંવહાલાંના મહોલ્લામાં રહેતો; ત્યાં પણ હરિજનોનું આવવાજવાનું કદીક બને તેથી બધાં છંછેડાઈ પડે, ને તે બધાંનો રોષ અમારે સહન કરવાનો આવતો. તે ઉપરાંત અસ્પૃશ્યતાનું નિવારણ જે રીતે થાય એવા સમારંભો પણ યોજવાનું કામ અવારનવાર કર્યા કરવાનું પ્રભુકૃપાથી બનતું. જે કામ હાથમાં લીધું હોય તે ભલેને નાનામાં નાનું હોય, પણ તેના ઉત્તમ ગુણની કક્ષામાં પરિણમાવવાનું પ્રભુકૃપાથી સૂઝ્યા કરતું ને તે રીતે બેધડકપણે નિર્ભયતાથી તેમાં ઝંપલાવવાનું બન્યા કરતું. આ કામ વિશેષ કપરું હોવા છતાં મને કદી અસંતોષ જાગ્યો નથી. ઊલટું સેવા કરવાની વિશેષ તક સાંપડી છે, તે મારું સદ્ભાગ્ય છે એમ લાગતું.

નિઃસ્પૃહ સેવા

મારા સેવાના ક્ષેત્રની તે હકીકતને તેવી રીતે કોઈએ વિચારી જાણી નથી, એમ આજે પણ મારું માનવું છે. તોપણ કદીયે એમ નથી થયું કે 'મારા સહ-કાર્યકર્તા ભાઈઓએ મારી જોઈએ તેવી કદર કરી નથી,' કારણ કે મને તો કામ કર્યા કરવાની જ અપેક્ષા રહ્યા કરતી હતી. હરિજન સેવાના ક્ષેત્રમાં કામ કરતા ભાઈઓ સાથે મારે તો સદાય સદ્ભાવ જ ટકી રહેલો છે. સંઘમાં કામ કરતા જુદા જુદા સ્વભાવના ભાઈઓ સાથે તેઓને ભલેને માંહોમાંહે સુમેળ ન હોય, બલ્કે કોઈ કોઈને અણગમાનો ઉફેરાટ પણ હોય, તેવા તેવા ભાઈઓ સાથે પણ મારે તો સંપૂર્ણ પ્રકારનો મેળ હતો. મારા પરત્વે પણ કોઈને કંઈ કશું આડુંઅવળું પ્રગટેલું હોય એવું જાણ્યામાં નથી.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૨૮-૨-૪૧.

(૧૯૨૪માં રચાયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

હૃદય મહિં થતું જે દુઃખ ભારે પ્રભુ, હું
કયમ કરી તુજને તે વર્ણવીને બતાવું ?
નજર મહીં જરી જો વાત મારી લઉં તું,
નસીબ ઊઘડશે તો હે પ્રભુ ! રાંકનું હું.

તુજ ચરણ રડ્યા જો ! ક્યારનો હું કરું છું !
પણ મુજ પ્રભુ, કૈં યે સાંભળે ના કશું તું;
અવગુણ મુજમાં શા તાત, એવા ભર્યા છે
પ્રભુ, ન નીરખતો કે રાંક સામું જરાકે ?

મુજ જીવન તણાં તું પ્રાણ, આધાર, આશા,
તુજ પર જ રહ્યો છે બાળ જીવી પ્રભુ, આ;
પળ પળ પ્રભુ, લેજે નિત્ય સંભાળ મારી,
કરગરું, ગણી છોરું રાખજે પાસ તારી.

સમજણ પડતી ના માર્ગ ના ખૂટતો શે ?
પથિક કંઈક રસ્તે આડફંટે વળ્યો છે;
શ્રમ જરૂર બધો આ જાય મિથ્યા જ, તેથી
કરગરું, લઈ લેની રાહ સાચે કૃપાથી.

પ્રભુ, મુજ પુરુષાર્થે પ્રેરતો હામ રહેજે,
નહિતર મુજથી તો કામ આ ના સધાશે;

મતિ; બળ મુજમાં તો બાપ, ઝાઝાં નહીં છે,
પ્રભુ, મુજ મદદે તું નિત્ય તેથી રહેજે.

☆ ☆

પથિક જન ભૂલેલો છે, મને રાહ લેજે,
પ્રભુ ભવ – અટવીમાં ગૂંચવાઈ પડ્યો જે;
પગથી પણ કહીંયે ભાસતી ના કરું શું?
પ્રભુ, દુખ વળી પામું અંધકારે બહુ, હું.

☆ ☆

ખટપટ મન મારું કેમયે ના તજે છે,
વળી વળી બહુ વારું તોય ના માનતું તે;
પ્રભુ, તુજ પદ એને બાંધવા હું મથું છું,
વિનવું, તુજ કૃપાના પાશથી બાંધી લે તું.

નગ્ન અવધૂતનો સમાગમ

નડિયાદમાં સેવાના ક્ષેત્રનું કામ મળ્યું તે મારે તો જીવનને કાજે ફળદાયી નીવડ્યું હતું. નડિયાદમાં જ પ્રભુકૃપાથી સાધનામાં દીક્ષિત થવાનું બન્યું. (જે બાબત તમને હું લખી ગયો છું). વળી બીજો પણ એક એવા જ પ્રકારનો ત્યાં પ્રસંગ બન્યો હતો. એક વાર હું શહેરમાંથી મરીડા ભાગોળે આવ્યો અને વાસમાં જઈને વિદ્યાર્થીઓને હાકલ કરતો હતો, ત્યારે એક હરિજન ભાઈએ કહ્યું કે, 'ચુનીભાઈ! આપણા કુંડની પાછળના ખેતરમાં કોઈ એક તદ્દન નગ્ન માણસ પડી રહેલો છે, તે મુદ્દલે સળવળતો નથી.' મને તે પળે જ પ્રભુકૃપાથી સ્ફુર્યું કે નગ્ન હોવાની તાકાત કાં તો ગાંડામાં કે કાં તો કોઈ અવધૂતમાં હોઈ શકે. આ પ્રકાર સિવાયનો કોઈ પણ માનવી શરીરની તદ્દન નગ્ન અવસ્થામાં ખુલ્લામાં રહી શકે નહિ. આ વિચાર આવતાંની સાથે જ બીજા શિક્ષકભાઈઓને કામ સોંપી હું તો પાછો

ઘેર આવ્યો, નહાયો, ધોયેલાં કપડાં પહેર્યાં, મારે હાથે જ એક મોટો લોટો સારી પેઠે અજવાળ્યો ને તેમાં બશેરેક દૂધ વેચાતું લઈ જે ઠેકાણે તે નગ્ન માણસ પડચો રહ્યો છે એવી ઇશારત મળેલી ત્યાં હું ગયો. જગા તો મને તરત જ જડી ગઈ. તે માણસ પણ ત્યાં હજી એમ ને એમ જ પડી રહેલો હતો. હું તો ત્યાં બેસી રહ્યો, અને પ્રાર્થના, સ્મરણ વગેરે કર્યા કરતો હતો. દોઢ, બે કલાક બેઠો હોઈશ ત્યારે તેઓ સાહેબ જરાક સળવળ્યા. તે પછી હળવે હળવે થઈને તેમણે પડખું ફેરવ્યું, ને તે પણ મારી તરફ નહિ. વળી પાછા તે પડયા રહ્યા. વળી પાછા પાએક કલાક પછી મારી તરફ પડખું ફેરવ્યું ને આંખો ઉઘાડી.

સંત-અવધૂતનો દુર્લભ સંગ

તે કાળે મેં તો તેમને નીચા વળીને પ્રેમભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા. 'કૃપા કરીને આ દૂધ અંગીકાર કરો તો આપની મોટી કૃપા,' એમ પણ કહ્યું. તેઓ બેઠા થયા અને લોટો હાથમાં લઈને દૂધ ગટગટાવી ગયા. હું પણ કશું બોલતો નહિ. તે પણ બોલ્યા વગર જ બેસી રહ્યા. મને જરૂર એમ તો ઊગી આવ્યું કે 'આ કોઈ ગાંડો માણસ તો નથી લાગતો.' તેથી મારે બીજા અનુમાન પર આવવું જ પડ્યું, કે 'આ કોઈ અવધૂત કોટિનો આત્મા હોવો જોઈએ.' તેવા અનુમાનનું સ્ફુરણ થતાં જ મને દિલમાં ભાવોર્મિ પ્રગટવા માંડી. આ જગતમાં ધન, વૈભવ, વિલાસ, પ્રતિષ્ઠા ને ઉત્તમ પ્રકારનું બીજું સઘળું જ મળી શકે, પરંતુ ચેતનાની ભૂમિકામાં નિષ્ઠા પામેલા આત્માનાં દર્શન થવાં ને એવા જાગતાજીવતા નરનો સમાગમ થવો, એ તો મહા દુર્લભ ઘટના છે.

અવધૂતને પ્રાર્થના

તેમનું દર્શન થતાં મનમાં ને મનમાં મારું સદ્ભાગ્ય માનવા

લાગ્યો. વિશેષ ને વિશેષ ભાવે સાધનાના માર્ગમાં આગળ ને આગળ પગલાં ભરાવવાને માટે મને અંતચક્ષુની પ્રેરણા આપવાને કાજે ને તેમાં પ્રગતિ કરાવવાને કાજે અને સાધનાનો માર્ગ આગળ કપાવાને માટે જે શક્તિસામર્થ્ય; ભાવસામર્થ્ય અને કરણોનું શુદ્ધિસામર્થ્ય વગેરે વગેરે બધું જોઈએ તેમાં તેમાં પ્રેરાવવાને હે પ્રભુ! મને કૃપા દેજો. મારા સાધનાના પુરુષાર્થમાં ચેતનવંતો વેગ પૂર્યા કરજો અને મારી સાધના એકધારી અતૂટ ચાલ્યા કરે એવા પ્રકારનું ભાવનાનું બળ પ્રેર્યા કરજો,' એવા પ્રકારની પ્રાર્થના મનમાં ને મનમાં મનથી કર્યા કરવાનું તે કાળે સહજ સ્ફુર્યા કરતું હતું. હું પણ તે પ્રાર્થનાના ભાવતાનમાં મશગૂલ હતો. એટલે સમયનું તો કશું ભાન જ રહેલું નહિ.

વિચિત્ર હુકમ

જ્યારે ભાન જાગ્યું, ત્યારે લગભગ સાંજના છએક વાગવા આવ્યા હશે. ત્યારે તેઓશ્રી બોલ્યા કે, ' મને કોઈ મુસલમાનને ઘેર લઈ જા. ' તેમની બોલી મરાઠી હતી એમ તો ચોકખું લાગ્યું; પરંતુ મુસલમાનને ઘેર લઈ જવાની હકીકત સાંભળીને મને બહુ નવાઈ લાગી. અને તે મને પણ કેવી રીતે ? તેમની આવી શરીરની નગ્ન અવસ્થામાં કોઈ ને ઘેર લઈ જવા, તે સામાન્ય સમજણની દૃષ્ટિએ અનુચિત જ હતું.

'અસ્સલામ આલયકુમ્' નો સહારો

પરંતુ આ જીવને એક એવા પ્રકારનો અભ્યાસ પડી ગયેલો કે આવા લોકોનું જે પ્રકારનું વ્યક્તત્વ થાય, તે પ્રમાણે તેમના હુકમનું પાલન કરવાને મારું દિલ સદ્ભાવથી તત્પરતાવાળું બની જાય. વિદ્યાપીઠમાંથી સાંપડેલી હિંદુ-મુસ્લીમ એકતાની ભાવનાથી મુસલમાનભાઈઓને 'અસ્સલાંમ આલયકુમ્' કરવાની જે ટેવ હતી તે ટેવે મને અહીં પણ સહારો આપ્યો.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૧-૩-૪૧।

હકીમ સાહેબની પ્રાથમિક સંમતિ

મરીડા ભાગોળ તરફ આવતાં તે ભાગના લત્તામાં એક યુનાની હકીમ સાહેબને અસ્સલામાલયકુમ્ કરતો ને તેઓ પણ તેનો પાછો જવાબ ભાવનાથી વાળતા. અમારે પરસ્પર આવી જાતનો નાતો કેટલાય સમય સુધીનો જીવતો ચાલ્યો ,આવતો હતો. આના શિવાય ભાગ્યે જ અમે એકબીજા સાથે કશી વાત કરી હોય. હું તો બાપજી પાસેથી ઊઠીને તે યુનાની હકીમ સાહેબને ઘેર ગયો. સદ્‌ભાગ્યે તેઓ હાજર હતા. મેં તેમને વાત કરી કે ' અમારા લોકોના રંગ-વાનાં કુંડની પાછળ એક ખેતરમાં એક ઓલિયા પધારેલા છે. તેમને કોઈ મુસલમાનને ઘેર રહેવું છે. તેમની પાસેથી જ અત્યારે હું ચાલ્યો આવું છું. જો આપ કૃપા કરીને તેમને તમારી મેડી પર રાખી શકો, તો તેમની હું હરેક પ્રકારની સેવા જરૂર કરીશ, ને હું ખડેપગે હાજર રહીશ, અને હું આપને કોઈપણ પ્રકારની તકલીફ (ઓલિ-યાના કારણે) પડવા દઈશ નહિ. તેઓ પહેલાં તો સંમત થઈ ગયા.

પૂરી હકીકત જાણતાં આનાકાની

પરંતુ તે પછી મેં તેમને જણાવ્યું કે, ' હકીમ સાહેબ ! તમે પ્રેમથી સંમતિ તો આપી. પરંતુ તે ઓલિયા તો શરીરે સંપૂર્ણ નગ્ન છે. તેમને હું ઘોડાગાડીમાં બધા પડદા નખાવી દઈને અને તેઓશ્રીની એટલે કે તે ઓલિયાની પ્રેમથી રજા મેળવીને તેઓ એક નાનકડું કંતાનનું કપડું પોતાના શરીરના તેટલા ભાગ પર નાખી મૂકે એવી એમને પ્રાર્થના કરીને એવી વ્યવસ્થા પણ જરૂર કરીશ. અને આપ કૃપા કરીને એવું એક નાનકડું કંતાનનું કપડું મને આપો.' આ સાંભળીને તેઓ તો એકદમ સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. થોડા ઘણા ઉશ્કેરાયા પણ હશે, એવું મને લાગ્યું. પોતે સંમતિ તો આપી બેઠા,

પરંતુ શરીરની આવી સ્થિતિવાળા માણસને પોતાને ત્યાં રાખવાની હવે તેમની તત્પરતા ઓગળી જતી હોય એવું સ્પષ્ટ મને જણાયું.

લેખકની સમજાવટ

મેં તેમને કહ્યું કે 'હું તેમને મારે ઘેર જરૂર લઈ જઈ શકું એમ છું.' ને ત્યાં એમને પ્રેમથી રાખું. તે ઉપરાંત સંતરામ મહારાજના મંદિરમાં પણ તેમના મંદિરની પાછળ ઝાડી છે, ત્યાં લઈ જઈને પણ રાખી શકું. પરંતુ તેઓશ્રીને તો કોઈક મુસલમાનને ઘેર જ રહેવું છે. એટલે મારી લાચારી છે. ને તેથી હું તમને પ્રાર્થના કરવા આવ્યો છું. હવે સાંજ તો લગભગ પૂરી થવા આવશે. લગભગ અંધારા જેવું થયું હશે તેવી વેળાએ ઘોડાગાડી લઈને ઘોડાગાડીના પડદા બધા પાડી દઈને તેમને લઈ આવીશ એટલે ઘોડાગાડીમાં કોઈ તેમને જોઈ શકશે નહિ અને હું તેમના શરીરે પેલું કંતાન જેમતેમ વીંટળાવવાનું કરીને તમારી મેડી ઉપર ચઢાવી દઈશ. તેમનું મળમૂત્ર વગેરે પણ હું મારે હાથે જ સાફ કરીશ, કારણ કે તેઓ કદાચ તેવા કર્મને માટે બહાર ન પણ નીકળે, એવી કોઈ મસ્ત દશાના આ માણસ લાગે છે. એને માટેની માનસિક તૈયારી મેં પોતે ભક્તિપૂર્વક કરી રાખેલી છે. આવા લોક બહુ ધૂની હોય છે. તેઓ કેમ વર્તે ને કેમ બોલે તેની કંઈ આપણને કશી ગતાગમ પડી શકે નહિ.'

હકીમ સાહેબની શરતી સંજૂરી

આ સાંભળી હકીમ સાહેબના મોઢા પરની રેખાઓ કંઈક બદલાઈ અને મને કહેવા લાગ્યા કે 'ભગત! તમારી સાથે મારે જે પરિચય થયો છે, ને તમે રોજ આ બાજુથી જતાં આવતાં ભજન ગાયા કરો છો ને ખુદાની બંદગી કરો છો, તે મેં ઘણા સમયથી જોયું છે એટલે તમારા કહેવાથી હું સંમતિ આપું છું. પરંતુ મારે કોઈ

જાતની મુશ્કેલીમાં મુકાવું ન પડે ને અધવચ તમે જેને ઑલિયા કહો છો તેને કાઢી મૂકવાની જરૂર ન પડે તેની જવાબદારી તમારે માથે છે.'

વિચારપૂર્વક હિંમત કરી

આ જવાબદારી મેં પ્રેમથી સ્વીકારી—જોકે તેવી જવાબદારી સ્વીકારતાં પહેલાં મને મનમાં એમ તો જરૂર ઊગી આવેલું કે '.આ કામ અઘરું તો છે જ. આવા પ્રકારના માણસ એકદમ નીકળવાને તૈયાર ન થાય. તે તો અડ્ડો જમાવીને જ બેસે ને એમ પણ કહે કે હું તો અહીં જ બેઠો રહીશ ને નીકળીશ નહિ. તેઓ જો ન નીકળે તો મારી ભારે કમબખ્તી પણ થાય,' આવો વિચાર પણ ઝબકી તો ગયો. આવા ઑલિયાઓનું કંઈ કશું ઠેકાણું ન હોય, તોપણ મારે તો તેમના વચનનું પ્રેમભક્તિપૂર્વક પાલન જ કરવું હતું. જે કાળે જે થશે, તે તે કાળે જોયું જશે. ત્યારે ભગવાનની કૃપાથી વળી તે પરિસ્થિતિનો ઉકેલ જરૂર મળી આવશે: જે પરિસ્થિતિ ભવિષ્યમાં પ્રગટવાની હોય, તે પરિસ્થિતિના હાઉથી અત્યારથી ભડકવાની જરૂર ન હોય. વર્તમાનને જ યથાયોગ્યપણે ભાવથી વળગી રહીને તેમાં જીવવું એ યોગ્ય પગલું છે. આમ વિચારી હકીમ સાહેબને બેધડકપણે હા પાડી દીધી. ઉપર મેડી વગેરે જોઈ આવ્યો. અમે આવીએ ત્યાં સુધીમાં ઉપરની મેડીમાં જે જે કંઈ થોડુંઘણું રાચરચીલું પડ્યું હોય તે લઈ લેવાનું હકીમ સાહેબને મેં જણાવ્યું; ને એમ પણ કહ્યું કે ' કહો તો, અર્ધો કલાક રોકાઈને આપ મને બતાવો ત્યાં તે રીતે તે બધું જાતે જ મૂકી દઉં.' પરંતુ તેમણે ના પાડી, ને પોતે બધું કરાવી લેશે એમ જણાવ્યું.

આખરે વરઘોડો નીકળ્યો

પછી તો હું નિશ્ચિંત થઈને હરખાતો હરખાતો ઘોડાગાડી લઈને પેલા ઓલિયા સૂતા હતા ત્યાં ગયો. ઘોડાગાડી આવેલી

જોઈને તેઓ પોતે ઊઠયા. ઘોડાગાડી લાવ્યો હતો, તે જ સમયે મેં ગાડીના બધા જ પડદા નીચા નાખી દીધા હતા. ઘોડાગાડીવાળો પણ શરીરથી તદ્દન નગ્ન એવા માણસને જોઈને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેઓશ્રીને ગાડીમાં બેસાડીને પેલું ગુણપાટનું કપડું તેમના શરીરના તેટલા ભાગ ઉપર બે હાથ જોડી મેં પ્રાર્થના કરીને મૂકી રાખવાનું કર્યું. તેઓ તદ્દન શાંત રહેલા એટલે તેમાં મેં તેમની મૂક સંમતિ માની લીધી. આવા પ્રકારનો અમારો વરઘોડો હકીમ સાહેબના ઘર તરફ ચાલ્યો.

ભારે શરીર છતાં અસાધારણ સ્ફુર્તિ

હકીમ સાહેબ પણ અમારી રાહ જોતા બહાર ઊભા રહ્યા હતા. તે ઓલિયાઓનું શરીર પણ ઘણું હૃષ્ટપુષ્ટ ને ભારે હતું. મેં તેઓશ્રીને કહેલું. કે ગાડીમાંથી ઊતરીને ઉપરની મેડી ઉપર આપ ઝપાટાભેર પધારી જાઓ, કારણકે દુનિયાદારીના લોક આવી રીતનું કશું સહન કરી શકે નહિ, ને તેમાં ઊલટી અમારા આ હકીમ સાહેબની નાલેશી પણ થાય.' આ ઉપરથી તેઓ એટલી બધી સ્ફુર્તિથી એકદમ ઊતર્યા ને ઉપર ઝપાટાભેર ચઢી ગયા! એમનું શરીર તો ભારે હૃષ્ટપુષ્ટ હતું, તેમ છતાં તેમની તે કાળની સ્ફુર્તિનું ચેતનવંતું દર્શન જે મને થયું હતું તેની અસર આજે પણ મને તરવરતી લાગે છે.

ઓરડામાં જ જરૂરી સગવડ કરી

ઉપર જઈને તેઓશ્રીને મેં બેસાડયા. તે પછી મેં તેમને પ્રાર્થના કરી કે 'હું બેએક કલાકમાં અહીં પાણી માટેની માટલી, બેચાર માટીનાં શકોરાં, આપને બેસવા માટેનું કંઈક ગાદી જેવું સાધન વગેરે લઈને આવું છું., આપને માટે ભિક્ષાનો પ્રસાદ પણ લઈને આવું છું. ત્યાં સુધી આપ તદ્દન શાંત બેસી રહેશો એવી મારી આપને કરગરીને પ્રાર્થના છે.' તે પછી હું પાણીની માટલી, બે પ્યાલા, ચાર માટીનાં

શકોરાં, તથા તેમની ભિક્ષા માટેનો પ્રસાદ વગેરે બધું લઈને હકીમ સાહેબને ઘેર આવ્યો. માટલી વીછળીકરીને પાણી ભર્યું. અગમચેતી વાપરીને સાવરણી પણ લાવ્યો હતો. તેઓશ્રીને ધૂળ ન ઊડે તેવી રીતે ધીરેધીરે આસ્તેઆસ્તે બધું વાળ્યું ને તેમને બેસવાને માટે ગાદી ને આસન પાથર્યાં, પણ તેના પર તેઓ બેઠા નહિ. મેં તેમને તે માટે કદી આગ્રહ પણ કર્યો નહિ. પછી હકીમ સાહેબને ત્યાંથી એક શકોરું લઈને તેમાં ધૂળ ભરી લાવ્યો. બેચાર ઈંટો પણ લાવ્યો, તે ઈંટોની બેસણી કરીને તેની વચ્ચે ધૂળવાળું શકોરું મૂક્યું, કે જેથી તેમને જ્યારે મળત્યાગ કરવો હોય ત્યારે સહેલાઈથી કરાય.

તદ્દન સાદી પ્રસાદી

આ બધી મારી રમત તેઓ જોયા કરતા હતા. આ સમય દરમ્યાન હું પણ કશું બોલતો નહિ ને તેઓ પણ કશું બોલતા નહિ. તે પછી હાથ ધોઈને તેમની આગળ ભિક્ષાનો પ્રસાદ મૂકવાનું કર્યું. મારી પાસે તે કાળે તેઓશ્રીને પ્રસાદ આપવાને બાજરીનો રોટલો, શાક અને દૂધ સિવાય બીજું કશું જ ન હતું. કદાચ તેમને આ વિશેષ ગમ્યું હોય. તેઓ પ્રેમથી રોટલો, શાક, ને દૂધ બધું જ ખાઈ ગયા, એટલું જ નહિ પણ રોટલાની થોડીક કણો જમીન ઉપર પડી ગઈ હતી તે પણ ઉપાડીને પોતે ખાઈ ગયા. મેં જાણ્યું કે હમણાં પોતે પોતાનાં હાથ, મોં વગેરે ધોશે. પરંતુ તેમાંનું તેમણે તો કશું કર્યું નહિ. એટલે મેં તેમની પાસેથી તે વાસણો લઈ લીધાં ને તેમના હાથ લોવાને માટે એક અંગૂછો ઘેરથી લઈ આવેલો તે અંગૂછાને પાણી વડે જરા પલાળીને ધીરેધીરે તેમના હાથ અને મોં લૂછી લીધાં.

*

બનારસ, હરિ: ૐ તા. ૨-૩-૪૧.

આવાને એક જ વાર પૂછવું

પછી મને રાત્રે વિચાર આવ્યો કે તેમનું સૂવાનું શું કરવું? તેઓ કદીક મરાઠીમાં બોલે ને કેટલુંક ભાંગીતૂટી હિંદીમાં પણ બોલતા: પરંતુ એવું બોલે કે મને કશી સમજણ ન પડે, ને ફરીથી પૂછવાની મારી તો હિંમત ન ચાલે. મને તો કોઈ પણ પાથરણા વિના ચાલી શકે એવો અભ્યાસ હતો જ. મે તેમને સૂવા માટેની વ્યવસ્થા બાબતમાં જેમ તેમ કરીને શેતરંજી કે પથારી એવું લઈ આવવાને માટે વાત કરી. પણ તેઓ તો જવાબ આપે જ નહિ. એટલે વધારે પૂછવાનું માંડી વાળ્યું. આવા લોકને માત્ર એક વાર આપણે બહુ જ ધીરેથી, નમ્રતાથી પૂછવું, એવી હૈયાસૂઝ મને ત્યારે પણ હતી. રાતે તેઓ તો મોડા સુધી બેઠા જ રહ્યા. મને પણ તેમનું જાણવાની દિલમાં જિજ્ઞાસા તો ભારે હતી એટલે હું પણ બેઠો રહ્યો.

શરીરની સેવા કરવા દીધી

મુને દિલમાં એમ ભાવથી થયા જ કરતું હતું કે તેમના શરીરની કંઈક સેવા કરું તો સારું. એટલે પાસે જઈને તેમના શરીરને દબાવવાનું એટલે કે ચંપી કરવાનું મને બહુ દિલ થયું. પાસે જઈને તેમને પગે લાગી ધીમે ધીમે તેમના પગ પર હાથ ફેરવવા માંડ્યા. પછી તો હિંમત પ્રગટતાં સેવા કરવાની બરાબર સારી તક મળી. પરંતુ તેવું એક જ દિવસ કરવા દીધું. તે પછી તેમણે મને સૂઈ જવાનો હુકમ કર્યો ને હું સૂઈ ગયો.

અવધૂતનું વિચિત્ર વર્તન

સવારના વહેલા ઊઠીને સાથે લાવેલું દાતણ તેમને આપવાનું કર્યું, તો તે દાતણ તેમણે ફેંકી દીધું. મોટા પાણીનો લોટો મૂકીને

ને તેમની પાસે તગારું મૂકી મોંના કોગળા કરી મોં સાફ કરવાની તેમને પ્રાર્થના કરી. પરંતુ આમાંનું તેમણે કશું જ કર્યું નહિ. બે વાર તેમને માટે જમવાનું લઈ જતો. તે જમતા ખરા ને મળમૂત્ર માટેની જે વ્યવસ્થા કરી હતી તેનો તો કદી ઉપયોગ કરતા જ નહિ. ગમે ત્યાં તેઓ દિશાએ જવાને (મેડી ઉપર) બેસે..તે તે બધું હું પ્રેમથી સાફ કરી લઉં ને તેમના શરીરનો તે ભાગ પણ હું જાતે જ ધોતો. મારી ગેરહાજરી દરમ્યાન બેચાર વાર એવી રીતે તેઓ 'ખરચુ' (ટટ્ટી) ગયા હતા, ત્યારે તેમણે તે ભાગ ધોયો જ ન હતો. હું જ્યારે આવ્યો ત્યારે જ તે બધું મેં સાફ કરી દીધું હતું, ને તુરત ને તુરત છાણમાટીથી તે ભાગ સારી રીતે લીંપી લીધો હતો, તથા તે બધું દૂર જઈ ને મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાપેટીમાં નાખી આવવાનું કર્યું હતું. પેશાબ પણ તેઓ ગમે ત્યાં કરે. પેલાં માટીનાં શકોરાં મૂકેલાં પણ તેમાં કરે જ નહિ! ને આપણે પણ એવા કે તેમને તે બાબતમાં કશું કહેવાકરવાનું કરતા જ નહિ. પેશાબની જગા પણ સારી રીતે લીંપીગૂંપી લેતો.

મળમૂત્ર ઉપર કાબૂ

આજે પણ એવો ખ્યાલ છે કે તે પછી ૨-૩ દિવસ સુધી—કે કદાચ ૪ દિવસ પણ હોય, (ચોક્કસ કેટલા દિવસ હતા તેનો ખ્યાલ નથી),—મળમૂત્રના ત્યાગની ક્રિયાથી તેઓ તદ્દન મુક્ત રહી શક્યા હતા,—જોકે તેઓ જમતા, પાણી પીતા, વગેરે બધું તો કરતા હતા. તેમની પ્રત્યક્ષ નજરોનજર જોયેલી તેમના શરીરની આવી સ્થિતિની તેવી દશાથી મને જરૂર તાજુબી તો લાગેલી. ને ત્યારે પણ એમ લાગેલું કે આ કંઈ તેવા પ્રકારના રોગથી તેમનું તેમ બન્યું નથી. જો શરીરના રોગથી તેવું બન્યું હોત તો ખાવા કરવામાં કે પાણી પીવામાં તેમની સ્વસ્થતા કદી પણ આવી પ્રગટી શકત નહિ. વળી મળમૂત્રત્યાગ ન થવાને કારણે શરીરમાં પણ અસ્વસ્થતા ને બેચેની પ્રગટ્યા વગર રહી શકે નહિ. (કોઈક અપવાદ જેવાને ૨-૩ દિવસ સુધી

મળત્યાગ કરવાનું નથી બનતું એવું જાણ્યું છે, પરંતુ તેવાને પણ રોજ ને રોજ પેશાબ તો થાય જ.) પરંતુ આમાંના કોઈ પણ પ્રકારનાં લક્ષણ તેમના શરીર પર ન હતાં. તે તો પહેલાંના જેટલા જ સ્વસ્થ અને શાંત હતા.

પ્રાર્થનાયુક્ત મૌનવ્યવહાર

અમારું પરસ્પર બોલવાનું ભાગ્યે જ બનતું. હું તો ત્યારે મારાં પ્રાર્થના, સ્મરણ વગેરે સાધનાના અભ્યાસમાં જ ત્યાં મારો સમય વ્યતીત કરતો હતો. શરૂઆતમાં જે ખેતરમાં તેઓ પડ્યા હતા ત્યાં તેમણે જ્યારે ચક્ષુ ખોલ્યાં, ત્યારે જે પ્રકારની પ્રાર્થના મેં કરી હતી તે પ્રકારની જ પ્રાર્થનાના ભાવમાં જીવતુંજાગતું રહ્યા કરવાનું પ્રભુકૃપાથી બનતું. બેએક દિવસ તેમણે મારી ગેરહાજરીમાં પેલા હકીમ સાહેબ સાથે કંઈક વાતો કરી હતી, એમ તે હકીમ સાહેબના કહેવા પરથી લાગ્યું હતું. બધા થઈને કેટલા દિવસ તેઓ નડિયાદમાં આ ઠેકાણે રહ્યા હશે તે પણ ચોક્કસ ખાતરીથી હાલ કહી શકતો નથી. ૧૦-૧૨ દિવસ થયા હોય તો હોય. પછી તેઓ એક દિવસ જતા રહેવાનું કરતા હોય એવું મને લાગવાથી હું તો ઘોડાગાડી લઈ આવ્યો અને તેઓશ્રીને ગામ બહાર ઉત્તરસંડા બાજુએ લઈ જવાનું બન્યું.

તું મારી સાથે ચાલ

ગામથી ઘણે દૂર ગાડી ઊભી રખાવીને તેઓને હું પગે લાગ્યો ને ગાડીમાંથી ઊતરી જવાને કહ્યું. ગાડીવાળાને પૈસા ચૂકવી હું તેમની પાછળ દોડીને તેમની સાથે થઈ ગયો. થોડેક સુધી તેમની સાથે ચાલ્યો હોઈશ, ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે 'તું મારી સાથે ચાલ.'

આટલું કરો તો આવું

પરંતુ મેં તેમને પ્રાર્થનાભાવે કહ્યું કે 'મળેલું કર્મ, મળેલી પરિસ્થિતિ, મળેલા સંજોગ ને તેના પરત્વેનો પ્રગટેલો ધર્મ શ્રીપ્રભુ-

પ્રીત્યર્થે યથાયોગ્યતાથી પ્રેમભક્તિથી પાલન કરવાં—એને હું તો પ્રત્યક્ષ ધર્મ માનું છું. તેમ છતાં આપ જો મને સાધનામાં આગળ વેગ પ્રાપ્ત કરાવવાનું દાન આપો, તો હું આવું.' તરત તો તેઓ બોલ્યા નહિ, પણ પછી પાછા બોલ્યા કે 'જરૂર તું મારે ઠેકાણે આવ.' ત્યારે તેઓશ્રીને મેં કહ્યું કે 'એક તો સાધનાનો મારો હેતુ ફલિત કરાવવાની આપ કૃપા કરો તો; બીજું, મને આપનું જ એકમાત્ર દર્શન થયા કરે ને આપની જ ભાવના મનમાં મહત્ત્વપણે પ્રગટ્યા કરે; ને ત્રીજું, આપનું સ્થળ જ્યાં હોય ત્યાં મને જવાઆવવાને માટે ગાડી-ભાડાની રકમ અણધારી કોઈકની પાસેથી આપમેળે મળી જાય; આ ત્રણ વિનંતીનો જો આપ કૃપા કરીને સ્વીકાર કરો, તો હું આપને ઠેકાણે આવી શકું.' તે પછી તો તેઓ ચાલ્યા ગયા. અને મને પાછો વળી જવાનું કહ્યું.

શરતી સ્વીકારની યોગ્યાયોગ્યતા

શહેરમાં આવીને હકીમ સાહેબને ઘેર જઈ, તેમની મેડી ઉપરનું બધું ઠીકઠાક કરી તેમનો મેં ઘણોઘણો આભાર માન્યો. હકીમ સાહેબે મને કહ્યું કે 'આ તો બહુ મોટા ઓલિયા છે. તેઓ સાકોરીમાં રહે છે ને તેમનું નામ છે ઉપાસની મહારાજ. સાકોરીથી જાણીજોઈને છાનામાના નીકળી આવેલા છે. ભગત! તમને તેમની સેવા કરવાની બહુ ઉત્તમ તક મળી. તમે ભાગ્યશાળી છો. તમારે માટે તેમને બહુ હેત પ્રગટ્યું છે.' મેં પણ તેમને જણાવ્યું કે 'તેઓશ્રીએ મને તેમની સાથે લઈ જવાની તૈયારી બતાવી હતી.' વળી તેઓશ્રીને જે મેં વાત કરી ને ત્રણ વિનંતી તેઓને પ્રાર્થનાભાવે જે કરી હતી તે બધી હકીકત પણ હકીમ સાહેબને કહી સંભળાવી. હકીમ સાહેબે મને કહ્યું કે 'તેં સારું ન કર્યું. તું તેમની સાથે ગયો હોત તો તેમાં તારું કલ્યાણ થાત.' પરંતુ મને તો તેથી કરીને જરા પણ અફસોસ થયો નહિ. તે કાળની મારી સમજણ પરથી મને જે લાગતું હતું તે સાચું લાગતું હતું.

બનારસ, હરિ : ૐ ; તા. ૩-૩-૪૧.

ઉપાસની મહારાજનાં દર્શન

તે પછી તો કેટલોક કાળ વીતી ગયો. બારડોલીની સત્યાગ્રહની લડત જાગી હતી ને તેમાં બોલાવે ત્યારે જવાની તૈયારીવાળા સ્વયં-સેવકોની યાદીમાં મેં મારું નામ નોંધાવ્યું હતું. જે દિવસે મને બારડોલી જવાના હુકમનું કાગળિયું મળ્યું, તે જ દિવસે મને ઓચિંતું ઉપાસની મહારાજનું દર્શન થયું ને ત્યાં જવાનું દિલ થયું. 'કોઈ દિવસ નહિ ને આજે આમ કેમ બને છે ?' એમ પણ વિચારી વિચારીને તપાસી લીધું. વારંવાર શ્રીઉપાસની મહારાજનું દર્શન પણ થયા કરતું. મને તેઓશ્રીને કરેલી મારી ત્રણ વિનંતીઓનું ભાન પણ પ્રગટ્યું. એટલે મને ત્યાં જવાઆવવાના ગાડીભાડાની રકમ આપમેળે જ્યારે મળે ત્યારે હવે ત્યાં જવાની વાત હતી એમ નક્કી મનથી કરી લીધું અને નિશ્ચિંત થઈ ગયો. જો તે દિવસે આપોઆપ ત્યાં જવાની ગાડી-ભાડાની રકમ મળી જાય, તો વળી બારડોલી જવાનું માંડી વાળી સાકોરી જવું જ એવો નિર્ણય પણ કરી લીધો.

ભજન માટે ધોલની પ્રસાદી

રોજ મારે મરીડા ભાગોળે વૈષ્ણવની હવેલી પાસેથી જવાઆવ-વાનું થતું ને કેટલાક દિવસોથી હમણાંનો હું શ્રી. દયારામભાઈનું

"વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે, શીદ ગુમાનમાં ઘૂમે ?"

એ ભજન મને પોતાને જ ઉદ્દેશીને પ્રાર્થના ભાવે જતાંઆવતાં મોટેથી ગાયા કરતો હતો. તે ભજનની લીટી 'વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે, શીદ ગુમાનમાં ઘૂમે?' રોજની રોજ તે વૈષ્ણવની હવેલી આગળથી જતાં જતાં બોલાયે જતી હતી. હું કંઈ કોઈને સંભળાવવો તો તે ગાતો ન હતો. એક દિવસે એક વૈષ્ણવ સદ્‌ગૃહસ્થ મારું તે વચન સાંભળીને ઉશ્કેરાઈ ગયેલા ને મને ધોલ પણ મારી દીધી હતી. તેમને

મેં કહ્યું હતું કે 'આપને સંબોધીને હું આ ગાતો નથી. હું તો મને પોતાને મઠારવાને માટે પ્રાર્થનાભાવે સતત ગાયા કરું છું ને તે એક બે દિવસથી નહિ.' પરંતુ તે ભાઈને તો તેમને જ માટે હું જાણે ગાતો હોઉં એમ તેમણે પોતાને માથે લઈ લીધું હતું ને તે સાંભળીને તેઓ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા.

એ જ ભજન દ્વારા કૃપાવૃષ્ટિ

હવે જ્યારે આ દિવસે મને સાકોરી જવાનું દિલ થયા કરતું હતું ને જ્યારે વારંવાર શ્રીમદ્ ઉપાસની મહારાજનાં દર્શન થયાં કરતાં હતાં તથા જ્યારે બારડોલી જવાનો કાગળ પણ આવ્યો હતો, ત્યારે તે જ દિવસે આ જ ભજન મોટેથી ગાતો ગાતો વૈષ્ણવની હવેલી આગળથી પસાર થતો હતો, તે વેળાએ એક બીજા સદ્ગૃહસ્થે આવીને મારા હાથમાં ૪૫) રૂ.ની રકમ મૂકી દીધી. હું તો અચંબો પામ્યો કે 'ભાઈ! આ રકમ શેની છે ને મને શા માટે આપો છો?' ત્યારે તેમણે કહ્યું કે 'રોજ તમે આ માર્ગેથી જતાં આવતાં ભજન ગાયા કરો છો. આવો તમારો અભ્યાસ કેટલાય કાળથી ચાલુ છે તે હું જાતોજાત નીરખ્યા કરું છું. વળી રોજ રાતે તમે કાંકરખાડ બાજુથી સંતરામ ભાગોળે જાઓ છો ત્યારે સંતરામ મંદિરેથી પાછા વળતાં મેં તમને ઘણીયે વાર રોજ મોટેથી ગાતાં સાંભળેલા છે. તમે બસ જ્યાં ને ત્યાં ભગવાનનું ભજન જ ગાવાનું કર્યા કરો છો તેથી મને તમારા પર ભાવ ઊપજે છે, ને કેટલાય દિવસથી તમને કંઈક આપુંઆપું એમ મનમાં થયા કરતું હતું. પરંતુ આજે તો તેવી આપવાની ભાવના વિશેષ પ્રબળ બની ને હાથમાં જે રકમ આવી તે રકમ લઈને તમારી રાહ જોતો સામે ઓટલે બેઠો હતો. તમને જ્યાં 'વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે,' એમ ગાતાં સાંભળ્યા કે તરત તમારી પાસે આવ્યો છું. માટે કૃપા કરીને આટલી રકમનો સ્વીકાર કરો.' મને પણ ત્યારે થયું કે 'આ જ ભજનના ગાવાથી એક સજ્જને ઘોસની

પ્રસાદી આપી હતી ને આ એક બીજા સજ્જનને ૪૫) રૂા. ની રકમ આપી! એટલે હવે આપણું સાકોરી જવાનું તો પાકું નક્કી થઈ ગયું.' અને રજાનું કાગળિયું ટપાલમાં નાખીને આપણે તો નીકળી પડ્યા સાકોરી જવા ગાડીમાં.

ઊઠવાની જ અશકયતા

ત્યાં પહોંચીને સામાન એક ઠેકાણે મૂકી નાહીધોઈ મહારાજશ્રીને પગે લાગ્યો. તેમણે તો મને તેઓ જે લાકડાના મોટા પાંજરામાં જ બેસી રહેતાં તેની પાસે બેસી જવાને આજ્ઞા કરી. હું પણ ત્યાં જ બેસી ગયો. ને મારા સાધનના અભ્યાસમાં લગાતાર મંડી પડ્યો. ૫–૬ કલાક વીતી ગયા હશે. તે પછી મને લઘુશંકા કરવાની વૃત્તિ થઈ. એટલે ઊઠીને મેં બહાર જવાને ગતિમાન થવાનું કર્યા કર્યું. પરંતુ મારાથી ઊઠી જ શકાય નહિ! મેં ધાર્યું કે એકધારું ૫–૬ કલાક બેસી રહેવાથી મારા પગ અકડાઈ ગયા લાગે છે. તેથી મેં મારા પગને બરાબર હલાવી જોયા, તો તે તો બરાબર હાલતાચાલતા હતા. ઘૂંટણમાંથી બરાબર વળી પણ શકતા હતા. આથી પગ કંઈ અકડાઈ ગયા હોય એવું કોઈ રીતે મને લાગ્યું નહિ. તેમ છતાં પગથી ઊભું કેમ થવાતું નથી તે મારે માટે એક ભારે કોયડો થઈ પડ્યો હતો. એટલે હું તો ઊઠ્યા વિના બેઠેબેઠે ખસીખસીને દૂર જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તે પણ જવાય નહિ! આવી રીતે પ્રયત્ન કરવા છતાંયે ન થઈ શક્યું, ત્યારે મારા શરીરને કૈંક થઈ ગયું છે એમ મને ચોક્કસ લાગ્યું. કમ્મરમાં કે ક્યાંયે કશું દુખતુંકરતું નહિ. ને શરીરની સ્વસ્થતા તો બરાબર લાગતી હતી. વળી જે ઠેકાણે બેસવાનો મને ઉપાસની મહારાજશ્રીએ હુકમ કરેલો તે ઠેકાણે બેસી જતાં તથા આમતેમ બેઠેબેઠે ખસતાં (પણ તે એટલી જગામાં જ) મારા પગ વગેરે બરાબર હાલીચાલી શકતા હતા, વળી શકતા હતા, પરંતુ ઊભું થવાતું ન હતું. તેટલી જ ૨–૩ ફૂટની જગામાં બેઠેબેઠે આમતેમ

ખસી શકાય. તેનાથી આગળ ન જવાય. એટલે મેં તો થોડીક વાર સુધી લઘુશંકાની ઉપર સંયમ રાખવાનું કર્યા કર્યું. એમ ૨–૨ાા કલાક પાછા ચાલ્યા ગયા હશે, કારણકે હું તો પ્રાર્થના આદિ સાધનમાં જ રહ્યા કરતો હતો.

ઉપાસની મહારાજની જ કરામત

તે પછી પાછું શરીરનું ભાન પ્રગટતાં લઘુશંકાની વૃત્તિ બહુ બળવત્તર પ્રમાણમાં પ્રગટ્યા કરી. હવે તો તેમ કર્યા વિના કોઈ આરો જ નથી, પરંતુ 'આ ઠેકાણે લઘુશંકા કેમ કરીને થાય?' તે સવાલ બહુ મૂંઝવતો; ને સંકોચ પણ ખરો. પરંતુ હવે તો તેને સંયમમાં રાખી શકાય એવી સ્થિતિ પણ રહી નહિ. પાછું ફરીથી પ્રાર્થના આદિની ભાવનામાં ટકવાને માટે સભાનપણે પ્રયત્ન પણ કરી જોયો. અડધોએક કલાક શરીરની ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં વીત્યો ન વીત્યો, ત્યાં તો પાછું જાગી જવાતું બન્યું, અને લઘુશંકા કરવાની વૃત્તિ જબરજસ્ત બળવત્તમ પ્રમાણમાં પ્રગટી ઊઠી. હવે મારાથી ચલાતું તો હતું જ નહિ. ઉઠાતું પણ ન હતું. ગાંડથસણીએ પણ લાંબે સુધી જઈ શકાતું ન હતું. આ બધી જાતના પ્રયત્ન તો કરી ચૂક્યો હતો ને અહીં ઉપાસની મહારાજના પાંજરાની પાસે આ પવિત્ર જગામાં લઘુશંકા પણ કેમ કરીને થાય! તે વિચારનું પ્રાબલ્ય પણ વિશેષ હતું. વળી પાછું પ્રાર્થના, સ્મરણ, ધ્યાન આદિની ભાવનામાં રહેવા ને તેમાં મશગૂલ થવાનો પ્રયત્ન કર્યો ને ત્યારે ધ્યાનમાં જવાતાં તે ધ્યાનસ્થ દશાના ભાવમાં મને એમ સૂઝી આવ્યું કે 'આ બધી કરામત તો આ ઉપાસની મહારાજની જ છે. તેમની જ કોઈ કરામતથી મારાથી ઊઠી કે ચાલી શકાતું નથી. બાકી મારા પગ તો અકડાઈ ગયા નથી! ઊઠીને ચાલી શકવાની પૂરેપૂરી શક્યતા ને તાકાતવાળા છે. તેમ છતાં જ્યારે ઉઠાતું ને ચલાતું ન હતું ત્યારે મારી આ દશા પ્રગટવામાં એમનો કોઈક હેતુ હોવો જોઈએ.'

મળમૂત્રની પથારી

આવું જ્ઞાન થતાં પછી તો મને ત્યાં લઘુશંકા કરવાનો સંકોચ પણ જતો રહ્યો. અને ત્યાં જ તે પ્રમાણે વર્તવાનું કર્યું. પાણી તો શું નીકળે, શું નીકળે! પાર વિનાનું! ત્યાં એકઠા થયેલા લોકો તેથી મને ઘણું ભાંડવા લાગ્યા ને કોઈક તો મારવા પણ લાગ્યા. પછી તો જાજરૂ જવાનું પણ ત્યાં જ થયા કરતું. મળમૂત્ર એટલી બધી વાર થયાં કે જેનો સુમાર નહિ. મારાં લૂગડાં પણ તેનાથી બધાં લદબદ થઈ ગયાં. એ ચાર ફૂટની જગા તો મળમૂત્રથી ભરાઈ જ ગઈ હતી. એવો ખ્યાલ પ્રગટે છે કે આશરે પાંચેક દિવસ સુધી તો પાણી કે ખાવાનું કંઈ પણ મળેલું નહિ, તેમ છતાં એટલાં બધાં મળમૂત્ર નીકળ્યાં જ કરતાં હતાં કે જેનો સુમાર ન હોય. મળની તો જાણે એક મોટી પથારી તે જગામાં થઈ ગઈ હોય તેવું બન્યું હતું.

લોકોનો ત્રાસ

લોકોએ મને માર મારવાનું પણ ચાલુ રાખ્યું હતું. લોકો પણ કંઈક કંઈક બોલતા કે 'સાલાને બાબા (ઉપાસની) થઈ જવું છે.' કેટલાક તો કહે 'સાલાને ઊંચકીને ફેંકી દો બહાર!' કેટલાક તેવો પ્રયત્ન કરવાને પણ તૈયાર થયેલા પણ મળની પથારીમાં પગ મૂકવાનું તેમનાથી સાહસ ન થઈ શક્યું, અને મને એટલે કે મારા શરીરને લોક વેગળેથી પથરા કે ઈંટાળા માર્યા કરતા હતા. આ બધો ખેલ ઉપાસની મહારાજ જોયા કરતા. પરંતુ તેઓ તો સંપૂર્ણ સાક્ષીવત જ રહેતા. પરંતુ ત્યાં એક નાની છોકરી હતી. અંદાજે ૧૩–૧૪ વરસની હોય તો હોય. તે બહેન લોકને વારંવાર મને નહિ મારવાને સમજાવતાં ને મને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં, તેવી સ્મૃતિ હજી પણ મને જીવંત છે.× આટલો બધો માર

× આ બહેન તે બીજાં કોઈ નહિ, પણ શ્રીગોદાવરી માતા પોતે જ. એ હકીકતની જાણ પૂછપરછથી થઈ હતી.

પડયા કરતો હતો છતાં મનાદિ કરણની સમાધિના ભાવમાં જરા સરખો પણ ભંગ પડી શકતો નહિ. એક બાજુ તેવા ભાવની સતત એકધારી પતિતપાવની ગંગધારા ચાલ્યા કરતી હતી; બીજી બાજુથી લોકોના મારની ગંગધારા પણ ચાલતી હતી, પણ તે તૂટક તૂટક હતી અને ત્રીજી બાજુ મળમૂત્રની ક્રિયાનો પ્રવાહ પણ ચાલુ રહ્યા કરતો હતો; તો પણ એકધારું સાક્ષીભાવે તે બધું નીરખવાનું બન્યા જતું હતું. તેવાં ત્રણ પાસાંમાં તેવા ભાવનો સમરસ એકધારો એકસ્થપણાનો જીવતોજાગતો ટકયા કરેલો અનુભવાતો હતો.

બનારસ, હરિઃ ૐ તા. ૪–૩–૪૧.

કરાવેલી સાધનાની પૂર્ણાહુતિ

પાંચેક દિવસ આમ વીત્યા હશે તે પછીથી (દિવસની ગણતરી માત્ર આશરે ખ્યાલ ઉપરથી લખી છે તે વિષે કશું ચોક્કસ કહી શકું તેમ નથી, કારણ કે એટલો બધો સમય જાણે કે એક પળ વારમાં વીતી જતો હોય તેવી તે સ્થિતિ હતી) ઉપાસની મહારાજશ્રીએ મને ગરમ પાણી મંગાવીને પીવાને અપાવ્યું. અને આશરે ૨–૩ દિવસ સુધી તે જ કાર્યક્રમ ચાલ્યો હશે. શરીરની સ્થિતિ તો પૂર્વવત જ હતી. મળમૂત્રનો પણ ભારે પ્રમાણમાં ત્યાગ થયા જ જતો હતો. ઊના પાણીના ૨–૩ દિવસના પ્રયોગ પછીથી એક તદ્દન સૂકા રોટલાનો ટૂકડો મહારાજશ્રીએ મને અપાવ્યો તેનું મને આજે પણ ભાન છે. લગભગ અગિયારેક દિવસ સુધી આવી સ્થિતિમાં રહેવાનું ભગવાનની કૃપાથી બન્યું. તે પછી ઓચિંતું એમ લાગ્યું કે હવે તો ઊઠી શકાય એવું લાગે છે ને ચાલી શકાય એમ લાગે છે. એમ લાગવાથી તુર્ત જ ઊઠયો ને દૂર દૂર આઘે જઈ પેલાં મળથી ગંદાં ને મેલાં બનેલાં કપડાંથી મુક્ત થયો ને શરીરને પહેલવહેલું તો સારી પેઠે સાફ કર્યું; પરંતુ તે કયાં, કેવી રીતે, સાફ કર્યું તે બિલકુલ યાદ નથી. તે પછી લંગોટ પહેરીને પાવડો તગારું કયાંકથી લઈ આવીને શ્રીઉપાસની મહારાજના લાકડા–

ના પાંજરા પાસેની તે બધી જગા પૂરેપૂરી સાફ કરી, તે પણ લગભગ બેભાન અવસ્થામાં. પાવડાથી સાફ કર્યા પછીથી હાથથી તે જગા બધી સાફ કરી દીધી. તે પછીથી ભીના લૂગડાથી, ને તે પછીથી પાણીથી. બજારમાં જઈને સુખડના તેલની એક શીશી લઈ આવ્યો ને તે બધી જગા પર સારી પેઠે છાંટયું. આ કામથી પરવાર્યો કે તુર્ત જ ઉપાસની મહારાજની પ્રેમભાવે નડિયાદ પાછા ફરવાની રજા માગી. પરંતુ તેઓ બોલ્યા નહિ. અર્ધાએક કલાક પછીથી તેમણે મને નડિયાદ જવાની સંમતિ આપી; ને બોલ્યા કે 'હવે તારી આ સ્થિતિ કાયમ જીવંત રહેશે.'

બે શરીરમાં એક ગુરુ

આવી બધી સાધનાની ઊંડીઊંડી સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મ રીતોનું મને તો કશું જ્ઞાનભાન ન હતું. હું તો તેમનામાં મારા ગુરુ મહારાજનો જ ધ્યાનભાવ રાખતો. પહેલવહેલું જ્યારે મારા ગુરુ મહારાજ પાસે જવાનું થયું હતું ત્યારે તેઓ કેટલીયે વાર બોલતાં સાંભળેલા કે 'હું સાંઈબાબા છું, તાજુદ્દીન બાબા છું. હું ઉપાસની મહારાજ છું, હું અક્કલકોટનો સ્વામી છું,' એવાં કેટલાંય નામો તે સ્વમુખે બોલતા ને પાછા કહેતા કે 'તે તે બધા હું જ છું, ત્યારે મને તેની સમજણ પડતી નહિ ને મને તો ત્યારે એ વદતોવ્યાઘાત જેવું લાગતું. તેવું કેમ કરીને શક્ય બની શકે તે કદી સમજણમાં ઊતરતું જ નહિ. સાકોરીમાં પહોંચ્યા પછી ઉપાસની મહારાજના શરીરમાં જ મને તો મારા સદ્ગુરુનાં પ્રત્યક્ષ જીવતાંજાગતાં હાજરાહજુર દર્શન થયેલાં. મારા દિલમાં મારા સદ્ગુરુ પરત્વેની પ્રેમની ભક્તિની જે પ્રચંડ જીવંત ભાવના હતી તે તેમનામાં પ્રત્યક્ષ સાકાર થઈ હોય, એમ આપણને લાગે. પરંતુ ત્યારે મને મારા ગુરુ મહારાજ જે બોલતા કે 'હું સાંઈબાબા છું, ઉપાસની બાબા છું, તેજુદ્દિન બાબા છું' એવાં તેમનાં વચનોની ભાવપૂર્વક સ્મૃતિ પ્રગટતાંની સાથે જ ઉપાસની મહા-

રાજના શરીરમાં મારા ગુરુમહારાજનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં, તેથી તેમનાં બોલેલાં વચનોની યોગ્ય સાર્થકતા પણ અનુભવાઈ. ત્યાંથી હું તો પાછો આવીને નાડયાદમાં મારે કામે લાગી ગયો.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૬-૩-૪૧.

(૧૯૨૪માં થયેલી પ્રાર્થના)

(માલિની)

દિલ કબૂલ કરું છું દોષનો પાર ના છે,
જરૂર તુજ પ્રભુ, હું વાંકમાં બાળ છું જે;
ચરણશરણ તારે બાળ આવી ઢળ્યો છું,
કર તુજ દિલ ફાવે તેમ મારું હવાં તું.

☆ ☆

કહું હૃદયવ્યથા હું કેટલી વાર? તું કહે;
રડી રડી કથી ચૂક્યો કેટલી વાર તો તે;
કયમ કરી પ્રભુ, તું લે ધ્યાનમાં વાત મારી?
કયમ કરી દિલ થાયે એક તુંમાં? મુરારી!

☆ ☆

ચરણ-શરણ તારે શિર મેં તો મૂક્યું છે,
પતિત-જન તણી તું સર્વ સંભાળ લેજે;
શરણ, શરણ ના છે જેમને, તેમનું તું;
તુજ નજીક મને લે, નાથ, હીણો હું તો છું.

ધૂણીવાળા દાદાનાં દર્શન

નડિયાદમાં મને બાળયોગી મહારાજે સાધનામાં દીક્ષિત કર્યો ને તેઓ કૃપા કરીને નડિયાદમાં મારી સાથે ૧ા-૨ કે ૨ા માસ રહ્યા હશે. આવું તેમણે કૃપા કરીને મારી પાસે આવવાનું ત્રણેકવાર

કર્યું હતું. પ્રથમ વાર તેઓ નડિયાદમાં આશરે બે માસ રહ્યા ત્યારે મને તેમણે જણાવ્યું કે 'સાંઈખેડામાં ધૂણીવાળા દાદા છે, તેમનો પ્રેરાવ્યો હું તારી પાસે આવ્યો છું અને સાધનામાં તને દીક્ષિત કર્યો છે. માટે તું તેમની પાસે જઈને તેમના આશીર્વાદ લઈ આવ.' તે પ્રમાણે હું તો પૂરેપૂરી તૈયારી કરીને, એટલે કે તેઓ કદાચ મને ત્યાં જ અડ્ડો જમાવી દેવાનો હુકમ આપે તેથી અહીંની મારી નૌકાના બધા જ સઢમાંથી મુક્ત થઈને જવાનું કર્યું હતું, એટલે કે સંઘમાંથી રાજીનામું પણ આપ્યું હતું અને નવસારીથી પરિક્ષિતભાઈને તાર કરીને નડિયાદના કામનો મારો ચાર્જ સોંપવાને મેં ખાસ બોલાવ્યા હતા. તે પછી હું સાંઈખેડા ગયો. ત્યાં જઈને ધર્મશાળાના એક ઓરડામાં મુકામ કર્યો. નાહીધોઈને ગુરુ મહારાજ પાસે જઈ પગે પણ લાગ્યો. મને ત્યારે ખબર નહિ કે લોકો તેમનાથી ડરીડરીને દૂર દૂર ભાગે છે. મેં તો છેક તેમની પાસે જઈ તેમના ચરણમાં જ મારું માથું મૂકી દીધું. લોકો ભારે જોરશોરથી બોલી ઊઠેલા 'અલ્યા! ખશી જા! ખશી જા! દાદા તારું માથું ફોડી નાખશે.' પરંતુ મને તો કશું થયું નહિ.

યદ્વાતદ્વા વાણીવર્તન

હું તો રોજ તેમની બેઠક આગળ જ ૫–૭ ફૂટ દૂર બેસી રહેતો. દાદા એવું તો બધું યદ્વાતદ્વા કેટલીક વાર તો બિભત્સ પણ ગમે તેમ બોલે! તેમના બોલવામાં કોઈ પણ જાતનો સળંગ પ્રકારનો અર્થ પણ ન નીકળે. આવું બધું કશું ઠામઠેકાણું નહિ જણાયાને કારણે મને મનમાં એક પ્રકારની ઘૃણાની વૃત્તિ પણ જાગી ગઈ હતી, કારણ કે તેઓ જે બિભત્સ વાણી બોલતા તે પણ એવા પ્રકારની કે જે સાંભળતાં કાનના કીડા ખરે. એટલે મને તો બહુ જ ઘૃણા થઈ આવી અને ત્યાંથી એકદમ નીકળી જઈને નડિયાદ પાછા આવતા રહેવાનું મન થયું.

એમાં રહસ્ય હોવું જ જોઈએ

પરંતુ તત્ક્ષણ, તે જ પળે, એક એવો બીજો વિચાર આવ્યો કે જે બાળયોગી મહારાજ પોતે નડિયાદ પધાર્યા હતા, જેમની ભાવલીલાનું અનુભવ-દર્શન મને વારંવાર થયા કરેલું હતું ને જેમણે મને પોતાની કૃપાથી કરીને સાધનામાં દીક્ષિત કર્યો હતો, તે બાળયોગી મહારાજના તો આ ધૂણીવાળા દાદા ગુરુ થાય. શ્રીબાળયોગી મહારાજમાં કોઈક દિવ્ય ગૂઢ શક્તિ પ્રત્યક્ષ જીવંત હતી, તેનો મને અનુભવ પ્રત્યક્ષ થઈ ચૂક્યો હતો. એટલે મને લાગ્યું કે આવા સમર્થ બાળયોગીના જે ગુરુ છે, તે તો વળી કેવાયે સમર્થ હોવા જોઈએ! માટે તેઓ આ જે બધું બોલે છે, ચાલે છે, તેની પાછળ કંઈક રહસ્ય હોવું જોઈએ ખરું. પરંતુ તે પરખાય શી રીતે?

કોયડાનો ઉકેલ ગુરુએ જ બતાવ્યો

એવું જ્યાં મનમાં મને થયું, ત્યાં તેઓને પ્રત્યક્ષ બોલતા મેં સાંભળ્યા. તેઓ જ્યારે બોલે ત્યારે બેચાર ગાળ તો ચોપડી જ દે અને કદી કદી સજ્જડ મારી પણ લે. એટલે આપણને તો તેમની ગાળોનો પ્રસાદ મળ્યો,—જોકે કોઈને પણ ખબર ન પડે કે તેઓ મને ઉદ્દેશીને બોલે છે. તેઓશ્રી બોલ્યા કે 'હું બોલું ત્યારે આ મારી સામે લોકોનું જે ટોળું ઊભું છે તેના મોંઢા પર જે જે ફેરફાર થાય તે ફેરફારને નીરખવા ને તે માણસને યાદ રાખીને તેની પાછળ પાછળ જઈ તેને બધી વાત પૂછવી.' આ વાક્ય મને જ સંબોધીને બોલેલા કારણકે તે કાળે મને તે પ્રકારનો સવાલ ઊપજ્યો હતો તેની મને પાકી ખાતરી થઈ ગઈ.

સદ્ગુરુની ચકાસણી

આ બનાવ બન્યા પછીથી હું તેઓશ્રીની સામે ઉપસ્થિત થયેલા લોકોના ટોળાને જોયા કરતો. તેઓશ્રી બોલે ત્યારે તેમના બોલવાથી

કરીને જે કોઈના મોઢા ઉપર અવનવા ફેરફાર થતા હોય તે નિહાળવાનું હું કર્યા કરતો. રોજ એવા ૫–૭ જીવોને મળવાનું કરતો. તો ખબર પડતી કે દાદાશ્રી જે બોલતા હતા તેવું પ્રત્યક્ષ તેમના જીવનમાં અક્ષરશઃ જેમ જે રીતે તે તે બધું બનતું કે બનેલું તેમજ તે કથતા, ને લોક માંહેમાંહે જે ગાળો દેતા હોય તે જ ગાળોનું ઉચ્ચારણ પણ તેઓ કરતા હતા.

લોકોની સ્વાભાવિક ગેરસમજ

આવી કથની તો તેઓ ઘણાં માણસોની કહેતા હોય એટલે તેમાં કંઈ કશા ભાવાર્થની એક-સળંગતા તો ક્યાંથી પ્રગટી શકે? દરેકનું જુદું જુદું જ હોય. કોઈનું સારું હોય તો કોઈનું નરતું હોય. દાદાજી તો જેનું જે પ્રમાણે હોય તેનું તે જ પ્રમાણે બોલતા. સામાન્ય એક ત્રાહિત માનવીને તેમના બોલવામાં તદ્દન યદ્વાતદ્વાપણું, બિભત્સપણું, ગલીચપણું લાગે ને ગાળો બોલવાને કારણે તથા લોકોને મારતા પણ ખરા, તે બધાં કારણોને લીધે તેમની યોગ્ય સમજણ ન પડે તે બધું સ્વાભાવિક હતું. તેમના વિષે કોઈક હિંદી છાપામાં વારંવાર તેમની વિરુદ્ધનું લખાણ છપાતું, તે છાપું મારા મિત્ર ભાઈ ચુનીલાલ વ્યાસ નિયમિત મંગાવતા ને તેમાં છપાયેલા મારા ગુરુમહારાજની વિરુદ્ધની હકીકતવાળું લખાણ તે મને મોકલવાને કદી પણ ચૂકતા નહિ. જાહેર છાપાંઓમાં આવા પુરુષો વિષે આવેલાં લખાણ તેમના જીવનનું સત્ય વ્યક્ત કરી શકે એમ હોઈ શકતું નથી. મને જે તેમનું રહસ્ય સમજવાની અને અનુભવવાની સૂક્ષ્મ ચાવી પ્રભુકૃપાથી મળી ગઈ તે બીજાંને ક્યાંથી મળી શકે?

કોઈ રાજાને ગાળો

હું ત્યાં જ્યારે ગયો, તેના બીજા દિવસની સવારથી જ દાદા કોઈ રાજામહારાજા વિષે ને તેમના અંગ્રેજ સરકારની સાથેના સંબંધને વિષે બોલ્યા જ કરતા હતા. અને તે વહેવાર જેમ જે પ્રકારનો હોય

તે પ્રકારને તેઓ તે રીતે જ વ્યક્ત કરતા હતા. તેઓ જ્યારે બોલતા હતા, ત્યારે ટોળામાં તો તેવો કોઈ માનવી હતો નહિ; અને તેઓ કોઈ રાજા મહારાજા વિષે બોલે છે તેની ખાતરી તો મને તેમના બોલવા પરથી થઈ ગયેલી હતી. પરંતુ તેવું કોઈ ત્યાં હાજર તો નહોતું જ, ને તેમ છતાં દાદા તો બોલ્યે જ જતા હતા. રાજા લોક કેવી કેવી રીતે અંગ્રેજોને સંતોષ પમાડતા હોય છે તેવી બધી રીતરસમોને પણ તેઓ ખુલ્લે ખુલ્લા ઉઘાડી પાડતા હતા અને તેમાં કેટલીયે ગંદી રમતો વિષે પણ આબેહૂબ જેમ જે પ્રકારે બન્યું હોય તેમ તે બોલતા હતા.

સોનારૂપાના સિક્કાને લાત મારી

આવું બોલ્યા કરવાને તેમને કલાકેકનો સમય થયો હશે, ત્યાં તો બધી સવારી આવી પહોંચી. આગળ ૨–૩ ઘોડેસવારો, પાછળ મોટર ને તેની પાછળ પણ થોડાક ઘોડેસવારો; તે પછીથી પોલિસો હતા. મોટરમાંથી ઊતરીને, બે ચાંદીના થાળ, જેમાં એકમાં ચાંદીના રૂપિયા હતા ને બીજામાં થોડાક સોનાના સિક્કાઓ હશે, તે તેમને પગે લાગીને યુવરાજે શ્રીદાદાના ચરણકમળ આગળ ધર્યા. તેમણે તે જ ક્ષણે તે બે થાળને એવી તો જોરથી લાત લગાવી કે તે બેઉ થાળ ક્યાંય ઊડીને આઘે પડ્યા, ને તેમાંની રકમો પણ વેરણછેરણ થઈ ગઈ. આગળપાછળ પોલિસ ને રાજાના બીજા લોકોએ તેની આસપાસ કોર્ડન કરી લીધું, અને તે બધા સિક્કા વીણી લીધા. શ્રી દાદાજી તો તેના પર થૂંક્યા.

રાજા વિષે ભવિષ્યવાણી

તેમણે તે યુવરાજને 'અહી શું લેવા આવ્યો છે?' એમ ગુસ્સામાં કહ્યું. આ તો હું ઘણી સૌમ્ય ભાષા વાપરું છું કારણકે તેઓ જે બોલ્યા હતા, તે તો કાગળમાં લખી શકાય એમ નથી. એમ કહીને તેમને ઘણું ભાંડ્યા ને તેમનો બધો વહેવાર ખુલ્લો પાડ્યો. પણ બીજા

લોક મારી પેઠે ભાગ્યે જ સમજતા હશે. તેમણે તે આવનારને કહ્યું કે 'તારા બાપની ગાદી જતી રહેશે ને તને ગાદી મળશે.' આ બધી હકીકતની મેં પાછળથી તપાસ કરી તો જાણ્યું કે ઈંદોરના તે કાળના મહારાજાએ અનેક પ્રકારનાં કાવત્રાં કર્યાં હશે, મુંબઈમાં કોકનું ખૂન પણ કરાવેલું હશે ને તે બાબતમાં એક 'બાવળા ખૂન કેસ' પણ ચાલતો હતો. આ બધું જ દાદા પણ બોલતા હતા.

સદ્ગુરુનું અંતર્યામીત્વ

ઈંદોરના મહારાજાના પાટવી કુંવર અહીં આવ્યા તે પહેલાંથી જ દાદા તેમના વિષેનું બોલ્યા કરતા હતા, તે તો મારી નજરોનજરની જાતમાહિતીની હકીકત હતી. આથી તેમની અંતર્યામીત્વની શક્તિ વિષેનો મને તાદૃશ્ય જીવંત જાણવાનો પ્રસંગ મળ્યો. હું રહ્યો ત્યાં સુધી રોજના આવા ૫–૭ પ્રસંગો જુદા જુદા માણસોના તો હું તારવવાનું કર્યા જ કરતો હતો. હું આ બધું કરતો હતો તે મારી બુદ્ધિને ગુરુ મહારાજની દિવ્ય શક્તિની સમર્થતાનું યોગ્ય ભાન પ્રેરાવવાને કાજે. તેની પાસે તે સ્વીકારાવવાને માટે પણ તે બધું કર્યા કરતો.

સંત પાસેનો શંભુમેળો

ત્યાં અગાડી અનેક પ્રકારનાં માણસો આવતાં. જીવનનાં અનેક ક્ષેત્રનાં અને જુદી જુદી આશાઇચ્છાઓ તથા પોતપોતાના સ્વાર્થને ફળાવવાને માટે ને અનેક પ્રકારની બાધા-આખડીઓ રાખવાને માટે પણ જુદી જુદી આશાઅપેક્ષાઓ રાખીરાખીને લોક આવ્યાં કરતાં હતાં. નર્તિકાબાઈઓ પણ આવતી. સટ્ટાવાળા પણ આવતા. સાધુ-સંન્યાસીઓ પણ આવતા. વિદ્વાનો ને પંડિતો આવતા ને રોગીઓ પણ આવતા હતા.

બનારસ, હરિ: ૐ તા. ૭-૩-૪૧.

રોગ મટાડવાની શક્તિ

સૌથી પ્રથમ વાર ત્યાં ગયો ત્યારે જેટલા ત્યાં રોગીઓ હતા તે બધાને પણ મળવાનું કર્યું હતું. લગભગ ત્રીસેક ટકાને મટ્યું હોય એવું મને લાગ્યું હતું, કારણકે તેનું ગણતરી કરીને analysis પૃથક્કરણ પણ કાઢ્યું હતું. ૧૦-૧૨ દિવસ થયા હશે ત્યાં તો દાદાજીની પાસે હાથમાં એક નાળિયેર આવેલું, તે નાળિયેર જોરથી તેમણે મારા તરફ ફેંક્યું. તે કપાળમાં વાગ્યું ને ઢીમણું પણ થયું. તેમણે પછી મને હુકમ કર્યો કે 'તું તારે ઘેર ચાલ્યો જા. અને ત્યાં રહ્યો રહ્યો જ સાધનામાં વળ્યો જા. તું મારી પ્રાર્થના કર્યા કરજે. તને જે કર્મ મળ્યું છે, તેમાં જ તું લાગી રહેજે.'

ક્ષયરોગીને સલાહ

ત્યાંથી પાછો ફરીને હું વડોદરા આવ્યો. વડોદરામાં ડફ્રિન હૉસ્પિટલમાં ટી. બી.ના વૉર્ડમાં મારા સ્નેહી શ્રી. ભગવતંપ્રસાદ પંડયા દરદી તરીકે હતા. તે ભાઈએ શ્રી. ઠક્કરબાપા પાસે ઘણા વખત સુધી સેવા કરી હતી ને તે ભાઈને T.B. of the testicles થયો હતો, (તેમની નીચેની કોથળીને ક્ષયરોગ લાગુ પડયો હતો) ને તેની સારવાર શ્રી. ઠક્કરબાપાએ કરાવી હતી ને આખરે તેમને ડફ્રિન હૉસ્પિટલમાં ટી. બી.ના વૉર્ડમાં દાખલ કરાવ્યા હતા. ત્યાં હું તેમને મળ્યો. મેં તેમને દાદાજીના દરબારની બધી હકીકત જણાવી. ત્યાં કેટલાક રોગીઓનો રોગ પણ મટી શકે છે ને તેની ટકાવારી મેં કાઢી હતી તે બધી હકીકત પણ સવિસ્તર જણાવી. 'તમે પણ તે મટી ગયેલામાંના એક કાં ન હો? માટે તમે જાઓ, તો કદાચ તમને પ્રભુકૃપાથી મટી પણ જાય' એમ તેમને કહ્યું.

ન મટે તો મારું મુસાફરી ખર્ચ

તેમણે મને એમ પણ કહ્યું કે 'મને જવા આવવાનું ભાડું

તું આપે તો હું જાઉં.' પરંતુ મારી પાસે ત્યારે તો તેટલી રકમ હતી જ નહિ. મેં તેમને કહ્યું કે 'જો તમને નહિ મટે તો મારે તમને તેટલી રકમ, જાવ, ગમે તે રીતે પણ આપવી.' ત્યાં દાદાજી પાસે તેમનું રહેવાનું થતાં થોડાક જ સમયમાં તેમનો રોગ મટી ગયો.

શ્રી. ભગવતપ્રસાદનો સર્વત્યાગ

પછી તો તેમણે નવસારી હરિજન આશ્રમને કાગળ પણ લખેલો કે તેમના નામે જે જે કંઈ હોય, પૈસાટકા, સરસામાન, વાસણો વગેરે બધું જે જે કંઈ હોય તે બધાંને વહેંચી દેવું ને તેમને નામે કૈં જ ન રાખવું, પણ શ્રી. ઠક્કરબાપાને આ હકીકતની જાણ થતાં તેમણે તેમ થવા દીધેલું નહિ. તેમનો દીકરો મોટો થાય ત્યારે સંઘમાં જે રકમ તેમને નામે હોય તે તેને સુપરત કરી દેવી એમ પરિક્ષિતલાલને ભાળવણી કરી હતી. આ પછીથી તો ઉપરોક્ત ભગવતંપ્રસાદ પંડ્યા દાદાજી પાસે જ સદાસર્વદા કાળ રહેતા અને નવરા પણ થઈ ગયા હતા.

દાદાજીની ચમત્કારિક શક્તિ

દાદાજી જ્યારે જ્યારે મારે અંગે કંઈક બોલતા ત્યારે કાં તો તે લખી લેતા કે કાં તો ધ્યાન આપીને બરાબર સાંભળતા. નડિયાદના શ્મશાનમાં જે પ્રાર્થના હું કરતો તે પ્રાર્થનાના શબ્દેશબ્દ દાદાજી બોલતા. (એક પ્રાર્થનાની તો ચોક્કસ યાદ છે.) તેમણે લખી રાખેલું મારું એક ભજન હું ત્યાં એક વાર ગયો હતો ત્યારે મને બતાવ્યું પણ હતું. એની બે પ્રાર્થનાઓ તેમણે મને બતાવી હતી.*

પ્રેમભક્તિની જરૂર

આવી તો તેમની અંતર્યામીત્વની ને દૂરશ્રવણની શક્તિ જીવતી

* તેમાંની એક (પ્રભુ, શરણ-ચરણમાં રાખો રે) તો આપણા ગાંધી આશ્રમમાં હાલમાં કેટલાંક ગાય છે ને તે જાણીતી થઈ છે.

જાગતી પ્રગટ હતી. પ્રભુકૃપાથી એવા સમર્થ સદ્‌ગુરુ મળ્યા કે જેની ઓથ, હૂંફ કેવી હોઈ શકે તે તમારા લોકોની બુદ્ધિમાં પણ આવવું મને તો શક્ય લાગતું નથી, કારણ કે સદ્‌ગુરુ પરત્વેની એવી પ્રેમ-ભક્તિ તેની સંપૂર્ણ ટોચ સુધી કેળવાયલી ન હોય, ત્યાં સુધી આવું બધું પ્રત્યક્ષ બનેલું હોવા છતાં તે માથા પરથી વહી જતું હોય છે. મારા જ જીવનના કેટલા બધા પ્રસંગો તમે સ્વજનોએ પ્રત્યક્ષ નીરખેલા છે, જેનો તમારી બુદ્ધિ પણ ઇન્કાર પણ કરી શકે તેવું નથી. તેમ છતાં જીવનવિકાસના હેતુને ફળાવવાને કાજે જ્ઞાનયુક્ત જે પ્રેમભક્તિ પ્રગટેલી હોવી ઘટે તેવી પ્રગટેલી પ્રેમભક્તિ હું કોઈનામાં જોઈ શકતો નથી. સદ્‌ગુરુ સાધન છે એ વાત સાચી, પરંતુ પોતાના જીવન-વિકાસની કળાને વિકસાવવાને માટે તે સાધનનો ઉપયોગ કરવાને માટે પણ તેના પર પ્રેમભક્તિ પ્રગટ્યા વિના તે કળાની શક્તિ આપણામાં પ્રગટ થતી નથી.

મંડ્યા રહો

તમને બધાંને લખી લખીને પણ શું કરવાનું ? અને લખ્યું તો ઘણું પણ છે. જ્યાં ધ્યેયમાં જ મંદતા હોય ને ધ્યેયની સાચે-સાચી ઉત્કટ ગરજ પ્રગટેલી ન હોય ત્યાં ઉપાય પણ મંદ જ થવાના. તેમ છતાં મારી તમને પ્રાર્થના છે કે કોઈ ને કોઈ રીતે કરીને સાધનના અભ્યાસમાં મંડ્યા રહેજો ને તેમાં ભાવ પ્રગટે એવું ભાન રાખજો.

ભાવનું જીવનશોધક સ્વરૂપ

પ્રભુભાવ જ એવો છે કે એક વખત જો તે આપણા જીવન-આધારમાં કામ કરવા લાગી ગયો હશે ને આપણા આધારનો તેણે જો પ્રેમથી કબજો લઈ લીધેલો હશે, તો તે આપણને જંપીને બેસવા પણ નહિ દે, નિરાંતે ઊંઘવા નહિ દે. ‘ ચાલો ! હા...શ ! હવે જરા નિરાંતે આરામ લઈએ ’, એમ આપણે કરવા જઈશું, તોપણ તે આપણને તેવી રીતે ઠરવા દેશે નહિ. એ તો કંઈક કંઈક અણુધાર્યા,

અણકલ્પ્યા ઉત્પાત પ્રગટાવશે. તે આપણા આધારનો પૂરેપૂરો કબજો ત્યારે લઈ શકે છે, કે જ્યારે આપણે તેનો પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક દિલમાં દિલથી સંપૂર્ણ સ્વીકાર કરી શકેલા હોઈએ ત્યારે. તેમ જો થયું તો તે પછી સુખ મળવાનું તો ક્યાંય દૂર રહ્યું, પરંતુ તેને બદલે નવા નવા પ્રચંડ રણસંગ્રામમાં ઝુકાવ્યા કરાવશે, ચેન તો પડવા જ દેશે નહિ. જીવનના રચાયેલા બધા મનોરથોનો ભાંગીને ભુક્કો કરી દેશે. સુખનાં જે સ્વપ્નાં સેવ્યાં હોય, તે તોડીફોડી નાખશે. જેમાં જેમાં દિલ, મન ચોંટયાં હોય એટલે કે જ્યાં જ્યાં રાગમોહાદિક વૃત્તિઓ હશે, તથા ધનદોલતમાં, સારાં સારાં લૂગડાંઘરેણાંમાં, લોકોમાં વાહવાહ કહેવડાવવામાં, પ્રતિષ્ઠામાં, આબરૂમાં, બીજા પર શિરજોરી કરવામાં —એવી અનેક પ્રકારની વૃત્તિમાં આપણાં મનાદિકરણોને ઝાટકો મરાવી મરાવીને, તેનું તેનું તેને પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવીને તેમાંથી મુક્ત કરાવશે. જીવદશાનાં અનેક પ્રકારનાં મૂલ્યાંકનો કરવાની આપણી દૃષ્ટિમાં પૂરું પરિવર્તન પ્રગટાવશે. આપણા પર કોઈએ કરેલી થોડીઘણી મદદનો અનેકગણો બદલો અપાવવાની દિશામાં આપણને તે પ્રવૃત્તિ કરાવશે. સમજણો, આગ્રહો, ટેવો વગેરે વગેરેમાંથી, આપણને તેનું તેનું વાસ્તવિકતાભર્યું અજ્ઞાનમૂલક દર્શન કરાવી કરાવીને તેનો પૂરો પલટો કરાવશે. અનેક પ્રકારની જીવદશાની પરિસ્થિતિઓમાંથી મનાદિ કરણને ઉચ્ચ ભાવનામાં પ્રગટાવી પ્રગટાવીને તેવી જીવદશાવાળા કળણમાં ને વળણમાં દેખીતી રીતે ફસાયલા હોવા છતાં ને તે તે પળે પાછાં મનાદિકરણ ઉચ્ચ ભાવનાના પ્રદેશમાં પ્રગટેલાં હોવાથી તે તે મનાદિકરણનાં તે તે સ્થૂળ પ્રકારનાં વર્તનની તે પળની અસર પડવા દેશે નહિ. ગમાઅણગમાની પરિસ્થિતિ, માનેલી વ્યવસ્થાઓ, ગણતરીઓ ને કલ્પનાનો તો ભાંગીને ભુક્કો જ કરી નખાવશે. જીવનને અનેક પ્રકારની તપની ભઠ્ઠીમાં તપાવ્યા કરીને સોનું જેમ ભઠ્ઠીમાં ગળાઈને શુદ્ધ થાય છે, તેમ જીવનને તાવણીમાં નાખી નાખીને સારી પેઠે તવાવીને તેને શુદ્ધ કરવાની પ્રક્રિયા તે ચાલુ રખાવ્યાં જ

કરશે અને જો પરમકૃપાથી એણે આપણા આધારને કબજામાં લીધો હશે તો આપણે તે બધું પ્રેમભક્તિપૂર્વક હૃદયના ઉમળકાથી સ્વીકારીને તેમાં તેમાંથી પસાર થયા કરીશું અને આપણે તે પરમકૃપાળુ ભગવાનના કે ચેતનના એટલે કે સચ્ચિદાનંદના યંત્ર બની જઈશું.

બનારસ, હરિ : ૐ તા. ૮-૩-૪૧.

(ગઝલ)

દિલે દિલમાંહિ મળવાનો અહા ! આનંદ જુદો છે !
હૃદયમાં શો હૃદય ભળવા તણો આનંદ જુદો છે !

હૃદયને ચાહવા કેરો ભલા ! આનંદ ન્યારો છે !
હૃદયને ચાહતાં ચૂહાતાં હૃદય આનંદ ફોરે છે.

હૃદયને ચાહતાં ચૂહાતાં હૃદય શો ભાવ જાગે છે !
હૃદયના ભાવમાં તરવા તણો આનંદ નોખો છે.

હૃદય-અદ્વૈતનું અમૃત હૃદયથી ચાખતાં સ્હેજે
ધરાવો ના કદી થાતો વધુ વધુ દિલ ચહે છે તે.

હૃદયને ચાહવા કેરો મળેલો ભેખ જુદો છે,
હૃદયને ના અવર પરવા હૃદય દિલને જ ઝંખે છે.

ન દિલને દિલ વિના બીજું કશું ખપતું નથી સ્હેજે,
મળ્યું દિલ તો મઝા કેવી અહા ! શી બાદશાહત તે !

દિલે દિલમાં વળી દિલથી જતાં ગળી પ્રેમ જન્મે જે,
હૃદે તે ભાવની ખુશબો અને મસ્તી અનેરી છે.

આવા દિલથી દિલના ભાવનો આનંદ માત્ર બુદ્ધિના ઉત્કટમાં ઉત્કટ કલ્પનાગમ્ય વિહારથી કદી મહાલી શકાતો નથી.

સ્વજનોને પ્રાર્થના :

પ્રભુકૃપાથી આ જીવના સદ્‌ગુરુ એટલા બધા સમર્થ હતા કે તેઓશ્રીએ જો ધાર્યું હોત, તો તો આ ગધેડાશંકર તેમના સહજ કૃપાના પ્રસારાથી ચેતનામાં પ્રતિષ્ઠા પામી શક્યો હોત; પરંતુ તેમણે તેમ ન કર્યું. તેમણે કૃપા કરીને આ જીવને સાધનાના અનેક પ્રકારના તબક્કાઓમાં પ્રવેશાવી પ્રવેશાવી ઘડવાનું કર્યું. જે જે સ્થિતિ, સંજોગ, પરિસ્થિતિ એમની કૃપાથી મળ્યાં, તેનો તેનો હૃદયના ઉમળકાથી સ્વીકાર કરી તેને તેને દિલના ભક્તિભર્યા સહકારથી વધાવી વધાવી તેમાં યથાયોગ્ય વર્તી વર્તી તેમના હેતુને ફળાવવાને પ્રભુકૃપાથી જ્ઞાનભાવે મથવાનું બન્યા કર્યું, ત્યારે જ આજે જે છું તે છું. તેથી જ તમને બધાંને મારી પ્રાર્થના છે કે તમે બધાં જીવનને સ્વીકારીને જે જે કંઈ મળે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી તેને જ્ઞાનભાવે સહકાર આપી જીવનને ફળાવવાનું જ્ઞાનભાન પ્રગટાવવાનું કરી કરી, ચેતનાને પ્રગટવા માટેની યોગ્ય ભૂમિકા સરળ કરી આપવાનું કર્યા કરશો, ત્યારે જ સદ્‌ગુરુની કૃપા ફળી શકવાની છે. બાકી મિથ્યાડંબરમાં પડ્યા રહેવાથી તો દંભ વધવાનો છે. આપણે સદ્‌ગુરુના ભાવને સાનુકૂળ વર્તવાનું જ્ઞાનભાન પણ રાખવું નથી, સદ્‌ગુરુની ખાતર સર્વ ભાવે ને સર્વ રીતે પ્રેમ-ઉમળકાથી પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક ન્યોછાવર થઈ જવાનું દિલ પ્રગટેલું નથી, ત્યાં સદ્‌ગુરુ જે તે બધું કરી દેશે, તેવી માન્યતામાં નર્યું અજ્ઞાન ને દંભ છે, તે નક્કી જાણશોજી. સદ્‌ગુરુનું ચેતન આપણા આધારમાં કદીક એવા અણધાર્યા પ્રસંગોએ કામ કરતું ચોક્કસપણે અનુભવાય છે, તે હકીકત સાચી છે; જેમકે કાંતાબહેનને 'પ્રેમકુંજ'માં ૨૧ દિવસના સતત અખંડ ઉજાગરા કરાવવાનું બન્યું હતું. તેવી રીતે બીજા જીવોના જીવનમાં કોઈક ને કોઈક રીતનું તેવું, સદ્‌ગુરુનું વ્યક્તત્વ પ્રગટેલું આપણે જાણેલું છે, પરંતુ તેથી આપણી યોગ્ય લાયકાત પ્રગટ્યા વિના આપણા સમગ્ર આધારને

તે માત્ર આપણા તે પરત્વેના કશા પ્રયત્ન વિના ચેતનેમય કરી દેશે એમ માનવું તે મિથ્યા છે.

માટે આટલું તો ખાસ ખ્યાલમાં રાખશોઃ–

મળેલાં કર્મમાં જે જીવ પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક એકાગ્રતા ને કેંદ્રિતતા પૂરેપૂરાં સાધી શકે છે, તેવા જીવ જ જ્ઞાનને અનુભવવાને પાત્ર છે. જ્ઞાન કંઈ મંત્રોના ખાલીખાલી માત્ર ઉચ્ચારણથી કે કથાવાર્તાના શ્રવણથી કે ઉપદેશથી મળી શકતું નથી.

પ્રમાદી ને આળસુને જ્ઞાન થવાની કદી પણ શક્યતા નથી.

જે જીવ-ને નિર્ણયાત્મક નિશ્ચયબળ પ્રગટેલું નથી કે પ્રગટતું નથી તે કદી જ્ઞાન પામી શકતો નથી.

પ્રશ્નોત્તરી

[લેખકના એક સ્વજનના પ્રશ્નોના જવાબમાં]

ઉત્તરઃ—ગયાજી, સિદ્ધપુર આદિ સ્થળે શ્રાદ્ધ સરાવવાનો ને તેમ કરીને પિતૃઓને તર્પણ કરવાનો કશો અર્થ નથી. તેથી કંઈ ગત જીવને લાભ થાય નહિ. આવો રિવાજ પડવાનું કારણ એમ બન્યું હોય કે કોઈ પ્રખર પુરુષે કે પુરુષોએ તે તે સ્થળે શુભ સંકલ્પ આવા કશાક અંગે પહેલાંના કાળમાં કર્યા હોય. ને તેથી તે તે સ્થળે શ્રાદ્ધ સરાવવાનો રિવાજ પડચો હોય. એ બધું ઘરેડરૂપ હાલ તો બની રહેલું છે.

સવાલઃ—માંદગી વેળા 'કોમા'—બેભાનપણું થઈ જવાની સ્થિતિ આવી જાય ત્યારે 'પ્રભુસ્મરણ' મૃત્યુ સમયે કેવી રીતે રહે ? અને કોઈ કે જીવનમાં સાચું સ્મરણ કરવાને કોશિષ કરી હોય ને મૃત્યુ ટાણે 'કોમા' આવી જાય તો તેનું શું બધું એળે જાય !

જવાબઃ—એળે ના જાય. સમગ્ર જીવનની પૂર્ણતા જોવાની રહે છે. થોડુંઘણું પણ જે કરાયું હોય તે નકામું ન જાય. ઊલટપક્ષે કોઈએ જીવનભરમાં પ્રભુસ્મરણ મુદ્દલે ન કર્યું હોય ને મૃત્યુ ટાણે ઊડતો વિચાર કે ખ્યાલ તેવો આવી જાય (સ્મરણનો)—જોકે તેમ થવું શકય નથી—તો તેથી કરીને કંઈ તેની સદ્ગતિ જ થાય તેવું કશું ના હોઈ શકે. હા, જો એ ત્રણ દિન સતત એવું સ્મરણ થયું હોય કે રહ્યું હોય તો અવશ્ય લાભ થાય.

સવાલઃ—નારદ તો મુક્ત પુરુષ હતા છતાં તેઓ મોહ પામીને કોઈ એક સ્ત્રી પાછળ મોહવશ થયા હતા તથા ખુદ બ્રહ્મા તેમની પુત્રી પાછળ મોહવશ થયેલા, એ બધું ખરું હોઈ શકે ખરું ?

જવાબઃ—ના! ન હોઈ શકે. એ બધું તો દંતકથાંઓ કહી શકાય, 'વાતો' કહી શકાય. મુક્તને—સાચા મુક્તને—મોહવશ થવાપણું રહેતું નથી. આવી બધી ઉક્તિઓ લોકોને કામ, ક્રોધ આદિની ગંભીરતા ને ગહનતા ઠસાવવા માટે ઉપજાવી કાઢી હોય તેમ બને.

સવાલઃ—પહેલાના સમયમાં પુત્રને માટે યજ્ઞાદિ કરાવાતા. દા. ત. દશરથ રાજાએ શ્રીરામ સાથે પિતારૂપે યોગ આવા યજ્ઞથી કરીને મેળવેલો, એવું શાસ્ત્રોમાં આવે છે; ને વરસાદ આદિ માટે પણ યજ્ઞો કરાવાતા. તો શું એવા યજ્ઞો એવું ઇષ્ટ ફળ આપી શકે ખરા ? હાલ જે યજ્ઞો થાય છે તે ઇષ્ટ છે ખરું ?

જવાબઃ—મૂળ તો યજ્ઞ કરનાર અને કરાવનાર—યાજક (યજ્ઞ કર્મ ચલાવનાર) અને યજમાનની ભાવના ઉપર ને મુખ્યત્વે તો યાજકની પવિત્રતા, તેના શુભ સંકલ્પબળની શક્તિ, ઉપર તે બધું અવલંબે છે. એવા સંકલ્પબળથી ઈષ્ટપ્રાપ્તિ શક્ય છે. પરંતુ હાલમાં જે યજ્ઞો બ્રાહ્મણો કરે છે તેમાં યાજકની એવી સંકલ્પશક્તિ હોતી નથી કે ઈષ્ટપ્રાપ્તિ થાય. 'સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા' જેવી હાલની તો સ્થિતિ ગણાય.

વળી યજ્ઞમાં ઘી, ધન, ધાન્ય આદિનો આહુતિઓ પહેલાં અપાતી. આજે પણ અપાય છે. પહેલાંના કાળમાં તેવાં દ્રવ્યોની છોળો ઊડતી હશે તેથી તે તે કાળે તેવું યોગ્ય હોય. હાલના વિષમકાળમાં તેવું અસ્થાને પણ હોય.

યજ્ઞનો અર્થ પણ કાળે કાળે બદલાતો રહે છે. એક કાળે યજ્ઞનો અર્થ જે હોય, તે જ અર્થ તે કાળ બદલાતાં અને નવો કાળ શરૂ થતાં ન પણ હોઈ શકે. દરેક કાળનું લક્ષણ અને તેનું મહત્ત્વ જુદા જુદા પ્રકારનું હોય છે; અને તે કાળ પૂરતો તેનો હેતુ પણ જુદો જુદો હોય છે. યજ્ઞના સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એમ જુદા જુદા ઉત્તરોત્તર અર્થ હોય છે. અસલનાં કાળમાં જે યજ્ઞ થતા તે તો ભાવનાને આકાર પમાડવાને કાજે એક સાધનરૂપે થતા. એટલે કે યજ્ઞ તો માત્ર માધ્યમ medium ગણાય. યજ્ઞનું સાચું સ્વરૂપ તો આપણા જીવદશાનાં મનાદિ કરણોની નિમ્નગામી સકળ પ્રકારની વૃત્તિઓને પ્રેમભક્તિભાવે તેના હેતુનાં જ્ઞાન-ભાન સાથે શ્રીભગવાનના ચરણકમળે સળંગ આહુતિ આપી આપીને હોમ્યા કરવી–સમર્પણ કર્યા કરવી–એ છે. અને તેવા પ્રકારનો યજ્ઞ આપણે કાજે ઇષ્ટ અને શ્રેયસ્કર છે. જે કાળમાં યજ્ઞના ભાવનો ઋષિમુનિનાં દિલમાં પ્રાદુર્ભાવ થયો તે કાળની પરિસ્થિતિ, સંજોગ તે કાળે જેમ હતાં તે પ્રમાણે તે ઘટાવાયું ને તે પછી તેનું એક શાસ્ત્ર સર્જાયું. જીવપ્રકારની રાગમોહાદિક વૃત્તિઓને સંતોષવાને પણ જે અનેક પ્રકારના યજ્ઞો થતા તેવા યજ્ઞોનું સ્થાન જીવનવિકાસની

ભાવનાને કાજે સાનુકૂળ નથી. ને તેવા યજ્ઞોનું મહત્ત્વ તે દૃષ્ટિએ કશું નથી.

સવાલઃ—મુક્તને ફરી જન્મ લેવાનું થતાં જન્મથી જ તે મુક્ત અવતરે કે તેને નવા જન્મમાં સાધના કરવી પડે?

જવાબઃ—તે પછીના નવા જન્મમાં પણ નામની થોડીશી પણ સાધના કરવી પડે ખરી. પરંતુ તે નામ પૂરતી, નિમિત્ત પૂરતી પણ હોય. તેને બહુ વાર ના લાગે. બે, ચાર, પાંચ વર્ષમાં પણ પત્તો ખાઈ જાય. માનવોને દાખલા રૂપ થવા પણ થોડીક સાધના કરવાની આવે. છતાં તે અંગેના સખ્ત ચોકઠાજડિત નિયમો ન હોઈ શકે. વળી તેમની બાલ્યાવસ્થામાં અને કિશોરાવસ્થામાં તેમના જીવનના મુક્તપણાનાં ચિહ્નરૂપે સવિશેષતાની અમુક અમુક ઘટનાઓ પણ બનવા સંભવ રહે છે. બાલ્યજીવનમાં મુક્ત આત્માને પોતાની તેવી મુક્ત હોવાની પ્રતીતિ નથી પણ હોતી. બાલ્યવયમાં મુક્ત આત્માના ચમત્કારિક લક્ષણની ઝલક કે છલક કદીક કદીક વર્તાતી પણ હોય છે. આગળપાછળનાંને તેની માહિતી નથી પણ રહેતી.

સવાલઃ—તમારો સાક્ષાત્કાર ગીતાના 'પુરુષોત્તમ'નો સાક્ષાત્કાર ખરો કે? અને જો તેમ હોય તો સગુણ અને નિર્ગુણ બન્નેનો સાક્ષાત્કાર એટલે દ્વૈત અને અદ્વૈત તથા પરમ અદ્વૈતનો પણ થયો એમ ગણી શકાય?

જવાબઃ—હા. ગણી શકાય ખરું.

સવાલઃ—સગુણ બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારમાં તમોને શું થયેલું?

જવાબઃ–કૃષ્ણ બે ત્રણ વાર જણાયા હતા. દર્શન થયાં હતાં. તે કૃષ્ણ મુરલીધારી ને એવી રીતના નહિ, તેમ આ પાર્થિવ શરીરનાં તત્ત્વોના પણ નહિ. છતાં પરમ સૌંદર્યથી છલોછલ ભરપૂર અને અપાર તેજના અંબારથી ભરેલા સદેહી કૃષ્ણનાં દર્શન તે હતાં. બધું સૌંદર્યમય તે હતું. સૌંદર્ય જ સૌંદર્ય. અવર્ણનીય તે દર્શન હતું.

તે સ્વરૂપ એટલું ને એવું તો મનોહર ને હૃદય-આકર્ષક હતું કે જેના આકર્ષણની તોલે બીજા કશાની પણ કલ્પના આવવી શક્ય નથી. તે મુલાયમ, આરપારદર્શક, સ્ફટિક જેવું ખુલતું, નીલવર્ણરંગી, જીવંત દર્શન હતું. દર્શન સ્થિર નહોતું; રમતું, હાલતું, ચાલતું; પળમાં પાસે આવતું ને પળમાં થોડેક દૂર પણ જતું લાગતું, તો વળી પળમાં શરીરની અંદર પણ પેસી જતું અનુભવાતું; ને તે આધારના જુદાં જુદાં મનાદિ કરણોને સ્પર્શતું ને ત્યાં કંઈક સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયા કરતું હોય એવું લાગ્યા કરતું હતું. ક્યાંક ક્યાંક તો તે અંદર પ્રવેશી તેનું તેનું સમારકામ કરતું પણ અનુભવાતું. ભ્રૂકુટિ ને બ્રહ્મરંધ્રના ભાગમાં પોતાને પ્રસ્થાપિત કરતું ને હૃદયમાં બિરાજેલું પણ અનુભવાતું હતું. સમગ્ર આધાર તપ્તવર્ણી ને પૂર્ણપ્રકાશથી આલોકિત થયેલો જણાતો હતો. પોતે પોતાને પણ અનુભવી શકાય એવી ભૂમિકા પણ અનુભવાતી હતી, તો કોઈક પળોમાં તેનો વિસ્તાર પણ અનુભવાતો હતો. તે શ્રીકૃષ્ણનું અલૌકિક દર્શન એટલું તો અદ્ભુત, રોમાંચક, મુગ્ધ, સ્નિગ્ધ, કોમળ

હતું કે ન પૂછો વાત! સમગ્ર શરીર તો વજન વગરનું બની ગયેલું હોય એવું લાગતું હતું ને અદ્ધર, અદ્ધર જ હોય તેવું પણ લાગતું. તેની અસર ચિરસ્થાયી સમગ્ર આધારમાં ને તેનાં કરણોમાં રહ્યા કરેલી અનુભવાયા કરેલી છે ને એની અસર તે પછીથી ચિરસ્થાયી એની કૃપાથી નીવડેલી છે.

આ અનુભવ પછીથી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર, ને સૂક્ષ્મતમ ને દિવ્ય પ્રદેશોનાં વિઘ્નો નહોતાં પ્રગટેલાં એવું કશું નથી. તેવું બધું તો થયા કરેલું હતું, પણ તે દિવ્ય કૃપાની મદદથી તેમનું તેમનું નિવારણ થઈ શક્યું હતું.

આવાં તેનાં કૃપામય મંગળ દર્શન-અનુભવ પછીથી આધારના કેન્દ્રમાં કોઈક અવર્ણનીય પલટો આવી ગયેલો અનુભવાતો હતો ને પછી તે કાયમ જ રહ્યો. ઉત્તરોત્તર જીવંતપણે વધારે પ્રકાશિત, જ્વલંત પ્રગટતો રહ્યા કર્યો હતો.

એવાં પરમ દર્શનની પ્રાપ્તિ પછીથી તેનું મુગ્ધ અને આહ્લાદકારક પરમ ચૈતન્યથી વિલસતું હૃદયંગમ આકર્ષણ એટલું બધું તો સજીવ અને ચેતનાત્મકપણે જીવનમાં પ્રગટે છે કે જેનું સાતત્ય કદી પછી તૂટી શકતું નથી. તેવા આકર્ષણનો ભાવ ઉત્તરોત્તર એટલો બધો તો ગાઢ પ્રગટ્યા કરે છે કે આપણે તેનાથી કરીને ભાવની સહજ અવસ્થામાં પ્રગટી જતા હોઈએ છીએ. એવો ભાવ જે પહેલાં, દર્શનની સર્જન અવસ્થામાં જે એકમાં એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત હતો, તે ભાવ તેની એકાગ્રતા અને કેન્દ્રિતતાની સંપૂર્ણ ટોચે પહોંચે છે, તે બાદ તે જ ભાવને વિસ્તારની પાંખો પ્રગટે છે. તેવો ભાવ પછીથી તો કોઈક

સુંદર રમણીય દશ્ય, કુદરતનું નૈસર્ગિક સૌંદર્ય, કોઈક નદીનું ખળખળ વહેતું દશ્ય, નવપલ્લવિત થતું વૃક્ષ, સુંદર આરોગ્ય-પૂર્ણ બાળકનું દશ્ય કે એવું સ્થૂળ રૂપનું દશ્ય, કોઈ ભાવનાત્મક વિચારનું વ્યક્તત્વ કે એવું કોઈક ભાવાત્મક ભજન—આવા આવા પ્રકારનું નિમિત્ત પ્રગટતાં તેવો ભાવ તેવા તેવા દર્શનથી કરી ઉત્કટપણે જેને પ્રગટે છે એવા જીવાત્માને આપમેળે ભાવ-સમાધિ પ્રગટી જતી હોય છે અને તેનાથી તે ધન્ય બનતો હોય છે. તેની અસર પણ તેને લાંબા ગાળા સુધી દિવસના કર્મવહેવારમાં અને રોજિંદા વર્તનમાં પણ જીવંત ચેતનાત્મકપણે રહ્યા કરે છે.

સવાલઃ—સગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિમાં બીજી એટલે નિર્ગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ આવી જાય ખરી ?

જવાબઃ—નાઃ સગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિનો સમાવેશ થઈ જ જાય તેમ નથી. તેમ જ નિર્ગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિમાં સગુણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ આવી જ જાય તેમ પણ નથી. બન્ને જુદું જુદું છે. બન્નેનો સાક્ષાત્કાર અલગ અલગ થવો રહે છે. પણ ગમે તે એક પ્રકારના સાક્ષાત્કારથી મુક્તિ મેળવી શકાય ખરી. બન્નેની પ્રાપ્તિ વધુ સારું ગણાય.

સગુણ સાક્ષાત્કાર—દર્શન અને સાક્ષાત્કાર વચ્ચે ભેદ છે તે સમજવા જેવું છે—યાને દ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર તથા નિર્ગુણ યાને અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર તે એમાંથી એક, બીજાથી ચઢિયાતો છે તેમ ન કહી શકાય. ગમે તે સાક્ષાત્કાર જેને

થયો હોય તે મુક્ત થઈ શકે છે. બન્ને પ્રકારના સાક્ષાત્કાર થવા પણ શક્ય છે. નરસિંહ મહેતા આદિ ભક્તોને બંને પ્રકારના સાક્ષાત્કારો થયેલા એમ કહી શકાય.

બન્ને પ્રકારનો સાક્ષાત્કાર થાય જ તેનો કશો નિશ્ચિત નિયમ નથી. કોઈકને નિર્ગુણનો અનુભવ વહેલો થાય અને સગુણનો ના પણ થાય, યા પછીથી પણ થાય. કોઈકને સગુણનો અનુભવ પહેલો થાય અને નિર્ગુણનો ન પણ થાય. આમ હોવા છતાં બંને પ્રકારના અનુભવની કક્ષા એક-બીજાથી ચઢતી કે ઊતરતી છે તેવું કશું નથી.

ખરો સગુણનો સાક્ષાત્કાર એટલે પોતાના આધારમાં ચેતનની ગુણશક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થવો તે.

સવાલઃ—તમારો અદ્વૈતનો–નિરાકારનો–નિર્ગુણનો સાક્ષાત્કાર ક્યારે અને કેવી રીતે થયેલો? અને તે થયા બાદ તુર્ત જ મુક્ત દશા શરૂ થયેલી કે થોડો સમય વચ્ચે વહી ગયેલો? થોડો કાળ વહી જાય ખરો?

જવાબઃ-૧૯૩૯ના માર્ચમાં રામનવમીની રાત્રે કાશીમાં અદ્વૈતના સાક્ષાત્કારનો અનુભવ થયેલો. જાણે અનેક-કોટિ સૂર્યોનો પ્રકાશ આજુબાજુ પથરાઈ જઈને શરીરમાં પણ પ્રવેશ્યો. ત્યારે મહાસમાધિમાં ઊતરી જવાનું બનેલું. સમાધિમાંથી જાગતાં જોયું તો શરીરનો ગુહ્ય ભાગ અને તેની આજુબાજુનો ભાગ પણ બળી ગયેલો, જેની દવા બનારસ યુનિવર્સિટીના આયુર્વેદિક કોલેજના ડીન શ્રી. પાઠક સાહેબની કરાવેલી.

૭. તે અનુભવની વેળાથી, ત્યારથી જ મુક્તદશાની શરૂઆત થઈ ચૂકી. 'I am Omnipresent' 'હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું,' એવી ચેતનાત્મક ભાવનાનો સર્વ પ્રકારે વિકાસ પ્રવર્તમાન હતો ને છે.

તે કાળે જે અનુભવ થયો તે પણ એક સગુણનો અનુભવ હતો. પરંતુ તેમાંથી તાત્કાળિક હનુમાન કૂદકો મારીને અથવા તો હનુમાન કૂદકાથી તેમાંથી નિર્ગુણના અનુભવમાં પ્રવેશવાનું બન્યું. તે અનુભવનું પોતાના આધારમાં સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠિત થઈ જવાપણું બનીને તેમાં સંપૂર્ણ કેંદ્રિતતા જીવંતપણે પ્રગટીને તે પછી તેના ભાવનો વિસ્તાર થયા કરતો અનુભવમાં પ્રગટ્યા કર્યો. તેમાં તે ભાવરૂપે હતો તેમ પણ ન કહી શકાય. જેમાં તેમાં તે એકરૂપ પ્રવર્તતો અનુભવાય અને તેમ છતાં પાછો પોતે તે તે બધામાં હોવા છતાં નોખો પણ હોય અને એકરૂપ પણ હોય એવું સતત અનુભવાયા જતું. તાદાત્મ્યનો ચેતનનો ગુણધર્મ તે પછીથી જીવનમાં પ્રગટવા માંડ્યો એમ જરૂર કહી શકાય. માતાને બાળક પરત્વે જે તાદાત્મ્ય વૃત્તિ હોય છે તે તો પ્રકૃતિવશાત્ હોય છે અને તે પણ તેમાં સળંગ એકધારું તાદાત્મ્ય હોતું નથી. બાબર ને હુમાયુનો દાખલો એ પણ એક જીવ પ્રકારની તેના પરત્વેની ઉત્કટમાં ઉત્કટ લાગણીનો પ્રાદુર્ભાવ ગણી શકાય ને તેવું તો એકાદ વાર બની જાય. જ્યારે ચેતનના ગુણધર્મમાં તે તે બધું પ્રકૃતિવશાત્ બનતું હોતું નથી. અને તેવી ચેતનાત્મક તદાત્મતા સળંગ એક-

ધારી પ્રગટેલી રહે છે. અને તેવી સળંગ એકધારી દ્રષ્ટા-ત્મતા હંમેશને માટે તે ને તે સ્થિતિમાં જીવંત પ્રગટ્યા જ કરે એવું પણ હોતું નથી. ચેતનના તેવા અનુભવ પછી-થી કોઈકનામાં તે અમુક કાળ સુધી પ્રવર્ત્યા કરે અને કોઈકને તે પછી તેવું ન પણ બને. કોઈકને તો વળી તેના આધારના રોમેરોમમાંથી પસાર થઈને અદ્દશ્ય પણ થઈ જાય. જેનું શરીર ચેતનાના આધારને માટે તેના ભાવની યથાયોગ્યતાના પ્રમાણમાં સંપૂર્ણપણે યોગ્યતાવાળું વિકસેલું ન હોય તો તેવાને કદાચ વધુ સમય તેવું બને ખરું.

સવાલ:–ભક્તિના ફળમાં અને જ્ઞાનના ફળમાં એ બે પ્રકારની મુક્તિના પરિણામમાં શો ફેર ?

જવાબ:–જ્ઞાનમુક્તિમાં માત્ર સાક્ષાત્કાર થાય, જાણ-વાનું થાય. સાક્ષીવત્ રહેવાનું થાય. જ્યારે ભકિતના સાક્ષાત્કારના પરિણામે ઉપરનું થાય, તે ઉપરાંત તેનો ઉપભોગ કરવાનું સામર્થ્ય પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં જ્ઞાન અને ઉપભોગનું સામર્થ્ય એ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. તે સાથે સાથે તે સાક્ષી, અનુમંતા, ભર્તા ને પ્રભુ પણ હોય છે ને તે તેમ જાગ્રતપણે ચેતનાના ભાવથી તે તે બધું એક સાથે તેનામાં પ્રવર્તતું હોય છે.

સવાલ:–એક મુક્તાત્મા બીજા મુક્તાત્માને પ્રથમ દૃષ્ટિએ તરત પિછાની શકે ખરો ?

જવાબ:–ના. કારણ મુક્તને તેવી પિછાણવાની જરૂર નથી રહેતી. તેવી તેને ઇચ્છા ઉદ્ભવતી નથી. તે તેનું કાર્ય નથી.

સવાલ:–સમાધિમાં જઈને જાણી શકે?

જવાબ:–તે માટે સમાધિમાં તે જાય જ શા માટે? અને મુક્તને સમાધિમાં જવાપણું પણ નથી. તેને તો સહજ સમાધિ પ્રવર્તતી હોય છે. પણ મુક્ત થવા પહેલાં એવી એક કક્ષા આવે છે કે જ્યારે તેવો ઉચ્ચ કોટિનો સાધક બીજા માનવીનું આંતરસત્ત્વ આરપાર નિહાળી શકે છે. એ રીતે મુક્ત પણ કરી શકે; પરંતુ મુક્ત તેવું કરવાની કદી ખટપટમાં પડતો હોતો નથી.

સવાલ:–શિવલિંગના પ્રતીકનો શો અર્થ?

જવાબ:–શિવલિંગનું પ્રતીક માનવની ઊર્ધ્વમુખી પુરુષની ચેતનાનું પ્રતીક છે. તેણે સતત ઊર્ધ્વવિકાસ સાધ્યે જવાનો છે. અને શિવલિંગની આજુબાજુના ફરતા ગોળ વર્તુલના પ્રતીકનો અર્થ પ્રકૃતિની તે મર્યાદા છે. તે મર્યાદામાંથી પુરુષ ચેતનાએ ઊર્ધ્વગતિ કર્યે જવાની છે. આગળ પોઠિયો જે હોય છે તે મદમસ્ત પ્રાણશક્તિ અને વૃત્તિઓનું પ્રતીક છે. તેને કાબૂમાં લઈને તેનું મુખ ફેરવી નાંખીને બીજી દિશાએ સામે જે કાચબો હોય છે તેના જેવા થવાનું છે. તે બધી વૃત્તિઓને વશ કરીને અંદર સંકેલી લેવાની છે. આપણા ઋષિમુનિઓ પ્રતીકો દ્વારા અનુભવો વ્યક્ત કરતા હતા.

સવાલ:–ઝેર લેવાથી જે મૃત્યુ થાય તે ટાણે બેભાન થઈ જવાનું બને ખરું? કે ઝેરની અસર ધીમે ધીમે વધતી,

હોઈ જાગ્રતિ અંત લગી રહે ? ને ભગવાનનું નામ લઈ શકાય ?

જવાબઃ—સંપૂર્ણ બેભાન થઈ જવાનું બને. સાધારણ જીવથી નામ-સ્મરણ ન લઈ શકાય.

સવાલઃ—મુક્તને સાપ કે એવું કંઈ કરડે તો શારીરિક હાનિ, મૃત્યુ જેવું થાય ખરું ? તેની અહિંસાની શુભ અસર ન પડે ?

જવાબઃ—મૃત્યુ થાય. તે પોતે અહિંસક હોવાથી તેને અસર ના થાય તેવું ના બને, ને મુક્ત તેની અસરમાંથી બચવાને પ્રભુને પ્રાર્થે પણ નહિ.

સવાલઃ—બધી સાધનાઓનો ને સાધનનો હેતુ મનની અંતિમ નીરવતા પ્રાપ્ત કરવી એવો ગણી શકાય ?

જવાબઃ—હા. બધી સાધનાનો તેટલો જ માત્ર હેતુ છે તેવું પણ નથી. તેનાથી ક્યાંય ક્યાંય પાર જવાનું છે.

સવાલઃ—મહાસમાધિનો ખરો અર્થ શો હોઈ શકે ?

જવાબઃ—મહાસમાધિ એટલે કે જે સમાધિથી બ્રહ્મ-જ્ઞાન અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર થાય તેને ખરી રીતે તો મહા-સમાધિ કહી શકાય. પણ હાલ તો અનેક જુદા જુદા અર્થોમાં સૌ કોઈ પોતપોતાની રીતે તે શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે.

સવાલઃ—જડ, કાષ્ટવત સમાધિ અને ભાવ-સમાધિ એ બે વચ્ચે શો ફેર ?

જવાબઃ–કાષ્ટવત સમાધિમાં શ્વાસોચ્છ્‌વાસ બંધ થઈ જાય. નાડી પણ ના ચાલે. બહિર્ભાન ચાલી જાય, હૃદય કામ ન કરતું હોય; શરીરમાંની નર્વસ્ સીસ્ટમ (જ્ઞાનતંતુ યંત્ર) કામ ન કરતી હોય એવું ત્યારે નથી હોતું. તે જાગ્રત હોવા છતાં સુષુપ્ત જેવી બનેલી હોય. અલબત્ત નાડીના થડકારા ઘટે ખરા અને તે ઘટે ને તે શૂન્ય સુધી પણ પહોંચે ને એમ અભ્યાસ થતાં થતાં ને તે સહજ બની જતાં એને પછી સહજ સમાધિનો ભાવ પ્રગટે ત્યારે તો નાડી વગેરે યથાવત હોઈ શકે.

સવાલઃ–સમાધિ દશા પ્રાપ્ત થવા સારુ મનની સરળતા આવશ્યક ખરી ?

જવાબઃ–હા.

સવાલઃ–મુક્તને જપ અજપાજપ થયે જતા હશે ખરા ?

જવાબઃ–ના. મુક્તને જપની પછી જરૂર નથી રહેતી હોતી. આપોઆપ છૂટી જાય છે. પરંતુ તે પહેલાં જે સાધન હતું તે કાર્ય હવે પત્યું એટલે તે એને વળગી રહેતું નથી. બાકી એ તો સદાય ભાવનાથી ભાવનામાં જ પ્રવર્તેલો હોય છે.

સવાલઃ–તો તમો ઘણી વાર હાથનો અંગૂઠો ગોળગોળ કેમ ફેરવતા હો છો ?

જવાબઃ–બીજાઓને યાદ દેવડાવવા, દાખલો બેસાડવા.

સવાલઃ–સાધનાની આગલી કક્ષામાં અજપાજપ જ્યારે

થતા હશે ત્યારે તે કાનને આંતરિકપણે સ્પષ્ટ સંભળાતા હોય ખરા?

જવાબઃ–હા, તદ્દન સ્પષ્ટપણે.

સવાલઃ–તમોને અજપાજાપ ક્યારથી શરૂ થયેલા?

જવાબઃ–સર્પદંશ પછીથી એટલે કે ઘણુંખરું ૧૯૨૮ પછીથી.

સવાલઃ–મનની નીરવતા ક્યારે પ્રથમ પ્રાપ્ત થઈ?

જવાબઃ–૧૯૩૦ આસપાસમાં.

સવાલઃ–તે વેળા નિદ્રા કેટલી આવતી?

જવાબઃ–નહિ જેવી; જૂજવત્. લગભગ નહિ જેવી. આખી રાત ને રાત જાગ્રત દશામાં રહેવાનું થતાં વર્ષોનાં વર્ષો તેવાં પસાર થયાં છે ને દિવસે તો ૧૨–૧૨ કલાક ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘની ઑફિસનું કામ કરતો જ હતો.

સવાલઃ–તો શરીર કેમ ટકી શકે? કુદરતી હાજતો ઉપર તેની બીજી કંઈ હાનિકારક અસર નહિ થયેલી?

જવાબઃ–ભાવનાના પ્રાબલ્યને લઈને તેમ આપોઆપ થતું હોય છે. તેથી શરીરને કે તેના બીજા આંતરિક ભાગોને કશી ઈજા થતી નથી.

સવાલઃ–ભૂખ-તરસ ઉપર કાબૂ મેળવ્યા વિના મુક્તિ ના જ હોય ને!

જવાબઃ–ના હોય. ભૂખ, તરસ, શૌચ, ઇચ્છા આદિ ઉપર પૂર્ણ કાબૂ આવી ગયા પછી મુક્ત દશા શરૂ થાય.

ભાવનાના જોશને લઈને તે બધું શક્ય બની શકે છે. મન, પ્રાણ અને શરીરની સકળ માગણીઓ શાંત ત્યારે થઈ જાય છે ને તે સર્વ ઉપર કાબૂ સહજપણાનો આવે છે.

સુવાલઃ—તામસિક મનવાળાનું મન ઝાઝા વિચારો નથી કરતું હોતું. તો તેવી સ્થિતિ મનની પૂર્ણ નીરવતા મેળવવામાં રાજસિક મનવાળા કરતાં વધુ મદદરૂપ થાય ખરી? કે તમસમાંથી રજસ્ સ્થિતિમાં આવ્યા બાદ તેમાંથી પસાર થયા બાદ જ સત્ત્વમાં પહોંચી નીરવ થવાતું હશે?

જવાબઃ—તામસિક મનવાળાને ઝાઝા વિચારો ન ઊઠતા હોવાને કારણે જ તેને નીરવ થવામાં તે સ્થિતિ સહાયરૂપ ન થાય. રજસમાં પ્રવેશીને તે બાદ જ તેને પણ નીરવ થવું પડે છે.

જેની પ્રકૃતિ અને સ્વભાવમાં તમસ ગુણ પ્રાધાન્યપણે પ્રવર્તે છે, તેનાથી સાધના પરત્વેનો પુરુષાર્થ પણ ઝાઝો થઈ શકે નહિ—થઈ શકતો નથી. પરંતુ જ્વાળામુખીના જેવી ધગધગતી ઊર્ધ્વગામી જિજ્ઞાસા કે તમન્ના પ્રગટે છે, ત્યારે તેવી તમન્ના જ તમોગુણને રજસમાં પ્રગટાવી શકે છે એવી ઉત્કટમાં ઉત્કટ તીવ્રતમ જિજ્ઞાસાના ભાવમાં તમોગુણ ટકી શકતો નથી. ત્યારે આપમેળે રજોગુણ પ્રવર્તે છે. તે વેળાએ રજોગુણનો સ્વભાવ એટલે કે ધાંધલિયાપણું, ધમાલ વગેરે પણ તેમાં હોતાં નથી. એકધારાં ગતિશીલતા, ઉત્સાહ વગેરે વગેરે તેનામાં પ્રગટેલાં રહે છે. જેને જીવનવિકાસના માર્ગે ગતિ કરવાની છે, તેવાં જીવને મૂળમાં તેના પરત્વેની

ધગધગતી તમન્ના પ્રગટેલી હોવી જોઈશે અને એવી તમન્નાના સ્વભાવમાં એઠાડુપણું કદી સંભવી શકતું નથી.

સવાલ:—અંતરનાદ જે સંભળાતો હશે, તે અનાહત નાદ કાનમાં જે કેટલાકને સંભળાય છે તેની જેમ સ્પષ્ટ કાનને સંભળાઈ શકે તેમ તે અંતરનાદ ઊઠતો હશે?

જવાબ:—હા! જેમ એક વ્યક્તિ બીજીને મુખેથી આદેશ દેતી હોય તેમ સ્પષ્ટ અવાજ હૃદયમાં અંતરમાં ઊઠે–સંભળાય. પણ આવો અંતરનાદ ખૂબ આગળ વધેલી કક્ષાના સાધકને સંભવે છે.

સવાલ:—મુક્ત આત્માને આવો અંતરનાદ ઊઠતો હશે? ને તે આધારે તેનાં કાર્યો કરાયે જતાં હશે?

જવાબ:—ના! તેને અંતરનાદ ઊઠવાનો સવાલ જ રહેતો નથી. અંતરનાદ તો સાધનાની અમુક ઉચ્ચ કક્ષાઓ વટાવ્યા પછીથી પ્રગટતો હોય છે. તેવી વેળાએ તેને પ્રેરણાઓ ઊઠતી હોય છે. પ્રેરણામાં અવાજ નથી હોતો, જ્યારે પ્રેરણામાં અંતરનાદનો પણ સમાવેશ થઈ શકે અને આપોઆપ પોતાને અમુક અમુક કરવાનું છે અને અમુક રીતે કરવાનું છે એવી રીતે અંતરમાં અંતરની સમજણ પ્રગટતી હોય છે. તે પણ એક પ્રકારનો અંતરનાદ છે. એવી રીતે વ્યક્ત થવાપણામાં કોઈ વિચારની પરંપરા પ્રગટતી નથી. અથવા તો સકળ કર્મનો સંપૂર્ણ અનારંભ હોય છે અને તેમ છતાં અંતરનાદથી તેવું કરવાનું સૂઝે, જ્યારે મુક્તિને તો સહજ અવસ્થા હોય છે. અંતરનાદ તો અમુક સમયના

ગાળે ગાળે પ્રગટતો હોય. તેમાં એકધારાપણાનું સાતત્ય હોતું નથી. અને તે સહજ અવસ્થા હોતી નથી.

સવાલઃ—નવીન જન્મ પામનાર બાળકની નામવિધિ ૬ માસ બાદ પાડવાનું શા માટે સુચવાય છે?

જવાબઃ—બાળક પ્રતિ આસક્તિ એટલો કાળ તેનાં માબાપની અને બીજાંની ઓછી ચોંટે એ હેતુ હોઈ શકે.

સવાલઃ—તોતાપુરી નાગા બાવાએ, જેમણે રામકૃષ્ણને અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર કરાવી આપવામાં સહાય કરેલી ને જેઓ ૭૦૦ નાગા બાવાઓના મહંત હતા ને બ્રહ્મજ્ઞાની હતા, તેઓ પોતાની ધૂણીમાંથી અડીને દેવતા લેવા સારુ એક ભૈયા પર ખૂબ ક્રોધ કરીને ભૈયાને ચીપિયો મારવા ઊઠેલા. તો આવા બ્રહ્મજ્ઞાનીને ક્રોધ કેવો? ને તે વળી આવા ક્ષુલ્લક કારણસર?

જવાબઃ—એ ક્રોધ સપાટી પરનો હોય છે. અંતરમાં તેવાઓ તેવી વેળા ખૂબ શાંત હોય છે; જરાકે ક્ષુબ્ધતા નથી હોતી. વળી કર્મકાંડીને, પછી તે મુક્ત હોય તોપણ, એવી આભડછેટનો વિરોધ હોઈ શકે છે. એવા વિરોધના કારણે તેનામાં બ્રહ્મજ્ઞાન નથી તેમ ના કહી શકાય. એવી આભડછેટ એ તો એના સ્વભાવનું માત્ર એક લક્ષણ છે. અને બીજા કોઈ એવા પ્રકારના સંજોગોમાં જેમ સાપ પોતાની કાંચળી ઉતારી નાંખે છે તેમ તે આભડછેટને સંપૂર્ણપણે ખંખેરી નાંખી પણ શકે છે. કર્મકાંડના એક ધારા, અભ્યાસમાં જેનું જીવન વીતેલું છે તેવો આત્મા

તેનઃ કર્મકાંડના અભ્યાસના પરિણામે તે પરત્વેના અભ્યાસ-ને જીવતો રાખ્યા કરે છે અને તેને મન તે કર્મકાંડ એક ક્ષુલ્લક માત્ર આચાર નથી હોતો; તેને તે પવિત્રમાં પવિત્ર ગણે છે. અને ગમે તેને તે સ્પર્શતો પણ હોતો નથી. કેટલાક પ્રકારની સાધનામાં બાહ્યશુદ્ધિ અને શૌચાદિ વિષયોનું બહુ જ કડકપણે પાલન થતું હોય છે, અને તેવી સાધના દ્વારા મુક્ત થયેલો આત્મા એવો આચાર જાળવ્યા પણ કરતો હોય છે. કોઈ એવા બાહ્ય લક્ષણથી કોઈનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન થઈ શકતું નથી. અને તેવી રીતે કોઈને સમજવું કે માપવું તે યોગ્ય ન ગણાય.

સવાલઃ—સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં શો ફેર?

જવાબઃ—સમાધિ એટલે મહાસમાધિની જે દશાથી કરીને આખરનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્થિતિમાં તેવી સમાધિમાં નિર્વિકલ્પ કે સવિકલ્પ એવા ભેદ નથી હોતા. સવિકલ્પ એટલે વિચારવાળું. તો એવી વિચારવાળી સ્થિતિને સમાધિ નામ જ ના આપી શકાય. 'સવિકલ્પ' સમાધિનો ખરો અર્થ તો સગુણનો અનુભવ. એમાં વિચાર ન હોય. સવિકલ્પ સમાધિ એટલે વિચારવાળી ન ગણાય.

સવાલઃ—નિર્વિકલ્પ સમાધિ પ્રાપ્ત થનાર વ્યક્તિ મુક્ત ન હોય તેમ સંભવી શકે ખરું?

જવાબઃ—હા. તેવું પણ શક્ય હોય છે, તેના શરૂ-શરૂના ગાળામાં. થોડાક કાળ બાદ તે મુક્ત જરૂર થઈ શકે ખરો. દરેકને તેવું થયા પછીનો કાળ અમુક જ હોય

કે જાય એવું કશું નથી.

સવાલઃ—કેટલાંક મૌનમાં બેઠેલાં ભાઈબહેનોને તેમના એકાંતના ગાળા દરમિયાન મૌનમંદિરમાં તમારા સ્થૂળ દેહનાં દર્શન પ્રત્યક્ષ થયાનું તેઓ જણાવે છે. તો આ હકીકત યથાર્થ હોઈ શકે ખરી?

જવાબઃ—આ (પોતાનું શરીર બતાવીને) ગમે ત્યાં હોય, તોપણ તે ત્યાં પણ હોઈ, જઈ શકે છે.

સવાલઃ—તો બધાંને તેવું કેમ દેખાતું નથી?

જવાબઃ—એવી શ્રદ્ધા જોઈએને? શ્રદ્ધા વિના તે શક્ય નથી. આ શરીર ત્યાં આવજા કરે છે.

સવાલઃ—પોતાની ગત ભૂલો ને દોષોની વેદનાનું વારંવાર ઊઠી આવવું અને વારંવાર તેને વ્યક્ત કરતા રહેવું, 'તેવું ફરીથી ન બનો' તેવું વારંવાર પ્રાર્થતા રહેવું, તેનું સ્મરણ–રટણ કરતા રહેવું એ સાધના માટે શ્રેયસ્કર હોઈ શકે ખરું?

જવાબઃ—ના. તેમ તેનું રટણ ને પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારણ કે યાદ મદદરૂપ નથી; ઊલટાં બાધક બને છે. એક વાર તે બધું બરાબર સમજી લઈને તેનો ખરો હૃદયપૂર્વકનો પશ્ચાત્તાપ કરીને પછી તેવા વિચારો આવતાં તેમને વહી જવા દેવા. તેની સાંકળ પણ ના જોડવી.

સવાલઃ—સેક્સ (કામ-વાસના) વેલ્થ (લક્ષ્મી) અને પાવર (સત્તા)—આ ત્રણ ઉપરનો જેને કાબૂ હોય તે મુક્ત ના પણ હોય તેવી શક્યતા ખરી?

જવાબઃ–હા! તેવી શકયતા છેઃ પરંતુ તેવી જેની દશા હોય તે મુક્ત થોડા કાળમાં બની જાય ખરો.

સવાલઃ–સહેતુક જ્ઞાનપૂર્વક સ્વેચ્છાએ સ્વ-સામર્થ્યથી શારીરિક તાદાત્મ્યભાવ યાને અદ્વૈતભાવની શક્તિ પોતાના દેહ ઉપર પ્રગટે ને બીજાઓના રોગો-દર્દો આદિ પોતામાં વ્યક્ત કરી શકે, એવા લક્ષણને મુક્તની સ્થિતિનું અચૂક સૂચક ચિહ્ન લેખી શકાય ખરું!

જવાબઃ–જરૂર લેખી શકાય.

સવાલઃ–તમારા ગુરુ શ્રીબાળયોગી કે તમોને અદ્વૈતનો આખરી સાક્ષાત્કાર કરાવનાર શ્રીસાંઈબાબા?

જવાબઃ–ખરા ગુરુ તો શ્રી કેશવાનંદજી, ધૂણીવાળા દાદાજી; પરંતુ કેશવાનંદજી અને સાંઈબાબા વગેરે એક જ ચેતનના આવિર્ભાવ હતા, તેમ કેશવાનંદજીને બોલતા સાંભળ્યા છે.

સવાલઃ–તમને પ્રત્યક્ષ સાધનામાં પ્રથમ્ પ્રવેશ કરાવનાર તો શ્રીબાળયોગી હતાને? ને કુંભના મેળામાં મળવા દોડી ગયેલા, એ પણ એમને જ ને?

જવાબઃ–હા. તેઓ જ.

સવાલઃ–તમોને કદીયે એક વાર પણ સાધના-કાળમાં કે તે પછી પણ સંન્યસ્ત લેવાનો વિચાર ઊઠેલો ખરો?

જવાબઃ–કદી નહિ. શરૂથી જ જીવનનો સ્વીકાર એ મારું ધ્યેય હતું.

સવાલઃ–આ મૌન-એકાંતના ગાળામાં કેટલાક મૌન એકાંતમાં બેસનારાઓને પ્રત્યક્ષ તમારાં દર્શન થયાના અનુભવો તેઓ જણાવે છે. તો આ 'પ્રત્યક્ષ' એટલે માનસિકપણે કે ચર્મચક્ષુ વડે?

જવાબઃ–માનસિકપણે નહિ, પણ ચર્મચક્ષુ વડે. ખુલ્લી આંખે જાગ્રત્ દશામાં સ્થૂળ સદેહે જોઈ શકે છે. અને તે શકય છે.

સવાલઃ–એમ સાંભળ્યું છે કે તમો સાધનાકાળમાં તમારાં મળમૂત્રનો ખાવાપીવામાં ઉપયોગ સાધનાના હેતુ અર્થે ઘણા દિનો કરેલો એ સત્ય હકીકત છે?

જવાબઃ–હા! એ સત્ય છે.

સવાલઃ–તે કેવી રીતે કયારે બધું બનેલું? તે જો હરકત ના હોય તો જણાવી શકશો તો આભાર થશે.

જવાબઃ–એક વાર ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘમાંથી ૧ મહિનાની રજા લઈને મધ્યપ્રદેશમાં સાધનાર્થે એકાંતમાં ગયેલ હતો. તે વેળા લગભગ ૨૪–૨૫ દિન બીજો કોઈ જાતનો આહાર કે પાણી કે બીજુ પીણું લીધા વિના માત્ર મારો મળ જે રોજેરોજ છેલ્લા દિન સુધી સહજમેળે નીકળતો, એ જ હું ખાતો અને પેશાબ જે થતો તે પીતો. આથી શરીરની મળશુદ્ધિ પણ સારી થયેલી ને શરીરની સ્થિતિ પણ સારી થઈ હતી.

સવાલઃ–મળ ખાતાં સૂગ નહોતી ચઢતી? પેશાબ, પીતાં તો જાણે સમજી શકાય છે કે એટલી સૂગ ના હોઈ શકે.

જવાબઃ—મળમાં દુર્ગંધ નહોતી લાગતી. છાણનાં જેવો સ્વાદ લાગતો હતો. ઉત્કટ ભાવનાને કારણે એવું બધું શક્ય બની શકે છે.

સવાલઃ—આવો પ્રકાર અઘોરીની સાધનાનો પ્રકાર કહી ના શકાય? એવી સાધના આવશ્યક ખરી? તમોને કોઈએ સૂચવેલું કે આપમેળે કરવાનું સૂઝેલું?

જવાબઃ—જરૂર અઘોરીનો પ્રકાર ગણી શકાય. એવી સાધના હરેકને આવશ્યક જ હોય એમ કદી ના ગણી શકાય. મને કોઈએ સૂચવ્યું ન હતું, આપમેળે જ મને તેમ કરવાને ઊગેલું.

સવાલઃ—એટલેથી ભૂખતરસ શમી રહી શકતી?

જવાબઃ—હા. શમી શકતી. પૂરતું થઈ રહેતું.

સવાલઃ—તમોને આખરી અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર ૧૯૩૯માં થયા પછી મુક્તદશા તરત જ શરૂ થયેલી કે થોડો સમય વચગાળે પસાર કરવો પડેલો?

જવાબઃ—દ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર ૧૯૩૪માં થયા પછી પાંચ વર્ષે અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર થયેલો ને નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર ૧૯૩૦માં થતાં નવ વર્ષનો ગાળો વીતેલો એમ ૧૯૩૯ના અદ્વૈતના સાક્ષાત્કાર બાદ તરત જ તે ક્ષણથી જ મુક્તની દશા પ્રવર્તે છે.

સવાલઃ—એક બહેનને તેના પતિ સાથે અમુક મહત્ત્વના કારણસર મતભેદ થતાં તે બહેને તેના પતિના ઘરને તિલાંજલી આપેલી અને જુદી રહેલી. કુટુંબ

સુપ્રતિષ્ઠિત છે. કારણ મહત્ત્વનું હોવા છતાં એવું તો ન હતું કે તેનો સંતોષકારક નિવેડો ન લાવી શકાય. આ સંજોગોમાં પાછળથી તે બહેન તેમના સાસરે જવા લલચાયેલાં પણ તેમણે શ્રી....ની (એક મુક્તાત્મા) સલાહ લીધી ને તેઓશ્રીએ તે બહેનને સુમેળની ભાવના તરફ ન ખેંચતાં ઉદ્દામ સલાહ આપી, ને લોકોનો ડર ના રાખવા તથા જીવનને અમુક રીતે વહેવડાવવાની અવ્યવહારૂ ને વર્તનમાં અશકય એવી સલાહ આપી. પરિણામે તે બહેને છૂટાછેડા કોર્ટે ચઢીને લીધા; ને બંને (પિયર અને શ્વસુર) પક્ષોને છાપે ચઢાવ્યા, ને પ્રતિષ્ઠા–હાનિ કરી. હવે આ ટાંકણે જ્યારે બાઈ તેના શ્વસુરગૃહે જવા કંઈક મનવાળી થઈ હતી ત્યારે જો સુમેળની ભાવનાનું સમર્થન શ્રી........થી થયું હોત તો મને લાગે છે કે તે બહેનનું ગાડું ચીલે પડી ચૂકયું હોત, જ્યારે આ તો હમેશને માટે વિચ્છેદ થઈ ગયો. બાળકોએ માતા ગુમાવી. માતાએ બાળકો ખોયાં, પતિ ખોયો, શ્વસુરગૃહ ગુમાવ્યું ને હવે તે બહેન આધ્યાત્મિક કક્ષાએ કેટલી રહી શકશે કે રહેલી હશે તે રામ જાણે. આ બાબતમાં આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

જવાબ :–શ્રી....ની એવી સલાહ અવ્યવહારૂ જરૂર હતી. તેઓ એક મુક્તપુરુષ ખચિત છે જ. પણ ઘણી વાર પ્રેક્ટિકલ, વ્યવહારૂ, નહિ હોવાના કારણે ને અમુક ઊંચી કક્ષાએથી જ વાતો કરવાની તેમની ખાસિયતને કારણે પણ જેને જે સલાહ દેવાય છે તે તેને જીરવી શકશે કે કેમ ?

તથા તે વ્યક્તિની ચાલુ જીવનની કક્ષાએ એ બંધબેસતી થઈ શકશે કે કેમ ? તેની પરવા રાખ્યા વિના તેઓશ્રી સલાહ આપે છે. ને આવા કિસ્સાઓમાં કેટલીક વાર તે સલાહ લેનાર વ્યક્તિનું સ્થૂળ રીતે અહિત પણ થઈ જવા પૂરો સંભવ રહે છે.

જે કોઈ મુક્તાત્મા હોય છે તેઓને પોતપોતાની આગવી વ્યક્તત્વની લઢણ હોય છે. દરેક મુક્તાત્માની જીવનની સરણી–પદ્ધતિ–જુદીજુદી હોય છે અને દરેકની વિશિષ્ટ જુદી જુદી પદ્ધતિ પણ હોય છે. દરેક જણ તેની કને આવનાર જીવ-ને અમુક રીતની જ સલાહ આપે તેવું કશું નથી હોતું. દરેક મુક્તાત્માના જીવનની પાછળ તેના વ્યતીત થયેલા સમગ્ર જીવનને તથા જીવનવિકાસની સાધનાને અર્થે જે રીત અને જે ભાવનાથી અને જે ટેકનીકના સાધનથી મથવાનું બન્યું હોય છે તે તે બધામાંથી વ્યક્ત થતું એક સહજ ધોરણ તેના જીવનમાં પ્રગટે છે. તેના તેના આધારે તે તેવી સલાહ તે તે જીવોને આપતો હોય છે. આ ઉપરાંત જુદા જુદા દેશના અને જુદી જુદી સંસ્કૃતિમાં કેળવાયેલા જીવાત્માઓ મુક્તદશાને પામે છે, તો પણ તેની પાછળ જે તેનો અભ્યાસ ને મૂળગત સંસ્કૃતિ છે તેનો પણ પડઘો તેવા તેવા બીજા જીવોને અપાતી સલાહમાં પડ્યા કરતો હોય છે.

સવાલ:–મુક્તના હાથે અહિત થાય ખરું ? સાધારણપણે તો એવી સમજ પ્રવર્તે છે કે મુક્ત જે કંઈ કરે, જે કંઈ સલાહ આપે તેથી સામી વ્યક્તિનું અહિત કદી ના થાય, શ્રેય જ થાય.

જવાબ:–તેવું હમેશ ના પણ બને. મુક્તને પોતાને તેવી સલાહનું બંધન ના નડે, કારણ તે સ્વયં તો સલાહ દેતો નથી. માંગવા આવે છે ત્યારે અપાય છે ને તે પણ રાગ દ્વેષથી પર છે. પરંતુ સલાહ જેને અપાઈ હોય તે વ્યક્તિનું તેવી સલાહથી કદીકને સ્થૂળ રીતે અહિત થવા પૂરી વક્કી રહી શકે છે ખરી. પ્રથમ તો સલાહ લેવા આવનારને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા જો હોય તો તેને શ્રદ્ધાને કારણે માનસિક શાંતિ રહે છે. પણ કોઈકની બાબતમાં તેનું સ્થૂળપણે અહિત થવાની પણ શક્યતા રહે ખરી. તેમ છતાં તેની આંતરિક શ્રદ્ધા તેને તેના શ્રેય પંથે લઈ જાય ખરી. પરંતુ ઘણા મોટા ભાગના લોકોમાં આવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોતી નથી. સગડગવાળી શ્રદ્ધાને કારણે તેવી સલાહ હંમેશ શુભ ફળદાયી બને જ એમ ના પણ બને. અવ્યવારૂ સમગ્ર પરિસ્થિતિને અવલોકયા વિનાની, જે સલાહ તે સંજોગોમાં અપાઈ હોય તે ભલેને મુકત તરફથી તે હોય તોપણ હંમેશ હિતકર જ નીવડશે એમ ના કહી શકાય. મુક્ત–હરેક મુક્ત–વ્યવહારૂ જ હોય તેવું ન પણ બને. સાંસારિક ઘટનાઓમાં તેવાની સલાહ કામિયાબ ના પણ નીવડે." મુકતની વાણી ફળવાનો આધાર સલાહ લેનારની શ્રદ્ધાની ભૂમિકા તથા સ્વીકારાત્મક ગ્રહણાત્મક શકિત ઉપર પણ અવલંબે છે; જે બધાનાંમાં હોવા સંભવ નથી. મુકતની સલાહ જીવનશ્રેય યાને આત્મકલ્યાણની બાબતમાં ખાસ કરીને શ્રેયસ્કર નીવડી શકે છે, જ્યારે ઐહિક કે સ્થૂળ લાભાલાભની બાબતમાં સ્થૂળ લાભ જ થાય તેમ ચોક્કસપણે ના કહી શકાય.

સૂચિ

અખંડતા ૪, ૨૪, ૨૫, ૬૬
(સાધનાની) ૨૬, ૧૧૬, ૧૧૭
૧૨૦, ૧૩૨, ૧૭૮, ૧૮૩,
૨૫૫, ૩૦૬, ૩૬૮
અજપાજાપ ૩૮૫
અથડામણ જુઓ જીવનસંગ્રામ
અન્યાય ૧૬૩, ૧૬૬, ૧૭૭
અહમ્ ૨૭, ૨૮, ૩૨, ૩૭,
૧૪૩, ૧૪૮, ૧૬૬, ૧૯૨
અંતરનાદ ૩૮૮
આજ ને કાલ ૪૦
આત્મનિરીક્ષણ ૧૭, ૧૧૦, ૧૧૩,
૧૨૩, ૧૨૭, ૧૪૩, ૧૫૮,
૧૬૩, ૧૬૬, ૧૯૫, ૨૦૭,
૨૬૮
આત્મનિષ્ઠ જુઓ સદ્‌ગુરુ
આત્મવિશ્વાસ ૨૭, ૧૮૫, ૨૦૨,
૩૦૬
આદર્શ ૨૦, ૨૦૮, ૨૦૯, ૨૫૯
આધાર ૬૮, ૧૯૧, ૧૯૩
આનંદ ૧૬, ૨૯૨
આર્તભાવ ૨, ૧૨, ૪૪, ૪૭,
૪૯
આજ્ઞાંપાલન ૨૨૨, ૨૨૮
ઇંદુલાલ યાજ્ઞિક ૩૩૪
ઈશ્વરની લીલા ૨૯૨
ઉપાસની મહારાજ ૩૪૧, ૩૫૩
ઊર્ધ્વરેતસ્ ૧૨૯
ઊર્મિ જુઓ લાગણી
એકાગ્રતા ૧૭, ૨૦, ૮૨, ૧૧૩,
૨૦૫, ૨૪૩, ૨૭૫, ૩૭૮,
૩૮૧
કઠણાઈ જુઓ મુશ્કેલી
કર્મ ૪, ૧૭, ૨૪, ૪૨, ૪૯, ૫૯,
૬૪, ૭૮, ૧૨૮, ૧૩૩, ૧૩૭,
૧૫૯, ૧૬૭, ૨૦૭, ૨૧૯,
૨૩૪, ૨૪૭, ૨૫૧, ૨૫૫,
૨૫૯, ૨૮૭, ૩૨૨, ૩૩૭,
૩૭૨
કાવ્ય ૮૧, ૧૦૭, ૧૨૩, ૧૪૨,
૧૯૦
કૃપા ૨૮, ૩૪, ૬૮, ૯૭, ૧૩૭,
૧૭૧, ૧૭૬, ૧૮૯, ૨૧૬,
૨૧૯, ૨૩૬, ૨૬૯, ૨૭૩,
૩૧૬, ૩૧૮
ખમીર ૫૦, ૫૬, ૨૯૯
ગરજ જુઓ લગની
ગાંધીજી ૫૭, ૧૯૮, ૨૧૩, ૨૪૬,
૨૯૫, ૨૯૮, ૨૯૯, ૩૨૫,
૩૨૮, ૩૨૯, ૩૩૨, ૩૩૪

ગીતાજી ૩૬, ૪૧, ૪૨, ૫૪
ગુણ ૫૯, ૬૦, ૩૮૭
ચેતનપુરુષ જુઓ સદ્‌ગુરુ
જાગ્રતિ ૫૯, ૬૬, ૨૧૧, ૨૪૪, ૨૭૩
જીવદશા ૩૩, ૩૭, ૪૫, ૪૬, ૪૯, ૬૪, ૨૦૧, ૨૩૨, ૨૬૪, ૨૯૩, ૩૭૫
જીવનનો આદર્શ ૨૦, ૬૮, ૧૦૭
,, વિકાસ ૬૦, ૬૮, ૧૫૨, ૧૬૧, ૧૬૫, ૧૭૮, ૧૯૧, ૨૫૮, ૨૬૩, ૩૭૬
,, સાધના ૩૩, ૬૩, ૧૦૪, ૧૧૭, ૧૫૨, ૧૫૪, ૧૬૨, ૧૬૯, ૧૭૮, ૧૯૧, ૨૦૭
,, સંગ્રામ ૩૧, ૩૮, ૪૫, ૫૧, ૫૫, ૧૬૯, ૩૬૯
ઝંખના ૪૪, ૭૭, ૭૮, ૮૨
ઠક્કરબાપા ૮૬, ૨૮૫, ૩૬૫
તટસ્થતા ૩૬, ૧૦૭, ૨૩૮, ૨૯૩
તમન્ના-તલસાટ જુઓ લગની
તાદાત્મ્ય ૩૮૧, ૩૯૨
ત્યાગ ૧૪૫, ૧૫૨
ત્રાટક ૧૧૮, ૩૦૫
દુઃખ ૫૦, ૧૯૭, ૨૮૯ તથા ફીગર લાઇન ૨૪૬ થી
દ્વિધાભાવ ૬૫, ૧૨૫, ૧૨૮
ધુણીવાળા દાદા ૩૬૦, ૩૯૨
ધ્યાન ૧૭, ૪૪, ૪૭, ૭૨, ૭૬, ૭૮, ૮૮, ૯૪, ૯૯, ૧૧૨, ૧૧૫, ૧૧૮, ૧૨૩, ૧૨૭, ૧૩૪, ૨૩૦
નમન ૨૭
નમ્રતા ૨૭, ૩૦, ૩૩, ૪૧, ૫૪, ૫૯, ૩૩૮
નામસ્મરણ જુઓ સ્મરણ
નિરાગ્રહ ૧૪૪, ૧૬૨
નિરાશા ૫૬, ૧૨૨, ૨૦૩
નિર્ગુણ બ્રહ્મ ૩૭૬, ૩૭૯
નિર્ધાર ૧૩૩, ૧૫૦, ૧૮૬, ૨૬૩, ૨૭૮, ૩૨૯, ૩૭૨
નિર્બળતા ૧૯૦
નીરવતા ૧૮, ૧૧૩, ૧૩૭, ૩૮૪, ૩૮૭
પરિસ્થિતિ ૧૬૧, ૧૬૨, ૨૦૬, ૨૫૪, ૨૬૬, ૨૭૪, ૩૦૯, ૩૪૬, ૩૭૫, ૩૯૭
પરિક્ષિતલાલે ૩, ૫૫, ૫૬, ૧૮૭, ૩૬૧, ૩૬૭
પાપ-પુણ્ય ૨૦૬
પુરુષાર્થ ૯, ૨૮, ૪૬, ૪૯, ૧૫૪ ૩૮૭
પ્રકૃતિ ૪૯, ૧૪૦, ૧૬૩, ૨૪૬, ૨૬૭

પ્રયત્ન ૩૮, ૪૪
પ્રવૃત્તિ ૭૮, ૧૬૭
પ્રસંગો (બીજાના) ૬૪, ૨૭૮, ૩૩૭, ૩૪૧
પ્રસંગની છાયા ૧૦૧
પ્રાર્થના ૨, ૫, ૧૨, ૪૪, ૪૯, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૭૬, ૧૦૩, ૧૨૧, ૧૮૧, ૨૦૯, ૨૨૦, ૨૪૯, ૨૬૫, ૩૧૦, ૩૧૨, ૩૧૪, ૩૧૬, ૩૧૭, ૩૩૦, ૩૪૩, ૩૫૧
પ્રેમ ૨૦, ૬૪, ૧૨૮, ૧૪૦, ૧૯૨, ૧૯૮, ૨૦૯, ૨૩૬, ૨૪૫, ૨૬૩, ૩૩૦, ૩૪૩, ૩૫૧
પ્રેમભક્તિ ૨૧, ૨૪, ૩૩, ૫૬, ૧૪૪, ૧૯૨, ૨૪૧, ૨૪૫, ૨૫૨, ૩૬૭, ૩૮૨
બુદ્ધિ ૯, ૧૩, ૨૧, ૧૯૧, ૧૯૨, ૩૧૦
બીજાનું મૂલ્યાંકન ૧૧૦, ૧૨૪
ભક્ત ૪૦, ૧૯૨, ૨૧૪
ભક્તિ જુઓ પ્રેમભક્તિ
ભય ૫૧, ૫૪
ભાવ ૪૧, ૪૪, ૬૦, ૬૩, ૭૦, ૭૬, ૭૮, ૮૧, ૮૮, ૯૫, ૧૦૨, ૧૧૧, ૧૪૨, ૧૪૪, ૨૨૦, ૨૨૫, ૨૪૯, ૩૬૮, ૩૭૮, ૩૮૧
ભાવના ૩, ૪, ૨૦, ૩૮, ૪૧, ૬૮, ૭૭, ૭૮, ૮૧, ૧૧૨, ૧૧૬, ૧૩૧, ૧૪૨, ૧૬૮, ૧૮૩, ૧૯૧, ૧૯૩, ૨૧૯, ૨૨૦, ૨૩૪, ૨૫૨, ૨૮૬, ૩૧૨, ૩૧૫, ૩૨૪, ૩૬૯, ૩૮૬
ભૂમિકા ૧૩, ૧૦૮, ૧૭૦, ૨૧૪, ૨૫૮, ૨૯૨,
ભૂખ જુઓ લગની
મન ૧૭, ૧૮, ૩૬, ૧૩૬, ૧૮૦, ૨૦૬, ૨૧૧, ૨૬૫, ૩૮૫
મરણ ૨૬૩, ૨૬૪, ૩૮૩
મહાસમાધિ ૩૮૦, ૩૮૪
માનો ભાવ ૨૮૧
મુક્તાત્મા જુઓ સદ્‌ગુરુ
મુક્તિ ૧૩૭, ૧૩૯, ૩૮૦
મુશ્કેલી ૪૫, ૧૬૫, ૧૬૮, ૧૭૦, ૧૭૨, ૧૮૦, ૨૫૬, ૨૬૭, ૩૨૦, ૩૭૮
મૌન ૧૩૭, ૩૫૧
યજ્ઞ ૩૭૪
રસ ૨૮૮, ૨૯૨
લગની ૧૬, ૩૪, ૫૦, ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૩૨, ૧૪૦, ૧૬૭,

૧૭૭, ૧૭૮, ૨૦૮, ૨૧૧, ૨૬૨, ૩૧૪, ૩૮૭

લાગણી ૨, ૧૩, ૧૫, ૩૭, ૬૯, ૭૮, ૧૧૨, ૧૯૬, ૨૦૫

લેખકની કુટુંબસેવા ૨૮૫

" પુસ્તકો ૩૨, ૩૬, ૩૭, ૧૮૦, ૧૮૧, ૨૦૧, ૨૧૨, ૨૧૩, ૨૮૫

" હરિજનસેવા ૬૦, ૧૮૭, ૩૩૭

" પ્રસંગો ૩, ૭, ૧૨, ૨૭, ૫૦, ૫૪, ૫૯, ૬૦, ૮૨, ૮૫, ૮૮, ૯૦, ૯૪, ૧૨૦, ૧૭૪, ૧૮૨, ૧૮૫, ૨૦૦, ૨૧૨, ૨૧૬, ૨૨૩, ૨૨૯, ૨૩૦, ૨૩૩, ૨૪૯, ૨૫૭, ૨૫૯, ૨૬૮, ૨૭૩, ૨૭૫, ૨૯૭, ૩૦૧, ૩૦૭, ૩૧૦, ૩૨૧, ૩૨૫, ૩૩૧, ૩૭૧, ૩૭૬, ૩૮૦, ૩૮૬, ૩૯૩, ૩૮૪

" સંબંધી ૨૦, ૨૭, ૨૮, ૬૮, ૯૧, ૧૦૩, ૧૧૬, ૧૩૪, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૬૬, ૧૭૨, ૧૭૬, ૧૯૬, ૨૦૫, ૨૪૦, ૨૪૭, ૨૫૫, ૩૦૬, ૩૧૧, ૩૧૬, ૩૩૭, ૩૪૧, ૩૫૩, ૩૯૨

વડીલો ૩૨૭,

વલવલાટ ૧૧૯, ૧૪૮

વહેવાર ૪૯, ૬૪, ૭૪, ૭૮, ૮૧, ૧૧૦, ૧૧૫, ૧૧૭, ૧૫૨, ૧૫૯, ૧૬૩, ૧૬૬, ૧૭૮, ૧૮૦, ૨૪૫, ૨૫૯, ૨૮૭, ૩૯૭

વિવેક ૧૫, ૭૦, ૮૧

વિચાર ૨૩, ૭૨, ૧૦૧, ૧૨૭, ૧૫૪, ૨૯૪

વીર્યસ્રાવ ૨૩

વૃત્તિ ૨૩, ૩૩, ૪૬, ૪૯, ૧૦૨, ૨૦૫, ૧૫૪, ૧૫૭, ૩૬૯, ૩૭૫

શબ્દ ૪૭

શરણભાવ ૨૭, ૧૨૭, ૧૪૪, ૧૪૬, ૨૨૨, ૨૨૮, ૨૫૪

શરીર ૧૩૭, ૩૮૨, ૩૮૬

શિવલિંગ ૩૮૩

શૂન્યાવકાશ ૭૪, ૭૫

શ્રદ્ધા ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૦૨, ૨૨૮, ૩૧૫, ૩૯૧

શ્રાદ્ધ ૩૭૩

સગુણ બ્રહ્મ ૩૭૬

સત્ત્વગુણ ૨૪, ૩૭, ૨૪૭, ૨૫૮, ૨૬૪, ૨૬૭, ૩૮૭

સત્સંગ ૨૬૮, ૨૭૦, ૨૭૧, ૨૯૫, ૩૪૨, ૩૬૫

સદ્દગુરુ ૬, ૨૧, ૨૯, ૩૪, ૬૫, ૬૯, ૮૧, ૯૨, ૧૨૪, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૩૯, ૧૪૨, ૧૫૪, ૧૫૬, ૧૯૬, ૧૯૭, ૨૦૦, ૨૦૧, ૨૧૧, ૨૧૨, ૨૧૯, ૨૨૬, ૨૨૯, ૨૩૩, ૨૩૭, ૨૪૧, ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૬૯, ૨૮૦, ૨૯૩, ૩૪૨, ૩૪૯, ૩૭૧, ૩૭૪, ૩૭૬, ૩૮૦, ૩૮૨, ૩૮૪, ૩૮૫, ૩૮૯, ૩૯૦, ૩૯૫

સદ્ભાવ ૧૧૦, ૧૫૨, ૧૭૭, ૨૪૫, ૩૩૮

સમજણ ૧૩, ૧૬, ૩૭, ૫૧, ૫૯, ૧૭૧, ૨૭૭, ૨૯૨

સમતા ૩૬, ૩૭, ૧૧૩, ૧૩૬, ૨૩૮

સમર્પણ ૧૫, ૩૭, ૩૮, ૪૦, ૭૪, ૧૧૩, ૧૯૫, ૨૬૩, ૩૭૫

સમાધિ ૩૮૩, ૩૮૪, ૩૯૦

સાકાર ૬, ૭, ૨૫, ૨૨૦

સાક્ષાત્કાર ૩૭૬, ૩૭૯

સાક્ષીભાવ ૭૨, ૭૪, ૧૧૭, ૨૩૮

સેવા ૨૪૦, ૨૪૬

સાધક ૩૧, ૩૪, ૩૬, ૪૦, ૧૫૪, ૧૫૭, ૧૬૫, ૩૮૩

સાધના ૮, ૨૩, ૨૪, ૭૦, ૧૨૭, ૧૫૭, ૧૬૫, ૨૨૬, ૨૪૨, ૨૪૫, ૨૫૪, ૨૫૯, ૨૬૩, ૨૬૫, ૨૭૫, ૨૮૨, ૨૮૮, ૩૮૪, ૩૯૧

સંકલ્પ ૯૯, ૧૨૯

સંસાર જુઓ વહેવાર

સંસ્કાર ૧૩, ૨૧, ૨૦૭, ૨૧૧, ૨૩૧

સ્મરણ ૧૧૬, ૧૧૮, ૧૨૦, ૧૨૩, ૧૬૧, ૨૦૦, ૨૦૨, ૨૬૩, ૩૭૩, ૩૮૪

સ્વતંત્રતા ૨૦૫

સ્વજનોને...૧૪૮, ૧૫૧, ૧૫૭, ૧૭૨, ૧૭૭, ૧૮૩, ૨૩૪, ૨૩૮, ૨૪૪, ૨૫૫, ૨૭૬, ૨૯૬, ૩૧૧, ૩૨૦, ૩૨૩, ૩૭૧

જ્ઞાન ૩૬, ૬૩, ૨૧૨, ૨૧૩, ૨૫૨, ૨૯૩, ૩૭૧, ૩૮૨

શિક્ષણશાસ્ત્રનાં સર્વોત્તમ પુસ્તકો

૧ શિક્ષણશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો-વિદ્યાવાચસ્પતિ ૨-૫૦
૨ નૂતન માનસશાસ્ત્ર ,, ૨-૫૦
૩ માતૃભાષાનું અધ્યાપન ,, ૨—૦
૪ વિજ્ઞાનનું અધ્યાપન-ધીરજલાલ ગજ્જર ૧-૫૦
૫ ગણિતશાસ્ત્રનું અધ્યાપન ,, ૨—૦
૬ શિક્ષણશાસ્ત્રની માર્ગદર્શની ,, ૨-૫૦
૭ 'બાળ માનસ' ડૉ. લીલાબ્હેન શાહ ૩-૫૦
૮ વિદ્યાર્થીઓનું કાવ્ય શિક્ષણ-જે. પી. દવે ૩—૦
૯ સ્વભાવ દર્શન હર્ષિદા પંડીત ૩—૦
૧૦ સમાજશાસ્ત્ર-ડૉ. તારા પટેલ અને બુદ્ધિચંદ્ર શાહ ૪-૫૦
૧૧ સમાજશાસ્ત્રનું વિવરણ-પટેલ અને દેસાઇ ૪-૫૦
૧૨ માનસશાસ્ત્ર રમેશ ડી. પટેલ ૬—૦
૧૩ માનસશાસ્ત્રનું વિવરણ-શાહ અને પટેલ ૪-૭૫
૧૪ શિક્ષણ અને સમસ્યા
જયકુમારી પટેલ, શંભુપ્રસાદ પટેલ ૪—૦
૧૫ શાળા સંચાલન ધીરજલાલ ગજ્જર ૨—૦
૧૬ નૂતન શિક્ષણનું સંપૂર્ણ વિવરણ ૬—૦
નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ-પાઠક દેસાઈ અને ત્રિવેદી
૧૭ ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર ડૉ. તારા પટેલ ૭-૫૦
૧૮ ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ-પ્રા. સુસ્મિતા મેઢ ૧-૨૫
૧૯ નૂતન શિક્ષણ ને મનોવિજ્ઞાન-ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ ૧૦-૦
૨૦ વિશ્વના ઇતિહાસની રૂપરેખા ૧૫-૦
૨૧ હોમ સાયન્સ ગૃહ વ્યવસ્થા (પ્રશ્નોત્તર રૂપે) ૫—૦
લેખકો : મીસીસ ભટ્ટ ને મીસીસ ત્રિવેદી

મહાજન બુક ડીપો

ગાંધીરોડ, સેન્ટ્રલ બેન્કની બાજુમાં; અમદાવાદ.

ટેલીફોન ૪૦૩૧] [દર બુધવારે દુકાન બંધ રહે છે.

ઉપરની રકમનાં M. o. કરો તો પોસ્ટેજ ૧.

શ્રી નાન્દી કૃત સંસ્કૃતનાં ગુજરાતી ઉત્તમ પુસ્તકો

૧	ભાસકૃત સ્વપ્નવાસવદત્તમ્ (૩જી આવૃત્તિ)	૩—૦
૨	મહાભારત સભાપર્વ ૬૫-૭૦, ૫૮-૬૨	૨—૦
૩	કાલિદાસકૃત અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ (૩જી આવૃત્તિ)	૬-૭૫
૪	પ્રાસ્તવિક વિલાસ અને ગંગાલહરી ,,	૨—૦
૫	ગંગાલહરી (અંગ્રેજી આવૃત્તિ)	૧-૫૦
૬	રઘુવંશ-કાલિદાસ-સર્ગ ૨-૩	૩—૦
૭	પ્રતિજ્ઞાયૌગન્ધરાયણ-ભાસ	૩-૭૫
૮	બુદ્ધચરિત-અશ્વઘોષ-સર્ગ ૩-૫	૨-૨૫
૯	વિક્રમોર્વશીય-કાલિદાસ	૫—૦
૧૦	મેઘદૂત-કાલિદાસ	૬-૦
૧૧	રઘુવંશ [૯-૯-ગુજરાતી-અંગ્રેજી]	૩—૦
૧૨	માલવિકાગ્નિમિત્ર: કાલિદાસ	૬—૦
૧૩	ઉત્તર રામચરિત-ભવભૂતિ	૬—૦
૧૪	કાવ્યપ્રકાશ મમ્મટ ૧-૨-૩ ને ૧૦ (ટેક્સ્ટ ગુજરાતીમાં)	૧૦-૦
૧૫	કિરાતાર્જુનીય ભારવિ (૧-૨)	૩-૭૫
૧૬	કુમાર સંભવ કાલિદાસ (૩-૫) [બીજી આવૃત્તિ]	૩-૭૫
૧૭	કાવ્યાનુશાસન હેમચંદ્ર કૃત	૯-૫૦
૧૮	કાદમ્બરી (બાણભટ્ટ કૃત) (મહાશ્વેતા વૃત્તાન્ત-પીટર્સનની આવૃત્તિ પ્રમાણે)	૫—૦
૧૯	મૃચ્છકટિક-શૂદ્રકનું	૯—૦
૨૦	કાવ્ય પ્રકાશ ૧-૨-૩ ને ૧૦ (અંગ્રેજીમાં) પ્રશ્નોત્તરરૂપે	૨-૭૫
૨૧	મુદ્રા રાક્ષસ (અંગ્રેજીમાં સમાલોચના)	૧-૫૦
૨૨	છંદ ને અલંકાર ડૉ. જી. કે. ભટ્ટ	૨-૫૦

મહાજન બુક ડીપો

ગાંધીરોડ સેન્ટ્રલ બેન્કની બાજુમાં, અમદાવાદ.

ફોન નં. ૪૦૩૧] [દર બુધવારે દુકાન બંધ રહે છે.

ઉપરની રકમનાં M. O. કરો તો પોસ્ટે જ ફ્રી.

પ્રાર્થનામાં ઉત્કટપણે પ્રગટેલો ઉત્તમ ભાવ તે પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન છે, અને તે ભાવાત્મક ધ્યાન છે. એમાં શબ્દ હોય પણ ખરા ને ન પણ હોય.

*

ભાવનાનું સાતત્ય જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે અંતર્ચક્ષુ ખૂલે છે, એટલે કે એવી ભાવનાને પરિણામે કર્મની હૈયાસૂઝ પણ પ્રગટે છે.

*

ભગવાન તેના ખરેખરા ભક્તને તેની આપત્તિના સમયમાં કોઈ ને કોઈ રીતથી મદદ પ્રેર્યા કરે છે.

*

કોઈ પણ ભારેમાં ભારે કટોકટી ભરેલી તંગ સ્થિતિ પણ ભાવ કેળવવાને માટે, ભાવમાં ટકી રહેવાને માટે, કે ભાવમાં ભાવથી જીવંતપણે જીવવા માટેની હોય છે.

*

આપણાથી હજી પૈસાનો ત્યાગ થઈ શકે, કીર્તિનો ત્યાગ થઈ શકે, સગાંવહાલાંનોયે કદાચ થઈ શકે, પરંતુ 'આપણાં' માની લીધેલાં, આત્મસાત્ કરી લીધેલાં એવાં મંતવ્યો, ટેવો, ગણતરીઓ, સમજણો, મૂલ્યાંકનો વગેરે વગેરેનો ત્યાગ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે.

*

આપણી પોતાની ભાવનાને તત્પરતાયુક્ત કેટલી તાલાવેલી જાગેલી છે, તે ચકાસી જોવા માટે મુશ્કેલી તો કસોટીનો પથ્થર છે.

"જીવનદર્શન"માંથી

"હે પ્રભુ ! એવું કરો કે અમે પ્રેમ સહિત એકબીજામાં એકબીજાથી સંયુક્ત રહીએ, ને કદીક હે પ્રભુ, અતિક્રમણ કરીએ તોયે એકરસમાં સંયુક્ત રહીએ.

*

જે શક્તિ ભાવનાની ભૂમિકામાં પૂરેપૂરા તદાકાર રખાવી શકે અને તેમાં પૂરેપૂરા પરોવાયેલા રહેવાનું જેનાથી કરીને બને, તેવું બળ તે શ્રદ્ધાનું બળ છે.

*

મળેલાં પરિસ્થિતિ, સંજોગ વગેરેનો ધર્મ સ્વીકારીને તેને યથા-યોગ્યતાથી શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્યા કરી, તે તે બધું એને ચરણકમળે સમર્પણ કર્યા કરવાનું છે.

*

મક્કમ દૃઢ નિર્ણય પ્રગટ્યા વિના સાધનાની દિશાના પ્રયત્નમાં કશા ચેતનવંતા પ્રાણ પ્રગટી શકવાના નથી.

*

આપણે કોઇનાથી કદી દુ:ખી થવાપણું હોતું નથી. બીજાથી કરીને આપણે દુ:ખી થઇએ છીએ, એ માન્યતામાં દોષ છે. સાચી રીતે તો આપણે પોતે આપણાં પોતાનાં પ્રકૃતિ ને સ્વભાવથી દુ:ખી થતા હોઇએ છીએ.

"જીવનદર્શન" માંથી

જેકેટ : શારદા મુદ્રણાલય અમદાવાદ.